

પ્રસ્તક ૬૨]

[અંક ૧

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જાન્યુઆરી સને ૧૯૩૩

“ ત્વં લગ્નનામાં ત્વં મુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની
લક્ષ્મી પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા ખાપ-
કાગના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી તીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી
સત્યના દૃઢ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ટાલા ધએલા લોકો
હાલના કરતાં વધારે મારી યોજના પછી ફાંકશે. ”

કેળવણીખાતાના હુકમચી
તાંત્રી અને પ્રકાશક (જાગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)
મૂળાલભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દ્રક રવાનીન ગણ્યા છે)

મા “૩ વર્ગક ન્યુનિટી” પિન્ડિય પ્રેમર્મા પરીખ દેવીદાસ કમલદાસે છપાવું
સપ્ત વીસ રૂાઈ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	પ્રાચીન આયકેળવણી	૧
૨	કેવી રીતે વાંચવું	૭
૩	સાહિત્યનું વાચન	૧૫
૪	ચુંવાળનો ચોક્ અને વિજયસિંહ સોલંકી	૧૬
૫	શુદ્ધ સમયનું ભારત	૨૦
૬	મોદુરાના સૌરાષ્ટ્રી શાસ્ત્રજ્ઞની ભાષા	૨૫
૭	સને ૧૯૩૧ની વસ્તી ગણતરીની જાણવા લામક દર્શક	૨૬
૮	સોનેરી સિક્કાઓ	૨૮
૯	પંચાંગ	૩૦
૧૦	મુખર્જી સનંદો નોંધરીના નિયમોના આધારે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડતા રજવા નિયમો	૩૨
૧૧	કન્યાઓ શાળેની વ. ક. પરીક્ષા ઉ. મા.	૨
૧૨	ખાનગી જાહેરખબરો	૩

કેશીનાથ. ટેક્સ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. આશુ રાગપ પ્રગણે ચોપડા અને દુહીઓની લખાવટના મુધારા ઉપરાંત બેંગા, શેરા, વિમા અને પોસ્ટલ ઓર્ડર વિશે પુરી માહિતી તથા જીનાં મનોમન ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમન દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વાંચી કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુખર્જી—એન. એમ. ગિલાડી મુદ્રત—ક. ના. ની કંપની ભરૂચ—ટેસાર્થ બધસ, શુકસેવર. એન્ટ—અમદાવાદ માલેકલાલ બાલચંદ સાહેબ, છગનલાલ લલ્લુલાઈ સાહેબ, વાળમુક્તા ઓફિસ, પેતેરાસા—વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાગ

આથી સવને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાગમાં થયેલો ફેરો તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવેલો છે.

જાહેરખબરના દર

પ્રકાર	એક પાન	આશુ પાન	પા પાન
આશુ વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૧	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

જાન્યુઆરી સને ૧૯૩૩

[અંક ૧

પ્રાચીન આર્ય કેળવણી

બધી જ્ઞાતિનાં બાળકોને પ્રથમ મૂળાક્ષર શીખવતી વખતે વિદ્યારંભની વિધિ કરી કેળવણીની શરૂઆત કરવામાં આવતી હતી. આને માટે પાંચ વરસની ઉંમર હતી. નિયમિત અને રીતસરની કેળવણી તેા ઉપનયન-મંત્રકારની વિધિ કર્યા બાદ શરૂ કરવામાં આવતી હતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિને આનો અધિકાર હતો. જે વ્યક્તિઓએ યુનો કર્યો હોય તેમને તેમજ શૂદ્રવર્ગને તેમાંથી બાતલ કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે પ્રજાના મોટા વર્ગને દરજ્જાત કેળવણી આપવામાં આવતી હતી.

બ્રાહ્મણને વસંત ઋતુમાં, ક્ષત્રિયને ઉનાળામાં અને વૈશ્યને પાનખર ઋતુમાં ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં આવતો હતો. બ્રાહ્મણ માટે ૮-૧૬, ક્ષત્રિય માટે ૧૧-૧૨ અને વૈશ્ય માટે ૧૨-૨૪ વરસની ઉંમર નક્કી કરવામાં આવી હતી. વસ્તુરિચિતિને અનુસરી આ ઉંમરની મર્યાદામાં કોઈ વખત ફેરફાર કરવામાં આવતો હતો. બ્રાહ્મણને માટે પાંચ; ક્ષત્રિય માટે છ અને વૈશ્ય માટે સાત ઓછાનાં ઓછી ઉંમર રાખી હતી.

બ્રાહ્મણનાં બાળકોની કેળવણી વહેલામાં વહેલી શરૂ થતી હતી. તેનાં જે કારણો હોઈ શકે એક તો તેનો 'શુદ્ધિવિકાસ બીજ' બાળકો કરતાં વહેલો થતો હોયો જોઈએ, અને બીજું કારણ એ છે કે તેને ઘણા લાંગાં સમય

સુધી તાલીમ લેવી પડતી હતી. વળી સામાન્ય રીતે બાળવાને માટે જે સાત વરસની ઉંમર નીકળે છે, તે હાલમાં પણ સ્વીકારવામાં આવી છે. વિદ્યારંભમાં વિદ્યાને હેતુ બાળકને વેદનું જ્ઞાન આપવાનો હતો. માખાપ તો તેને ભૌતિક જન્મ આવે છે, પણ શુરુ તો તેનો વાસ્તવિક પેતા છે, કારણ કે તે તેને આત્મજ્ઞાનપરે મરણ અને કાળની અસરમાંથી મુક્ત કરે છે.

આ કારણને લીધે તેનો બે વખત જન્મ થવાથી તેને દ્વિજ કહે છે. ત્રણ વર્ણનાં બાળકોનો સંસ્કારવિધિ કરતાં પહેલાં કેટલાક ધર્મના નિયમો તેમને પાળવા પડતા હતા. જે વ્યક્તિઓ આવી દરબિઆત વિધિ પાળતા નહિ તેમને ન્યાત બહાર ગણવામાં આવતા. તેમની સાથે લગ્નનો વહેવાર થતો નહિ, તેમજ વેદનું જ્ઞાન તેમને આપવામાં આવતું નહિ. શ્રી મનુ લગવાન તેમને ગ્રામ્ય તરીકે ઓળખે છે. ગ્રામ્યિત ધર્મ પછી તેમને પાછા શુદ્ધ કરવામાં આવતા. વિદ્યારંભને લગતા દરબિઆત નિયમ અને વિધિના લગ્ન મંત્રમાં જે સખત ગ્રામ્યિત તથા શિક્ષા કરવામાં આવતી, તે જોતાં એમ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે, કે ગ્રામ્યોન આર્ષસમાજમાં ત્રણ વર્ણ માટે કેળવણી દરબિઆત જેવી હતી.

ઉપનયન સંસ્કાર સમયે શુરુ તેને બ્રહ્મચર્યની દિક્ષા આપતા હતા. તે વિધિ વખતે ચાર બાલ સિદ્ધો બ્રહ્મચારી ધારણ કરતો હતો.

(૧) ઉપરણો, (૨) ચર્મ, (૩) ઘટિએખલા અને (૪) દંડ. ઉપરણોનો રંગ તથા બાત જુદી જુદી વર્ણ માટે જુદાં જુદાં હતાં; તે પ્રમાણે બીજાં સિદ્ધોમાં પણ ફેરફાર હતા. વર્ણના ધંધા મુજબ એખલાની જાત નક્કી કરવામાં આવી હતી. થાભણ માટે મુંજ તો ક્ષત્રિય માટે ધનુષ્ય દોરી તથા વૈશ્ય માટે જાનનું કપડું હતું. ઉપરણને લીધે બ્રહ્મચારીમાં લાંબું આયુષ્ય, બળ અને જોશ આવે છે, એવું તેનું સ્વરૂપ છે. પાપ દૂર કરનાર, રક્ષણકર્તા તથા શુદ્ધિ અર્પનાર ચિદ્ધ તરીકે એખલા છે. જેને બ્રહ્મચારન વધારવું છે તેણે ચર્મ પહેરવું, જેને ક્ષાત્ર યક્તિ વધારવી છે તેણે કપડું ઓઢવું જોઈએ. દંડ દીર્ઘ જીવન, પવિત્રતા તથા બ્રહ્મતેજનું ચિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે શિષ્યે ઉપર જણાવેલાં સાદિત્ય ધારણ કર્યા પછી તેને આરંભમાં કેટલાક સવાલ પૂછવામાં આવતા હતા. પ્રથમ તેનું જાત અને નામ પૂછવામાં આવતું હતું. પછી શિષ્ય થવાને તેની ઇચ્છા છે એવી રીતસરની નીચે પ્રમાણે બહેરાત તેને કરવી પડતી " હું અર્ધોઆં શિષ્ય થવાને આજ્ઞો છું. મને દિક્ષા આપો, પરમાત્મા સવિત્રના આદેશથી હું

વિદ્યાર્થી રહીશ.” વળી શિષ્ય યનાર વ્યક્તિ સંબંધી કેટલીક નીતિને લગતી લાયકાત બેવામાં આવતી હતી. તે દુષ્ટ માણસ હોવો બેઠું એ નહિ, તેમજ સ્વચ્છંદ આચારવૃત્તિ કે મનોવિકાર તેનામાં હોવાં બેઠું એ નહિ. તે પવિત્ર એકાગ્ર ચિત્તવાળો તથા સારી યાદદસ્તવાળો અને સુશીલ હોવો બેઠું એ. તેણે ગુરુની બદગોઈ કરવી નહિ, તેમજ તેને માટે દીવગીર થવું નહિ. જેમ હીરા માણેકની કાળજીથી રક્ષા કરવામાં આવે છે, તેમ કાળજીથી આત્મચાન તેને આપવામાં આવતું હતું. પછી પ્રાર્થના કર્યા બાદ તેને દેવાને સોંપવામાં આવતો હતો. આવા વિધિ વખતે જે પ્રાર્થના કરવામાં આવતી હતી, તેમાં કેળવણીનો ઉદ્દેશ, જણાઈ આવતો હતો. તે ઉદ્દેશ ધાર્મિક અને સામાજિક હતો, તેમજ સમગ્રમાણુ વિકાસ પણ લક્ષમાં રાખવામાં આવતાં હતાં. શિષ્ય દેવને ઓજસ, બળ અને શક્તિ અર્પણ કરી જ્ઞાનની દૃષ્ટિની યાચના કરતો. વળી દીર્ઘ આયુષ્ય, પ્રજા અને બળ તથા ધનપ્રાપ્તિ, તેમજ વેદનું જ્ઞાન, કીર્તિ, અને સુખની પણ પ્રાર્થના કરવામાં આવતી હતી. “તાઈ હૃદય મારા હૃદય સાથે રહેશે, મારા મન સાથે તારું મન એકત્ર થશે, મારા વચનથી તને અંતઃકરણપૂર્વક આનંદ થશે, મને એકલાનેજ તું વળગી રહીશ, મારામાં તારાજ વિચારનો આશ્રય રહેશે, મારા ઉપર તને માન રહેશે. હું બ્યારે બોલીશ ત્યારે તું શાંત રહીશ.” આ પ્રમાણે ગુરુના પ્રવચન પછી તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો. ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચે કેવો આત્મિક સંબંધ હતો, તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. દિક્ષાનો વિધિ પુરો થતાં નીચે પ્રમાણે બ્રહ્મચારીને કહેવામાં આવતું “તું બ્રહ્મચારી છે, પાણી પી, સેવા કર, દિવસે ઊંઘવું નહિ.”

બ્રહ્મચર્ય કે શિષ્યની અવસ્થાનો આરંભ સવિતૃવ્રતથી થતો હતો. જે જ્ઞાન તેને આપવાનું હોય, તે પહેલાં અમુક સમય સુધી નિયમો અને વિધિ પાળવાના હોય, તેને બ્રહ્મચર્ય કહેતા હતા. વેદનો અભ્યાસ કરતાં પહેલા સાવિતૃ (ગાયત્રી) નો આરંભ થતો હતો. સાવિતૃવ્રત એક વરસ, છ મહીના, એવીસ, બાર, છ કે ત્રણ દિવસ ચાલતું. સાધારણ રીતે ત્રત ત્રણ દિવસનું હતું. આ સમયે તેને અમુક પ્રકારનો ખોરાક ખાવાનો હતો, અને તેની માતા અને ખીજ બે સગી સ્ત્રીઓ અથવા પાડોશની સ્ત્રી પાસેથી તેને ખોરાક માગીને લાવવાનો હતો. ત્રણ દિવસ વિધિપૂર્વક સાવિતૃવ્રત કર્યો પછી આશ્રમમાં રહેનાર વિદ્યાર્થી તરીકે તેનું જીવન શરૂ થતું. મઘ, માંસ તથા તીખો સ્વાદિષ્ઠ ખોરાક લેવાની તેને મના હતી. એકાંતમાં શાંત ચિત્તથી લોભ રાગ્યા સિવાય તેણે ખાવું બેઠું એ. તેને બેથી વધારે વખત ખાવાનું નહોતું. તેમજ અકરાંતીઆ જેવું ખાવાની મના હતી.

જીવન અભ્યાસની મુખ્ય દ્રશ્ય લિપ્ત કરી ખાવાનું લાવવાનું હતું. સાધારણ રીતે લિપ્ત માટે અમુક સંખ્દ બોલીને સ્ત્રીઓ પાસેથી તે લેવાનો રિવાજ હતો. શિષ્યને સમિધ, કુચ, ગાયનું છાણ, માટી, યજમાટે ફળ, પાણી માટે ઘડો, તેમજ સંધવા માટે જંગલમાંથી લાકડાં લાવવાં, અગ્નિ સજગાવવો વગેરે કામ કરવાની દ્રશ્ય બળવી ગુરુજાન પ્રાપ્ત કરવામાં તેમજ સાંસારિક કાર્ય માટે મદદ કરવાની હતી. જે વખત અગ્નિ સજગાવીને તેમજ સવારસાંજ તેને પાણી ભરીને ગુરુની સેવા કરવી પડતી. ગુરુના બિડયા અગાઉ મૂર્યોદય પહેલાં વહેલાં સવારમાં તેને બિડવું પડતું. આ નિયમના ભંગ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. સ્નાન કર્યા બાદ તે પવિત્ર થતો. જળકીડાની મનાઈ હતી. આનંદ ખાતર ચરમ પાણીનો ઉપયોગ હતો નહિ. શિષ્યને દિવસમાં ત્રણ વખત નાદવાનું હતું, સ્વારણાદ ગાયત્રી મંત્ર બોલીને સંધ્યા કરવાની હતી. એકાંત પવિત્ર સ્થાનમાં એકાગ્ર ચિત્તથી ઉભા ઉભા શાંતિથી તેને સંધ્યા કરવાની હતી. તારાઓ આકાશમાં દેખાતા હોય અને સૂર્યોદય થાય ત્યાંસુધી પ્રાર્થના કરવી પડતી. સાંજે સૂર્યાસ્ત થવાનો હોય ત્યારથી તે તારાઓ દેખાય ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે પ્રાર્થના ચતી હતી. આ પ્રમાણે સંધ્યા કર્યા પછી દેવ, ઋષિ અને પિતૃનું તર્પણ કરવું પડતું, અને પવિત્ર અગ્નિમાં લાકડાં નાખવામાં આવતાં. સુગંધીદાર વસ્તુઓ, દૂધની માળા, શરીરનો લેપ, આંખનું અંજન, જોડા, છત્રી, ગાડી, દિવસે કીધવાનું—આ બધાંને તેને પ્રતિજંધ હતો. તેમજ ગાયન, વાજન વગાડવાનું અને નાચનો તેને ત્યાગ કરવાનો હતો. તેના નીતિના વિદ્વાસ માટે કેટલાક મહાગુણો તેને પ્રાપ્ત કરવાના હતા. નકામા વાદવિવાદ કરવાની, ગપ્પાં મારવાની, માઠી ખાવાની અને ભૂલું બોલવાની સખત મનાઈ હતી. કાગવાસના, ક્રોધ, અદેખાઈ, અને લોભ જેવા વિકારોથી તેને સુક્ત રહેવાનું હતું. કાઈયણ જાતની તેને હિંસા કરવાની મના હતી. સ્ત્રીઓ સાથે જરૂર જોઈતીજ તેને વાતચીત કરવાની હતી. ક્ષમા, નમ્રતા, આત્મસંયમ, ખેત તંથા ઉદ્યોગના ગુણ તેને કેળવવાના હતા.

ગુરુની આરા તેને હમેશાં પાળવાની હતી. જે પાંચ કરવાનો તથા ચાલિ બહાર રહેવાનો પ્રસંગ આવે એવાં કર્મ કરવાની આરા નહિ પાળવાની તેને છૂટ હતી. ગુરુના સામે તે બોલી શકતો નહિ તથા તેનો વિરોધ કરી શકતો નહિ. ગુરુના આસનથી નીચે તેણે બેસવું જોઈએ. ગુરુના ચરણનું વંદન કર્યા પછી તેનો અગ્રાસ સવારમાં શરૂ કરવામાં આવતો, ગુરુ પ્રત્યે દેવસમાન તેનો ભાવ હોવો જોઈએ. તે જે કહે તે એકાગ્ર

ચિત્તથી તે સાંભળતો. તે ગુરુથી બહુ દૂર તથા બહુ પાસે પડાંડી વાળી બેસતો નહિ. ગુરુની સમક્ષ તે ગળું ઠાંકતો નહિ. ભીંતને અડેલી બેસતો નહિ. તેના પગ લાંબા કરતો નહિ, શુંકવાની, હસવાની, બગાસાં ખાવાની તથા આંગળાના કડાકા ફેડવાની મનાઈ હતી.

અભ્યાસ શરૂ કરતાં તથા તે પુરો થયા પછી ગુરુના ચરણનું વંદન તેને કરવું પડતું. ગુરુની જમણી બાજુએ બેસી તેનું મુખ ઉત્તર કે પૂર્વ તરફ રાખવામાં આવતું, પછી હઠ બોલીને સાવિત્રી મંત્ર બોલ્યા બાદ વેદનો અભ્યાસ શરૂ થતો. આખો દિવસ તેને ધ્યાન આપવું પડતું. તેનું ચિત્ત કોઈ ઠેકાણે જાય નહિ તેની મંલાળ રાખવામાં આવતી. અભ્યાસ તેમજ ગુરુની સેવા કર્યા પછી તેને આરામનો વખત મળતો. તે શંકાનું નિવારણ કરવા પ્રયત્ન કરતો. ચાર વેદ, વેદાંત તથા ઉપનિષદનો વિદ્યાર્થીને અભ્યાસ કરવો પડતો. એક કે બે વેદ અથવા બધા વેદ અને વેદાંગને તે મોટી કરતો. વેદના અભ્યાસ વગર કોઈ વિષયનો અભ્યાસ કરવાનો નિષેધ હતો.

શિષ્યને દેટલાંક ખાસ ત્રણ કરવાં પડતાં. (૧) સાવિતૃવ્રત કે ગાયત્રી મંત્રની દિક્ષા તેને આપવામાં આવતી. (૨) સુક્રિષાદ્રત ત્રણ, બાર દિવસ કે એક વરસ—એમ ગુરુના વિવેક અનુસાર તે વ્રત પાળવામાં આવતું. હવે વેદના મુખ્ય ભાગનો અભ્યાસ તે કરતો (૩) વળી સાકવર, ધાર્મિક અને ઔપનિષદવ્રત કરવાનાં હતાં. તે દરેક એક એક વરસની મુદ્દનતાં હતાં. આ પ્રમાણે ખાસ વહેવાર તાલીમને અનુસરી ક્રમવાર અભ્યાસની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. જેમ તેનો આત્મવિકાસ વધતો હતો, તેમ વધારે અધરા વિષયનો તે અભ્યાસ કરતો હતો. દરેક વેદને માટે બાર વરસનો અભ્યાસ કરવો પડતો તેથી વિદ્યાર્થી અવસ્થા ૪૮, ૨૪ કે ૧૨ વરસ સુધી ચાલતી. આવશ્ય માસની પૂર્ણિમાએ ઉપક્રમણનો કે ખાસ વિધિ કર્યા બાદ સત્રનો આરંભ થતો. આ સત્ર પોષની પૂર્ણિમા સુધી ચાલતું. તે વખતે ઉત્સર્જન ક્રિયા કરવામાં આવતી. સત્રને અંતે તેનો વેદનો અભ્યાસ અંધ થતો, પણ વિદ્યાર્થીઓ પોતે ખાનગી અભ્યાસ કરતા હતા. અજવાળામાં તે વેદનો અને અંવારીમાં વેદાંગ અને વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરતો. આ પ્રમાણે પાંચ માસનો સત્ર હતો. તેમાં વળી દેટલાક તહેવારો આવતા હતા. વરસાદ પવનનું તોફાન, ધુમસ, ગ્રહણ જેવા પ્રાકૃતિક ફેરફારને લીધે અભ્યયનમાં અવરોધ પડતું હતું, તેથી અનભ્યયન દિવસો રાખવા પડતા.

સ્મરણ, ગામને પાદરે, ધોરી રસ્તા ઉપર, જે ઠેકાણે શન પડ્યું હોય

તે ગામ, ચાંડાળનું ઘર અને જંગલ જેવાં સ્થળોએ અધ્યયન કરવાની મનાઈ હતી. પાસેના સગાના મરણ પ્રસંગે અથવા તે મરણનું જન્મણ જન્મેલા હોય, તેવા દિવસે અભ્યાસ બંધ રાખવામાં આવતો.

હવે તે જમાનામાં કેવી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું તે જોઈએ. તેવી શિક્ષણપદ્ધતિને અનુવાચ્ય ન કહેતા. પ્રથમ એક ઋતુ વિદ્યાર્થીને શીખવવામાં આવતી. પછી તે તેના ઋષિ, દેવ અને છંદ તેને ખતાવવામાં આવતા. આ પ્રમાણે ગુરુ દરેક ઋષિની ઋતુઓ બોલતો, અને તે મુજબ દરેકનો અભ્યાસ થતો. જેમને વેદનો અભ્યાસ કરી પંડિત થવાની ઇચ્છા ન હોય તેમને ટુંકો પાઠ શીખવતા. દરેક કાંઠની શરૂઆતમાં તથા અંતમાં કંઈ ખાસ વિધિ કે યજ્ઞ કરવામાં આવતો. સત્ર થઈ ગયા પછી વિદ્યાર્થી વેદના જે ભાગનો અભ્યાસ થયો હોય તેનું પરિશીલન કરતો. તેમજ સત્ર દરમિયાન સાંજે તે નવા પાઠનો અભ્યાસ કરતો નહિ. ગુરુ પ્રથમ અમુક શબ્દો બોલતા અને એક વિદ્યાર્થી તે પ્રમાણે પ્રથમ બોલતો. ત્યાર પછી બીજો વિદ્યાર્થી ગુરુની રજા લઈ તે પ્રમાણે બોલતો. જ્યારે અધરા લાંબા સમાસવાળા શબ્દો હોય ત્યારે ધ્રુવ રક્ત એક કે બે શબ્દો બોલતા, અને તે પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ તેનું અનુકરણ કરતા. આવી રીતે બે ત્રણ ઋતુઓ સમાપ્તઆ પછી બધા વિદ્યાર્થીને તે ફરી ફરીને બોલવી પડતી. ત્યારે તે આ બધા શ્લોક બરાબર મોઢીથી બોલી શકતા, ત્યારે તેઓ બધાએ કંઈ પણ અવ્યકાયા સિવાય પાઠ ફરીથી બોલતા. તે વખતે એક સરખી રીતે સંધિના બધા નિયમો તેમને પાળવા પડતા. દરેક સ્વર બહુ ઉચેથી બોલવામાં આવતો.

જે વિદ્યાર્થીઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાતા તેઓ આ પ્રમાણે ૧૨ વરસ અભ્યાસ કરતા. જેઓ નૈઋત્ય ષષ્ઠ્યારી દત્તા, તેમને ૨૪, ૩૬ કે ૪૮ વરસ મુધી અભ્યાસ કરવો પડતો.

બધી વખત એક શિષ્યને લુદા લુદા ગુરુને ત્યાં રહી અભ્યાસ કરવો પડતો હતો. ગુરુ જે વિષયમાં નિષ્ણાત હોય તેનું જ્ઞાન તે આપતા, તેથી ને ધણા વેદનું જ્ઞાન લુદા લુદા ગુરુ પામેથી મેળવતો. જે કુટુંબમાં વેદવિદ્યા પરંપરાથી ચાલી આવતી હોય, અને જેને તેનું જ્ઞાન હોય તેને ગુરુ થવાનો અધિકાર હતો. જે ગુરુ વેદ તથા કલ્પ અને ઉપનિષદ્ શીખવતા તેને આચાર્ય કહેતા. તેનેના શિક્ષણનું કંઈ મહેનતાણું ભેતો નહિ. ધર્મભાવનાથી તે પોતાનું કામ કરતો. વિદ્યાર્થીને તેના કુટુંબમાં દાખલ કરતા અને તે દ્રવ્યદિતની દૃષ્ટિથી

કેવી રીતે વાંચવું

“ વાદવિવાદ કે વિરોધ દર્શાવવા, શ્રદ્ધાથી માનવા ખાતર અથવા વાત-ચીત કે પ્રવચન કરવા માટે આપણે વાંચવાનું નથી, પણ વિચાર અને વિવેક કરવા માટે વાચનની જરૂર છે. ” એકન.

હાલના જમાનામાં છાપવાની કળાથી દરેરાજ હજારો પુસ્તકો, માસિકો વર્તમાનપત્ર ને ચોપાનીઆં નીકળે છે, તેથી પ્રાચીનકાળમાં જે જ્ઞાનનો અધિકાર જનમંડળનો અમુક વર્ગ મોગવતો હતો, તે જ્ઞાન હાલમાં કુદ્રમા કુદ્ર મનુષ્ય પણ સહેલાઈથી મેળવે છે ને તે ઉપર સ્વતંત્ર ચર્ચા કરી શકે છે. છાપવાની કળાથી જ્ઞાન મેળવવામાં જે સરળતા ઉત્પન્ન થઈ છે, તે ઉપરાંત જ્ઞાનની સીમાનો પણ વિશેષ વિસ્તાર થયો છે, તેથી ભિન્ન ભિન્ન વિષય ઉપર જુદી જુદી પદ્ધતિથી લખાએલાં અસંખ્ય પુસ્તકો નજરે પડે

કે. જ્ઞાનના સાધનના આવા વધારાની સાથે અર્વાચીન કાળમાં જીવન રૂપથી મેટલી બધી તીવ્ર થઈ છે, કે નવી શોધો, નવીન જ્ઞાન વગેરે બાબતોથી સાહિત્યગાર રહેવું, એ સંસારયાત્રામાં ક્ષેત્રમંદ થવાને આવશ્યક વસ્તુ થઈ પડી છે. હાલમાં સમાજબંધની રચના એટલી બધી ગુંથિત થઈ છે, કે કાષ્ઠપિણ્ય વ્યક્તિને મગજશક્તિનો ધણો વ્યય જીલ્લી જીલ્લી રીતે કરવો પડે છે. જ્યાં તે સાથે વાંચવું ને વિચારવું ને જરૂરનું થઈ પડ્યું છે, તેનો લાભ ત્યાં પુસ્તકો ને માસિકામાંથી કેવી રીતે લેવો, એ એક મહા પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.

હાલમાં વાંચવાનો શોખ ધણો વધી પડ્યો છે, એ નિઃસંશય છે; કારણ કે ત્યાં ત્યાં પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્ર વાંચતાં આપણે માણસોને જોઈએ છીએ. પણ જ્ઞાનની આવી સરળતા અને તેથી વધતા શોખની સાથે એક મય એ ઉભો થયો છે, કે એક વિષયનાં ધણાં પુસ્તકો હોવાથી કાષ્ઠપિણ્ય સાંગોપાંગ જ્ઞાન હોવાને બદલે જીલ્લી જીલ્લી વિષયનું અધુરું જ્ઞાન થતું જોવામાં આવે છે. વળી સંગીન જ્ઞાનને બદલે આપણને ઉપલબ્ધીક જ્ઞાન મળે છે. જંબીર વિષયના પુસ્તક ઉપર સચ્ચિ હોવાને બદલે સરળ સાહિત્યનો શોખ વધતો જાય છે. ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન ઇતિહાસ, કાવ્ય વગેરે સાહિત્યના ગૂઢ વિષયના અભ્યાસને બદલે વર્તમાનપત્ર, નાટક, નવલકથા એ વિષય ઉપર વિશેષ ધ્યાન હાલમાં અપાય છે. કસ્ટનારાકિત ને જીલ્લિને કેળવવા કરતાં સ્મૃતિને ખીલવવા તરફ વધારે લક્ષ્ય જોવાય છે.

આનું કારણ એ છે કે જ્ઞાનના સાધનની આવી સરળતા સાથે તેનું પદ્ધતિપૂર્વક જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં આવતું નથી, તેથી હાલના જમાનામાં શું વાંચવું અને કેવી રીતે વાંચવું એ ધણો અગત્યનો વિષય થઈ પડ્યો છે, કારણ કે રાત દુંડા ને દેશ ઘણા જેવું છે. હાલના મુધારાના પ્રવાહ સાથે રહીને વધારેમાં વધારે લાભ લેવાને આપણી જીવનશક્તિનો સફળપ્રયોગ કરવો એ દરેક સુઘ પુરુષનું કર્તવ્ય છે; તેથી ક્યાં ક્યાં પુસ્તક અને તે કેવી રીતે વાંચનાં તેનો વિચાર કરતાં પહેલાં, વાંચનાનો હેતુ જ્ઞા છે, તે ઉપર કંઈક લક્ષ્ય આપણને આપવાની જરૂર છે.

જેમ અન્ન, પાણી, ઢવા, આપણા શરીરની સ્વાભાવિક જરૂરિયાતો છે, તેમ જ્ઞાન એ આત્માની નેસર્ગિક વાંછના છે. જેવી રીતે ખાવાપીવાથી આપણું શરીર પોષાય છે ને શ્રદ્ધિ પામે છે, તેવી રીતે વાચન, વિચાર આદિ માનસિક ક્રિયાથી આપણું મન સંતુષ્ટ ને સચકત થાય છે. જ્ઞાનને પ્રકારનું છે: અપરોક્ષ અને પરોક્ષ. અપરોક્ષ જ્ઞાન એ એવી જ્ઞાતનું જ્ઞાન

છે કે તે આત્મપ્રયત્નનું ફળ છે અને તેથી આપણે આત્મવિકાસ થાય છે. વળી તે જ્ઞાન આપણા હૃદયનતરવ સાથે સુખમદ્ જોડાયેલું હોય છે. ખીજા પ્રકારનું જ્ઞાન પરોક્ષ છે. તેનું કારણ એ છે કે તે જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં આત્મપ્રયત્ન ધણો થોડો હોય છે; ને તેથી તેના જોઈએ તેવા સંબંધ ખીજા જ્ઞાન સાથે નહિ થવાથી તે એક ઉપલક્ષીઆ જ્ઞાન, તરીકેજ રહે છે, તેથી તે અપરોક્ષજ્ઞાનની કોટિમાં આવતું નથી. જનમંડળની પ્રાથમિક અવસ્થામાં ત્યારે મનુષ્ય મનને કુદરતનો અપરોક્ષ અનુભવ વિશેષ હતો, ત્યારે અપરોક્ષ જ્ઞાનનો અંશ વધારે હતો; કારણકે ધ્વન્દ્રિયો તેમજ મન વિશેષ ચંચળ રિયતિમાં હોવાને કીધે વિશ્વના મંભવ પદાર્થોદિનું જ્ઞાન સદૃજ રીતે મળતું હતું.

જેમ જાળકના મન ઉપર કુદરતના સંસર્ગની ભવ્ય અસર થાય છે, તેમ મનુષ્યમન ઉપર તેવીજ ભવ્ય અસર તે કાળમાં થઈ હશે, એમ તેમની ભાવના અને અનુભવ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આવી રીતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન લાંબો વખત ચાલતું નથી. જેમ જેમ કુદરત સાથેનો સંબંધ ગાઢ થતો જાય છે ને સમાજવ્યક્ત આગળ વધતું જાય છે, તેમ તેમ પરોક્ષજ્ઞાનનો અવકાશ વધતો જાય છે ને તેટલાજ પ્રમાણમાં અપરોક્ષજ્ઞાનનો અંશ ઓછો થાય છે; કારણકે આત્મપ્રયત્નને કીધે થતો સ્વાનુભવ અપરોક્ષજ્ઞાનમાં તેટલા પ્રમાણમાં સમાયેલો હોતો નથી. તેવું જ્ઞાન, હૃદયને સ્પર્શ કરી શકતું નથી. દાલમાં જ્ઞાનની જે અતિશય સરળતા આપણે અનુભવીએ છીએ તેથી આત્મપ્રયત્ન ને સ્વાશ્રય ઉપર આપણે થોડા અવલંબીએ છીએ; કારણ કે જ્ઞાનની સર્વ સામગ્રી લગભગ તૈયાર થયેલી મળવાથી મનન કે નિદિધ્યાસન જેવી શુદ્ધિની ક્રિયા ઘણી થોડી થાય છે. આ કારણને કીધે આપણું જ્ઞાન દાલમાં પરોક્ષ રહે એ સ્વાભાવિક છે; પણ જ્ઞાનની આવી સરળતા સાથે ગંભીર વિચારનો લાભ લેવો એ ડાહ્યા મનુષ્યનું દર્તવ્ય છે, તેથી પુસ્તકો કે જે દાલમાં જ્ઞાનનું મુખ્ય સાધન મનાય છે તેના સદુપયોગ કેવી રીતે કરવો એ હવે જોઈએ.

પુસ્તકો એ જ્ઞાન અને ક્રિયાપણનો બંડાર છે. તેમાંથી થોડી મહેનતે અને થોડી બૂઝે તેના લાભ લેવો એ વાચનનો હેતુ છે. પુસ્તક વાંચવાના બે હેતુ છે: એક તો અન્ય મનુષ્યના વિચારથી આપણા મનને ઉત્તેજિત કરવું એટલે વાચન એ વિચારનું સાધન બને છે, અને ખીજું અન્ય વિચાર કોના વિચાર મદલ્ય કરવા તે છે. વધારે શુદ્ધિશાળી મનુષ્ય પુસ્તક ક્રિયા તેમના મનને સનેજ કરવાનેજ વાંચે છે. તે ખીજાના વિચાર મદલ્ય કરવાને

વાંચતા નથી. શુદ્ધિશાળી મનુષ્યો પુસ્તકના અભ્યાસથી ઉદ્ભવતા પરોક્ષજ્ઞાન ઉપર આધાર રાખતા નથી. અન્ય મનુષ્યના વિચારની નકલ કરવી એ તેમનો હેતુ નથી, પણ આપણા પૂર્વગામીઓએ જે મહેનત અને આત્મ-ભોગ આપી જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેની તદ્દન અવગણના કરવી એ મૂર્ખાઈ વિના બીજું કંઈ નથી એમ ધારી તેઓ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરે છે. તે વડે વિચારનું ઐક્ય તથા અંતિદાસિદ્ધિ એકતા બળવી શકાય છે અને ફરી તેવીજ ભૂલ થતી નથી. આવા પરકીય જ્ઞાનને સ્વકીય કરવું, પરોક્ષમાંથી અપરોક્ષજ્ઞાન ઉપજાવવું એ શુદ્ધિશાળી મનુષ્યની અભિલાષા છે. આ કારણને કીધે પુસ્તકો ઉપર અત્યંત શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે આંતરદર્શન કે આંતરસૂચણ ઉપર વિશેષ અભિરુચિ તેમની હોય છે. તેઓ અન્ય પુરુષના વિચાર ક્રિસ્ત ગ્રહણ કરતા નથી. તે વિચારને પોતાના સ્વાનુભવની મદદથી તેના મનનની એક આકૃતિ રૂપ બુદ્ધિ છે. વળી વાચનને કીધે તેમની વિચારદૃષ્ટિનું અન્ય પુરુષના વિચારથી સમર્થન થાય છે. સાધારણ શુદ્ધિવાળા મનુષ્યો સ્વાત્મ્ય અને આત્મપ્રયાન ઉપર ઝોંટા વિશ્વાસ રાખે છે અને અન્ય વિચારકોના વિચાર ગ્રહણ કરવા વધારે આકર્ષાય છે, તેથી તે આત્મદર્શન, મનન, વગેરે શુદ્ધિની કિંવા ઉપર થોડો આધાર રાખી પુસ્તકો ઉપર વિશેષ ભાવ રાખે છે. પુસ્તકો એ જ્ઞાનનો ભંડાર છે. તેનો સદુપયોગ કરવા તરફ બેપરવા રાખવી ન જોઈએ. ત્યાંસુધી પુસ્તકમાં સમાયેલું પરોક્ષજ્ઞાન અપરોક્ષ રિચિતિમાં આવતું નથી, ત્યાંસુધી પુસ્તક વાંચવાથી જે લાભ થવો જોઈએ તે થતો નથી. જ્ઞાનના વિસ્તારની સાથે ગાંભીર્યની જે આશા રાખવામાં આવે છે પણ તેને ઠેકાણે ઉપરચોટીક જ્ઞાનજ બેવામાં આવે છે.

કોઈપણ પુસ્તક વાંચતી વખતે વ્યવકૃષ્ટ પ્રથમ તો તે લેખકનું દૃષ્ટિ-બિન્દુ શોધી કાઢી પોતાની મનઃરિચિતિને તે કાળની અથવા દેશની પરિસ્થિતિમાં લાવવી જોઈએ. ત્યાંસુધી આ ઉદ્દેશ પાર પડતો નથી, ત્યાંસુધી તે પુસ્તકનું રહસ્ય આપણે સમજી શકતા નથી. એક વિદ્વાને આજ અર્થને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે, કે જો ચિત્રકારે ઝાડનું ચિત્ર કાઢવું હોય તો પ્રથમ તો તેણે ઝાડરૂપ થવું જોઈએ. ત્યાંસુધી લેખકની વિચારદૃષ્ટિ સાથે આપણી મનઃસૃષ્ટિ એકતા પામતી નથી, ત્યાંસુધી તેના સિદ્ધાંતની દર આપણે યોગ્ય રીતે કરીએ એ માનવું જૂલમરેણું છે. લેખકના તાત્વિક વિચાર સમજવાનો આ મુગમરરતો છે. ત્યાંસુધી તે પુસ્તકનો મુખ્ય સિદ્ધાંત આપણે ગ્રહણ કરી શકતા નથી, ત્યાંસુધી તેની સાથે જોડા-

એલા અન્ય ઉપસિદ્ધાંતો પણ સમજી શકતા નથી. આ કારણે લીધે કોઈ પણ પુસ્તકનો ઘણો ઓછો ભાગ આપણે સમજી શકીએ છીએ.

લેખકનું દષ્ટિબિન્દુ સમજવાનો હેતુ એ છે કે જો ગમે તેમ પુસ્તક વાંચવામાં આવે તો સંજોગેને સંસ્કારજ્ઞતા પરિણામે તે પુસ્તક લખાયું છે તેની કદર થઈ શકતી નથી. વળી તેની સાથે આપણી વિચારચુષ્ટિનું ઐક્ય જામતું નથી, તેથી તે પુસ્તકનું જ્ઞાન પરોક્ષ એટલે ઉપર ઉપરનું રહે એમા કંઈ નવાઈ જોવું નથી. યથાર્થ જ્ઞાન સ્વાતુલ્યનું ફળ છે તે ઉપર આપણે જોઈએ છીએ. તેજસ્વ સાધવાને તો વિચારની એકતાજ સાધન છે. ત્યામુધી આ બાબત ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી, ત્યામુધી તે પુસ્તક વાચવામા રસ પડતો નથી. પુસ્તકો વાંચવાની સંખ્યાએ જ્ઞાન મેળવવાનું પ્રમાણ છે એમ માનવું એ હદાપણુજરેહું નથી. લેખકના વિચારનું ઐક્ય સંપાદન કરવું એજ કોઈપણ પુસ્તકના મર્મભાગ શોધવાનો સરળ ને સ્વભાવિક રસ્તો છે. ત્યામુધી કોઈપણ પુસ્તકના મર્મભાગ આપણે સમજી શકતા નથી, ત્યામુધી તે પુસ્તક સમજ્યા છીએ એ કહેવું ફક્ત સાહિત્ય જ્ઞાન છે, પણ વસ્તુ જ્ઞાન નથી. પરોક્ષ જ્ઞાન છે, પણ અપરોક્ષજ્ઞાન નથી.

આવી રીતે પ્રથમ ગ્રંથકર્તાના લક્ષ્યબિન્દુ સાથે આપણે સમજાવના ધરાવતા હોવાથી તેનું યથાર્થ રહસ્ય આપણી, શુદ્ધિના પ્રમાણમાં સમજવા શક્તિમાન થઈએ છીએ, પણ ગ્રંથકર્તાના વિચારની સાથે વાચકના વિચારની આવી એકતા સાથે થોડો ભેદ હોવાની પણ જરૂર છે; કારણ કે દરેક મનુષ્યને તેની નૈસર્ગિક શુદ્ધિ, કેળવણી તથા સંગતિના પરિણામે વિશ્વના જ્ઞાનનો અમુક અંશ ગ્રાસ થાય છે. વિશ્વનું સમગ્ર જ્ઞાન હોવું એ અસંભવિત છે, તેથી પુસ્તકની ખરી કદર કરવાને આપણા જ્ઞાન તથા અનુભવ સાથે લેખકના વિચારો સરખાવવા જોઈએ. અમુક વિચાર કેવા સંજોગોમા લખવામાં આવ્યો છે, તે કેટલે દરજ્જે ખરા છે, વિશ્વવ્યવસ્થામાં તેનું શું સ્થાન છે અને તેના મંજીર પરિણામ કેવા પ્રકારનાં નીકળશે વગેરે બાબતનું ચિંતન આપણા અનુભવ સાથે સરખાવીને કરવાનું છે. વિવેચક શુદ્ધિથી પુસ્તકનો અભ્યાસ કર્યા બાદ અને તે સમગ્ર પુસ્તકનું રહસ્ય જાણ્યા પછી તે પુસ્તકના વિચારનું પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ. પુસ્તક એ એક વિચારની બ્યવસ્થિત યોજના છે. ત્યામુધી તેનાં ભુલં ભુલં અંગ તથા ઉપાંગનો પરસ્પર સંબંધ આપણે શોધી શકતા નથી, ત્યામુધી તે બરાબર રીતે યાદ રહી શકતા નથી. આવી રીતે પૃથક્કરણ કર્યા પછી ભિન્ન ભિન્ન વિચારના સંસ્કારને આપણા અનુભવ સાથે સરખાવી તેમાંથી નીપજતાં પરિણામ

કદપવાં જોઈએ અને તે અનુમાન આપણા વ્યવસ્થિત અનુભવ સાથે કેટલે દરજ્જે મળતાં છે અને તે કેટલે અંશે જુદાં પડે છે, તે શોધી કાઢવાથી પુસ્તકની વસ્તુયોજના વધારે સારી થઈ જાય છે. પુસ્તકના વિચારનું એકમ શોધ્યા પછી અને તેનું પૃથક્કરણ કર્યા પછી તે વિચારને આપણી મનઃસૃષ્ટિમાં યોગ્ય સ્થાન આપી શકીએ છીએ. આપણે સારી પેઠે યાદ રાખવું જોઈએ કે જ્ઞાન એ એક વ્યવસ્થિત વસ્તુ છે. જેમ જેમ આપણું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત અવસ્થાએ પહોંચતું જાય છે, તેમ તેમ તે આપણું પોતીકું બને છે. બીજા શબ્દમાં કહીએ તો તે પરોક્ષ જ્ઞાનને બદલે અપરોક્ષ બને છે; માટે કોઈ પણ પુસ્તકનું અધ્યયન કર્યા પછી તે પુસ્તકમાંથી થઈ જાય છે. તેના વિચારને આપણી જ્ઞાનસૃષ્ટિમાં અમુક સ્થાન આપવું એ જરૂરનું છે. તેના ભિન્ન ભિન્ન સંબંધ બીજા વિચાર સાથે જોડ્યા પછી તે આપણું પોતાનું જ્ઞાન બને છે. આવા પ્રસંગે આપણને આત્મપ્રયત્ન અને ચિંતન કરવાની જરૂર પડે છે, તેથી તે આપણા વિકાસનું એક તત્ત્વ બની રહે છે.

આપણા જ્ઞાનને વ્યવસ્થિત કરવાને ઉત્તમ રસ્તો મનન છે. ત્યારે કોઈપણ બાબતનું આપણે મનન કરીએ છીએ, ત્યારે તેના સર્વ અંશોના વિચાર કરીએ છીએ. આપણા અનુભવ સાથે તેની સરખાવટ થાય છે અને તેની યથાર્થતા નહોતી કરવામાં આવે છે. વિશ્વવ્યવસ્થા અમુક નિયમને અનુસરી કરવામાં આવી છે. તેનું જ્ઞાન આપણે સિદ્ધાંતરૂપે આપણી અમુક દૃષ્ટિના પ્રમાણમાં થઈ જાય છે. તે સિદ્ધાંતની સાથે નવી નવી દ્રષ્ટિકોણને તેના પરિણામરૂપે જોડવી એ વિચારનું કૃત્ય છે; કારણ કે પૃથક્કરણ અને સંયોજક પદ્ધતિથી આવી રીતે જ્ઞાન વ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે. પુસ્તકનું ખર્ચ અધ્યયન આ પદ્ધતિ પ્રમાણે થાય તો વાચકને ઘણો લાભ થવાનો સંભવ છે. સાધારણ મનુષ્યમાં તેમના વિચાર અસ્પષ્ટ અને ગુચ્છવાળા હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે તેમની પ્રવૃત્તિ ઘણે જોડે અંશે બાહ્ય હોય છે. તેમનું આંતરસૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ ઘણું ઓછું હોવાથી માનસિક સંસ્કાર અવ્યવસ્થિત રીતિમાં રહે છે, તેથી કેઈપણ વિષય સંબંધી તેમને પૂછતાં તેઓ ગમે તેવા પરસ્પર વિરોધી જવાબ આપે છે તે સદજ અનુભવથી માત્રમ પડે છે. આ ઉપરથી જણાશે કે પુસ્તકને વાંચ્યા પછી આપણા વિચારને આત્મચિંતનથી સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરવાની ઘણી જરૂર છે. રમણશક્તિને કેળવવાનો આ સુગમ રસ્તો માનસશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર છે.

વિચારને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરી જ્ઞાન વ્યવસ્થિત કરવા માટે આપણું મનજી વિચારથી ઉભારાઈ જવાની ખાસ જરૂર નથી. સામાન્ય રીતે

આપણે જોઈએ છીએ કે જો થોડા વિચાર હોય પણ તે સ્પષ્ટ હોય, તો તેથી લાભ સારો થાય છે, કારણકે તેમના ઉપર મનન કરવાનો અવકાશ મળે છે; તેથી હંમેશા ઘણું વાંચવા ઉપર લક્ષ રાખવા કરતાં થોડું પણ પાકું જ્ઞાન મેળવવા તરફ વિશેષ કાળજી રાખવી એ સારી વાત છે. ઘણાં માણસો પોતાના જ્ઞાનનું પ્રમાણ વાચેલા પુસ્તકની મંખ્યાથી કરે છે, ને તેથી આત્મમંતુષ્ટ થાય છે; પણ જ્યારે અમુક વિષય ઉપર તેમનો નિશ્ચિન અભિપ્રાય માગવામા આવે છે, ત્યારે તેમના જ્ઞાનનો આભાસ તદ્દન જણાઈ આવે છે; તેથી થોડું પણ સંગીન જ્ઞાન મેળવવું એ વધારે લાભકારક છે.

જ્યાંસુધી આપણે કોઈ પણ વિષયનો હંગામી મિદ્ધાત આધી શક્તા નથી, ત્યાંસુધી આપણને તે વિષય મંધી આત્મત્રદ્ધિ મળેતી નથી. લેખકના તેમજ આપણા વિચારનો બેઠ સમજવાને આપણે પ્રથમ તેના સિદ્ધાંતનો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે કે જેથી આપણને શું નવીન જ્ઞાન મળે છે તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. આ હેતુ ફળાભૂત કરવાને અમુક પુસ્તક વાંચ્યા છે એનાથી મંતોષ માનવાને બદલે આપણે પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકોનું પ્રથમ કાળજીપૂર્વક અધ્યયન કરવું એ ફાયદાકારક છે. શબ્દનો અર્થ જરાજર સમજવાનું ઘણી વખત ભૂતી જઈએ છીએ પુસ્તક હાથમાં આવ્યું કે તેની નવીનતાથી આકર્ષાઈ આપણે તેના ઉપર આમતેમ નજર ફેરવી અથવા રસમા તદ્દલીન થઈ તેનો યથાર્થ અભ્યાસ કરી શક્તા નથી. પ્રથમ કોઈપણ બાબતનો અભ્યાસ કરતા પહેલા શબ્દના આધારભૂત વસ્તુ યા વિચારનું પૂર્ણ મનન કરવું જરૂરનું છે. શબ્દનો તેમજ વાક્યનો આવી રીતે અર્થ પુરો સમજવાથી દરેક ફકરાનો અર્થ સારી રીતે સમજી શકાય છે. આ પ્રમાણે દરેક પ્રકરણનું અધ્યયન કરવાથી ગ્રંથકર્તાનો વિચાર આપણા મનમાં રમી રહે છે અને તે યાદ પણ વધારે વખત રહી શકે છે. દરેક ફકરાને તથા પૃષ્ઠને આવી રીતે વાંચ્યા પછી થોડોક વખત લેખક શું કહે છે તે જરાજર સમજવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આવી રીતે આખી ચોપડીનો અભ્યાસ કરવાથી તેના સદ્ગુણ વિચાર આપણા પોતાના થાય છે ને ગમે તે પ્રસંગે આપણે તેનો ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ. વીસ ચોપડીઓ ઉપર ઉપરથી વાંચવી તેના કરતાં એક ચોપડી પછી રીતે સમજીને વાંચવાથી આખરે આપણને વધારે ફાયદો થાય છે.

આવી રીતે આ પદ્ધતિથી વાંચવાની ટેવ પડવાથી આપણું જ્ઞાન વધારે સંગીન થાય છે; પણ વાંચ્યા ઘણી સારા પુસ્તકનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર છે, કારણકે ઘણા વિચાર આપણા મનમાં અજ્ઞાત વ્યાપાર તરીકેજ રહે છે. ઘણા વિચાર સહજ સંસ્કારથી જન્મીત થાય છે, માટે વાંચેલા પુસ્તકનું પુનરાવર્તન કરવું, એ આપણા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ માટેનું ઉપ-યોગી સાધન છે. પુનરાવર્તન એ અભ્યાસની માતા છે, તેથી હંમેશાં કોઈ પણ પુસ્તક વાંચતી વખતે આપણા અભ્યાસનો હેતુ આપણી નજર બંદાર રહેવા જોઈએ નહિ અને તેને ઉદ્દેશી પુસ્તકનું અધ્યયન પદ્ધતિ પુરઃસર થવું જોઈએ. થોડું એક પુસ્તકમાંથી, થોડું બીજામાંથી વાંચવું એમ નવીનતાથી આકર્ષાઈ વાંચવાથી ચિત્ત વ્યગ્ર થઈ જાય છે, અને ચિત્તને એકાગ્ર રાખવાની ટેવ પડતી નથી, તેમજ મનની શક્તિનો નકામો વ્યય થાય છે. પુરેપુરું ધ્યાન આપવાથી જેવું સારું કામ થાય છે, તેવું આમતેમ મન ચંચળ રહેવાથી થતું નથી. પદ્ધતિપૂર્વક વાચન સાથે તે નિયમપૂર્વક હોવું જોઈએ; તેથી મનનો નિગ્રહ વધે છે ને વધારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈપણ પુસ્તક વાંચ્યા પછી તે પુસ્તક ઉપર વિવેચન ને વાત કરવાથી આપણા વિચાર વધારે સ્પષ્ટ ને સ્થિર થાય છે, તેમજ તે વિચારની નોંધ લેવાથી તે વધારે સ્થાયી થાય છે, કારણકે ખેંદનના કહેવા મુજબ વાંચવાથી માર્હિતી મળે છે, વાતચીતથી હાજરજવાબી આવે છે, અને લખવાથી પ્રવીણતા પ્રાપ્ત થાય છે. ઉત્તમ વિચારની નોંધ લેવાથી પ્રશંગોપાત તેનો ઉપયોગ કરી સકીએ છીએ એટલુંજ નહિ, પણ વાચન વખતે તે પુસ્તકનું આપણને મૃગચ્છરણ કરવાની જરૂર પડે છે, તેથી તેટલા વિચાર અવશ્ય સ્પષ્ટ થાય છે. આ કામ કંટાળાભરેલું છે, પણ પુસ્તકના અધ્યયન માટે જરૂરનું છે; તેથી કેટલાક વિદ્વાનો અન્ય પુસ્તકનાં અવતરણ તેમની નોંધપોથીમાં ટાંકી લે છે. વાંચતાં વાંચતાં કેટલીક વાર જે સારા વિચાર સ્પુરે છે તેને પુસ્તકમાં નોંધી લેવાથી વધારે લાભ થાય છે; કારણકે તેવા વિચાર ફરી ઉદ્ભવતા નથી. પુસ્તકના ઉત્તમ વિચાર યાદ રાખવાને તેમાં અનુકૂળ ચિહ્ન કરવાથી લખિયમાં તેનો ફરીથી ઉપયોગ કરવો ઘણો સરળ મર્ધ પડે છે, તેથી હવે આપણે યાદ રાખવું કે પુસ્તક એ જ્ઞાનનો સંગ્રહ છે, વાચન એ વિચારનું સાધન છે અને મનન એ અપરોક્ષ જ્ઞાનનું મૂળ છે.

साहित्यतुं वाचनः

સાહિત્યનો આપણે શા માટે અભ્યાસ કરીએ છીએ ? મને લાગે છે કે માનસશાસ્ત્રનું જેને જ્ઞાન નથી, તે બોલે છે કે આવા વિષયમાં કંઈ રસ નથી. પ્રથમ કારણ એ છે કે પોતાની ઉર્મિઓ પ્રગટ કરવાની માને ઇચ્છા થાય છે. જે સારામાં સારી બાબા લાગણીઓ બતાવી શકે તેને કાવ્ય કહીએ છીએ. આપણા જુવાન બાઈઓને જ્યારે પ્રેમનો આવિર્ભાવ થાય છે, ત્યારે કલાપીના પુસ્તકો વાંચે છે. આપણે કલાપીના પુસ્તકો વાંચીએ છીએ, ત્યારે આપણે પોતેજ કલાપી બની જઈએ છીએ. એમ ચવાંથી આપણે પુરેપુરો આનંદ લઈ શકીએ છીએ. પોતાની વાતને સાહિત્યમાં સાક્ષાત્કાર કરી દેવી એટલે પોતાની વાતને તેમાં રસનસ કરી દેવી. કાર્ય કરનારા માણસો આપણને બહુ ગમે છે. માણસો પ્રેમ કરતા હોય, માણસો કાવાદાવા કરતા હોય, તે જોવામાં આપણને વધારે રસ પડે છે. બધા માણસો કાર્ય કરી શકતા નથી. માણસો કેવળ વિચાર કરતા હોય કે વાતો કરતા હોય તો તે ગમતા નથી. એટલા માટે હીંમતો જોડી ગમે છે. આપણને સૌને જગત જોવાની ઇચ્છા હોય છે. દલપતરામને શૈલીની ખામીને લીધે નિંદે પણ મને તો તે ગમે છે. દલપતરામની યદ્વતિ શૈલી સિવ યની કહેવામાં આવે છે, પણ તે તેમાં કેટલેક અંગે છે. વિષય એ આત્મા છે. શૈલી એ કાવ્ય છે. દલપતરામના શૈલીવાળા કાવ્યો ઘણા ગમે છે.

સૈથી પણ સાહિત્યને આકર્ષણ કરનારી વસ્તુ છે. સાહિત્યમા લેખકને અનુભવ આવે છે. કાવ્યો રવાનુભાવી અને સર્વાનુભાવી હોય છે. જ્યારે આપણા વિચાર જાણી શકના નથી ત્યારે બીજાને અનુભવ આપણે જાણી શકતા નથી. સાહિત્યમા લેખક પોતે જીવેલું જીવન વર્ણવે છે તેને રવાનુભાવી જીવન કહીએ છીએ. સાહિત્યમા તો મોટે ભાગે લેખકનું પોતાનું જીવન આવે છે. કાતો જીવેલું જીવન કે કાતો જોવા મારેલું જીવન આવે છે. આ ઉપરથી સાહિત્યના પ્રકાર પાઠીએ છીએ.

અખ્યાસ ગ્રાથી સારો થઈ શકે:—

(૧) પુસ્તકોના વાચનને ભદ્રે લેખકોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

વા. ૨૮-૬-૩૨ ના સેન ટ્રેનિંગ હોલિંગમાં રા. રા. નવલરમભાઈએ આપેલા
ભાષણનો હુંક સાર.

(૨) પ્રથમ પુસ્તકો વાંચીએ તોજ લેખકનાં વિચાર જાણી શકીએ છીએ.

કોઈના વિષે વાંચીને કોઈ જાતનો ખ્યાલ બાંધી દેવો નહિ. નર્મદાશંકરનો લખેલો લઈએ. આપણા દેશને ઉન્નત કરવો હોય તો આપણી પ્રજાકીય ભાવના-દેશભાવનાને કેળવવી જોઈએ. કવિ નર્મદાશંકરે વિચાર્યું એટલે લખ્યું, તોજ તેનું માન છે. સાહિત્યનાં અભ્યાસીઓએ એકજ કવિનાં બધાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ મન દઈ કરવો.

(૩) જીવન જાણવું જોઈએ.

લેખકનું જીવન ન જાણીએ તો એ શું કહેવાં માગે છે તે જાણી શકીએ નહિ. કવિનું જીવન જાણ્યા સિવાય ખરી વસ્તુ જાણી શકાતી નથી. દા. તરીકે કલાપી અને બિલ્વમંગળ.

કોઈ લેખકનું જીવન જાણવું આવશ્યક છે. જ્યારે માણસ લખે છે ત્યારે પોતાના જીવનના અનુભવ દારાજ તે લખે છે. વિદ્યાપતમાં કોઈ લેખકની ઝીણામાં ઝીણી વાતો જાણવામાં આવે છે.

સિદ્ધ લેખકો પોતાની મદત્વકાંક્ષાથી પ્રેરાઈને લખે છે, ત્યારે તે જીવનના ધ્યેયને પહોંચવા મથે છે; પછી તે ધ્યેય ગમે તેવું દુષપ્રાપ્ય હોય. લેખકોએ સમયની માનસિક, આર્થિક અને રાજકીય સ્થિતિ જાળખવી જોઈએ. મિનકશુંજાક્ષેનો પ્રેમ લઈ મુન્દી સાહિત્ય રસિક કરી શકે છે. લેખકનો અભ્યાસ વૃદ્ધનાત્મક પદ્ધતિએ તેના સાહિત્યના અભ્યાસથી કરી શકીએ છીએ.

ચુંવાળનો ચોક અને વિજયસિંહ સોલંકી

પરગુરુએ પૃથ્વીને ૨૧ વાર નક્ષત્રો કરી અને હાલિંચ રાજના દરતે ચએસા પોતાના પિતાના વધનું વેર લીધું. આ મોર મંદાર બાદ ખુદ આત્મહોનેજ પોતાના યજ્ઞપાત્રાદિની રક્ષા અર્થે હાલિંગોની જરૂર લાગવા લાગી, અને પરિણામે વસિષ્ઠે આણું પંચત ઉપર એક યજ્ઞ કર્યો અને દેવતાઓને આમંત્રણ આપ્યું. આ યજ્ઞમાં ઇંદ્ર, અગ્નિ, શિવ, અને વિષ્ણુએ દાનરી આપી અને અગ્નિકુંડમાંથી ઇંદ્રે પરમાત્મેને, અગ્નિએ આણકોને, શિવએ પરિદારોને અને વિષ્ણુએ ચોદાણોને ઉત્પન્ન કર્યા.

ક્ષત્રિયોની આ ચાર જાતિઓને અગ્નિકુળો કહેવામાં આવે છે કારણકે તેમને અગ્નિકુંડમાંથી દેવતાઓએ ઉત્પન્ન કર્યા હતા.

બ્રહ્માના ચુલ્લુકમાંથી (હથેળામાંથી) ઉત્પન્ન થયેલા ચાલુક્યવંશમાંથી સોલંકીવંશના ક્ષત્રિયો થયા. આ રાજ્યો પ્રથમ અયોધ્યામાં રાજ્ય કરતા હતા. ત્યાંથી તેઓ ભારતવર્ષના દક્ષિણ ભાગ તરફ આગળ વધ્યા અને ત્યાં રાજ્ય જયસિંહે ચાલુક્ય રાજ્યની સ્થાપના કરી.

દક્ષિણમાંથી મૂળરાજ સોલંકીએ ઇ.સ. ૯૪૨ માં આવડા વંશના છેલ્લા રાજાને હરાવી ચાલુક્ય સત્તાની ગુજરાતમાં સ્થાપના કરી.

મૂળરાજ, સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ જેવા પ્રતાપી રાજાઓ આવીને સોલંકી વંશે ગુજરાતની કીર્તિની સુવાસ ભારતવર્ષમાં સર્વ ઠેકાણે પ્રસારાવી, અને આ વંશના શાંતુ, ઉદયન, મુંગલ અને સંજયન નામના પ્રધાનોએ ગુજરાતની મુત્સદીગીરીનો પ્રભાવ ભરતવર્ષના ચારે ખુણામાં ફેલાયો તથા લલિતકળામાં જૈનધર્મિકાએ મુંદર દહેરા બંધાવીને ગુજરાતના સ્થાપત્યને ઓપ ચઢાવ્યો.

આમ ઇ.સ. ૯૪૨ થી ૧૨૪૦ સુધી એટલે લગભગ ૩૦૦ વર્ષ સુધી સોલંકી વંશનો સૂર્ય પ્રકાશ્યો. ગુજરાતના ઇતિહાસનો આ સુવર્ણકાળ ગણાય છે.

ઇ. સ. ૧૧૭૯ માં ભોળો ભીમ ગુજરાતની ગાદીએ આવ્યો. આ વખતે દિલ્હીમાં અનંગપાળ તુવાર, કનોજમાં વિજયપાળ રાઠોડ, અજમેરમાં સોમેશ્વર ચૌહાણ અને આણંદમાં જેતસી પરમાર રાજ્ય કરતા હતા. આણંદ રાજની કુંવરી ઇચ્છનાના કારણે અને કનોજરાજની પુત્રી સંયુક્તાના કારણે રજપુતોમાં કુસુમ પેઢો અને એ કુસુમગિનીની જવાળામાં ગુજરાત અને દિલ્હીની રાજ્યશીનું બળિદાન અપાયું. દિલ્હીશ્વર પૃથ્વીરાજના અને ઘોરીરાજ શાહસુદીનના હાથે હાર ખાવાથી ભીમદેવની રાજ્યલક્ષ્મી રીસાર્ધ ગઈ અને માંડલિક રાજાઓ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. વિજયસિંહ નામના સોલંકી સરદારે ભીમદેવને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂક્યો, પણ લવણપ્રસાદ વાઘેલાના બહાદુર પુત્ર અર્જુનરાજે ભીમદેવને ફરીથી ગાદીએ બેસાડ્યો, પણ ભીમદેવના મરણ બાદ થોડાજ સમયમાં ગુજરાતની ગાદી વાઘેલા વંશમાં ગઈ.

વિજયસિંહ સોલંકીએ મોઢેરાની નજીક કાલરી ગામમાં અને સોલંકીઓની એક બીજી શાખાએ મોઢેરામાં પોતાની સ્વતંત્રતા સ્થાપવાનું શરૂ કર્યું. આજ અરસામાં દેવોજમાં કનોજ હાકોરની સત્તા શરૂ થઈ.

લીમદેવના રાજ્યનો આખરનો ભાગ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં અ-
નિયંત્રિત સત્તાનું દર્શન કરાવે છે.

ઢાલરીના વિજયસિંહ સોલંકી વિષે નીચે દર્શાવેલી દંતકથા ચાલે છે:

વિજયસિંહને તેજલા નામની એક કુંવરી હતી. વિજયસિંહને પુત્ર ન હોવાથી જન્મથીજ આ કુંવરીને કુંવર તરીકે પ્રસિદ્ધ કરેલી અને તેને પોપાક વગેરે પણ કુંવરનોજ પહેરાવવામાં આવતો હતો તથા તેને તેજસિંહના નામથી ઓળખવામાં આવતી હતી. તેજસિંહ મોટા યતાં પાટણના વાઘેલા રાજાની કુંવરી સાથે તેનો વિવાહ થયો. લગ્નનાં આમંત્રણ અપાયાં અને વરયાત્રા પાટણ ગઈ.

સ્નાનાદિક ક્રિયા વખતે તેજસિંહની જાતિ સ્ત્રીની છે એમ વહેમ જતાં બારીક વસ્ત્ર પહેરી નહાવાની સૂચના થઈ. પોતે પકડાઈ જશે અને ભય-
કર પરિણામ આવશે એમ સમજી તેજસિંહ ગામનો ઢોટ કુદાવી નાંડો. સોલંકી સરદારો અને વાઘેલાઓ વચ્ચે ભયંકર લડાઈ થઈ અને પુષ્કળ લોહી રેડાયું. તેજસિંહ નાસતો નાસતો ઢાલરીની નજીક સંખલપુર ગામ આગળ વિસામો ખાવા રોકાયો. પોતાની ઘોડીને ઝાડ સાથે બાંધી ઝાડની નીચે આડો પડી તે વિચાર કરતો પડ્યો હતો, ત્યાં સામે આવેલા પાણીના કુંડમાં એક કુતરીને પડતા તેણે જોઈ. કુતરી બહાર નીકળે છે ત્યાં તેનો કુતરીના બદલે કુતરો થએલો જણાયો. આ ચમત્કાર જોઈ તેને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. વિશેષ ખાતરી કરવા તેણે પોતાની ઘોડી કુંડમાં નાખી. બહાર આવતાં ઘોડીનો ઘોડો થએલો તેને જણાયો. આથી તેજસિંહ પોતે કુંડમાં નહાવા પડ્યો તો પોતે પણ સ્ત્રીને બદલે પુરુષ થયો. આ પ્રમાણે સ્ત્રીજાતિમાંથી પુરુષજાતિમાં આવ્યા બાદ પોતે પાટણ ગયો અને ખરે-ખરો તેજસિંહ બનેલો સોલંકી કુંવર વાઘેલા કન્યાને પરણ્યો.

ઉપરની દંતકથાનું મૂળ રહસ્ય ગમે તે હો પણ આ સમયથી આ રચનાકર્તા મદત્વ ધણું વધી ગયું અને બહુચરાજીને નામે આ રચણ ગુજ-
રાતમાં વિખ્યાત થયું. બહુચરાજીનો પ્રભાવ જાણવાની ઇચ્છાવાળા અલાઉદ્દીન ખિલજીના લશ્કરને માતાના કુકડાઓએ ચમત્કાર બતાવેલો એમ પણ દંતકથા કહે છે.

તેજસિંહને જણાવેલા ચમત્કારથી સોલંકીઓમાં અને આખા ગુજ-
રાતમાં-ખાસ કરીને સુવાળમાં બહુચરાજીનું માહાત્મ્ય વધ્યું. દેત્રોજમાં કાનોજ દોકારને પણ બહુચરાજીની કૃપાથી રાજ્ય મળેલું કહેવાય છે. આથી

દેત્રોજનાં પણ બહુચરાશનું સ્થાનક સ્થપાયું અને દેત્રોજને સુવાળનો ચોક અને બહુચરાશને સુવાળના ચોકવાળા કહેવામાં આવ્યાં.

હિંદુશાસ્ત્રો કહે છે કે જગતનું અસ્તિત્વ પ્રકૃતિના કારણે જણાય છે. પ્રકૃતિ અને પુરુષના યોગે વિશ્વરચના રચાય છે. બીજી રીતે કહીએ તો બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થએલું જગત મહાન માયા શક્તિથી પ્રવૃત્તિમાન બાસે છે. માયા અથવા પ્રકૃતિ મહાન પરમાત્માની શક્તિ માની તેનાં નાનાવિધ સ્વરૂપોને મનુષ્યો દેવી તરીકે પૂજે છે અને તે બહુ (સર્વ) સ્થળે વિચરતી અને બહુરૂપી દેખાતી હોવાથી તેને બીજા નામોની સાથે બહુચરાનું નામ આપવામાં આવે છે.

દંતકથા કહે છે કે મહાભારત કાળમાં જ્યારે બીષ્મ પિતામહે કાથીરાજનાં પુત્રી અંબાને પોતાના બ્રહ્મચર્યના વ્રતનાં કારણે પરણવાની ના કહી ત્યારે પિતામહ ઉપર વેર લેવા અંબા બળાને મરી ગઈ અને શિખંડી તરીકે અવતરી. ભારતના યુદ્ધમાં બીષ્મનું મૃત્યુ શિખંડીને હાથે નિર્માયું હતું, પણ તે નપુંસક હોવાથી હાલના બહુચરાશના સ્થાનકે એક ચક્ષે શિખંડીને પોતાનું પુરુષત્વ આપ્યું હતું, અને પોતે શિખંડીનું વ્યંડન પણ સ્વીકાર્યું હતું. બીષ્મને માયા બાદ શિખંડી યક્ષ પાસેથી પોતાનું વ્યંડનપણું પાછું લેવા આવ્યો. આ જાતિત્વની આપણે યક્ષના ગુરુની ગેર હાજરીમાં યએલી તેથી ગુરુએ શાપ આપ્યો કે યક્ષે સ્વીકારેલું વ્યંડનપણું તેને કાયમ રહેશે. આથી આ યક્ષના કુટુંબમાં જન્મેલા બધા વ્યંડન થવા લાગ્યા. આવા વ્યંડનો કાતડ કે હીજડના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. અત્યારે પણ આવી વ્યક્તિઓ બહુચરાશમાં ઘણી જણાય છે.

બહુચરાશમાં કમાલીઆ કરીને એક બીજી પ્રજા વસે છે. અસલ કમાલી કરીને એક ભક્ત ત્યાં રહેતો હતો. હિંદુઓ અને મુસલમાનોમાંના ઘણા તેના શિષ્યો હતા. મરણ વખતે તેના શગને દાટવું કે બાળવું તે વિશે પૂછતાં તેણે જણાવેલું કે તેના શગ ઉપરનું કપડું જો કબર પર પડે તો તેને દાટવું અને કબર પર ન પડે તો તેને બાળવું. કપડું કબર પર પડ્યું તેથી તેના શગને દાટવામાં આવ્યું. આથી કમાલીના શિષ્યો જીવતાં હિંદુ ધર્મ પાળે છે અને મરણ વખતે મુસલમાની ક્રિયાઓ કરે છે.

ભક્તરાજ વલ્લભમટ્ટના ગુણગાનથી અને બીજા દેવીભક્તોની શ્રદ્ધાથી બહુચરાશનું સ્થાનક ગુજરાતના દેવીભક્તોમાં ઘણું પ્રસિદ્ધ થયું છે. થીમંત માતાશ્રી ગાયકવાડે અને એક સુંદર દરેકે બંધાવી આપ્યું છે. અને તેમજિદને જણાવેલા ચમત્કારોવાળા પ્રસિદ્ધ કુંડને પત્થરથી બંધાવી

આપો છે તથા ગાતાહના નિલાવ અર્થે એચર, શંખલપુર અને ડોંડીવાડા નામનાં ત્રણ ગામો ઇનામમાં આપ્યાં છે. અમદાવાદથી કંકડોસણ યધનિ બહુચરાણ સુધી રેલવે ટ્રેન જાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસી૦ કે. એ. ઇ. અમદાવાદ

॥ ૐ શ્રી ॥

બુદ્ધ સમયનું ભારત

ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં ઇ. સ. પૂર્વેની છઠી શતાબ્દી ચિરમરણિય રહેશે. આ શતાબ્દીની લગભગ શાક્ય વંશમાં લગવાંન ગૌતમ બુદ્ધનો જન્મ થયો. મહાત્મા બુદ્ધના પ્રાદુર્ભાવના સમયમાં લોકોના મનમાં નવી નવી શંકાઓ અને નવા નવા વિચારો પેદા થયા હતા. ધર્મ અને સમાજમાં અરાજકતા વ્યાપી ગઈ હતી. જમાનો પરિવર્તન માગી રહ્યો હતો. તે સમયની દેશની રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક દશાનું સ્પષ્ટ દિગ્દર્શન કરાવવા આ નીચે પ્રયત્ન કર્યો છે.

ભારતવર્ષ આ સમયે ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાયેલો હતો. વચ્ચેના ભાગ “મધ્યદેશ” (હિમાલય અને વિંધ્યાચળની વચ્ચે તથા સરસ્વતી નદીની પૂર્વે અને પ્રયાગની પશ્ચિમમાં જે દેશ છે તે) કહેવાતો. આ મધ્યદેશની ઉત્તરનો ભાગ “ઉત્તરા પથ” અને દક્ષિણમાં જે ભાગ હતો તે “દક્ષિણ પથ” કહેવાતા.

દેશમાં આ સમયે સોળ રાજ્યો હતાં. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. અંગ રાજ્ય	૯. કુરુ રાજ્ય
૨. મગધ રાજ્ય	૧૦. પાંચાલ રાજ્ય
૩. કાશી રાજ્ય	૧૧. મત્સ્ય રાજ્ય
૪. કોશલ રાજ્ય	૧૨. ચરસેન રાજ્ય
૫. વલ્લિયોતું રાજ્ય	૧૩. અસ્મક રાજ્ય
૬. મલ્લોતું રાજ્ય	૧૪. ગાંધાર રાજ્ય
૭. ચેદી રાજ્ય	૧૫. અવંતિ રાજ્ય
૮. વતસરાજ્ય	૧૬. કાંબોજ્ય રાજ્ય

આ સોળ રાજ્યોના સંબંધે જણાવવાનું કે આ દેશોનાં નામ નથી, પણ કેટલીક જાતિઓનાં નામ છે. એમની જાતિઓનાં નામો પરથી દેશોનાં નામ પણ પડી ગયાં છે. ‘વિજ્ઞ’ અને ‘મદ્ધ’ આ બે કોઈ જાત નહોતી પણ તે ખાનદાનીનાં નામો છે.

અંગ રાજ્યની રાજધાની વર્તમાન બાગલપુરની પાડોશના પ્રાચીન ચંપાનગરીમાં હતી. મગધરાજ્યની રાજધાની રાજગૃહ (રાજગિરિ) નગરમાં હતી. કાશીરાજ્યની રાજધાની વારણસી (જનારસ)માં હતી. કોસલ રાજ્યની રાજધાની હાલના ગાંડા અને બહરાઇચ જિલ્લાની સીમા પર આવેલા સાહેય-મહેય નામના ગામની પાસે આવસ્તી નગરીમાં હતી. વલ્લિજ રાજ્યની રાજધાની હાલના મુજફ્ફરપુર જિલ્લાના ખસાહ નામના ગામની પાસે પ્રાચીન વૈશાલી નગરીમાં હતી. ચેદી રાજ્ય સાધારણ રીતે હાલના બુદ્ધખંડની જગાએ હતું. વત્સરાજ્યની રાજધાની હાલના પ્રયાગ પાસે કૌશાબી નગરમાં હતી. કુરુરાજ્યની રાજધાની દિલ્હી પાસે ઇંદ્રપરથ નગરમાં હતી. પાંચાલ રાજ્યના બે ભાગ હતા. ઉત્તર પાંચાલ અને દક્ષિણ પાંચાલ. ઉત્તર પાંચાલની રાજધાની હાલના બદાયું અને ફરુખાગાદની વચ્ચેમાં પ્રાચીન કાંપિલ્ય નગરમાં હતી, અને દક્ષિણ પાંચાલની રાજધાની કનોજ નગરમાં હતી. મત્સ્યરાજ્ય હાલના અલવર, જયપુર અને ભરતપુરના રાજ્યના થોડા થોડા ભાગો મળી બનેલું હતું. યરસેન રાજ્યની રાજધાની પ્રાચીન મથુરા નગરીમાં હતી. આરમક રાજ્યની રાજધાની ગોદાવરી નદીના કિનારે પોતન અથવા પોતલી શહેરમાં હતી. અવંતિ રાજ્યના બે ભાગ હતા. ઉત્તર ભાગ અને દક્ષિણ ભાગ. ઉત્તર ભાગની ઉજ્જયિની અને દક્ષિણ ભાગની રાજધાની માહિષ્મતી નગરો હતાં. ગાંધાર રાજ્યની રાજધાની હાલના રાવલ-પિંડી જિલ્લામાં પ્રાચીન તક્ષશિલા નગરીમાં હતી. કાંબોજ રાજ્ય ક્યાં હતું તેનો ચોક્કસ નિર્ણય અણપિપર્યંત થયો નથી. કેટલાક તિબેટ એ પ્રાચીન કાંબોજ છે એમ માને છે, અને કેટલાક ગાંધાર અને સિંધની વચ્ચે પશ્ચિમ તરફ હતું એમ માને છે.

૪. સ. પૂર્વે ૭૬૧ સૈકામાં ઉત્તરભારત આ પ્રમાણે નાનાં સોળ સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં વિભક્ત થયેલું હતું. તેઓ પરસ્પર લડતા પણ ખરા, પણ કોઈ એવું સામ્રાજ્ય ન હતું, કે જે જ્યાં રાજ્યો પાસે પોતાનું આધિપત્ય સ્વીકારાવે.

રાજકીય સ્વતંત્રતાની ભાવના લોકોમાં પ્રબળપણે મુગ્ધત થયેલી હતી. કોઈ એમની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારે તેમ નહોતું. પ્રત્યેક ગામ

અને નગર પોતપોતાની વ્યવસ્થા કરી લેવું. મતલબ કે પ્રત્યેક નગર અને ગામ નાનું મોટું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય હતું.

આ સમયમાં ઉત્તર ભારતમાં કોઈ કોઈ જગાએ પ્રજાતંત્ર રાજ્યો પણ હતાં. તેમાં નીચેનાં નવ મુખ્ય હતાં:—

૧. શાક્યોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય.	૫. કાલિયોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય.
૨. લગ્ધોનું "	૬. મલ્લોનું "
૩. શુલ્લિયોનું "	૭. મૌર્યોનું "
૪. કાલામોનું "	૮. વિદેહનું "

૯. સિન્ધિવિયોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય

આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યો ખાસ કરીને હાલના ગોરખપુર, બરતી અને મુજફ્ફરપુર જિલ્લાના ઉત્તરમાં અર્થાત્ બિહાર પ્રાંતમાં ફેલાયેલાં હતાં. આમાં સૌથી અધિક મહત્વનાં શાક્ય, વિદેહ અને સિન્ધિવિયોનાં હતાં. વિદેહ અને સિન્ધિવિયો એક બીજા સાથે મળી ગયાં હતાં, અને તે બન્ને એક થઈ "વર્જિજ" કહેવાતાં.

શાક્યોની જન સંખ્યા ૧૦ લાખની હતી. એમનો દેશ નેપાળની નળેટીમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ લગભગ ૫૦ માઈલ અને ઉત્તર દક્ષિણ લગભગ ૪૦ માઈલ વિસ્તરેલો હતો. એની રાજધાની કપિલવસ્તુ નગરમાં હતી. આ રાજ્યનું રાજ્યતંત્ર એક સભાદ્વારા ચાલતું. આ સભા એક મોટા આલિ-યાન "સભાલવન"માં બેસતી. આ સભાલવન "સંઘાગાર" કહેવાતું. રાજ્યના વૃદ્ધ અને યુવાન સઘળા રાજ્યકારોનારમાં રસપૂર્વક લાગ લેતા. સઘળા મળી એક સભાપતિને ચુંટી કાઢતા. આ સભાપતિને "રાજા"ની પદવી એનાયત કરવામાં આવતી.

વર્જિજ્યોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય પ્રાચીન ભારતવર્ષનું એક સંયુક્ત રાજ્ય હતું. આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યમાં આઠ લિન્ન લિન્ન જાતિ મળેલી હતી. તેની રાજધાની પ્રાચીન વૈશાલી નગરમાં હતી. આ સંયુક્ત રાજ્યની બે પ્રધાન જાતિ વિદેહ અને સિન્ધિવિ નામની હતી. પહેલાં વિદેહનો વિસ્તાર ૨૩૦૦ માઈલ હતો એમ કહેવાય છે. તેઓની એક મદાસભા હતી. આ મદાસભામાં વૃદ્ધ અને યુવાન બેગા મળતા, અને દરેક રાજકાર્યમાં લાગ લેતા. "સુદક્ષ લિંગ જાતક"માં આ મદાસભાના સભ્યોની સંખ્યા ૭૭૦૭ જણાવેલી છે. મદાસભાનો પ્રત્યેક સભ્ય 'રાજા' કહેવાતો. મદાસભા માત્ર કાયદાજ નહોતી ધડતી, પણ ઐન્ય, આવક, ખર્ચ વગેરે સર્વ વિષય ઉપર

સભામાં વિચાર અને વાદવિવાદ થતા હતા. રાજ્યતંત્ર નિયમિત ચલાવવા માટે આ મહાસભા પોતામાંથી નવ સભ્યોની એક કમિટી નીમતી, તે નવ સભાસદો “ગણુરાજ્યન” કહેવાતા અને તે સમસ્ત જનસમુદાયના પ્રતિનિધિઓ હતા.

મહાત્મા શુદ્ધના જીવન પર આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યોનો અધિક પ્રભાવ પડ્યો હતો. ગોતમશુદ્ધ શાક્યના પ્રજાતંત્ર રાજ્યમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતા શુધોદન આ પ્રજાતંત્રના રાજ્યના સલાપતિ (રાજા) હતા. ગોતમ શુદ્ધને સ્વાધીન વિચાર, સંગઠનશક્તિ અને એકતાનું શિક્ષણ અહીં પ્રાપ્ત થયું હતું. ભગવાન શુધે પોતાના ભિક્ષુ મંપ્રદાયનું સંગઠન આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યોના આદર્શ ઉપર કર્યું હતું.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણ દિન્દુ સમાજમાં હતી. આ ચાર વર્ણમાં મિ. રાષ્ટ્રક ડેવિડ્સના મતાનુસાર ક્ષત્રિય સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનાતા. આ પછી બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને શૂદ્રોનો દરજ્જો હતો. મિ. રાષ્ટ્રક ડેવિડ્સ પોતાના આ મતના સમર્થનમાં બૌદ્ધ અને જૈન ગ્રંથોનાં પ્રમાણ આપે છે, પણ આવા અરાજકતાના જમાનામાં જૈન અને બૌદ્ધ ગ્રંથોનાં પ્રમાણ સ્વીકારવાં ઉચિત નથી. વસ્તુતઃ બ્રાહ્મણો સર્વ શ્રેષ્ઠ હોવાનાં પ્રમાણ આના કરતાં વધુ અને બળવત્તર મળી આવે છે.

આ ચાર વર્ણ ઉપરાંત અન્ય ઘણી જાતિઓ હતી. તે શૂદ્રોથી પણ હલકી હતી એમ જણાય છે. આ જાતો “પતિત જાતો” કહેવાતી. આ જાતિઓ પ્રત્યે ઉચ્ચ વર્ણના માણસો સારો ભાવ રાખતા નહોતા. અંત્ય-જનું દર્શન પણ તે જમાનામાં પાપ લેખાતું, અને બુદ્ધે તેને ચાઠી જવાય તો તેના તરફ બહુજ નિર્દયતા જતાવવામાં આવતી હતી. ભગવાન શુદ્ધના દયાપૂર્ણ દૃષ્ટિમાં આ સામાજિક અન્યાય પ્રતિ બહુજ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. આ અન્યાય દૂર કરવા તેમણે ઉચ્ચનીચનો ભેદ બીલકુલ ત્યાગી દીધો અને પોતાના ધર્મ અને ભિક્ષુ મંપ્રદાયના દ્વાર સર્વ વર્ણ તથા જાતને માટે સમાન રૂપમાં ખુદ્ધા મૂકી દીધાં.

આ સમયમાં એક વર્ણ બીજા વર્ણ સાથે વિવાહ અને ભોજન વ્યવહાર રાખતી. આનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે. એક બીજા વર્ણના સ્ત્રીપુરુષોના લગ્નથી ઉત્પન્ન ચણેલાં સંતાનો, તેના બાપના વર્ણની

જાતનાં ગણાતાં. ખીજા વર્ણની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની છૂટ હતી, પણ સગોત્રમાં લગ્ન કરવાનું નિષેધ ગણાતું હતું.

સઘળા વર્ણો અને જાતોનાં માણસો પોતાથી અન્ય વર્ણ અને જાતિનાં કામો કરવા લાગ્યા હતા. બ્રાહ્મણો વેપાર કરતા હતા, કૃષ્ણાં વણતા હતા, લડાઈમાં જતા હતા અને ખેતી પણ કરતા હતા. ક્ષત્રિયો વેપાર કરતા. આમ છતાં પણ વર્ણવ્યવસ્થા અવિચ્છિન્ન રહી હતી.

શુદ્ધદેવના અવતાર સમયે ધર્મમાં બહુજ અંધાધુધી થઈ ગઈ હતી. પશુચર પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો હતો. યત્ન અને બલિદાન, હંકયોગ અને તપ અને જ્ઞાનમાર્ગ અને દાર્શનિક વિચાર આ ત્રણ મુખ્ય વિચારપ્રવાહ પ્રબલ વેગથી વહી રહ્યા હતા. આ સિવાય ધણા નાના મતમતાંતર અને વિચારો પ્રચલિત હતા. સૂર્ય અને વૃક્ષાદિની પૂજા અને ભૂતપ્રેતાદિના મહાત્મ્યનો ફેલાવો થયો હતો. આ સંસારમાં દુઃખ છે, તેનું શું કારણ ? આ પ્રશ્ન પ્રત્યેક મનુષ્યને થયાં કરતો. દરેક મતવાળા આનો ભિન્ન ભિન્ન પોતાના મતનો ફેલાવો યાચ તેવો ઉત્તર દેતા હતા. તેમના ઉત્તરો માણસના હૃદયને સંતોષ અને શાન્તિ દેવા અસમર્થ નીવડ્યા. આ સમયે સમાજને એક એવા મહાપુરુષની જરૂર હતી કે જે સમાજની નાડ પારખી તેને સરળ અને સ્ત્રીધો માર્ગ બતાવે. આવા પરમ વિકટ સમયમાં ભગવાન શુદ્ધદેવે અવતાર લઈ પ્રજાની નાડ પારખી; દુનિયાને ઉપદેશ કર્યો કે જે લોકો માત્ર ધર્મમાર્ગ ઉપર ચાલી આત્મોન્નતિ માટે મંડયા રહે છે, તેમણે દયાળુ, સદાચારી અને પવિત્ર હૃદયી બનવું જોઈએ, અંતઃકરણ નિર્મળ બનાવવું, ગરીબો પર દયા રાખવી, અંદર અંદરના કલહો ત્યાગી દઈ જાતૃભાવની લાગણીથી કામ કરવું અને સદાચારી બનવું એજ ઉત્તમ જ્ઞાન છે, અને તે દ્વારાજ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

તેમની નજરમાં ઉચ્ચ નીચ સર્વ સરખા હતા. શુદ્ધ ભગવાનના આ પવિત્ર અને સરળ ઉપદેશના પ્રભાવથી ટેટલીએ શતાબ્દીપર્યંત ભૌદ્ર ધર્મ કેવળ એક જાત યા દેશનો નહિ પણ સમગ્રત એશિયાનો મુખ્યધર્મ મનાયો હતો. અત્યારે પણ આ ધર્મ માનનારાની સંખ્યા લગભગ ૪૮ કરોડ જેટલી છે. (હિંદીને આધારે)

વાહાસિનોર
મુખ્યશાળા

}

રેવાશંકર ભટ્ટ

મહુરાના સૌરાષ્ટ્રી બ્રાહ્મણની ભાષા

મહમ્મદ ગિજનીએ બ્યારે ગુજરાત ઉપર હુમલો કર્યો હતો, ત્યારે ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાંથી જે બ્રાહ્મણોને દક્ષિણમાં જવું પડ્યું હતું, તેમની ભાષાનો નમુનો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે:—

તમારું નામ શું ?	=	તોરા નામ કાપ ?
તું કેમ આવ્યો ?	=	તું કેા આવડયા ?
થેર જા.	=	ધરી જા.
મારી પાસે ખેસ.	=	મો જવલ ખીસ.
જલદી આવ.	=	ચુરમ આવ.
રૂપીઆ લઈ આવ.	=	રૂપીઆ ખલી આવ.
તમારું ગામ કયું ?	=	તોગ ગાંવ કોણ ?
તારો બાપ ક્યા જો ?	=	તોરા બાપ કોટ છે ?
પરસાદ આવે છે.	=	પોકસ પડે છે.
સુરજ તપે છે.	=	સુરીજ તપે છે.
Yes હા	=	હાય
No ના	=	નકો
ગાડી લઈ આવ	=	બોડી ખલી આવ.
હવે ખેસો.	=	હોલ્લા ખીમો.
કાગળ પર લખો.	=	કાવદમ હોલ્લા લીખો.
રટાંપ લગાડ.	=	ડાચકા લાવ.
ચાર ગજ આપો.	=	ચાર હાય દે.
-સારી જરીનું કાપડ બતાવો	=	ચોખટ જરી બોટું દેખાડો.
નવું ધર ફોડો નહિ.	=	નવા ધેર ફોડો હોના.
તું ધર જા, હું આવું છું.	=	તું ધરી જા, મી આવું છ.
એક માણસને બે હાય છે.	=	ઉંટ મેનીખને દી હાય છે.
બે હાયની આંગળી દસ છે.	=	દી હાય અંગલી દસ છે.
માથે સફેદ વાળ છે.	=	ડાચકા વર ઉગલ કેસ છે.
માસ્તર આવ્યા.	=	વાતીયાર આવડયા.

હકી નીમ ખીરત નીમ ચાલ નીગ હોધમ
નદનજ ગોપાળ નામ વીરાઈ નદી મોનમ

હિંદતાં બેસતાં ચાલતાં ઉંઘમાં નટન ગોપાળ નામ હેમન ભુવ નહિ.

મારે લગન કરવા નથી. = મોઢિ હોરાડ નોકો.

સસરા સાસુ ધણુંજ લડે છે. = સસરા સાસુ ભુકેકો ઝમકા કરેછ.

છોકરા નિશાળે જાઓ. = બેડકાન ફલટળ જાવો.

કૃષ્ણલાલ મુરજરામ વકીલ, એમ. ઈ.ટી.

સને ૧૯૩૧ની વસ્તી ગણતરીની જાણવા લાયક હકીકત

હેલ્થમાં હેલ્થ અડસટા મુજબ આખા હિંદનો વિસ્તાર ૧૮,૦૮,૬૭૯ ચોરસ માઇલ જેટલો છે. વસ્તી ગણતરીના પરિણામ મુજબ કુલે વસ્તી ૩૫,૨૮,૩૭,૭૭૮ જેટલી નોંધાઈ હતી જે સને ૧૯૨૧ની વસ્તી ગણતરી કરતાં ૧૦.૬ ટકાનો વધારો જતાવે છે. પુરુષોની કુલ સંખ્યા ૧૮,૧૧,૨૮,૬૨૩ જેટલી, ત્યારે સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૧૭,૧૦,૦૮,૮૫૫ જેટલી નોંધાઈ છે. આ રીતે દર ૧૦૦૦ પુરુષો દીક સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ૯૪૦ જેટલું આવે છે.

સને ૧૯૦૧-૧૯૧૧ થી સને ૧૯૨૧-૩૧ સુધીની વસ્તીમાં જેટલો વધારો થયો તેના આંકડા ટકા નીચલા કોડા ઉપરથી માલમ પડી આવશે:-

	૧૯૨૧-૧૯૩૧	૧૯૧૧-૧૯૨૧	૧૯૦૧-૧૯૧૧
કુલ	૩,૩૮,૬૫,૨૯૮	૩૭,૮૬,૦૮૪	૨,૦૭,૬૫,૩૪૦
વધારો	૧૦.૬	૧.૨	૭.૧
પુરુષો	૧,૭૮,૩૩,૩૬૯	૨૬,૫૬,૬૧૯	૧,૧૩,૮૭,૧૧૧
વધારો	૧૦.૮	૧.૬	૭.૬
સ્ત્રીઓ	૧,૬૦,૬૧,૯૨૯	૧,૦૧,૨૮,૪૬૫	૯૪,૦૮,૨૨૯
વધારો	૧૦.૪	૦.૭	૬.૫

આખા હિંદમાં દર ચોરસ માઇલ દીક સરેરાશ વસ્તીનું પ્રમાણ ૧૯૫ જેટલું છે, ત્યારે દર ચોરસ માઇલ દીક વધુમાંવધુ વસ્તીનું પ્રમાણ કોચીન સ્ટેટમાં ૮૧૪નું અને બ્રિટિશ હિંદમાં બંગાળમાં ૬૪૬નું છે, ત્યારે આજામમાં ઓછું વસ્તી પ્રમાણ બહુચીસ્તાન સ્ટેટમાં ૫નું અને બ્રિટિશ બહુચીસ્તાનમાં ૯નું છે. સને ૧૯૨૧ થી ૧૯૩૧ સુધીના દશકામાં હિંદમાં સાંમટી રીતે લેતાં મરકી કે દુકાળ જેવી કાંઈ આફત ફાટી નીકળી નહોતી જેથી વસ્તીની સંખ્યામાં વધારો થવા પામ્યો છે.

રાહેરી વસ્તીમાં વધારો

રાહેરી વસ્તી કુલે વસ્તીના ૧૧ ટકા જેટલી છે, જે સને ૧૯૨૧ની રાહેરી વસ્તી કરતાં વધારો કે ઘટાડો થયો તે નીચલા કોડા ઉપરથી જાણશે:-

મુંબઈ	૧.૨	ટકા	ઘટાડો
મદ્રાસ	૨૨.૮	"	વધારો
દેશબાદ	૧૫.૫	"	"
દિલ્હી	૪૪.૩	"	"
લાહોર	૫૨.૫	"	"
રંગુન	૧૭.૧	"	"
અમદાવાદ	૧૪.૫	"	"
બેંગલોર	૨૬.૦		

લગ્નપ્રમાણ

પુરુષોની લગલગ અડધી સંખ્યા અને સ્ત્રીઓની લગલગ ૧/૩ સંખ્યા અવિવાહિત છે. પુરુષોના ૪૬.૭ અને સ્ત્રીઓના ૪૯.૩ ટકા વિવાહિત છે. જ્યારે પુરુષોના ૫.૪ ટકા વિધુર છે અને સ્ત્રીઓના ૧૫.૪ ટકા વિધવાઓ છે. કુલે વસ્તીમાં ૧૫ વરસની અંદરના માણસોની સંખ્યા ૩૯.૬ ટકા જેટલી, ૧૫ થી ૫૦ વરસ મધ્યની ઉંમરનાં માણસોની સંખ્યા ૫૦.૫ ટકા જેટલી અને ૫૦ વરસ તથા તેથી મોટી ઉંમરના માણસોની સંખ્યા ૯.૬ જેટલી છે.

મજૂર વર્ગ

ખેતીવાડીના ધંધામાં પડેલા કામદાર વર્ગની સંખ્યા ૬૬.૪ ટકા જેટલી છે, જ્યારે વેપારમાં પડેલા કામદારોની સંખ્યા ૫.૧૩ ટકા, ઉદ્યોગમાં પડેલાઓની સંખ્યા ૯.૧૫ ટકા અને ટ્રાન્સપોર્ટના કામકાજમાં પડેલા કામદારોની સંખ્યા ૧.૫૨ ટકા જેટલી છે.

લખી વાંચી શકે તેટલી કેળવણી મેળવેલાઓ

પાંચ વરસ અને તેથી મોટી ઉંમરનાં માણસો જેઓ કોઈપણ ભાષામાં લખી વાંચી શકતા હોય તેઓની દર નામલ દીઠ સરેરાશ સંખ્યા પુરુષોની ૧૫૬ અને સ્ત્રીઓની ૨૯ જેટલી છે, જ્યારે ૧૯૨૧માં તે સંખ્યા પુરુષોની ૧૨૨ જેટલી અને સ્ત્રીઓની ૧૮ જેટલી હતી. અંગ્રેજી ભણેલાઓનું પ્રમાણ પુરુષોનું ૨૫ જેટલું તથા સ્ત્રીઓનું ૩ જેટલું છે. હિંદી કુલે ભણેલી વસ્તી છોકરાંઓ સુદાં ૨,૩૯,૬૨,૨૭૯ પુરુષો અને ૪૧,૬૯,૦૩૬ સ્ત્રીઓની છે.

લુદી લુદી ૨૨૫ ભાષાઓ

આખા દિશમાં કુલે ૨૨૫ ભાષાઓ અને બોલીઓ બોલાય છે, જેમાંની ૧૫૦ જેટલી ભાષાઓ અને બોલીઓ તો ફક્ત આસામ અને

ખર્માં ખોલાય છે અને આ ભાષાઓ લખના લુદી લુદી ૨૦ લિપિ-
ઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે જેમાંની મુખ્ય ઉર્દુ અને નાગરી છે.
તે પછી બંગાલી, તેલુગુ, અને તામીલની લિપિઓ આવે છે. મોડી લિપિનો
કેટલો ઉપયોગ થાય છે તે ચોક્કસ જણાવું નથી. ખર્માં ખર્માં
લિપિજ અગત્યની ગણાય છે. હિંદ સિવાયની પરદેશી ભાષા ખોલનારાઓની
સંખ્યા હિંદમાં ૬,૪૬,૫૭૫ જેટલી હતી જેમાં અંગ્રેજી ભાષા-ખોલનારાઓની
સંખ્યા ૩,૧૯,૭૧૨ ની હતી.

લુદો લુદો ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા

હિંદમાં અગત્યના લુદા લુદા ધર્મો પાળનારાઓની સંખ્યામાં છેલ્લા દસ
વર્ષમાં કેટલો વધારો કે ઘટાડો થયો છે તે નીચલા કોષ્ટક ઉપરથી જણાઈ
આવશે:—

દર ૧૦૦૦ ની સને ૧૯૨૧ પછી વરતી દીઠ
કુલે સંખ્યામાં પ્રમાણ ચચેલા વધારા કે
ઘટાડાનું પ્રમાણ

હિંદુ	૬૮૨	+ ૧૦.૪
મુસ્લીમ	૨૨૨	+ ૧૩.૧
બુદ્ધિસ્ટ	૩૬	+ ૧૦.૫
દ્રાવિડ	} ૨૪	- ૧૫.૩
સિલિન્ડ્ર-સ		
ક્રિશ્ચિયન	૧૮	+ ૩૨.૫
બીજાઓ	૧૮	+ ૩૮

યુરોપીઅનો અને એંગ્લો ઇંડીઅનો

યુરોપીઅનોની સંખ્યા ૧,૬૮,૧૩૪ ની છે જેમાં ૧,૧૭,૩૭૬ પુરુષો અને
૫૦,૭૬૮ સ્ત્રીઓ છે. એંગ્લો-ઇંડીઅનોની સંખ્યા ૧,૩૮,૩૯૫ ની છે, જેમાં
પુરુષોની સંખ્યા ૭૧,૨૪૭ ની અને સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૬૭,૧૪૮ ની છે.
હિંદમાં યુરોપીઅનોની સંખ્યામાં ૧૯૨૧ પછી ૧૦,૮૮૩ તો ઘટાડો થયો છે,
ન્યારે ખર્માં સને ૧૯૨૧ પછી તેમની સંખ્યામાં ૨,૬૮૬ તો વધારો થયો છે.

સોનેરી શિક્ષા સૂત્રો

૧. દયા એજ ખર્ડે કદાપણ છે.
૨. મળતાવડા અને શાન્ત સ્વસાવથી આખા વિશ્વને કબજે કરાય છે.

૩. ગરીબપર દયા, સંતપુરુષ સાથે પ્રીતિ, સત્તા સાથે હઠાપણુ, વૃષ્ટિ, સાથે ન્યાય, શત્રુ સાથે ધરાતન, માતાપિતા સાથે ક્ષમા રાખવી.
૪. દાન, માનાપમાન, આયુષ્ય, ગૃહસ્ત્રીદ્ર, પોતાની ગુપ્ત કથા-વાત, વિદ્યા, મંત્ર, ઔષધ એટલાં વાનાં છુપાં રાખવાં.
૫. ધનવાન થવા ઇચ્છનારે નિદ્રા, સુસ્તી, લય, ક્રોધ, દીર્ઘ સૂત્રના, એ દોષોનો પરિત્યાગ કરવો.
૬. આમદાની કરતાં વધુ થતો ખર્ચ દુઃખનો દરવાજો છે.
૭. મોટા સાથે વૈર ન કરવું, નાનાની મજાક ન કરવી, વૃંદાવનિતા સાથે હારથ ન કરવું.
૮. કરજ, શત્રુ અને અગ્નિનો એક અશ પણ ન રહેવા દેવો. જે વિનાશનાં મૂળ છે.
૯. અગાઉથી વિચારનાર અને વેળાસર ચેતનાર એ બંને સુખી થાય છે.
૧૦. વેશ્યા, કાળ, અગ્નિ, રાખ, તરકર, બાળક અને યાચક એ પારકું દુઃખ જાણુતા નથી.
૧૧. પુરુષ ગમે તેટલો વિદ્વાન હોય પરંતુ તેને કોઈ વખાણું નહિ ત્યાં સુધી વિદ્વતા નકામી છે.
૧૨. અધિકાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કોઈના ઉપર ઉપકાર ન કરી શકાયો તો મળેલો અધિકાર ધિછારને પાત્ર થાય છે.
૧૩. જે મનુષ્ય રાગદ્વેષથી મુક્ત રહી કેવળ સાદીરૂપે રહી જગતને નિહાળે છે-જુએ છે તેનું જ જીવન ધન્ય છે અને તેજ અમર છે.
૧૪. અભિમાન એ ઉંચામાં ઉંચો ગિરિ છે. તેનાપર જેટલા નર ચઢ્યા તે બધા પછડાયા છે. કોઈ બચ્યું નથી. તે સદા સ્મૃતિમાં રાખવું.
૧૫. રોગીને દવા, શ્રમિતને આસન, પીયામુને પાણી, કુધાપીડિતને અન્ન આપવું એ મોટામાં મોટું પુણ્ય છે.
૧૬. ચીરતા ઉંચામાં ઉંચું પદ છે. કંજુસાઈ કરનાર ધનિક છતાં પરાભવ પામે છે.

છગનલાલ શામળભાઈ ભટ્ટ,

હેડ માર્સ્ટર આનંદ સંદેશ,

હુણાવાડા રેલ્વે.

મુંબઈ સનંદી નોકરીના નિયમોના આધારે પ્રાયગિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડતા રજાના નિયમો:

સને ૧૯૨૬ના જુન માસની પહેલી તારીખ પછી દાખલ થએલા શિક્ષકોને લાગુ પડતા મુંબઈ સનંદી નોકરીને લગતા નિયમો પ્રાયગિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડે છે, અને આ નિયમો સને ૧૯૨૬ના જુલાઈ માસની ૨૩મી તારીખથી અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા છે.

તેમના હકની રજાનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે ગણાશે.

- (૧) સને ૧૯૨૬ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખે તેમની જે હકની રજા ચરેલી હોય તે.
- (૨) ફર્લો, માંદગીની રજા જે સને ૧૯૨૬ ના જુલાઈ માસની ૨૨ મી તારીખ પહેલાં મોગવી હોય તે બાદ જતાં સને ૧૯૨૬ ના જુલાઈ માસની ૨૨ મી તારીખ સુધીમાં નોકરી બજાવ્યાની મુદત અથવા રજા (વેકેશન) ના સમયનો $\frac{૧}{૨}$ ભાગ.
- (૩) સને ૧૯૨૬ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખથી નોકરી બજાવ્યાની અથવા રજા (વેકેશન) ની મુદતનો $\frac{૧}{૨}$ (એટલે કે $\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૨}$) ભાગ.
- (૪) અગાઉના નિયમો મુજબ દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે લીધેલી રજાનો $\frac{૧}{૨}$ ભાગ.
- (૫) સને ૧૯૨૬ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખથી શિક્ષકોએ જે વરસમાં વેકેશનનો લાગુ લીધો હોય તે દરેક વરસ માટે એક માસ બાદ કરવો (એટલે કે $\frac{૧}{૨} - \frac{૧}{૨}$).
- (૬) દાકતરી સર્ટિફિકેટ લઈ સરકારી પગાર સાથેની વધારેમાં વધારે રજા છ માસની મળશે.

૨. ખાસ સંજોગો ધ્યાનમાં લઈ સરકાર ને ખીલે કોઈ નિર્ણય બહાર ન કરે તો સરકારી નોકર હિંદુસ્તાનમાં ખીન સરકારી નોકરીના (ફારિન) કારણ સિવાય ખીલે કોઈ રથએ લાગલાગટ તથા વરસ પછી રજા લઇને અથવા વગર રજાએ નોકરી ઉપરથી ગેરહાજર રહેશે તો તે સરકારી નોકરીમાંથી કારગ થએલો ગણાશે.

૩. કામ કર્યા બદલજ રજા મળી શકે છે પણ તે દર તરીકે મળી શકશે નહિ. બહાર નોકરીના અંગે જે જરૂરિયાતો ઉભી થાય તેને લઇને

જે અમલદારને રજ આપવાની સત્તા આપવામાં આવી છે તે અમલદારને કોઈપણ પ્રકારની રજ ન આપવાની અથવા તે આપી હોય તો તે રદ કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે.

૪. નોટરી ઉપર ચડવાના સમયની આગળ તહેવારની રજઓ જોડવામાં આવશે નહિ.

૫. “વેકેશન” એ તહેવાર છે. નવો આવેલો માણસ જે વેકેશનની અંતે જગાનો ચાજ છે તેજ માત્ર રજની પહેલાં વેકેશન જોડી શકશે, અને ગેરદાજર રહેલા માણસની જગાએ આવનાર માણસની, રજ પુરી થયે એવી રીતની ગદલી કરવામાં આવી હોય કે જેથી તે ગેરદાજર રહેલા માણસની જગાએ વેકેશનના કોઈપણ ભાગમાં કામ ઉપર ચડી ન શકે, તેજ રજ ઉપર ગએલો માણસ પોતાની રજને અંતે વેકેશન જોડી શકશે. રજની આગળ અથવા પાછળ વેકેશન જોડી શકશે, પણ આગળ અને પાછળ એમ બંને રીતે વેકેશન રજની સાથે જોડી શકાશે નહિ, તેમજ રજના જે સમયની વચ્ચે પણ વેકેશન જોડી શકાશે નહિ.

૬. ત્યારે સરકારી નોટર રજ સાથે વેકેશન જોડે, ત્યારે સરકારી પત્રો વધારેમાં વધારે રજ ગણતી વખતે વેકેશન રજ તરીકે ગણાશે; તેનો તે જતની રજના સમયમાં સમાવેશ થશે.

૭. સરકારી અગાઉથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય કોઈ સરકારી નોટર જે રજ ઉપર ગએલો હોય તે બીજે ક્ષણે નોટરી સ્વીકારશે નહિ, કે કોઈ ધંધામાં જોડાશે નહિ.

૮. જે કોઈ સરકારી નોટરને દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે રજ આપવામાં આવી હોય તે, સરકાર નક્કી કરે તેવા ફોર્મમાં, તેની શારીરિક યોગ્યતાનું પ્રથમથી દાકતરી સર્ટિફિકેટ લાવ્યા વિના કરીથી કામ ઉપર ચડી શકશે નહિ. જે સરકારી નોટરને માંદગીના સમયે રજ આપવામાં આવી હોય અને એ રજ જે કે યાસ્તવિક રીતે દાકતરી સર્ટિફિકેટ લીધા વિના આપવામાં આવી હોય, તેપણુ જે અમલદારને રજ આપવાની સત્તા આપવામાં આવી છે તે અમલદાર તેની પાસેથી આવી જતનું દાકતરી સર્ટિફિકેટ માગી શકશે.

૯. જે અમલદારે રજ આપી હોય તેની નોટરી ઉપર ચડવાની પરવાનગી સિવાય સરકારી નોટર તેને જે મુતની રજ આપવામાં આવી

હોય તે મુદત પુરી થયા પહેલાં ૧૪ દિવસથી વધારે દિવસ પહેલાં નોકરી ઉપર ચઢી શકશે નહિ.

૧૦. જે સરકારી નોકર પોતાની રજના અને ગેરહાજર રહેશે તે પોતાની ગેરહાજરીના સમય જેટલી વખત પગારની રજ લેવાને હકદાર ગણાશે અને તેટલો સમય જે સરકારે તે રજનો વધારો મંજૂર કર્યો નહિ હોય તો તેની રજની નોંધમાં તેને ખાતે સરાસરી અડધા પગારની રજ છે એમ ગણી તે નોંધાશે. રજ પુરી થયા પછી જે જાણી છુટીને તે ગેરહાજર રહેશે તો તે ગેરવર્તણૂક તરીકે ગણાશે.

૧૧. જે રજ કામકાજ આણતું હોય એવા દિવસે પુરી થતી હોય, પણ રજ ઉપરાંત તે વધારે દિવસ ગેરહાજર રહે તો સરકારી નોકર ફરીથી જગા ઉપર ચડે તે પહેલાં કોઈ ધિણ મંજૂર થયેલો તહેવાર આવતો હશે, તો તે તહેવાર રજ ઉપરાંતની ગેરહાજરીની મુદતના દિવસ સાથે ગણાશે.

૧૨. દાકતરી સર્ટિફિકેટ મેળવું હશે છતાં તેથી તેવા સરકારી નોકરને રજ મેળવવાનો હક પ્રાપ્ત થયો છે એવું સમજવાનું નથી. જે અમલદારને રજ આપવાની સત્તા મળી હોય તેવા યોગ્ય અધિકારીને સર્ટિફિકેટ મોકલવું જોઈશે અને તે અધિકારીના હુકમની રાદ જોવી પડશે.

રજ લેવા સંબંધી અથવા તે લંબાવવા સંબંધી રજિસ્ટર્ડ દાકતરી પાસેથી લીધેલાં સર્ટિફિકેટ રજ કરવા છતાં સરકારી નોકરોને અનુસરવાની સૂચનાઓ:

(૧) વી નોકરીના નોન-ગેજિટ સરકારી નોકરની દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે કરવામાં આવેલી રજની અંદર સાથે રજિસ્ટર્ડ દાકતર પાસેથી મેળવેલું સર્ટિફિકેટ મોકલવું જોઈશે, જેમાં માંદગીના પ્રકાર અને તે માંદગી કેટલો વખત ચાલવા સંભવ છે એવી હકીકત સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામાં આવેલી હોવી જોઈએ, અથવા તો અંદર સાથે સરકારના દાકતરી અમલદાર પાસે તપાસ કરાવવા હુકમ કરાવવા મારેનું વિનંતિપત્ર તેને મોકલવું પડશે.

(૨) દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે રજ લેવા અથવા તે લંબાવવાના હેતુથી દાકતરની સલાહ લેવી હોય તો તેવા દરેક સરકારી નોકરની ફરજ છે કે તેણે તે પહેલાં જીળ કોઈ દાકતરની તેવા ઇરાદાથી સલાહ લીધી હોય તો તે અને તેનું જે પરિણામ આવ્યું હોય તે તેને જણાવવું. સરકારી નોકર જે આ ખામત જાહેર નહિ કરે તો

મુંબઈ સંનંદી નોકરીનાં નિ. આ. પ્રા. શા. શિ. લાગુ પડતાં રજનાં નિયમો ૩૫

અથવા તો દાકતરી અમલદાર આગળ તે ખોટી હકીકત રજુ કરશે તો તે ખાખતને ગંભીર ગણી ખાતા તરફથી પગલાં લેવામાં આવશે.

(૩) રજિસ્ટર્ડ દાકતર પાસેથી મેળવેલું સર્ટિફિકેટ સરકારી કામ માટે જો કોઈ સરકારી નોકર દાખલ કરવા ઇચ્છતો હશે, તો તે આ સૂચનાઓને છેડે પરિશિષ્ટ અમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નક્કી કરેલા ફોર્મ પ્રમાણે હોવું જોઈએ.

(૪) જો કોઈ સરકારી નોકર સરકારી કામ માટે એવું સાબીત કરવા માગતો હોય કે તે અમુક દાકતરની વૈદ્યકીય સારવારમાં છે, તો તેણે તે દાકતર પાસેથી તેવી મતલબનું સારવાર શરૂ કર્યા અને બંધ કર્યા બદલનું સર્ટિફિકેટ—(આ સૂચનાઓને છેડે આપેલું વ પરિશિષ્ટ જુઓ) રજુ કરવું અને તેમાં ક્યારે સારવાર શરૂ કરી અને ક્યારે તે પુરી થઈ તે જણાવવું પડશે. તેની સારવાર શરૂ થાય કે તરતજ તે મતલબનું સર્ટિફિકેટ મોકલવું.

(૫) આવા સર્ટિફિકેટ માટે જે રીતની ચોટાની સહી કરવામાં આવતી હોય તેનો નમુનો જો રજિસ્ટર્ડ દાકતર મેડિકલ કાઉન્સિલના રજિસ્ટ્રારને આપેલો નહિ હોય તો તેના દાકતર પાસેથી લીધેલું સર્ટિફિકેટ સરકારી કામ માટે મૂકવામાં આવશે તો તે ના મંજૂર થશે.

પરિશિષ્ટ બ

(અરજદારની સહી)

(રજા લેવા અથવા તે લંબાવવા અથવા ઘટાડવા માટેનું નોન ગેઝિટેડ

અમલદારો માટેનું દાકતરી સર્ટિફિકેટ)

દરદીની સંજાળપૂર્વક જાને તપાસ કર્યા પછી હું

આથી દાખલો અપું છું કે

કે જેની સહી ઉપર, લેવામાં આવી છે, તે

રોગથી પીડાય છે અને હું ધારૂં છું કે

તારીખથી

મુદત સુધી તે સાચો સારો

થાય તેટલા માટે નોકરીમાંથી છુટા થવાની ખાસ જરૂર છે.

તારીખ

} સરકારી દાકતરી અમલદાર કે
} જીએ રજિસ્ટર્ડ દાકતર

ટીપ ૧. માંદગીના પ્રકાર અને તે માંદગી કેટલી મુદત સુધી લંબાશે તે જણાવવું.

પરિશિષ્ટ વ

બીજી પ્રત

સારવારમાં રાખ્યાનું અને તેમાંથી મુક્ત કર્યા બદલનું સર્ટિફિકેટ.

દરદારનું નામ

રજિસ્ટરનો નંબર

દાકતરનું નામ

ઈસ્તિલાલ

દવાખાનું

અરજદારની સહી

આથી સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે કે

કે જેની સહી ઉપર લેવામાં આવી છે તેને

ના રોજ દરદ

તરીકે સારવારમાં રાખવામાં આવ્યો છે અને તેનું દરદ એવા પ્રકારનું છે

કે જેથી તે નોકરીનું કામકાજ બધો સમય સુધી કરી શકે તેમ નથી.

તેને

ના રોજ છુટો કરવામાં આવ્યો છે.

નામ

૨-૩

આદો.

૧૩. રજા ઉપર ગયા પહેલાં તે જે જગ્યા ઉપર હતો તે જગ્યા ઉપર ફરીથી સામાન્ય રીતે ત્યાંસુધી જગ્યા ઉપર ફરી ચડવાનો ખર્ચ દુકમ મળ્યો ન હોય ત્યાંસુધી રજા ઉપરથી પાછા ફરતાં ચડવાને તેને હક નથી. કામ ઉપર ફરી ચડવા સંબંધી તેણે રિપોર્ટ કરવે અને તે સળખના દુકમની રાહ જોવી. વળી બહાર નોકરીના દિવસે જે કાંઈ જરૂરી કામ થાય તેટલો સમય તેણે જરૂર પડે તે રાહ જોવી પડશે.

૧૪. ખાસ સંલેગો ઉપરિચિત થાય તો વિશેષ પ્રકારની રજા આપી શકાય (૧) નિયમ પ્રમાણે બીજી કાંઈ રજા ન મળી શકે તેમ હોય (૨) બીજી રજા મળી શકે તેમ હોય છતાં સરકારી નોકર વિશેષ પ્રકારની રજા લેખી અરજદારને માગે ત્યારે જેને ખાસ અથવા સામાન્ય રજાના નિયમો લાગુ પડતા હોય તેવા સરકારી નોકરના રજાના દિસાખમાં તેને ખાતે આવી રજા મોકાશે નહિ. આવી રજા દરમિયાન રજાનો પગાર મળી શકશે નહિ.

મુંબઈ સનદી નોકરીના નિ. આ. પ્ર. શા. શિ. લાગુ પડતા રજના નિયમો ૧

૧૫. સત્તા આપવામાં આવી હોય તેવા અમલદાર સરકારી નોકરીમાં હોય તેવી સ્ત્રીને પ્રસૂતિની માંદગીના સમયે પુરેપુરા ચક્રતા પગારની રજ આપી શકશે, અને તેવી રજનો સમય તેવી માંદગીની શરૂઆતથી ત્રણ માસ પુરા થાય ત્યાં સુધી અથવા તો પ્રસૂતિના સમય પછીથી ૭ અડવાડીઆ સુધી આપી શકાશે. આ બેમાંથી વહેલી શરૂઆત થાય તે પ્રમાણે તે રજ આપવામાં આવશે.

૧૬. પ્રસૂતિની માંદગીની રજ સાથે, બીજા કોઈપણ પ્રકારની રજ બે દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે તેને માટે અરજી કરવામાં આવશે તો બેઠી શકાય એમ આપવામાં આવશે.

૧૭. સરકારી નોકરીમાં કામગીરી જગા ઉપર નહોતો પણ અમુક જગા ઉપર કામ કરતો હોય અથવા હાજરી જગા ઉપર હોય તેવા સરકારી નોકરને જે રજ આપવાથી સરકારને કોઈ જાતનું ખર્ચ ભોગવવું ન પડે તેમ હોય તો રજ આપવામાં આવશે. આ શરતના આધારે તેવા સરકારી નોકરને જણાવ્યા પ્રમાણે રજ મળી શકશે:- (અ) એક વખતે વધારેમાં વધારે ચાર માસ સુધીની રજ આપી શકાય તેવી રીતની, જેટલી મુદત નોકરી કરી હોય તેટલી મુદતના ફક્ત ભાગ જેટલી સરાસરી પગારના જેટલી રજના પગારે રજ (બ) દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે એક વખતે ત્રણ માસ સુધીની રજ આપી શકાય તેવી રીતની સરાસરી અડધા પગાર જેટલી અડધા પગારની રજ (ક) કોઈપણ વખતે ત્રણ માસ સુધી વિશેષ પ્રકારની રજ આપી શકાશે. સરાસરી પગાર ઉપર વધારેમાં વધારે જે રજ આપી શકાય તે નોકરી બંધાવાના સમયનો ફક્ત ભાગ, વેકેશનનો ફક્ત ભાગ અને એક સાથે ચાર માસની રજ ભોગવી શકાય તેવી રીતનો ૧૬ વરસનો સમય. દોઢ વરસની બાકી રહેલી રજમાં દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે સરાસરી પગાર ઉપર ૭ માસની રજ અપાય છે અને બાકીની એક વરસની રજ સરાસરી અડધા પગારની રજના રૂપમાં અપાય છે.

હાજરી સ્ત્રી શિક્ષકોને સરાસરી પગારની પ્રસૂતિની માંદગીની રજ આપવામાં આવતી નથી.

કન્યાઓ માટેની વર્તીકયુક્તર દ્વાધનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ

નં. ૯૭૩૯

ઈ. સ. ૧૯૩૪ ની સાલમાં ચનારી કન્યાઓ માટેની વર્તીકયુક્તર દ્વાધનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

પહેલો વિષય:—વર્તીકયુક્તર (ગુજરાતી)—

ગદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જાના સપ્તમા પાઠો.

પદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જામાંથી ૧, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૨૦, એ પાઠો.

પહેલો વિષય:—વર્તીકયુક્તર (ઉર્દુ)—

ગદ્ય:—ફેજલ્લી ખાતાની ઉર્દુ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૩૦ ની

ત્રીજી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૧, ૨, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૨,

૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૩, ૨૪, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૪૨, ૪૪, ૪૬, ૪૮,

૪૧, ૪૨, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭ અને ૪૮ (અધા મળી ૨૮ પાઠો).

પદ્ય:—ફેજલ્લીખાતાની ઉર્દુ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૩૦ ની

ત્રીજી આવૃત્તિ)—પાઠો ૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ.	} (અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. કુમેરોન
સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ,	
તા. ૨૪-૧૦-૧૯૩૨.	

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબનો તા. ૭-૧૧-૧૯૩૨

ના પત્ર નં. ૧૦૨૫૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

ખાળકોને રમત સાથે જ્ઞાન આપવા માટે પાંચ રંગમાં
છાપેલા સાહિત્યોની

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક.

ભરપુર કમિશન,

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ થોડા મખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમા ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, ડ્રોઈંગ, નોટબુકો, રખર, ચેન્સિય, પુટ, કંપાસ, હોલ્ડર, કાગળ વગેરે ધણાજ કીકાયત બાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામા આવશે. દરેક શાળામા ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદના પહેલા હમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સામે,
રીચીંગ—અમદાવાદ.

રમણીક પી. કોઠારીની કંપનિ,
શુક્રમેવર એન્ડ પબ્લીશર.

શાળોપયોગી ફોટોસ્ટાટ્યુક તરીકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

*૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીના ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

*૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

*૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સવળા જાણીતા શુકસેવરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેમર્સ એસ. બી. શાહની કંપનિ,

કે. પાનકાર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડળના માણ કે. એ. ઇ. મુ. કપડવંજ

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[લિખક-સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે]
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ધ્યાન લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને સૈલી એવાં સુંદર છે
કે બાળક યુવકામા સિવાય આ કઠિન
વિષય સહેલાઈથી પ્રદણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલને સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમા લખાઈ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જી ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

તારાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલો

દેશો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ
પરીક્ષાના બધાય વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જીની દબથી લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે
સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થઈયું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને મંતેપ થએલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થએલો છે. બંને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું ધ્યાન જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીશક, અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

દરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુમેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૨
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	*સરળ ગુજરાત પ્રાંતના ભૂગોળ	૦-૪-૦
બાળવીર	૦-૮-૦	મુંબઈલાકો (હિંદુસ્તાન સહિત)	૦-૫-૦
કસરત અને ડિલ	૦-૧૨-૦	સવાઈ સંચય	૦-૧૦-૦
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦	બાળગીત	૦-૧-૦
રમવાની રમતો		બાળિકાગીત	૦-૧-૦
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૧	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વસ્તુભાષા સંલુભ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દમયી લખાએલું ખાળસાહિત્ય.		દાલમાજ ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલાં સરળ	
મધુરદાસ આખ્યાન	૦-૪-૦	ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.	
ભીમચાતુર્ય	૦-૪-૦	અત્યારમુધી બહાર પડેલી ભૂગોળોમાં આ પહેલીભૂગોળ ટેક્- સ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલી છે.	
વીર અ ભામન્યુ અને મણલાલ	૦-૮-૦	બાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજ શકે તેવી લખાયા છે. આકર્ષક રંગીત નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક જિલ્લાની હકીકત નવીન દમયી આપેલી છે.	
બતાકેદીન અને દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦		
બાળસંગીત માળા (દારમોનિયમ માલ)	૦-૩-૦		
સાદુલ્લાહ	૧-૧૨-૦		

અમારી કુદાને પ્રાથમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કૉલેજ, હો કૉલેજ, લૉપથેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદાયન ભાવે મળશે. બહારગામના ઝોડરો ઉપર પૂરતું ખ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને બરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઝોડર આપી ખાત્રી કરશે.

ખાલાદનુગાન, રીચીરોડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

ખડાવતા શુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ દમજાન બહાર પડી છે. નાનાં છાત્રો માટેના ધણીજ ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

ખ્ર. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

ખહાર પડયાં છે । **卐** ખહાર પડયાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દરોવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ગોળનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]
આળખેથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હું :
જાળવળ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ ને } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ ને } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગોડીશંકર જટાશંકર લટ્ટ,	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.	આસિ. મારતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એડિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો.

રીચીરોડ, અમદાવાદ

ગાંડીવ ઝરલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોફરોપની ઠ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાનરી	૦૮
૩ ગિરજાલો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપમાની ચતુરાર્ધ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦૮
૬ લીબમ	૦૧	૨૮ બાકુર્ષ જમરખ	૦૮
૭ બપુમજરંગ	૦૮	૨૯ મકનો મસ્તાનો	૦૮
૮ બાળવિહાર (૧)	૦૧	૩૦ બાળા ગિરજા	૦૮
૯ વાગોનું વન	૦૧	૩૧ બુવમુલામણી	૦૮
૧૦ બાકુર્ષ દાર	૦૧	૩૨ સવાકાની બાપરીતી	૦૮
૧૧ બરણીપુરી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ મોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાર્ધ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીકડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુ મર	૦૮	૩૬ કાલસાકાકા	૦૮
૧૫ ધૂપસગી	૦૧	૩૭ સબરસ	૦૮
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦૮	૩૮ કીર્તિરત્ન	૦૧
૧૭ મોતીના દાણા	૦૮	૩૯ રિશ્મીરિશ્મી	૦૧
૧૮ કેરીના ભાગ્યા	૦૮	૪૦ સાગીવાળો	૦૮
૧૯ એક હતો કુતરો	૦૧	૪૧ ખરેખરી વાતો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોસાળની મોજ	૦૮
૨૧ મિયાવું	૦૮	૪૩ રશીદની પેટી	૦૮
૨૨ મેઘધનુષ	૦૧	૪૪ પુસ્તકાલય	૦૮
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦૮

* નવી નવી છપાતી ભાગ છે *

ઇનામ-હાહાણી માટે અબ્જોડ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, ભરુચ વગેરે સ્થળે
બધા પુસ્તકાલયો વેચે છે.

મુંબઈ ઇલાકાના ફેજવાણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખાં કરેલું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

મોગીલાલ કેશવલાલ પટેલ,

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વસંતજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેજવાણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈશિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેક્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

શકતિશ્વર પરીક્ષા માટે મણિજી ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અને

મણુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૧-

ગુજરાત-૧૬ નકશા અને ૧૬ ખોખાં.

૧૦૦ સવાલ સાથે. ધોરણ ૩ માટે.

કિંમત ૦-૨-૯

નવીન એટલાસ પુ. ૨-

મુંબઈ ઇલાકા-૧૪ નકશા અને ૧૪

ખોખાં. ૯૫ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪

માટે. કિંમત ૦-૩-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૩-

પૃથ્વીના જાંબા ખંડોના ૯૦ નકશા

સાથે. કિંમત ૦-૭-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેજવાણીખાતાએ
ટેક્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

જનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો નવારો કરનાર.

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી

એમ. એ.

દેશાસ્તર પ્રે.રા. પ્રેનિંગ ડાવેન, અમદાવાદ.

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુનની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળી ભેંપો તે વળી તે મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ માટે

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજ્ઞરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી ક-માસાળાના બીજા ધોરણથી

છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજ્ઞરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક હરે.]

[અંક ૨

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૩

“નવા જગતનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-શાહના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુને ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ઠાઠા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી કાઢશે.”

ફેબ્રુઆરીના તાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મુળાભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. ગ., દેવિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પી “રાયમંદ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ કચનવાલે ભાપું
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ગામડાંની કેળવણી	૩૭
૨	વિશેષ વાચન	૫૦
૩	સુવાળ વિશે દાંધક	૫૨
૪	જંગલના બિલ બિલ પ્રદેશોનું લોકીકવન-કિરગીઝ ...	૫૫
૫	વિવાહતની સાળામાં શું જોશો	૬૧
૬	સરકારી જાહેરખબર	૬૪
૭	ખાતગી જાહેરખબરો	૬૬

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત બેંગા, શેરા, વિમા અને પોરટલ ઓડર વિશે પુરી માહિતી તથા જીનાં મનોમતન ઉપરાંત નવાં ૩૬ મનોમતન દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી જલના કરવા વિનંતિ છે. પોરટેજ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી મુરત—ક. ના. ની કંપની ભારત—દેસાઈ બલરામ, શુકસેલર. એન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ જગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ, વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા લાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના ન્યુચારિય જાહેરખબરના લાવમાં બદલો કરી તે નીચે સુલખ સમવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરની દર

મુદત	એક પાન	અઠધુ પાન	પા પા
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૧૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક-૬૨]

ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૩

[અંક ૨

ગામડાંની કેળવણી.

ગામડાંની કેળવણી કેવા પ્રકારની છે અને તેમાં કેવા સુધારો થઈ શકે એ એક મહત્વનો વિષય છે. આપણા દેશની વસ્તીનો મોટો ભાગ ગામડાંમાં વસે છે. ખર્ચ ઠીકીએ તો આપણા દેશની આબાદીનો આધાર ગામડાં ઉપરજ છે. આપણા દેશની વસ્તીનો જુદો ભાગ ગામડાંમાં રહે છે. હિંદુસ્તાનની વસ્તીમાંથી ૨૯ કરોડ માણસો ગામડાંમાં વસે છે; એટલે આખી દુનીયાનો ૬ ભાગ ગામડાંમાં વસે છે. આપણે ત્યાં શહેરની વસ્તી ૧૦ ટકા છે, પણ ઇંગ્લાંડમાં ૭૯ ટકા અને જાપાનમાં ૪૯ ટકા વસ્તી શહેરમાં માલમ પડે છે; તેથી ખર્ચ ઠીકીએ તો ઇંગ્લાંડની કેળવણી કરતાં આપણા દેશની કેળવણી જુદીજ હોવી જોઈએ, પણ વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે ત્યાં જે જે ફેરફાર થાય છે તેનો પડથો આપણે ત્યાં થોડા વખતમાં પડે છે.

ગામડાંની કેળવણી શરૂ કરી ત્યારે આપણી સમક્ષ ઇંગ્લાંડનો નમુનો રાખવામાં આવ્યો હતો, પણ જો ગામડાંની કેળવણી આપણે સુધારી ચકીએ તો આપણો આખો દેશ સારી રીતે સુધરે એ નિર્વિવાદ છે. જેવા પ્રકારની ગામડાંના શિક્ષણની યોજના કરવામાં આવશે તે પ્રમાણે આપણો દેશ ઉન્નત થશે; માટે દેશના દરેક શુભેચ્છકે એના ઉપર વિચાર કરી અને સુધારો સૂચવી, અમુક નિર્ણય પર આવવું જોઈએ. કેટલાક વિદ્વાનોનો

એવો અનુભવ છે કે સરકારે ડેળવણીખાતામાં જે હેતુપૂર્વક ખર્ચ કર્યું છે તે કુળાબૃત થયું નથી; કારણુ જે પ્રગતિ અને સુધારો થવો જોઈએ તે થયો નથી. આ કારણુને લીધે ડેળવણીના હેતુમાં તથા પદ્ધતિમાં મહાન ફેરફાર કરવો જોઈએ. જે પ્રમાણે ડેળવણીનું સ્વરૂપ જોઈએ તે હેતુને અનુસરીને જોતાં સામાજિક, આર્થિક કે આરોગ્યને લગતો લાભ ગામડામાં જોવામાં આવતો નથી.

કોઈપણ પ્રકારની ડેળવણીમાં જે બાબતનો સમાવેશ થાય છે: એક તો વ્યક્તિની શક્તિનો વિકાસ. વિદ્યાર્થીની દ્વંદ્વેક શક્તિ પોતાનું કાર્ય યથાર્થ રૂપે કરી શકે એ પ્રથમ બાબત છે. બીજો હેતુ એ છે કે સંજોગોને અનુસરીને જે કામ કરવું જોઈએ તે સંબંધીનું જ્ઞાન તેને મળવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીની જે પરિસ્થિતિ હોય તેને અનુસરીને જે કામ કરી શકે તો તે ડેળવણી કુળાબૃત યર્થ છે એમ ગણી શકાય; નહિ તો તે નિષ્ફળ યર્થ ગર્થ છે એમાં જરા પણ સંશય નથી. ડેળવણી એ કેવળ સંસ્કારિતા કે શાળાની વસ્તુ નથી પણ જીવન પર સંસ્કાર પાડી તેને ઉન્નત કરવા માટે છે. વ્યક્તિને જે જે સંસારનાં કામો કરવાનાં છે તેને લગતા સંસ્કાર ન પાડવામાં આવે તો ડેળવણી જરૂર અપૂર્ણ છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય.

આપણા દેશના કોઈપણ ગામડાની ડેળવણીની ઘટના જોઈએ તો તે લગભગ સરખી જ માલમ પડે છે. જે કે તે ગામડાની પરિસ્થિતિ જુદી જુદી હોય છે, અને તેનું સામાજિક વાતાવરણ પણ ભિન્ન હોય છે તોપણ જે આપણે એવી થોડીકજ શાળાનું કામ તપાસીએ તો તે ઉપરથી બધી શાળાનો ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીની માનસિક પરંપરા, તેની સામાજિક સ્થિતિ, અને આર્થિક સંજોગોનો વિચાર કરીને તેની ડેળવણીમાં તે પ્રમાણે ફેરફાર કરી તેનું સ્વરૂપ નક્કી કરવું જોઈએ. જે ડેળવણી આપણી પ્રગતિને અનુકૂળ નથી એટલે ફળદાયક નીવડતી નથી તે અચૂક નિષ્ફળ જાય છે એમ સમજવું. વારતવિક રીતે જોઈએ તો ડેળવણીની વ્યવસ્થા ગામડાંના સંજોગોને અનુસરીને હોવી જોઈએ. જે ઇક્ષણથી ગામડાંની સ્થિતિ સારી થાય અને તેને સારો લાભ થાય તે વારતવિક ડેળવણી છે એમ કહી શકીએ; પણ દાલમાં તો ગામડાંનું બાળક મુખ્યત્વે કરીને લખવા વાંચવાનું અને ગણવાનું કામ શીખે છે.

વળી વિશેષમાં ઇતિહાસ જૂગોળ જેવા વિષયનું જ્ઞાન તે મેળવે છે, પણ જ્યારે તે શાળા છોડે છે ત્યારે તેને તેના આપદાદાના બંધા તરફ અલગગો આવે છે, અને તે સરકારી નોકરી કરવા લક્ષ્ય હોય છે. પ્રેક્ષકોને

કે કારીગરનો છોકરો વધારે સારો ખેડૂત કે કારીગર થાય તેને બદલે તે તેના ધંધા તથા દે છે, અને કારકુન કે તલાટીની નોકરી પસંદ કરે છે. હાલમાં પંજાબમાં આ બાબતમાં ખાસ સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. વિદ્યાર્થી પાંચમા ધોરણમાં આવે કે તેને ખેતીના ધંધા માટે શોખ થાય અને કારકુની માટે અરજી ન કરે એવી જાતની તેને તાલીમ આપવામાં આવે છે. તેવી શાળા ત્યાં કુતેહમંદ થઈ છે. આપણા ગુજરાતમાં પણ ખેતીશિક્ષણની કેટલીક શાળાઓ સ્થાપવામાં આવી છે. અંકલેશ્વર તથા પારડી તાલુકાની થોડી શાળામાં તો સુચારી, લુહારી, દરબી અને ધરગથ્થુ હુન્નરનું જ્ઞાન મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

પરાપૂર્વથી ચાલતી ગ્રામ્ય વ્યવસ્થામાં હાલ ઘણો ફેરફાર થયો છે. ગામડાંનો શહેર સાથે નિકટ સંબંધ થતો જાય છે તેથી ગામડાના લોકો શહેરમાં આવી વસે છે, અને તેના ઉપર ઘણો આધાર રાખે છે, તેથી ગામડાંના ઉદ્યોગો નષ્ટ થવા લાગ્યા છે. જે કામ પહેલાં હાથથી થતું હતું તે હવે સંચાયા થાય છે. પહેલાં ગ્રામ્ય જીવન શાંત અને સાદું અને સરળ હોવાથી ઉંચું ગણાતું હતું, પણ તે પ્રત્યે હવે અણગમો માલમ પડે છે. બહુલાને ગામડાનું શાંત અને સરળ જીવન આકર્ષે લાગે છે.

જુના વખતમાં ગામડાનું જીવન સ્વાયત્ત હતું. ખાનપાન અને બીજી જરૂરી ચીજો પ્રથમ ગામડાંમાં ઉત્પન્ન થતી હતી; એટલે બહારથી કંઈ લાવવું પડતું ન હતું. આવી રીતે અરસપરસ સંબંધથી ગામડાની સ્થૂલ તેમજ સૂક્ષ્મ જરૂરિયાતનું પોષણ આંતર વ્યવસ્થાથી થતું હતું, પણ તે વ્યવસ્થા ખરેખર હાલના જમાનામાં અદસ્ય થતી જાય છે. જે જુદા જુદા ધંધાઓ સુવ્યવસ્થિત રીતે ચાલતા હતા તેમાના ઘણા ભાગી પડ્યા છે, અને તેથી શહેરી જીવનનું આકર્ષણ વધતું જાય છે. આ કારણને લીધે કેળવણીનો મહાપ્રશ્ન એ છે કે ગામડાની પુનઃ રચના કેવી રીતે કરવી કે ત્યાંના લોકોનું મુખી અને શાંત જીવન ટકી રહે તેમજ જમાનાની સુધરેલી બાબતનો લાભ તેમને મળે.

હાલની કેળવણીથી ગામડાંના છોકરાઓને તેમના બાપદાદાના ધંધા તરફ અણગમો થાય છે; કારણકે તેનો ઉદ્દેશ તેને વધારે સારો કારીગર કે ખેડૂત બનાવવાનો નથી પણ સામાન્ય શિક્ષણ એ તેનો હેતુ છે. ગામડાના જીવનના પોષક જે ધંધાઓ હોય તે હાલના જમાનાના સાધનવડે વધારે સારા કેમ થાય તે હેતુથી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ટુંકામાં ગ્રામ્ય વ્યવસ્થાને ફક્ત ટકાવી રાખવી એટલુંજ નહિ પણ તેમાં જે સુધારો કરવાની

જરૂર હોય તે આધુનિક વિજ્ઞાનની મદદથી કરવા જોઈએ. આધુનિક સંસ્થાનાં યુગમાં તેનું જીવન વધારે ઉન્નત બનાવવું જોઈએ.

આધુનિક સંસ્થાનાં યુગમાં ગામડાંનું જીવન નંદ્ર થવા લાગ્યું છે, પણ જે ગામડાંની સ્થિતિ સુધારવી હોય તો કેળવણી તેમની જરૂરિયાત પ્રમાણે આપવી જોઈએ, અને તેમાં તેમની સ્થિતિ, ઇચ્છા-અભિલાષાનો વિચાર કરવો જોઈએ. કેળવણીની યોજનામાં આપણે ગમે તેટલો સુધારો કરીશું પણ તે આપનાર શિક્ષકમાં સુધારો નહિ કરીએ તો તે બધું જરૂર નિષ્ફળ જશે; કારણ કે તેનામાં વેગ તથા પ્રેરક બળની ખાસ જરૂર છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકને ઉત્તમ લાભ આપનારી સંસ્થા ઉભી કરવી જોઈએ, અને તેમને પદ્ધતિસર ઉંચા પ્રકારનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. શિક્ષકની જીવનદૃષ્ટિમાં મહાન ફેરફાર કરવો જોઈએ; કારણ કે તેની જેવી લાવના હશે તે પ્રમાણે તે કામ કરવા પ્રેરાશે. તેનામાં દેશસેવાની જ્યોત પ્રગટાવવામાં આવે તો તે તેનું ઈર્ષ્ય ધણું ઉત્સાહથી કરી શકશે અને વિદ્યાર્થીનામાં પણ તેવી લાવના ઉત્પન્ન કરી શકશે. આમ જીવનની પ્રથમ જરૂરિયાત તંદુરસ્તી સંબંધની છે.

આપણા મુંબઈ ઈલાકામાં બાળપ્રમાણ એક હજારે ૭૩૬ આવે છે ત્યારે વિદ્યાયત્રમાં ફક્ત ૬૭ છે. આવી રીતે મોટા માણસની મરણની સરેરાશ પણ આપણે ત્યાં વધારે છે, એટલે આપણું સરાસરી જીવન ૨૫ છે. પણ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનું ૫૦ છે. આવી આપણી શારીરિક સંપત્તિ શોચનીય છે. રૂઢિચૂરતપણું, સામાજિક રિવાજ, અજ્ઞાન, ગરિબાઈ એ તેનાં મુખ્ય કારણ છે.

પ્રથમ દરેક શિક્ષકે આરોગ્યવિજ્ઞાનનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ તેણે આરોગ્યથી રહેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ; તેથી તેમની આસપાસ રહેનાર માણસને પણ તેવી ટેવ પાડી તેનું જીવન તંદુરસ્ત બનાવી શકે. શિક્ષક ખરી રીતે ગામડાંના બાળકોનું બંધન ધડનારો છે અને તેથી તેણે અવસ્ય આરોગ્યવિજ્ઞાન જાણવું જોઈએ. તેનામાં આરોગ્યની સારી ટેવ હોવી જોઈએ. જે બૂલો બીજા લોકો કરતા હોય તે દૂર કરવાને માટે તેણે સાફ જીવન જાળવું જોઈએ. શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તીમાં સુધારો કરવાને ધણો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે શિક્ષક એમ જાણે છે કે કેળવણી એટલે ફક્ત વાચન, લેખન અને સંખ્યા છે, તે એક મોટી ભૂલ કરે છે. આવી જાતના વિચારનાં જ્ઞાન ઉપરાંત તેમનું જીવન ઉંચા પ્રકારનું થાય તેવી દૃષ્ટિ અવશ્ય તેનામાં હોવી જોઈએ. ટુંકી દૃષ્ટિવાળો શિક્ષક કે જેની ક્ષુદ્રિ જડ થઈ છે તેની પાસેથી ગામડાંના જીવનઉદ્ધારની આશા

રાખવી એ કેવળ વ્યર્થ છે. ખરી રીતે તો શિક્ષકનો આદર્શ સેવાભાવવાળો હોવો જોઈએ. તે પોતે 'મિશનરી' છે એવી ધગશ તેનામાં હોવી જોઈએ. આવા માનસવાળો શિક્ષક હોય તોજ ગામડાંની રિયતિમાં સુધારો થઈ શકશે. તેની પાસે જે કંઈ જ્ઞાન હોય અથવા તેને જે મળી શકે તેનો તેણે અવશ્ય ગામડાંના હિત માટે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આવી રીતના આદર્શવાળા શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે તેને ખાસ લજાવવાનું નથી, પણ પ્રામ્યજીવન સુધારવા માટે તેણે જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાવવાનો છે. દરેક સુધારાના-નૈતિક, ધાર્મિક, આર્થિક કે સામાજિકના-કેન્દ્ર તરીકે શિક્ષક હોવો જોઈએ. જીવન સુધારનાર તરીકેનો વેગ તથા પ્રેરક જળ તેનામાં હોવું જોઈએ. તેના જીવનનો આશય ફક્ત જ્ઞાન આપવા માટે હોવો જોઈએ નહિ પણ આંતર-વિકાસ તેનું લક્ષ્યબિંદુ હોવું જોઈએ. વળી મોટી ઉંમરના માણસ ઉપર ધાર્મિક અને નૈતિક સંસ્કાર તેણે પાડવા જોઈએ. જે પ્રકારની ભાવના ઉત્પન્ન કરવાની હોય તેનો અમલ પૂરેપૂરો કરવામાં આવે તોજ શાળાનું કામ સુધરી શકે અને પ્રામ્યજીવન ઉન્નત થઈ શકે.

શાળા એ ફક્ત લેખન વાચન માટેનું સ્થળ હોવું જોઈએ એ મંકુ-ચિત્ત દષ્ટિ છે; તે તો પ્રામ્ય જીવન સુધારવાનું પ્રેરક સ્થળ હોવું જોઈએ. સામાન્ય જ્ઞાનને લગતાં બાળકમાં તેણે બનતી મદદ કરવી જોઈએ. ગામડાંની સર્વે પ્રવૃત્તિ જેવી કે વ્યાખ્યાનો, જાનકી, રાત્રીશાળા, પુસ્તકાલય, સદકારી મંડળ, ખેતીના સુધારાને લગતી વ્યવસ્થા, (જનવર, બી, છોડની વહેંચણી) વગેરેમાં તેનો મુખ્ય ફાળો હોવો જોઈએ. વળી પ્રામ્ય-પંચાયત, યુવક મંડળ, સંસ્કૃતિમંડળ, સામાન્યજ્ઞાનનો વાર્તાલાપ, તથા તે સંબંધીનું ગદ્ય અને પદ્યનું વાચન વગેરે પ્રવૃત્તિઓમાં તેણે આગળ પડતો ભાગ લેવાની જરૂર છે. રોગ ચાલે તેવે પ્રમંગે તેણે લોકોને તે સંબંધી વાતચીતદ્વારા માહિતી આપવી જોઈએ. આવી રીતે અનેક પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવાથી ગામડાંનો શિક્ષક ત્યાંની રિયતિ સુધારવાને માટે ધણું કરી શકે એમ છે.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણેનો આદર્શ ફળામૂત કરવાને માટે શિક્ષક તેનું કર્તવ્ય, યોગ્ય રીતે આદા કરે તેવી જાતની તાલીમ તેને મળવી જોઈએ. તેનું મનસિક વલણ તેની દષ્ટિને અનુસરીને બંધાવું જોઈએ. તેના જ્ઞાનની સામગ્રી પણ તે પ્રમાણે બહેળા પ્રમાણમાં ઉચ્ચ પ્રકારની હોવી જોઈએ. આદેશ, તરતના ઇલાજ, સુધરેલી ઢગની ખેતીનું જ્ઞાન, દોર ઉછેર, પ્રામ્ય જીવનનું સમાજ તેમજ આર્થિક શાસ્ત્ર જેવા ઉપયોગી વિષયનું જ્ઞાન

તેનામાં હોવું જોઈએ. તેમજ તેના સામાન્ય જ્ઞાનમાં સારો વધારો કરવો જોઈએ. તેનામાં બાળ અભ્યાસનો શોખ હોવો જોઈએ. ગ્રામ્ય જીવન સુધારવાનું કેન્દ્ર બાળક છે એવી ભાવના તેનામાં હોવી જોઈએ. તેમજ બાળકની સ્થિતિ, તેની શક્તિ, તેના હક અને તેની અભિલાષ માટે તેનામાં સન્માન અને સમભાવની વૃત્તિ હોવી જોઈએ. વળી તેણે શિક્ષણશાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ અને કેળવણીની ઉંચી ભાવના તેના હૃદયમાં દૃઢ હોવી જોઈએ. આ ઉપરાંત વિશેષમાં સામાજિક કાર્યો કરવાની ધગશ તેના જીવનમાં જ્યોતપ્રેત થઈ જાય તે માટે હૃદયનો પક્ષટો ખાસ અગત્યનો છે. હાલમાં શિક્ષક તાલીમ લેતી વખતે જે જ્ઞાન મેળવે છે તેમાંનું ઘણું ખર્ચ તે યોગ્ય વખતમાં ભૂલી જાય છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેમને તેનો અમલ કરવાની ટેવ પડેલી હોતી નથી, એટલે કે જે જ્ઞાન તેમને મળ્યું હોય છે તેને તેમણે ટેવના રૂપમાં જીવનમાં ઉતાર્યું હોતું નથી.

ગામડાંના શિક્ષણની સ્થિતિ હવે આપણે જોઈએ. ગામડાંમાં મુખ્ય મુશ્કેલી ઓકરાંની હાજરીની પડે છે. શિક્ષકનો ધણો વખત તેમને બોલાવવામાં જાય છે, અને વળી હાજરી અનિયમિત હોવાથી તે તેમનું કામ રીતસર કરી શકતો નથી. આથી અડચણ હોવા છતાં પણ ગ્રામ્ય કેળવણીના કામમાં જે ઉત્સાહ હોવો જોઈએ તે મોલમ પડતો નથી. બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણમાં ઓકરાંને ધણો વખત રહેવું પડે છે, એટલે ફક્ત ૫૦ ટકા બાળકોજ ઉપલા ધોરણમાં ચડે છે. તેમાંથી પછી ધીમે ધીમે વિદ્યાર્થીઓ જોછા થતા જાય છે. આની વસ્તુસ્થિતિ હોવાને લીધે ધણાંજ યોગ્ય બાળકને કેળવણીનો લાભ મળે છે. શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની જોછી અને અનિયમિત હાજરી, તેમજ ધણાં ઓકરાંને નીચલા વર્ગમાં ધણો વખત રહેવું પડે છે તેનાં નીચે પ્રમાણે કારણ છે:—

- (૧) બાળકને તેમના કામમાં રસ પડે એવી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી. દા. વાચન કંટાળાભરેલી અશાસ્ત્રીય રીતે શીખવવામાં આવે છે; તેથી તેને તે વિષય ઉપર પ્રેમ થતો નથી. ડુંકામાં શિક્ષણ પદ્ધતિ ખામી ભરેલી હોવાથી બાળકને શાળામાં આવવાનું મન થતું નથી.
- (૨) જે શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવે છે તે તેમના જીવનને અનુસરી હોતું નથી. વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરી જે શિક્ષણની યોજનાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો તેમને વધારે રસ પડે એટલુંજ નહિ.

પણ તેઓ શાળા છોડ્યા પછી પણ તેમનું કામ વધારે સારી રીતે કરી શકે જે બાળતો શાળામાં શીખવવામાં આવે છે તેનો સંબંધ તેમના દરેકજનના જીવન સાથે હોવો જોઈએ. (૩) કેળવણી કેવળ વિદ્યાર્થીના શુદ્ધિવિકાસને માટે હોવી જોઈએ નહિ, પણ તેની સાથે તેનું કર્તવ્ય વધારે સારી રીતે કરી શકે તેવી તે હોવી જોઈએ, એટલે વિદ્યાર્થીના જીવનની તૈયારીરૂપ તે હોવી જોઈએ. જે આ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં લઈ વિપક્ષની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વધે એટલુંજ નહિ પણ તેમની હાજરી પણ નિયમિત રહે, કારણકે માળાપ જાણે છે કે થોડા વખત પછી તેમના કામમાં સારી રીતે મદદ કરી શકે એવાં છોકરાં તૈયાર થનાર છે. આ કારણને લીધે અગવડ વેડીતે તેમજ ખર્ચ કરીને પોતાનાં છોકરાંને માળાપો નિશાળે મોકલશે. હાલમાં સામાન્ય યાન ઉપર ખાસ મોહ હોવાથી બાળકો જે શીખે છે તે તેમને ઉપયોગી નીવડતું નથી. તેમને શાળાનું શિક્ષણ લીધા પછી જે ધંધો કરવાનો છે તે વધારે સારી રીતે તેઓ કરી શકે એવી તાલીમ તેમને મળતી નથી. આવા સમજાથી માળાપને તેમનાં છોકરાંને વધારે વખત શાળામાં રાખવાનું મન થતું નથી, કારણકે તેમની કેળવણી તેમની ધારણા મુજબ ફળદાયી નીવડતી નથી. (૪) શાળામાં જે બાળતો શીખવવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ તેમની પાસે તે વખતે કરાવવામાં આવતો નથી. તેમની પાસે દરતડકોગનું પુષ્કળ કામ કરાવતું જોઈએ, કે તેને પછી ખેતી કે કારીગરના કામ ઉપર અણુગમે ઉત્પન્ન થાય નહિ. દરેક વિદ્યાર્થીને મહેનત એ ઉમદા વસ્તુ છે એવું બાન કરાવી તેના હૃદયમાં તે જાપ દસાવવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે તેમની દષ્ટિ ફેરવવી જોઈએ કે તેઓ શાળા છોડ્યા પછી નોકરી શોધવા ન નીકળે, અને તેમના બાપદાદાનો ધંધો સારી રીતે કરી શકે. આવી કેળવણીની ખામીને લીધે ગામડામાં કેળવણીનો ફેલાવો થઈ શક્યો નથી, અને જે કંઈ જે અક્ષર શીખે છે તે થોડા વખતમાં જૂલી જાય છે. ચાર ધોરણ બસેલા વિદ્યાર્થીઓમાં ધણુંખરું ૨૯ ટકા તો શાળા છોડ્યા પછી થોડા વખતમાં જૂલી જાય છે. એકંદરે ત્રામ્યશાળાનું જીવન બહુ થોડાંજ વર્ષનું હોય છે. ઘણાં છોકરાં વહેલા આવે છે અને બાળ વર્ગમાં પડી રહે છે તેનું કારણ એ છે કે નાનાં બાળકોને કેળવવા માટે કંઈ પણ ગોઠવણ હોતી નથી. એકજ વર્ગમાં બાળકોની ઉંમરમાં યથો તફાવત હોય છે. શિક્ષણપદ્ધતિ ધણી જુની હોવાથી

શાળામાં હોંસે હોંસે બાળક નવ્ય તેને બદલે પરાણે-બળાત્કારે ત્યાં જાય છે. વળી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હાજરી અનિયમિત હોય છે, એટલે પહેલા ધોરણમાંજ લગભગ ૪૫ ટકા જેટલા છોકરાઓ જડી જાય છે.

આ બધી વસ્તુચિત્તિનાં કારણ ઉપર જણાવ્યાં તે છે. લોકો કંઈ અણસમજી નથી તેમજ મુરખ નથી. તેમનામાં વહેવાર સમજશક્તિ હોય છે તેથી એ લોકોનામાં એવી સહજ પ્રેરણા થાય છે કે અમારાં બાળકોને ઉપયોગી શિક્ષણ આપવામાં આવે તોજ તે જરાજર લાભદાયી છે, નહિ તો નોકરીની લાલસાથી બળાવવાથી તેમના ધંધાને નુકસાન થાય છે. તે લોકો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અનુભવે એવું શિક્ષણ આપવામાં આવે તો બીજા દેશોની માફક આપણે ત્યાં સારાં સંસ્કારી મોટા પ્રમાણમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ થોડા વખતમાં જોવામાં આવે.

આ પ્રમાણે ગ્રામ્યશિક્ષણની રિચિતિમાં સુધારો કરવાને પ્રથમ બાબત લક્ષમાં રાખવાની એ છે કે ઉપર જણાવ્યા મુજબ શિક્ષકને સારી યોગ્યતાલીમ આપવી જોઈએ. તે લાવનાશીલ હોવો જોઈએ. તેનામાં વિષયનું સાઈ જ્ઞાન હોવા ઉપરાંત સામાન્ય માહિતી પણ હોવી જોઈએ. ગામડાંની પરિસ્થિતિથી તે વાકેફ હોવાથી તેમાં શો સુધારો કરવાની જરૂર છે તેનું પણ તેને તીવ્ર જ્ઞાન હોવું જોઈએ. આવા તાલીમબદ્ધ શિક્ષકે શાળામાં બાળકોને વસ્તુજ્ઞાન વિશેષ આપવું કે તેથી તેમને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન સાઈ મળે અને તે વડે તેઓ માનસિક ક્રિયાઓ યોગ્ય રીતે કરી શકે. વળી નાના બાળકોને શાળા ઉપર પ્રેમ થાય તે માટે વાર્તા-ખાસ કરીને અદ્ભુત વાર્તા-મનોરંજક રીતે તેણે કહેવી જોઈએ. તેમને રીતસરનું શિક્ષણ આપતાં પહેલાં પ્રથમ જુદા જુદા વિષય સંબંધી પુષ્કળ વાતચીત કરીને તેમને જોડવાને માટે આકર્ષણ કરવું જોઈએ. વાચન અને લેખન પહેલાં આવી રીતે તેમને ધણું પદાર્થજ્ઞાન મળવું જોઈએ, અને વાતચીત કરી એ વિશેના વિચાર પ્રદર્શિત કરવા જોઈએ. વળી શિક્ષણ આપતી વખતે શિક્ષકે બાળકને જે સંજોગોનો અનુભવ મળતો હોય તેને લગતા પાઠ તેના સંસ્કાર સ્પષ્ટ કરવાને માટે યોજવા જોઈએ. શિક્ષણની સર્વ યોજનાનો સંબંધ બાળકની પરિચિતિને અનુસરી હોવો જોઈએ, કારણ કે કેળવણીનો સંબંધ વિદ્યાર્થીમાં જીવન સાથે હોવો જોઈએ. આ પ્રમાણે શાળા અને બાહ્ય જીવનની એકતા સાધવાથી વિદ્યાર્થીને તેના કામમાં સારો રસ પડે છે, અને તેની છાપ તેના મગજમાં વધારે સ્થિર થાય છે. હાલની કેળવણીનો

મોટા દોષ એ છે કે વિદ્યાર્થીને જુદા જુદા વિષયનું બહુ જ્ઞાન મળે છે, પણ તેના સંસ્કાર છુટાછવાયા પડવાથી તે જ્ઞાન ફળદાયી નીવડતું નથી એટલુંજ નહિ, પણ તે બરાબર યાદ પણ રહી શકતું નથી, કારણકે ધ્યાનશક્તિ ભિન્ન ભિન્ન વિષયમાં વહેંચાઈ જવાથી મગજ ઉપર દબ છાપ પડતી નથી. બ્યારે સંસ્કાર સચોટ અને બ્યવસ્થિત હોય છે ત્યારે જ્ઞાનમાં વેગ જણાય છે અને તેથી તે ફળદાયી નીવડે છે; માટે જે વિષયનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને આપવામાં આવે તેનું એકીકરણ અવશ્ય થવું જોઈએ કે જેથી એક વિષયમાં પડેલા સંસ્કાર બીજા વિષયમાં જાગૃત થાય અને આવી રીતનાં પુનરાવર્તન થવાથી તે દૃઢ થાય. આ કારણને લીધે વાચન, ગણિત, પદાર્થપાઠ વગેરે વિષયનો ગાઢ સંબંધ બંધાય તેવી રીતની શિક્ષણની યોજના થવી જોઈએ. શિક્ષણનો બાળકની પરિસ્થિતિ સાથેનો સંબંધ અને જુદા જુદા વિષયનું એકીકરણ આ બે ઉપયોગી તરવો યોજના-પદ્ધતિમાં માલમ પડે છે અને તેથી તેને લીધે વિદ્યાર્થીનામાં આત્મ-વિશ્વાસ, સ્વનિર્ણય, અને વિચાર કરવાના શુભ આવે છે.

ગામડાંમાં લોકો એટલા બધા રુઢિચૂસ્ત હોય છે કે તેમના જીવનમાં થોડા પરિવર્તન કરવાને માટે તેમને નવીન વિચારની ખાસ જરૂર છે. તેમનું આરોગ્ય શિક્ષકે તેના આદર્શરૂપ વર્તનથી સુધારવું જોઈએ, એ બાબત આગળ ઉપર કહેવામાં આવી છે.

ગામડાંના લોકમાં જે અનેક જાતના દાનિકારક વહેમ હોય છે તે દૂર કરવાની ધણી જરૂર છે. તેને લીધે તેઓ કંઈ પ્રગતિ કરતા નથી, અને કંઈ નવી ઉપયોગી બાબત તેમની રુઢિચૂસ્ત પ્રવૃત્તિને લીધે તેઓ મદ્યજી કરતા નથી. વળી રૂઢિના ચૂસ્ત દિમાયતી હોવા ઉપરાંત તેઓ પ્રારબ્ધ-વાદી હોય છે. આવી તેમની માન્યતા સાત્ત્વિક નથી, પણ તામસિક હોવાથી તે પ્રમાદ અને અંધશ્રદ્ધાને ઉત્તેજન આપે છે. આવી રીતે ગામડાંના લોકનું દૃષ્ટિબિંદુ ફેરવીને તેમનું જીવન વધારે સુખપ્રદ અને પ્રગતિશીલ કરવું જોઈએ.

શિક્ષક કર્તવ્યનિષ્ઠ હોવો જોઈએ. શિક્ષણની અન્ય બાબત કરતાં બાળકજી શિક્ષકનું લક્ષ્યબિંદુ હોવું જોઈએ. શિક્ષકે પરીક્ષાના કરતાં બાળકના આત્મવિકાસ ને દિનને વિચાર કરવો જોઈએ. શિક્ષકમાં જ્ઞાન થોડું હશે તો ચાલી શકશે પણ બાળઅભ્યાસ તો તેનામાં અવશ્ય જોઈએ. તેના અક્ષિત્વના વિકાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ, કારણ કે બાળકની જે આસિયત હોય છે તેનો વિકાસ કરવામાં આવે તો તેથી તેને ધણું

લાભ થાય છે. શિક્ષકે નાના બાળકને બોલવવાના અનેક પ્રસંગો ઉત્પન્ન કરી તેની બાધાશક્તિ પ્રથમ વધારવી જોઈએ. એ બાબત આગળ કહેવામાં આવી છે, યશુ મોટી ઉંમરનાં વિદ્યાર્થી આગળ તેણે પ્રસંગોપાત ઉત્તરમં ગદ્ય અને પદ્યના નમુના રસબરી રીતે અને આવધૂર્વક વાંચી બતાવવા જોઈએ. કવિતા રાગ અને તાલ પ્રમાણે ગાઈ બતાવવાથી વિદ્યાર્થીના મનમાં તે વાંચવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે, અને આવી રીતે સાહિત્ય ઉપર તેમને પ્રેમ થાય છે. આ ઉપરાંત શાળાના એકધારી શુષ્ક છવનમાં ચેતન રેડવાને માટે તેને રસિક વાર્તા, નાટ્યપ્રયોગ, આનંદપર્વટન, શાંતવાચન, વિશેષ વાચન, હસ્તક્રિયા અને વાદવિવાદ જેવી જેટલી અને તેટલી પ્રવૃત્તિ દાખલ કરવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે સારા શિક્ષક શાળાનું કામ આકર્ષક બનાવીને વિદ્યાર્થીના છવનમાં વિવિધતા આણે છે અને તેમને વિદ્યા ઉપર પ્રેમ થાય, એવી શિક્ષણપદ્ધતિનો તે અમલ કરે છે.

હવે આપણે ગ્રામ્યશિક્ષણની વ્યવસ્થામાં શ્રેય ફેરફાર કરીશું તે જોઈએ. ગામડાંમાં ધોરણુવાર વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ઓછી હોય છે, એટલે એક શિક્ષકને બે, ત્રણ, ચાર, ધોરણુ એકીવખતે શીખવવાં પડે છે. આ મુશ્કેલી વિદ્યાર્થીઓની ઓછી સંખ્યાને લીધે છે. દરેક ધોરણુમાં થોડાં બાળક હોય તો વર્ગદીઠ શિક્ષક આપી તો નાજ સકાય.

ત્યારે આવી વસ્તુસ્થિતિ હોય ત્યારે તેણે બપોરે ધોરણુના સમૂહ કરીને શિક્ષકની યોજના કરવી જોઈએ. જો એક શિક્ષકને બાળવર્ગથી ચાર ધોરણુ શીખવવાનાં હોય તો તેણે તેના વિભાગ પાડવા: ૧ બાળવર્ગ, ૨. પહેલું તથા બીજું ધોરણુ, અને (૩) ત્રીજું અને ચોથું ધોરણુ. આ પ્રમાણે વર્ગવ્યવસ્થા કરી તેણે એકમાં લેખી કામ હોય ત્યારે બીજા વર્ગમાં વાચન વગેરે વિષય લેવા જોઈએ. વળી વડા નિશાળાઆને પણ કામ કરવાનું સોંપી સકાય. ધો. ૧ હું અને ૨ હું બંનેને જાણે એકજ બાબત શીખવવાની હોય તેવી યોજના કેટલાક વિષયની ધડવી જોઈએ અને બીજે વર્ગે તેમાં જોઈતો ફેરફાર કરી કામ આગળ ચલાવવું જોઈએ. અલબત્ત આવી શાળામાં ધોરણુ પ્રમાણે પૂરું કામ થઈ શકે નહિ. તેમજ તે વર્ગદીઠ શિક્ષક હોય તેવા સારા કામની આશા પણ રાખી શકાય નહિ.

વળી તે શિક્ષકને વારંવાર બદલવો જોઈએ નહિ. બાળવર્ગ માટે બાહોશ, સારી તાલીમવાળો શિક્ષક અવશ્ય મૂકવો જોઈએ. જો સ્ત્રીશિક્ષક

મળે તો વધારે માફ. ચાર ધોરણ સુધી છોકરાછોકરીને સહશિક્ષણવાળી શાળામાં જે સ્ત્રીશિક્ષક મળ્યા શકે તો તે વધારે સારું છે. નાના બાળકની કેળવણી માટે દરકસર કરવી એ દેશને ઘણું નુકસાન કર્તા છે એ સ્પષ્ટજ છે. નાનાં બાળકોને કેળવવાની કેટલીક કુદરતી કુનેહ અને સમભાવ તેમનામાં હોય છે. હાથમાં ધણી શાળાઓમાં પૂરતા શિક્ષક ન હોવાથી જોઈતું શિક્ષણ આપી શકાતું નથી. તેને માટે સારો ઉપાય એ છે કે નાની નિશાળોને બદલે એક સારી મધ્યમશાળા ઉઘાડવી જોઈએ. તેમાં તાલીમવાળા સુશિક્ષિત શિક્ષકો મુકવાં જોઈએ, અને તેને જોઈતાં સારાં સાધનો પૂરાં પાડવાં જોઈએ.

ત્યાં ગામો પાસે પાસે હોય ત્યાં જુદી જુદી શાળાઓ રાખવાની જરૂર નથી. આવી રીતે ફેરફાર કરવાથી શિક્ષણ સંગીન થશે, અને તેથી તેનું ફળ સારું આવશે. શિક્ષણનો જે મોટો ભાગ બરબાદ ભય છે તે નશાતું જશે નહિ.

ગામડાંના લોકોનું જ્ઞાન વધારવાને કેટલીક શાળાઓ ફરતી હોવી જોઈએ. તેમાં મોકોની અનુકૂળતા પ્રમાણે જે એક માસ શાળા ચલાવવી જોઈએ. પછીથી તે કામ બીજી જગ્યાએ સાર કરવું જોઈએ. આવી શાળામાં ઘણા બાહોશ શિક્ષક હોવા જોઈએ; કારણ કે થોડા વખતમાં ઘણું કામ કરવાનું હોય છે. આવી શાળામાં ઘણા ફાયદા થવાનો સંભવ છે, કારણકે પૈસાની અગવડને લીધે આવો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે.

શિક્ષકનું જ્ઞાન તાજું રહે અને સુધરેલી દબથી તે માહિતગાર થાય તેને માટે દરેક તાલુકામાં એક મધ્યમ નમુનાદાર શાળા હોવી જોઈએ. તેમાં સુધરેલી દબ મુજબ કામ થવું જોઈએ. “સુધરેલી દબ” એટલે તેનો અર્થ એ નથી કે મને તેવા ફેરફાર કર્યાજ કરવા. પણ જે પદ્ધતિથી અને શિક્ષણની સુકિતથી જે શાળાની બેવસથી વિદ્યાર્થીઓ સરળ રીતે સંગીન જ્ઞાન મેળવી શકે તેવા સુધારા તેમાં દાખલ કરવા જોઈએ.

કેળવણી એ ઉત્તમ અનુભવ ઉપજાવવાની કળા છે. આ વિચારને અનુસરીએ તો નમુનાની શાળા અવશ્ય હોવી જોઈએ. તે બીજી શાળાના કામમાં વેચ અર્થે છે, અને તેમને આદર્શ બનાવે છે. વળી શિક્ષકમાં તેને લીધે જડતા આવતી નથી, તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ મળે છે. આવી શાળામાં આસપાસના શિક્ષકોની પ્રસંગોપાત સલાહ બરાબરી જોઈએ. જે સુધારા ત્યાં કર્યાં હોય તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેમને આપવું જોઈએ. તે સખથી પાઠ આપ્યા પછી તેની રસમરી નિખાલસ રીતે ચર્ચા

થવી જોઈએ. બીજા દેશમાં જે અખતરા થયા હોય તેની માહિતી આપવા પુસ્તકો તથા ચોપાનીઓ શિક્ષકવર્ગને મળવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળામાં સુધારો થવો જોઈએ. આપણી કેળવણીની ઘટના પાશ્ચાત્ય દેશને અનુસરી થએલી હોય છે તેથી કંઈ પદ્ધતિ અનુકૂળ આવે છે તેને માટે અવસ્ય પ્રયોગશાળાઓ તો હોવી જોઈએ.

કેળવણીનું કામ અઘરું છે અને એ શાસ્ત્ર હમેશાં આગળ વધે છે, માટે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં જે શોધખોળ થાય તે કેટલે દરજ્જે આપણને અનુકૂળ છે તે શોધી કાઢવા માટે આવી પ્રયોગશાળાની ખાસ જરૂર છે. પ્રયોગશાળામાં અમુક વિચાર કે પદ્ધતિનો અખતરો થયા પછી તેનો શાસ્ત્રી દ્રષ્ટિએ વિવેક કરી તેનું પરિણામ તારવી કાઢવું જોઈએ અને પછી તેનો લાભ બીજી શાળાઓને ચોપાનીઓ દ્વારા કે તેમને અવલોકન દ્વારા આપવો જોઈએ.

શહેરમાં આવેલી તાલીમ આપનારી સંસ્થાનો એક મોટો, ગેરલાભ એ છે કે તેમાંના શિક્ષકને ગામડાંની ખરેખરી સ્થિતિનું 'પ્રથમ' લાન હોતું નથી. ગામડાંની શાળાની જેવી પરિસ્થિતિ હોય, તે પ્રમાણે શિક્ષકને તાલીમ મળતી જોઈએ. ગામડાંનાજ વાતાવરણમાં નવીન શિક્ષકે કેળવણી આપવી જોઈએ, કે ત્યારે તેમને ગામડાંમાં કામ કરવાનું હોય ત્યારે તેમને એકદમ મોટો ફેરફાર લાગે નહિ. તાલીમ લઈ નીકળના શિક્ષકને આ રીતે ગામડાંના સંજોગો પ્રમાણે કેળવણી મળવી જોઈએ. જે વસ્તુસ્થિતિ સાથે સંબંધ છે, તેનો અનુભવ તેમને મળે તોજ તેઓ સરળ રીતે કામ કરી શકે. હુંકામાં ટ્રેનિંગ કોલેજની દ્રષ્ટિ, તેની વ્યવસ્થા, તથા શિક્ષણપદ્ધતિ, ગ્રામ્યજીવનને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. આ કારણને કીધે શહેરની કોલેજના શિક્ષકને ગામડાંનો અનુભવ 'ચોટો' વખતે લેવો જોઈએ કે જેથી તેઓ તેમની યોજનામાં યોગ્ય ફેરફાર કરી શકશે.

ગ્રામ્યજીવન શાંત અને નોખું હોવાથી, શિક્ષકવર્ગના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થતી નથી એટલુંજ નહિ પણ ત્યાં અજ્ઞાનનું વાતાવરણ હોવાથી તેનું જ્ઞાન ઘણું ઓછું થઈ જાય છે. દિનપ્રતિદિન તેમાં આવી રીતનો ઘસારો થવાથી તેની જ્ઞાનરૂપી મુઠી ઘણી ઓછી થઈ જાય છે, અને પછી તે ટેવના બળને વશ થઈ જાય છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે તે અમુક ગરડમાં કામ કર્યા જાય છે. તેના કામમાં કંઈ નવીનતા જોવામાં આવતી નથી, અને તેથી આખરે વિદ્યાર્થીની કાર્યસાધકતા ઘણી ઓછી થએલી જોવામાં આવે છે. પદ્ધતિપૂર્વક શિક્ષણને પ્રદેશ તેને ગોખણને

આશ્રય લેવો પડે છે, અને રસને બદલે અર્થહીન પુનરાવર્તન, તથા શક્તિના વિકાસને બદલે ભણતર કે જ્ઞાન માલમ પડે છે. આવી રીતનાં પરિણામ અટકાવવાને માટે શિક્ષકોને અમુક વર્ષને અંતરે પુનઃ શિક્ષણ (Refresher course) મળે તેવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. વિદ્વાન અને સુશિક્ષિત શિક્ષક પાસે રમની અંદર ટુંકા અભ્યાસક્રમના વર્ગની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ કે શિક્ષકનું જ્ઞાન કટાઈ જાય નહિ અને તેમને તેથી શોધ-ખોળનો લાભ મળે જાય. વળી તાલીમ લીધા પછી શિક્ષકમાં પ્રમાદ અને જડતા આવી જાય છે. તે અટકાવવા માટે તેમને કાંઈ વખત સુધી કાયમ કરવા જોઈએ નહિ. તેમજ તેમને અમુક વર્ષે થોડાં પુસ્તકો વાંચીને પરીક્ષા આપવાની ફરજ પાડવી જોઈએ. તેમજ ઉપરી અધિકારીનો રિપોર્ટ ધ્યાનમાં લઈ તેમને કાયમ કરવા જોઈએ, અને પછી તેમના પગારમાં વધારો કરવો જોઈએ. જે શિક્ષક સુશિક્ષિત અને બાહોશ હોય તેને મુખ્ય શિક્ષકની જગા આપવી જોઈએ. જેઓ ધંત્રવત્ કામ કરે છે અને જેના કામમાં કંઈ સુધારો જણાતો નથી તેને જવાબદાર જગા મળવી જોઈએ નહિ. ખરી રીતે મુખ્ય શિક્ષક ઉપરજ શાળાના ચેનનનો આધાર રહે છે.

શિક્ષકને જેવી રીતે સારી તાલીમની જરૂર છે તેવીજ રીતે તપાસપૂરી અગત્યદારને પણ થોડો વખત તેના કામની પદ્ધતિસર તાલીમ મળવી જોઈએ. તેને શિક્ષકના આગળ કેળવણીનું ધ્યેય રજુ કરવાનું છે. તેની કેળવણી બીજો કાલ શિક્ષકને નિરુત્સાહી બનાવવાનો નથી, પણ તેના કામની કદર કરી તે આગળ વધે એવી રચનાત્મક સૂચના કરવાની છે, અથવા સાફ કામ જેવી રીતે ચાલે તે કરી બનાવવાનું છે. આ કારણને લીધે તપાસપૂરી કરનાર અગત્યદારની જવાબદારી ભારે છે, અને તેથી તેને પણ તેના કામની તાલીમ મળવી જોઈએ. ખરી રીતે તો તેના ઉપર કેળવણીનો સર્વ આધાર છે. ટુંકામાં ગ્રામ્યશાળાની રૂપરેખામાં નીચલી બાબતનો સમાવેશ કરી શકાય:—

(૧) બાળકની પરિસ્થિતિ અને તેની જરૂરિયાત પ્રમાણે અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ.

(૨) ધંધાદારી તાલીમ તેને મળવી જોઈએ.

(૩) શાળા એ સામાજિક સેવાનું મુખ્ય સ્થળ હોવું જોઈએ.

(૪) શિક્ષકની તાલીમ ગ્રામ્યજીવન ઉત્તમ ચાલે તે વિચારોને અનુસરી હોવી જોઈએ.

(૫) વહેવાર સૃષ્ટિજ્ઞાન, આગમ્યાની, હસ્તક્રિયોગ, નાટ્યપ્રયોગ, પર્યાટન જેવી આગતો દાખલ કરવી જોઈએ.

(૬) સુશિક્ષિત અને તત્લીમવાળા શિક્ષકો જોઈએ. તેમનામાં સામાજિક સેવાની ધગશ હોવી જોઈએ. તેમનામાં પદ્ધતિનું સાફ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. ગામડાંની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિનું તેનામાં સાફ જ્ઞાન જોઈએ. દા-ગૃહવ્યવસ્થા, પાકની સંભાળ, ટોરકિછેર, સ્વચ્છ અને સુધક ધર, સુધરેલી ખેતીની દબ વગેરે.

(૭) શિક્ષકનું જ્ઞાન તાજું રહે એટલુંજ નહિ પણ પદ્ધતિમાં જોઈતો સુધારો થાય એવી ગોઠવણ ચવી જોઈએ.

વિશેષ વાચન

શાળાના અભ્યાસક્રમમાં લેખન, વાચન અને સંખ્યાજ્ઞાન એ અગત્યના વિષયો છે. જે માણસ દિસાગ કરી શકતો નથી. તેમજ શું લખ્યું છે તે જાણતો નથી તેનાથી સંસારનો કોઈપણ જાતનો વ્યવહાર બરાબર થઈ શકતો નથી. દરેક સંસ્કારી વ્યક્તિને વાચન તેમજ લખીને પોતાના વિચાર તથા લાગણી સરળ અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા જોઈએ. વાચનમાં છાપેલાં કે લખેલાં ચિહ્નો ઉકેતવામાં આવે છે. તે ચિહ્નો અર્થયુક્ત હોય છે તેથી વાચક અર્થ મેળવે છે.

સમાજમાં પરંપરાથી જે સાહિત્ય એકદુરં થયું હોય તેનો લાભ વાચનથી આપણને મળે છે. ખરી રીતે જોતાં નિરક્ષર માણસ લાચાર સ્થિતિ ભોગવે છે; કારણકે વાચન વડેજ સાહિત્યના ખજાનાનો ઉપભોગ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે વડિતોપાર્જિત સાહિત્યનો ઉપયોગ વાચનદ્વારા થાય છે. વળી વાચનથી આપણે બીજા માણસોના વિચાર જાણી શકીએ છીએ. આ કારણને લીધે દરેક માણસને વાંચતાં આવડવું જોઈએ.

વાચન બે રીતે થાય છે: આરંભમાં અને પછીથી ઠેક સાતમાં ધોરણ સુધી વિદ્યાર્થીઓને મોટેથી વાંચવાનું કહેવામાં આવે છે. તેમાં સરળતા, ભાવદર્શન અને અર્થગ્રહણ એ ત્રણ મુખ્ય આગતો છે. શાળામાં મુખ્યત્વે મોટેજ વાચન થાય છે, પણ દુનિયાના વહેવાર માટે તેનો જવદરેજ ઉપયોગ થાય છે. જે કોઈ માણસ કંઈ વાંચે છે તે મનમાં કંઈપણ બોલ્યા સિવાય વાંચે છે અને તેથી તે જલદીથી તેનો ભાવાર્થ સમજી શકે છે. આવી રીતે શાંત વાચન વિદ્યાર્થીને વધારે ઉપયોગી છે.

આપણે ભાષાના અભ્યાસમાં ફક્ત પાઠ્યપુસ્તકો ઉપરજ સાધારણ રીતે આધાર રાખીએ છીએ. ભાષાશિક્ષણનો હેતુ સાહિત્ય ઉપર રચિયાય તે ખાસ છે; પણ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ ફક્ત એકજ પુસ્તકનું વાચન કરે તો તે હેતુ પર આવતો નથી ગદ્ય, પદ્ય, વ્યાકરણ, નિર્ણય, વ્યુત્પત્તિ વગેરે ભાષાશિક્ષણના વિષયો વિદ્યાર્થીને ખીજાં પુસ્તકો વાંચવાનું મન થાય તે માટે મદદ કરવા અર્થે છે, એમ બૂલી જવાય છે. જો વિદ્યાર્થી લુદાં લુદાં પુસ્તકો વાંચે છે તો તેને લઈને તેના જ્ઞાનનું કાંડોળ વધે છે. તેનામાં જે કૃયમંદુકતા હોય તે મટી જઈ તેની દૃષ્ટિ વિશાળ બને છે. તેના શબ્દજ્ઞાનમાં પણ સારો વધારો થાય છે. સારા વિચાર અને લાગણીનો અનુભવ સાહિત્યના વાચનથી થાય છે. પદ્યસાહિત્ય તેમજ મધુર શબ્દ સમૃદ્ધનું જ્ઞાન વાચનથી મળે છે. વળી સાહિત્યના અભ્યાસથી શુદ્ધ કલ્પનાચિત્રો વિદ્યાર્થીના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેને માનસિક આનંદનો લાભ મળે છે.

આ વસ્તુરિચિતિ ધ્યાનમાં લઈ દાક્ષમાં આપણે ત્યાં કેટલીક શાળામાં વિશેષ વાચનનો મદાવરો કરાવવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ જરૂરી બાબત પુસ્તકોની યસંદર્ભી છે; કારણ કે યોગ્ય રસભર પુસ્તકો વિદ્યાર્થીને મળે તોજ વાચન વખતે તેના રસમાં કાંઈ ક્ષતિ થાય નહિ અને પાનાં પર પાનાં તે વાંચ્યા કરે. ઘણી વખત વિશેષ વાચન વખતે વિદ્યાર્થીઓ શુષ્ક અને નીરસ ચોપડીઓ વાંચતા માલમ પડે છે. વિષય વાચતી વખતે વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન એક બાબત ઉપરથી બીજી બાબત ઉપર સરળતાથી ચાલ્યા કરે અને આગળ શું આવે છે એ જાણવાને તેને ઇત્કાં થાય તોજ વિશેષ વાચનનો હેતુ ફળીભૂત થાય છે. પાઠ્યપુસ્તકનું વાચન ઘણી ઝીણવટથી થાય છે, પણ વિશેષ વાચનમાં તો વિદ્યાર્થીને રસ પડે એવી જેમ બને તેમ વાંચવાની વધારે બાબતો મળે તેમ પુસ્તકની જરૂર છે. નીચલાં ધોરણોમાં અદ્ભુત કે કલ્પિત વાર્તાવાળાં પુસ્તકો પર્મદ કરવાં. તેના અંતર્ભૂત રહેલો બોધ નીતિની વિરુદ્ધ હોવા જોઈએ નહિ; તેમજ બાળકના મનોવિકાસને ઉશ્કેરે એવાં પુસ્તક તેના હાથમાં મૂકવાં જોઈએ નહિ. વળી પુસ્તક બધું લાંબી દહીકતવાળાં પણ જોઈએ નહિ. થોડા વખતમાં અમુક વાર્તા વંચાઈ જાય એવી જાતની ચોપડીઓ લેવી. તેમાની ભાષા બાળકના માનસને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. તેમાં પ્રાંતિકતા તેમજ કદંગા શબ્દ-પ્રયોગો હોવા જોઈએ નહિ. પુસ્તકોની ભાષા શુદ્ધ અને સરળ તેમજ ઉત્તરોત્તર ક્રમમાં સંસ્કરી હોવી જોઈએ. ઉપલા ધોરણ માટે સાદસ, પગક્રમ, નવલકથા, પ્રવાસના, જીવનચરિત્રના તથા સંવાદના તેમજ દીક્ષ ઉશ્કેરતા

બનાવનાં પુસ્તકો પસંદ કરવાં. છેક ઉપલા ધોરણમાં સરળ ભાષામાં લખેલાં માંનાં નાટકો વિદ્યાર્થીને વાંચવા આપવાં.

વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓએ કંઈપણ હોઠ ફફડાવ્યા કે ગણગણાટ કંઈ સિવાય વાંચવું નેહીએ. વર્ગમાં કંઈપણ અવાજ ચલે નેહીએ નહિ. અધરા શબ્દની સમજુતી શિક્ષકે આપવી અથવા ઉપલા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીઓને શબ્દકોષપત્ર ઉપયોગ કરતાં શીખવવું. તેમણે જે કંઈ વાંચ્યું હોય તેમાંથી સારા શબ્દો કે શબ્દસમૂહ તથા વિચારનું ટાંચણ જુદી નોટણીમાં કરી રાખવું. વળી શિક્ષકે પ્રસંગોપાત વિદ્યાર્થી સાથે જે બાબત વાંચી હોય તેની વાતચીત કરવી. જે એ બધા વિદ્યાર્થીને વાંચવાનું પુસ્તક સામાન્ય હોય તો શિક્ષકે વાચન થયા પછી તરતજ તે સંબંધી વિદ્યાર્થીઓ એક બીજાને સવાલ પૂછે એવી ગોઠવણું કરવી. આરંભમાં 'તો' પાંચેક સવાલ કાળા પાટીઆ ઉપર લખી તેમના જવાબ શોધવાના હોય એમ પુસ્તકનું વાચન કરાવવું જરૂરનું છે; કારણકે તેથી વાંચતી વખતે તેમને તે બાબત ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું પડે છે. જે શિક્ષક દરેક બાળક મહીને કેટલું વાંચે છે તેની નોંધ રાખે તો તેથી વધારે ફાયદો થવાનો સંભવ છે. અમુક બાળકે કેટલાં પુસ્તક વાંચ્યાં તેનું માપ તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

જે વિદ્યાર્થીને વાચનમાં રસ પડે અને પુસ્તક ધેર લઈ જવાની આગણી કરે તો તેને શિક્ષક ઉત્તેજન આપવું. વિદ્યાર્થીઓએ જે પુસ્તક વાંચ્યું હોય તેની ફક્ત મજા માણવા દેવાનો સંતોષ નહિ. માનતાં એક ડગલું આગળ જઈ તેમણે જે વાંચ્યું હોય તેનો ઉપયોગ કરવો. તેમને પ્રસંગોપાત વાંચેલી હકીકતનો સંબંધપૂર્વક વર્ગમાં વર્ણન કરવા કહેવું. બાળકો આરંભમાં તો ઘણું થોડું બોલશે. તેમનાં વાકયો સંબંધ વગરનાં અને તૂટક માલમ પડશે, પણ મહાવરો થતાં તેઓ સંબંધપૂર્વક રીતસર બોલી શકે છે. હવે શિક્ષકે વાચનના વિષય સંબંધી જે કંઈ વાતચીત કરી હોય તે લખી લાવવા તેમને કહેવું. જે કોઈ કોઈ પ્રસંગે તેમની પાસે આવી રીતે લખાવવામાં આવે છે તો તેઓ ધ્યાનપૂર્વક વાંચે છે અને તેમના મગજ ઉપર પડેલા સંસ્કાર વધારે દૃઢ થાય છે.

સુવાણ વિષે કાંઈક

દેદાણા

વિરમગામ તાલુકાના સુવાણ પ્રદેશ વિષે કેટલીક હકીકત આપણે અગાઉ જોઈ ગયા. આ ભાગની પ્રજા જુના કાળથી બહાદુર અને ગૌરવ

સૌન્દર્યનો ખરો બહાર વસંતમાં હોય છે, પણ તે છેકજ અદ્વકાલીન છે. શિયાળામાં પડેલો બરફ વસંત બેસતાંજ પીગળી ભૂમિ બીની યાય છે, અને થોડાજ દિવસમાં તો ધરતીમાતા સેંકડો માઈલના વિસ્તારની લીલી સાડી ધારણ કરી લે છે. પણ આ બલકે થોડાજ દિવસ રહે છે. ધાસ માસ દોઢ માસમાં તો ઉગી, વૃદ્ધિ પાળી, ફૂલફળથી સમૃદ્ધ થઈ પોતાનું જીવન પૂર્ણ કરી નાખે છે. ત્યારે એ ધાસ પર સેંકડો માઈલના વિસ્તારમાં પુષ્પો ખીલ્યાં હોય, ત્યારે ત્યાં ફરનાર પ્રવાસીને એમજ લાગે કે કુદરતે અહીં સૌન્દર્ય વરસાવવામાં જરાયે ન્યૂનતા રાખી નથી, પણ એ પ્રમાણેનું દૃશ્ય ચાર દહાડાના ચાંદરડા સરખું છે. ગીબ્બનો પ્રખર તાપ પડતાંજ બધું ધાસ પોતાની જીવનયાત્રા પૂરી કરી સુકાઈ જાય છે અને તે પ્રદેશ ખાવા ધાય તેવા સૂકો બની જાય છે. ધાસનો આ વિશાળ સાગર સ્ટેપરને નામે અને તેની અંદર રહેનારા લોકો કીરગીજને નામે ઓળખાય છે.

કીરગીઝ લોકોનું જીવન ભટકતું છે અને તેમનો ધંધો પશુપાલનનો છે. તેઓ ઘોડાં, બેટાં, બકરાં અને ઢોરનાં મોટાં ટોળાં રાખે છે. તેમની મિશ્કતનું માપ પૈસા, દરદાગીના, મકાન કે ખેતરવાડીથી થતું નથી પણ પશુઓની સંખ્યાથી યાય છે. પ્રત્યેક કીરગીઝ કુટુંબની પાસે હજારોની સંખ્યામાં પશુઓ હોય છે, અને ધનિક કુટુંબના પશુઓની સંખ્યા તો લાખથી અંકાય છે.

કીરગીઝ લોકો પોતાના જીવનની બધી જરૂરતો પોતાનાં પશુઓમાંથીજ મેળવે છે. જગતની અન્ય પ્રજાઓના સમાગમમાં તેઓ બહુ ઓછા આવે છે. તેમનો ખોરાક માંસ અને દૂધ એ બેજ વસ્તુ મુખ્યત્વે કરીને છે, અને તે બન્ને તેમનાં પશુમાંથી મળી રહે છે. મકાન તરીકે તંબુનો ઉપયોગ કરે છે. તે તંબુ ઘેટાના બિનની ફેદગાંથી બનાવે છે. ઉંટના પાળમાંથી સુંદર શેતરંજીઓ અને ગાલીચા બનાવે છે, તે તંબુમાં પાથરવા તરીકે કામ લાગે છે. વાસંજો અને ઘણોખરો સરસામાન ચામડાંનો બનાવે છે, કેમકે ચામડાંનો તેમને તોટો નથી હોતો, અને ચામડાંનાં વાસંજો ભટકતા જીવનને માટે બહુજ અનુકૂળ થઈ પડે છે. સામાન ભરવાનાં પાકિટ, પ્રવાહી પદાર્થ રાખવાના કુદ્રા અને પાણી રાખવાની મશકો પણ ચામડાંની જ હોય છે. તેમના ખોરાકમાં બિનનાં વજ્રો અને ચામડાંની વસ્તુઓ હોય છે તે પણ તેમને બહાર લેવા જવી પડતી નથી. ધનિક લોકો ઓખા અને ધડનો લોટ કવચિત્ વાપરે છે. તે તેઓ આ પ્રદેશમાં થઈને પસાર થતા વેપારી કાફલાઓ પાસેથી ખરીદી લે છે. આકી તો બધી

વસ્તુઓ પોતાનાં પશુઓમાંથીજ મળી રહે છે. તેનું પરિણામ એ આપ્યું છે કે આ લોકોને આખો જીવનકાલ પોતાના પશુધનને માટે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવા ઉપર ધકાએલો છે.

યુટ્—કિરગીઝ લોકોની કીમતી મિલકતમાં તંજુ મુખ્ય ગણાય છે. તેને તેઓ યુટ્ કહે છે. તેમનું જીવન બટકતું હોવાથી તેમને મકાન તરીકે તંજુનો ઉપયોગ ક્યાં વિના છૂટકોજ નથી. તેમનો યુટ્ જીનમાંથી બનાવેલો ફેલ્ટનો હોય છે. તેની ચોતરફની દિવાલો કાપી પહેળી થઈ શકે તેવી અને ખરૂં જાળીઓવાળી હોય છે. તેના ભોંયતળાયા ઉપર સુંદર શેનરંજીઓ અને ગાલીચાની જિજ્ઞાસ હોય છે. અંદરના ભાગમાં કનાત વડે જુદા જુદા ખંડ કરવામાં આવેલા હોય છે. આ યુટ્ને માટે વાપરવામાં આવતો તમામ સામાન એટલો જધો હલકો હોય છે કે તેને માત્ર એકજાઈ ઉંટ પર લાદી એક રથજેથી ખીજે રથજે લઈ જઈ શકાય છે. યુટ્ને સામાન વજનમાં હલકો હોય છે ખરો, છતાં ટકાઉ પણ ખૂબજ હોય છે. યુટ્ને કેઈ સ્થાને ઉભો કરવામાં કે વાડા નાખવામાં અધીરું કસાયેલી વધારે વખત લાગતો નથી, અને તે કામ સ્ત્રીવર્ગ કરે છે.

ધાસના મહાસાગર સરખા આ વિશાળ પ્રદેશ ઉપર રાંધ્યાની સોવિએટ સરકારની સત્તા ગણાય છે ખરી, પણ તે કહેવા પૂરતીજ ને; કારણ કે આ અદ્વાદ પ્રદેશમાં બટકતા કિરગીઝો પોતાને તદ્દન સ્વતંત્ર સમજે છે. આ પ્રદેશ પર કોઈ સરકારની રાજ્યસત્તા છે અને આપણે તેના તાબામાં છીએ એવું તેઓ સ્વપ્નમાંય સમજતા નથી. કિરગીઝ કુટુંબોએ પરસ્પર સમજુતી કરીને આ વિશાળ પ્રદેશના અમુક અમુક વિભાગ પોતાનાં પશુઓને ચરાવવા માટે વહેંચી લીધા છે, અને પોતાને માટે નિયત થયેલી મર્યાદામાંજ બનતાં સુધી તેઓ આખું વર્ષ બટકે છે. કોઈ વખતે કોઈ ટોળું પોતાનાં પશુઓને ખીજા ટોળાના કુવા, ઝરા કે જળપ્રવાહ પાસે લઈ જાય છે ત્યારે બંને ટોળાઓ વચ્ચે ખુનખાર યુદ્ધ જામે છે, આ પ્રમાણે અવારનવાર બન્યાજ કરે છે, અને તેને લીધે આ લોકો લડાયક બન્યા છે.

રોસ પ્રદેશની આબોહવા અતિવિષમ છે, એટલે ત્યાંનાં શિયાળો ખરફ પડે એટલો સખત છે અને બનાજામાં ગરમી પણ અસંભવ પડે છે. કિરગીઝ લોકોનું જીવન સામાન્ય રીતે બટકતું છે ખરું, છતાં પણ તેઓ શિયાળાની સખત ઠંડીના સમયમાં કોઈ નિયત સ્થળેજ મુકામ રાખે છે. વસંત પેસતાંજ તેઓ બટકવા નીકળે છે. રોસના અદ્વાદ મેદાનમાં

કાંઈ કાંઈ સ્થળે કુંગરા અને પહાડો પણ છે. જ્યારે ઉનાળાની સખન મરમી પડવા લાગે છે, ત્યારે તેઓ એ પહાડી પ્રદેશ તરફ ચાલ્યા જાય છે. જ્યારે કાંઈ રોળાનો મુકામ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ખસે છે ત્યારે બે ચાર યુવાન કિરગીઝો ઘોડેસ્વાર થઈ આગળ જાય છે અને વગપડનું પાણીનું સ્થાન ખોળી કાઢે છે. આ પ્રદેશમાં વરસાદ ખરબચોડો (પાંચ સાત ઈંચ) થતો હોવાથી પાણીની તંગી વધારે રહે છે. પાણીનું સ્થળ જડયા પછી નવા મુકામે ઘોડાઓને લઈ જવામાં આવે છે. તેમની પાછળ બીજાં પશુઓને હંકારવામાં આવે છે અને છેલ્લે યુદ્ધ તથા બીજા સરસામાન ઊંટ અને બળદો પર લારી ઘોડા પર સવારી કરી કિરગીઝ સ્ત્રીઓ ઉપડે છે. રસ્તામાં ખપોર ચાય છે, ત્યાં દોરને દોહી લે છે અને પછી પાછા આગળ ચાલે છે. સાજ સુધીમાં નિયત સ્થળે પહોંચી યુદ્ધ ઉમો કરી દેવામાં આવે છે. જો આસપાસ ચારાની જત કીક હોય, તો એક બે અઠવાડીયાં સુધી એકજ ઠેકાણે મુકામ રહે છે અને નેમ ન હોય તો ઘેડા દિવસમાંજ ઉપડે છે. બટકવાના માર્ગની દિશાનો આધાર રસ્તામાં પાણીનું સ્થાન જ્યાં મળી શકે તેમ હોય તેના પર રહે છે. આખો ઉનાળો આ પ્રમાણે બટકતા રહી કાફલો પાછો શિઆળાના સ્થાયી મુકામ પર અવી પહોંચે છે.

કિરગીઝ લોકોનો મુખ્ય ખોરાક બકરાં કે ઘેટાંનું માંસ અને દૂધ છે. તદ્દવાર કે શુભ પ્રસંગ હોય, ત્યારે બોજનમાં ઘેડાનું માંસ વપરાય છે. કાંઈ વેપારીનો કાફલો આ પ્રદેશમાંથી પસાર ચાય છે, ત્યારે કિરગીઝો તેમની પાસેથી કીમતી વસ્ત્રો, દાગીના, ઘડિનો લોટ, ચોખ્ખા, આ વગેરે ખરીદ કરે છે અને તેની કિંમત તરીકે કેટલાક પશુઓ તેને આપે છે. રોટી અને બાત કાંઈકજ વખત તેમને મળી શકે છે તે લોકો પાણી વિના આખો દિવસ ચલાવી શકે છે અને ખોરાક વિના તો કેટલાયે દિવસ ચલાવી શકે છે.

વસ્તુઓ પોતાનાં પશુઓમાંથીજ મળી રહે છે. તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આ લોકોનો આખો જીવનકામ પોતાના પશુધનને માટે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવા ઉપર ઘડાયેલો છે.

સુદ્ધિ:—કિરગીઝ લોકોની કીમતી મિલકતમાં તંજુ મુખ્ય ગણાય છે. તેને તેઓ સુદ્ધિ કહે છે. તેમનું જીવન ભટકતું હોવાથી તેમને મકાન તરીકે તંજુનો ઉપયોગ કર્યા વિના છૂટકોજ નથી. તેમનો સુદ્ધિ જીનમાંથી બનાવેલો ફેસ્ટનો હોય છે. તેની ચોતરફની દિવાલો લાખી પહેળી થઈ શકે તેવી અને ખરની જળાઓવાળી હોય છે. તેના જોડાયેલીયા ઉપર સુંદર શેનરંજીઓ અને ગાલીચાની બિછાત હોય છે. અંદરના વાગમાં કનાત વડે જુદા જુદા ખંડ કરવામાં આવેલા હોય છે. આ સુદ્ધિને માટે વાપરવામાં આવતો તમામ સામાન એટલો બધો દલકા હોય છે કે તેને માત્ર એકજ ઊંટ પર લાદી એક રથોથી બીજે રથને લઈ જઈ શકાય છે. સુદ્ધિનો સામાન વજનમાં દલકો હોય છે ખરો, જાનો, જાણીતો જાયજાય હોય છે. સુદ્ધિને કેઈ રથોને રજો હોય છે. માથા પર ટોપી પહેરે છે, તે કલાકથી વધારે નાચ્યા બનાવેલી હોય છે. જે કુટુંબો વધારે ધનિક હોય છે

.. પાંસે પુષ્કળ પશુધન હોય છે તેઓ સોનારપાના કસબકામવાળો મખમલનો પોશાક પહેરે છે અને પોતાના કમરબંધ, લગામ અને જીનને સોના, ચાંદી કે રત્નથી જડિત કરાવે છે. આ લોકોનાં સ્ત્રી અને પુરુષના પોશાકમાં ખાસ તફાવત નથી. સ્ત્રીઓ માથાપર ટોપીને બદલે સફેદ વસ્ત્રનો કકડો બાંધે છે. સ્ત્રીઓ જીન કાંતે છે, વસ્ત્રો વણે છે; રસોઈ અને ગૃહવ્યવહારનું તમામ કામ કરે છે. ઉપરાંત સુકામ બદલવાનો તમામ ભાર તેમનાજ પર છે. પુરુષોનું કામ માત્ર પશુઓની સંભાળ લેવાનુંજ છે.

કિરગીઝ લોકો પોતાને 'કઝાક' ને નામે ઓળખાવે છે. તેનો અર્થ ઘોડેસ્વાર થાય છે. ઘોડેસવારી કરવામાં આ લોકોના જેટલી કુશળતા જગતની બીજી કોઈ પ્રજા ભાગ્યેજ ધરાવતી હશે. કિરગીઝ બાળક ચાર વર્ષનું થાય છે, ત્યારથી તે ઘોડેસ્વારી શીખે છે અને ઘોડાની શરતો એ તેમની માનીતી રમત છે. કિરગીઝ કુટુંબની ધનાઢ્યતા પંજુ ઘોડાની સંખ્યા પરથી અંકાય છે. અન્ય પશુઓની સંખ્યા ઘણી વધારે હોય પણ જે ઘોડાની સંખ્યા થોડી હોય તો તે ધનવાન ગણાતો નથી. અન્ય પશુઓ કરતાં ઘોડાનું માહાત્મ્ય વધારે હોવાનું કારણ એ છે કે આ અદ્વાટ પ્રદેશમાં પશુધન સાંચવવામાં અને એક રથોથી બીજે રથને સત્વર જવામાં ઘોડાનો બહુજ ઉપયોગ છે. તેથીજ ઘોડેસવારી અને ઘોડાનો ઉછેર એ બંને બાબતોમાં આ લોકો ખૂબ રસ લે છે.

કોઈકોઈ સ્થળે કુંગરા અને પહાડો પણ છે. જ્યારે ઉનાળાની સખત મરમી પડવા લાગે છે, ત્યારે તેઓ એ પહાડી પ્રદેશ તરફ ચાલ્યા જાય છે. જ્યારે કોઈ રોળીનો મુકામ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ બદલે છે ત્યારે બે ચાર યુવાન કિરગીઝો ઘોડેસવાર થઈ આગળ જાય છે અને વગપડતું પાણીનું સ્થાન જોળી કાઢે છે. આ પ્રદેશમાં વરસાદ બહુજ ઘોડો (પાચસાત ઈંચ) થતો હોવાથી પાણીની તંગી વધારે રહે છે. પાણીનું સ્થળ જડવા પછી નવા મુકામે ઘોડાઓને લઈ જવામાં આવે છે. તેમની પાછળ બીજાં પશુઓને હંકારવામાં આવે છે અને ઉદ્ધે મુટ તથા બીજાં સરસામાન ઊંટ અને બળદો પર લગી થેડા પર સવારી કરી કિરગીઝ સ્ત્રીઓ ઉપડે છે. રસ્તામાં જ્યોર ચામ છે, ત્યાં ઢોરને દોહી લે છે અને પછી પાછા આગળ ચાલે છે. સાજ સુતારા (યન સ્થળે પહોચી મુટ ઉભો કરી દેવામાં આવે છે.) આસપાસ ચળી જત કીક હોય, તો ચામ વગેરે ઉધરાવતા અને ફોરા પછી તેને મદમ રહે છે અને નેમ ન કરવાને નીકળતાં.

ક. સ. ૧૮૧૮ માં પેશવાઈ સત્તાનો અરન થયો અને ગાયકવાડનો સત્તા પ્રખળ બની. આ સમયે દહાણમાં જેઠાજી કોડારની સત્તા ચાલતી હતી. જેઠાજીએ ગાયકવાડની સત્તાને માન આપ્યું હતું અને દર વરસે ગાયકવાડ તરફથી તેમને સુવાળની ચોઠી બદલ અમુક રકમ વર્ષાસન તરીકે મળતી હતી. જેઠાજીને પોતાની ઠંકરાતનાં જહલામાં ગાયકવાડના કડીનાં સુજાને અમુક રકમ ભરવી પડતી. કેટલીક વખત આ રકમ ભરવામાં કસુર થતી અને પરિણામે તેમને કડીમાં રોકાવાની ફરજ પડતી. આવા વખતે જેઠાજીનાં માથુસો આસપાસના બાજોમાં લુંટફાટ કરી નક્કી કરેલા આંકડાની રકમ ભરી દેતા અને કોઢારને આવી રીતે મદદ કરતા.

દહાણથી ૧૦ ગાઉ દૂર દસાડાનું રાજ્ય છે. જેઠાજીનાં માથુસો દસાડાનાં ગામઠાંઓમાં ફરી લુંટફાટ કરતા હતા અને તેથી દસાડા અને દહાણનો સંબંધ ધસાલો ચાલતો હતો.

આપવાં પડે છે અને ન આપીએ તો હુટકાટ થાય છે, તેથી અમારા પર ખરી સત્તા તો તેમનીજ ગણાય”.

આવી ફરિયાદ થતાં દસાડા દરખાસ્તના કુંવરો વરમેર આવ્યા અને જેહાજી સાથેનું વેર દૂર કરવા પ્રયત્નો શરૂ થયા. જેહાજી પોતાનાં માણસો સાથે દસાડાના કુંવરોને મળવા વરમેર ગયા અને મેળાપ થાય તે પહેલાં અકસ્માત વરમેરથી બંદૂકના અવાજ સંભળાયા. જેહાજીને આમાં દગો લાગ્યો અને પરિણામે સુદના મંડાણ મંડાયા, અને બંને બાણુનાં કેટલાંક માણસો મરાયાં.

દસાડા દરખાસ્તે આ બાબતની ફરિયાદ ગાયકવાડ સરકારને કરી. ગાયકવાડે કંપની સરકારની મદદથી દદાણુને વશ કરવા મેર સાહેબની સરદારી નીચે એક ફોજ મોકલી. ફોજે દદાણુને ઘેરો ઘાલ્યો અને લઢાઈ શરૂ થઈ. જેહાજી હાકોર અને તેમનાં માણસો દદાણુમાં એક-વડની નીચે આવેલા વેરાઈ માતાના દેવળમાં ભરાયાં. સંગ્રામમાં શક્તિના દેવળનું શિખર પડ્યું અને લોકોમાં ગજરાટ શરૂ થયો. જેહાજીનાં માણસોમાંથી એક જણે ગોળા છોડી અને મેર સાહેબને હાર કર્યા. આથી આ ફોજ પાછી ગઈ. થોડા દિવસ બાદ મોટું લસકર મોકલવામાં આવ્યું, જેહાજી હાકોરને પકડવામાં આવ્યા અને તેમનાં માણસો આસપાસનાં ગામડાંઓમાં ભરાઈ ગયાં. દદાણુને ૪૨ વરસ બિભૃડ રાખવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

ગામના બાહાણુ, વાણીઆ, પટેલો વગેરેએ નજીકમાં ચીંછણુ નામનું ગામ વસાવ્યું અને ત્યાં જઈ રહ્યા. દદાણુ તદન તારોજ કરવામાં આવ્યું અને ગામ તળાઈ ખેડીને સાફ બનાવવામાં આવ્યું.

જેહાજી હાકોરને અમદાવાદની જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને તેમને ૧૮ વર્ષની જેલની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી. કહેવાય છે કે આ શિક્ષા સાંભળીને જેહાજી ખોલી ઉઠ્યા કે ૧૮ વર્ષમાં તો . હું ફરી જન્મ લઈ ઘોડે ચડતો ચર્ચ શકું. જેલમાં તેમને કામ સોંપવામાં આવ્યું જે કરવાની તેમણે સાફ ના કહી અને ઉઘ્ર તોફાન મચાવ્યું જેના પરિણામે તેમને પોતાનો જીવ ખોવો પડ્યો.

જેહાજીનાં માણસો, જે આસપાસની જગ્યાઓમાં નાસી ગયાં હતાં તેઓ હુટકાટ ફરી લોકોને ઘણો ત્રાસ આપતાં હતાં. આ અટકાવવા પનારના હાકોર માનાજીએ અંગ્રેજ સરકારને વિનંતિ કરી કે દદાણુને ફરી વસાવવામાં આવે અને હાકોરની જમીન પાછી આપવામાં આવે. તો આ તોફાન અટકે. માનાજી હાકોરની આ બલામણુપા દદાણુની ૪૫ વરસની દીપ પ્રદાહીને ૧૮ વર્ષમાંજ સરકારે ગામ ફરી વસાવવાની પર-

પાનગી આપી અને અસહની માફક વફાદાર રહી રાજ્યને મદદ કરવા મદદ દદાણાના દાકોરોને જે રકમ પ્રથમ મળતી હતી તે ફરી રાફ કરવામાં આવી. અત્યારે પણ તેમના વંશજોને ઓર ગ્રાસના આશરે રૂ. ૫૦૦ સરકાર તરફથી મળે છે. ફરી આખાદ બનેલું દદાણા ઠેક બહુચરાણના નાકા સુધીના પ્રદેશની ચોડી બદલ મુસાફરો પાસેથી પૈસા મેળવતું, જે હાલમાં પંદર વીસ વર્ષથીજ બંધ થયું છે.

આ આખા પ્રસંગનો ઇતિહાસ ગ્રામ્ય જાણમાં રાસકાના રૂપમાં રચાયેલા એક પ્રચલિત કાવ્યમાં સચવાઈ રહેલો છે અને વીરમગામ તાલુકાના બગલોઆઓ આ રાસકો દેલક અને વાઘ સાથે અત્યારે પણ ગાય છે. દદાણાના ગામના પાદરે અત્યારે કેટલાક પાળીઆઓ નુંજરે પડે છે અને તેમના પર સંવત ૧૭૨૦, ૧૭૨૭ તથા ૧૮૬૯ ની સાલના કેટલાક લેખો મળ્યા આવે છે, પણ તે સંબંધી વિશેષ હકીકત ઉપલબ્ધ થતી નથી.

હાલમાં દદાણું એક નાનું તાલુકદારી ગામડું છે અને લક્ષ્મીમાં તથા કેળવણીમાં આખાદ ન હોવા છતાં ચુંવાળના લુંટકાટીઆ પ્રદેશમાં ચોડીના કામમાં તેની ખ્યાતિ પૂર્વના જેવી ગણાય છે. દદાણાની હાલતી વસ્તી ૯૫૦ માણસોની છે, જેમાં ૨૦૦ દાકરડાઓ, ૪૦૦ કોળીઓ અને ૫૦ પટલીઆઓ વસે છે. બ્રાહ્મણ, વાળીઆ રબારી અને ઢેઝની વસ્તી પ્રમાણમાં ઓછી છે. ગામમાં એક નાની નિશાળ છે જેમાં ૩૦ છોકરાંઓ ભણે છે. નજીકમાં આવેલું ઝાંઝરવા નામનું ગામડું દદાણાને તાબે છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસી. ડી. એ. ઇ. અમદાવાદ

જગતના લિન્ન લિન્ન પ્રદેશોનું લોકજીવન

“ પરમેશ્વરની છે પ્રજા, આ સધળો સંસાર,
એક કુર્કુખી આપણે એક પિતાપરિવાર;
કાળા ગોરા કોઈ છે, ધનદીણા ધનવાન.

કહે ન હલકો કોઈને સધળા એકસમાન. ” (દલપતરામ)

જૂગોળશિક્ષણમાં લોકજીવનને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે, તો ઉપરની પંક્તિઓમા દર્શાવેલ વિશ્વબંધુતવનું બીજરોપણ કંઈક અંશે આપણી શાળાઓજ કરી શકે. કોઈપણ પ્રભના જીવનને ઘડનાર ત્યાંની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ

છે. એ પરિસ્થિતિના લાભ સાથે લિન્ન લિન્ન પ્રજાઓના જીવનના સામાન્ય પરિચય વિદ્યાર્થીઓને કરાવવામાં આવે, તો કિરગીઝ લોકોને લગાયક તથા હુંદારા કહીને, નિગ્રોને કાળા તથા એદી કહીને અને પિગ્મીને ટીંગણા તથા કર કહીને તેમના તરફ દર્શાવતો તિરસ્કાર દૂર થાય. કાળા, ગોરા, પીળા અને તામ્રવર્ણી એવા રંગબોધ પ્રજાઓ વચ્ચે દાહ ધૂણીને ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે તે દૂર ગાય અને મુધારાને શિખરે પહોંચેલી પ્રજાઓ અન્ય પ્રજાઓને અસંસ્કૃત, ષઠાત અને જંગલી મણી તિરસ્કાર દષ્ટિથી જુએ છે તેમાં પણ કંઈક પરિવર્તન થાય. વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યેક પ્રજાના લોકજીવનનો સામાન્ય પરિચય કરાવવા એ ભૂગોળશિક્ષણમાં અતિશય અગત્યની બાબત છે, પણ દાહ તેનું છેકળ વિરમરણ થાય છે, એ ખરેખર શોચનીય છે.

લોકજીવનનો આધાર કુદરતી પરિસ્થિતિ પર છે. ખોરાક, પહેરવેશ, રીતરિવાજ, ધર્મ, મદાન એ સર્વનું નિર્માણ કુદરતી પરિસ્થિતિ પ્રમાણે થાય છે. જે પ્રદેશમાં ખેતીને માટે જરૂરે અવરુદ્ધતા ન હોય, ત્યાંના લોકો માટે ભાગે માંસાદારી હોય એ દેખીતું છે. જ્યાં ખારે માસ પીવાને માટે પણ પુરતું પાણી ન મળી શકતું હોય, ત્યાંના લોકો શરીર અને વસ્ત્રની સ્વચ્છતા ન રાખી શકે એ પણ દેખીતું છે; તેમજ જ્યાં લગભગ બાળા નાખે એટલો સખત તાપ ખારે માસ પડતો હોય, ત્યાંના લોકો વહેં કાળા અને સુરત પ્રકૃતિના હોય એ પણ દેખીતું છે. આ આદ્ય પૃથ્વી પર સુખારાના શિખરે પહોંચેલી પ્રજાઓથી માંડીને છેક પશુજીવન માંજતી જંગલી પ્રજાઓ સુધીની અનેકરિધ પ્રજાઓ વસે છે. જે આપણી જુદી જુદી પ્રજાઓનું જીવન, અને તે ધડાવામાં ત્યાંની કુદરતી પરિસ્થિતિ એ બન્નેને કાર્યકારણતા સંબંધરે સમજાવે, તે આપણા કરતાં જુદી તરેહનું જીવન માંજતી પ્રજાઓ પ્રત્યેની આપણી ધૂણા જરૂર દૂર થાય. તેટલા માટે જગતની દેટલીએક પ્રજાઓના જીવનનો ટુંક પરિચય ત્યાંની કુદરતી પરિસ્થિતિ સાથે આપવામાં આવેલો છે.

(૧) કિરગીઝ લોકો

મધ્ય એશિયામાં પાસના જે આદ્ય મેદાનો છે, તેનો વિસ્તાર મુરેખ કરતાં પણ વધારે છે. એ મેદાનોમાં ઝાડપાન જવફોજ જેવામાં આવે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં પાસ, પાસ ને પાસજ દેખાય છે. ગમે તે દિશામાં સેંકડો માંધસ આશ્વા જઈએ તોએ પાસ સિવાય કશુંજ નજરે પડતું નથી. એ પ્રદેશ જાણે પાસનો એક મદાસામર હોય નહિ તેવા છે. આ પ્રદેશમાં

કિરગીઝ લોકોના કુટુંબમાં માણસોની સંખ્યા જેમ વધારે ધનિક, વધારે બળવાન અને વધારે પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે કારણકે કુટુંબમાં માણસોની સંખ્યા જેમ વધારે હોય, તેમ પશુઓની અધિક સંખ્યા રાખી શકાય છે. જો કુટુંબમાં માણસો ઘોડા હોય, તો પોતાનાં વધારાનાં પશુઓ ખીજા કુટુંબને આપી દેવાં પડે છે. આ કારણથી પૈસાદાર કિરગીઝ અનેક સ્ત્રીઓ પરણે છે અને ઘણાં છોકરાંનો પિતા થવા તથા સંખ્યાબંધ નોકરોનો માલિક થવા ઇચ્છા રાખે છે. કિરગીઝ કુટુંબમાં એક પુરુષને સો સંતાન હોવા એ કંઈ અસાધારણ જેવું નથી. આ લોકોમાં અવિલક્ષ્ય કુટુંબની પ્રગતિ જોઈ શકે છે, તેટલે અંશે ખીજા કોઈ પ્રજામાં જવદેજ હશે ! આ બધી પરિસ્થિતિને પરિણામે તેમનામાં કુલ્યાભિમાનની લાગણી બહુજી તીવ્ર હોય છે. પ્રત્યેક કિરગીઝ પોતાના દસ પંદર પૂર્વજોના નામ તેમના જીવનના વિશિષ્ટ પ્રસંગો સાથે ધાર્મિક આખ્યાયિકાની માફક મગરરીથી વર્ણવે છે. તેમનામાં મુખીની સત્તા નિરંકુશ છે.

છેલ્લા પાંચ દહાસ વર્ષમાં તેમની જીવનપદ્ધતિમાં જરાએ ફેરફાર થયો નથી, એ ખરેખર આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે. આજથી પાંચ દહાસ વર્ષમાં પહેલાં દિવસ બાપામાં લખાએલા ધર્મગ્રંથોમાં રહેલો વતનીઓનો જેવો જીવનક્રમ વર્ણવેલો છે, તેવોજ જીવનક્રમ આજે પણ તેમનામાં જોવામાં આવે છે, એટલે આ ધાસના મદાસાગરમાં અર્વાચીન સુધારો ડોકીઈ પણ કરી શક્યો નથી.

પોપટલાલ અંબાણી

વિલાયતની શાળામાં શું જોશો.

આપણે દિલ્લાસીએ વિલાયતની શાળા જોવા જઈએ છીએ ત્યારે પ્રથમ તો તેની સ્વાભાવિક શિસ્ત આપણને આકર્ષે છે. આ સિવાય બાળકોની નિયમિતતા, શિષ્ટ ભાષા, સારી રીતસાત, કર્તવ્યનિષ્ઠા, ખીજાઓને માટે માનની લાગણી, સ્વમાનશીલતા, અને વાણી અને વર્તનમાં સત્ય મજેરીથી આપણે પ્રસન્ન થઈએ છીએ આ મુદ્દાઓને અનુલક્ષીને તે શિક્ષકો આજવર્ગથી માંગીને માધ્યમિક શાળા સુધી શિક્ષણ આપે છે. સાથે સાથે આરોગ્ય અને સૌંદર્યની કદર, સ્વચ્છતા વગેરે જે સુંદર આત્માનાં આવશ્યક લક્ષણો છે તેના સંસ્કારથી બાળકો અને બાલિકાઓને સંસ્કારી

તત્પરતાથી આપણે ખૂબ ચર્ચિયું. પ્રવૃત્તિથીયે અને વ્યાવહારિક જીવનમાં બાળકો કેટલો રસ લે છે તે તેમની જિજ્ઞાસા, અભિગંધેનતા, સહકાર, તથા રમત, કસરત, અને રેતી અને માટી કામ કરવાના તેના શોખ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આ બધું બાળકોની તન્દુરસ્તી, સ્વચ્છતા, ખૂદતુમા વાતાવરણ, શિક્ષણપ્રથા, અને શાળા વ્યવસ્થાપકોના સાથે માતાપિતાના સહકારનેજ આધારી છે જેમ કહેવું પડે.

દૈનંદીય તપસ, ક્રમિક શારીરિક કસરત, ગરીબ લાયક બાળકોને મફત દૂધ આપવાની વ્યવસ્થા, દિવસમાં જુદે જુદે વખતે બોજન કરાવાનો પ્રયત્ન, અને દરિયા કિનારે દવા ખાવા માટે લઈ જવાની વ્યવસ્થા વગેરે બાળકોના કામ કરવામાં સફળ અને ઉત્સાહ આણે છે. આનો ખર્ચ ધર્મોદારની સંસ્થાઓ આપે છે. બીજી ખૂબી એ છે કે બાળકો પોતાની આસપાસ દરેક માણસને સવારથી સાંજ સુધી કામ કરતાં જુએ છે, એટલે સ્વાભાવિક રીતે તેઓ પણ તેમ કરવા પ્રેરાય છે.

કેળવણી ચીઠ વર્ષની ઉંમર સુધી મફત અને ફરજિયાત આપવામાં આવે છે. આનો ખર્ચ અર્ધા સરકાર અને અર્ધા સ્થાનિક કેળવણીની સંસ્થાઓ આપે છે. આ પ્રકારની વ્યવસ્થા છેક વિદ્યાપીઠ સુધી કરવામાં આવેલી છે.

શાળાના મુખ્યોને નવીન પદ્ધતિઓના પ્રયોગ કરવા દેવામાં તથા અભ્યાસના પ્રવૃત્તિઓના પસંદગી કરવામાં પુરતી છુટ આપવામાં આવે છે. સરતાં પુસ્તકાલયો અને શાળામાં પુસ્તક સાહિત્યો લેવાથી શિક્ષકો અભ્યાસપાઠ સરસ આપી શકે છે. બીજા દેશ સમંધી જાદુઈ જ્ઞાનસ વગેરે સાધનોથી પ્રભાવ કરતાં વિશેષ માદિતી ગળતી લેવાથી તથા કુદરત અને જીવજાતના અભ્યાસ માટે અસરનકાર કરવામાં આવતા પ્રવાસોથી બાળકોના વ્યાવહારિક જ્ઞાનમાં અને જીવનની વિજ્ઞાનમાં વધારો થાય છે. બાળકોનો શોખ અને ખાસ વલ્લોને ધ્યાનમાં લઈને તે વિષયો સીખવવામાં આવે છે. અભ્યાસક્રમની બાબતમાં પુરતી છુટ આપવામાં આવે છે. શાળાના જુના વિદ્યાર્થીઓને શાળાના મુખ્ય ધંધાની પસંદગીમાં માર્ગ બતાવે છે. આ વિષયમાં લગભગ દરેક શાળામાં લખણ કરેલી જુદીપરીક્ષાના પ્રયોગ કરવાની પ્રથા શાળાના કામમાં બધી મોર્નિંગ સંકેત સર્જે પડે છે. મુલકોને નોકરી અપાવનાર મંડળો નોકરી શોધનાર દરેક બાળકોના ખાસ વલ્લ અને શક્તિ માટે શાળાના મુખ્ય શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ મારફત જોઈતી માદિતી મેળવી લે છે. આથી જ કામને માટે બાળક લાયક દેલ છે તેજ કામ તેને સુમન કરવામાં આવે છે.

મામાપના સહકારના સંબંધમાં એક નોંધવા જેવી બાબત એ છે કે નવ વર્ષની ઉંમર સુધી માતાઓ પોતે પોતાની બાળકોની માથે શાળાઓમાં જાય છે અને બાળકો શાળામાં નિયમિત જાય છે કે કેમ તેની ખાસ ધ્યાન રાખે છે. શાળા બંધ થતી વખતે ખાસ મિનિટ પહેલાં માતાઓ શાળાના દરવાજા બહાર પોતાના બાળકોને ઘેર લઈ જવા માટે બ્યવસ્થિત ઉમેલી જોવામાં આવે છે. અંતરંગતાના અટકાવ માટે શાળા ઉધડતા અને બંધ થતાં એક ખાસ પોલીસ સિપાઈને ઉભો રાખવામાં આવે છે.

બાળકોને ઘેરથી તૈયાર કરી લાવવાના કામની દેખરેખ મામાપો જાતે રાખે છે, અને પોતાના બાળકોમાં બીજા દેશોની માહિતી ભેગી કરવાની વૃત્તિ જોવામાં આવે છે. વર્તમાન પત્રોમાંથી તેને લગતા લેખોની કોપીઓ કરી આપવામાં બાળકોને મદદગાર થાય છે. આવી રીતે મામાપો પોતાના બાળકોને ઉપયોગી થવાની દરેક તક સાધે છે.

ઈનામ, સમારંભ, શાળારથાપનદિન, વાર્ષિક ઉત્સવ, મામાપોને બોલાવવાનો દિવસ, શાળાના મુખ્યોના સત્કારદિન વગેરેના પ્રબંધથી મામાપોને પોતાના બાળકોને કામ કરતાં જોવાની તથા તેને બંને જરૂરી મુશ્કેલીઓ કરવાની તક મળે છે.

દરેક રચણે મૂળ વાચનાલક્ષ જોવામાં આવે છે. બાળક બાળિકાઓ મને તે વખતે ત્યાં જઈ શકે છે, મને તે પુસ્તક માથવા લઈ શકે છે, અને પોતાને ફાવે ત્યાંસુધી ત્યાં બેસીને વાંચી શકે છે.

શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને અમુક બાબતમાં સ્વરાજ્ય મોખવવા દેવામાં આવે છે. દરેક શાળામાં વડા વિદ્યાર્થીની બંધનમાં રહેવામાં આવે છે. જુદા જુદા કામને અંગે વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાની કાર્યવાહક સમિતિઓ મારફત કામ લે છે. અમુક ધારાધારણા પણ વિદ્યાર્થીઓ જાતે જ લે છે, અને તેમની નિયુક્ત કરેલી ન્યાયાધીશી ઇનામ અને શિક્ષા કરાવે છે.

ઈસ્ટર્લેટન વૈતકીય ગંડળ અને બાળગૃહો ગરીબજાતમાં રહેતાં અજ્ઞાન મામાપોને આરોગ્ય, બાળસંભાળ, સફાઈ, વગેરે બાબતોમાં બાળકોને બોલાવે છે, તથા તેના લક્ષ્યમાં રહેતાં બાળકોને ઉચ્ચ મનુષ્ય બનવાની દરેક તક આપવામાં આવે છે. ઔદ્યોગિક શાળાઓ ઉપરાંત કેટલીક વિદ્યાર્થાલયો છે. નવા બાળકો સાબના જાય છે અને વિનોદ કરે છે, અને જ્ઞાન પણ મેળવવાનું કરે છે. *

*

*

*

*

૨. એ. ડાયા

અધ્યાપક, અધ્યાપન મંદિર, વડોદરા

ચિત્રયુક્ત મૂળાક્ષર

સાધક ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો મૂકીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજે એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની દિકરે બીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગંભીર સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વારનીસ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોટેલા મૂળાક્ષરની પેટી ,, ૧-૦-૦
ચિત્રોનાં નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની ,, ૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી) ,, ૦-૮-૦

જેયંદ તલકરી એન્ડ સન્સ,

વઢવાણ સીટી.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષા ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષકા ૦-૭-૦

ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦

દેશરત અને હિલ ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને ખહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ સા. ૨ ૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુળેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૩

*સરળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈધણકો (હિંદુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦

સુવાદ સંચય ૦-૧૦-૦

ખાળગીત ૦-૧-૦

ખાળિકાગીત ૦-૧-૦

*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ
ભા ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦

—વજ્રલભાઈ લલુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન લખથી લખાએલુ

ખાળસાહિત્ય.

મયુરદાસ આખ્યાન ૦-૪-૦

ભીમચાલુચ ૦-૪-૦

ધીર રાખીમનુ અને

મહાકાવ ૦-૮-૦

અલાહીદીન અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

ખાળગીત માળા ૦-૭-૦

(હારમોનિયમ ગાઈક)

આદિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦

દાલમાજ

ટેક્સટબુક તરીકે મંજુર થએલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

અત્યારમુધી ખહાર પડેલી

ભૂગોળોમાં આ પહેલીભૂગોળ ટેક્-

સ્ટબુક તરીકે મંજુર થએલી છે.

ખાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજ

શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત

નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક

જિલ્લાની હકીકત નવીન લખથી

આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાયશ્ચિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કૉલેજ, હો કૉલેજ, મેડીકલ, ટેકનીકલ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નેમજ નકશા તથા ચાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ભરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હમણાં બહાર પડી છે. નાનાં છોકરાં માટે યહીજ લખાયેલી અને આનંદદાયી છે.

ખડામતા છુકડીપો,

જાલાદાનુમાન,

રીચીરોડ

અંહુલાલ મણીલાલ પરીખ,

અમદાવાદ.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બીજાબોધ છ નંબરમાં દરેક નંબરની કિંમત બે આના } ચોવીસ પાનાં

આમ, મુનિસિપલ, સોલ્વેન્સ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બોલકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાંચ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અગ્રે નમ્રવાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના જિલાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપીશ.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. રેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ માર્કેટ ક ટેક્સનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બાંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ જેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ટકન ખારની કિં.ર. ૧૫

મુંબઈ-હાદીબોર્ડ જંગલોવનદાર એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકાર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની.

ગાંધી-એમ. વડીલ બ્રદરસ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારો તમામ વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાણું:-મેસર્સ એન. બી. અહેતાની મું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

ટે. ૩૬૭ કાલકાદેવીરોડ-મુંબઈ

છ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અગ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે । **卐** બહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારા { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલા

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાથે.]

ખાળપોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ છઃ
ખાળવર્ગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાથે.]

પુસ્તક ૨ બુંઃ { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બુંઃ { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બુંઃ { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાથે.]

પુસ્તક ૨ બુંઃ { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બુંઃ { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બુંઃ { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર લાટ,		મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
ખી. એ. એસ ટી. સી. ડી.		આસિ. મારતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,		સિટિ હાઇસ્કૂલ,
યુનિસિપલ સેક્રેટરી, સુરત.		અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લેખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

રીચીસ્ટ, અમદાવાદ

ગાંડીવ જીવે ખાખસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ રોલરોળની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ વાંધા સમઘમ ચામે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦૮
૩ ખિરખાતો બન્ધુ	૦૮	૨૫ ચોપડાની ચતુરાર્થ	૦૮
૪ મૂરખરાજ	૦૮	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાંની દુકાન	૦૮
૬ લોધમ	૦૮	૨૮ જીવનું જમરખ	૦૮
૭ જયજયરંજ	૦૮	૨૯ મકનો મરતાનો	૦૮
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૮	૩૦ બંગાળી ખિરખા	૦૮
૯ વાળોનું વન	૦૮	૩૧ બુલબુલામણી	૦૮
૧૦ જીવનું દાર	૦૮	૩૨ સવાડાની આપવીની	૦૮
૧૧ બરડીપુરી	૦૮	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૮
૧૨ રોનાફમારી	૦૮	૩૪ સિપાઈ દાર	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૮
૧૪ કમુખર	૦૮	૩૬ કોલસાકાકા	૦૮
૧૫ મુપસળી	૦૮	૩૭ સમરસ	૦૮
૧૬ બાળવિદાર (૨)	૦૮	૩૮ છીનિરંજન	૦૮
૧૭ મોલીના દબા	૦૮	૩૯ રિક્કીટિક્કો	૦૮
૧૮ કેરીના જાડના	૦૮	૪૦ સારંગીચો	૦૮
૧૯ એક દનો ફરો	૦૮	૪૧ ખરેખરી વાતો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોમાળની મોજ	૦૮
૨૧ ગિલાડ	૦૮	૪૩ રસીલી પેટી	૦૮
૨૨ મેપખનુવ	૦૮	૪૪ પુરનકામ	૦૮
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦૮

૦ નવી નવી છપાતી તપ છે ૦

ઇનામ-સહાણી માટે અન્તેડ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, બકેચ વગેરે રાયો
બધા શુદ્ધેસરો વેચે છે.

મુનિષ ઇલાકાના, પશિમ હિંદ એન્જિનિયર અને ધણા રેલ્વેના કેળવણીખાતાએ
ખાઠ્યપુસ્તક, દીક્ષાળૂક કે લાઇબ્રેરીલૂક વરીફ મંજૂર કર્યાં, છે.
!! એન્જિનિયર, રેલ્વે, મ્યુનિસિપાલિટીઓ, ને લોકલબોર્ડોએ ચલાવવા સરકાર દ્વારા છે. !!

• કુમાર-ગણિત

ભાગ પહેલો, ભાગ પહેલો*

[ભૂમિતિ સાથે] [ભૂમિતિ સાથે]

[પા. આ, ૩ ૦-૧-૦], [પા. આ, ૩ ૦-૧-૦]

• કન્યા-ગણિત

ભાગ બીજો

[ગ્રામ્ય ધોરણ ડાહ્યા સુધી]

[પા. આ, ભૂમિતિ સાથે, ૩. ૦-૧-૦]

• કૃષિક-ભૂમિતિ *

ભાગ પહેલો, ભાગ બીજો

[નીચ ધોરણ સુધી], [ગ્રામ્ય ધોરણ માટે]

૩ ૦-૨-૦ ૩. ૦-૨-૦

• કુમાર-ભૂમિતિ *

૩ ૦-૨-૦

• સરલ-ગાળપોથી *

[૧૧ મી આ, ૩ ૦-૧-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયા !!

!! નવી શૈલી, નવાં વિચારો, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

[આધુનિક સાળાંઓનાં ધોરણો માટે]

• અનડા-ગણિત

ધોરણ બીજું*

[ભૂમિતિ સાથે, પા. આ, ૩. ૦-૪-૦]

• અનડા-ગણિત

ધોરણ ત્રીજું*

[ભૂમિતિ સાથે, પા. આ, ૩ ૦-૪-૦]

• અનડા-ગણિત

ધોરણ ૭^{મું} +

[પા. આ, ૩. ૦-૫-૦]

• અનડા-નાંમું

* ભાગ પહેલો, ભાગ બીજો*

[પા. આ, ૩ ૦-૩-૦] ૩. ૦-૪-૦

વાપરનાગ મુક્તકે વખાણે છે.

સાઈ કમિશન, નકલો માટે નીચેનાં સ્થાનોએ લખો.

સ્વતંત્રી પુસ્તકાલય અનડા

, હૈદરાબાદ, મેગીસ્ટ્રેટ મેગીસ્ટ્રેટ ટ્રેનિંગ ડાહ્યા, બોર્ડરો.

* છે તે તથા છેકરીઓ બંને માટે

+ રૂપ છેકરીઓ માટે

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	વાચનપદ્ધતિ ...	૬૬
૨.	વાર્તા અને નીતિબોધ ...	૬૮
૩.	ધોરપત્રો અનુભવ ...	૭૦
૪.	ગુજરાતનાં અણમૂલો રાજ્યરત્નો ...	૭૭
૫.	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વિદ્યાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન ...	૮૧
૬.	શિક્ષણમાં ભૂગોળનું સ્થાન ...	૮૬
૭.	સને ૧૯૩૨ માં હોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ...	૮૯
૮.	ધનામ પત્રક ...	૯૩
૯.	આનગી જાહેરખબર ...	૧૬

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પ્રસ્તુત ઉત્તમ મનાએલું છે. ગાત્ર સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુહીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત બેંકો, ગેરો, વિમા અને પોસ્ટલ ઓફિસ વિશે પૂરી માહિતી તથા જુનાં મનોપત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોપત્ર લખાવ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વાંચી કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી, સુરત—ક. ના. ની કેપ્તિ. ભરૂચ—દેસાઈ બક્ષસ, શુક્રસેલર. એન. ટ. અમદાવાદ માણેકલાલ બાંધવંદશા. જગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ, વાયમખતા. એફિસ, પેલેમગેડ—વડોદરા.

“મહારાજશ્રી નથુરામશર્મા-આનંદાશ્રમ-ખીલખા” તરફથી સનાતન ધર્મના શિક્ષણની યોજના

ગુજરાતી અંગ્રેજી શાળાના જે હિંદુ શિક્ષકો તથા ટ્રેનિંગ કોલેજના હિંદુ વિદ્યાર્થીઓ ધર્મનાં ઉચ્ચ તરવેને જાણી, ધૃષ્ટિરેને જોળખવા પ્રયત્ન કરી, જીવનમાં સાચી શાંતિનો અનુભવ કરવા ઇચ્છતા હોય તથા પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પોતે પ્રાપ્ત કરેલા ધાર્મિક જ્ઞાનનો લાભ આપી તેઓને ધર્મ નીતિને માર્ગ દોરવા ઇચ્છતા હોય તેમને માટે ખીલખા (કાઠિઆવાડ આનંદાશ્રમમાં પ્રતિવર્ષ શિયાળાની ને ઉનાળાની રમતના સમયમાં એ ખાસ ધાર્મિક વર્ગ ચલાવવામાં આવે છે. એ ધાર્મિક વર્ગમાં ભક્તિ, જ્ઞાન યોગ, નિત્યકર્મ ને જગવદ્ગીતાદિ યાત્રાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

એ લાભ લેવા ઇચ્છનારને જોઈનાદિની સમગ્ર આનંદાશ્રમ તરફ આપવામાં આવે છે. આપવા ઇચ્છનારે જવાબીપતાથી આગળથી પૂછીને આવવું.

મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઓ-આનંદાશ્રમ-ખીલખા-કાઠિઆવાડ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૨]

માર્ચ અને ૧૯૩૩

[અંક ૩

વાચનપદ્ધતિ

બાળકના અભ્યાસક્રમમાં વાચન એ ઘણું અગત્યનો વિષય છે. જે વ્યક્તિને વંચતાં આવડે છે તેણે સાહિત્યના ભંડારની કુંચી મેળવી છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય; કારણ કે તેનામાં વાંચવાની જે શક્તિ છે તે વડે ભાવાનું કોઈપણ પુસ્તક તે વાંચી શકે છે. પુસ્તકોમાં પ્રજાની વ્યક્ત કરેલી ભાવના, વિચાર તથા હાજરૂનો સમૂહ કે સંગ્રહ હોય છે. જે મનુષ્યને વાંચતાં આવડતું નથી તે તેનો હાલ સર્પિતના આત્મને સંસ્કારી કરતો નથી. સમાજની અનેક વ્યક્તિઓએ અંતરના વિચાર કે હાજરૂનો જે અનુભવ ક્યોં હોય છે તેનો અવિર્ભાવ સાહિત્યમાં થયેલો બેવામાં આવે છે. આ કારણને લીધે જે પ્રજાના સાહિત્યમાં સત્ત્વ અને જ્ઞાન હોય છે, તેનો હાલ વિદ્યાર્થીઓને તેમજ બીજા માણસોને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મળે છે.

આ પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિને વંચતાં આવડતું જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે; પણ વાચનની કદંબી અને કંટાળાજનક રીતને લીધે નાનાં બાળકોને વંચવા થીખવાનું મન થતું નથી. શિક્ષણની જે પદ્ધતિ સરળ, અને શાસ્ત્રીય હોય તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. વળી તે રસિક અને રુચિયો હોવી જોઈએ. કોઈ પણ પદ્ધતિમાં બાળકને રમ પડે નહિ તેમજ તેનું રૂઝ જોઈતા પ્રમાણમાં આવે નહિ તો તેનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. હાલની વાચનપદ્ધતિનો મુખ્ય હેતુ એ ગણાય છે કે બાળકને તેને લીધે વંચવાનું

મન થતું નથી. ખરી રીતે તો બાળકનું મન વાંચવા માટે પ્રથમ તત્પર થવું જોઈએ. તેની જિજ્ઞાસા એ વાચનનું મૂળ કારણ હોવું જોઈએ. જે બાળક બાળકને વાંચવાની છે તેમાં તેને રસ પડવો જોઈએ. વળી તેની સાથે વાચન-પદ્ધતિ શાસ્ત્રીય એટલે વિદ્યાર્થીના માનસને અનુકૂળ હોવાની ખાસ જરૂર છે. ત્યાંસુધી હાલની વસ્તુસ્થિતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી બાળકની વાચનશક્તિમાં સુધારો થાય, અને તેને કંઈપણ વિશેષ વાંચવાની ઇચ્છા થાય એ અસંભવિત છે.

વાચનની અયોગ્ય પદ્ધતિની અસર હાલના બાળશિક્ષણમાં જણાઈ આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ આઠ વરસ સુધી પોતાની માતૃભાષાનો અભ્યાસ કરે, પણ તેમને થોડાં વાક્યો સંબંધપૂર્વક અને સ્પષ્ટ રીતે લખતાં તથા બોલતાં આવડે નહિ તો તેનું કારણ શોધી કાઢી તેમાં સુધારો કરવાની જરૂર દરકોઈ મનુષ્ય સ્વીકારશે. વિચાર કરતાં તેને માટે પ્રથમ બાળક એ માલમ પડે છે કે બાળવર્ગનાં બાળકોને વાંચવાનું મન થાય એવી શૈલીથી તેમને શીખવવું જોઈએ. છુટા અક્ષરો કે શબ્દો શીખવવા કરતાં બાળકોને હુંકાં તથા સરળ વાક્યો વાંચવા બહુ ગમે છે. જે તે વાક્યો કોઈ પ્રાણી, પક્ષી કે ઉપયોગી પદાર્થને લગતાં હોય છે તો તેમાં તેમને વધારે રસ પડે છે. જે શબ્દોનું વાચન અર્થસુક્ત હોય છે, તે બાળક સરળ રીતે વાંચે છે. વળી જે કોઈ વાર્તાને લગતાં વાક્યો વાંચવાનાં હોય છે તો તેથી તેની વાચનની જિજ્ઞાસા વધારે સતેજ થાય છે અને તેથી તે ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા પ્રેરાય છે.

આપણે ત્યાં હાલમાં વાચનની જુદી જુદી પદ્ધતિનો ઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે; પણ મુખ્યત્વે બાળપોથીની મૂળાક્ષરપદ્ધતિ સાધારણ છે. આપણી શાળામાં આ પદ્ધતિનો અમલ છેલ્લાં ત્રીસ વરસથી થાય છે; પણ તે મુદત દરમિયાન કેળવણીકારોએ અનેક અખતરા કરી થોડા સમયમાં સરળ રીતે બાળકોને રસપૂર્વક વાંચતા આવડે તેવી પદ્ધતિઓ શોધી કાઢી છે. તેમાંની એક માન્ય થયેલી વાર્તાવાચનપદ્ધતિ છે. તેનો ઉપયોગ મિશન શાળામાં વિશેષ થાય છે. તેમજ બીજી કેટલીક શાળામાં તે પ્રમાણે વાચન શીખવવામાં આવે છે; પણ તેમની સંખ્યા ઘણી થોડી છે. જેમણે વાર્તાપદ્ધતિ અજમાવી જોઈ છે તે તેમના અનુભવ ઉપરથી તે પદ્ધતિનો વિશેષ ઉપયોગ કરવાની ભલામણ કરે છે. અલગત આ પદ્ધતિમાં શિક્ષકને જાતે વધારે મહેનત કરવી પડે છે. તેને લગતાં ચિત્રો, તથા સાહિત્યો ઉપજાવવામાં તેનો ઘણો વખત જાય છે. વળી તે શીખવતી વખતે શિક્ષકને સતત દામ.

કરવું પડે છે. આ કારણોને લીધે આપણા પ્રાંતની શાળામાં આ વાચન-પદ્ધતિનો પ્રચાર વધતો જોવામાં આવતો નથી. વાચનપદ્ધતિમાં ઉત્પન્ન થતી મુશ્કેલી દૂર કરવાને માટે ગોધરા મિશન ટ્રેનિંગ કોલેજ તરફથી વાર્તાને લગતાં પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે. તેમજ તેનાં શિક્ષણસાહિત્યો પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. એ સંસ્થાના સંચાલકો ઘણા વરસથી તેનો ઉપયોગ કરે છે. વળી હાલમાં અમદાવાદની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના શિક્ષકો તરફથી બાલવિનોદ નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે.

હાલમાં જમાનાને અનુસરી આપણે મોટરમાં મુસાફરી કરીએ છીએ. ગાડાં તથા ઘોડાગાડીનો ઉપયોગ આજો યજ્ઞ થયો છે, તો કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પણ જે પદ્ધતિ વધારે શાસ્ત્રીય અને દાર્શનિક હોય તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, જેમ બાળક મોટું થાય છે તેમ તે જુનાં કપડાં મૂકી દઈ તેને બેંધમેસનનાં નવાં કપડાં પહેરે છે; તેમ શિક્ષણમાં જે બાળકો ઝલ્લા અને નિરુપયોગી થઈ હોય તેનો ત્યાગ કરી વધારે સારી રીતનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, અને તેનો લાભ આપણાં બાળકોને આપવો જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં શિક્ષણપદ્ધતિ શાસ્ત્રીય હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં બાળકના મનનો યોગ્ય રીતે વિકાસ થાય છે. મામડાના શિક્ષકોને ઘણી મુશ્કેલી હોય છે એ બાળકોનો ઈન્કાર થઈ શકે એમ નથી, તેમ છતાં શિક્ષકોની સગવડ હોય ત્યાં તેઓ ઘણું કરી શકે એમ છે એ બાળન બૂલી જતી જોઈએ નહિ.

વાર્તા અને નીતિબોધ

વાર્તાશિક્ષણના હેતુ મંત્રથી કેટલાક શિક્ષકોમાં ગેરસમજ થતી હોય એમ લાગે છે. તે દૂર કરવાને માટે આ પત્રમાં વાર્તાનો હેતુ, વાર્તા અને ચિત્ર તથા વાર્તા દર્શવરાવાની અગત્ય એ મંત્રથી અગ્રાઉ કેટલાક લેખો લખવામાં આવ્યાં છે. તેને લગતા નીતિબોધના પક્ષ વિશે પણ વિવેચન કરવા જેવું છે; કારણ કે ઘણા શિક્ષકો વાર્તા કલા પછી બાળક પાસે તેમથી બોધ દેવા છે અને તે વારંવાર તેના મનમાં દસાવે છે. વળી આ ઉદ્દેશને અનુસરી વાર્તાની પર્મદગી કરવામાં આવે છે. આ બંને બાળકોથી વાર્તાશિક્ષણનો હેતુ રંગીન થતો નથી એ મુદ્દો ખાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

ગેરસમજૂતીમાં વધારો પાછા આવનારના અમુક પ્રકારના વર્તન પરથી થાય છે. પરિણામે જે પાશ્ચાત્ય પ્રજા સાથે હાલ તુરતમાં આપણું હિત જોડાઈએલું છે, લગભગ દોઢસો વર્ષનો જેની સાથે સંબંધ છે તેનાં ધર-ખાર આપણે જોયાં નથી, તેઓનાં આદર્શો આપણે જુઝ્યાં નથી, તેઓની રીતભાત આપણે અવજોડી નથી અને તેમના વ્યક્તિગત અને સમષ્ટિ-ગત વ્યવહારમાંથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તત્ત્વને સમજી સંગ્રહી શક્યા નથી. આટલાં વર્ષોનો જેની સાથે પરિચય હોય તેને આપણે બરાબર જાણીએ નહિ અને તેમની સંસ્થાઓ, ખાવા પીવાના વ્યવહારો, સમાજ સંગઠન, અભ્યાસ રચના, આનંદ સ્થાનો, અને આપણું સામાજિક રાજકીય અને વ્યાવહારિક તેમજ ઔદ્યોગિક અને નૈતિક બંધારણ સમજીએ નહિ એ કમજોર યોગ્ય લાગ્યેજ ગણાય. આપણા સમાન પંક્તિવાળા કે ઉપરની કે નીચેની પંક્તિવાળાના આચારવિચાર અને રહેણીકરણના નિયમો જાણવાની આપણી ખાસ ફરજ છે. આપણે અત્યારે તેની જરૂરિયાત છે એ આપણે કાંઈ નહિ તો સામાન્ય વ્યવહારનાં નિયમો પણ રવીકારવું જોઈએ. એ સર્વે બાબતોમાંથી આપણે કાંઈ આદરી શકીએ. આપણી પૌર્વાત્ય ભૂમિકામાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કારને કંઈ સ્થાન છે—આપણે તરવો સમજી વિચારી આપણા વ્યવહારમાં, વ્યાપારમાં ઉદ્યોગ હુન્નરમાં, નૈતિક વર્તનમાં અને સમાજના સંગઠનમાં લાવી શકીએ ત્યારેજ આપણે આપણા ધરના માલિક યવનો દાવો સિદ્ધ કરી શકીએ એમ મને લાગેવાથી આ વિચારો જણાવ્યા છે. આપણે કંઈ વાતો અને કંઈ સંસ્થાઓ રવીકારવી એ તદ્દન જુદો વિષય છે; પણ પ્રથમ તો આપણે પાશ્ચાત્ય સંસ્થાઓને સમજવી જોઈએ અને સમજવા માટે મુસાફરી કરવી જોઈએ. એમના સ્થાનમાં જઈ એમને જોવી જોઈએ. એમના ધરખાર, રહેણીકરણ જાણવાં સમજવાં જોઈએ અને તે પણ સર્વ પ્રેમભાવે કરવું જોઈએ. પ્રથમથી આપણે એવા વિચારથી ચાલીએ કે મુરેખમાં સર્વજ્ઞ નારિકત્તા, અજ્ઞાન અને અવ્યવસ્થા છે તો આપણે કાંઈ નવું શીખી શકીએ નહિ. સમજવા માટે પ્રેમભાવની જરૂર છે અને આદરવા પહેલાં સૂક્ષ્મનિરીક્ષણ, પૃથક્કરણ અને અભ્યાસની જરૂર છે. કોઈ પણ સમાજને સમજવા માટે તેમના સ્થાન પર જવાની ખાસ જરૂર છે. અભ્યાસ કરવા માટે બારીક અવજોડન કરવાની જરૂર છે અને કોઈપણ હકીકત રવીકારતાં પહેલાં આપણા સંસ્કારોનો અભ્યાસ, આપણા આદર્શોનો રખટ ખ્યાલ અને આપણા વ્યવહારને પરિવર્તન આપવામાં રાખવી જોઈતી સંજાળ એ બધાંની

બહુ જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય બધું નિંદનીય નથી, પૌર્વાલ બધું સાર્વત્રિક થઈ શકે તેવું નથી. હવે આપણે વ્યવહાર આપી દુનિયા સાથે કરવાનો છે; એટલે અસહનની પેઠે હિંદુસ્તાનના દરવાજા બંધ કરીને બેસી શકીએ તેમ નથી. એની સાથે જે કાંઈ પૂર્વ સંસ્કારો રહ્યા છે તે આપણે ખોઈ નાખીએ તો અન્યને આપવાની આપણી પાસે ખીણ કોઈ ચીજ નથી. એ ચીજ ખોઈ બેઠા પછી સાંપડવી લગભગ અશક્ય છે અને અત્યારે તો સ્થિતિ એવા પ્રકારની છે કે ધણુંખડું સમજ્યા વગરનું અનુકરણ થાય છે. રહસ્ય પ્રાપ્ત કરવાને બદલે ઉપરનો બપોડો આદરી દેવાય છે અને ઠેકાણા વગરનું ગાડું આગતેમ ધસડાયા કરે છે. આપણી અત્યારની સ્થિતિ હોકાધન વગરના વહાણ જેવી છે. આપણે આ મહા પરિવર્તન કાળમાં બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. ધણું જોવા બાંધવાની જરૂર છે અને ચોક્કસ પગલે અને ધારેલે દિસાએ આગળ વધવું હોય તો મુસાફરી કરવાની ખાસ જરૂર છે. અતુરાર્થ પ્રાપ્ત કરવા માટે અસહનના બળીતા નીતિના સંસ્કૃત વાર્તિકમાં જે અનેક સાધનો બતાવ્યાં છે તેમાં અમર્યાદા દેશાટનને આપવામાં આવ્યું છે તે તદ્દન યોગ્ય લાગે છે. દેશાટન કરવાથી અનેક પ્રકારના મનુષ્ય સ્વભાવનો અભ્યાસ થાય છે. જુદા જુદા રીતરિવાજો બાંધવામાં આવે છે અને ખાસ કરીને આપણી જાત ઉપર ધણો વિશ્વાસ આવે છે. બહાર ગામ ગયા પછી આપણે આપણા પેતાના ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આપણામાં કંઈ શક્તિઓ છુપાઈ રહેલી છે તેનો આપણને ખ્યાલ આવે છે અને અનેક નાની ગોટી અગવરોમાં આપણે કેવી રીતે બહાર નીકળી શકીએ છીએ તે પર આપણી મુસાફરીની ક્તેદનો આધાર રહે છે. આખા જીવનમાં આત્મવિશ્વાસ અથવા સ્વાવલંબન અતિ અગત્યનો સદગુણ છે એનું જાન થાય છે. વધારે મહત્વની દ્રષ્ટીકત આપણા વિચારસંજ્ઞાની યતી વિચાળતા છે. આપણને નિર્ણય કરવાનું સાધન આપણા વિચારોનો સરવાળો છે. આપણું બડોળ નાનું હોય તો નિર્ણય કાચા, અધુરા અને અપરિપક્વ રહે છે. જેમ બડોળ મોડું તેમ નિર્ણય ચોક્કસ અને લાંબો વખત ચાલે તેવા હોય છે. એવા નિર્ણયો મુસાફરી પુરા પાડે છે. દેશાટનના અનેક ગુણો છે. હિંદુસ્તાનની નજરે મુસાફરી કેવી રીતે કરવી અને તેને માટે તૈયારી કેવી કરવી તે પહેલેથી નક્કી કરી લેવું જોઈએ. પુરોપની મુસાફરી કરવાનો સર્વથી વધારે અનુકૂળ સમય જરમીનો છે. એપ્રિલથી સપ્ટેમ્બર સુધીનો સમય બહુ અનુકૂળ છે. માર્ચ માસની અથવા વચમાં નીકળવાનું બની આવે તો ધણું ઠીક પડે છે.

યુરોપમાં ખરી જોવાની ચીજો કુદરતના સૃષ્ટિસૌંદર્ય ઉપરાંત મોટાં દેવજો અને લગ્ન મુકામો છે. ખરી કૌમત સમજવા માટે શિલ્પ-સ્થાપત્યના પ્રકાર અને દરેકની વિવિધતા અને વિશિષ્ટતાનો અભ્યાસ કરવો. ગોથિક સ્ટાઇલ, કોરીન્થીઅન, અને ડોરીઅન એ ત્રણેના પ્રકાર તથા રોમેનિક સ્ટાઇલ, ગ્રીક સ્ટાઇલ, બાઇઝેન્ટાઇન વગેરેનો તફાવત બરાબર સમજ્યા વગર શિલ્પના ખરા નમુનાઓનો ખ્યાલ નહિ આવે. મોટાં લગ્ન દેવજોમાં કારીગીરી, અને શિલ્પ દેવું છે તેનો બરાબર અભ્યાસ કરવા માટે નહિ તો આનંદ મેળવવા માટે પણ શિલ્પના પ્રાથમિક જ્ઞાનની જરૂર થઈ છે. ચિત્રકળાની અનેક શૈલીઓ આવે છે. એમાં લાખો રૂપીઆની કિંમતનાં ચિત્રો હોય છે. પેઇન્ટિંગ અને મોઝેઇક કામમાં થયેલા તફાવત છે. પેઇન્ટિંગ એ કેન્વાસ અથવા શરૂઆતમાં કપડાં પર તેલરંગથી કાઢેલું ચિત્ર હોય છે અને મોઝેઇક એટલે નાનાં પાત્રો કે આરસના ટુકડા બેસાડી તેનું ચિત્ર બનાવ્યું હોય છે. મોઝેઇક ચિત્રમાં કુદરતના દેખાવો અને મનુષ્યની છબી આવી શકે છે. આ કળા ખાસ સમજવા જેવી છે. એની જુદી જુદી શૈલીઓ ખ્યાલ કરવાનો છે. ઇટાલીમાં ચાર શૈલી મોટી છે. વેનિશિઅન શૈલી, ફ્લોરેન્ટાઇન શૈલી, મીલન (અથવા લોબાર્ડી) શૈલી અને રોમન શૈલી આ દરેકનો ખ્યાલ અને ખાસિયતો જુદી જુદી છે. એમાં મનુષ્ય શરીરનો આકાર, લાવ, અભિનય, મોઢાનો ચહેરો, પરસ્પેક્ટિવ (દિખાવ) અને દૂર-નજીકના ભાવોમાં બહુ વિવિધતા છે. કોઈ અભિનયપ્રધાન છે, કોઈ ચહેરા પર લાવ લાવવામાં કુશળ છે, કોઈ નૈસર્ગિક ભાવો વધારે લાવે છે, કોઈએ જનાવરનો અભ્યાસ કરેલો હોય છે, કોઈ સૌંદર્યને પૂજે છે, એ સર્વે તફાવત કળાની દૃષ્ટિએ સમજવા જેવા છે. પ્રથમ કપડાં પર પેઇન્ટિંગ થતું હતું, સારપણી કેટલાક ફેરફાર થયા. દરેક સૈકામાં ચિત્રકળા કેવી રીતે વિકાસ પામી અને દરેક શૈલી કેમ વધી તેનો ઇતિહાસ સમજવાની જરૂર છે. એ ઉપરાંત ફ્રેન્ચ શૈલી, જર્મન શૈલી, બેલ્જિઅન શૈલી, ઇંગ્લિશ શૈલી, જર્મન શૈલી, નોર્વેજિઅન શૈલી એ દરેકનો તફાવત, વિકાસ અને વર્તમાન શૈલી ઉપર બરાબર લક્ષ્ય આપવાની જરૂર છે.

સંગીત એ જરા આકરો વિષય છે. આપણું સંગીત તાલસુર પર રચાયેલું છે. યુરોપીય સંગીતમાં સંવાદને મુખ્ય સ્થાન છે. મ્યુઝિક પાછી ઇટાલીઅન, જર્મન, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્લિશ શૈલી છે. એ દરેકમાં થોડા થોડા તફાવત છે અને અન્યત્ર ધ્યાન મ્યુઝિક હોય છે. એમાં કળા

થી જો તે સમજવા માટે એના પ્રકાર જાણી લેવાની જરૂર છે. 'વનફેપ' વોલ્ટસ-ટેગો વગેરે એના પ્રકાર છે. નાચ આપણા તાલોને ધણો મળતો આવે છે. અમેરિકન લોકો ચાલ્સ્ટન નામનો નાચ કરે છે. એનું સામાન્ય જ્ઞાન હોય તો આપણી આસપાસ જે વસ્તુ ચાલતી હોય તે આપણાથી સમજી શકાય છે. યુરોપમાં મુસાફરી કરનાર ભૂગોળ ભણેલા હોય છે એમ આપણે માની લઈએ, છતાં યુરોપનો અને પ્રાંતવાર નકશો જોઈ જુઓ અને સાથે રાખવો. ભૂગોળના અને રેલ્વે લાઈનના ચોક્કસ જ્ઞાન વગર ધણા માણસો આડીઅવળા મુસાફરી કરી બેવડા ખર્ચમાં ઉતરે છે.

પેસેજ, આઉટટ્રીટ, પાસપોર્ટ, મુસાફરીનો ફાર્થક્રમ—

આપણે જે કાંઈ જીવન અભ્યાસદષ્ટિએ જોઈ શકીએ છીએ તે ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલેન્ડમાં છે. આપણે જે લોકોની લાખા સમજૂતા હોઈએ તેના સંબંધમાં આવીએ તો કાંઈ ઉડાઉતરી શકીએ. અંગ્રેજ પ્રજા બહુ ઓછું ખોલનારી છે. એ ખરું છે, પણ એની સંસ્થાઓ બહુ અભ્યાસ કરવા લાયક છે. આપણે એમનાં સારાં તત્ત્વોને આપણા પૌર્વાત્ય સંસ્કારો સાથે યોગ્ય રીતે સામેલ કરવા હોય તો અંગ્રેજી જીવન, એમની સંસ્થાઓ, એમનાં નાટ્યગૃહો, એમનો વિવેક, એમની વ્યાપારપદ્ધતિ, એમની મોટાં કાર્યો હાથ ધરવાની રીત, એમનો અંદર અંદરનો બળદાર, એમની લગ્નની સંસ્થા, એમની મોટી ખાણો, એમની સાંચાક્રમ પદ્ધતિ, એમની રેલ્વે પદ્ધતિ, પોલિસ, લશ્કર, પાર્લામેન્ટ, દેવળ વગેરે અનેક ખાખતો જોવાની છે. લાખો માણસોની સરળતાથી અવરજવર કેમ ચાલે છે તે સમજવાનું છે. તેઓ દરેકને કેટલું માન આપે છે તેનો અભ્યાસ કરવાનો છે. લગભગ દોઢ માસ ઇંગ્લાંડ સ્કોટલેન્ડમાં જરૂર ગાળવો. પેરિસ માટે પંદર દિવસ પુરતા છે. બાકી બર્લિન અને રોમ માટે પાંચ પાંચ દિવસ, ફ્લોરેન્સ, વેનિસ, મીલાન માટે બે દિવસ, પીઝા માટે ત્યાર કલાક.

પૅંડના ફેન્ક, ૧૬૦ ક્રાન્સ

„ માર્ક, ૨૦

બેલ્જિયન ફેન્ક, ૧૬૦

સ્વીસ ફેન્ક, ૨૫

ઈટાલીઅન લીરા, ૮૦

ઑસ્ટ્રિઅન શિલિંગ, ૨૮

ત્રીએના—એ ઑસ્ટ્રિઅન પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે અને તેની વસ્તી આશરે ૧૮૫૦,૦૦૦ અઢારથી ત્રીસ લાખ, અને ક્ષેત્રફળમાં તે રાજ્ય યુરોપમાં બીજો

નંબરે આવે છે, અને વસ્તીમાં ચોથે નંબરે છે. વીઝેના શહેરના એકવીસ વિભાગ પાકવામાં આવ્યા છે. વીઝેના ડેન્યુગ નદી ઉપર આવેલું છે. વીઝેનાનાં છ રોડનો છે. તે જુદા જુદા વિભાગમાં આવેલાં છે.

શહેરમાં ખાનપાનાદિકની જુદી જુદી જાતની દુકાનો, બગીચામાં મિજબાનીઓની સગવડ, મોટર, રસ્તા, નીચે ચાલતી રેલવેગાડીઓ, પાણીમાં ફરવા જવા માટે હોલીઓ, તાર, સંગીત, નાટ્યશાળાઓ, રમતગમતનાં મેદાનો વગેરે લોકને સગવડ આપનારાં પુષ્કળ સાધનો હોય છે. વિદ્યાપીઠો, વૈદ્યકીય શાળાઓ વગેરે કેળવણીની સંસ્થાઓ પણ છે. વીઝેનાની મોટામાં મોટી યુનિવર્સિટી ઇ. સ. ૧૩૬૫ માં સ્થપાઈ અને ૧૭૫૨ માં તે લાંબી સરકાર તરફથી સ્વીકારવામાં આવી. વીઝેના યુનિવર્સિટી એ જુનામાં જુની બીજા નંબરે યુનિવર્સિટી છે કે જેમાં જર્મન ભાષા બોલાય છે. હાલનું યુનિવર્સિટીનું મકાન ૧૮૭૩ થી ૮૪ સુધીમાં બાંધવામાં આવ્યું છે. લાઇબ્રેરીમાં ૭૫,૦૦,૦૦ સાત લાખ પચાસ હજાર પુસ્તકો છે. પ્રેફેસરોની વર્તણૂક ધણીજ સરસ હોય છે. દરેક સંસ્થામાં સ્ત્રીસમાજ વધારે છે. દર રવિવારે નોકરને રજા પણ આપવી પડે છે. ગરીબ અને તવંગર સરખા હકો ભોજવે છે. બિખારી પણ દીવાસળી, જુટની દોરી વેચી ઉદ્યોગ કરી જીવન નલાવે છે.

આખા શરીરની અંદર દાંતને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. દાંતનો ઉપયોગ ખરાબર કરવામાં આવે તો ભાગ્યેજ માણસ બિમાર પડે છે; કારણ શરીરને પુષ્ટ તથા તંદુરસ્ત રાખવા માટે મૂળ અગત્યની બાબત દાંત છે. જે આપણે ખોરાક ખરાબર ચાવીને ખાઈએ તો કુદરતી રીતે આપણે દાકતરોથી હંમેશાં દૂર રહીએ, અને આપણી તંદુરસ્તી સારી રહે. પરંતુ અત્રે તો તેથી વિરુદ્ધજ જેવામાં આવે છે. જેમકે કામ પરથી કે સ્કૂલથી ઘેર આવ્યા બાદ એકદમ ઉતાવળથી ખાવાનું કામ પુર્ણ કરી બાદ તુરત કામ પર ચાલી જઈએ છીએ. ખરાબર ચાવીને ખાવું જોઈએ. શરીરના સર્વે અવયવો કરતાં દાંતની ખરાબીની પહેલી અસર થવા માંડે છે.

આપણા શરીરમાંનો સર્વેથી ઉપયોગી ને રાતદિવસના કામનો ભાગ તો દાંતજ છે. દાંતો સડી જવાનાં ઘણાં કારણો હોય છે. બાળકોના દાંત જન્મતાંની સાથેજ સડેલા આવે છે તેનું કારણ માતા છે. દાંતની બનાવટમાં યુનાનો ખાર, ચાક અને ચિકાસવાળો પદાર્થ આવે છે કે જેને બ્રિલેટિન કહે છે. દાંતના ૧૦૦ ભાગ બાંધે તો તેમાં નીચેનું પ્રમાણ હોય છે:—

જિલેટિન	૨૮ ભાગ
ફોસફેટ ઓફ લાઇમ	૫૮ ”
ચાક (કાર્બોનેટ ઓફ લાઇમ)	૪ ”
પાણી	૧૦ ”

૧૦૦

બાળકોનો જન્મ થાય છે તે વખતે તે લગભગ દાંત વગરનાં હોય છે. બાળકને છઠ્ઠે કે સાતમે મહીને દાંત આવે છે. જે બાળક દાંત સાથે જન્મે છે, તેના દાંત જલદી પડી જાય છે. કેટલાકને દોઢ કે બે વર્ષના થાય ત્યારે દાંત કુટે છે. દુધીઆ દાંત ૨૦ હોય છે, અને જાથુકના ૩૨. બાંધું ખર્ચ નીચેના દાંત પહેલા આવે છે:—

મહીના	દુધીઆ દાંત
૫-૭	વચ્ચેના ધારવાળા
૬-૮	બાજુના ધારવાળા
૮-૧૫	આગલી દાંત
૧૫-૧૮	અણીદાર ”
૧૮-૨૪	પાછલી દાંત

બાળકોનો છઠ્ઠો ભાગ દાંત ફૂટવાની હેરાનગતીમાં મરણ પામે છે. એ વખતે માવજત તથા ખોરાકની બેપરવાઈનો તે ભોગ થઈ પડે છે. દાંત ફૂટતી વખતે બચ્ચાંના આંતરડાંમાં અને મગજમાં બહુ ભાર રહે છે.

વર્ષ	જાથુકના દાંત
૫-૭	પહેલી દાંત
૬-૮	વચ્ચા કાપનારા દાંત
૭-૯	બાજુના દાંત
૮-૧૦	આગલી ચુણીઆળા દાંત
૯-૧૧	પાછલા દાંત
૧૧-૧૨	ફૂતરીઆ દાંત
૧૨-૧૪	બીજી દાંત
૧૭-૨૫	ત્રીજી દાંત

દાંત આવતી વખતે લાળ પડે છે. પારા સૂચ આવે છે અને ગરમ રહે છે. ગાલ ઉપર રતાશ આવે છે અને ઉલટી તથા તાવ પણ આવે છે. બાળકને ખુલી હવામાં ફેરવવું અને પેટ સાફ રાખવું.

દાંતના બગાડનાં કારણો—કબ્જિઆતથી, પારાવાળી દવાઓથી, દાંતના સડાથી, મેલથી, રક્તપીતથી, અશુભ્રથી, ખરાબ ભાંગેલા દાંતો સડવા દેવાથી કે દાંડો સડેલી નહિ પુરાવવાથી, નબળાઈથી, તાવથી, ખટાશથી, વધારે ગરમ કે ઠંડુ ખાવાથી કે પીવાથી, તમાકુ, પાન, સોપારી, આદિ, કોરી વગેરેથી દાંત નબળા થઈ તેમાં પથરી બાકે છે. બોજન પછી દરેક વખતે કોગળા કરી દાંત સાફ કરવા. મુતી વખતે મીઠાના કોગળા કરી મોં સાફ કરવું.

ખામીશયો દાંતોના ત્રણ વર્ગ છે.

(૧) કે.હી સડી ગએલો હોય તે દાંત.

(૨) ત્યારે દાંત લિગતો હોય ને વધતો હોય તે વખતે તેને ઘટતો ખનીજ પદાર્થ મળવો જોઈએ તે મળ્યો નહિ હોય તે.

(૩) જે દાંત જડખામાં પોતાની ઘટતી જગ્યાએ નહિ હોવાથી વોકોદુંકો અથવા ખીજ ઉપર ઢળી ગએલો હોય તે.

આ સઘળા ખામીઓ અટકાવી સકાય તેમ છે. બાળક જન્મ પામે તે આગમજન બાળકોના જડખામાં બંને દાંતોના સેટ બનેલા હોય છે. ખીજે સેટ પહેલા સેટની પછવાડે હોય છે. ત્યારે પહેલો સેટ આવે છે ત્યારે બાળકને ખનીજ પદાર્થો જથ્થો ચાલુ મળતો રહેવો જોઈએ.

ગુજરાતનાં અણમૂલાં રાજ્ય રત્નો.

ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ખરી રીતે વનરાજ આવડાથી શરૂ થાય છે. આ વખતે પહેલાંની હકીકત જરાખર ઉપલબ્ધ થતી નથી. વનરાજ પહેલાનું ગુજરાત મુખ્યત્વે ઝાડીવાળા પ્રદેશવાળું હતું. આખા પ્રદેશમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો હશે, પણ સર્વોપરી સત્તાવાળું મહારાજ્ય સ્થાપવાના પ્રયાસો તો વનરાજના વખતથી એટલે ઇ. સ. ૭૪૬ ની સાલથી શરૂ થયા હોય એમ જણાય છે.

ઝાડીવાળા પ્રદેશને ખેડીને વસવા લાયક બનાવવાનું કામ વનરાજે શરૂ કર્યું અને ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર મહારાજ્યની સ્થાપના તેના વખતમાં થઈ એમ હાલમાં મળી શકતાં સાધનોથી જણાય છે.

વનરાજે શરૂ કરેલું કામ સોલંકી રાજાઓએ ચાલુ રાખ્યું અને મૂળરાજ, કરણ, સિદ્ધરાજ તથા કુમારપાળ જેવા સોલંકી રાજાઓએ હિંદમાં ગુજરાતનું સ્થાન ઉચું આણ્યું. આ સમયમાં ગુજરાતના રાજાઓની

આણ ઉત્તરમાં પંજાબ સુધી, પૂર્વમાં ગંગા સુધી, દક્ષિણમાં વિંધ્ય પર્વત સુધી અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર સુધી વર્તતી હતી.

ભીમદેવની આખર અવસ્થામાં રમણુતોમાં અંદર અંદર કુસુપ પેડો અને પરદેશી આક્રમણોના પરિણામે ગુજરાતની રાજ્યશ્રીને આખપ લાગી. આવા સંક્રાંતિકાળમાં કટોકટીના પ્રસંગે ધોળકાના વાઘેલા રાણાઓએ પાટણનું રાજ્ય સ્વહસ્તે કરીને ગુજરાતના રાજ્યચૈત્રાને પડી જતો જણાવ્યો. આ સમયે ગુજરાતની શુદ્ધિશ્રીએ રાજ્યશ્રીને મદદ આપી ન હોત તો ગુજરાતનું સ્વાતંત્ર્ય ભીમદેવના વખતથીજ અસ્ત પામ્યું હોત.

ભીમદેવના વખતમાં ધોળકાની ગાદીએ ઇ. સ. ૧૨૩૩ થી વીરધવળ નામનો વીર વાઘેલો રાજ્ય કરતો હતો. ગુજરાતમાં તે મોટામાં મોટો સત્તાધારી હતો. વીરધવળ વીર હતો પણ તેની વીરશ્રીનો મુગટ જે વણિદ રત્નોથી પ્રકાશતો હતો આ જે અણ્મૂલા રત્નો વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના જૈન/પોરવાડ વાણીઆ હતા.

વસ્તુપાળ અને તેજપાળનું મૂલ્ય આકલુ એ ઇતિહાસ લેખકોને માટે મુશ્કેલ છે. મુત્સરીગીરી, વીરતા અને ઔર્ધ્વમાં આ જે ભાઈઓની જોડ ઇતિહાસમાં પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે. લલિત કળાનો તેમનો શોખ કોઇનામાં ન હોય તેવો હતો. હિંદુસ્તાનમાં કળાના શોખ માટે મોગલ સમ્રાટ શાહ-જહાન પ્રસિદ્ધ ચર્ચ ગએલ છે, પણ શાહજહાનમાં આ શોખ જગૃત કરનાર ગુજરાતની તેની સુનાગીરી દરમિયાન વસ્તુપાળ અને તેજપાળના કળાના પુરાણા નમુનાઓજ હતા એમ નહેલું અતિશયોક્તિ ભરેલું નહિ ગણાય.

કુસંપરૂપી નાગની ચૂડમાં કચ્છરાતા દેશમાં વિદેશી સત્તાધારીઓના ઝંઝાવાત સમાં વટોળાઆથી વિંદીણું થતા ગુજરાતને વસ્તુપાળ અને તેજપાળનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કેવી રીતે જણાવી શક્યો છે તે ઇતિહાસના અભ્યાસ-કોજ જાણી શકે.

આ જે અણ્મૂલા રાજ્યરત્નોનો અમર ઇતિહાસ ચિત્રોડ નિવાસી શ્રી જિનહર્ષગણિએ એક પ્રશસ્તિ ત્રય વડે સવત ૧૭૯૩ ની સાલમાં લખેલો છે. આ ઉપરાંત સોમશ્વરકૃત છાંતિ કૌમુદીમાં, અરિસિંહકૃત સુકૃત મહીર્તનમાં, હિંદ્ય પ્રભસુરિ કૃત ધર્માબ્યુદય કાવ્યમાં, મેરુતુગાચાર્ય કૃત પ્રબંધ ચિંતામણિમાં અને રાજશૈખરકૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમાં આ જન્મે ભાઈઓનો ઇતિહાસ વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યો છે.

ઉપરના સાધનો દ્વારા તેમના જીવનનું કેટલાકે પ્રસંગો અને આપવામાં આવ્યા છે.

અણુહીલપુર પાટણમાં અશ્વરાજ નામે એક મંત્રી હતા. તેમનું લાંબું આજીવન નામના એક વણિક ગૃહસ્થની પુત્રી કુમારદેવી સાથે થયું હોય છે. આ યુગલ સુંદાલક નગરમાં નિવાસ અર્થે આવી રહ્યું. તેમને મહાલદેવ, વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના ત્રણ પુત્રો થયા.

વખ જતાં કાળના કરાલ પાશમાં અશ્વરાજ ઝપટાયા અને કુમારદેવીનું સૌભાગ્ય નાશ પામ્યું. પિતાના ત્રણ બાદ વસ્તુપાળ અને તેજપાળ પોતાની માતાની સાથે માંડળમાં આવીને રહ્યા. કુમારદેવી ઘણાં ધર્મપ્રેમી બાઈ હતાં અને માંડળમાં નરચંદ્રસુરિ નામના જૈન મુનિના આદેશ સાંભળવા દરરોજ જતાં હતાં. સુરિજીએ તેમનું લવ્ય કપાળ અને ઝોજસદ લેલી મુખમુદ્રા બોધને કહેલું કે તેમના બે પુત્રો દેશમાં અમર થશે. આ કશું અને ધવલકપુરમાં (ધોળકામાં) તેમના અભ્યુદયની શરૂઆત થશે.

ઉંમર લાયક થતાં વસ્તુપાળનું લગ્ન લલિતા દેવી નામની સુલક્ષણ વણિક કન્યા સાથે અને તેજપાળનું લગ્ન ગુણના નિધિરૂપ અનુપમા દેવ નામની કન્યા સાથે થયું.

ગુણના આદેશથી પોતાના કુટુંબ સાથે અને લાઈઓ યાત્રા કરવા નીકળ્યા અને તેમના કહેવા મુજબ ધોળકામાં તેમનો અભ્યુદય થવા લાગ્યો. યાત્રાએ જતાં પોતાનું દ્રવ્ય દાટવા જતાં હડાલક (હડાળા-લાલમાં) નજી જમીનમાંથી તેમને ખીજું પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું.

ધર્મપ્રેમી અને શુદ્ધિના ભંડાર રૂપ અનુપમા દેવીએ આ દ્રવ્ય પર્વતના ટોચ પર મૂકવા સલાહ આપી. આ સલાહનો ધ્વનિ શુદ્ધિમાન લાઇએ સમજી ગયા અને તેમણે પોતાનું દ્રવ્ય પર્વત ઉપર દહેરાંઓ બંધાવવાનું અર્ચવાનો નિર્ધાર કર્યો.

યાત્રાથી પાછા ફરતાં ધોળકાના રાણાના રાજ્યુર સોમેશ્વરની સલાહથી રાણાએ તેમને મંત્રી પદ સ્વીકારવા આમંત્રણ આપ્યું. આ વખતે વસ્તુપાળ અને તેજપાળ પાસે ત્રણ લાખ રૂપિયા હતા. મંત્રીપદ સ્વીકારતા પહેલાં રાણા સાથે તેમણે શરત કરી કે જે કદાચ કોઈ કારણસર તેમને અધિકાર છોડી ધોળકાથી જવું પડે તો આ ત્રણ લાખ રૂપિયા તેઓ સાથે લઈ જઈ શકે. રાણાએ આ શરત કબુલ કરી અને વસ્તુપાળ તથા તેજપાળે ધોળકા અને ખંભાતની અધિકારપ્રાપ્તિનો સ્વીકાર કર્યો.

વસ્તુપાળે રાજનીતિનું પુરુષ તરીકે અને તેજપાળે લડાયક શુદ્ધિનાં ઘણાં કાર્યો કરીને ઇતિહાસમાં અમરત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

રાણા વીરધવળનાં રાણી જયલતાના બાઈઓ સાંગણુએને આમુંડ વણુચળીમાં (જૂતાગઢ પાસે) રાજ્ય કરતા હતા. તેમની ઉદ્ધતાઈના કારણે વસ્તુપાળ અને તેજપાળે તેમને હરાવી પદ્મજ કપાં અને રાજ્યગાદી જયલતાના ભત્રીજાને આપી પોતે ગીરનાર, દેવપત્તન (સોમનાથ પાટણ), દ્વીપપત્તન (દીવ) અને તાલધ્વજ યઈને ગોળકે આવ્યા.

ગોધરાના અભિમાની અને લટકાટ કરતા ધુંધળી ડોકે કાજળની દાગડી બંધાવી તેનું પાણી ઉતાર્યું અને ભદ્રેશ્વરના રાજા હીમસિંહને હરાવી વિજય મેળવ્યો.

દિલ્હીના બાદશાહના લશ્કરને આણુ આગળ હરાવી ગુજરાતની વીરતાનું દર્શન કરાવ્યું તથા બાદશાહની મા મકે જેતાં હતાં સારે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી તેમને સગવડ કરી આપી તથા મક્કા શરીફ લઈ જવા આરસના તોરણની બેટ ધરી ગુજરાત ઉપરના બાદશાહી આક્રમણો બંધ રખાવવાની શરત કરવામાં અપૂર્વ મુતસદ્દીગીરી ખતાવી.

ઉપરનાં વીરતાદર્શક અને મુતસદ્દીગીરીવાળાં કાર્યો ઉપરાંત તેમનો ધર્મ અને કળા ઉપરનો પ્રેમ આણુ, ગિરનાર અને શેત્રુંજય ઉપરનાં દહેરાંઓ જેવાથી જણાઈ આવે છે. કારીગરોને તાણ બીની રસોઈ જમાડીને તથા આરસમાં નકસી કોતરતાં બૂકા પડે તેની ભારોભાર રૂપું આપીને સંતોષતાં તેમની અદળક લક્ષ્મી વપરાઈ છે.

આ ધર્મપ્રેમી ભાઈઓને ઘેર સાધુ સંતોને જમાડવામાં દરેકજ પુષ્કળ ધી વપરાતું હતું. રાજ્યના અમલદારોને તથા ખુદ રાજાને પણ ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થાય તેટલું તેમના ધરનું ખાનગી ખર્ચ હતું. આવી જાતની ઈર્ષ્યાથી પ્રેરાઈને તેમના ખાનગી ખર્ચની તપાસ એક વખત વીરધવળ પોતે વસ્તુપાળ તેજપાળની ભોજનશાળામાં વેશ પલટીને ગએલો. ભોજનશાળામાં આ વખતે પુષ્કળ કુડલાંઓ વપરાતાં તેને જણ્યાં અને લક્ષ્મીનો આવો નિરકુશ વપરાસ જોઈને તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો.

અનુપમાદેવી મહેમાનોને તોસળાંઓ ભરી ભરીને ધી પીરસતાં હતાં. આમ કરતાં ધીનું એક કુંડલું ટળી ગયું અને પુષ્કળ ધી બગડ્યું. અનુપમા દેવીએ નીચે ઢળેલું ધી જુદા વાસણમાં લઈ લીધું અને પોતાના રેશમી પાલવ વડે કુડલાનું મ્હોં લુછી નાખ્યું.

છદ્મવેશમાં આવેલા વીરધવળે આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. અનુપમા દેવીએ જવાબ આપ્યો કે ધી વપરાય છે, તેનું પુણ્ય તો મહારાણાને મળશે

પણ આમ ધર્મકાય કરતાં પોતાનાં કપડાં ખગડે તેનુંજ પુણ્ય પોતાને મળશે. આ પ્રકારનો ચતુર અનુપમાદેવીનો શુદ્ધિશાળી જવાબ સાંભળી વીરધવળને ક્રોધ ફામાઈ ગયો અને પોતે જાહેર યર્થ તેમનાં આવાં કાર્યોની રતુતિ કરવા લાગ્યો. દાદના કહેવાથી હિહલવેલી ધર્મ્યા ધર્મકાર્યથી મુગ્ધ થતાં રતુતિના રૂપમાં પરિણમી.

વસ્તુપાળના અને તેજપાળના યુવનના આવા અનેક પ્રસંગો ઇતિ-હાસમાં અમર રથાન મેળવી શકે છે. દેરાણી જેઠાણી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા લલિતાદેવી અને અનુપમાદેવી રૂપ તેમના કુટુંબના સ્ત્રી રત્નોએ ગુજરાતના સ્ત્રીત્વનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

આવાં અણુમૂલાં રત્નોથી ગુજરાત સદાકાળ ગૌરવવાન ગણાય છે.

મનમુખરામ મેણિશંકર દ્વિવેદી,
આસી ૩, એ. ઇન્સ. અમદાવાદ

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન

કુદરતનો નિયમ છે કે “આગળ વધવું.” સૃષ્ટિમાં એતન વસ્તુમાત્ર જમાનાની સાથે આગળ વધ્યે જાય છે. હરેક વ્યક્તિની અવનતિ કે ઉન્નતિનો આધાર જમાનાથી પાછળ પડવામાં કે સાથે ચાલવામાં છે. જમાનાની સાથે ચાલવું કે પાછળ પડવું તેમાં મનુષ્ય સિવાયનાં પ્રાણીઓ આનુબાણના કુદરતી સંજોગોને આભારી છે. પરંતુ માણસ જનત ઇશ્વર-દત્ત શક્તિ વડે કુદરતી સંજોગો સાથે સહકાર સાધી, પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી કુદરતની હરિશ્ચંદ્ર કરતી જણાય છે. વિશ્વવિદ્યાતાએ પ્રાણી-ઓના સુખાર્થે પવન, પાવક, ખાણી અને બીજી વસ્તુઓ સરજી છે, પરંતુ તેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવો તે મનુષ્યના મનુષ્યત્વ ઉપર અવલંબે છે. છેક પુરાતન કાળથી તપાસીએ તો પ્રથમ મંત્રગળ અસ્તિત્વ ધરાવતું મધ્યયુગમાં ઔપધિ-બળ અને અર્વાચીન સમયમાં ભૌતિક તત્ત્વો ઉપર સત્તા ચલાવી મનુષ્ય જનત પોતાના સુખનાં સાધનો નિપજાવી શકી છે.

જે જમાનામાં જે બળ કામે લાગ્યું તેનો આધાર તે જમાનાની કેળવણીની ઉપર રહેલો છે. હાલની કેળવણી સર્વદેશીય છે; પરંતુ તેમાં ખામીઓ તો છેજ. મહત્ત્વની ખામી તો શાબ્દિક શિક્ષણની છે. કેળવણી-

કારો તે ખામીઓને દૂર કરવા, આપતા દલાળે લઈ રહ્યા છે. કેટલીક આદર્શ મંડળોમાં માત્ર શાબ્દિક શિશુ નહિ આપતાં “કૃતિ કરીને શીખવું” એ શિક્ષણના સૂત્રને અક્ષરશઃ સત્ય દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. કેળવણીકારો દેશની ઉન્નતિ અર્થે જમાનાને લાવતી કેળવણી આપવા ધારે તો વિદ્યાર્થીઓને શિખવાતા વિષયો પૈકી વિજ્ઞાનને અગ્રસ્થાન મળે. આજ સમય પહેલા ટર્મમાં પહેલા અને બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને શીખવેલા વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન કોલેજના કમ્પાઉન્ડમાં તા. ૨૦-૧૦-૭૨ ના રોજ સવારના કલાક ૧૧ થી ૨ વાગતા સુધી ભરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં નીચેના વિષયો સાત વિભાગમાં વહેંચી, અને તેટલાં સાહિત્યો ઉત્પન્ન કરી તથા વધારાનાં સાધન-સત્રાં સાધનોની મદદથી વ્યાવહારિક દષ્ટાંતો પ્રયોગોદ્વારા સમજાવવામાં આવ્યાં હતાં.

પ્રયોગોના વિભાગ. —

(૧) હવાને લગતા, (૨) પાણીને લગતા, (૩) પ્રકાશને લગતા, (૪) ગરમી સંબંધી, (૫) શક્તિ અને તેનાં રૂપાંતર સંબંધી, (૬) પદાર્થો સંબંધી, (૭) પરચુરણ (ચુસ્કાકર્ષણ ને ચુસ્કત્વ મધ્યબિંદુ; એસિડ, અલ્કલિ ને ક્ષાર).

(૧) હવાને લગતા પ્રયોગ. —

(૧) હવાનું દબાણ અને વાયુભારમાપક યંત્ર, (૨) હવાનું દબાણ અને બંધો, (૩) બકનળી અથવા સાઈફન, (૪) અવાજ, (૫) પદાર્થો.

(૧) હવાનું દબાણ અને વાયુભારમાપક યંત્ર. —

આ પ્રયોગમાં એક બાજુથી બંધ ૪૦" ઈંચ લાંબી ઠાસની નળી લઈ પારાથી ભરી, નળીના મોં ઉપર આંગળી દબાવી. પારાથી અર્ધો ભરેલા પ્યાલામાં નળીને લઈ મૂકી. આંગળી ખસેડી લીધી, નળીમાંનો પારો નીચે ઉતરી ૨૯-૩" સ્થિર રહ્યો. દરિયાની સપાટીએ પારો ૩૦" હોયે સ્થિર રહે છે. એ પ્રમાણે વાયુભારમાપક યંત્રની ખતાવટ સમજાવી.

ઉપયોગ:—(૧) દરિયાની સપાટીથી ૯૦૦ ફુટની ઊંચાઈએ આ યંત્રમાં પારો ૧ ઈંચ નીચે ઉતરે છે, એટલે તેનાથી પરતોની ઊંચાઈ માપી શકાય છે.

(૨) હવાના દબાણમાં થતા ફેરફારોની અસરથી પારો ચઢે કે ઉતરે છે, તેથી વરસાદ આવવાની કે પવનનું તોફાન થવાની આગાહી કરે છે.

(૩) આ યંત્રમાં બે જુદે જુદે સ્થળે થએલા હવામાનના ફેરફારથી પવન કઈ દિશા તરફ વાશે તે પણ જાણી શકાય છે.

(૨) હવાનું દબાણ અને ખંચો.—

હવાનું ચારે બાજુનું દબાણ બતાવવા માટેના પ્રયોગો. —

(અ) સીધી દિનારીવાળો ખાંચો પાણીથી છત્રાછત્ર ભરી, ઉપર કાગળ મૂકી હાથનું દબાણ રાખી ખાંચો ઉઘો કરી હાથ લઈ લીધો; પરંતુ હવાના ઉપલી બાજુના દબાણને લીધે પાણી ટોળાયું નહિ.

(બ) પાણી ભરેલો સીસો ચાળણીમાં ઊઘો મૂક્યો પણ પાણી ટોળાયું નહિ.

(ક) ટબમાં પાણી ભરી, તેમાં નળા મૂકી. નળામાંની હવા મોં વડે શોષી લેવાથી, હવાનું ઉપલી ભેરનું દબાણ કમી થયું, તેથી પાણી નળામાં ચઢી મોંમાં આવ્યું.

(ઢ) પીચકારીમાં દોટો ખેંચવાથી ઉપરના દબાણવાળા હવા બહાર નીકળી ગઈ. તેની જગ્યાએ પાણી ચઢ્યું. દોટો દબાવવાથી પાણીની સેર ઊઠી.

(ઙ) કબજ પીચકારી જેવી રચનાથી પીચકારી કરતાં ઉઘટી કિયા થતી બંજામાં લેઈ. તે પણ હવાના દબાણને જ આભારી છે. એ જન-સમાજનું ઉપયોગી યંત્ર છે.

(૩) બકનળી અથવા સાઈફન. —

આ પ્રયોગમાં પાણી ભરેલા વાસણમાં જે છેડેથી ખુલ્લી, વાંધી દાવની નળા મૂકી. બહારના છેડેથી મોં વડે હવા શોષી લીધી, એટલે નળા વારે પાણી ચઢી બીજા વાસણમાં ભરાવા માંડ્યું. ત્યાંસુધી નળાના બહારના છેડા કરતાં પાણીની સપાટી ઉંચી રહી ત્યાંસુધી પાણી નીકળ્યું.

આ પ્રયોગ પણ હવાનું પદાર્થ ઉપરનું દબાણ બતાવનારો છે.

(૪) અવાજ:—

હવામાં કંઈ નકતર થવાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંથી અસુક પ્રકારનો અવાજ થાય છે. તે સમજાવવા માટેના પ્રયોગ. —

(અ) મોં આગળ પાતળો કાગળ રાખી ધીમેથી બોલવાથી બોલવા મુશ્કેલ હવાનાં આંદોલનોથી કાગળ ધ્રુજે છે તે બતાવ્યું.

(બ) પાણી ભરેલા ટબમાં કાંકરી નાખીને અંદરથી અને દિનારી ઉપર ટોર મારીને બહારથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાં બતાવ્યાં.

(ક) હવાના મોજાંનું વલન સમજાવવા જે છેડેથી દોરડું પકડાવી એક છેડેથી ઉંચું નીચું હલાવ્યું. દોરડાંનાં તિડકાં આગળ ખસતાં નથી, પરંતુ આગળ જતાં હોય તેમ દાઢવાથી જાણાયું.

(ક) અવાજ હવા મારફતે ફેલાય છે તે મમળવવા માટે, એનામવાળા ઘડિઆળને આવી આપી. પેટીમાં મૂકી પેગી નવ કરી, અવાજ શુદ્ધ મળ્યાયો. પેટી ઉઠાવી ત્યારે અવાજ બરાબર મમળ્યાયો.

(દ) નક્કર પદાર્થદાસ અવાજ જઈ રહે છે.—કાગળના ભુંગળા સાથે દોઢો નેહી ૫૦ યાર્ડના અંતરે વાજ કરી મમળાવી.

(૫) પડઘો. —

પડઘો એટલે પ્રતિધ્વનિ. મળેલા અવાજ ફરીથી મામળવા તે મમળવાના પ્રયોગ. —

(અ) ચોખડના ચીપીઆ ઉપર મ નરી મારી ધ્રુવતી ગતિમા આવી કાચના તળાકાર પ્યાલાને તળાએ થોડું પાણી રેલી તેના મો ઉપર ચીપીઆને ધર્યો. ઘોડી વારે હાર્મોનિયમના ‘અરજ’ના સૂરોના (‘૫૫૮’) જેવા અવાજ મમળ્યાયો.

(બ) ધાતુના ચળકાટ મારતાં એ અનર્ગળ તમાગ મળ્યા ઉચાર્ધ એ સામમામા નવ ફૂટના અંતરે ગોઠવ્યા. એક તમાગ પામે તેના મધ્યમિદુ નેહની ઉચાર્ધ એ ૨૪-૫ ઉપર નાનું ઘડિઆળ મૂક્યું. સામેના તમાગ પામે જઈને મામળ્યું તો ઘડિઆળનો ટીકરીકીક અવાજ મમળ્યાયો, દારણ કે ઘડિઆળથી ઉત્પન્ન થએલા હવાના આદાનનો નડકના તમાગ ઉપર અચાર્ધ, અંતર્ગળ હોવાથી મામમામા ફેકાઈ જીન તમાગ પામે જઈ અચાર્ધ, તે પ્રતિગતિ પામ્યા તેથી અવાજ મમળ્યાયો. —

(૨) પાણીને લગતા પ્રયોગો

(૧) પાણી અને તેનો ઉપયોગ, (૨) પુવારો, (૩) કેચાકર્ણ, (૪) અર્ધિમિદિમનો નિયમ.

(૧) પાણી અને તેનો ઉપયોગ.—

અ. પાણીથી જળીન પસાય છે.—રેતીનો દમતો કરી ઉપર પાણી રેલી દમતો ખોદાનો બતાવ્યો.

બ. ફેવા ખોદાચથી અરણ્યો ફૂટે છે.—જમીન ઉપર પાણી રેલીને અંર ઉતરી જતું બતાવીને સમજાવ્યું.

ગ. પાણીની વગળ બને છે.—૨૫ ઉપર તપેટીમાં પાણી ઉકાળા નીકળતી વગળ બતાવી.

દ. સૂરના કિરણોથી વગળ બને છે.—એ મમળવવા માટે બીનુ કપડું તકે મૂકીને મમળાવ્યું.

કરતી હોવાથી તેમનો ઇતિહાસ પણ તેને અનુરૂપ જ ધડયો છે એટલે કે તેમણે કોઈપણ ભોગે તેમની સ્વતંત્રતા અને ગ્રામીન સંસ્કૃતિ બળવી રાખી છે. આથી વિરુદ્ધ પ્રકાર સ્પષ્ટ ફળદ્રુપ મેદાનોમાં વસતી પ્રજાએ તે માટે છે. તે યોગ્ય શ્રમે જીવનની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી શકે છે, તેથી તેઓ આજસુ, વિદ્યાસી અને પરાધીન બને છે, અને તેમનો ઇતિહાસ તપાસતાં પણ એજ બાબત માલમ પડે છે કે તેઓ પરદેશીઓના આક્રમણો સામે ટકર ઝીંટી શક્યા નથી અને તેમના વિદ્યાસમાં અને આજસમાં સ્વતંત્રતા યુમાવી બેઠા છે, તેથી તે બાબત ભૌગોલિક સ્થિતિને આભારી હોઈને ભૂગોળને ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપ કહેવું એ વાસ્તવિક જ છે. ઉપર પ્રમાણે જ શીત-કટિબંધમાં અને ઉષ્ણકટિબંધમાં વસતી પ્રજાઓનું બને છે.

વળી ઇતિહાસમાંથી આપણને જણાય છે કે નવા દેશો શોધનાર અને દુનિયાના બંધા દેશો સાથે વેપાર ખેડનાર બીજા કોઈ નહિ પણ દાણોમાં અને દરિયાકિનારે વસેલી પ્રજાજ છે. આ શું ભૌગોલિક કારણોને આભારી નથી ? જેને પાણી સાથેજ વ્યવહાર છે અને નિરંતર સમુદ્ર સાથેજ બાથ બોડવાની હોય તે સર્વ શ્રેષ્ઠ નાવિકો બને તેમાં નવાઈ જ શું ? એમાંજ તેમની સાહસશક્તિ કેળવાય છે અને સંશોધકશક્તિ જાગૃત થાય છે કે જેને લઈને તેઓ દુનિયા પરના કોઈપણ ભાગમાં જતાં જરા પણ અવ્યકાતાં નથી. આ બધું એમજ બતાવી આપે છે કે ભૂગોળ એ ખરેખર ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપજ છે.

(૪) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે દુનિયા વારની પ્રજાનો નિકટ પરિચય અને તેમાં આપણું સ્થાન:-આપણે જોઈ ચૂકા કે ભૌગોલિક સ્થિતિ પ્રમાણે પ્રજાનો ઇતિહાસ ધડાય છે. આ અસર ઇતિહાસ ઉપરજ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ દેશની સામાજિક સ્થિતિ, હુન્નર ઉદ્યોગ, જનસ્વભાવ, રીતરિવાજ, વગેરે ઉપર પણ થાય છે. રણમાં અને જંગલમાં વસતા લોકોનાં રીતરિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ વગેરે તપાસો અને દરિયા કિનારે અને ફળદ્રુપ મેદાનમાં વસતા લોકોના રીતરિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ વગેરે તપાસો. અત્યંત તફાવત જણાશે. આ તફાવત પણ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનેજ આભારી છે. આથીજ ઘેર બેઠાં આપણે આપણાથી સેંકડો માઇલ દૂર વસતી પ્રજાઓના રીતરિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ રાજકીય બંધારણ વગેરે ભૂગોળથી જાણી શકીએ છીએ. કોઈપણ પ્રજા વિષે આટલું જાણ્યા પછી આપણે તેના નિકટ પરિચયમાં હોઈએ એમજ જણાય. આ પ્રમાણે બીજા પ્રજાઓ વિષે જાણ્યા પછી તેમની સાથે આપણી સરખામણી કરી

આપણું સ્થાન દુનિઆમાં કેટલું આગળ અથવા પાછળ છે તે બનણું સુસ્કેલ નથી. એ જાણ્યા પછી આપણું સ્થાન વધારે ઉચ્ચ બનાવવા આપણે કુદરતી રીતેજ પ્રેરાઈએ એ કાંઈ ભૂગોળશિક્ષણની ઝોઝી અગત્ય બનાવતું નથી.

(૫) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે કુદરતનો અભ્યાસ:-પોતાની અતૂલ અને અલભ્ય વનસ્પતિ, સંપત્તિ અને સૃષ્ટિસૌંદર્યથી ભરપૂર ગિરિમાળાઓના દુનિઆ પરના સ્થાનનું જ્ઞાન ભૂગોળથી ચાય છે. આ ગિરિમાળાઓ કુદરતના સંકેત મુજબ પૃથ્વી ઉપર પથરાઈને તદ્દન નજીકના દેશોમાં આપાર ફેરફાર કરી મૂકે છે.

કંઈકે પોતાના ધીમા પ્રવાહ સાથે નાચતી, કૂદતી વેપારને ઉત્તેજન આપતી કંઈકે પોતાના પ્રચંડ પ્રવાહમાં અતૂલ વેગથી આગળ વધતી, અનેક જળધોધને આશરો આપતી, રણને ઉપવન બનાવતી નદીઓનું જ્ઞાન શું કુદરતનો અભ્યાસ નથી કરાવતું? પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ઉતારનાર અકૌટિક સૃષ્ટિસૌંદર્યવાળા જાગોનું જ્ઞાન અને દુનિઆ ઉપરની ભિન્ન ભિન્ન જગાઓમાં વિધવિધ પ્રકારની વનસ્પતિ, પશુ, પક્ષી વગેરે વિધેનું જ્ઞાન કુદરતનો ઝોઝો ખ્યાલ નથી આપતું. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારાગણો અને બીજા અનેક અમતકારિક ગ્રહોનું જ્ઞાન આપણને કુદરતની વધારે નજીકમાં લાવી મૂકે છે. આ સર્વ કુદરતનોજ અભ્યાસ નહિ તો બીજું શું હોઈ શકે? એ અભ્યાસ ભૂગોળદ્વારાજ સાધી શકાય છે એ સ્પષ્ટ છે. ઉપર પ્રમાણે ભૂગોળથી મળતું જ્ઞાન જીવનની સૌથી ઉપયોગી બાબતો સાથે અંબંધ ધરાવે છે, પણ તે પ્રમાણે જ્ઞાન મળવાનો સઘળો આધાર તો ભૂગોળશિક્ષણની પદ્ધતિ ઉપરજ રહે છે, અને તેથીજ ભૂગોળશિક્ષણ કેટલાકને નકામી ગોખણપટ્ટીજ લાગે છે, જ્યારે કેટલાકને અત્યંત અગત્યનો વિષય જણાય છે.

વઢવાણ કેમ્પ,

કન્યાશાળા.

તા. ૩૦-૧૨-૩૨.

ગિરિજા દેવીપ્રસાદ રાવળ

સને ૧૯૩૨ માં છોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં
બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ભાષા:-વાક્યપૃથક્કરણ અને પદ-છેદ પરત્વે બીજાકુલ લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી. વિવેચન અને વિવરણ માત્ર શબ્દો મૂકીનેજ કરવામાં આવ્યું હતું. સમજૂતી આપતી વખતે પૂર્વાપર સંબંધ સમજાવવાનો યત્ન

સને ૧૯૩૨માં છોકરીઓ માટેની વ. દા. પરીક્ષાના કામની સમાલોચના ૯૦

ભાગ્યેજ વિદ્યાર્થીઓએ કરેલો હતો. તેઓએ વાચનમાળાના પાઠોનો અભ્યાસ યોગ્ય રીતે તેમની ઝીણવટથી—વિવેચક દૃષ્ટિથી કર્યો હતો નહિ.

સૂચના:—શિક્ષકોએ પાઠોની ગોખણપટ્ટી કરવાની વિદ્યાર્થીઓની ટેવને મૂકાવી દેવી જોઈએ, અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિચાર યોગ્ય રીતે જણાવી શકે તેવી રીતનો તેમને સંપૂર્ણ મદાવરો પાડવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય શબ્દોનો યોગ્ય સ્થળે ઉપયોગ કરે એવો ખાસ આગ્રહ રાખવો જોઈએ. વ્યાકરણનો વિષય રસિક થાય તેટલા માટે તે વિષયને ભાષાના એક અંગ તરીકે ગણી શીખવવો જોઈએ.

નિબંધ:—નિબંધ માટે જે વિષયો પરીક્ષામાં જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા તેમાંથી એકે વિષય ઉપર યોગ્ય અને ખરી રીતે વિદ્યાર્થીઓ નિબંધ લખી શક્યા નહોતા. સામાન્ય વિષયો સંબંધી પણ તેઓની વિચાર-યોજનામાં ખામી જણાઈ આવી હતી. કેટલાક શબ્દોની જોડણી ખોટી હતી. અક્ષર એકંદર ઠીક હતા. આપેલા મુદ્દાઓ ઉપરથી વાર્તા ઉપગ્ન-વાની શક્તિનો ખીલકુલ વિકાસ થયો નથી.

સૂચના:—દરરોજના સામાન્ય વિષયો ઉપર નિબંધ લખવાનો મદાવરો હોવો જોઈએ. સાર ઉપરથી વિસ્તાર કરી નિબંધ કે વાર્તા કેમ સારી રીતે લખી શકાય તેની પદ્ધતિ જે શિક્ષકો જતાવે તો તે વધારે સાઈ છે. સારા નિબંધો વખતો વખત વર્ગ સમક્ષ વાચી જતાવવા જોઈએ, અને જે સારા મુદ્દાઓ હોય તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય ખેંચવું જોઈએ.

શ્રુતલેખન:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. ‘પુષ્કળ’, ક્ષિતિજ’, ‘પરાવર્તન’ જેવા અધરા શબ્દોની જોડણી ખરી નહોતી.

ગણિત અને નામું:—વિશેષ અને સાદી સંખ્યા વચ્ચેનો તફાવત ધણા વિદ્યાર્થીઓ જાણતા નહોતા. મિશ્ર પ્રમાણના દાખલા ગણતી વખતે ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને સમ અને વિષમ પ્રમાણનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ હતો. ધણા વિદ્યાર્થીઓને ‘સાદી સંખ્યાના’ અર્થની માહિતી નહોતી. દશાંશનાં મૂળતત્ત્વોનો પણ તેમને ખ્યાલ નહોતો. દાખલા ગણવાની રીતમાં ભૂલો કરેલી હતી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને સિલિક મેળવતાં આવડતી નહોતી.

સૂચના:—દાખલા પદ્ધતિ પૂર્વક અને ખરી રીતે કેમ ગણાય તેની રીત વિદ્યાર્થીઓને જતાવવી જોઈએ. સાદી અને વિશેષ સંખ્યાનો વ્યાવહારિક પુરતાં દ્રષ્ટાંતો આપી તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. ગણિતના વિષયની શુદ્ધિપૂર્વક સમજાવતી આપીને અને તે વિષયને વિદ્યાર્થીઓના ઇવનવ્યવહારને અંગે થતી પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડીને તેના મૂળ

સિદ્ધાંતોનું પાઠ્ઠન જ્ઞાન તેમને આપવું જોઈએ. શિક્ષકોએ ગણિતના અમુક અમુક દાખલા સ્પષ્ટ અને તર્કસિદ્ધ પદ્ધતિથી ગણીને નમુનારૂપ જવાબ કેવા હોય તે બત વધું જોઈએ.

ભૂગોળ:—આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓનું કામ એકંદરે અગ્રંથોપકારક હતું. ભૂગોળની હકીકતોનું જ્ઞાન તેમને અસ્પષ્ટ અને બૂલબૂલું હતું. સુવેશ અને પનામાને ખેતીવાડીને લગતી નહેરો તરીકે ઓળખાવી હતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ રૂપરેખાત્મક દિશ્વસ્તાનનો નકશો દોરી શક્યા નહોતા. મુંબઈ અને સ્ટાન્ડર્ડ વખતનો તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ નહોતો. રજબર, બિન વગેરે કયા કયા દેશોમાં નીપજે છે તે તેઓ જાણતા નહોતા.

સૂચના:—આટલાસ અથવા ભીતે ટાંગવાના નકશાનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે પ્રાથમિક શાળામાં કરવામાં આવતો નથી. થોડાક નકશાનું આકૃતિરૂપે શિક્ષકો તરફથી હસ્તકૃતોગર્ભ કામ કરવામાં આવે તો આ વિષય સમજવામાં તે ઘણું મદદરૂપ થઈ પડે. વિષયશિક્ષણમાં માતૃ-પતૃવ અને વર્ણનાત્મક શૈલીનાં તત્ત્વો જાણી તેને વધારે રસિક અને વહેવાર બનાવવું જોઈએ અને તેટલા પ્રમાણમાં ભૂગોળની હકીકતો ખાલી નકશાના ખોખામાં પુરવાનો મહાવરો પાડવો જોઈએ.

ઇતિહાસ:—વિદ્યાર્થીઓના જવાબ સંબંધ વિનાના હતાં. ઘણી બાબતોમાં વિદ્યાર્થીઓને જવાબ લખાણથી લખવાની આદત પડેલી હોય છે. ટોડરમલ, ગૌતમશુદ્ધ, રામચંદ્ર કલામવ, ચાંદબીબી વગેરે જેવા ઐતિહાસિક પુરુષો વિશે તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોતો નથી. ૧૯૨૧ માં મુંબઈની ધારાસભામાં જે સુધારા દાખલ થયા તેનો ખ્યાલ ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને હતો. પરીક્ષા માટે તૈયારી કર્યા વિના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં બેઠા હતા.

સૂચના:—ઐતિહાસિક બનાવોને લગતી વધારાની હકીકત એકડી કરી ઇતિહાસ વધારે રસિક રીતે શીખવવો જોઈએ. ઐતિહાસિક હકીકત ગોખી નાખવાની પદ્ધતિને બીલકુલ ઉત્તેજન મળવું ન જોઈએ. શિક્ષકોએ મુખ્ય અને સૂચક બનાવો પુરેપુરી રીતે શીખવવા જોઈએ; ઝીણી બાબતો વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાતે શીખી લેવી જોઈએ.

પ્રધાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને નિર્ણયાત્મક બનાવો હોય અથવા યુગ પ્રવર્તક પુરુષો હોય તેમના વિશે કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ થવો જોઈએ. સમય સમયના તફાત બનાવી વર્ષમાં પાંદ ચાલતો હોય તે વખતે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અગ-

સને ૧૯૩૨માં છોકરીઓ માટેની વ. દા. પરીક્ષાના કાગની સમાલોચના હર
લના અંતિદાસિક બનાવો હોય તેના ઉપર વિદ્યાર્થીઓએ વખતે વખત
મોંઝેથી કે લેખી ટીકા કરવી જોઈએ આથી વિષય યોગ્ય રીતે વિદ્યા-
ર્થીઓ સમજી શકશે.

આરોગ્ય:—આરોગ્યસાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો વિદ્યાર્થીઓને ખીલકુલ
શીખવવામાં આવ્યાં નથી. પાચનક્રિયા અને લોહીની દરવાની અને શુદ્ધિની
ક્રિયા એ બંને સેળબેળ કરી દેવામાં આવી હતી. અવધવોના યોગ્ય વ્યાપાર
વિરે તેઓને યોગ્ય ગાન નહોતું. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયમાં કાચા હતા.

સૂચના:—પાસે એવું કોઈ દવાખાનું કે આરોગ્યમંત્રહસ્થાન હોય
તો જતી શકે તો ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને જઈ જઈ વિષયને વહેવારે રૂપ આપી
તે શીખવવો જોઈએ જો નમુના કે ખીલું કાઈ સાહિત્ય ન હોય તો
શિક્ષકોએ નકશા બનાવવા જોઈએ અને તેની મદદથી વિષયની સમજુતી
આપવી જોઈએ. ચિત્રો અને આકૃતિઓનો યોગ્ય ઉપયોગ થવો જોઈએ.

સૌયકામ:—આ વર્ષે આ વિષયમાં કામ અમંતોપકારક હતું.
ઘણા ઘોડા વિદ્યાર્થીઓને વેતરેવાનો કે ગાજ કરવાનો કંઈક ખ્યાલ હતો.

સૂચના:—કપડાં તૈયાર કરવાનો વિદ્યાર્થીઓને વધારે મદાવરો હોવો
જોઈએ. શિક્ષકોએ તેમની પાસે વધારે કામ કરાવી કે જાતે તેવું કામ
કરી બતાવીને વિષયને વધારે સારી રીતે શીખવવો જોઈએ.

મૃદિજ્ઞાન:—છોડવા અને પ્રાણીઓ વિશે વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન એકંદર
હીક હતું. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ ક્યારામાં કામ ક્યું નથી એમ જણાય છે.
છોડવાના વિકાસનું નિરીક્ષણ તેઓએ ક્યું નથી. ઝાકળ, ધુમસ અને કરાની
અસર વનસ્પતિ ઉપર શી થાય છે તેની માહિતી ઘણા વિદ્યાર્થીઓને હતી નહિ.

સૂચના:—જીદા જીદા રોપા અને પ્રાણીઓનું નિરીક્ષણ સંપૂર્ણ
રીતે આ વિષયમાં થવું જોઈએ. દરેક નિરીક્ષા વખતે જે જે કંઈ વિશેષ
જેવામાં આવ્યું તેની વિદ્યાર્થીઓની નોંધપોથીમાં નોંધ થવી જોઈએ.
વિદ્યાર્થીઓને જે ક્યારાઓ સોંપવામાં આવ્યા હોય તેનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થી-
ઓએ કર્યો છે કે નહિ, તેમજ ક્યારાઓમાં જે રોપા ઉછેરવામાં આવ્યા
હોય તેની તેઓએ સંજાળ લીધી છે કે નહિ તે શિક્ષકોએ જોવું જોઈએ.
જાતે કામ ક્યું ન હોય અથવા નિરીક્ષા કરી ન હોય તો ગમે તેટલું
પુસ્તકો કે જ્ઞાન હશે તો તે કાંઈ ઉપયોગનું થશે નહિ. વિદ્યાર્થીઓની ને ધ-
વોથીની યોગ્ય તપાસ યાય તો તે વિદ્યાર્થીઓને લાલ કર્તા થઈ પડશે.

ચિત્રકામ:—વર્ણચિત્રકામ એકંદર ઘણું નજાનું હતું વિદ્યા-
ર્થીઓએ બરાબર પદાર્થનું માપ લીધું નહોતું. સામાન્ય ધોરણ દરતાં
પણ ઉતરતા પ્રકારનું તેમનું કામ હતું.

સૂચના:—પદાર્થોના માપ ઉપરથી પદ્ધતિનું ધારણ બાંધવું જોઈએ. તેના માપ લેવાનો વિદ્યાર્થીએને વારંવાર મહાવનો થવો જોઈએ; અને પછી તેનું ચિત્ર પાડવાનું તેમને કહેવું જોઈએ.

સંગીત:—આ વિષયમાં માત્ર એક જ વિદ્યાર્થી બેઠા હતા તેનું જ્ઞાન ઘણું કાચું હતું; કારણકે સંગીતના તાલ આપી શક્યા નહોતા, તેમજ રાગ ગાઈ શક્યા નહોતા, અને તે સંબંધી જ્ઞાન પણ હતું નહિ. સંગીતનો તેને કશો ખ્યાલ હતો નહિ.

ધનામપત્રક બેઠા જિલ્લો.

રાણીયા	માંડાસાલના સોની બોળીલાલ	૩—૦—૦	પતાસાં તથા ગંરીખ વિદ્યાર્થીને ટોપી વહેંચી.
એરડા	હાકોર થી દિમતસિદ્ધાં તખતસિદ્ધાંએ	૭૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
	ભાવસાર હીરાચંદ બુરાલદાસ	૪૫—૦—૦	"
	નમારાવળ વખતસંગ દડીમંગે		
	હાકોર થી અરજુનસિદ્ધાં માધવસિદ્ધાંએ	૪૫—૦—૦	"
સામેલવર્ગ	ગોરસદના રહીરા હાકોર મહેરબાવા ફતેસિદ્ધે	૨૦—૦—૦	"
આગ્રેદ	મણીલાલ ભાઈલાલ પટેલ નારના પા. રામદાસ હીરાભાઈએ	૧૫—૦—૦ ૨૩—૬—૦	જાળાએને જમનસિદ્ધના દાદ વહેંચ્યાં.
		૩—૦—૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
મરીડા	ચોદાણ હેમાજી જીરાજીએ	૪૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા તથા પિત્તળના ચાલા વહેંચ્યાં.
	હાકોર પરજતસંગ સામતસંગની પુત્રવધુ પુલખાએ	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
માછીએડ	હાકોર જગજીવનદાસ મુળજીભાઈએ	...	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
મોનીપુર	તાળંદ જગન માંકજી	૧૫—૦—૦	"
સામરઆ	પરમારદેશાઈભાઈભાઈભાઈએ પા. બાજરભાઈ હરિભાઈએ	૨—૦—૦ ૫—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
મરીડા	ચોદાણ ભાઈજી જેણાજીએ	૪—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
માદેજ	મોદવાના મહેતા રણજીભાઈએ	૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
મોદવા	"	૮૫—૦—૦	રફલ તથા કન્વાસાજાની જાળાએને જમાડી
	"	૧૦૧—૦—૦	પરજની ઓરડી નિરાળ ખાતે બંધાવી.

ચિત્રચુકત મૂળાક્ષર

સાધજ ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો મૂકીને બતાવેલ છે.

તાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે, તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની ટિકિટ બીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પમંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વારનિશ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની	કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોઠેલા મૂળાક્ષરની પેટ્ટી ..	૧-૦-૦
ચિત્રોનાં નામ (ચિત્રો સાથે) પેટ્ટીની ..	૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટ્ટી (૧ થી ૧૦ સુધી) ..	૦-૮-૦

જેરાંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

વૃઢવાણ સીટી.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. ડેવવણીખાતાએ પાંચપુસ્તક
તરીકે મંજુર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાદરલાલ અમૃતલાલ દવે]
અ. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ધણાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને ચોક્કસ એવાં સુદર છે
કે ખાળક ગુપ્તવાચા સિવાય આ કદિન
વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓને બોલે સહેલું કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલમાં લખાય કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી ડેવવણીખાતાએ
મંજુર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લગભગ પછી ભૌગોલિક ચચેલા

દેવકારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છોકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ
પરીક્ષાના બધામ વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ, પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની દબચી લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવાં કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

દન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

દન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે.
દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીનાં પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છોકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. બંને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
શેવું ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ગીચીરાઈ, અમદાવાદ.

મુખર્ષિ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગનાં
લેનાં માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્ટરબુક તરીકે મળુર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચોખ્ખું

સરળ બાળ આંકગણિત
(આથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

લોગીલાલ કેશનલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

અને

વમનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુખર્ષિ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા સેન્ટ્રલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટેક્ટરબુક
ટેક્ટરબુક તરીકે મળુર કરેલું

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનગુણગમ મણિગંધર્વ દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૩-૦

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે ધોરણ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

ર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અને
મણિલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૧--

ગુજરાત-૧૬ નકશા અને ૧૬ ખોખા.
૧૦૦ સત્તાલ સાથે ધોરણ ૪ માટે.

કિંમત ૦-૨-૬

નવીન એટલાસ પુ. ૨--

મુખર્ષિ ઇલાકા-૧૪ નકશા અને ૧૪
ખોખા. ૬૫ સત્તાલ સાથે ધોરણ ૪

માટે કિંમત ૦-૨-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૩--

પૃથ્વીના બધા ખંડોના ૯૦ નકશા
સાથે કિંમત ૦-૭-૦

મુખર્ષિ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્ટરબુક તરીકે મળુર કરેલો.

નવી સુધારેલી આદિતિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

નિર્મલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

મુખારો વધાના કરનાર

મૃણજીભાઈ હીરાલાલ ચોકરી

ગ્રા. એ.

કેશનાસ્તર પ્રેસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૩-જુની આદિતિ પ્રિન્ટ-૬-૦
વાળા બેઠેલો તે વળી તે મળશે

પ્રાથમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના આથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જાણાવવાનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, ડ્રોઇંગ, નોટબુક્સ, રબર, પેન્સિલ, ક્રુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે ધણીજ દરિયાવત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જોવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતા પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સામે,
રીચીરાડ—અમદાવાદ.

રમણીક પી. કોઠારીની કંપની,
શુક્રસેતર એન્ડ પબ્લિશર.

શાળાપયોગી ક્રેટક્રસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૪૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ બે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

*૫. સરળ ચતુરપતિ ગાત્રપ્રકરણ—આ. પ્રા. ગુરુઆ. કંપી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં સંજોગોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૪-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સવળા જાણીના શુક્રસેતરને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. સાહની કંપની,

કે. પાનકોર નહે—ગુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ સાહુ, ગોંડલના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કપરવંજ.

ગાંડીજી એટલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપોળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોચટોપની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦૮
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપગાની ચતુરાઈ	૦૮
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦૮
૬ લીબમ	૦૮	૨૮ બકુલ બમરખ	૦૮
૭ જયબજ્રંગ	૦૮	૨૯ મકનો મરતાનો	૦૮
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ બંગાળી બિરબલ	૦૮
૯ વાગે તું વન	૦૮	૩૧ ભૂલભૂલામણી	૦૮
૧૦ બકુલ દાર	૦૮	૩૨ સવાડાની આપનીતી	૦૮
૧૧ બરશીપુરી	૦૮	૩૩ બોટી બોટી વાતો	૦૮
૧૨ મોનાકુમારી	૦૮	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચ્છર	૦૮	૩૬ કોલસાકાકા	૦૮
૧૫ ધૂપસળા	૦૮	૩૭ સખરસ	૦૮
૧૬ બાળવિદાર (૨)	૦૮	૩૮ કીર્તિસ્તંભ	૦૮
૧૭ મોતીના દાણા	૦૮	૩૯ રિઝીટિહો	૦૮
૧૮ કેરીના ભાઈમાં	૦૮	૪૦ સારંગીચળો	૦૮
૧૯ ગેક હતો કૂતરો	૦૮	૪૧ ખરેખરી વાતો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોમાળની મોજ	૦૮
૨૧ મિમાલ	૦૮	૪૩ રશીની પેટી	૦૮
૨૨ મેઘધનુષ	૦૮	૪૪ પુસ્તકાલય	૦૮
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦૮

* નવી નવી છપાતી જાય છે *

ઇનામ-લહાણી માટે અન્વેષ

મુંબઈ, અમદાવાદ, દરંગી, વડોદરા, નડિઆદ, ભરુચ વગેરે સ્થળે
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

સ્વદેશી કિન્ડરગાર્ટન સ્ટોર.

સંવત ૧૯૮૯ ની વર્ષફળ પંચાંગ હાયરી કિં ૦-૪-૦

ખાળસાહિત્ય ધાર્મિક તથા દેખવણીને લગતાં પુસ્તકો-પદાર્થો ચિત્રો તથા નકશાઓ વેચનાર તથા જીજ્ઞાસુ કમિશનથી પુરી પાડનાર. કેટલોગ મંગાવો.

ખાળસાહિત્ય.

નવી ખાળપોથી, ખાળ ઉખાણાં, તાળ જોડકણાં, દસતા દિસાખ, ખાળ-સામણાં, ખાળનાટિકા, ખાળ વાર્તા, ગોડિવનું ખાળ સાહિત્ય, દક્ષિણામૂર્તિનું ખાળ સાહિત્ય, ગુજરાત વિદ્યા-પીઠ, ખાળછવન, ખાળમિત્ર, ખાળક, તાલોછાન વગેરેનું ખાળ સાહિત્ય ગણિકા, ભરત. ગુંથણ, રીવણનાં પુસ્તકો, મોતીના તોરણની ચોપડી, પુઠી જુદી જાતની ફોલિયો છોકરા, ઇન્ડોંગ છોકરા, કાગળની કરામત, ગાયિયા પુરવાની છોકરા, પાઠશાળા, સોષ કેમ બનાવવી તેનાં પુસ્તકો, ભાર, કુમારી, સુવતી. સ્ત્રીઓ, તિત્તી નીવમન તથા વાજીત્ર ગામડો.

ધાર્મિક પુસ્તકો.

૩૨જ ચિત્રોવાળી ગીતા (મચિત્રો)
૧૪૫૫ ગીતા (૩૪ ચિત્રોવાળી)
૩૨જ પંચરત્ન ગીતા (૨૫ ચિત્રો)
૩૩૫૫ ધર્મગીતા (આર ચિત્રોવાળી)
૧૩૫૫ ધર્મ ગીતા (૧૬ ચિત્રોવાળી)
૩૨૫૫ હિન્દી ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત
૩૨૫૫ મરાઠી ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત
૩૨૫૫ સંસ્કૃત ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત
૩૨૫૫ રામ રક્ષા થી રામનોષ સહિત
૩૨૫૫ દત્તમાન આવીસા જૂતપ્રેત નિવારણ
૩૨૫૫ લક્ષ્મી સ્તોત્ર (ધનદાયક)
૩૨૫૫ પુરપોતમ સદાચારામ (સચિત્ર)

શ્રી સત્યનારાયણની કથા વિષ્ણુસદસ
શ્રીમદ્ ભાગવત [નામ સાથે
પુસ્તકીકૃત રામાયણ

એકાદશ ગીત તથા સર્વ જાતનાં
ધાર્મિક પુસ્તકો આડરથી જીજ્ઞાસુ કમિ-
શને પુરા પાડવામાં આવશે.
કિન્ડરગાર્ટન કેરમ ૧૮x૧૮, ૨૪x૨૪
૭ રમતનું કેરમ દાખલાવાળું (૩૦x૩૦)

ચિત્રો તથા નકશા.

આર ભાષા થીખામ તેવી કિન્ડરગાર્ટન
અક્ષરબોધ. (૨૦૦ ચિત્રો) કિં. ૦.૧૧
સચિત્ર અક્ષરબોધ પુસ્તક
સચિત્ર અક્ષરબોધ કાડ
સચિત્ર અક્ષરબોધ નકશો.
સચિત્રાન પશુ પ્રાણીના નકશા
પદાર્થ તથા કારીગરના દધીયારની પેટી
ચિત્રવાંચન નકશા (સ્કુલ માટે)
જીજ્ઞાસુના નકશા પૃથ્વીના ગોળાકાર્યો બોક્સ
કક્ષા આરાખીના નકશા
દસતા દિસાખનો નકશો તથા પુસ્તક
બાંકના નકશા બાંક પેટી
ચિત્રપોથી, ચિત્ર કાડ, ચિત્ર પત્ર, ચિત્ર
ચેન્ડરિય, ફોલિયોનાં પુસ્તક
દેશ નેતાના ચિત્રો તથા પત્ર બોક્સ
કાડ, કેલેન્ડર, હાયરી, રોશનરી,
રેલેટ પેન, પેન્સિલ, રમકડાં, રંગ,
ચોક્ક મોન્ટેસરી, કિન્ડર ગાર્ટન સેટ,
તથા શિક્ષણને લગતા સર્વ જાતના
સાહિત્યો કમિશન આર મંગરો.

કે. કે. જોશીની કુંપની.

કે. ૧૦૮-૧૦૯ સ્વદેશી મારફીટ કાલબારેલી-મુંબઈ નં. ૨

કમિશનમાં વધારે।

દેખણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિરાશમાં ટેક્ટરબુક તરફ ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળભાષા ૭ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં
દરેક નંબરની કિંમત બે આના

આખ્ય, અનિશ્ચિત, લોકલગોડ, ખાનગી મગેર અને સાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર ભાષ્યપ્રદ વાંચ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરના અમેા નમસાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. વપલી સૂચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને દેખણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સહર લેખનકળાને શાંખ રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ થોડા ઇન્સાફ આપીશો.

૨૫૦ અને તે વપરાત કોપિ ખરીદનારને સોંઠે ૩૦ રકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ માર્ગત્વ કે સ્ટેશનથી આમળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૩ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મેળાવી છે તેની દરેક બાકસમાં જોકે નંબરની હકનખારની કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-હાથાવાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી ખાતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-ગેસર્સ એસ. બી. શાહની કુખનિ.

ગોધરા-એમ. વહીલ બંધસ, રારાફ બજાર.

દેખણીખાતાના મ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલા

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લા કિંમત ૦-૧-૬

બખાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યા છે.

પત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું દેખાઈ-ગેસર્સ એન. ડી. મહેતાની ફં.

બુકબોલિંગ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૧૯૬૯-૬૦ માસખતેરીર-મુંબઈ

સ્વદેશી કિન્ડરગાર્ટન સ્ટોર

સંવત ૧૯૮૯ ની વર્ષફળ પંચાંગ ડાયરી કિં. ૦-૪-૦

બાળસાહિત્ય ધાર્મિક તથા કેળવણીને લગતાં પુસ્તકો-પદ્યો ચિત્રો તથા નકશાઓ વેચનાર તથા શુદ્ધ કમિશનથી પુરી પાડનાર. કેટલોગ મંગાવો.

બાળસાહિત્ય.

નવી બાળપોથી, બાળ ઉખાણાં, બાળ જોડકાં, હમતા હિસાબ, બાળ-હસામણાં, બાળનાટિકા, બાળ વાર્તા, ગાંડિવનું બાળ સાહિત્ય, દક્ષિણમૂર્તિનું બાળ સાહિત્ય, ગુજરાત વિદ્યા-પીઠ, બાળશુવન, બાળમિત્ર, બાળક, બાળોદ્યાન વગેરેનું બાળ સાહિત્ય માસિકો, ભરત. મુંચણ, શીવજીનાં પુસ્તકો, મોતીના તોરણની ચોપડી, જુહી જુહી જાતની કોઈક શુકો, પેઇન્ટીંગ શુકો, કાગળની કરામત, સાથિયા પુરવાની શુક, પાકશાસ્ત્ર, રસોઇ કેમ બનાવવી તેનાં પુસ્તકો, કુમાર, કુમારી, સુવતી. સ્ત્રીબોધ, સંતતી નીવમન તથા વાજીંત્ર ગાઇડો.

ધાર્મિક પુસ્તકો.

સરળ ચિત્રોવાળી ગીતા (મચિત્રો). ગદ્યાર્થ ગીતા (૩૪ ચિત્રોવાળી). સરળ પંચરત્ન ગીતા (૨૫ ચિત્રો). ક્ષત્રિય ધર્મગીતા (બાર ચિત્રોવાળી). વૈષ્ણવ ધર્મ ગીતા (૧૬ ચિત્રોવાળી). સરલ હિન્દી ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત. સરલ મરાઠી ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત. સરલ સંસ્કૃત ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત. શ્રી રામ રક્ષા શ્રી રામબોધ સહિત શ્રી હનુમાન ચાલીસા જૂતપ્રેત નિવારણ શ્રી લક્ષ્મી સ્તોત્ર (ધનદાયક) શ્રી પુરુષોત્તમ સદ્બ્રજનામ (સચિત્ર)

શ્રી સત્યનારાયણની કથા વિષ્ણુસદસ શ્રીમદ્ ભાગવત [નામ સાથે સુવસીકૃત રામચંદ્ર]

એકાદશ ગીત તથા સર્વ જાતનાં ધાર્મિક પુસ્તકો એડર્સથી જુજ કમિ-શને પુરા પાડવામાં આવશે. કિન્ડરગાર્ટન-કેરમ ૧૮x૧૮, ૨૪x૨૪ ૭ રમતનું કેરમ દાખડાવાળું (૩૦x૩૦)

ચિત્રો તથા નકશા.

ચાર ભાષા શીખાવ તેવી કિન્ડરગાર્ટન અક્ષરબોધ. (૨૦૦ ચિત્રો) કિં. ૦.૧૧. સચિત્ર અક્ષરબોધ પુસ્તક સચિત્ર અક્ષરબોધ કાડ સચિત્ર અક્ષરબોધ નકશા. સ્પષ્ટિમાન પશુ પ્રાણીના નકશા પદ્યાર્થ તથા કારીગરના હાથીધારની પેરી ચિત્રવાંચન નકશા (સ્કુલ ગાઉ)

બૂજોળના નકશા જુદીના જોળાત્યા બોક્સ કક્કા આરાખડીના નકશા હસતા હિસાબનો નકશો તથા પુસ્તક બાંકેના નકશા બાંક પેરી ચિત્રપોથી, ચિત્ર કાડ, ચિત્ર પંખડ, ચિત્ર પેઇન્ટીંગ, કોઈકનાં પુસ્તક દેશ નેતાના ચિત્રો તથા પંખડ બોક્સ કાડ, કેસેન્ડર, ડાયરી, રેશનરી, સ્વેટ પેન, પેનસિલ, રમકડાં, રંગ, ચોક મોન્ટેસરી, કિન્ડર ગાર્ટન સેટ, તથા શિક્ષણને લગતા સર્વ જાતના સાહિત્યો કમીશન સાથે મળશે.

કે. કે. જોશીની કંપની.

કે. ૧૦૮-૧૦૯ સ્વદેશી મારકીટ કાલબાદેવી-મુંબઈ નં. ૨

પુસ્તક ૭૨]

[અંક ૪]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ સને ૧૯૩૩

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-ગણના વખતમાં લે રીતરિવાજ તથા કાનુને ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરૂપયોગી નીવડે છે, અને અરેખર આપણા યુવક યુવતી નત્યના વડ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે આરી યોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે રા ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્થાપીત ગણ્યા છે)

પી “કાયમદ ન્યુઝિસી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીષદ દ્વારા લગભગ લેખકો
સલામત રીતે-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	જે હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો । ...	૯૪
૨.	એક શિક્ષકની શાળા ...	૯૯
૩.	બાળકનાં માબાપને યાદ રાખવા જોગ અગત્યની બાબતો. ...	૧૦૪
૪.	આહીરોનું યુગસંત ...	૧૦૭
૫.	પ્રિ. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વિદ્યાર્થીના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન ...	૧૧૨
૬.	અવાસરૂપે જીજ્ઞાસુશિક્ષણ ...	૧૧૯
૭.	ઈંગ્લેન્ડમાં પુખ્ત વયરોની કેળવણી ...	૧૨૩
૮.	દાંતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો. ...	૧૨૪
૯.	નવીન પરખો બંધાવશો ! ...	૧૨૬
૧૦.	સરકારી જાહેરખબરો ...	૧૨૯
૧.	છોકરાઓ માટેની વ. દા. પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ...	૧૨૯
૨.	મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી ...	૧૪૧
૩.	સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી. ...	૧૪૭
૪.	જી. બા. માં સને ૧૯૩૨ માં લેવાયેલી છોકરાઓ માટેની વ. દા. પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી. ...	૧૪૧
૧૧.	ખાનગી જાહેરખબરો ...	૨૪

દેશીનામું. ટેકસ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. આત્ર સમગ્ર પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત જે કે, જોરો, વિમા અને પેસ્ટલ એન્ડર વિશે પુરી માહિતી તથા છુનાં મનોમતન ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોમતન દાખલ કર્યા છે. એક વાર નાંચી વાંચના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, સુરત—ક. ના. ની કંપની, ભારત—દેસાઈ સર્વેસ, સુકસેવર. એન્ડ—અમદાવાદ માળેકલાલ સામર્થ્યક શાક ઇમનદાસ લલિતવાઈ શાહ, વાવમુકતા આદિસ, પેમેસરોડ—વડોદરા.

ગુજરાત સાહ્યપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

એપ્રિલ સને ૧૯૩૩

[અંક ૪

જે હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો !

થોડા દિવસ ઉપર હોળીની રમઝા હું મારા મિત્ર રમણલાલ મહેતાને મળવા ગયો હતો. તેઓ એક પ્રગતિમાન દેશી રાજ્યની હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર છે. તેમને અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યનો ઘણો જોખ છે. વળી તેઓ હાલના સામાજિક પુનરચનાના પ્રશ્નોમા ઘણો રમ થે છે. ટોઠપણ મમાજની ઉન્નતિનો આધાર તેના બાળકોને અપાતી કેળવણી ઉપર રહે છે એવો તેમનો દૃઢ મિદ્દાત છે. આ હેતુને અનુમરી તેમણે ગામ્ય પુનઘટનાના મચાલનો બારીક અભ્યાસ કર્યો છે અને ગામડાની કેળવણીને લગતા પ્રશ્નોની ચર્ચા વખતે તેઓ કંઈ નવીનજ દષ્ટિ રણુ કરે છે. તેમનો આદર્શ ઉચો છે, પણ તેની સાથે તેઓ વહેવાર પણ છે.

આ પ્રમંગે મિ. રમણલાલ પામે એક શિક્ષક એકા હતા. તેમનું નામ શિવશંકર હતું. તેઓ બંને હાલની પરીક્ષાની પદ્ધતિ મંબધી વાર્તાવિનોદ કરતા હતા. તેમની વચ્ચે ચએલી વાતચીત નીચે પ્રમાણે છે.—

રમણલાલ:—તમારે ત્યા હવે પરીક્ષા ચઈ ગઈ હશે.

શિવશંકર:—હા, ગયે આઘાડીએજ પરીક્ષા પુરી થઈ.

રમણલાલ:—શાળાનું પરિણામ કેવું હતું છે ?

શિવશંકર:—૮૫ ૮૬.

રમણલાલ:—આવું પરિણામ જોતાં એક રીતે શાળાનું કામ સંતોષ-કારક કહી શકાય; પણ દેટલા છોકરા પાસ થયા છે તે ઉપરથી તેમને યોગ્ય તાલીમ આપવામાં આવી છે એમ કહી શકાય નહિ.

શિવશંકર:—શાળાના કામની ખીણ કઈ કસોટી હોય છે? કેપ્રુટિ સાહેબ છોકરાંની પરીક્ષા લે અને તે ઉપરથી શાળાનું કામ કેવું છે તે નક્કી થાય છે. જેટલા છોકરા પાસ થાય તેટલા પ્રમાણમાં કામ સારુંનરહ્યું ગણાય છે.

રમણલાલ:—દાલની આપણી પરીક્ષાપદ્ધતિ ઘણી ખામીવાળી છે. તેમાં મુખ્યત્વે બાળકોને દેટલું આવડે છે તે તપાસવામાં આવે છે, પણ તેમણે કેવી રીતે તે જ્ઞાન ગ્રેગવ્યું છે તે જોવામાં આવતું નથી; એટલે પરીક્ષા વખતે ઘણુંખડું બાળકની રમણશક્તિનીજ કસોટી થાય છે.

શિવશંકર:—આ સિવાય ખીજું શું તપાસવાનું હોય એ અમારા જાણવામાં નથી. છોકરાંને લખતાં વાંચતાં તથા દિસાળ કરતાં આવડે એમાંજ શિક્ષકનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે. છોકરાંને સ્વાલ પૂછવામાં આવે અને તેના તે જવાબ આપે તે સિવાય પરીક્ષાની ખીણ કોઈ પદ્ધતિ છે નહિ.

રમણલાલ:—આ તમારું ધારવું જૂલભરેલું છે. અનેક વરસોથી ચાલી આવતી પરીક્ષાની રુઢિમાં હવે તો ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. કેળવણીનો ઉદ્દેશ, તેની પદ્ધતિઓ તથા સાધનમાં હાલમાં ઘણા મોટા ફેરફાર થયા છે એ તમે જાણતા નથી એમ લાગે છે. બાળક એ વૃદ્ધિ પામતી વ્યક્તિ છે; અને મોટી ઉંમરના માણસ કરતાં તેની શારીરિક તેમજ માનસિક શક્તિ જુદા પ્રકારની છે એ દરેક શિક્ષકે પ્રથમ જાણવાની જરૂર છે. વળી વિચાર, લાગણી, કલ્પના, ધ્યેયગતિ જેવી તેની શક્તિઓમાંની એક શક્તિ યાદદાસ્ત છે. બાળમનોવિકાસમાં તેનું સ્થાન ગીણુ છે. ખરી રીતે તેની વિચારશક્તિનો વિકાસ એ કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ છે. આ ઉપરાંત તેની લાગણી તથા કલ્પનાની તાલીમ ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તેની સાથે તેની ધ્યેયશક્તિ કેળવી તેને સારી ટેવ પાડવી જોઈ એ. તેનું શરીર નીરોગી રહે અને તેનો બાંધો દૃઢ થાય તેવી તાલીમ તેને મળવી જોઈ એ. હુંકામાં તેનામાં સ્વતઃ પ્રવૃત્તિ, સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ, સાહસ, કર્તવ્યની લાગણી, ખર્ત અને આગ્રહના ગુણ આવે એ ખરી કેળવણી છે. આરિજનો વિકાસ એ સંસારવહેવારમાં ઘણું ઉપયોગી બળ આ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીનામાં સામાજિક લાગણી ઉત્પન્ન થવી જોઈ એ.

એટલે બીજી વ્યક્તિઓની સાથે સહકાર અને જરૂર પડે સ્વાર્થ લાગ કરવાની વૃત્તિ તેનામાં દૃઢ થવી જોઈએ.

શિવશંકર:—તમે તો કેળવણીના નવાજ સ્વરૂપનું ચિત્ર મારી આગળ ખડું કર્યું છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં હાલમાં અપાતા શિક્ષણમાં ઘણી ઉણપો માલમ પડે છે.

રમણલાલ:—આજ કારણસર મેં તમને આરંભમાં કહ્યું હતું કે પરીક્ષામાં કેટલા વિદ્યાર્થી પાસ થાય છે એ તાલીમની ખરી કસોટી નથી. જો હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો હાલમાં જે શૈલીથી તપાસણી ચાલે છે તેમાં ઉપર જણાવેલા ઉદ્દેશને અનુસરી યોગ્ય ફેરફાર કરે.

શિવશંકર:—તમે શા શા ફેરફાર કરવાની અભિલાષા રાખો છો તે જણાવશો, કારણ કે ઘણી વખત જે સ્વમદદા હોય છે તેમની સૂચના અસંભવિત હોવાથી વહેવારમાં તેના અમલ થઈ શકતો નથી.

રમણલાલ:—ખરી બાબત એ છે કે આપણે ત્યાં હજી કેળવણીની નવીન ભાવનાએ શિક્ષક વર્ગમાં પરિવર્તન કર્યું નથી. જેવી રીતે શિક્ષકને માટે તાલીમની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી છે તે મુજબ તપાસણી કરનાર અમલદારને તેના પાસ કામની પ્રથમ તાલીમ આપવી જોઈએ. હાલમાં દરેક ધંધાની તાલીમ શાસ્ત્રીય રીતે આપવામાં આવે છે. તમે જણુતા હશે કે પાશ્ચાત્ય દેશમાં તો દરેક ધંધાદારીને તેના કામમાં પ્રવીણતા મળે તે માટે જરૂરી તાલીમ લેવી પડે છે. મોટર હાંકનારને અમુક પ્રકારની તાલીમ મળ્યા બાદ તેને મોટર ચલાવવાનું સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે. આવી રીતે શાસ્ત્રીય તાલીમની દરેક વ્યક્તિને જરૂર છે. ગયાસુધી તપાસણી કરનારમાં સારા શિક્ષકના ગુણ અને તેની માથે યોગ્ય અનુભવ હોય નહિ ત્યાંસુધી તેના કામમાં સુધારણની આશા રાખવી અર્થ છે.

શિવશંકર:—તમે તો એક ભાવનાવાદી તરીકે વાતો કરો છો. શીખવવા કરતાં તપાસવાનું કામ ઘણું સહેલું હોય છે એમ મારું માનવું છે.

રમણલાલ:—તમારાથી હું ઉત્તરો અભિપ્રાય ધરાવું છું. શિક્ષણ તપાસવું એ ઘણી અઘરી બાબત છે; કારણકે શિક્ષકના દોષ બતાવવા એટલે આ ખોટું છે, આમ કરવું જોઈએ નહિ, આ બરાબર નથી વગેરે જાતનાં નિષેધાત્મક વચન ઉચ્ચારવાં એ ઘણું સહેલું છે, પણ તેને રચનાત્મક સૂચના આપી કામમાં સુધારો કરવા પોતે પાક આપી બતાવવા એ મુશ્કેલ બાબત છે.

કે તેનો બચાવ અમલ થાય તો થોડી વખતમાં આપણી શાળાઓ ઉંચા દરજ્જાની બને, અને ગ્રામ્ય સુધારણાનો સવાન સરળ થઈ જાય. આટલી વાતચીત થયા બાદ શિવશંકર ખાસ્તર મિ. રમણલાલના આદર્શ સંબંધી ચિંતન કરતા કરતા પોતાના ઘેર ગયા.

એક શિક્ષકની શાળા

ગામડાંની શાળામાં ઘણે ભાગે એક કે બે શિક્ષકથી કામ ચલાવવામાં આવે છે; એટલે કે એક શિક્ષકને એક કરતાં વધારે વર્ગો શીખવવાના હોય છે. દરેક વર્ગમાં સામાન્ય રીતે ૧૦-૧૫ વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. વળી શહેરમાં મળી આવતાં શિક્ષણનાં સાધનો ગામડામાં હોતાં નથી, તેમજ નાણાંની પુરી જોગવાઈ હોતી નથી. આ પ્રમાણે પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં શિક્ષકને જુદા જુદા વિષયો જુદા જુદા વર્ગને શીખવવાના હોય છે. તેની સાથે બાળકનું ચારિત્ર્ય પણ ધડવાનું હોય છે, એટલે ગામડાના શિક્ષકને કેટલા પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં કામ કરવું પડે છે એ બાબત સુવિદિત છે, છતાં શિક્ષક પોતાના કામની વ્યવસ્થા કરી કામ ચલાવે તો બાળકને સારી રીતે કેળવી શકે, એ બાબતના નમુના રૂપે અહીં એક ગામડાની શાળામાં થએલા કામની વ્યવસ્થા આપવામાં આવી છે.

એક શિક્ષક એકી વખતે બધા વર્ગોને શીખવી શકે નહિ, એથી ત્યારે શિક્ષક એક વર્ગ લખાવતો હોય ત્યારે બીજા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને જાતે કામ કરવા દીધા વિના ચાલે નહિ. વળી એ સ્વાભાવિક છે કે જે વખતે બીજા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ જાતે શીખી લેતા હોય ત્યારે શિક્ષક બહુ તો સામાન્ય દેખરેખ રાખી શકે અને એ તેણે રાખવી જોઈએ. આથી દરેક વિષયના મુખ્ય બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા: એક ભાગ એવો કે જે શિક્ષક જાતે શિખવે જોઈએ, અને બીજો ભાગ એવો કે જેના ઉપર માત્ર તે દેખરેખ કે ધ્યાન પ્રસંગે આપી શકે કે જાતે મદદ કરી શકે. એ ધોરણે શાળામાં વિષયના નીચે પ્રમાણે ભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા:—

વિષય.	શિક્ષકનું જાતે શિક્ષણ.	વિદ્યાર્થીઓ પોતાની મેજે શીખે.
૧ મૂળાક્ષર,	શિક્ષક જાતે મૂળાક્ષર	લાકડા ઉપર કોતરેલા મૂળા-
ગણતરી,	શીખવે. તેકેવી રીતે લખવા	ક્ષર ઉપર હાથ ફેરવી જ્ઞાન
સંખ્યાન.	તે બતાવે તેમજ મણકા,	મેજવે, પછી મણકા-બીજાંથી

(બાળવર્ગ) સખીઓની મદદથી તે ગણતાં શીખવે.

૨ ગણિત નવા નિયમો શિક્ષક જાતે શીખવે.

૨ અનુ લેખન ત્રીજા ધોરણથી ઉપલા વર્ગોમાં શિક્ષક ચિટ્ટીઓ આપે અને દેખરેખ રાખે.

૩ શ્રુત લેખન. ત્રીજા અને ચોથા ધોરણમાં શિક્ષક શ્રુતલેખન કરાવે અને ભૂલો જાતે સુધારે.

૫ નિબંધ, શિક્ષક જાતે શીખવે. પત્રલેખન.

૬ ઘડીઆ શિક્ષક સામાન્ય દેખરેખ રાખે પણ બાળકો જ્યારે લખી રહે ત્યારે તે ભૂલો સુધારે.

૭ મુખ- શિક્ષક પ્રશ્નો પૂછે અને ગણિત. વખતે વખતે સિદ્ધાંતો સમજાવે અને જવાબ તપાસે.

૮ વાચન શુદ્ધ વાચન માટે અને સા- તેમજ અધરા ફકરાની લિપ્ય સમજાવતી માટે શિક્ષકની હાજરી જરૂરી છે.

૯ ભૂગોળ શિક્ષક પારિભાષિક નામો સમજાવે, નકશો દોરતાં તથા તે સમજતાં શીખવે.

તેની નકલ કરે અને પછી પાટીમાં તે લખે.

આ નિયમોને આધારે દાખલાઓ વિદ્યાર્થીઓ જાતે ગણે.

બાળકો જાતે લખે.

પાંચમા ધોરણમાં એક વિદ્યાર્થી લખાવે અને ભૂલો બાળકો પોતે સુધારે.

પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ ધણો ભાગ જાતે કરે.

શાળાના યોગાનમાં બધાં બાળકો સાથે ઘડીઆ બોલે અને શિક્ષકના કહ્યા પ્રમાણે તે તૈયાર કરે.

કોઈ યોગ્ય પુસ્તક હોય તો તેમાંથી એક વિદ્યાર્થી વર્ગને મુખગણિતના દાખલા આપે.

વિદ્યાર્થીઓ શાંત વાચન કરે, અધરા શબ્દોની નોંધ કરે, સમજે અને તેમાંથી ઉત્તર પાછું કરે.

શોડઝ વખત પછી બાળકો જાતે નકશા દોરે, રથજો શોધી તેમાં પુરે.

૧૦ ચિત્ર- શિક્ષકે ચિત્ર દોરતાં વિદ્યાર્થીઓએ પાંદડાં વગેરે
કામ શીખવવું. પાટીઆ ઉપર લાવવું અને પછી તેમણે જાતે
નકલો મૂકવી અને તે તે ચીતરવાં.
સુધારવી.

૧૧ સામાન્ય બાળકોએ જે જ્ઞાન મે- બાળકો વસ્તુઓનો સંગ્રહ
જ્ઞાન જાણ્યું તેમાં પોતે કદી ઉમેરે કરે. તેની વિશેષતા નોંધે અને
કરવો, તેમજ વર્ણન કરેલાં વર્ણન કરે. (લેખી)
હોય તે તેણે સુધારવાં.

૧૨. હસ્ત- શિક્ષકનું સામાન્ય મૂલ્ય વિદ્યાર્થીઓએ જાતે કામ
ઉદ્યોગ અને બસ છે. કરવું.
બાળકામ

૧૩. શારીરિક શિક્ષક હંમેશાં હાજર બાળક પ્રસંગે પ્રસંગે કસ-
કસરત. રહે. રતના હુકમો આપતાં શીખે.

સામાન્ય રીતે બાળક જેમ નાનું તેમ તેના તરફ શિક્ષકને વધારે ધ્યાન
આપવાની જરૂર રહે છે, એટલા માટે શાળામાં ઉપલા વર્ગોમાં જેમ અને
તેમ બાળકો જાતે કામ કરે એવી વિષય શિક્ષણની યોજના હોવી જોઈએ.
વળી બાળવર્ગ કે પહેલા ધોરણનાં બાળકોની ઉંમર જેટલાં તેમને શાળાના
પાંચ કલાક સુધી શાળામાં ગોંધી રાખવા એ પણ ઘટ નથી, કારણ કે
તેમની માનસિક શક્તિ બે ત્રણ કલાક કામ કરવા જેટલી હોય છે, એટલે
પછીનો સમય તેમને કંટાળાકાર લાગે છે. આ મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખી
નાનાં બાળકોને શાળામાં ૧૧થી ૧-૩૦ સુધી રાખવાની વ્યવસ્થા કરવામાં
આવી, એટલે શાળાના કામકાજના સમયના બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા.
૧૧થી ૧-૩૦ સુધીનો એક, અને ૩૦ મિનિટની રજા પછીનો ૨ થી ૪
સુધીનો બીજો અધ્યયન સમય. ૧૧થી ૧-૩૦ સુધીના વખતમાં બાળ-
વર્ગને તે ધોરણના તમામ વિષયો શીખવવાની યોજના અમલમાં મૂકી.
૧-૩૦ વાગે તેમને ઘેર જવાની રજા. એમ સવારમાં બાળવર્ગને રોકી
રાખી બીજા વર્ગોને એવી જાતનું કામ સોંપવામાં આવ્યું કે જેમાં તેઓ
જાતે કામ કરી શીખી લે.

બપોરે બાળવર્ગ નહિ હોવાથી ઉપલાં ધોરણમાં જેમાં શિક્ષકની
જાતમહેનતની જરૂર રહે તેવા કામની યોજના રાખી. શિક્ષક આ વખતે
આ વર્ગોના કામમાં જાતે ધ્યાન આપી શકે કે તેમને શીખવી શકે.

આ વખતે શાળામાં ઓછો ગરબડાટ અને ઓછા વિદ્યાર્થીઓ હોવાથી તથા તેથી વધારે ધ્યાન આપી શકવાની આ બંધી સગવડ ઉભી થવાથી કામમાં વધારે સંગીનપણું આવી શકે છે. આવી રીતની વ્યવસ્થાથી બાળવર્ગને છ કે આઠ મહીનામાં ઉપલા વર્ગમાં ભણાવવાની લાયકાત આવી જાય છે. એક શિક્ષકની શાળામાં આવી રીતની વ્યવસ્થા નીચેના સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખી કરવી જોઈએ.

૧. શાળાના કામના સમયના બે વિભાગ:—સવારનો સમય બે અથવા અઢી કલાકનો રાખવો. આ વખતે છોક નીચલાં બે ધોરણોમાં તે ધોરણોને લગતા તમામ વિષયો શિક્ષકે જાતે શીખવવા. પછી તેમને રજા આપવી. ઉપલાં ધોરણોનાં બાળકો સવારના વખતે શિક્ષકની સામાન્ય દેખરેખ નીચે જાતે કામ કરે.
૨. વિષયના બે વિભાગ:—જે વિષયોમાં શિક્ષકની ખાસ જરૂર પડે તેવા અને બીજા જેમાં તેની માત્ર દેખરેખની જરૂર પડે તેવા વિષયની ગોઠવણી સમયપત્રકમાં હોવી જોઈએ. શિક્ષકને અમુક સમયે એકજ વિષય જાતે શીખવવાનો આવે.
૩. સંયુક્ત વર્ગો:—ઉપરનો હેતુ સચવાય તેટલા માટે ધો. ૩-૪, ૪-૫ અને ૧-૨, એમ વર્ગો સાથે એસી શકે. સામાન્ય જ્ઞાન, ભૂગોળ, વાર્તાશિક્ષણ, લેખન, મુખજલિત, શ્રુતલેખન વગેરે વિષયો સંયુક્તવર્ગોમાં શીખવી શકાય તેવા છે.
૪. શાળાના દિવસના, ૪૦-૫૦ મિનિટનો એક પિરિઅડ એવા ચાર પિરિઅડ રાખવા. બનતા સુધી પહેલા પિરિઅડના વિષયનો અભ્યાસ પહેલા પિરિઅડમાં કરવો અને બીજાનો બીજામાં; પણ આમ વખત-પત્રકને ચૂસ્તપણે વળગી રહેવાની ખાસ જરૂર નથી. કદાચ પહેલા પિરિઅડનું કામ બીજામાં પણ ચાલે તો તેમ થવા દેવામાં વાંધો નથી. મુખ્ય બાબત છે એ છે કે દરેક વિષયનું શિક્ષણ સાગો-પાગ થવું જોઈએ, અને એટલા માટે દૈનિક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં યોગ્ય કુમાર જોઈએ.
૫. આ પ્રમાણે કામની યોજનાથી સરળતા આવે છે અને બાળકો જાતે કામ કરતા થાય છે. પણ તેમાં પણ ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ તરફથી વર્ગના શિક્ષણ દરમિયાન પૂછપરછ કરવામાં આવે અને એ પ્રમાણે કામમાં ખલેલ પણ પહોંચે.

આ મુશ્કેલી દૂર કરવા 'ફાલ્ટન યોજના'નો કેટલાક ફેરફાર સાથે અમલમાં મૂકી શકાય.

૧. કાલ્પન પદ્ધતિમાં એક માસનું કામ આપવામાં આવે છે. તેને બદલે આ શાળામાં એક અઠવાડીયાનું કામ રાખવું, કારણ કે નાનાં બાળકોને ઝાણું કામ એકી વખતે સોંપી દેવું ન જોઈએ.
  ૨. કામ સોંપવામાં આવે તેમાં ઝીણી ઝીણી વિગતવાર સૂચનાઓ આપવી નહિ, તેમ એકલા પાઠની સંખ્યા પણ નહિ. બાળકો કંઈ જગાએ ભૂલ કરે છે, કંઈ બાબતો તેમણે મોઢે કરવી જોઈએ વગેરે બાબતની સૂચનાજ આપવી, પણ વિષયની સમજૂતી આપવી નહિ. વિદ્યાર્થીઓ સમજૂતી કરી લે અને શિક્ષકને તે બતાવે.
  ૩. વિષયને લગતાં પ્રસ્તુત પુસ્તકો હોય તે બતાવવાં જોઈએ અને વર્ગમાં તે રાખવાં જોઈએ. જેથી બાળકો વધારાની કે પૂર્તિરૂપે તેમાંથી માહિતી મેળવી શકે.
  ૪. વિષયનો અધરો ભાગ હોય તેના ખુલાસા રૂપે કેટલાક સામાન્ય પાઠો, ગણિતના નવા સિદ્ધાંતોની સમજૂતી અને વિશેષ માહિતી એ શાળાના કામના આડધા હિસ્સા જેટલી પ્રવૃત્તિ છે.
  ૫. લેખી કામ બતાવવાની યોજના.
  ૬. જે બાળક એક માસનું સોંપેલું કામ પૂર્ણ કરી રહે તેને બીજું વધારાનું કામ આપવું, અને કેટલુંક કામ યોજનામાં લખેલું ન પણ હોય.
  ૭. જેણે એક માસનું સોંપેલું કામ પૂર્ણ કર્યું ન હોય તેને બીજા મહીનાનું આગળ કામ કરવા દેવું નહિ, છતાં શિક્ષક ઉપર તે બાબત છોડી દેવી.
  ૮. વ્યક્તિગત પ્રગતિ જેટલી યદિ તેનો વિદ્યાર્થી દીઠ સઘળા વિષયો એક માસ રાખે; તેમજ માર્ક પણ આપવા.
  ૯. વ્યક્તિગત કામ સોંપવું તે સામાન્ય શક્તિનો તોલ બાંધી સોંપવું, જેથી એક વર્ગના સઘળા સામાન્ય બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ તે કામ કરી શકે; કદાચ મંદ બાળકોને તે કામ કરતાં વધારે વાર થાય એટલુંજ.
- આ પ્રમાણે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓને કામમાં ગુલાઈ રહેવું પડે છે. વળી સહકાર સાધી વિદ્યાર્થીઓને કેવી રીતે શાળાના કામમાં મદદરૂપે લેવા તે નીચેના સિદ્ધાંતો ઉપર આધાર રાખે છે . . . . .

બાળકનો માઆપને યાદ રાખવા જોગ કેટલીક અગત્યની બાબતો ૧૦૪

૧. બેસવા બેઠવાની, ઉભા રહેવાની, ચોપડીઓ વ્યવસ્થિત રાખવાની, એમ દરેક જાતની તેમનામાં અમુક જાતની ટેવ પાડવી જોઈએ. આથી સ્વચ્છતા વધે છે અને વ્યવસ્થા-બંદોબસ્ત બાળકોમાં કેળવાય છે.

૨. બાળકોને થોડા-પુરતા પ્રમાણમાં કામ આપવું. જ્યારે કામ થઈ રહે ત્યારે વખતે વખતે તેમને બીજું કાંઈ લખવા કે ચીતરવાની છુટ આપવી અથવા તો તેમને થોડી વાર છોડી મૂકવા-પણ વર્ગમાં આગસ્ટ થઈને બેસી રહેવા દેવા નહિ. એને માટે બીજી યુક્તિઓ પણ છે. વર્ગમાં મોનિટરને બંદોબસ્તની, વસ્તુની વ્યવસ્થાની, કે તેની લેવડદેવડની જવાબદારી આપવી; વળી સામસામા સવાલ જવાબ પણ કરવા દેવા, વિદ્યાર્થીઓના સમૂહ પાડી પાઠ તૈયાર કરવાની તક આપવી. મોનિટરને ખીત પગારદાર શિક્ષકની પંક્તિમાં મૂકવો નહિ.

શાળાનાં સાધન:—આવી શાળામાં ગમકાની બીજી શાળાઓ કરતાં વિશેષ પ્રકારનાં સાધનો હોય નહિ. કા. પારીક, નકશા, ચાક, બાળકો માટે બેસવાની સાદડી, લખવાનું નાનું મેજ, વગેરે સામાન્ય સાધનો છે. નકશા હસ્તઉર્ધ્વાંગના કામ તરીકે થઈ શકે.

શાળામાં હાજરી:—બાળકોનું શાળાનું વાતાવરણ આનંદ ઉપજાવે એવું કરવું એ શિક્ષકના હાથમાં છે; છતાં સખનાઈની જરૂર પડે તો તે થોડી બતાવવી. તેમજ ગેરહાજરીનાં કારણ પણ શિક્ષકે જાણવાં જોઈએ.

આ પ્રમાણે શાળાના કામકામની વ્યવસ્થા કરવાથી અને ડાહ્યન યોજનાનો કેટલોક અંગે સ્વીકાર કરવાથી શાળાનું કામ ઘણું આગળ ધપે એટલુંજ નહિ પણ બાળકોનું વ્યક્તિત્વ ખીલવવાનો કેળવણીનો જે હેતુ છે તે પણ સાથે સાથે સાધી શકાય એમ છે.

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

બાળકનો માઆપને યાદ રાખવા જોગ અગત્યની બાબતો

૧. હાલમાં ડુનીઆ જે આફતમાં સપડાઈ છે તેમાંથી તેને ઉગારવાનો માત્ર એકજ ઉપાય છે, અને તે એ છે કે આ જમાનામાં બાળકોને

મ. બે વસ્તુની ગરમીનો તફાવત બતાવનાર ચંત્ર:—બંને છેડેથી ફૂલવેલી દીલાકાર નળીમાં અર્ધોભાગ સ્પીરિટ ભરેલું હતું, અને બાકીના ભાગમાં ફૂલેલા ભાગ પાસે હવા હતી. એક બાજુની દડીને હાથ અડકાડવાથી હાથની ગરમીથી હવા ફૂલી સ્પીરિટને બીજી બાજુ એ ધકેલ્યું.

(૩) રંગની ગરમી ટકાવવાની શક્તિ:—

સરખા કદના કાચના ત્રણ પ્યાલા લઈ તેમની આજુબાજુ ઘોળો, લાલ ને કાળો કાગળ વીંટયો. દરેકમાં સરખું ગરમ પાણી રેડ્યું. થોડી વારે તપાસ્યું તો ઘોળા કાગળવાળા પ્યાલામાં દંડાયું; અને કાળા કાગળવાળા પ્યાલામાં જેવું ને તેવું ગરમ હતું.

ઘોળો રંગ બધાં કિરણોને પાછા ફેરે છે, લાલ રંગ થોડાં કિરણો સંધરે છે. ને કાળો રંગ બધાં કિરણોનું શોષણ કરે છે. પરિણામે પાણીની ગરમીમાં લિનનતા જણાય.

(૪) જુદી જુદી જાતનાં કપડાંમાં ગરમી ટકાવવાની શક્તિ:—

ત્રણ સરખા કદના કાચના પ્યાલા લઈ, દરેકની આજુબાજુ અનુક્રમે મુતર, રેશમ અને જીનના કપડાના સરખા કદના વીંટાળા ઉપરની રીતે પ્રયોગ કર્યો.

શુદ્ધરાત્ર કપડાવાળા પ્યાલામાં પાણી દંડું, રેશમના કપડાવાળા પ્યાલામાં રહેજ ગરમ અને જીનના કપડાવાળા પ્યાલામાં જેવું ને તેવું ગરમ હતું. ઉપરના ત્રણ જાતનાં કપડાં અનુક્રમે મંદવાહક છે તે સમજાવ્યું.

(૫) છુપી ગરમીનાં વ્યાવહારિક દર્શાવો:—

(૧) તાવ આવે ત્યારે માથા ઉપર પાણીનાં પોતાં મૂકવાથી માથું દંડું પડે છે.

(૨) શરીર ઉપર બીજું કપડું વીંટાળવાથી શરીર દંડું પડે છે.

(૩) જળાશય પાસેનું વાતાવરણ દંડું રહે છે.

(૪) ખસતી દડી ઉપર પાણી છાંટવાથી એરડાની હવા દંડી થાય છે.

(૫) જમીન ઉપર પાણી છાંટવાથી જમીન દંડી પડે છે.

(૬) માટલીનું પાણી દંડું થાય છે.

(૭) ગરમ ઘીના ગાડવાને પાણીમાં મૂકવાથી ઘી દરી જાય છે.

ઉપરનાં દર્શાવોમાં પાણીનું આબ્જલવન ચવાથી, આજુબાજુની ગરમી પાણીનું આબ્જલવન ચવામાં વપરાઈ ગઈ તેના સંમર્ગની વસ્તુઓ દંડી થાય છે.

[૫] શક્તિ સંબંધી પ્રયોગ

(૧) શક્તિ અને તેના પ્રકાર, (૨) ઉચ્ચાલન, (૩) જળચક્રી.

(૧) સંભાવ્યશક્તિમાંથી ગમનશક્તિનું રૂપાંતર:—

અ. યાત્રિકશક્તિ:—વરાળની મદદથી એન્જિન ચલાવી અને બંધ પાડી બતાવ્યું. એન્જિન ચલાવી એકજ ચંત્રની મદદથી એક કરતા વધુ કામ થતાં બતાવના પાણીનો પંપ અને પૉલિશ કરવાનો મંચો બે સાથે ચલાવી બતાવ્યા.

બ. ઉષ્મા:—પથર ગરમાવીને અને શારડીથી સાર પાડીને ગરમીનો અનુભવ કરાવ્યો.

ક. પ્રકાશ:—વિજળીના દીવા કરવા, ઘરખાનુ ફેડવું, ચક્રમકનો ઉપયોગ કરવો તે સમજાવ્યું.

ઢ. ધ્વનિ:—એન્જિનની વરાળથી સિમોટી પગાડવી, પિસ્તોલ ફેડવી, એ સમજાવ્યું.

૬ શક્તિ એટલે શું? :—(૧) જે કારણ અથવા મતા વસ્તુની સ્થિતિમાં ફેરફાર કરે તે શક્તિ.

(૨) કામ કરવાની મતા અથવા મામૂર્ધ તે શક્તિ.

(૩) શક્તિ એક અસ્મિત્વ ધરાવતું તત્ત્વ છે.

દાખલા તરીકે—મોટર, ધડિઆળ ચલાવવી તે બંધ પાડવી.

ઉપર મુજબ દર્શાવેલી તેમજ માધનોથી આદિશક્તિ અને તેનાં રૂપાંતર સંબંધી મારો ખ્યાલ આપ્યો હતો.

(૨) ઉચ્ચાલન:—

ત્રણે પ્રકારના ઉચ્ચાલનો સમજાવના મારે માદા અને વ્યવહારમાં હંમેશના ઉપયોગી સાહિત્યોથી મનજીવો મુસ્કેલ પ્રયોગ પણ રમુજ પડે તેવી રીતે સમજાવ્યો.

અ. પહેલા પ્રકારનું ઉચ્ચાલન (ટેકા વચ્ચે) માણસી, કાતર, દોઢ દાડીનું ત્રાળવું અને નદી કિનારે થોડા બળે વધારે પાણી ખેંચવા માટે કરવામાં આવતો ટેંકવો પ્રત્યક્ષ બતાવી તાદશ ખ્યાલ આપ્યો.

બ. બીજા પ્રકારનું ઉચ્ચાલન:—(ટેકા એક છેડે) એક પૈકાની ગાડી, સુડી, કમાન, ચીપીઓ વગેરે.

ક. ત્રીજા પ્રકારનું ઉચ્ચાલન:—(જળ વચ્ચે, ટેકા તથા વજન છેડે) ચોપડી ઉચકવી તે.

- જ. એક કરતાં વધુ ઉચ્ચાસનોથી મરજમાં આવે; તેટલું વજન ઉચકા શકાય છે તે સમગ્રવવા, છુટી અને જડેલી બે ગરગડીની મદદથી પાણી ખેંચી લાવવું.
- ઈ. તળાવમાંથી પાણી ભેવાની સુપડીનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો.
- ઉપરાંત ઉચ્ચાસનના નિયમ નવા કાયદા વર્ણનથી સમગ્રવ્યા હતા.

(૩) જળચક્રી:—

યાંત્રિક કાર્યશક્તિનું વ્યારહારિક દર્શાવ બતાવવા જળચક્રી ઉપર પાણી રેડી ચલાવી બતાવીને ઉપયોગ સમગ્રવ્યા.

[૬] પદાર્થો સંબંધી

(૧) ચાક, (૨) ગંધક, (૩) દેવતા, (૪) પહેલદાર વસ્તુઓ, (૫) મીઠાની બનાવટ, (૬) સીસું, કલાઈ ને જસત, (૭) ફટકડી, (૮) ગોળ, (૯) રંગ.

- (૧) ચાક:—(૧) પાણીમાં ઓગળતો નથી. (પાણીમાં નાખી બતાવ્યો.)
 (૨) દેવતામાં પીગળતો નથી. (દેવતામાં નાખી બતાવ્યો.)
 (૩) દેવતામાં નાખી ટુંકું પાણી છાંટી ચુનો કરી બતાવ્યો.
 (૪) હિદ્રાશુ છે. (પાણીનાં ટપકાં નાખવાથી ચૂસાઈ ગયાં.)
 (૫) બરડ છે. (પછાડી બતાવ્યો.)

(૨) ગંધક:—ગુણ:—બરડ, પહેલદાર, અદ્રાવ્ય, પીગળે તેવો, ત્યાગાગ્રહી, રંગનો હિરાડનાર બગેરે ગુણો ઉપર મુજબ કૃતિ કરીને સમગ્રવ્યા. ઉપયોગ નર્ણન કરીને સમગ્રવ્યા.

(૩) દેવતા:—બે લાકડાં ધસવાથી, ચક્રમકને પંચરે અક્ષણાવવાથી, અંતઃ ગોળ આરસો અથવા મુક્તમદરક કાચ ચૂર્ણ સામે ધરવાથી દેવતા સળગે છે. હાલ દિવાસળીની શોધ થવાથી દિવાસળીથી દેવતા સળગાવાંય છે. (કૃતિ કરીને સમગ્રવ્યા) મીઠુબત્તી સળગાવી ઉપર બરણી ટાંટી દીધી. ચોડીવારે મીઠુબત્તી હોલવાઈ ગઈ. એ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ કૃતિ કરીને સમગ્રવ્યા. કે દીવો દેવતા સળગતાં રહેવા હવાની જરૂર છે. ઉપયોગ વર્ણનથી સમગ્રવ્યા.

(૪) પહેલદાર વસ્તુઓ:—

જે વસ્તુને લાગવાથી નાનામોટા પણ સરખા ઘાટના પાસાદાર ટુકડા થાય છે તેને પહેલદાર વસ્તુઓ કહે છે. કૃતિ કરીને ફટકડી, ગંધક, મીઠું, બરડ, પનરી સાકર એ પહેલદાર વસ્તુઓ છે તે સમગ્રવ્યા. તેમાં બરડ, મીઠું, સાકર મનુષ્યકૃત પહેલદાર છે, ને બાકીની હથ્થરકૃત પહેલદાર છે.

(૫) મોઠાની બનાવટ:—

પાણીમાં દળેલું મીઠું ત્રણેલા ટ્રાયલુને ઉકાળાને મીઠું કરી બનાવ્યું; અગર કરી બનાવ્યો. મીઠાની જાત, ઉપયોગ ને ગુણ વર્ણનથી સમજાવ્યા.

(૬) ગોળ:—લાકડાના કોણમાં શેરડીને પીલી, રસ કાઢી કટાકમાં ઉકાળા. ગોળ તૈયાર કરી બતાવ્યો.

(૭) ફટકડી:—અરડ, પહેલદાર, તુરી, અખી ધોળા. પાણીમાં જોગળે છે, ગરમીથી પીગળે છે વગેરે ગુણ કૃતિ કરીને સમજાવ્યા.

ઉપયોગ:—દૂધ અરમ કરીને ફટકડીની બૂટ્ટી નાખીને દારી બનાવ્યું. મેક્કા પાણીમાં નાખીને સ્વચ્છ કરી બતાવ્યું, ને બાકીનો ઉપયોગ વર્ણનથી સમજાવ્યો.

(૮) સીસું, કક્ષાર્ધ ને જસન:—

ત્રણે ધાતુઓના ગુણ અને ઉપયોગ સમજાવ્યા.

(૧) વામણને કક્ષાર્ધ કરી બતાવી.

(૨) જસન ને કક્ષાર્ધ મેળવી કંચુ બનાવ્યું.

(૩) કક્ષાર્ધ ને તાણું મેળવી પિત્તળ બનાવી બતાવ્યું.

(૯) રંગ:—

લાક, પીગો, ને નાદળા એ ત્રણે મળ રંગોમાંથી પ્રમાણુમર મેળવણી કરી મિશ્ર રંગો અને મિશ્ર રંગોના મિશ્રણથી વધારાના રંગો બનાવી બતાવ્યા. આ પ્રયોગ જોવામાં નાની ઉમરના વિદ્યાર્થીઓને ખડું રસ પડ્યો હતો.

[૭] પરચુરણ પ્રયોગ

(૧) ગુરુત્વમધ્યગિદુ (૨) એસિડ કે નેગળ, અલ્કલિ અને ક્ષાર.

(૧) ગુરુત્વ મધ્યગિદુ

હરકોઈ પદાર્થનું ગુરુત્વમધ્યગિદુ ઓછી કાટવાની રીત — એક પતરા ઉપર જુદે જુદે દેશણે પ્રકૃતિથી મમતોલ રહે તે જગ્યાએથી લીટીઓ દોરી બધી લીટીઓનું છેદનગિદુ તે ગુરુત્વમધ્યગિદુ છે, એ સમજાવ્યું.

અ. હાથમાં, માથા ઉપર વર્ગન લઈને ચાલનાર શા મારે વજનથી વિરહ બાળુએ નમે છે તે ચિત્રોદ્ધાર સમજાવ્યું.

ચ. - ગુરુત્વમધ્યગિદુની વિચિત્રતા બતાવનાર ચંત્ર તથા આણુનમ પરેલવાન અને માથાનો કસેલો, એ માથાનોથી અમનની માથે આગણેને ગુરુત્વમધ્યગિદુનો પ્રયોગ સમજાવ્યો. મિનચ દીવીનું તળીઉં પહોળું ગળન

વામાં આવે છે, મકાનની દિવાલો કાપી મૂકી પાડા કરતાં ઉપર પાતળી અને સીધી ચણવામાં આવે છે. પહેલવાનો કુસ્તી કરતાં પણ પહેળા રાખે છે, એ વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંતો સમજાવ્યાં.

(૨) એસિડ કે તેજળ, અદકલિ અને ક્ષાર:—

એસિડ:—હાસ, આમલી, ગંધકનો તેજળ, સુરોખાર તથા મીઠાનો તેજળ, એસિડવાળા વસ્તુઓ છે. તેમાં નીલા લીટમસનો ભૂદો નાખવાથી રાતો થયો.

અદકલિ:—કોસ્ટિક સોડા, કોસ્ટિક પોટાસ, ઘોવાનો સોડા, ને પાપડખારનાં દ્રાવણમાં અદકલિ છે. તેમાં રાતા લીટમસનો ભૂદો નાખવાથી નીસો થયો.

ક્ષાર:—સુરોખાર, પોટેશિયમ નાઇટ્રેટ, એમોનિયમ નાઇટ્રેટ, મીઠું વગેરેનાં દ્રાવણમાં ક્ષાર હોવાથી રાતા કે નીલા લીટમસનો ભૂદો નાખવાથી રંગ બદલાયો નહિ.

ઉપર વર્ણવ્યા મુજબ વિજ્ઞાનની દરેક જાગતને વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંતોથી પ્રયોગોદ્વારા જાણકારો સમજાવવા, સામાન્ય જુદિપૂર્વક વિચાર કરવાથી અનેક સાધનો અને દૃષ્ટાંતો યોગ્ય રાખ્યા છે. એ મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તાલીમ પામેલા શિક્ષક ભાર્ગવો વર્તણૂકે પોતાના કર્તવ્ય પથમાં સ્પષ્ટ રીતે, જે વિજ્ઞાનના જાગતો અર્જુનની યુગમાં આપણે સુખનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છીએ, અને જે વિજ્ઞાનના બજે પશ્ચિમના દેશોના લોકો સાર્વજનિક સત્તા બોગરી રહ્યા છે એવી મહત્વની વિજ્ઞાનો ભારત-વર્ષમાંથી ખસેડેલાં કંઈક અંશે જાણી રાકાશે. તે ટ્રેનિંગ સંસ્થાનું તેમજ સમાજનું કાલુ કંઈક અંશે આદા થયું લેખાશે.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ

} મગનલાલ જયરાંકર ઠાકર
રેક્ટર બીજી વર્ષ

પ્રવાસરૂપે ભૂગોળશિક્ષણ

દક્ષિણ જર્મનિનો પ્રવાસ

સાચકાલનો સમય હતો. અનિવરણ મંદ ગતિએ વાતો હતો. આવા મધુર સમયે મારા વડિલ બન્ધુ અને તેના ત્રણ મિત્રો જગીયામાં બેસી સુરોપના પ્રવાસમાંથી દક્ષિણ જર્મનિનું વર્ણન વાંચતાં તેમને ભારે રસ પડ્યો અને ખૂબ આનંદ થયો. મારા બન્ધુના મિત્ર રમેશે કહ્યું કે “આપણે

દક્ષિણ જર્મનિના પ્રવાસ કરીએ તો કેટલી મજા પડે ! તે પ્રદેશનું વર્ણન વાંચનાં આટલો બધો આનંદ થાય છે તો તેને પ્રસન્ન બેતાં જે આનંદ થશે તે ખરેખર નિઃસીમ હશે.

આ સુવિચારને બધાએ વધાવી લીધો. કુદરત પણ સાતુકૂળ હતી. માતૃપિતાએ મને પણ સાથે જવાની રજા આપી. આઘી હું પણ તૈયાર થઈ મેં માસની ૧૦ મી તારીએ જવાનું નક્કી કર્યું. અમે પ્રવાસને લગતી તૈયારી કરવામાં પડ્યાં; બેતબેતામાં ૧૦ મી આવી સાંજના સાડા છ થયા ને અમે સ્ટેશને આવ્યાં. સવા સાને ગાડી ઉપડી. આરી આગળ બેસી મેં સૃષ્ટિસૌંદર્ય નિહાળવા માંડ્યું. મારા બન્ધુ રત્નિન્દ્રનાથ ટાંગોરના શાંતિ-નિકેતનની વાંતો કરતા હતા તે સાંભળવા હું પણ ગોઠાઈ ગઈ. રસભરી ચર્ચામાં અમે એટલાં બધાં મશગુલ બની ગયાં કે ટ્રોલેન આવ્યું ત્યારેજ ખબર પડી કે રજનીકાન્ત ક્યારનાએ વિદાય થઈ ગયા છે. અમે ટ્રોલેનની એક હોટેલમાં ઉતર્યાં. નિત્યકર્મથી પરવારી બપોરે નિદ્રાદેવીનું ઉપાસન કર્યું. ચાર વાગે ટ્રોલેન બેવા નીકળ્યાં.

ટ્રોલેન:—રમણીય હ્રોધન નદીના કાંઠા ઉપર આવેલું એક સુંદર બંદર છે. વેપાર અને કારખાનાનું જગજ મથક છે. ટ્રોલેન શહેર ઘણું પ્રાચીન છે. તેમાં મજબૂત કિલ્લો અને જુના દેવળો છે. ટ્રોલેનને જર્મનિનું રોમ કહીએ તો જરાએ અતિશયોક્તિ થતી નથી. ટ્રોલેનમાં એક જગદ સુંદર દેવળ છે. આ દેવળને બાંધનાં ૬૦૦ વર્ષ લાગ્યાં હતાં. તેની ઉંચાઈ ૫૮૭ ફુટ છે. તેના શિષ્પદામની ટોચરણી એટલી તો સરસ છે કે તેનું શબ્દચિત્ર આપવું મુશ્કેલ છે. આ શહેરની પાસે કેટલાક ઔપચીય જળના ઝરા છે. અહા ! કેવા સુંદર ઝરણાં ! આ ઝરણાને પુનઃ પુનઃ બેંચાં પણ મારો તરસ્યાં લોચન તો અતૃપ્તજ રહ્યાં. આ ઝરણાનું પાણી ઔપધના બેટલું સ્વાસ્થ્યને લાભકારક મનાય છે. તેથી કેટલીક મતના રોગો ઉપર તે ઝરાઓનું પાણી પીવાની દાક્તરો તરફથી ભલામણ થાય છે. ખીજે દિવસે અમે કારખાનાં બેંચાં ગયાં. કારખાનામાં રાસાયનિક પદાર્થો તૈયાર કરવામાં આવે છે. ટ્રોલેનમાં એક પણ માણસ નિરક્ષર છેજ નહિ. આ જાણી તમેને આશ્ચર્ય લાગશે પણ આ વાસ્તવિક ઘટના છે. અહીંના લોકો, શસ્ત્રીર, સ્વદેશ પ્રેમી અને સ્વાનંદપ્રિય છે. અહીં ખેતી યાંત્રિક સાધનોદ્વારા થાય છે. અરેરે ! ક્યાં આપણો ગરીબ ખેડુત અને ક્યાં અહીંના માસેતુમર કૃષિકરો ! ખરેખર, યાંત્રિકશક્તિ અને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન કોઈપણ ક્ષેત્રમાં મહાન ઉત્પન્નપાથક કરી નાખે છે. ૪ દિવસ ટ્રોલેનમાં રહી અમે. આગળ વધ્યાં.

પૃથ્વીની ગતિનો ખ્યાલ આપતો એક નમુનો પણ છે. એક ઓરડામાં જ્યપુરની વેધશાળાની નાનકડી પ્રતિકૃતિ નેઈ હર્ષ થયો. આ મ્યુઝિયમમાં એક દહાડો ગાળીએ તોપણ જાણે અનુભવમાં વૃદ્ધ ન થઈ ગયાં હોઈ એ એવોજ ભાસ થાય છે. તેને છોડીને જવાનું મન થતુંજ નથી. ત્યારપછી મારી દૃષ્ટિ પિકચર ગેલેરીઓ તરફ ગઈ. અહીંયાં અદ્ભુત ચિત્રકારોનાં હસ્તકૃત્યનું પરિણામ પરિણામે છે. પ્રત્યેક જાતનાં ઇશ્વરનાં અને પૌરાણિક ચિત્રો થોડાંક પડેલાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. કલાકો સુધી મેં આ ચિત્રોમાંથી રસ લૂંટ્યો. મને લાગ્યું કે ચિત્રકાર નર્માન ચિતરે છે. અવનવા ભાવો અનુભવતી હું મંત્રહરયાનને છોડી ઘેર ગઈ.

મ્યુઝિયમમાં સંગીતના જલસાઓ થાય છે. અહીંયાં એક પ્રસિદ્ધ દેવળ છે તે સ્ત્રીઓના દેવળને નામે ઓળખાય છે. એને બે મિનારા છે. દોતરણી પણ હેરત પમાડે એવીજ છે. મ્યુઝિયમનું આહ્વાદકારક દૃશ્ય નેઈ અમે ડ્રેડન ગયાં. સેકસની પર્વત ધાતુથી ભરેલો છે. ડ્રેડનમાં સુતરાઉ, ગરમ કાપડના, ખાંડના અને રંગના જાપરજન્ટ કારખાનાં છે. ડ્રેડન પછી અનેક નાનાં શહેરો નેઈ અમે ૩૫મે દિવસે જર્મન પાછો આવ્યાં. અરે! સાંના શિક્ષણને લગતી વાતો તો હું ભૂલીજ ગઈ.

અહીંયાં દરેક જાતનું શિક્ષણ આપવાની સંસ્થાઓ છે. એનોને પણ વિસરાય એમ નથી. તેઓ પ્રવૃત્તિમયજ જીવન ગાળે છે. કપડાં ઉપર સુંદર નળીનું ભરત ભરે છે.

દક્ષિણ જર્મનિ બહુજ સુંદર છે. તેનું આમેલુન શબ્દચિત્ર આપવા આ ક્ષમ અસમર્થ છે છતાં જેતું તેનું શબ્દચિત્ર આપી આ ક્ષમ વિરમે છે.

પાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ
તા. ૨૨-૨-૩૩.

}

ગુણવંતી આણંદજી ઠાકર

“ઈંગ્લેન્ડમાં પુખ્ત વયસ્થોની કેળવણી”

નિરક્ષરતા ટાળવા માટે હિંદમાં પુખ્ત વયનાં મનુષ્યો માટે કેળવણીની કોઈ પણ પ્રયાયો જોજવી નેઈએ. ઈંગ્લેન્ડમાં તે પદ્ધતિનો વિકાસ કેટલો થયો છે તે નીચેના આંકડા પરથી માણુમ પડશે:—

(૧) ક્ષમજીવીઓનો કેળવણી સમાજ: આ સંસ્થા સાથે ૨૩૬૭ નાની મ્હોરી સમાજને જોડાયેલી છે. નવજામ્ સ્ત્રીપુરુષો તેના સભ્યો છે.

સમાજ તરફથી યોગ્યએલ સ્કોનો ૩૮૭૩૦ વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો હતો. પુખ્ત ઉંમરનાં પણ અલગ માણસોને જ્ઞાન આપવા માટે ઇંગ્લંડમાં આ મ્હોટામાં મ્હોટી સંસ્થા છે.

(૨) જ્ઞાન સમાજ: જ દેલેએ તેના તેર અન્ય કેળવણીની સંસ્થાઓ આ સમાજ સાથે સંકળાએલી છે, સંખ્યોની સંખ્યા ૫૧૭૦ ની છે.

(૩) યુવાનોની ક્રિશ્ચિયન સમાજ: આ સમાજની ૬૨૦ શાખાઓ છે. ૨૭૦૦૦ બાળકો તથા ૬૬૦૦૦ પુખ્તવયના પુરુષો તેનાં સભ્યો છે. ૭૧૦ સ્થળોએ આ સમાજે સામાન્ય જનતા માટે વ્યાખ્યાનો ગોઠવ્યાં હતાં. ૨૫ સમાનત અધ્યાસક્રમો ચોક્કસ હતા; ૧૪ વર્ષાન્ત અને ૬ અન્યવર્ગો રાખ્યા હતા, તે ઉપરાન્ત જ્ઞાનપરખો તો અનેક ગોઠવી હતી. રૂઝિઆયી પણ શિક્ષણ આપાનું હતું.

(૪) યુવતિઓની ક્રિશ્ચિયન સમાજ: (J. W. C. 1.) સંખ્યોની સંખ્યા ૩૩૫૦૦ છે. ૨૦૦૦૦ નારીઓ આ સંસ્થાના સંબંધમાં એક વર્ષમાં આવી છે. અક્ષરજ્ઞાન માટે ૨૭૧ વર્ગો, અને વ્યાવહારિક કેળવણી માટે ૧૪૦ વર્ગો સમાજે ખોલ્યા હતા. વિનોગ્રાથે ૨૮૨ સંમેલનો રાખ્યાં હતાં.

(૫) દેસમેવિકા સંઘ: આ સંઘની ગામડાંઓમાં ૪૨૫૦ શાખા છે. સીવણ, પાકશાસ્ત્ર, આગેય, સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને સંગીત શીખવવા માટે ગામડાંઓ તથા શહેરોમાં નિયમિત વર્ગો ભરાય છે. સંખ્યોની સંખ્યા અઢી લાખની છે.

(૬) રાષ્ટ્રીય કેળવણી સંઘ: પુખ્ત, પાક્ટ ઉંમરના માણસોમાં જ્ઞાન પ્રચાર કરવાનો આ સંઘનો ઉદ્દેશ છે. આ સંઘનું મૂળ ધાર્મિક હતું, પણ અત્યારે તો ભરૂર, પ્રજાતીય મંડળ જન્યું છે. પુરુષો માટે ૫૬૧, સ્ત્રીઓ માટે ૫૨૮, ન્હાનાં બાળકો (મલ્લુર વર્ગનાં) માટે ૧૨૧, તથા ૧૬૪ ભ્રમશાળાઓ આ સંઘ ચલાવે છે. અદનાડીએ એક વખત વર્ગ મળે છે અને નિર્ણિત અધ્યાસક્રમ હાથ લે છે. કેળવણીવિષયક અન્ય પ્રવૃત્તિઓ પણ તે યોજે છે. સમાજસેવકની તાલીમ પણ ત્યાં આપાય છે.

ઉન્દાગાની રત્નમાં નિશાળોમાં મજાન કે અધ્યાપકો ‘આળસુ’ રહેતાં નથી, વ્યાખ્યાનો, કથિનપાઠો, સંમેલનો, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ, ઉદ્બોધ-પ્રદર્શનો વગેરે ઉજવાય છે. પાંચ તો અતિથિઆશ્રમો છે.

(૭) સહકારી સંઘ: આ સંઘમાં પચાસ લાખ સભ્યો છે. દર અદવાડીએ સભા ભરાય છે, અને સામાજિક કે આર્થિક વિષયો પર ચર્ચા થાય છે. કુમારોમાં આ સંઘ સાફ કામ કરી રહ્યો છે.

(૮) અમલવી વિદ્યાલયોની સપ્તદીય સભા:—૩૨ ટ્રેડ યુનિયનો આ સભાનો ખર્ચ ઉઠાવે છે. આ સભાની દેખરેખ નીચે ૧૦૬ કોલેજો છે.

પત્રવ્યવહારથી અભ્યાસ કરાવવાની પ્રથા પણ આ સંસ્થાએ શરૂ કરી છે અને તે પ્રમાણે ૩૩૮૫ વિદ્યાર્થીઓ સાથે અભ્યાસ વિશે પત્રવ્યવહારથી માહિતી આપી અને મલુરોના ન્હાના મોટા સંધિને વર્ષ દરમિયાન ૧૦૧૮ લાખરૂા આપ્યાં.

(૯) બ્રિટિશ નાટ્ય મંડળ:—શાળાઓ સાથે સંકળાએલી ૧૫૦૦ લલિતકળાવર્ધક મંડળાઓ છે.

(૧૦) બ્રિટિશ બ્રોડ કાસ્ટિંગ:—રેડિઓના કાર્યક્રમમાં દરરોજ જનતા માટે તો જ્ઞાનગોચરી હોય છેજ. ૧૯૩૦માં ૧૮૫ જેટલાં અવસ્થિત શ્રવણમંડળો અસ્તિત્વમાં હતાં. મંડળ રેડિઓદ્વારા પ્રવચન સાંભળે છે અને પછી તે પર ચર્ચા કરે છે.

બી. બી. સી. (British Broadcasting Corporation) તો લોકોની વચાપીઃ કહેવાય છે.

મહુભાર્ષી પ્રીતિ વૈદ્ય

દાંતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો

દાંત ડેન્ટિન નામના કઠણ પદાર્થના બનેલા છે. આપણે કુદરતી જે દાંત નીરખીએ છીએ તેના ઉપર મજબુત પદાર્થ સ્પર્શકો મોટેભાગે જોવામાં આવે છે તે દબેમત્ર કહેવાય છે. આપ્યા શરીરમાં દબેમત્ર જેવા કઠણ પદાર્થ ક્યાંએ જોઈશું નહિ. તે પદાર્થને અંગ્રેજ વજ્જ જેવી વસ્તુઓ ચાવી સફાઈએ છીએ. દાંતના પોચાણમાં પોચા અને નરમ હુદા જેવા પદાર્થ આવેલો છે અને દાંતની નીચેના મૂળના ભાગમાં અત્યંત ઝીણી કેશવદિનીઓ અને રાતનતંતુઓ આવેલા છે જેથી દાંત સડવા કે જગડવા પામે ત્યારે ઘણીજ વેદના થાય છે. કુદરતી રીતેજ દાંત તેમની નિયમિત કરેલી જગ્યાએ એક હારમાં ઉતરના ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવાઈ જાય છે.

આપણી જિંદગીમાં દાંત બે વખત આવે છે. જે દાંત કોમાર અવસ્થામાં એટલે ૭ માસથી ૩૩ વર્ષ લગભગ આવી વર્ષમાં આવી જાય છે.

તમને દૂધીઆ-દાંત કહેવામાં આવે છે. તે દાંતમાં ચાર કાપવાના બે રાક્ષી અને ચાર દાઢના મળીને એક જડખામા દસ એમ બે જડખામાં કુલ વીસ દાંત ફૂટે છે. તે દાંત સાધારણ રીતે અનિ સુંદર, દેખાવડા અને નાના નાના હોય છે. જ્યાંલગી સ્થાયી દાંત ન આવે ત્યાંલગી આ દૂધીઆ દાંત કામ કરે છે. સાત વર્ષ પછી દૂધીઆ દાંત એકાએક પડવા લાગે છે અને તેની જગાએ સ્થાયી દાંત તરતજ ફૂટેવા માંડે છે. સ્થાયી દાંત ઘણેભાગે છેલ્લી ચાર (બે ઉપલાં જડખાં અને બે નીચલામાં) મોટી દાઢો સિવાયના બધા પંદર વર્ષે આવી જાય છે.

સ્થાયી દાંત વિશેષ કરીને જત્રીસ હોય છે. ૧૬ ઉપલામાં અને ૧૬ નીચલામાં. આ દાંત દૂધીઆ દાંત કરતા મોટા અને મજબુત હોય છે. આ દાંતમાં છેવટની દરેક જડખામાં બે એમ ચાર દાઢ સત્તર વર્ષથી એકવીસ સુધીમાં આવે છે. તેઓ ઉગી નીકળે ત્યારે માણસમા વિવેકબુદ્ધિ અને જ્ઞાનના અંકુરો ફૂટે છે, અને તેથીજ તેમને જ્ઞાની દાંત કહેવામાં આવે છે. સ્થાયી દાંત જિંદગી પર્યંત સ્વચ્છ અને મજબુત રહે છે.

બધા દાંત એક સરખા હોતા નથી, કોઈ તેજદાર, કોઈ શુદ્ધ, કોઈ તીક્ષ્ણ અને કેટલાક વિચિત્ર અને પહોળા હોય છે. પ્રત્યેક દાંતનું નામ જુદું જુદું હોય છે. તેઓ વડે લિન્ન લિન્ન પ્રકારનાં કામ કરવામાં આવે છે તેથી દાંત વિધિવિધ જાતના હોય છે. જે દાંત વસ્તુ કરડવાના કામની સગવડમાં વાપરવામાં આવે છે તે કાપવાના દાંત અને જે દાંત ખોરાક કકડાના રૂપમાં તોડવામાં તેજદાર હોય છે તેને રાક્ષી અને જે દાંત કકડા-એને જૂકાના રૂપમાં દળવામાં મદદ કરે છે તે દાઢોના દાંત કહેવાય છે. દાંતના ઉપરના ભાગ પણ એકસરખા હોતા નથી જેથી કામમા એક સગવડ હોય છે. નિયમ પ્રમાણે વ્યવહાર નહિ કરવાથી દાંત અશક્ત બની જાય છે, દાંતમાં મેલ જામી જવાથી દાંતના મૂળમાં એક પથ્થર જેવી કંઈક પીળી ચળકતી દુર્ગંધવાળી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે દાંતને તથા શરીરને બહુજ અગવડ કર્તા છે. કોઈ કોઈ વિજ્ઞાનવેતાઓના એવા અભિપ્રાય હોય છે કે દાંતમાંથી લોહી નીકળવાનું સખળ કારણ એજ છે. દાંત પૂરતી રીતે સાફ નહિ કરવાથી બે દાંતની વચ્ચે ખોરાકની નાની નાની કણિકાઓ રહી જાય છે જે દાંતને સડાવે છે. તેનાથી દુર્ગંધ આવે છે અને ખોરાક ખાતાં છંવજતુઓ શરીરમાં ઉતરે છે અને તેનાથી રોગની શરૂઆત થવા માંડે છે અને દાંત એવિચિત્તા પડવા માંડે છે. જેથી મોદાની-શોભા ઘટવા માંડે છે. ....

દાંતથી આપણને ઘણા લાભ થાય છે. તે ખાધેલા સર્વ પદાર્થોને પુરતી રીતે ચાવી પાચન થાય તેવા બનાવે છે. જો તે પદાર્થો નિયમિત પંચા કરે તો ઘણાખરા રોગથી આપણે મુક્ત થઈએ. નીરોગી શરીરથી હરકોઈ કામ કરવામાં ચિત્ત ચોંટે છે અને જીવનમાં હિતસાહ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે અને એથી વિરુદ્ધ રોગગ્રસ્ત શરીર દુઃખદાયક અને જીવનમાં બોજારૂપ થઈ પડે છે. દાંત બોલવામાં મદદ કરે છે. જેમને દાંત હોતા નથી તેમની વાણી કણુને ગ્રિય, મધુર અને સ્પષ્ટ સમજાતી નથી. વાત કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ બીજાઓને સંતુષ્ટ પમાડવાનો અને પોતાના મનોભાવને પ્રગટ કરવાનો હોય છે; પરંતુ દાંત વિનાની વ્યક્તિ આ બંને લાભોથી દૂર રહે છે. દાંતથી મોઢાનું સૌન્દર્ય દીપી ઉઠે છે. કદાચિત્ દાંત પડી ગયા હોય તો મુખાકૃતિ અસમાન અને બેડોળ લાગે છે. દાંતના સંરક્ષણ માટે કેટલીક બાબતો નીચે જણાવવામાં આવે છે તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી આશા છે કે વિશેષ જાણને ફાયદો થશે. —

૧. અચપણથીજ છોકરા તથા છોકરીઓને દાંત સાફ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આ કામ માતાનું છે. એકવાર ટેવ પડી ગયા પછી કોઈ પણ પ્રકારની અગવડ નહિ આવે. ઘણે ભાગે એવુંજ જોવામાં આવે છે, કે જેમને નાનપણથી દાંત સાફ રાખવાની ટેવ પડી નથી હોતી તેઓ મોટાં થયે પણ દાંત તરફ ધ્યાન આપતાં નથી. તેનું પરિણામ એ આવે છે, કે નાની ઉંમરમાંજ કેટલાકના દાંત પડવા લાગે છે.
૨. વધારે ઠંડી તથા ગરમ ચીજો નહિ ખાવી; કારણકે જાણે સ્થિતિઓ દાંતને હાનિકર્તા છે.
૩. જ્યારે દૂધીઆ દાંત પડી જાય છે ત્યારે સ્થાયી દાંત આવવા લાગે છે. તે સમયે માતાએ છોકરા-છોકરીઓના દાંત તરફ ખાસ નજર રાખવી જોઈએ. હાલતા દાંતને ઉખેડી નાખવા તેમ નહિ કરવાથી પરિણામે દૂધીઆ દાંત રહેવા છતાં સ્થાયી દાંત નીકળી આવે છે. આવા દાંત બેડોળ થઈ જાય છે અને ૧૫ચિત્ર દેખાવ આપે છે. છેવટે કોટિ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ તે દાંત જલદી સાફ થતા નથી.
૪. લીમડો, વડ, બાવળ વગેરે ઝાડની કોમળ ડાળીઓનાં દાંતજુવડે દાંત સાફ કરવા જોઈએ.
૫. રોજ દાંતને બે વાર સાફ કરવા જોઈએ; સવારે જાંઘી જીંઘ્યા પછી અને સાંજે સૂઈ જતા પહેલાં, બે દાંત વચ્ચે ઘણેભાગે ખાદ્ય પદાર્થની કણીઓ રહી જાય છે અને તેને સાફ નહિ કરવાથી રાત્રે

દાતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો ૧૨૮

દાતની અંદરજ તે સડી જાય છે અને દાતને તુકસાન પહોચાડે છે. ઘણાખરા માણસો રાત્રે દાત કચડતા સાફળવામા આવે છે અથવા તેમના મોમાથી લાળ નીકળવા લાગે છે. તેનું કારણ પણ દાતમા રહેલો મેલજ છે. રાત્રે વાળુ કંથો પગી દાત માફ કરવાથી દાતમા કોઈ જાતનો મેલ નથી રહેતો અને આનદપૂર્વક નિદ્રા પણ આવે છે.

૬ કોઈ દાત ખરાબ થઈ જાય તો તેને પડાવી નાખવો અથવા કોઈ દાતના દાકતર પામે તેની દવા કરાવવી

૭ મળમૂત્રનો ત્યાગ કરતા દાત ભીડેલા ગખવા અને શીયાદિ માટે બેસવું પડે ત્યાસુધી તેજ પ્રકારે બીડેલા ગખવા આમ કરવાથી દાત મજબુત થાય છે અને તરતજ પડી ન જતા લાખા કાળસુધી સંપૂર્ણ કામ આપે છે.

૮ પ્રસંગોપાત દાત લાગી જાય તો કૃત્રિમ દાત બેમાડી થેવા જોઈએ, તેમા વિલગ કરવો ઉચિત નથી

૯ દાતણુથી દાતને આદર, બહાર તેમજ વચ્ચેથી એમ દરેક જગ્યાએથી સાફ કરવા અને જો તેમ કરતા અસાધ્યતાથી લોહી નીકળે તો નહિ કરતા વધારે જોસથી સાફ કરવા.

૧૦ ઠંડા પીણા જેવા દે લેમન, મન્થન, અને બગ્દખાણી વધારે પ્રમાણમા પીવા નહિ કારણકે તેથી કરીને દાત દુખવા આવે છે અને પડી જાય છે.

૧૧ દાતના મજન માટે થોકુ મીઠું, ફટફડી અને ચાકની ભૂડી એવ માથે મિશ્રણ કરીને ઘસવાથી દાત સાફ થાય છે.

૧૨ દાત ઘસવાના વણા નિયમ છે. ઉપલા દાત માફ કરતી વખતે અવાળા તરફથી શરૂ કરીને નીચેની બાજુ સુધી ઘસવા જોઈએ અને નીચેના દાત-ઘસતા અવાળા તરફથી ઘસતા ઘસના ઉપરની બાજુ-સુધી ઘસવા જોઈએ. આ પ્રમાણે ઘસનાથી દાત મહેજે માફ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે દાત સાફ કરવાનો અભ્યાસ દેટલાક દિવસ થતા પડવાથી હમેશા દાત સાફ કરવામા જગપણ દુખ થતુ નથી.

૧૩ ઘણા પ્રકારના શાક, ફળ વગેરે જમવાથી દાતને પુષ્ટિ આવે છે માટે એવા ફળનું સેવન કરવાથી દાત સહેજે સાફ થશે.

નર્મદાશંકર મગનલાલ ભટ્ટ

હેડર્મીસ્ટર, પ્રાથમિકરજલ, હેરાલ, ઇડરગેટ.

નવીન પરબો અંધાવશો

આ જરૂરિઆતો. એક બાળકની નહિ પણ અનેક બાળકોની છે. પ્રત્યેક બાળક જ્ઞાનતૃપ્તિ હિંપાવવા નવનવો પુસ્તકો માટે ઝંખી રહ્યું છે, અને તે વિના તલપાપડ થઈ રહ્યું છે.

જો નદી કે નવાણુ વિનાનું ગામ હોઈ શકે તો જ બાલપુસ્તકાલય વિનાનું ગામ હોઈ શકે.

પાણીની પરબ ઉઘાડવામાં પુણ્ય છે, તેથી એ વધારે પુણ્ય જ્ઞાનની પરબ ઉઘાડવામાં છે. પાણીની પરબ એક અમૂલ્ય આશીર્વાદ છે, પણ તેથીએ વધારે અમૂલ્ય આશીર્વાદ જ્ઞાનની પરબ છે.

દેહની તૃપ્તિ મીઠું અને સ્વચ્છ જળ સમાવે છે, પણ મન અને આત્માની તૃપ્તિ તો સુંદર અને નિર્મળ પુસ્તકજ સમાવે છે.

આ નવો યુગ છે, બાલયુગ છે; અને બાલયુગ બાલજ્ઞાનની પરબોને માગે છે.

શ્રીમતો અને દાનવીરો, રાજાઓ અને મહારાજાઓ, આ યુગને અને બાળમાગણીને ઝીલશો? આ અવસરને ઝોળખશો અને અવસરનાં અંધાણુ આપશો?

સ્થળે સ્થળે નવીન પરબો અંધાવશો?

ગિજ્જુભાઈ

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા—ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૦૬૫૦—સને ૧૯૩૪ માં ચનારી છોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

ગુજરાતી

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (હેલ્પમાં હેલ્પી આદતિ) ગદ્ય અને પદ્યના સઘળા પાઠો.

મુખપાઠ—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (હેલ્પમાં હેલ્પી આદતિ):—

પાઠો—૭, ૧૧, ૧૫, ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૪૦, ૪૪, અને ૫૩ એ પાઠો માંથી ૩૦૦ લીટીઓ.

ઉર્દુ-ગુજરાતી

પહેલો વિષય-ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ):—

પાટો—પહેલા ભાગમાંથી સઘળા ગદ્યના પાટો.

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ):—

પાટો—૯, ૧૦, ૧૬, ૨૩, ૨૬, ૨૯ અને ૩૫ (૭ પાક).

છટ્ટો વિષય—ગુજરાતી (અંગ્રેજી)—

કેળવણીખાતાની પાંચમી ચોપડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાટો—૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૧, ૨૨, ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૬, ૫૨, ૫૭
૫૮, ૬૧, ૬૪ અને ૭૨ (બધા મળી ૨૦ પાક).

ગુજરાતી-ઉર્દુ

પહેલો વિષય-ગુજરાતી

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાટો—૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૨, ૧૪, ૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭,
૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૬, ૪૮, ૫૦, ૫૧,
૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬, અને ૭૩ (બધા મળી ૩૫ પાક).

પદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (છેલ્લામાં છેલ્લી આવૃત્તિ):—

પાક—૧૫, ૧૯, ૨૮, ૩૨ અને ૪૪.

છટ્ટો વિષય-ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ):—

પાક—૧, ૭, ૧૨, ૧૪, ૧૫, ૧૯, ૨૧, ૨૨, ૨૪, ૨૫, ૨૭, ૩૧, ૩૩, ૩૭,
૪૦ અને ૪૧ (બધા મળી ૧૬ પાક).

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ):—

પાક—૧૦, ૧૩, ૧૬, ૨૩ અને ૩૨ (૫ પાક).

ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં મહી) એસ. એસ. હેમેરેન
માહેબની ઓફિસ. } એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.
અમદાવાદ, ત. ૧૫મી નવેમ્બર ૧૯૩૨

(ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૬-૧૧-૧૯૩૨ના
પત્ર નં. ૧૧૧૧૫ માં કરેલી સુચનાનુસાર).

મુંબઈ દલાલાના ઉર્દુ શાળાઓ-માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોના યાદી

પુસ્તકોનું નામ	ગ્રંથકર્તાનું નામ	પ્રમટકર્તા કે બુકસેલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રમાકે
૧ મરકા-એ-અદબ, બા. ૧ (૧૯૩૨ની બીજી આવૃત્તિ)	ખાન બહાદુર શેખ નુર ખલાલી	એસર્સ ઉત્તરચંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર	૦-૬-૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક સ્કૂલોના ધો. ૪થા માટે વધારાના પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે.	
૨ દારતાને-હિંદ, હિરસા-એ-આયાલ, (૧૯૩૨ની બીજી આવૃત્તિ)	ખાન બહાદુર સૈયદ મક-બુલ, બી.એ.	"	૦-૧૧-૦	ઉર્દુ સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કન્સ્ટિટ્યુશનોમાં છાત્રાઓ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૩ " હિરસા-એ-ફુલુમ, (૧૯૩૦ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૨-૦	"	
૪ મલીકે અંબર, (૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. શેખ ચાંદ, એમ.એ. એલ.એલ.બી.	લેખક	૧-૮-૦	"	
૫ ગેરી દારતાને-હયાત, (બીજી આવૃત્તિ)	ખાદીમ મોહીયુદ્દીન, બી.એ. બી. ટી. એમ. ઇડી. (લીડર), ઇન્ટરમીડિએટ ગવર્મેન્ટ કોલેજ, લીઅલપુર મે. રામસરખ કાસલ, એમ.એ.	કમી કુતુબખાના, લાહોર	૨-૮-૦	"	
૬ તરીર-ખાના, (૧૯૨૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	દારૂલ મસાઅતે-પંખખ, લાહોર	૧-૪-૦	ઉર્દુ સ્કૂલોમાં રીવિસ લાયબ્રેરી માટે.	
૭ " હિરસા-એ-ફુલુમ, (૧૯૩૦ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૧-૩-૦	"	

૧૯ અગાધ-ભગત, (૧૯૨૭ની પહેલી) આંત્રિક, સદી સહચારી	દાશ મહિઅતે-પંજમ, લાહોર	૦-૩-૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક રહેલોમાં છનામ અને લાયજેરી માટે.
૨૦ ખેલ બંતીશી (૧૯૨૮ની પહેલી) આંત્રિક	"	૦-૪-૦	"
૨૧ ઉંદર સભા, (૧૯૨૬ની પહેલી) આંત્રિક, રાયદ આપાદુસેન 'અમાનત' -એ-લખનવી	"	૦-૮-૦	ટીયર્સ લાયજેરી માટે.
૨૨ ચમન-એ-ઉર્દુ, હિરસા-એ-મહીલ-એ-બીલાકામી આંત્રિક, (૧૯૩૦ની પહેલી) આંત્રિક	"	૦-૧૩-૦	દરેક રહેલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનેમાં ઇ-નામ અને લાયજેરી માટે.
૨૩ " કવુમ, (૧૯૩૦ની પહેલી) આંત્રિક	"	૧-૦-૦	"
૨૪ અરશી દીનએ દુનિયા કા સફર, મિ. સરદાર દુસેન, બી.એ. (૧૯૩૦ની પહેલી) આંત્રિક	"	૦-૧૦-૦	"
૨૫ ખદર-એ-રતુની કા સફર, મિ. ભુગલ કીશોર, 'બદર' (૧૯૨૭ની પહેલી) આંત્રિક	"	૦-૭-૦	"
૨૬ મદ્દ કા લક્ષ (૧૯૨૭ની પહેલી) આંત્રિક, શુલામ અગ્યામ	"	૦-૩-૦	પ્રાથમિક રહેલોમાં ઇ-નામ અને લાયજેરી માટે.
૨૭ ચાંદકા બેટી, (૧૯૨૭ની પહેલી) આંત્રિક	"	૦-૪-૦	"
૨૮ સાદમદા-એ-સનમ ઓર કીમો કા આદ્યાદ, (૧૯૩૦ની પહેલી) આંત્રિક	"	૦-૪-૦	દરેક રહેલોમાં ઇનામ અને લાયજેરી માટે.

૨૯. અલ્લભરા, (૧૯૩૧ ની પહેલી ગુલામ અબ્બાસ આગતિ)	દારૂક મથાવત-એ-પંતથ, લાહોર.	૨-૦-૦-૦	પ્રાયમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ હન્ડીટયુશનો-માં રીયર્સ લાયબેરી માટે.	૨-૦-૦-૦
૪૦. રામ-એ-ઉર્દુ, હિરસા-એ-અ-સલીમ-એ-ખીલઆમી વ્યાસ (૧૯૩૦ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૧૪-૦-૦	"	૦-૧૪-૦-૦
૪૧. ધગ-એ-ઉર્દુ, ફુલુમ, (૧૯૩૦ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૧૪-૦-૦	"	૦-૧૪-૦-૦
૪૨. નમસુલા, (૧૯૨૭ ની પહેલી જિ. સેરી સલયાસવી આગતિ)	"	૦-૪-૦-૦	પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં છતા-મ અને લાયબેરી માટે.	૦-૪-૦-૦
૪૩. કદીમ તલકીએ (૧૯૨૭ નીએ. અબ્દુલ મદ્દખાન, "સાલીક" બી. એ. પહેલી આગતિ)	"	૦-૫-૦-૦	પ્રાયમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ હન્ડીટયુશનો-માં છતામ અને લાય-બેરી માટે.	૦-૫-૦-૦
૪૪. મુલમલા, (૧૯૨૮ ની પહેલી જિ. અબુલ અગર હારીજ-એ-ગતલધરી આગતિ)	"	૦-૧૨-૦-૦	પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં છતા-મ અને લાયબેરી માટે.	૦-૧૨-૦-૦
૪૫. પાંચ હસે મુખારે મે (૧૯૩૦ મુન્નાજ ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૮-૦-૦	"	૦-૮-૦-૦
૪૬. મુર્દુઆમી ગરીબા (૧૯૨૮ ની ગુલામ અબ્બાસ પહેલી આગતિ)	"	૦-૪-૦-૦	છોકરીઓની પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં છતામ અને લાયબેરી માટે.	૦-૪-૦-૦
૪૭. રીસાલા-એ-એ નમાઝાં (૧૯૨૮ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૧-૦-૦	રીયર્સ લાયબેરી માટે.	૦-૧-૦-૦

પપ્પાચીરતાનકી દારતાન (૧૯૩૦) રાવળલાદુર લાક ની પહેલી આવૃત્તિ	રશી-મેસર્સ મેકમિથન એન્ડ સન બી. એ. કો. લે., દલકતા.	૨-૮-૦૦	સાધરનફોના યો. ૬ અંગ્રે અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટી- ટ્યુશનોના પારથુ- સ્તક તરીકે.
પકીડાયત-એ-સિંધ, (૧૯૩૨) ની. મિ. બશીર અહમદ પહેલી આવૃત્તિ	માલુ હેડમાસ્ટર, મદરસા અલીમખાન, મચરેલી એ-ઇસ્લામીયા, રંગે-કેપુઅખાન, કરાંચી વાડા, કરાંચી.	૦-૮-૦૦	(ગિલ્ગાં) પ્રાથમિક ફૂલોના ધો. ૪ થા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.

પુના, તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૨.

(સહી) એ. એમ. ખાન

એફ. કે. પુલિ. એન્ડ. યુ. ઇન્સ.

ઉર્દુ રફલ્સ, સેન્દ્રા ગિલ્ગાં, અને સેન્દ્રી, ઉર્દુ રફલ્સ કમિટી, પુના.

પાઠ્યપુસ્તક, હનરામ અને લાયચેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મેળુ થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રગટકર્તા (કેટલા અહિં)	નકલ લોક કે. મે. રૂ. આ. પા.	શાખા માટે મેળુ આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક્સ
શાળાપયોગી ઇસ્લામીય (મિ. એમ. એમ. પોદાએમ. સી. કેસરી, રાવપુરા તિલાસ (ફકી આવૃત્તિ) અને મિ. વી. એલ. છાયા રોડ, મહારા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મિ. એમ. આર. મેસર્સ એચર મેથલ એન્ડ પુસ્તક પહેલું (પહેલી મળુદાર સં-ચ, પુરાનગર, રાજકોટ આવૃત્તિ)	મિ. સી. સી. સાહ. સાહિત્યકેન્દ્ર ભાગ ૩ નો. મિ. સી. સી. સાહ. (પહેલી આવૃત્તિ)	૧-૮-૦૦ ૦-૩-૦૦ ૧-૮-૦૦	૧-૮-૦૦ ૦-૩-૦૦ ૧-૮-૦૦	પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ” ”	માધ્યમિક, સ્કૂલો માટે. ” ”

[illegible]

રૂઢપ્રવેશ ભાગ ૧ ખંડ ૧ મિ. એચ. જી. આંખ મિ. એચ. જી. આંખીઆ,	૦-૬-૦	પાઠ્યપુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
રૂઢ " ભાગ ૨ ખંડ ૨ " " લક્ષ્મીનગર ખાર મુબ ન. ૨૨	૦-૮-૦	"	"

(અગ્રિજમા સહી) એન. એ. કાઠરી
ફોર એન્સ. ઇન્મ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. એ. એન્સ. સાહેબના તા. ૨૨-૧૦-૩૨ ના પત્ર નં. ૯૬૯૨ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

જાહેર ખખરના નવા ભાવ

આથી સંવેતે ખખર આપવામા આવે છે કે અને ૧૯૩૦ ના જન્યુઆરીથી જાહેર ખખરના ભાવમા ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામા આવ્યો છે.

જાહેર ખખરના દર

મુદત	એક પાન	અડધુ પાન	પા પાન
આપું વર્ષ	૩. ૮૦	૨. ૬૦	૨. ૪૦
છ માસ	૨. ૪૦	૩ ૩૦	૨. ૨૦
ત્રણ માસ	૨. ૨૫	૩. ૨૦	૩. ૧૫
એક માસ	૩. ૧૦	૨. ૧૦	૨. ૭

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ક્રાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ
 ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૨ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ.
 ક્રા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ સેન્ટર		૨૮	રણજીભાઈ લાલ ચમનભાઈ વાળે	૨૮૭
૧	જગનલાલ મંગળદાસ પટેલ	૪૧૦	૩૨	ચુનીલાલ મગનલાલ રાવળ	૨૮૬
૨	આણીભાઈ ગંગારામ પટેલ	૩૬૭	૩૩	હરિશ્ચંદ્ર શીલારામ ઉપાધ્યાય	૨૮૩
૩	હરીપ્રસાદ દયારાજકર ત્રીપાઠી	૩૫૯	૩૪	જળદેવ સોમનાથ પટેલ	૨૮૨
૪	કિમીવાશકર મગનલાલ ચાન્નિક	૩૫૧	૩૫	પુનજી વજનજી હાકર	૨૮૨
૫	મણીલાલ દેવચંદ ધ્રુવડ	૩૩૯	૩૬	અંબાલાલ મલુકચંદ શાહ	૨૮૧
૬	ભાઈશંકર શંકરલાલ જોષી	૩૩૮	૩૭	અમનલાલ સોદળચંદ શાહ	૨૮૧
૭	મોહનલાલ ભગવાનજી	૩૩૬	૩૮	રમણલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૮૧
	પંચવાણી		૩૯	રમણલાલ સોદળચંદ વ્યાસ	૨૮૦
૮	આણીભાઈ કરસનભાઈ અલભટ્ટ	૩૩૩	૪૦	શાંતરાય આણીભાઈ પરમાર	૨૮૦
૯	કીશલાલ ભક્તિભાઈ પટેલ	૩૨૬	૪૧	ભોગીલાલ છોટાલાલ પંડ્યા	૨૭૯
૧૦	મુકુન્દરાય પ્રાણીભાઈ ઉપાધ્યાય	૩૨૬	૪૨	સિંધુલ ઉકાળ સોલંકી	૨૭૯
૧૧	નંદલાલ મળશંકર હાકર	૩૨૫	૪૩	અંબાલાલ ગંગારામ પટેલ	૨૭૮
૧૨	દ્વારકાદાસ મનસુખલાલ મહેતા	૩૨૧	૪૪	જગતાજી લખાજી પરમાર	૨૭૮
૧૩	અંબુલાલ બીખાભાઈ પટેલ	૩૧૮	૪૫	પરમાત્મ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૨૭૮
૧૪	રાજેન્દ્ર નુરમદ કહીવાળા	૩૧૪	૪૬	શાન્તિલાલ વિદુલદાસ દસર	૨૭૮
૧૫	સોમજી ભગવાન પટેલ	૩૦૮	૪૭	સાયમન શીવલાલ રોહડ	૨૭૮
૧૬	મણીલાલ પ્રદલાદરામ જોષી	૩૦૭	૪૮	જુલાબસિંહ જેઠાજી વાધેરા	૨૭૭
૧૭	નંદવરલાલ લક્ષ્મીચંદ મહેતા	૩૦૧	૪૯	જમનાશંકર મોતીરામ જોષી	૨૭૭
૧૮	આચીચંદ યુગ્મ સોલંકી	૨૯૮	૫૦	જેઠાલાલ ચુનીલાલ ચેકડી	૨૭૬
૧૯	શાન્તિલાલ મોહનરામ જોષી	૨૯૭	૫૧	લોરેન્સ નાથાનાએલ ટેકરીયાળા	૨૭૬
૨૦	સાલદાંકર અંબાશંકર દવે	૨૯૫	૫૨	શાન્તિલાલ રેવાશંકર વ્યાસ	૨૭૬
૨૧	નરસિંહાસ મગનદાસ ભાવસાર	૨૯૪	૫૩	પુરુષોત્તમદાસ અતુરદાસ પટેલ	૨૭૫
૨૨	સોમેશ્વર આદીતરા જોષી	૨૯૪	૫૪	હરીભાઈ મીનાભાઈ મકવાણા	૨૭૩
૨૩	નારણભાઈ સોમચંદ તપોદત્ત	૨૯૩	૫૫	અચંદાન જ્ઞરાજ દોડપાળા	૨૭૨
૨૪	અચંદભાઈ ગોવિંદદાસ જોષી	૨૯૨	૫૬	પાતાભાઈ મોહનલાલ પટેલ	૨૭૨
૨૫	સચ્ચંદભાઈ કેસરભાઈ દેસાઈ	૨૯૦	૫૭	પરબુજ દાસીલાલ દેસાઈ	૨૭૨
૨૬	પુરુષોત્તમ મણીલાલ દવે	૨૮૯	૫૮	પુનજીભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૭૨
૨૭	સામાભાઈ જેઠેદાસ પટેલ	૨૮૮	૫૯	સામાભાઈ મણીલાલ પંડ્યા	૨૭૨
૨૮	અમૃતલાલ લક્ષ્મીભાઈ દવે	૨૮૭	૬૦	કિનાદરાય માધવભાઈ ભટ્ટ	૨૭૨
૨૯	જેઠાલાલ જલજીવન, મુકલ	૨૮૭	૬૧	કાલાભાઈ અતુરભાઈ પટેલ	૨૭૧
૩૦	મણીલાલ શાન્તિદાસ શાહ	૨૮૭	૬૨	દેસાઈદાસ ગોવંદ મહીઆ	૨૭૦
			૬૩	શીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૭૦

૬૪) ગણાલાલ રતનચંદ મેઢવાણ	૨૬૯૧૦૨ મહત્તલાલ પુરષોત્તમ સોની	૨૫૫
૬૪) પુનભાઈ કોલાભાઈ પટેલ	૨૬૯૧૦૩ દુધભાઈ મોઢાભાઈ દાસજી	૨૫૫
૬૬) ચંદુલાલ સુનીલાલ પટેલ	૨૬૯૧૦૬ મોહનલાલ લલ્લુદાસ મહેતા	૨૫૪
૬૬) પારથી બહેચર પટેલ	૨૬૯૧૦૭ ગ્યાનજી કદાનજી મેઢવાણ	૨૫૩
૬૮) દેવજીભાઈ પીતામ્બરદાસ પટેલ	૨૬૯૧૦૮ ગ્યાનિલાલ મોહનલાલ પદાણ	૨૫૩
૬૮) માધા દેવજી લખભાણી	૨૬૯૧૦૯ કશવલાલ કાળીદાસ મુચાર	૨૫૩
૭૦) અંબાલાલ પરશોત્તમ દવે	૨૬૬૧૦૭ કકડકદાન કાળુભીઆં સૈયદ	૨૫૩
૭૦) ગણાભાઈ જગનલાલ પટેલ	૨૬૬૧૧૧ મામાભાઈ નાયુભાઈ	૨૫૨
૭૦) દેવશંકર મણીશંકર રાવળ	૨૬૬	બગાસરીઆ
૭૦) શીવાભાઈ રણજોડલાલ પટેલ	૨૬૬૧૧૦ મળીલાલ ગણેશદાસ પટેલ	૨૫૧
૭૪) અંબાલાલ ગોરધન જોષી	૨૬૫૧૧૦ ચંદુલાલ મંગળદાસ પંચાલ	૨૫૧
૭૪) આશુભાઈ જગનલાલ પંડ્યા	૨૬૫૧૧૮ પીમતસિદ્ધ ભવાનસિદ્ધ રાહુવર	૨૫૦
૭૪) હર્મિતલાલ મગનલાલ પટેલ	૨૬૫૧૧૪ ચરાભાઈ સાકળચંદ નાયક	૨૫૦
૭૪) નાથાલાલ અંબાલાલ કડીઆ	૨૬૫૧૧૬ કનૈયાલાલ મંગળદાસ ભટ્ટ	૨૪૯
૭૪) રામાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૬૫૧૧૬ નરાયણ જુજલાલ જગાદર	૨૪૯
૭૯) હેમીનદન ગેંગલ સોલંકી	૨૬૪૧૧૬ મીશંકર ખેમરામ જોષી	૨૪૯
૭૯) કાદરભાઈ હસનભાઈ પદાણ	૨૬૪૧૧૬ નરસાલ બાપુજી કાઠીઆ	૨૪૯
૭૯) મગનલાલ કાદરલાલ જોષી	૨૬૪૧૨૦ વપનિલાલ દરગોવિંદ ભટ્ટ	૨૪૮
૭૯) વાડીલાલ કુમેરદાસ પટેલ	૨૬૪૧૨૦ નન્નારાયણ પ્રભાશંકર	૨૪૮
૭૯) વિદ્યુદાસ અંબારામ પરમાર	૨૬૪	બોલિયી
૮૪) અલીગઢવલી શામુ મોમીન	૨૬૨૧૨૦ ગાનિલાલ પોપટલાલ વ્યાસ	૨૪૮
૮૪) શ્રીરમશંકર પરશોત્તમ જાની	૨૬૨૧૨૩ ચીનનલાલ શંભુપ્રસાદ દવે	૨૪૭
૮૪) શ્રીકૃષ્ણ શંભુપ્રસાદ પરીખ	૨૬૨૧૨૩ જોડાભાઈ લલ્લુભાઈ વાળેદ	૨૪૭
૮૭) ગણાભાઈ શામનાથ મુનાર	૨૬૧૧૨૩ ખાણજી મુવાજી વાધેલા	૨૪૭
૮૭) મુરસીજી રાભાઈ કાકરડા	૨૬૧૧૨૪ નાથાનામ્મિલ દનાજી નીનામા	૨૪૭
૮૭) શંકરભાઈ દેવજીભાઈ પટેલ	૨૬૧૧૨૪ સોમાવાલ ભગવાનદાસ ત્રિવેદી	૨૪૭
૯૦) નરવરલાલ જોષીરામ ગાંગર	૨૫૯૧૨૩ નાનખાન દલુખાન પદાણ	૨૪૭
૯૦) શીવરામ પ્રેમદાસ શ્રેનવ	૨૫૯૧૨૬ ચમનલાલ ચતુરભાઈ વાળેદ	૨૪૬
૯૨) અંબાલાલ લલ્લારામ જ્યા	૨૫૯૧૨૬ દરગોવિંદ પુનલાલ સાહ	૨૪૬
૯૨) આતમારામ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૫૯૧૨૬ કસનલાલ રૂપનાથ પટેલ	૨૪૬
૯૨) નુસાભાઈ સનાભાઈ પટેલ	૨૫૯૧૨૬ મથુરભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૪૬
૯૨) જોષીતા દાના મુવર	૨૫૯૧૨૬ નારણભાઈ રામદાસ પટેલ	૨૪૬
૯૨) મોહનલાલ ગોરધનદાસ સાહ	૨૫૯૧૨૪ અંબાશંકર જોષીરામ પંડ્યા	૨૪૫
૯૨) ગાનિલાલ સુત્રેભાન દેતાલીઆ	૨૫૯૧૩૪ દરગોવનદાસ મળશંકર દવે	૨૪૫
૯૮) જેમીંગભાઈ જોષીતાભાઈ પટેલ	૨૫૭૧૩૪ લાલજી દામોદર ઉપાધ્યાય	૨૪૫
૯૮) પ્રમુદાસ હીરાભાઈ પટેલ	૨૫૭૧૩૪ સોમાભાઈ ધમિરરામ પટેલ	૨૪૫
૧૦૦) મહાશંકર ત્રીકમલાલ વ્યાસ	૨૫૬૧૩૪ ઉમીઆંગડે મુખરામ	૨૪૫
૧૦૦) રેવાભાઈ ગીરધરભાઈ કસાલ	૨૫૬	ઉપાધ્યાય
૧૦૨) જયેચર દરીભાઈ પટેલ	૨૫૫૧૩૬ અંજેચરલાલ નમુનપદાન ગાદ	૨૪૬
૧૦૨) કસરાજી મનાજી મેણા	૨૫૫૧૩૬ કાલાલાલ દામોદરદાસ પંડ્યા	૨૪૬

૧૩૯	ગણાભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૨૪૪	૧૭૭	મધુર જોડાલાલ પરમાર	૨૩૨
૧૪૦	મટીચંદ્ર પુનજી આર્યા	૨૪૪	૧૭૭	નુરમહમદ ફરિમાહલ વહેરા	૨૩૨
૧૪૧	નટવરલાલ હીરાચંદ શાહ	૨૪૪	૧૮૧	દલીચંદ લહેરાભાઈ વસાણી	૨૩૧
૧૪૪	ચેમ્બુજી મનસાર શેખ	૨૪૩	૧૮૧	કાન્તિલાલ સુનીલાલ શાહ	૨૩૧
૧૪૫	મણીલાલ નારણભાઈ	૨૪૨	૧૮૧	નટવરલાલ મનમુખરામ માલિક	૨૩૧
	આંખાનેરી	૧૮૧	નીકમલાલ મનમુખરામ	૨૩૧	
૧૪૫	રામચંકર મુળશંકર વ્યાસ	૨૪૨		પંચાલ	
૧૪૭	માળગભાઈ જગનભાઈ પટેલ	૨૪૧	૧૮૫	મુલાખી કેશવ વાઘેરા	૨૩૦
૧૪૭	મનુભાઈ ચીમનલાલ શાહ	૨૪૧	૧૮૫	કૃષ્ણચંદર માણેકલાલ શુક્લ	૨૩૦
૧૪૬	ચતુરદાસ રામદાસ પટેલ	૨૪૦	૧૮૫	કોદરભાઈ કેશવલાલ પટેલ	૨૩૦
૧૪૬	જગસિંહજી મદમણસિંહજી	૨૪૦	૧૮૮	ચંદુલાલ મગનલાલ દવે	૨૨૯
	રાગાસ	૧૮૮	મણુપતલાલ ધમ્પરલાલ	૨૨૯	
૧૪૯	ગણાલાલ સુનીલાલ શાહ	૨૪૦		બાલભટ્ટ	
૧૪૯	ધનાભાઈ મુળજીભાઈ	૨૪૦	૧૯૦	ગણાભાઈ નાયાલાલ પટેલ	૨૨૮
૧૪૯	હીરાલાલ ગણાભાઈ પટ્ટાણ	૨૪૦	૧૯૦	પરમાભાઈ ઉદાભાઈ વણકર	૨૨૮
૧૫૪	બીખાભાઈ મુળજીભાઈ ભગત	૨૩૯	૧૯૨	રામાણી દામજી વ્યાસ	૨૨૭
૧૫૪	ભોળીલાલ વિદ્યદાસ ગોર	૨૩૯	૧૯૨	સુનીલાલ હરજીવન પંડ્યા	૨૨૭
૧૫૪	ગોળરમિદ મનમિદ રાહોડ	૨૩૯	૧૯૨	લકીમભાઈ જગજીભાઈ મેમણ	૨૨૭
૧૫૪	સબુભાઈ મનમનસા પેસનવ	૨૩૯	૧૯૨	કરમીખીઆ ઉમેદખીઆ	૨૨૭
૧૫૪	મગનભાઈ દેવભાઈ પટેલ	૨૩૯		મોદાણ	
૧૫૪	મણીલાલ મંગળદાસ શાહ	૨૩૯	૧૯૩	અજરામ ગોહાદ પરમાર	૨૨૫
૧૫૪	માણુલાલ જોશંકર પ્રવાડી	૨૩૯	૧૯૬	મ રીશંકર અજરામ ભટ્ટ	૨૨૫
૧૬૧	અંબાલાલ દેવાભાઈ પટેલ	૨૩૮	૧૯૬	ધમ્પરજીભાઈ જમનાદાસ ભાવસાર	૨૨૫
૧૬૧	અમનલાલ નેમચંદ શાહ	૨૩૮	૧૯૬	લાલુખીઆ દલાખીઆ મલેક	૨૨૫
૧૬૧	આદરભાઈ રંગુજીભાઈ પટેલ	૨૩૮	૧૯૬	વણભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	૨૨૫
૧૬૧	નાયાલાલ ચંકરલાલ રાણા	૨૩૮	૧૯૬	મુશુ અયુજ દામોર	૨૨૫
૧૬૫	મોદનલાલ માનાભાઈ વહેરા	૨૩૭	૨૦૨	અમયાભાઈ ગણાભાઈ પટેલ	૨૨૪
૧૬૬	બીખાલાલ સુનીલાલ શાહ	૨૩૬	૨૦૨	કિશાભાઈ જોષતાભાઈ પટેલ	૨૨૪
૧૬૬	દેવસંગભાઈ ચમનલાલ	૨૩૬	૨૦૪	અજદેવ મુળદાસ સાધુ	૨૨૩
૧૬૬	કેશુભાઈ સનાભાઈ સોદા	૨૩૬	૨૦૪	કેશવલાલ માધાભાઈ પટેલ	૨૨૩
૧૬૬	નરહરિપ્રસાદ નાયમણ ભટ્ટ	૨૩૬	૨૦૪	પુરુષોત્તમ માધવલાલ	૨૨૩
૧૬૬	ચાસુરેવ બાપુલાલ મહેતા	૨૩૬		ચોખાડીઆ	
૧૭૧	કિસમુદીન અદામુદીન શેખ	૨૩૪	૨૦૪	રહેમાનખાન હુસેનખાન શેખ	૨૨૩
૧૭૧	શાન્તિલાલ કુસચંદ શાહ	૨૩૪	૨૦૮	અંબાલાલ ગણાભાઈ વાળંદ	૨૨૨
૧૭૧	મોડાભાઈ ગણેશભાઈ વાળંદ	૨૩૪	૨૦૮	પરજીનભાઈ મોદનલાલ રાહોડ	૨૨૨
૧૭૪	દાનીએલ રવજી ખિસ્તી	૨૩૩	૨૦૮	હીરાભાઈ જીભાઈ પટેલ	૨૨૨
૧૭૪	માધાભાઈ મુંગળભાઈ પટેલ	૨૩૩	૨૧૧	કેશવગીર પ્રભાતગીર ગોસાઈ	૨૨૧
૧૭૪	પાનાચંદ જેવંદલાલ શાહ	૨૩૩	૨૧૧	ગીરજંકર દમોદર ગોર	૨૨૧
૧૭૭	ચિત્તનલાલ જોષનારામ શાહ	૨૩૨	૨૧૧	ગાનિલાલ જોષપટલાલ પાદ	૨૨૧
૧૭૭	મણીચંકર પ્રભાચંકર રાવળ	૨૩૨	૨૧૪	જગજીભાઈ જોષરામ પંડ્યા	૨૨૦

નડિઆદ સેન્ટર

૧ સુમનલાલ સુનીલાલ શાહ	૩૮૩	૩૫ જયંતિલાલ ભોગીલાલ મહેતા	૨૭૮
૨ કીરીટલાલ હરમાનલાલ પટેલ	૩૮૦	૩૫ ડાહ્યાલાલ હાથીલાલ પટેલ	૨૭૮
૩ સુમનલાલ જેઠાલાલ શાહ	૩૫૫	૩૫ ડાહ્યાલાલ જવાલાલ પટેલ	૨૭૮
૪ પ્રભુલાલ મોતીલાલ પટેલ	૩૨૬	૩૬ કનુલાલ કૃષ્ણાણુજી મચ્છર	૨૭૭
૫ મોતીલાલ ગીરધરલાલ શાહ	૩૨૭	૪૦ રસિકલાલ સુનીલાલ બારોટ	૨૭૬
૬ પ્રેમજી ચતુરભાઈ સુથાર	૩૨૬	૪૦ પ્રતાપજી દેસાભાઈ પગી	૨૭૬
૭ મણીલાલ ઝવેરદાસ શાહ	૩૨૩	૪૦ રામભાઈ ગોવિંદલાલ પટેલ	૨૭૬
૮ આર્થિક્સ મુળજી ખિરતી	૩૨૨	૪૩ બેચરભાઈ મોતીલાલ પટેલ	૨૭૫
૯ હરમાનલાલ કુમારભાઈ બારોટ	૩૨૦	૪૪ તરુભાઈ ડાહ્યાલાલ પટેલ	૨૭૪
૧૦ કાન્તિલાલ હરજીવનદાસ શાહ	૩૧૯	૪૪ સોમાભાઈ જવાલાલ પટેલ	૨૭૪
૧૧ સુનીલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૧૭	૪૪ અમરીતલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ	૨૭૪
૧૧ મણીલાલ કુમારભાઈ પટેલ	૩૧૭	૪૭ છોટાલાલ ઝવેરભાઈ પટેલ	૨૭૩
૧૩ શાન્તિલાલ લક્ષ્મણભાઈ મોચી	૩૧૫	૪૭ નરસિંહભાઈ જગનભાઈ પટેલ	૨૭૩
૧૪ શીવશંકર કીરપશંકર દાનાદ	૩૦૬	૪૭ શાન્તિલાલ જગનલાલ વ્યાસ	૨૭૩
૧૪ જગનભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૩૦૬	૫૦ મોતીલાલ મોહનભાઈ બારિયા	૨૭૧
૧૬ મુદરજી ભલાજી ગોહેલ	૩૦૧	૫૦ સવાજી ઉમેદજી ખાંડ	૨૭૧
૧૬ ડાહ્યાભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૦૧	૫૦ નરશીભાઈ પ્રભુદાસ પાટણુ- વાડીઆ	૨૭૧
૧૮ દેસાઈ/ભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૩૦૦	૫૦ રણછોડભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૧
૧૯ રણછોડભાઈ બાબરભાઈ પટેલ	૨૯૬	૫૪ દાશીભાઈ શંકરભાઈ કુભાર	૨૭૦
૧૯ કનૈઆલાલ જેઠીશનદાસ રસાણીઆ	૨૯૬	૫૫ દીપસંગ નાનસંગ હસાદીઆ	૨૬૯
૧૯ જગન્નાથ મણીલાલ રાવળ	૨૯૬	૫૬ વિલીઆમ શ્રીજલાલ ખિરતી	૨૬૮
૨૨ ભગવાનરાઈ કુમ્મજી બારિયા	૨૯૨	૫૬ પુરશોત્તમ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૮
૨૩ હીરાલાલ ગીરધરલાલ દુધારા	૨૯૦	૫૬ મુળજીભાઈ કુબેરભાઈ સુથાર	૨૬૮
૨૪ પરબુદાસ બાપુજીભાઈ પટેલ	૨૮૯	૫૯ નંદવરલાલ જેઠાલાલ ભટ્ટ	૨૬૭
૨૪ ભાનુપ્રસાદ અંબાલાલ ત્રિવેદી	૨૮૯	૫૯ પુરશોત્તમ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૬૭
૨૬ પરબુદાસ કાળીદાસ કણુગી	૨૮૮	૫૯ જગદીશચંદ્ર અનોપરામ શુક્લ	૨૬૭
૨૬ ગોરધનભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૨૮૮	૬૨ જવાભાઈ જેમંગભાઈ બારોટ	૨૬૬
૨૬ રામભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૨૮૮	૬૨ નંદવરલાલ મગનલાલ ભટ્ટ	૨૬૬
૨૯ કુલસિંહ દાણસિંહ રાવળજી	૨૮૭	૬૨ શંકરપ્રસાદ મણીલાલ દેસાઈ	૨૬૬
૩૦ ગણપતલાલ ઉમીઆશંકર દવે	૨૮૫	૬૨ અંબાલાલ ભુલાભાઈ પટેલ	૨૬૬
૩૧ ચંદુલાલ છોટાલાલ પંડ્યા	૨૮૧	૬૬ શીખાભાઈ પોચાભાઈ બારિયા	૨૬૫
૩૧ સોમાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૮૧	૬૬ હીરાલાલ મણીલાલ બારોટ	૨૬૫
૩૩ ધર્મજીભાઈ કાશીભાઈ બીન- મથુરભાઈ પટેલ	૨૮૦	૬૬ મોહનભાઈ જેભાઈભાઈ પ્રભુભટ્ટ	૨૬૫
૩૩ જયણલાલ ગોરધનદાસ શાહ	૨૮૦	૬૬ શાન્તિલાલ માધવદાસ ત્રિવેદી	૨૬૫
૩૫ જયંતરાય પુરશોત્તમ દવે	૨૭૮	૬૬ રાનાભાઈ વાઘજીભાઈ વાળદ	૨૬૫
		૭૧ મુળચંદ ગણપત: ગોલા	૨૬૪
		૭૧ જેઠાલાલ જવાભાઈ મીર	૨૬૪
		૭૨ સોમાભાઈ પુરશોત્તમદાસ	૨૬૪
		પટેલ	

૭૧ કીરલાઈ આદમલાઈ વહોરો	૨૬૪	૧૧૨ અવણુભાઈ મહીછંભાઈ બારેયા	૨૫૦
૭૫ પુરશોત્તમ હાથીભાઈ પટેલ	૨૬૩	૧૧૨ અક્ષનભાઈ અમરસંગ ડામી	૨૫૦
૭૫ રણુજીડભાઈ ભીમભાઈ ચુનાર	૨૬૩	૧૧૨ ઉદેભંગ શાભાઈ મહીડા	૨૫૦
૭૭ આપુજી દલાભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૬૨	૧૧૨ પુણાંનંદ જગનલાલ પંડ્યા	૨૫૦
૭૭ બહેખાન અહમદખાન કીલાણી	૨૬૨	૧૧૨ હીંગભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૫૦
૭૯ મોતીલાલ શીવલાલ ખિસ્તી	૨૬૧	૧૧૭ શનાભાઈ નાથાભાઈ ભોધ	૨૪૯
૭૯ શાન્તિભાઈ મોતીભાઈ ગોર	૨૬૧	૧૧૭ ગેમ્મુલ હરભાઈ ખિસ્તી	૨૪૯
૭૯ શાન્તિલાલ શંકરલાલ શાહ	૨૬૧	૧૧૭ કાન્તિલાલ ભુલાશંકર દવે	૨૪૯
૮૨ રામાભાઈ જીવાભાઈ ભોધ	૨૫૯	૧૧૭ જેઠાલાલ દલસુખરામ ભોધી	૨૪૯
૮૨ રૂમકદીન રમુજીભીઆ મસેક	૨૫૯	૧૨૧ અખાલાલ લક્ષ્મીદાસ કુંભાર	૨૪૮
૮૨ ઝવેરભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૨૫૯	૧૨૧ હોમનલાલ જીવરામભાઈ	૨૪૮
૮૫ ધર્મજીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૫૮		મહેતા
૮૫ વલ્લભભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૨૫૮	૧૨૩ શીલીપ લાલા ખિસ્તી	૨૪૭
૮૭ અખાન આઝાર પીતામ્બર ખિસ્તી	૨૫૭	૧૨૩ વ્હીઓપાસ દાઉદભાઈ ફિ-શિઅન	૨૪૭
૮૭ જીવાભાઈ મગનભાઈ દલયાદી	૨૫૭	૧૨૩ રતનલાલ ભુલાભાઈ શાહ	૨૪૭
૮૭ વિલીઅમ વરનેર મકવાણા	૨૫૭	૧૨૩ ચુનીલાલ દેશવજી ઉપાધ્યાય	૨૪૭
૯૦ ગોરધનદાસ હોમતલાલ બારોટ	૨૫૬	૧૨૭ વીરભાઈ દેવીમંગ ગોહેલ	૨૪૬
૯૦ કાન્તિલાલ રાનાભાઈ દરજી	૨૫૬	૧૨૭ ચીનોપંતરામચંદ્રભાઈ વૈશ-મપાયન	૨૪૬
૯૦ પુરશોત્તમ લલ્લુભાઈ મોચી	૨૫૬		
૯૦ ધનશંકર જટાશંકર પંડ્યા	૨૫૬	૧૨૯ કેશવલાલ પરધુભાઈ બારોટ	૨૪૫
૯૦ જોટાભાઈ બકોરભાઈ પટેલ	૨૫૬	૧૨૯ ચ દુલાલ રણુજીડલાલ શાહ	૨૪૫
૯૦ શંકરલાલ મગનલાલ શાહ	૨૫૬	૧૨૯ અખાલાલ બેચરભાઈ વાળંદ	૨૪૫
૯૬ ચંદુલાલ કેશવલાલ કાઝીઆ પટેલ	૨૫૫	૧૩૨ અખાલાલ રાનાભાઈ ખીન-શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૪
૯૬ રમણલાલ ભાઠલાલ લુહાર	૨૫૫	૧૩૨ જેઠાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૪૪
૯૬ બેચરભાઈ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૫૫	૧૩૪ કાન્તિલાલ જેઠાલાલ શાહ	૨૪૩
૯૬ પ્રભુલાલ ગણેશદાસ પટેલ	૨૫૫	૧૩૪ નટવરલાલ શામળદાસ શાહ	૨૪૩
૯૬ પુરશોત્તમ જગનલાલ વાળંદ	૨૫૫	૧૩૪ કાસમખીઆં મોદુખીઆં દોરોર	૨૪૩
૧૦૧ લક્ષ્મીનારાયણ હરિલાલ ભટ્ટ	૨૫૪	૧૩૭ પુરશોત્તમ ભાઈલાલ ગ્વની	૨૪૨
૧૦૧ નાથાલાલ જગનલાલ પંડ્યા	૨૫૪	૧૩૭ દેવશંકર નારણજી બેશી	૨૪૨
૧૦૩ ગોન્ડાલો સોમા ખિસ્તી	૨૫૩	૧૩૭ ભમ્લીશંકર ગોવિંદજી શુક્લ	૨૪૨
૧૦૩ અખાલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૨૫૩	૧૪૦ જીવાભાઈ ઝીણાભાઈ બેગ	૨૪૧
૧૦૩ જોટાભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૫૩	૧૪૦ ગોરધનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૧
૧૦૬ આનંદરાય ભુપતભાઈ ખિસ્તી	૨૫૨	૧૪૦ માણેદલાલ મોહનલાલ શુક્લ	૨૪૧
૧૦૬ જશભાઈ તળશીભાઈ પટેલ	૨૫૨	૧૪૩ રણુજીડભાઈ ગુલાબસિંહ	૨૪૦
૧૦૬ રવાભાઈ રણુજીડદાસ પટેલ	૨૫૨		બારોટ
૧૦૬ તીલાલ મુળજીભાઈ શાહ	૨૫૨	૧૪૩ મંગળજી પુંગજી ચોલાણ	૨૪૦
૧૦૬ જગનભાઈ દેવજીભાઈ વાળંદ	૨૫૨	૧૪૩ વિપ્લવપ્રસાદ ગોડળભાઈ ભોધી	૨૪૦
૧૧૧ પિપટલાલ માણેકલાલ શાહ	૨૫૧	૧૪૩ વિપ્રસાદ મોમેશ્વર પંડ્યા	૨૪૦

१४३ श्रीमन्ननाथ सोमाभाष पटेल	१४०१८१ माधवभाष भेयरभाष देड	२३३
१४३ श्रीशारभाष गोडगभाष पटेल	१४०१८१ पुंजलाष सोगीलाष पाहड	२३३
१४३ श्रीधरभाष मोतीलाष वाणंद	१४०१८१ छत्रपुंजलाष परलुलाष शाह	२३३
१५० नरेशभाष छोटालाष अमीन	२३६१८१ मल्लीलाष पुरभोत्तमदास शाह	२३३
१५० नानछलाष भगननाथ गारी- पाणा	२३६१८१ नटवरलाष अमाताळ नराडी	२३३
१५० विहीअम सोमयंद गाभडीया	१८८ विनायक सदानंद खिस्ती	२३२
१५० हरिप्रसाद गव्हालाष पंडित	२३६१८८ नर्मदाशंकर दामोदर व्यास	२३२
१५० भगवानसिंग भेयरभाष	२३६१६० रतीलाष जगननाथ लट्ट	२३१
परभार	२३६१६० शीवप्रसाद लाम्शिंकर लट्ट	२३१
१५० सरदानसंग उपसंग रोडोड	१६० नायाभाष दाधीलाष पटेल	२३१
१५० पुरभोत्तम मल्लीछलाष वाणंद	२३६१६३ अमरदास रतीलाष खिस्ती	२३०
१५७ दीपोशीट दानसीस खिस्ती	२३६१६३ द्याशंकर दहानछ पंड्या	२३०
१५७ रतनसिंह गुमानसिंह धारीया	२३८१६३ दिग्विजय जगननाथ पंड्या	२३०
१५७ नरेशभाष छोटालाष पटेल	२३८१६३ लाम्छलाष शीतालाष वाणंद	२३०
१५७ नटवरलाष देशवलाष शाह	२३८१६७ अमाताळ द्याभाष पटेल	२२६
१६१ दान्तिनाथ नेहालाष आरोट	२३८१६७ गव्हालाष शंकरलाष पटेल	२२६
१६१ देशवलाष आपुलाष लट्ट	२३८१६७ कुत्रालाष पुरभोत्तमदास पटेल	२२६
१६१ मोहननाथ गव्हालाष भिस्ती	२३७१६७ नटवरलाष लल्लुलाष शाह	२२६
१६४ हरछवनलाष धुणालाष कुंभार	२३७२०१ मोतीलाष रणछोटालाष आरिया	२२८
१६४ शीयशंकर दाशीयालाष महेता	२३६२०१ धुणालाष भगणलाष परभार	२२८
१६४ गव्हालाष वल्लभाष पटेल	२३६२०१ गुलाबसिंग राधछलाष परभार	२२८
१६४ गोवर्धनभाष कुत्रालाष पटेल	२३६२०१ जगनलाष आभरलाष पटेल	२२८
१६४ शंकरलाष भगणलाष पटेल	२३६२०१ अमरलाष कुत्रालाष पटेल	२२८
१६४ भगवतीलाष पोपटलाष शाह	२३६२०१ हरिलाष शीवालाष गण	२२८
१६४ लीआलाष नेहालाष शाह	२३६२०१ छिंदारलाष श्रीमन्ननाथ शाह	२२८
१७१ नरहरि नाथछलाष हवे	२३६२०८ श्रीमन्ननाथ सोमाभाष लुदार	२२७
१७१ नीजामभीयां इलुभीयां भलेक	२३५२०८ अवेरलाष नथुरलाष पटेल	२२७
१७१ शीवालाष कुत्रालाष पटेल	२३५२०८ रतीलाष नारणुलाष पटेल	२२७
१७१ अणालाष रतननाथ छिंदार	२३५२०८ दान्तिनाथ अमाताळ शाह	२२७
१७१ मुनीलाष हीरालाष त्रिवेदी	२३५२०८ देशवलाष वहालछलाष दंडर	२२७
१७१ उमरभाष करीमलाष वहीरा	२३५२०८ मल्लीछलाष गरभडलाष वाचरी	२२७
१७७ नानार्दन पाणकृष्ण आचार्य	२३५२०८ रामशंकर मोतीरान व्यास	२२७
१७७ त्रीकमलाष छत्रछलाष अल्लभट्ट	२३४२१५ विभाळ मोतीछ आरिया	२२३
१७७ दान्तिनाथ सोमेश्वर शुक्ल	२३४२१५ लल्लुलाष दनाभाष आरिया	२२६
१७७ नमाललाष देवमानभाष	२३४२१५ अछलाष मल्लीछलाष आरिया	२२६
वहीरा	२३४२१५ सोमाभाष लगतलाष लोभ	२२६
१८१ न्यातिनाथ रामगुम लट्ट	२१५ प्रलातसिंह जलुछ मल्लीछ	२२६
१८१ पुंजलाष हरजोविंदलाष	२३३२१५ पुरभोत्तम देवशंकर पंड्या	२२६
अल्लभट्ट	२३३२१५ नथुरलाष वनेमंग पाटणु	२२६
	नाडीया	

૨૧૫ દિસાઇભાઇ છવાભાઇ પટેલ	૨૨૬ ૨૫૯ હરિશંકર દેવશંકર ભટ્ટ	૨૧૬
૨૧૫ રામાભાઇ-ધુભભાઇ પટેલ	૨૨૬ ૨૫૯ શનાભાઇ મનોરભાઇ કણુબી	૨૧૬
૨૧૫ રાવજીભાઇ કુનાભાઇ ખીન મગળભાઇ પટેલ	૨૨૬ ૨૫૯ ગીવાભાઇ ઉમેશભાઇ પટેલ	૨૧૬
૨૧૫ રાવજીભાઇ મોતીભાઇ પટેલ	૨૫૯ આદમ કરીમ વહોરા	૨૧૬
૨૨૬ પોપટલાલ રવિશંકર ભટ્ટ	૨૨૬ ૨૬૪ કૈયાલાલ ચંદુલાલ ભટ્ટ	૨૧૫
૨૨૬ શાન્તિલાલ મગનલાલ ભટ્ટ	૨૨૫ ૨૬૪ બહમદમીયાં છવામીયાં	૨૧૫
૨૨૬ કુવાભાઇ મોતીભાઇ પટેલ	૨૨૫	મેલીમ
૨૨૬ સાંકળચંદ રેવનદાસ પટેલ	૨૨૫ ૨૬૪ કુવાભાઇ લક્ષુભાઇ પટેલ	૨૧૫
૨૨૬ સોમાભાઇ લક્ષુભાઇ પટેલ	૨૨૫ ૨૬૪ કરમીખાન ગમીઅનખાન	૨૧૫
૨૩૧ કાળાજી દલાજી પાટણવાડીયા	૨૨૫	પકાણુ
૨૩૧ શાન્તિલાલ હરિલાલ રાવળ	૨૨૪ ૨૬૪ કાસમમીયાં રસુલમીયાં દાદોર	૨૧૫
૨૩૧ મદાશંકર પ્રાણશંકર વ્યાસ	૨૨૪ ૨૬૯ મગનભાઇ શંકરભાઇ ગોલા	૨૧૪
૨૩૪ હીરાગર અમરીતગર ગોસાઇ	૨૨૪ ૨૬૯ ગડીલાલ મુળજીભાઇ દક્કર	૨૧૪
૨૩૪ રિશાલ ગ્રમચંદ્ર જોષી	૨૨૩ ૨૭૧ મદ્રિકલાલ બાપુલાલ પટેલ	૨૧૩
૨૩૪ કનુભાઇ નરવરલાલ પંડ્યા	૨૨૩ ૨૭૧ મણીભાઇ ડાહ્યાભાઇ પટેલ	૨૧૩
૨૩૪ મહમદ દાઉદ વહોરા	૨૨૩ ૨૭૧ ગમભાઇ મરગાભાઇ પટેલ	૨૧૩
૨૩૮ પુરગોત્તમ મોતીભાઇ પટેલ	૨૨૩ ૨૭૧ શીવપ્રસાદ ત્રોકમલાલ ત્રિવેદી	૨૧૩
૨૩૮ શીવાભાઇ ઝવેરભાઇ પટેલ	૨૨૩ ૨૭૧ રાવદરામ હરિનાથ વ્યાસ	૨૧૩
૨૩૮ ચંપકલાલ સુનીલાલ સુતર	૨૨૨ ૨૭૧ નસિકલાલ ધનંધર ભટ્ટ	૨૧૨
૨૪૧ જાગ્રમી જાગરઅગ્રીમા ફકીર	૨૨૨ ૨૭૧ નવપ્રસાદ નાથાલાલ મહેતા	૨૧૨
૨૪૧ રાવદરામ પુરગોત્તમ જોષી	૨૨૧ ૨૭૧ મીરસાળ જલુમીયા સેયદ	૨૧૨
૨૪૧ કૈયાલાલ ચંદુલાલ દાકર	૨૨૧ ૨૭૬ બાહુમભાઇ છવાભાઇ વહોરા	૨૧૦
૨૪૪ બાદશમીયાં રસુલમીયાં મહેક	૨૨૧ ૨૭૬ ગર્યાનિલાલ નર્મદાશંકર વ્યાસ	૨૧૦
૨૪૪ ગોરધનભાઇ નાથાભાઇ પટેલ	૨૨૦ ૨૮૧ દાદામીયાં ગણુમેગ મીરજી	૨૧૧
૨૪૪ નરસિંહભાઇ મોતીભાઇ ખીન દાદાભાઇ પટેલ	૨૨૦ ૨૮૧ સુનીલાલ વાવજીભાઇ પટેલ	૨૧૧
૨૪૭ રેવનદાસ મોમાભાઇ પટેલ	૨૨૦ ૨૮૩ મુદિલાલ મોમેશ્વર અંબોગમત	૨૧૦
૨૪૭ મોમાજી મગાજી રહેડ	૨૮૩ ત્રોકમભાઇ શંકરભાઇ કુંભાર	૨૧૦
૨૪૯ ચતુરભાઇ ખોડાભાઇ બોઇ	૨૧૯ ૨૮૩ કાભાઇ શાભાઇ પગી	૨૧૦
૨૪૯ સાબર મિતુનભાઇ મેઈદા	૨૧૯ ૨૮૩ હર્મનલાલ જગનલાલ પરમાર	૨૧૦
૨૪૯ કાસમમીયાં ગેઝમીયાં મહેક	૨૧૯ ૨૮૩ કાન્તિલાલ આત્મારામ સુનાર	૨૧૦
૨૪૯ અંબાલાલ વન્નેસીંગ પરમાર	૨૧૯ ૨૮૮ માચરભાઇ શાલાઇ ગોહેલ	૨૦૯
૨૪૯ ખોડાભાઇ શીવાભાઇ પટેલ	૨૧૯ ૨૮૮ સુકામદુમેન રસુલભાઇ મહેક	૨૦૯
૨૫૪ રિશ્મતે મોરીશંકર જાની	૨૧૯ ૨૮૮ હાટાભાઇ બાવાજીભાઇ પટેલ	૨૦૯
૨૫૪ ચંદ્રશંકર કુવગંકર પંડ્યા	૨૧૯ ૨૮૮ તક્ષુભાઇ હરિભાઇ પટેલ	૨૦૯
૨૫૪ સુનીલાલ ધનજીભાઇ પટેલ	૨૧૯ ૨૮૮ નવજલાલ પુરગોત્તમ પુરગોત્તમ	૨૦૯
૨૫૪ ચંદુલાલ વાલગંકર શુક્ત	૨૧૭ ૨૮૮ રામજીભાઇ ડાહ્યાભાઇ દક્કર	૨૦૯
૨૫૪ દોલાલાલ હમ્મરદગ દકર	૨૧૭ ૨૯૪ મામુભાઇ સુનીલાલ જોષી	૨૦૮
૨૫૪ ગણાભાઇ વાવજીભાઇ બારિયા	૨૧૭ ૨૯૪ મિતુપ્રભાત નંદુપ્રભાત પંડિત	૨૦૮
	૨૧૭ ૨૯૪ મધુમુદન મુળજીભાઇ વ્યાસ	૨૦૮
	૨૧૬ ૨૯૭ શનાભાઇ મધુરભાઇ કાઝીયા	૨૦૬

૬૭ હોટાલાઈ તળાઈલાઈ પીન	૨૦૬	અખિન્દુસરજાક અખિન્દુસરજાન	૨૪૨
જોતમલાઈ પટેલ		શેખ	
૬૭ ગમડલાઈ ઘેનાલાઈ પટેલ	૨૦૬	અહિસનમીયાં છોટામીયાં શેખ	૨૪૨
૧૦૦ મોહનલાઈ વનુલાઈ રાવળ	૨૦૫	ગુજરાતી-ઉડું	
૧૦૧ જગનેશ્વર કાળીદાસ પંડ્યા	૨૦૪	૧ છવામીયાં નાથુમીયાં મલેક	૨૦૬
૧૦૨ ઘકરાઈ મોતીઈ ખારૈયા	૨૦૩	૨ છવામીયાં ખાપુમીયાં મલેક	૨૦૭
૧૦૨ શીરીલ પુરખોતમ પરમાર	૨૦૩	અખખ્યાસમીયાં છવામીયાં	૨૦૫
૧૦૪ મગનલાઈ ગોવિંદલાઈ પટેલ	૨૦૧	હાકોર	
૧૦૪ નવનીતલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૦૧	ગાધરા સેન્ટર	
૧૦૬ અખખ્યાસમીયાં અહમદમીયાં	૨૦૦	૧ અમરસિંહ હાથીસિંહ ચોહાણ	૩૧૪
મલેક		૨ ખાળકુખ્ય હરગોવંદ બેધી	૩૧૧
૧૦૬ વાડીલાલ ગાલાલાઈ શાહ	૨૦૦	૩ મગનલાઈ તળાઈલાઈ પટેલ	૩૦૩
૧૦૮ શા. નંતલાલ અંબાલાલ વ્યાસ	૧૯૯	૪ રામલાઈ મગનલાઈ પટેલ	૨૯૧
૧૦૯ પુરખોતમ સોમાલાઈ પટેલ	૧૯૮	૪ રેતીલાલ મણીલાલ શેઠ	૨૯૨
ખેતીવાડી-ખાખસ કોર્સ		૬ રેતેસિંહ ચંદનસિંહ હાકોર	૨૯૧
૧ કાલાઈ અમરાલાઈ વાધરી	૩૦૮	૭ વાંસુદેવપ્રસાદ મુળશંકર બની	૨૮૭
૨ નુલાલાઈ અમરાલાઈ વાધરી	૩૦૪	૭ લાખલાલ મગનલાલ વાળંદ	૨૮૭
૩ જમનલાઈ રામાલાઈ ખારૈયા	૩૦૦	૭ સોમાલાઈ હીરાલાઈ વરીયા	૨૮૭
૪ નાગરલાઈ ખાવાલાઈ વાધરી	૨૯૯	૧૦ કાલાલાઈ હરિદાસ ગુજર	૨૮૫
૫ જોરાલાઈ જોશલાઈ વાધરી	૨૯૮	૧૧ અંબાલાલ દુધીરાલાઈ ભિયા	૨૮૩
૬ ખેચરલાઈ નારણલાઈ વાધરી	૨૯૬	૧૨ ચંદુલાલ મનસુખરામ શુક્લ	૨૮૨
૭ ગાલાલાઈ ધુણાલાઈ ખારૈયા	૨૭૬	૧૩ કાન્તિલાલ દલસુખલાઈ શાહ	૨૮૧
૮ ચંદુલાઈ મણીલાઈ પટેલ	૨૭૫	૧૩ ઉદયસિંહ હામતસિંહ સોલંકી	૨૮૧
૯ અંબાલાલ નરસિંહલાઈ પટેલ	૨૭૨	૧૫ પુત્રમલાઈ કેદારલાઈ ખારીયા	૨૭૨
૧૦ કાળીદાસ નાથાલાઈ પટેલ	૨૬૮	૧૫ મોહનલાલ અંબાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૭૨
૧૧ મગનલાઈ ગાલાલાઈ પટેલ	૨૬૬	૧૭ સોમાલાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૭૧
૧૨ સોમાલાઈ મોતીલાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૮ જોષલા ધરજી મચ્છર	૨૬૭
૧૨ રામાલાઈ સુનાલાઈ વાધરી	૨૬૨	૧૮ લગ્નલાલલાઈ જગાલાઈ માણી	૨૬૭
૧૪ ગોવરધનલાઈ હોટાલાઈ પટેલ	૨૫૨	૨૦ મંગળસિંહ ગુલાબસિંહ ચોહાણ	૨૬૬
૧૪ મગનલાઈ સુંયાલાઈ વાધરી	૨૫૨	૨૦ અર્જુનસિંહ મકનસિંહ સોલંકી	૨૬૬
૧૬ ગોવરધનલાઈ મોતીલાઈ પટેલ	૨૪૬	૨૨ દિવાલાઈ મંજુલાઈ પટેલ	૨૬૧
૧૭ ઘેલાલાઈ ચંકરલાઈ ખારૈયા	૨૪૫	૨૩ રણુહોટલાલ જમનલાલ ભટ્ટ	૨૬૦
૧૮ ગાલાલાઈ મથુરલાઈ પટેલ	૨૪૨	૨૩ રેતીલાલ પુરખોતમ દવે	૨૬૦
૧૯ મગનલાઈ અલાઈ ખારૈયા	૨૩૨	૨૫ જોશલાલ દામોદર ઝાકા	૨૫૮
૧૯ શનાલાઈ બીખાલાઈ વાધરી	૨૩૨	૨૫ કાન્તિલાલ મગનલાલ શાહ	૨૫૮
ઉડું-ગુજરાતી		૨૭ રૂપમુદાન અહમદમુસૈન સેધ	૨૫૭
૧ અખખ્યાસમીયાં લાલલાઈ મલેક	૨૪૯	૨૮ રૂપસિંહ રણુહોટસિંહ રોડી	૨૫૬
૨ અખિન્દુસરજાન ગુલામ અહમદ	૨૪૬	૨૮ કનેઆલાલ લક્ષ્મીલાઈ ત્રિવેદી	૨૫૬
શેખ		૩૦ ચંદ્રશંકર શોભનલાઈ ભટ્ટ	૨૫૫
		૩૦ હિમીઆશંકર ગોદળલાઈ બેધી	૨૫૫
		(અપૂર્ણ)	

ચિત્રચુક્ત મૂળાક્ષર

સામ્ર ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો મૂકીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે, તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની ટિકિટ ખીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વૉર્નિશ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની	કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોટેલા મૂળાક્ષરની પેટી	,, ૧-૦-૦
ચિત્રોનાં નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની	,, ૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી)	,, ૦-૮-૦

જેયંદ તલકુશી એન્ડ સન્સ,

વદવાણ સીટી.

નવાં પુસ્તકો
મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાંચપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[લિખક-સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સૌથી એવાં સુંદર છે કે બાળક મુગ્યાયા સિવાય આ કઠિન વિષય નહિલાઈથી અદ્યત્ન કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને બોલે સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શુદ્ધોમાં લખાય કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

” ૨ જુલું ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલા

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રબળ બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘુ પદ્ધતિ ભૌગોલિક ચર્ચેલા

દેશકારો સાથે અને નવી દેલવે

સકકો સાથે આ ઉદ્દેશમાં

ઉદ્દેશો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ પરીક્ષાના બધાં વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દગથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવાં કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ પાસ કરી લઈશો.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૨૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અવ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આપો જાય છે.

કિંમત ૧-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય સંહિત: ત્રીજી સંસ્કૃતિ અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રથમ
મિક યાજ્ઞાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચોલવેલું

સરળ બાળ અંકગણિત
(ચોથા ધોરણ મુધીનું)

રચનાર

ભોળીલાલ કેશવલાલ પરવા,
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

અને

વસનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ડી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈસ્ટર્ન સ્ટેટ્સ એજન્સીએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખરામ અણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

શબ્દનંધ પરીક્ષા મટે પ્રેસ/બુક ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલિતજી પટેલ, અને
અણિલાલ અમૃતલાલ દાદર.

કિંમત ૦-૧૨-૦

હાલના પ્રમાણને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં ગાનસમાજની તેમજ
શિક્ષણ સંસ્થાની ઉદ્દેશ્યો ઉદ્દેશ્યો ઉપરની
શોધોપદેશોમાં આવેલી હરીફત સરળ અને
સચ્ચિત્ર સીધીમાં મૂકવામાં આવે છે.

મુબંક-મુ. હી. ચોક્કસી એમ. એ.
લેડમાસ્ટર પ્રે. ના. પ્રેનિંગ કોલેજ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

તવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

રચનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધાને વધારો કરનાર

મુળજીભાઈ હીરાલાલ ચોક્કસી

એમ. એ.

દરમાસ્ટર પ્રે. ના. પ્રેનિંગ કોલેજ, આમલાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

ના ૬-૮ની આદ. તા કિંમત ૦-૬-૦

વળી એધરી સ્તો વળી ને. અવરી

પ્રથમિક સળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક સળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

મીતમરાય પ્રજ્ઞશય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

મીતમરાય પ્રજ્ઞશય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાના-ચામાદાવ

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જલ્પાવવાનું કે દરમિયાને થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની કુશળ ઉતારી છે. જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, ડ્રોઇંગ, નોટબુકો, રખર, પેન્સિલ, ક્રુટ, કંપાસ, હોલ્ડર, કાગળ વગેરે ધણીજ દીકરાયત લાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું કીરટ કિંમત તથા કમિશન જોવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતા પહેલાં હમારી 'મુજાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સામે.

શ્રીમદ્વાર્ધ—અમદાવાદ.

રમણીકે પી. કોઠારીની કંપની,
સુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર.

શાળાપયોગી *ટ્રેક્ટ્સ બુક તરીકે મેળુર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ દેશીનામા આ. ૧ લી ૦-૨-૬
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—આગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—સા. ૨-૪ જો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
- ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ધા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં સુખ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
- ૬. નવું સરળ ગુણગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
- ૭. ગુજરાત પ્રાંતની જૂગાણવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સરળા જાણીતા સુકસેલરને જ્ઞાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. દાદની કંપની,

૬. પાનકાર નદી—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, મોડગના માછ ડે. એ. ઇ. મુ. કપડવાં.

ગાંડીવ અથવા બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ રોસ્સોયની ઠ' વાતો	૦૮	૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦૮
૩ ગિરબલનો બન્ધુ	૦૮	૨૫ ચોપગાની ચતુરાર્થ	૦૮
૪ મૂરખરાજ	૦૮	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦૮
૬ બીખ	૦૮	૨૮ બકુલ જમરખ	૦૮
૭ બપુબજારંગ	૦૮	૨૯ મનનો મરતાનો	૦૮
૮ બાળવિહાર (૧)	૦૮	૩૦ બંગાળી ગિરબલ	૦૮
૯ વાધોનું વન	૦૮	૩૧ જીવજૂઝામણી	૦૮
૧૦ બકુલ દાર	૦૮	૩૨ સવાડાની આપવીતી	૦૮
૧૧ બગીચીપુરી	૦૮	૩૩ ઘોડી ઘોડી વાતો	૦૮
૧૨ મોનાકુમારી	૦૮	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૮
૧૪ કચુંબર	૦૮	૩૬ કોવતાકાકા	૦૮
૧૫ ધૂપસળી	૦૮	૩૭ સખરસ	૦૮
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦૮	૩૮ બનિરતંત્ર	૦૮
૧૭ મોતીના દાણા	૦૮	૩૯ રિક્કીટોક્કી	૦૮
૧૮ કેરીના લાઝ્યાં	૦૮	૪૦ સાર ગીવાળો	૦૮
૧૯ એક દનો ફૂતરો	૦૮	૪૧ ખરેખરી વાતો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોમાળની મોજ	૦૮
૨૧ મિયાહ	૦૮	૪૩ રસીલી ચેટી	૦૮
૨૨ મેઘધનુષ	૦૮	૪૪ પુરનકાલય	૦૮
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦૮

૨ નવી નવી છપાતી બધા છે *

ઇનામ-સહાણી સાટે અજોડ

મુંબઈ, અમદાવાદ, દરાંગી, વડોદરા, નડિઆદ, ભરુચ વગેરે સ્થળે
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

કમિયનમાં વધારા કિંમતમાં ઘટાડો
 કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની ફરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે
 ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { સુજાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં
 ફરેક નંબરની કિંમત જે આના

આમ્ય, મ્યુનિસિપલ, યોક્લબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ રાખ્યો. માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપથી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને પામ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ ચોખ્ખા ઇન્સાફ આપો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેક્ટર ૩૦ ટકા કમિયન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત નું કે સ્ટેશનથી આમળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૩ સુધીની સ્ટીલ પેનો .. મંગાવી છે તેની ફરેક બોક્સમાં એક નંબરની હલનભરતી કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-ડાહ્યાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,
 કાલકાદિવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.
 અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,
 ગામરા-એમ. વહીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો કિંમત ૦-૧-૬
 ઘણાજ મુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.
 અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટ્રાઈ-મેસર્સ એન. ટી. મહેતાની કં.
 બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,
 ૧. ૩૬૭ કાલકાદિવી-મુંબઈ

ઇ. સ. ૧૯૨૭ ની નવા સંધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

ખહાર પડ્યાં છે ।   ૫૫   ખહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ચોજનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

ખાળપોથી ખાળવગ માટે { ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પુસ્તક ૧ હું : પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ હું : પુસ્તક ૩ હું : પુસ્તક ૪ હું : { ભાગ ૨ નો કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } બીજા ધોરણ માટે. ત્રીજા ધોરણ માટે. ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ હું : પુસ્તક ૩ હું : પુસ્તક ૪ હું : { ભાગ ૩ નો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } બીજા ધોરણ માટે. ત્રીજા ધોરણ માટે. ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જઠારાંકર લલ્લ,	મોહનલાલ દરજીવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. માનગ,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્રિસર,	સિટિ દામમ્મલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, ગુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, શ્રી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ટ્રીપો.

ચીચીરોડ, અમદાવાદ

રજિસ્ટર

કિન્ડરગાર્ટન કેરમ

કિન્ડ્રમ કેરમ

છ રમતનું દેશી ડાબડાવાળું

પટકોણુ ઠલખ કેરમ, જાળીવાળા કેરમ, બ્રેકેટવાળા કેરમ, વગેરે દરેક જાતના કેરમ અમારે ત્યાં મળે છે.

ફાફબોર્ડ, ફાફબોક્સ, ચેસ (ચિતરંજ) કાર્ડ, બીજીકકાર્ડ વગેરે ઇન્ડોર દરેક જાતની ઇન્ડોર્સમેન્ટ મળે છે.

તમારા બાળકોની કેળવણીમાં તમને માર્ગદર્શક કિન્ડરગાર્ટન તથા મોન્ટેસોરી સાહિત્યો અને ઇનામ આપવા લાયક ઘણી ચીજો મળશે. સૂચીપત્ર મંગાવો.

સોનારૂપાના પુઠાની સચિત્ર સરળ ગીતા.

(કિંમત રૂ. ૫૦૦) ૨૫)

હજાર અથવા પાંચસો ગીતામાં ફોટો અર્થે પત્રિકા હુંકે જીવન વૃત્તાંત મૂકી ઓર્ડરથી જનાવી આપીએ છીએ. લાવ માટે પૂછો.

આ ગીતા જનોઈ લગ્ન કે નુતન વર્ષાભિનેદનમાં રોટ આપવા માટે બહુજ ઉપયોગી છે, અને બીજી ઇનામ આપવા લાયક સ્વદેશી ચીજો દેન્સિ રંગીન ઢાંતના ને સુખડના રમકડાં અમારે ત્યાંથી મળશે.

કે. કે. જોશીની કુંપનિ.

૧૦૮-૧૦૯ સ્વદેશી કિન્ડર ગાર્ટન સ્ટોર,
સ્વદેશી મારફ્ટ કાલખાદેવી, મુંબઈ નં. ૨.

તૈયાર છે !!

નવા અવ્યાસક્રમ પ્રમાણે

તૈયાર છે !!

● મુખર્થ ઇલાકાના, પશ્ચિમ દિગ્ એન્ટિસના અને ઘણાં ટોટોના ફળવણીખાતાએ
ખાકયપુસ્તક, ટીચર્સબુક કે લાઇબ્રેરીબુક તરીકે મંજૂર કર્યા છે.
!! એન્ટિસ, ટોટો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ, ને લોકલગોર્નમેન્ટકાવવા સરકારી સ્થા છે !!

● કુમાર-ગણિત

ભાગ પહેલો, ભાગ પહેલો*

[શ્રમિતિ સાથે] [શ્રમિતિ સાથે]

[સા.આ., ૩ ૦-૧-૦], [સા.આ., ૩ ૦-૭-૦]

● કન્યા-ગણિત

ભાગ બીજો

[સા.આ. પ્રિન્સિપલ ડાહ્યા સુધાનંદ]

[પાં. આ., શ્રમિતિ સાથે, ૩. ૦-૧૦-૦]

● ક્રમિક-ભૂમિતિ *

ભાગ પહેલો, ભાગ બીજો

[ત્રીજા ધોરણ સુધી], [ચોથા ધોરણ માટે]

૩ ૦-૨-૦ ૩. ૦-૨-૦

● કુમાર-ભૂમિતિ *

૩. ૦-૨-૦

● સરલ-ખાખોટી *

[૧૧ મી આ., ૩. ૦-૧-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયાં !!

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

[પ્રાથમિક શાળાઓનાં ધોરણો માટે]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ બીજું*

[શ્રમિતિ સાથે, બી. આ., ૩. ૦-૪-૦]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ ત્રીજું*

[શ્રમિતિ સાથે, બી. આ., ૩ ૦-૪-૦]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ છઠ્ઠું*

[પાં. આ., ૩. ૦-૪-૦]

● અનડા-નામું

● ભાગ પહેલો, ભાગ બીજો*

[બી. આ., ૩ ૦-૩-૦], ૩. ૦-૪-૦

વાપરનાગ મુકાફા વખાણે છે.

ગાર્ડ ઇન્ફોર્મેશન, નકલો માટે નીચેના સ્થાનોએ લખો.

સ્તનશી પુસ્તકોત્તમ અનડા

ફેડમાર્ગ, મેરીશ્ચાલિન મેગેસિનના ટ્રેનિંગ ડાહ્યા, ધોરણ ૬.

* ઇમ્પ્રિસ તથા રામ્પરો બને અદે.

+ ફક્ત ઇમ્પ્રિસ બ

ક્રમવર્ણીખાતાએ મંજુર કરેલા.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.	
'આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
'આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦
માળવીર (સ્કાઉટ-વિષય)	૦-૮-૦
કસરત અને રિલ	૦-૧૨-૦
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦
રમવાની રમતો	
આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨	૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત:	
અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૧
*રાજ્ય ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૧
મુંબઈધલાકો (દિંદુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૧
સેવાઈ સંચય	૦-૧-૦-૧
ખાળગીત	૦-૧-૦
ખાળિકાગીત	૦-૧-૦
*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
લા. ૧, ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૧

—વસ્તુભાષી વસ્તુભાષી પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દળથી લખાયેલું

ખાળસાહિત્ય

મયુરદળ આખ્યાન	૦-૪-૦
શીમઆતુર્ય	૦-૪-૦
અલીમંયુ અને	
મહલાઈ	૦-૮-૦
અલાઉદ્દીન અને	
દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળસંગીતમાળા	૦-૪-૦
(દારમોનિયમ ગાઈડ)	
સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦

દાલમોજ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલી
સરળ.

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ

અત્યારસુધી બહાર પડેલી ભૂગોળ-
જોમાં આ પહેલી ભૂગોળ, ટેક્સ્ટબુક
તરીકે મંજુર થયેલી છે. ખાળકો
પોતાની મેળે વાંચી સમજી શકે તેવી
ભાષા છે. આકર્ષક, રંગીત નકશા
સહિત ગુજરાતના દરેક જિલ્લાની
હકીકત નવીન દળથી આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, હા કોલેજ,
મેડીકલ, ટેકનીકલ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, તેમજ નકશા તથા
શાળાને લગતો તમામ સામાન ક્રિયાવત બાવે મળશે. બહારગામનાં ઓર્ડર
હિપર પુરતું ખ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ભરપૂર કમિશન
આપવામાં આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાતરી કરશો.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ

ખડાયતા બુકડીપો, બાલાહનુમોન, રીચીરોડ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલા છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ લાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હાલમાં બહાર પડી છે.

નાનાં છોકરાં માટે ધણીજી ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

પ્રસ્તક ૭૨]

[અંક ૫-૬]

Gujarat School Paper

જૂજરાત શાળાપત્ર

મે-જુન સને ૧૯૩૩

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
જાદાના વખતમાં તે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મુત્ય પછી
અન્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે હાણ થએલા લોકો
હાવના કરતાં વધારે ગાંધી યોજના પછી કાદશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળાભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે રા ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દેક સ્વામીન રાખ્યા છે)

માં “કાવમદ ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રવીણ દેવીદાસ હગનલાલે આપ્યું
સલાયેસ રોડ-અમદાવાદ

અનકેમણિકા

ક્રમ નંબર	વેલ્ય				
૧. એક આદર્શ બાળવર્ગ	...	...	...	...	...
૨. વાતા-ક્રિષ્ણ	...	...	...	...	...
૩. પાઠમાં રસ	...	...	...	...	...
૪. પ્રાદેશિક ભૂગોળ	...	...	...	...	...
૫. ખાનદેશ વિશે કાંઈક	...	...	...	...	...
૬. શિક્ષક અને શિષ્ય...	...	...	...	...	...
૭. વિરમગામ તાલુકા શિક્ષકસંમેલન વખતે ખા. ખા.					
બેન્ગલમિતે આપેલું ભાષણ.	...	...	...	...	...
૮. એક નદીની આત્મકથા	...	...	...	...	...
૯. સહશિક્ષણ	...	...	...	...	...
૧૦. ભરૂચ જિલ્લાની કેળવણી વિષયક પ્રગતિ	...	...	...	...	...
૧૧. હોટેરાઓ માટે લેવાએલી વ. કા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા					
ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.	...	...	...	...	...
૧૨. શેરી વિદ્યાગૌરી-ધનામી નિબંધ	...	...	...	...	...
૧૩. ધનામ પત્રક	...	...	...	...	...
૧૪. ખાનગી લાંબુરખખરો	...	...	...	...	...

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુરતક-૭૨]

મે-જુન સને ૧૯૩૩

[અંક ૫-૬

એક આદર્શ બાળવર્ગ

મનુષ્યની બે પ્રકારની પ્રકૃતિ હોય છે. (૧) બહિર્મુખી અને (૨) અંતર્મુખી. જે મનુષ્યોને બહાર દરવાકરણો તથા બીજા લોકો વાતચીત કરવાનું બહુ ગમે છે તેમની વૃત્તિ બહિર્મુખી હોય છે. તેમને મુખ્યત્વે માણસના સહવાસ ઉપર વિશેષ પ્રીતિ હોય છે. તેમનું મિત્રમંડળ વિશાળ હોય છે; તેમજ તેમના ઝોળાખાણુપિછાનના મનુષ્યોની સંખ્યા ઘણી મોટી હોય છે. તેમની સાથે રહેવામાં તથા વાર્તાલાપ કરવામાં તેમને વખત વ્યતિત થાય છે. બીજા પ્રકારના મનુષ્ય છે તેમની સંખ્યા ઘણી ઓછી હોય છે. તેમને જાણ વચ્ચેના સંસર્ગ કરતાં આંતર મનમાં થતા ફેરફારો (વિચારો)નું અવલોકન કરવાનું વિશેષ પસંદ હોય છે. તેઓ તેમના મગજમાં ઉદભવતા વિચારમાં લીન થઈ ગયે છે, અને તેઓ નિરીક્ષા કરી તેમાંથી અમુક સત્યો શોધી કાઢે છે. આ જાતની વ્યક્તિઓને સંસારવહેવારના સંબંધો એક ઉપધિરૂપ લાગે છે. તેમના આંતર મનના વ્યાપારનું ચિત્ત તેમને ખામ ગમવાથી તેઓ બહિર્મુખનાથી જોમ અને તેમ આજગ રહેવા દે છે.

શાળામાં પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબના બે પ્રકારના બાળકો હોય છે: કેટલાંક છોકરાંને રમવાનું ફૂટવાનું તથા બાહ્યવિષયો સાથે વાતચીત કરવાનું વધારે ગમે છે, ત્યારે બીજાં કેટલાંક એકલાં ઘરમાં ભરાઈ રહે છે.

અને ચોપડીઓ વાંચ્યા કરે છે. તેમનું ધ્યાન આંતર મનોવ્યાપાર ઉપર વિશેષ એવાવાથી તેઓ એકલથેટાં જેવાં હોય છે. તેમની રીતભાત અન્ય સ્થિતિના સહવાસના અભાવે વિચિત્ર હોય છે. સભામાં કે મેળાવડામાં તેઓ જુદાં પડી જાય છે, કારણકે જે વિષય સંબંધી વાતચીત, થતી હોય તેમાં તેઓ ભાગ લઈ શકતા નથી.

ફરતી રીતે મારામાં બહિર્બુદ્ધિ હોવાથી મારું મિત્રમંડળ ઘણું મોટું છે. તેમાં વડીલો, દાક્તરો, શિક્ષકો, વેપારીઓ જેવા અનેક પ્રકારના મિત્રજવાળા મનુષ્યો છે, પણ સ્વાભાવિક રીતે મને ફળવણી ઉપર શોખ હોવાથી હું મારો દુરસદનો વખત શિક્ષકોના સહવાસમાં ગાળું છું. તેમની સાથે શિક્ષણને લગતા જુદા જુદા મવાસની હું ચર્ચા કરું છું. પાશ્ચાત્ય દેશમાં શિક્ષણને લગતા થતા પ્રયોગો તથા નવીન વિચારોના વાદવિવાદમાં મને ઘણો આનંદ મળે છે. તેમાં વર્તનલાલ કરીને એક શિક્ષક નેડે મારે ગાઢ સંબંધ છે. તે સ્વભાવે નિષ્પાક્ષ, પ્રેમાળ અને કાર્યનિષ્ઠ હોવાથી મારે તેમની નેડે પ્રમંથોપાત ઘણો વાતોત્તાપ થતો અને દોષ દોષ વાર તો એટલે સુધી વિહ્વલ ગોળી આગતી કે અમને સમયનું પણ ભાન રહેતું નહિ. તેવા એક પ્રસંગેનાં આડેવાલ શિક્ષક વર્ગના ત્રાભારો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે:—

શિક્ષક:—સર્વ પ્રાણીમાં મનુષ્યજ પ્રગતિમાન વ્યક્તિ છે. તેને પતિસ્થિતિથી અસંતોષ થયા કરે છે અને તેથી તે સમાજસુધારાની પ્રવૃત્તિ ચોળનાઓના પ્રયોગ કરી જાય છે. અત્યારસુધીમાં આપણી મનુષ્યવર્ગનાં જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં એકંદો અખતરા કર્યા છે; પણ મને તો સમાજની ઉન્નતિ માટે બાળકેળવણી એ સમજાણુ ઉપાય લાગે છે.

વસંતલાલ:—તમારું કહેવું અરૂં છે. ગ્રામીન ક્ષણમાં તેમજ હાલમાં દીર્ઘદષ્ટિવાળા સુધારકોએ આજ બાળક ઉપર ખાસ ધ્યાન આપ્યું છે, કારણ કે જે બાળકો આજે રાજામાં અભ્યાસ કરે છે, તે થોડા વરસ પછી નાગરિકો થવાનાં છે. સમાજનું જળ તેની વ્યક્તિઓની શક્તિ ઉપર રહે છે. જેટલા પ્રમાણમાં બાળકને ઉચ્ચ પ્રકારની તાલીમ આપવામાં આવે છે, તેટલા પ્રમાણમાં સમાજમાં સુખ અને પ્રગતિ જોવામાં આવે છે.

શિક્ષક:—મદાન નેપોલીઓને પુશિઆનું શબ્દ જોનાની લઘાઈમાં ઇન્તેલિજન્સ કર્યું, ત્યારે ત્યાંના શિક્ષક રિટ્ટે જાહેર ભાષણદાર પ્રગળે ઉત્તમ

કેળવણી આપવાની વ્યવસ્થા કરી હતી, અને ત્યારપછી જર્મન પ્રગતિ સારી પ્રગતિ કરી હતી તે તમે જાણતા હશો.

વસંતલાલ:—હા. તે બાબત હું મારી પેઠે જાણું છું. આ ઉપરાંત એશિયા ખંડમાં કેળવણીમાં સુધારો કરી નમત્ર વતપાનીજ પ્રગતિ માનસ ત્રીસ વરસમા બદલી નાખ્યું તે પ્રયોગ જગતના કેળવણીના દનિદાસમાં નોંધવા જેવો છે.

શિક્ષક:—આ દષ્ટાંત ઉપરથી આપણા લોકોએ બોધ લેવો જોઈએ, અને તેમણે બાળકેળવણી ઉપર ખાસ લગ આપી તેની શાસ્ત્રીય યોજના ધડવી જોઈએ.

વસંતલાલ:—મેં મારી શાળામા મારી શક્તિ મુજબ બાળકોને સારી તાલીમ મળે તેવી યોજના અમલમા મૂકી છે. જે તે મુજબ બીજા શિક્ષકો શિક્ષણ આપે તો બાળકના માનસમા થોડા વખતમા સારો ફેરફાર થાય એવો મારો નમ્ર અભિપ્રાય છે.

શિક્ષક:—તમે મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ પ્રમાણે બાળકોને કેળવતા હશો એમ લાગે છે; કારણ કે આપણે ત્યાં લુદા લુદા મથળે નવાં બાળકો દિશે ખુલ્લતાં જાય છે.

વસંતલાલ:—મેં મોન્ટેસોરી પદ્ધતિના અભ્યાસ કર્યો છે, તેમજ તેનો અનુસર પણ ગેજવ્યો છે, પણ આપણે ત્યાં તેનો નિશ્ચય પ્રચાર થાય એ અશક્ય છે.

શિક્ષક:—હાલમાં તો યુરોપ અમેરિકાદિ સુધરેલા દેશોમાં તો તે પદ્ધતિ મુજબ બાળકેળવણી આપવામા આવે છે, તે તમે સારી પેઠે જાણતા હશો.

વસંતલાલ:—હા. એ બાબત મારી નજર બહાર નથી. તે લોકોએ તેમના સંસ્તેગો અનુસાર તેમાં ઘણા ફેરફાર કર્યા છે. માથાપોએ ઘરમાં તે મુજબ બાળકને તાલીમ આપવાને પણ તે શિક્ષણશૈલીમાં પરિવર્તન કર્યું છે.

શિક્ષક:—કેઈ પણ પદ્ધતિ સર્વાંગે ખરી હોતી નથી, તેથી જે શિક્ષણશૈલી અમુક સંસ્તેગોમાં અત્યુજ પડે તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ એમ માફ માનવું છે. તમે તમારા વર્ગમાં બાળકેળવણી માટે શું શું કર્યું છે તે જાણવાની મારી હમ્મદ છે.

વસંતલાલ:—પ્રથમ તો બાળકોને શાળામા આવવાનું મન થાય તે માટે આદર્શમાં તેમને સ્વચ્છતાનું શિક્ષણ આપવું નથી. હાલમાં બાળ-

કાને શાળામાં હોસે હોસે જવું ગમતું નથી તેનું મુખ્ય કારણ શિક્ષકની રીતભાત અને તેની શિક્ષણશૈલી છે.

શિક્ષક:—ત્યારે નવાં આવનાર બાળકો તમારા વર્ગમાં શું કામ કરે છે ?

વસંતલાલ:—બાળકોને કામ વગર બેસી રહેવું ગમતું નથી એ તો તમે જાણો છો. તેમનામાં શારીરિક તેમજ માનસિક વ્યવજાતિ વિશેષ હોય છે, એટલે તેમની પાસે કાંઈ કામ કરાવવું જોઈએ. આ કારણોને લીધે શરૂઆતમાં હું તેમને રમત રમાડું છું, રસિક વાર્તા કહું છું, ગીત ગવરાવું છું, ચિત્રો કરાવું છું, રેતીમાં આકાર દાઢવાનું કહું છું. કેટલીક વખત મરજી માફક તેમને દરવા દઉં છું.

શિક્ષક:—કેટલો વખત આવી જાતની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે ?

વસંતલાલ:—તેમને શાળાનું જીવન કંટાળાજરદું લાગે નહિ અને આનંદ મળે તે માટે ત્રણેક અઢવાડીયાં મુદ્દી ઉપર જણાવ્યા મુજબ જુદું જુદું કામ કરાવું છું. પછી રીતસરના વિષયો શીખવું છું.

શિક્ષક:—વિદ્યાર્થીના અભ્યાસક્રમમાં વાચન એ ઘણો અગત્યનો વિષય છે. તે રસિક દરવા માટે તમે શો પ્રયાત્ન કર્યો છે ?

વસંતલાલ:—અનુભવથી મને ખાતરી થઈ છે કે હાત્રની પ્રચલિત મજાકરની પદ્ધતિ અશાસ્ત્રીય અને નીરસ છે, તેથી બાળકોને વાચન શીખવતાં ઘણો વખત લાગે છે: માટે સર્વાપદ્ધતિ મુજબ વાચન શીખવું છું. તેમાં બાળકોને ઘણો રસ પડે છે.

શિક્ષક:—આપણા ઘણા શિક્ષકો તેની વિરુદ્ધ છે, તે તમે જાણતા હશે. તેઓનું કહેવું એવું છે કે એકજ વાક્ય વારંવાર બોલવાથી બાળકો ગોખી યાદ રાખે છે. તેમને તે ગમતું નથી. વળી વાર્તાઓ લાંબી હોવાથી તેમને તેમાં રસ પડતો નથી.

વસંતલાલ:—આ વસ્તુસ્થિતિ મારા ધ્યાનમાં છે, અને તે મુજબ અમે કેટલાક સુધારા કર્યા છે. વાર્તા અમે પશુપક્ષીની તથા અસાધારણ બનાવને લગતી જોડી કાઢી છે; પણ તે હુંકી રાખી છે. વળી તેમાં રમતની ગોઠવણ કરવાથી બાળકોને બહુ ગોતખતું પડતું નથી.

શિક્ષક:—આપણી શાળામાં બીજા દેશની માફક તેનો ખૂબ પ્રચાર કેમ થતો નથી ?

વસંતલાલ:—બાળકની તાલીમ માટે સર્વ પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર શિક્ષક

છે. તેના ઉત્સાહ, ચિંતન અને બુદ્ધિશક્તિ ઉપર કોઈ પણ શિક્ષણની યોગનાની સફળતાનો આધાર રહે છે.

શિક્ષક:—તમારા કહેવાનો આશય એ છે કે આપણા શિક્ષકને આ બાબતની તાલીમ આપવાની જરૂર છે. જો તેઓ જુની ગરડમાંથી નીકળી નવી શૈલી માટે ઉત્સાહથી કામ કરે તો જરૂર તેમને ફતેહ મળે.

વસંતલાલ:—આળકની ઉત્તમ તાલીમ માટે બીજી બાબત જે અખતી-આર કરી છે તે વાર્તાશિક્ષણની છે. હું આળકને અહમુત વાર્તાઓ એટલા સાથે કહું છું. તેમને તેમાં ઘણો રસ પડે છે. વાર્તાકથનને અતિ હું તેમને ચિત્ર બતાવું છું.

શિક્ષક:—તે રીતથી કંઈ વિશેષ ફાયદો છે ?

વસંતલાલ:—વાર્તા કહેતી વખતે આળકોને સમજ ઉપરથી કલ્પના-ચિત્ર ઉપજતી કાલ્પનાની છુટ આપવી જોઈએ અને પછી તેના માનસ ચિત્ર સાથે શિક્ષકે કાલ્પના ચિત્રની તેમને સરખામણી કરવા દેવાથી તેની સર્જનશક્તિને ઠીક અવકાશ મળે છે.

શિક્ષક:—ઘણી વખત તેમના ઝોડીઆ સમક્ષ વાર્તા કહેવાનું ઉત્તેજન આપો છો ?

વસંતલાલ:—હા. એ રિવાજ દાખલ કરવાથી આળક સરળતાથી વાર્તા કહેવાનું શીખે છે. તમે જાણો છો કે તેને તેના ભાઈબંધોને વાર્તા કહેવાનું મન ચાય છે. તેવી રીતે ચિત્રકામ માટે પણ હું આળકોને ઉત્તેજન આપું છું.

શિક્ષક:—કેવી રીતે ?

વસંતલાલ:—તમે જાણતા હશે કે આળક સાત વરસનું થાય ત્યાં-સુધી તેને ઇન્દ્રિયોની તાલીમ આપવી જોઈએ. તેમાંએ ક્રિયાત્મક અને સર્જનશક્તિના વિકાસ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

શિક્ષક:—શિક્ષણની આ રીતથી તેને કંઈ વિશેષ લાભ છે ?

વસંતલાલ:—જ્યાંસુધી તેની જુદી જુદી ઇન્દ્રિયોનો યોગ્ય વિકાસ થાય નહિ ત્યાંસુધી તેને વાચન, લેખન વગેરે શીખવવું એ તેના મનો-વિકાસને ફાયદાકર્તી નથી. ઉપર જણાવ્યા મુજબ આળકને તાલીમ આપવાથી આગળ ઉપર તે સારો અભ્યાસ કરે છે, એવા ઘણા દાખલા મળી આવે છે.

શિક્ષક:—હું ધારું છું કે આ ઉદ્દેશને અનુસરીને તમે આળવર્ગમાં ક્રિયાત્મક શિક્ષણની યોજનાં ધરી છે.

વસંતલાલ:—હા એ બાબત ખરી છે. મેં ઘણા સંસ્કારી અને વિદ્વાન માખાપોને તેમનાં છેકડાંને ઓક વરસમાં મેં ધોરણ કરાવવાને ઘણાં છતેબર જોયાં છે. તે પ્રસંગે હું એમને સમજાવું છું કે ત્યાંસુધી બાળકના મગજનો વેઈતો વિકાસ થાય નહિ ત્યાંસુધી ઉતાવળ કરી તેને જુદા જુદા વિષયો જોખાવાને શીખવવા એ તેને હાનિકર્તી છે; પણ તે વાત તેમને ગમે ઉતરતી નથી.

વસંતલાલ:—તમે પ્રો. સિએકનું નામ સાંભળ્યું હશે, તે ચિત્રકળા શીખવવામાં એક્ટ્રો છે. મેં તેમની શિક્ષણશૈલીનું ઘણુંખડું અનુકરણ કર્યું છે.

શિક્ષક:—વિએનાના પ્રો. સિએકનું નામ જગવિખ્યાત છે. તેમણે ચિત્રકળાની શૈલીમાં મોટું પરિવર્તન કર્યું છે, અને હું ધારું છું કે તેમની શિક્ષણપદ્ધતિ ઉત્તમ છે.

વસંતલાલ:—તે આદર્શને અનુસરી હું બાળકોને તેમની રવેચ્છાનુસાર ઘણી વખત ચિત્ર દાડવાને પ્રેરું છું. વળી તેને લગતી દીકા પણ બાળકો માસેજ કરાવું છું.

શિક્ષક:—તમે તેમને કઈ મદદ કરતા નથી ?

વસંતલાલ:—ત્યાં જરૂર પડે છે ત્યાં હું મૂચના આપું છું, પણ હું ચારંવાર દુકમ કરી તેમના કામમાં ડબલગીરી કરતો નથી. તેમની રમતઃરુત્તિનું પોપણુ યાવ તેમ તેને દામ કરવાનું ઉત્તેજન આપું છું. તમે જાણો છો કે બાળકોને રંગીન ચિત્ર બહુ પ્રિય હોય છે, તેથી તેમની પાસે તેવાં ચિત્રો હું દેવાનું છું. તેમાંનાં કેટલાંક તો સારાં લાવદર્શક પણ હોય છે. આ ઉપરાંત હેક બાળકના ચિત્રોને સંમદી રાખી તેમાં ઉત્તરોત્તર કેવો સુધારો થાય છે તે બતાવવાની પણ જોડવણુ કરવામાં આવી છે.

શિક્ષક:—બાળકની સારી તાલીમ મારે ક્રિયાદ્વારા પ્રથમ તેની ઇદિયોનો વિકાસ કરવો જોઈએ એવું મારું હદ માનવું છે.

વસંતલાલ:—આ ઉપરાંત બાળકની કુદરતી પ્રેરણાને અનુસરી જેમ બને તેમ રમતદ્વારા હું ઘણાં વિષયો શીખવું છે. રમતમાં તરલીન થવાથી તેમને શિક્ષણનો યાદ લાગતો નથી અને તેમના મગજને તરતી પડતી નથી.

શિક્ષક:—તમે લેખન કેવી રીત શીખવો છે તે મારે જાણવું છે, કારણકે હાલમાં આને લગતા માનસશાસ્ત્રના નિષ્પન્નુસાર કેટલાક પ્રયોગ કરવામાં આવ્યાં છે.

વસંતલાલ—મારો અનુભવ એવો છે કે બાળકને વાંચવા કરતાં લખવાનું અથડું પડે છે. વાંચવામાં તે અમુક લેખી સંતાઓ ઉઠેલીને તે વાંચે છે. તે વખતે મગજમાં જે છાપ પડે છે તેની સાથેજ તે ઉચ્ચારના સ્થાનની ક્રિયા કરે છે. બાળકને શાળામાં આવતાં પહેલાં ગમે તેમ બોલવાનો મહાવરો હોય છે એટલે ઉચ્ચારના ધ્યાનનો ઉપયોગ તેને જાણીતો હોય છે; પણ લેખનમાં તો બાળક જે લેખી ચિહ્નો જુએ છે તે મનમાં વાંચીને લખવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમંથે તેના હાથના સ્નાયુને યોગ્ય તાલીમ નહિ મળવાથી તેને લખવામાં ઘણી મહેનત પડે છે, અને તે જલદી થાકી જાય છે.

શિક્ષક—બાળક સરળ રીતે લખી શકે તે માટે તમે તેની પૂર્વ તૈયારીરૂપ શું કરો છો ?

વસંતલાલ—બાળક ચાક કે પેન ઝાલી શકે અને નોંધતો અમુક આકાર ડાઢી શકે તે માટે પ્રથમ તેનાં આગળના સ્નાયુને અમુક પ્રકારની તાલીમ આપવી નોંધએ. તેને માટે નિશ્ચયે તેની સ્કેટમાં ત્રિકોણ, ચોરસ, ગોળ જેવાં ખાલી બોખા દરાવી તે બરાબર પરવા તેને કહેવું નોંધએ. વળી અક્ષરોના ખંડ માટે પહેલાં લાડ, ટોડીક, લાકડી વગેરે જાણીતા પદાર્થના આકાર તેમની પાસે કઢાવું છું. આ પ્રમાણે લેખનનો મહાવરો કરાવ્યા પછી તેમની પાસે મૂળાક્ષર લખાવવામાં આવે છે, એટલે લેખનનો મંબંધ ડોષગ સાથે નોંડવામાં આવે છે અને વાચનનું કામ બેએક માસ થયા પછી પ્રથમ સહેલા અક્ષરો અને શબ્દ લખાવવામાં આવે છે. તેમના મુંદર લખાણ માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

શિક્ષક—બાળકની સૌંદર્યની લાગણી ખીલવવા નમે કંઈ પ્રયત્ન કર્યો છે ?

વસંતલાલ—આ બાબત ઉપર હું ખાસ લક્ષ આપું છું. આપણા બાળકોમાં સ્વચ્છતા તથા સુધડનાના ગુણુ સાધારણ રીતે નોંધમાં આવતા નથી. તેને માટે તેમના હાથ, પગ, આંખો, કાન વગેરે અવયવો સાફ રાખવા માટે આગ્રહ કરવામાં આવે છે, અને તે મંમંધી તેમનાં માથાપને સુચના કરવામાં આવે છે. વળી મુંદર રંગીન ચિત્રો વર્ગમાં વારંવાર તેઓ જુએ તે માટે ગોઠવણ કરી છે. આ ઉપરાંત ગીત ગાતી વખતે યોગ્ય અભિનય તેઓ કરે છે. ચેષ્ટાયુક્ત ગીત ગાવું તેમને બહુ ગમે છે. કેટલીક બદાનની મુંદર કુંકી કવિતાઓ તેમને ગાતાં ગીતવચનમાં આવે છે,

શિક્ષક—તમારી આ પ્રવૃત્તિ મને ખડું ગમે છે. આ જગવાદના જમાનામાં બાળકની નિઃસ્વાર્થની વૃત્તિ યોગ્ય લેઈએ, અને સૌંદર્યનો નિર્દોષ આતંદ તેઓ બોગવે તે ઇચ્છવા લેગ છે. ઘણી દીલગીરીની બાબત એ છે કે આપણે ત્યાં શાળાનું વાતાવરણ નિઃસ્પર્શ અને કંટાળા ઉત્પન્ન કરે એવું હોય છે. તમારા વર્ગમાં સંખ્યાશિક્ષણ સંબંધી કંઈ વિશેષતા લેવામાં આવે છે ?

વસંતલાલ—હા. ઉપર જણાવ્યું છે તે મુજબ હું બાળકોને ઘણું જ્ઞાન રમતદ્વારા આપું છું. તે માટે મારે તે વિષયને અનુકૂળ નવી રમતો યોજાવવી પડે છે. સંખ્યાશિક્ષણ પદાર્થની મદદથી તો શીખવવામાં આવે છે, પણ તેમાં રમતનું તત્ત્વ દાખલ કરવાથી તેમને તેમાં રસ પડે છે. કેટલીક વાર્તાદ્વારા સંખ્યા, તેના સરવાળા, બાદબાકી વગેરે શીખવવામાં આવે છે. જેમ બને તેમ બાળકોને રમતદ્વારા જ્ઞાન મળે એવો મારો હિત હોવાથી તેમની આસપાસ મુખ્ય અને આનંદનું વાતાવરણ ઉભું કરે છું અને તે દ્વારા તેઓ શિક્ષણ લે છે.

શિક્ષક—આ જમાનામાં તો વ્યક્તિગત શિક્ષણ આધુનિક કેળવણીનો પ્રધાન સ્તર છે; તો આ બંધી બાળકોમાં સમૂહશિક્ષણ મુજબ શીખવવામાં આવે છે એમ મને લાગે છે. એ બાબત ખરી છે ?

વસંતલાલ—તમારે ધારવું એક રીતે ખરું છે, પણ ખાતાના અભ્યાસક્રમને અનુકૂળ પડે તેથી એ વ્યક્તિગત શિક્ષણને મારે પણ યોજના કરી છે.

શિક્ષક—તે કેવા પ્રકારની છે તે હું જાણવા ઇચ્છું છું.

વસંતલાલ—મારા વર્ગના વ્યક્તિગત શિક્ષણ મારે કેટલાંક સાધનો ઉપયોગમાં છે. કેટલાંક વેચાતાં લીધાં છે અને કેટલાંક ઉપજાં ધોરણના વિદ્યાર્થીઓએ હસ્તકામના સમયમાં મારી સૂચના અનુસાર તૈયાર કર્યા છે. તેમાં મુખ્યત્વે કિન્ડર્ગાર્ટન તથા મોન્ટેસોરીનાં શિક્ષણસાધનો હોય છે. દરરોજ એક પિરિઅન બાળકો તેમની ઇચ્છા મુજબ આ સાધનો ઉપયોગ કરે છે. ચિત્ર દાદવામાં, મિનારો, સીટી વગેરે રચવામાં, સંખ્યાશિક્ષણમાં જુદા જુદા આકાર બતાવવામાં—આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં બાળકો મશગુલ થઈ કામ કરવા મંડી જાય છે. કોઈ કોઈ બાળક તો થોડા વખતમાં જુદી જુદી ક્રિયાઓ કરે છે. આ પ્રસંગે મને તેમની પ્રદર્શન નિદાગતની સારી તક મળે છે અને તેની હું મોંઘ લઈ લઉં છું. પછી તે મુજબ હું તેમની પાસે કામ કરાવું છે. બાળકને આવા કામમાં પણો રસ પડે છે એવું

માફ માનવું છે. જે આપણે ત્યાં યાજ્ઞાના બાળકને ઘોડા વખત સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવા દેવામાં આવે તો તેને આનંદ થાય એટલું જ નહિ પણ તેથી તેની સર્જનશક્તિનો વિકાસ થાય. આ ઉપરાંત તેનામાં આત્મશ્રદ્ધાનો ગુણ આવે છે.

શિક્ષક—હું વ્યક્તિગત શિક્ષણનો દિમાશ્વતી છું, તેથી તમારી આ યોજના અને ધણી ગમે છે. તમે જે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું બાળકોનવણી માટે કામ કરો છો તે જાણી અને ઘણો આનંદ થાય છે. હજી પણ તે દિશામાં ઘણું થઈ શકે એમ છે. હું ધારું છું કે તમે તમારા કામમાં મન્યા રહી તમારો બાળવર્ગ એક આદર્શ વર્ગ બનાવશો એમ હું આશા રાખું છું; કારણ કે આપણે ત્યાં આ બાબત ઉપર ઘણાં ઘોડાં માણસો ધ્યાન આપે છે.

વસંતલાલ—મને તો આ કામનો શોખ હોવાથી હું આના કરતાં વિશેષ સાફ કામ આગળ ઉપર કરી બતાવું એવી મારી અભિલાષા છે.

શિક્ષક—આ વિષયને લમના ઘણું મુદ્દાની ચર્ચા આજે કરી છે, તેથી તે બંધ કરી હવે પછી તે સંબંધી વાર્તાગ્રાપ કરીશું એમ કહી હું મારે પોતાને કામે વળગ્યો.

વાર્તા-ફિલ

યાજ્ઞામાં બહુતા દરેક વિદ્યાર્થીનું શરીર કસાએલું હોવું જોઈએ તેમજ તે નીચેની અને ઘુસ્સા હોવું જોઈએ. તેને માટે શારીરિક તાલીમ આપવાની જરૂર છે. બાળકના શરીરમાં રહેલું રક્ત, તેને કામ કરવાનું મન થાય, આસોરશક્તિની ક્રિયા જરાબર આવે તથા ભોલીનું જમણું જોઈએ તેવું થાય અને જરૂરસિ પ્રદિત રહે એ તંદુરસ્ત મનુષ્યનાં લક્ષણો છે. આ ઉદ્દેશને અનુસરી યાજ્ઞામાં ફિલની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. નિયમ, વ્યવસ્થા અને દૃઢમૂર્તિ સમૂહમાં કરવામાં આવતી સફાઈબંધ તથા ચપલ દીવ્યાશને ફિલ દરેકમાં આવે છે. ઘણી વખત છોકરાં તેમના શરીરનું સમતોલપણ જાળવી રાખતાં નથી. તેમની દીવ્યાશ એટલે, સિધિ અને જડપ્પ હોય છે. તેમની ઉભા રહેવાની તથા ચાલવાની રીત કંઠી હોય છે. બાળકો ફિલથી તેમની આધારણ દીવ્યાશ વધારે જડપથી

તથા સંરળતાથી કરી શકે છે. ડ્રિલના ઘણા આરોગ્યવર્ધક, સુધારક, આનંદ-જનક તથા મનનો વિકાસ કરે તેવાં હોવા જોઈએ. નાનાં બાળકોને નિયમ-બંધ ડ્રિલ કરવી ગમતી નથી. તેમનાં શરીરની હીલ્લોળ જોઈએ તેવી થઈ શકતી નથી, કારણ કે શરીરના જુદા જુદા અવયવોનાં સ્નાયુ ઉપર તેણે કાબુ મેળવ્યો હોતો નથી. આ કારણને લીધે જ બાળકોને વાર્તાદ્વારા તેનાં જુદા જુદા અવયવોની ક્રિયા થાય તેવી ડ્રિલ કરાવવામાં આવે. તો તેમાં તેમને ઘણો રસ પડે છે, અને તેઓ તેવી ક્રિયા આનંદથી કરે છે. આ શૈલીના દૃષ્ટાંત માટે નીચે મુજબ એક વાર્તા આપવામાં આવી છે:—

તોડાની કાગડો

એક કાગડો હતો. તે ગામ બહાર રહેતો હતો. એકે વખત તેની સાંચ ગંદી થઈ. તેણે આમ તેમ જોયું. એક બૈરી પાણી ભરીને જતી હતી. કાગડો જોઈને તેના ઘડા પર બેઠો. તેમાં સાંચ જોળા પાણી બગાડ્યું. કાગડો જોઈને ગાડ પર બેઠો. (કાગડાનું આમતેમ જોયું, કાગડાનું જોડયું, બેસયું, સાંચ જોળવી, ને જોડી જતું, એ બધી ક્રિયા બાળકો પાસે કરાવવી.) બૈરી રાત્ર પાસે ગઈ. એક નોકર રાત્રને પંજો નાખતો હતો. એક સિપાઈ પહેરો ભરતો હતો. (પંજો નાખવાની ને પહેરો ભરવાની ક્રિયા કરાવવી.) બાઈએ રાત્રને ફરિયાદ કરી. રાત્રએ કાગડાને બોલાવ્યો. કાગડાએ બસ કબૂલ કરી. રાત્રએ તેને કુવામાં નખાવ્યો.

કુવામાં કાગડાએ બોલવા માંડ્યું:—

પાણીમાં તરતાં શીખીએ છીએ,

ભાઈ, પાણીમાં તરતાં શીખીએ છીએ.

(આ લીટીઓ બાળકો બોલતાં વ્યય અને તરવાની ક્રિયા કરતાં વ્યય.) રાત્રએ સિપાઈને પૂછ્યું, કાગડો શું બોલે છે? સિપાઈ તેજ લીટીઓ કરી બોલી બતાવે છે. (બાળકો પણ એજ રીતે બોલીને કરીને ક્રિયા કરે.)

પછી કાગડાને કુવામાંથી કાઢીને કાંદાની વાડમાં નાખ્યો. કાગડાએ બોલવા માંડ્યું:—

કુંગા કાન વીંધાવીએ છીએ,

ભાઈ, કુંગા કાન વીંધાવીએ છીએ.

(બાળકો બોલતાં વ્યય અને કાનનો નીચલો ભાગ પકડી એક પછી એક બંને બાજુ પર નમે.)

પછી તેને ઘીના ડબ્બામાં નાખ્યો. કાગડાએ બોલવા માંડ્યું:—
 ઘીના લબકા મારીએ છીએ,
 ભાઈ, ઘીના લબકા મારીએ છીએ.

(બાળકો નીચા પડી ઘી ડબ્બામાંથી લે અને ઉભા થઈ લબકા મારે.)
 પછી તેને તેવના ડબ્બામાં નાખ્યો. કાગડાએ બોલવા માંડ્યું—
 કાને તેલ મુકાવીએ છીએ,
 ભાઈ, કાને તેલ મુકાવીએ છીએ.

(બાળકો કાનમાં આગળો ઘાલો અને બાજુ પર એક પછી એક નમે.)

પછી કાગડાને ગોળના માટલામાં પૂરો તોપણ કાગડો બોલવા લાગ્યો:—

ગોળના ઢેકા ખાઈએ છીએ,
 ભાઈ, ગોળના ઢેકા ખાઈએ છીએ.

(બાળકો નીચા નખી ગોળના ઢેકા લે અને હંચા થઈ ખાય, એવી ક્રિયા કરે.)

પછી તેને જાપરા ઉપર નાખ્યો, ત્યારે કાગડો બોલવા લાગ્યો:—
 તડકે ટાઢ ઉડાડીએ છીએ,
 ભાઈ, તડકે ટાઢ ઉડાડીએ છીએ.

(બાજુ પરથી બંને હાથ હંચા લઈ નીચા લાવવાની ક્રિયા બાળકો કરે.)
 ગજનએ થાકીને કાગડાને કાઢી મૂક્યો.
 કાગડો બેઠી ગયો.

(બેઠવાની ક્રિયા કરી બાળકો છુટાં પડે.)

પાઠમાં રસ

(પુ. ૭૧ ના પૃષ્ઠ ૩૮૯ થી ચાલુ)

ભૂમિતિ અને ગણિતના પાઠમાં કેવી રીતે રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય તેના નમુના માટે ડિસેમ્બર સને ૧૯૨૨ ના અંકમાં આપ્યા છે. હવે ભૂગોળના પાઠ કેવી રીતે રમિક થઈ શકે તે બેઠઈએ.

ભૂગોળના પાઠ રમિક કરવા માટે શિક્ષકનું ભૂગોળ મંથનથી જ્ઞાન વિગાળી દેવું જોઈએ. વિગાળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે શિક્ષકે ભૂગોળના સુદી સુદી જ્ઞાનના પુનઃક્રોનો કાળજીપૂર્વક આખામ કરવો જોઈએ. વળી

તેણે પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું પણ ખારીક જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ભૂગોળના વિષયમાં રસ લેનાર શિક્ષક ભૂગોળના પાઠ સહેલાઈથી રસિક કરી શકશે. ભૂગોળના કઈ જાતના પાઠ કેવી રીતે રસિક થઈ શકે તેના કેટલાક નમુના નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

(૧) પૃથ્વીના પૃષ્ઠ ઉપર પવન અને પાણી કેવા કેવા અદ્ભુત ફેરફાર કરે છે, તે વિશે યથામિત પાઠ આપવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓ અદ્ભુત રસમાં તસ્લીન થઈ જાય. કાર્થીની ગુફા, ઈલોરાની ગુફા, વગેરે ગુફાઓ કુશળ શિસ્પશાસ્ત્રીઓએ કુંગરોમાંથી કોનરી કાઢેલી છે. તેમની કૃતિ ખરે-ખર આશ્ચર્ય પમાડે એવી છે; પરંતુ તે મનુષ્યકૃતિને પણ પાણી ભરાવે એવી કુદરતી કૃતિ છે. ભસંભલા શિસ્પશાસ્ત્રીઓ પણ હારી જાય એવી ગુફાઓ પાણી અને પવને બતાવી છે. આવી એક કુદરતી મહાન ગુફા ઉત્તર અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ઓહીઓ નદીના કિનારા ઉપર આવેલા લુકસિવીસ સહેરથી દક્ષિણે ૯૦ માઈલ દૂર આવેલી છે. આ ગુફાનું નામ 'મેથકેવ' છે. તે આખી ગુફા એક મોટી ચુનાના પથરમાંથી ખાણ-માંથી પાણી અને હવાના હમરો વરસના ચાતુ ઘસારાથી કોતરાંએલી છે. આ કુદરતી કૃતિ આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી નાખે એવી છે. તેનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે:—

આ ગુફાનું પ્રવેશદ્વાર ૭૦ ફુટ પહોળું અને ૫૦ ફુટ ઉંચું છે. તે મુખવાટે ખત્તી અને ભોમીઆની મદદથી આગળ જતાં એક માઈલ દૂર એક મોટા ઝોરડા આવે છે, તે ૫૦૦ ફુટ લાંબો ૭૦ ફુટ પહોળો અને ૬૦ ફુટ ઉંચો છે. આ ઝોરડા 'તારાનો ઝોરડો' કહેવાય છે. ગુફા દેખાડનાર ભોમીઆ આ રથજો સર્કિટ એફ મેગિનિસિઆની મદદથી અંધકારમાં તારા દેખાડે છે. વળી ત્યાં મધ્યરાત્રિ અને પ્રાતઃકાળના દેખાવ પણ બતાવે છે. આ દેખાવો વખતે જતો તે ગુફાના ઝોરડાનું ઉપરનું પથરનું ઢાંકણ ખસી ગયેલું હોય એવો ભ્રમ થાય છે.

આ કુદરતી મહાન ગુફામાં નાના મોટા ૨૨૬ રસ્તા છે. તે રસ્તાઓની કુલ લંબાઈ ૨૦૦ માઈલ છે. તેમાં પથરમાંથી કોરાએલા ૪૭ યુમંટો, ૨૩ હરી ખો, ૮ પાણીના ઝરા, ત્રણ નદીઓ, બે સરોવર અને એક દરીઓ છે. એક યુમંટ ૩૦૦ ફુટ ઉંચો છે. એક ખો ૧૭૫ ફુટ ઉંડો છે. આ ગુફાની લંબાઈ ૬ માઈલ છે. તેમાં બે રસ્તે જેવા જઈ શકાય છે: એક રસ્તે ૧૮ માઈલની અને બીજો રસ્તે ૭ માઈલની મુસાફરી ગુફામાં ૧૮ દરવી પડે છે.

ગુફામાંની ત્રણ નદીઓ પૈકી એક નદીનું નામ 'પડધા' નદી પાડેલું છે; કારણ કે ત્યાં જે ધ્વનિ થાય તેનો તરત જ પડધો પડે છે. તે નદીની વધારેમાં વધારે પહોળાઈ કોઈ સ્થળે ૩૦૦ ફુટ અને ઓછામાં ઓછી પહોળાઈ કોઈ સ્થળે ૨૦ ફુટ છે. તેની પહોળાઈ લગભગ પોણા માઈલ છે. આ નદીમાં ધોળા રંગની જે ત્રણ ઇંચ લંબાઈની આંધળા માછલીઓ છે. વળી તેમાં કેટલાક કાચળા છે. તે સિવાય બીજાં પ્રાણીઓ તેમાં નથી.

ગુફામાંની નદીઓનાં પાણીને ખૂબ હલાવવાથી થોડીવારમાં રૂપાની ઘંટડીઓ વાગતી હોય એવા મધુર નાદ થાય છે. થોડીવાર પછી મોટા ઘંટ વાગતા હોય એવા નાદ થાય છે. પાણીના આદોલનો ન્યાંસુધી ચાલુ હોય છે, ત્યાંસુધી આવા નાદ થયા કરે છે.

પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પંચ મહાભૂતોમાંનાં પાણી અને પવન પૃથ્વીના પૃથ્ઠ ઉપર કેવા મહાન ફેરફાર કરે છે, તે આ ગુફાના દૃષ્ટાંતથી રસિક રીતે સમજવી શકાશે.

(૨) પાણી, પવન અને પાવક સૃષ્ટિમાં આવર્યમાનસ્વીન કરી નાખે એવાં અવનવાં સજ્જન કરે છે. વળી તે ત્રણ મહાભૂત સૃષ્ટિમાં પ્રલય પણ કરે છે. પૃથ્વીના પેટામાં રહેલો પાવક જળ સા રચળ અને રચળ ત્યાં જળ કરી નાખે છે. ન્યાળામુખી પર્વતો અને ધરતીકંપ પૃથ્વીના પૃથ્ઠ ઉપર અવનવા ફેરફાર કરે છે. તે પાંદ જુદાં જુદાં દૃષ્ટાંતોથી બહુજ રસિક કરી શકાય. ન્યાળામુખી પર્વતનાં દૃષ્ટાંત લઈએ.—

આઈર્લાંડ ગેટમાં હેકલા નામે ન્યાળામુખી પહાડ છે. ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં તે ન્યાળામુખી પર્વત ફાટ્યો, ત્યારે તેમાંથી નીકળેલા લાવા રસના જે વહેળા વહ્યા હતા. એક વહેળો ૫૦ માઈલ લાંબો અને પંદર માઈલ પહોળો હતો ! બીજો વહેળો ૪૦ માઈલ લાંબો અને ૭ માઈલ પહોળો હતો !

ઈટાલી દેશમાં વિસુવિયસ નામે ન્યાળામુખી પહાડ છે. તે ઇ. સ. ૭૯ માં ફાટ્યો. તે વખતે તેમાંથી પ્રથમ ઝિની રાખ અને પથ્થરો બેસબેર કેંકાયાં. પછી લાવા રસ વહેવા માંડ્યો. પરિણામે આબુખાબુનાં ગામડાં દટાઈ ગયાં એટલુંજ નહિ પણ હરક્યુલેનિઅમ અને પોમ્પીઆઈ નામે જે મોટાં શહેરો પણ દટાઈ ગયાં. તે એવી રીતે દટાઈ ગયાં કે ૧૫૦૦ વરસ સુધી તેમનો કંઈ પણ પત્તો લાગ્યો નહિ. ઇ. સ. ૧૮૭૧-૭૨ માં આ પર્વત ફાટ્યો ત્યારે તેમાંથી ૧૦૦૦ વાર પહોળા અને ૨૦ ફુટ ઊંડી લાવા રસની નદી વહી હતી. તેની ઝડપ એક કલાકે ૦ માઈલની હતી. તે વખતે

૫ રસ તથા લાલચોળ પત્થર ૪૦૦૦ ફુટ ઉંચાઈ સુધી જિડ્યા હતા, તે સાખ ૮૦૦૦ ફુટ ઉંચાઈ સુધી જિડીને ૧૪૦ માઇલ દૂર પંદોંચી ગઈ તી; લાવા રસથી આસપાસના જે ચોરસ માઇલ જેટલા પ્રદેશ ઉપર ૧૩ : બેઠું ૫૩ બંધાયું હતું. આ લાવા રસની ગરમી ૨૦૦૦ ડિગ્રી (ફેરન-હ) કરતાં પણ વધારે છે !

જાવાની પૂર્વે મુંબાના જેટમાં નુબેરો નામે જ્વાળામુખી પહાડ ૧. સ. ૧૮૧૫ માં ફાટ્યો હતો. તેમાંથી નીકળેલી સાખ વગેરે પદાર્થોથી ૨૦૦ માઇલ દૂર જાવા જેટમાં દિવસે પણ અમાસની રાત જેવું અંધારું જવાઇ ગયું હતું. તે સાખમાંનાં રજકણો ૮૦૦ માઇલ દૂર આમ્બોયના જેટ સુધી ગયા હતા.

સંઝાની સામુદ્રધુનિ પાસેનો એક જ્વાળામુખી ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં ફાટ્યો ત્યારે ફાટ્યોઆ નામે જેટ તદ્દન નાશ પામ્યો, તેનો અવાજ ૧૦૦ માઇલ સુધી સંભળાયો હતો, અને તેની આસપાસના ૭૦ માઇલના વિસ્તાર-માં અંધકાર જવાઈ ગયો હતો. ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં વેસ્ટ ઇન્ડિઝ ટાપુઓ-માંના માર્ટિનિક નામે ટાપુમાં જ્વાળામુખી પર્વત ફાટવાથી હગ્ગરો માણસના જીવ ગયા હતા.

હવે ધરતીકંપ વિશે જોઈએ.—

ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં ચિલિ દેશમાં બારે ધરતીકંપ થયો. તે વખતે કાંઠાની જમીન ઘણા માઇલ સુધી ૩ થી ૫ ફુટ ઉંચી થઈ ગઈ; અને દરીઆના ઘણા ભાગ પરથી પાણી જતું રહ્યું. ઝાંવી રીતે જે નવી જમીન બની તેનો વિસ્તાર ઘણો મેટો હતો.

ઇ. સ. ૧૮૧૯ માં સિંધુ નદીના મુખ પાસે કચ્છમાં બારે ધરતીકંપ થયો; તેથી જુજ શહેરને બહુ નુકસાન થયું હતું. તેનો આંચકો આખા ગુજરાતમાં અને દક્ષિણમાં પણ લાગ્યો હતો. અમદાવાદમાં ઘણી મસીદોના મિનારા પડી ગયા હતા. આ ધરતીકંપની અસર આખા હિંદુસ્તાનમાં જોાઈ વતી થઈ હતી. સૌથી વધારે નુકસાન કચ્છ પ્રદેશમાં થયું હતું. તે વખતે સિંધુ નદીના મુખના જમણા કાંઠા પાસે સિન્દ્રી નામે ગામ હતું, અને સિન્દ્રી નામે કિલ્લો હતો. તે-ગામ તથા કિલ્લો દરીઆમાં ફૂંચી ગયાં. કચ્છના રણની પાસેનો ૨૦૦૦ ચો. માઇલ જેટલા વિસ્તારનો ભાગ ૧૨ થી ૧૫ યુટ નીચો જતો રહ્યો, અને તે રણની પાડોશમાં ૫૦ માઇલ લાંબો, ૧૫ માઇલ પહોળો તથા ઘોડા ફુટ ઉંચો, એવો ટેકરો જમીનથી બહાર નીકળી આવ્યો. તે ટેકરાએ ધીમી ધરતીચાળ લાગ્યો ખસાવ કર્યો. જે

તે ટેકરાં ઉપસી 'આવ્યો' ન હોત તો રણમાં ધસી આવેલું પાણી વરતીયાળા પ્રદેશને પાપમાલ કરી નાખત. આ કારણથી લોકોએ તે ટેકરાનું નામ 'આલ્લાખંધ' એટલે 'ધર્મ'ને આંધેલો 'બંધ' એવું પાડ્યું હતું.

ઇ. સ. ૧૮૨૨ માં વાલપારેસો શહેર ધરતીકંપથી ત્રણ ફુટ ઉંચું ઉપસી આવ્યું હતું. સાન્ટા મેરીઆનો ટાપુ ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં ધરતીકંપના એકબે આંચકાથી આઠ ફુટ કરતાં વધારે ઉપસી આવ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં કોનોસ દ્વીપકંપમાંનો લીમુસ નામનો એક ધરતીકંપને લીધે આઠ ફુટ ઉંચો થઈ ગયો હતો.

આ પ્રમાણે ધરતીકંપની અમરથી પૃથ્વીના પૃથ ઉપર અનેક જાતના ફેરફાર થઈ જાય છે.

જ્વાળામુખી પર્વતો અને ધરતીકંપ પૃથ્વી ઉપર જનમાલની ભયંકર ખુવારી કરે છે, તેથી ઉપલક્ષ્ય નગરે જોતા તેમા પ્રભુની નિર્દયતા જણાય છે; પરંતુ જ્યાં ખારીક વિચાર કરવાથી જણાશે કે તેમાં પણ જગન્નિયંતા પ્રભુનો શુભ ઉદ્દેશ સમાવેલો છે. જો પૃથ્વીના પૃથ ઉપર માત્ર જળનીજ ઉપાધિ નિરંતર કાર્ય કર્યા કરતી હોત, તો તે અમુક સમય પછી પૃથ્વીના પૃથને સપાટ બનાવી દેત. આથી આ પૃથ્વી પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિને વસવા માટે નાલાયક બની જત. આ પ્રમાણે ન થાય એટલા માટે પરમેશ્વરે અગ્નિની ઉપાધિ એટલે ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખીની દેખીતી ભયંકર પણ, પરિણામે લાભકારી યોજના કરેલી છે.

આ પ્રમાણે રસિક હકીકત રજૂ કરી કાર્યકારણનો સંબંધ જોડીને જ્વાળામુખી પર્વતો અને ધરતીકંપનો પાઠ રસિક કરી શકાય.

(૩) વનસ્પતિ વિશે શિક્ષણ આપતી વખતે પૃથ્વીના પૃથ ઉપર કેવાં શક્તિશાળી જશે. ઉગે છે, તેનો ખ્યાલ આપીને તે પાઠમાં રસ ઉત્પન્ન કરી શકાશે.

હિંદુસ્તાનમાં મલખાર કાંઠે, જલ્મદેશ, કોંકણ વગેરે સ્થળે સાગનાં ઝાડ લગભગ ૧૨૫ ફુટ ઉંચાં થાય છે. તેમનો ઘેરાવો લગભગ ૨૦ ફુટ હોય છે. ઝાડની ૧૨૫ ફુટની ઉંચાઈ નવાઈ પમાડે એવી છે, જ્યાં અન્ય પ્રદેશમાં યતાં બીજાં ઝાડની ઉંચાઈના પ્રમાણમાં આ ઉંચાઈ કંઈ વિસ્મયકારક નથી. નીચેની હકીકત ઉપરથી આ બાબત સમજી શકાશે.

આસ્ટ્રેલેશિઆના ન્યુગિની ટાપુનાં જંગલોમાં એક જાતનાં ગંજવર જશે થાય છે. તેમની ઉંચાઈ લગભગ ૨૦૦ ફુટ છે. એ જંગલોમાં વડાના જેવાં જશે પણ થાય છે. તેમાંથી વડવાઈ જેવું નીચે લટકી તે જમીનમાં ઘખત થાય છે, તેથી વડની પેડે તેનો વિચાર વધે છે. આ જશેની

ઉંચાઈ પલ્લુ ૨૦૦ ફુટ હોય છે, આવાં ઉંચાં અને વિશાળ ઝાડ બહુજ શોભાયમાન દેખાય છે.

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ફ્લોરિડાનીઆના ગ્રાન્યમાં સાનફ્રાન્સિસ્કો શહેરની દક્ષિણે વાવેના નામે ગામ છે. ત્યાંથી નવ માઈલ દૂર રાક્ષસી વૃક્ષોનું એક જંગલ છે, આ જંગલનો વિસ્તાર ચાર ચોરસ માઈલ છે. તેમાંના એક વૃક્ષનું નામ 'ખિલ્લાગણો રાક્ષસ' પાડેલું છે. તેના થડનો પરિધ ૯૩ ફુટ ૭ ઇંચ છે, એ ફુટનો ઉંચાઈ સુધી તેને એક પલ્લુ ઝાળી નથી. તેથી વિશેષ ઉંચાઈએ આવેલી પહેલી ઝાળીનો પરિધ ૧૮ ફુટ છે.

એક બીજું જંગલર ઝાડ છે. તેના થડમાંથી ૨૭ ફુટ લાંબો, ૧૦ ફુટ પહોળો અને ૧૦ ફુટ ઉંચો યુગ્મકો કોતરી કાઢેલો છે, આ રાક્ષસી વૃક્ષના થડના યુગ્મકમાંથી ચાર ઘોડાની-ગાડી સહેલાઈથી ચાલી જાય છે. ઝાડના થડમાંથી પતાવેલો આ રસ્તો તે ઝાડના મહાન જંગલરપણાનો ખ્યાલ આપે છે. તે જંગલમાં વોશિંગ્ટન નામે એક બીજું ઝાડ છે, તેના થડનો ઘેરવો ૬૦ ફુટ છે. આ જંગલનાં વૃક્ષોની વધારેમાં વધારે ઉંચાઈ ૨૭૨ ફુટ છે, અને તેમનું આયુષ્ય ૪૦૦૦ વરસનું છે. તેમનો દેખાવ ઘણો જ મનોહર છે.

જંગલની વનરૂપિતા વિષયમાં આ જંગલર વૃક્ષોની હકીકત વિદ્યા-ર્થીઓ સમક્ષ રજૂ કરવાથી તેઓ આશ્ચર્ય રસમાં તસ્લીન થઈ જશે, અને પૃથ્વીના પૃથ્થ ઉપરની બીજી નવી નવાઈઓ જાણવાની તેમનામાં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થશે.

(૪) નર્મદા નદીના સુરપાણના ધોધનો પાંદ પાંચમી ચોપડીમાં આવેલો છે, તેમાં તેનું વર્ણન રસિક રીતે કરેલું છે. સાંનમા ધોરણમાં આ પાડનો મુંબંધ જોડીને નાયાગરાના મહાન ધોધ વિશે રસિક પાંદ આપી શકાય. આ ધોધ પાસે સુરપાણનો ધોધ કંઈ હિસાબમાં નથી. નાયાગરાના ધોધની મહત્તાનો ખ્યાલ નીચેની હકીકત ઉપરથી આવશે.

નાયાગરાના ધોધ એ છે: (૧) કેનેડાની સરહદ ઉપર છે, તે 'ધોડાની નાળ' ને નામે ઓળખાય છે. (૨) અમેરિકન સરહદ ઉપર છે, તે 'અમેરિકન ધોધ' ને નામે ઓળખાય છે.

આ ધોધનો અવાજ હજારો તોપના અવાજ એક સાથે યતા હોય એટલો થાય છે. તે ૪૫ માઈલ દૂર સુધી મંભળાય છે. ધોધ ઉપરથી જોસ-લંધ પડતા પાણીની જે વાગટ ઉટે છે તે આકાશમાં ધુમાડા જેવી લાગે

છે. તેના ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડે છે, ત્યારે તે બહુ દૂરથી દેખાય છે. એક પ્રેક્ષકે તેને ૧૦૦ માઇલ દૂરથી જોઈ હતી. એક પ્રેક્ષકે એવી ગણતરી ગણે છે કે નાયાગરાના ધોધ ઉપરથી દર મિનિટ સરાસરી એક કરોડ એંશી લાખ ધનકુટ પાણી પસાર થાય છે. હવે જો એક ધનકુટ પાણીનું વજન, ૬૨૫૫ રતલ ગણીએ તો એ હિસાબે ધોધ ઉપરથી દર મિનિટ પાંચ લાખ, બાસત હજાર અને પાંચસો ટન પાણી પસાર થાય છે. આ હિસાબ ઉપરથી આ ધોધની મોટાઈનો ખ્યાલ આપી શકાશે. આ ધોધના પાણીના અપાર બળને ઉપયોગમાં લીધું છે. તેના બળથી કારખાનાં ચાલે છે, તેથી નાયાગરા કર્મો વેપારમાં ઘણો આગળ વધ્યો છે. આ ધોધનું સંપૂર્ણ વર્ણન લખતાં બહુ લાંબાણુ યઈવનય તેથી ખાસ મુદ્દાની બાબત જણાવીને અટકવું પડે છે.

(૫) રૅસ્વે વિશે શિક્ષણ આપતાં પદાડમાંથી રૅસ્વેને માટે જે યુગડા કોતરી કાઢવામાં આવે છે, તેમાં ઈજનેરી કળાનું અદ્ભુત દર્શન થાય છે. મુખ્યથી નાસિક તરફ અને પુના તરફ જતા રસ્તામાં ઘાટના ટુંગરોને કોતરીને જે માર્ગ બનાવ્યા છે, તેનો ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને આપવાથી તેમને બહુ આનંદ થશે.

આ નાના યુગડાઓનો ખ્યાલ આપ્યા પછી યુરોપમાં સેન્ટ ગોથાર્ડ પર્વતમાંથી જે મોટામાં મોટો યુગડો રૅસ્વે માટે કોતરી કાઢવામાં આવ્યો છે, તેનો પાક બહુ રસિક કરી શકાશે.

આદમ્સ પર્વત ચાર ઠેકાણેથી પહાડી રૅસ્વે લાઇન અને યુગડા બાંધીને ઇટાલિ દેશ પશ્ચિમ યુરોપ સાથે જોડાયો છે. પહેલી પહાડી લાઇન 'સિમ-રોંગ' ઇ. સ. ૧૮૫૪માં, બીજી 'ગ્રેનર' ઇ. સ. ૧૮૬૭માં, ત્રીજી 'સેનિસ' ઇ. સ. ૧૮૭૧માં, ચોથી સેન્ટ ગોથાર્ડ ઇ. સ. ૧૮૮૨માં તૈયાર થઈ હતી. સેન્ટ ગોથાર્ડની પહાડી રૅસ્વે જર્મન પ્રધાન જિમ્માર્ક અને ઇટાલીન પ્રધાન કાવુરના એકબનથી બાંધવાનું નક્કી થયું. તે ખર્ચમાં ઇટાલિની સરકારે અર્ધોઅર્ધ કાજો આપવાનું કબુલ કર્યું. આસપાસનાં રાજ્યોની જે વખત કોન્ફેડરન્સ મળ્યા પછી આ રૅસ્વે બાંધવાની શરૂઆત તા. ૧ લી ઓક્ટોબર ૧૮૭૨ના રોજથી થઈ. આ કામ દસ વરસમાં પૂર્ણ થયું.

રિવર-ક્રોસીંગની સરદદ ઉપરથી આ પહાડી રૅસ્વેની શરૂઆત થાય છે, અને 'હોરપેન્-ચાલ' રોડનથી સેન્ટ ગોથાર્ડનો લાંબો યુગડો શરૂ થાય છે. આ યુગડો મધ્ય ભાગમાં ૩૭૮૭ ફુટ ઉંચો છે, અને તેની સાથેના બીજા પદ નાના યુગડા મળીને એકઠે ૨૫ માઇલનો રસ્તો પહાડમાંથી

નિકાસ વગેરે વિદ્યાર્થીઓને મોટે કરવાં પડતાં, અને શાળાના અભ્યાસ-ક્રમમાં ભૂગોળનો વિષય ગ્રામણીઓ તથા ગણતો હતો. વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને જનસમાજને આ વિષય નીરસ અને ખીન ઉપયોગી જણાતો હતો. માત્ર પરીક્ષા પૂરતું આ વિષય ઉપર લક્ષ્ય અપાતું હતું. વીસમી સદીની શરૂઆતમાં પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ભૂગોળશિક્ષણની ભાવના બદલાવા લાગી. ભૂગોળનો વિષય રસિક અને આકર્ષક બનાવવા માટે મહાન શોધ-કોની મુસાફરીનાં વર્ણન ભૂગોળના શિક્ષણમાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં. ભૂગોળના અભ્યાસક્રમમાં મનુષ્યના ધંધા અને મનુષ્યજીવનની હકીકતને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું.

દુનિયાના દેશોનો અભ્યાસ કરતી વખતે દુનિયાના લુદા લુદા ભાગમાં આવેલા કેટલાક દેશોમાં મનુષ્યના ધંધા એક પ્રકારના જણાયા. અમેરિકામાં કેનેડાના ઉત્તર ભાગમાં, યુરોપમાં રશિયાના ઉત્તર ભાગમાં, અને એશિયામાં સાઇબિરિયાના ઉત્તર ભાગમાં એકજ પ્રકારનાં વૃક્ષ ઊગે છે એમ માન્ય પડ્યું. આ ત્રણે દેશોમાં વૃક્ષનાં પાન ચાણીદાર હોય છે અને તે એક સાથે ખરી પડતાં નથી. આ વૃક્ષો શંકુ આકારનાં હોય છે, અને ઘણાં ઉંચાં વધે છે. એ જંગલોમાં વસતાં ગ્રાણીઓનાં શરીર ઉપર જાડી ફાંડી હોય છે.

લેડિનો મુખ્ય ધંધો જંગલનાં લાકડાં કાપવાનો અને ફાંડીવાળાં ગ્રાણીઓ પકડવાનો છે. એ પ્રદેશમાં ખેતી થોડા પાયા ઉપર ચલી નથી.

એમેઝોન નદીના જળપ્રદેશમાં, કાન્ગો નદીના જળપ્રદેશમાં અને ઈરિટ ઇન્ડીઝના ટાપુઓમાં ગરમ અને ભેજવાળી હવા અને ગીચ જંગલો છે. વરસાદ ૮૦ ઈંચથી વધારે થાય છે. એ ત્રણે પ્રદેશોમાં કોકો અને રબરનાં વૃક્ષ થાય છે. એમેઝોનનો પ્રદેશ, કાન્ગોનો પ્રદેશ, અને ઈરિટ ઇન્ડીઝના ટાપુઓ એક ખીનથી ધણે દૂર આવેલા હોવા છતાં એ ત્રણે પ્રદેશોમાં આબોહવા, વનસ્પતિ અને મનુષ્યના ધંધા એક પ્રકારનાં છે એવું માન્ય પડ્યું.

લુદા લુદા દેશોની એકસરખી આબોહવા અને વનસ્પતિ, અને એકજ પ્રકારનાં મનુષ્યજીવન જણાવાથી પ્રાદેશિક ભૂગોળની દૃષ્ટિના શરૂ થઈ. ભૂગોળના અભ્યાસીઓને જણાયું કે ભૂગોળના શાસ્ત્રીય શિક્ષણ માટે આબોહવા અને કુદરતી વનસ્પતિ પ્રમાણે દુનિયાના વિભાગ પાડવા નેહ-એ. આ પ્રમાણે પાંચે વિભાગ કુદરતી વિભાગ કહેવાય છે. જે પ્રદેશની પ્રાકૃતિક રચના, આબોહવા અને કુદરતી વનસ્પતિ એક પ્રકારની હોય, તે

પ્રદેશના એક કુદરતી વિભાગને અગત્ય આપવામાં આવે છે, અને રાજકીય વિભાગ ગીણુ બને છે.

રાજકીય વિભાગની સરહદ વખતોવખત બદલાય છે. ગયાં ત્રીસ વર્ષમાં ખંભાળાની સરહદ ત્રણ વખત બદલાઈ હતી. યુરોપનાં ધણું રાજ્યોની સરહદ મહાન વિગ્રહ પડી બદલાઈ ગઈ છે, અને બીજાને વિગ્રહ થાય તો ફરીથી સરહદ બદલાય. અમદાવાદ જિલ્લાની સરહદ કયાં પુરી થાય છે તે હકીકત જિલ્લાના અમલદારો અને સરહદ ઉપર આવેલાં ગામના લોકો સિવાય બીજા કોઈ લાભેજ નાણુના હશે. તે નાણુવાની જરૂર પણ નથી. ખેડ જિલ્લામાં વડોદરાના રાજ્યનો મુલક છે. સામાન્ય રીતે ખેડ જિલ્લાની ભૂગોળ અને વડોદરા રાજ્યની ભૂગોળ જુદી શીખવવામાં આવે છે, કારણ કે બંને જુદા રાજકીય વિભાગ છે. નરિઆદ ખેડ જિલ્લામાં અને વડો ગાયકવાડી રાજ્યમાં છે, પણ બંને શહેરની આસપાસ આબોહવા, જમીન અને પાક એક પ્રકારનાં છે. તે બંને એક કુદરતી વિભાગમાં આવેલાં છે. તેથી તે બંનેનો અભ્યાસ સાથે કરવાની આવશ્યકતા સમજી શકાશે. પ્રાદેશિક ભૂગોળના અભ્યાસમાં આ બે શહેરો સાથે લેવાય છે.

કુદરતી વિભાગનો અભ્યાસ કરવાથી ભૂગોળની હકીકત અસંબદ્ધ નથી, પણ કાર્યકારણના સંબંધ ઉપર રચાએલી છે, એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. તે ઉપરાંત ભૂગોળનો અભ્યાસ ઘણા સરળ થાય છે. કેન્ગો, એમેઝોન અથવા હિંદુ દેશના પ્રદેશમાંના એક પ્રદેશની હકીકત ઉપરથી બીજા પ્રદેશની હકીકતનું સામાન્ય અનુમાન ચર્ચ શકે છે. જો કે દરેક દેશમાં પ્રાકૃતિક રચના અને સૂક્ષ્મરચના પ્રમાણે તેની આબોહવામાં અને વનરૂપિતામાં થોડો થોડો ફેર પડે છે, તેમ છતાં એ બધા દેશોની આબોહવા અને વનરૂપિતામાં અને લોકોના ધર્મમાં મોટે ભાગે સમાનતા જોવામાં આવે છે. મલાયા અને સિસેનમાં રખરના વૃક્ષ કુદરતના મનરૂપી તરંગથી ચતાં નથી.

પ્રાદેશિક ભૂગોળના અભ્યાસથી રખરના વૃક્ષ એ પ્રદેશમાં થવાનાં કારણ સમજાય છે. વિપુલવૃત્તતા પ્રદેશની આબોહવા આ વૃક્ષને અનુકૂળ આવે છે, અને વિપુલવૃત્ત ઉપર આવેલા બધા દેશોમાં રખરનાં વૃક્ષ માલમ પડશે.

ઉત્તર અમેરિકામાં ટ્રેસિડોર્નિઆ, યુરોપમાં જૂમખ્ય સમુદ્રના કિનારાનો દેશ, એશિઆમાં એશિઆ માદાગેર, દક્ષિણ અમેરિકામાં મધ્ય સિદી,

આફ્રિકામાં ઉત્તર કિનારાનો પ્રદેશ અને કેપ ટાઉનનો પ્રદેશ અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં પર્થની આસપાસનો પ્રદેશ-આ બધા દેશોમાં શિયાળામાં વરસાદ પડે છે, અને ઉનાળા સૂકા હોય છે. સૂકા ઉનાળામાં છોડ સુંકાર્થ ન જાય તે માટે છોડનાં મૂળ લાંબાં હોય છે, અથવા વૃક્ષનાં પાન જાડાં અને રેવાંટી-વાળાં હોય છે. આ પ્રદેશમાં દ્રાક્ષ અને નારંગીની જાતનાં 'ફળ' થાય છે. દુનિયાનો નકશો જોતા આ બધા દેશો લગભગ સરખા અક્ષાંશ ઉપર આવેલા જણાશે.

બધા દેશોમાં પશ્ચિમના વિરુદ્ધ વ્યાપારી પવનો વરસાદ-લાવે છે, તેમાંના કેઈ પણ દેશની હડીકતનો સવિસ્તર અભ્યાસ કરવાથી તે પ્રદેશના ખીમ દેશોની હડીકત વિશે કલ્પના કરી શકાય છે. આ પ્રદેશ ભૂમધ્ય-સમુદ્રની આબોહવાનો પ્રદેશ ઠહેવાય છે, કારણ કે ભૂમધ્યસમુદ્રની આસપાસના દેશોમાં આ પ્રકારની આબોહવા અને વનસ્પતિ ખાસ જોવામાં આવે છે.

પ્રાદેશિક ભૂગોળમાં કુદરતી વિભાજના અભ્યાસને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે, અને આબોહવા અને વનસ્પતિ પ્રમાણે દુનિયાના વિભાગો પાડવામાં આવે છે. અમુક ધોરણ લક્ષમાં રાખી કુદરતી વિભાગ પાડવામાં આવે છે. વિયુવટતથી કુવ તરફ જઈ એ તેમ હવાની ગરમી ઓછી થતી જાય છે. વિયુવટતના પ્રદેશમાં ખારે માસ ગરમી પડે છે, અને કુવના પ્રદેશમાં ખારે માસ ઠંડી રહે છે. આબોહવાના ફેરફાર-પ્રમાણે કુદરતી વનસ્પતિ બદલાતી જાય છે, તેથી વિયુવટતથી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ તરફ જતાં જુદા-જુદા કુદરતી વિભાગ આવે છે. જે પ્રમાણે રાજકીય સરહદ દર્શાવતા નકશા ખંનાવવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે દુનિયાના કુદરતી વનસ્પતિ વિભાગ દર્શાવતા નકશા તૈયાર કરવામાં આવે છે. રાજકીય વિભાગની સરહદ એ દેશને છુટા પાડે છે, પણ કુદરતી વિભાગના નકશામાં એ વિભાગ જુદા દર્શાવ્યા હોય તે ઉપરથી એમ નહિ-સમજવું કે એક કુદરતી વિભાગમાંથી ખીમ વિભાગમાં જતાં આબોહવા અને વનસ્પતિ એકદમ બદલાઈ જાય છે. નકશામાં દર્શાવેલા કુદરતી વિભાગની ખંને બાજુએ ખંને કુદરતી વિભાગની વનસ્પતિ જોવામાં આવે છે. આબોહવા અને વનસ્પતિ-માં ધીમે ધીમે ફેરફાર થાય છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કુદરતી વિભાગનો અભ્યાસ કરવાથી ભૌગોલિક હડીકતનાં કારણો સહેલાઈથી સમજી શકાશે. મતુખ્યજન ઉપર ભૌગોલિક-કારણો કેવી-અસર કરે છે-તેનો અભ્યાસ કરવાથી ભૂગોળના

વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ-લેતા થશે. ભૂગોળમાં માત્ર દેશો અને શહેરોનાં નામ જોખવાનાં નથી, પણ મનુષ્યજીવનની હકીકત સીખવાની છે, તે સમજશે. ભૌગોલિક કારણોની અસર દેશની આર્થિક સ્થિતિ, દેશના ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિઓની પ્રગતિ ઉપર થાય છે, તે મત્ય પ્રાદેશિક ભૂગોળના અભ્યાસથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. દેશની પ્રાકૃતિક રચના અને આબોહવાની અસર કુદરતી વનસ્પતિ ઉપર થાય છે, અને આબોહવા અને કુદરતી વનસ્પતિની અસર પ્રાણીજીવન અને મનુષ્યના ધંધા ઉપર થાય છે. પ્રાદેશિક ભૂગોળમાં ઉપરની હકીકત ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. પ્રાદેશિક ભૂગોળના અભ્યાસથી વિદ્યાર્થીઓને લાગે છે કે ભૂગોળનો અભ્યાસ તેમના જીવન સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે, અને તેથી તેઓ આ વિષયમાં રસ લેતા થાય છે.

ઉમરેંડ

એ. એમ. પરીખ

ખાનદેશ વિષે કાંઇક

મુંબઈ દક્ષિણમાં વેપાર અને રસાયણની દૃષ્ટિએ ગુજરાતનું સ્થાન ઉચ્ચ આવે છે. ગુજરાતની લગભગ આવેલો છતાં પ્રાકૃતિક સંબંધોને લીધે છુટા પડેલો ખાનદેશ પ્રદેશ વેપાર અને વ્યવહારમાં ગુજરાતના નેવેજ છે.

સાતપુડ પર્વતને લીધે ગુજરાત અને ખાનદેશ તદ્દન છુટા પડી ગય છે. આ પર્વત બે દેશોની વચ્ચે ન હોત તો હોટા ઉદેપુર અને રાજપીપળાનાં રાજ્યો સાથે ખાનદેશનો સંબંધ ઘણો નિકટનો બની શકત અને ડાંગનું જંગલ વચ્ચે પથરાયેલું ન હોત તો સુરત જિલ્લો અને વાંસદા તથા ધરમપુરનાં રાજ્યો ખાનદેશને ઘણાં નજીક જણાત.

આ પ્રદેશમાં વસતા લોકોની ભાષા અને ભિન્નતા ઉપરથી આ આખા પ્રદેશના પૂર્વ ખનદેશ અને પશ્ચિમ ખાનદેશ એવા બે ભાગો પાડવામાં આવ્યા છે.

પૂર્વ ખાનદેશનું પાટનગર જળગામ છે અને જળગામ, બૃહાવળ, રાવેર, ચાવડ, જામનેર અને એલકાબાદ (પેટા) તથા ચોપડા, એરંડેલ, આમલનેર, પારોડા, ચાલીસગામ, પાચોરા અને હાડગાં. એ નાણુકાઓ છે. પૂર્વ ખાનદેશની વસ્તી ૧૨૦૬૦૩૫ માણુઓની છે.

અત્યારે તો વડલા કે પંચવટી કાંઈ નથી. તે સ્થળે લોકો ઘરો બાંધીને રહેતા છે. આ જગ્યાએ બહુતી વસ્તી છે. પેસાઓના ધખતમાં બંધાએલું કાળારામનું કાળા મત્પરથી બાંધેલું દહેરું આવેલું છે. ગોદાવરીના પટમાં રામકુંડ, સીતાકુંડ, લક્ષ્મણ કુંડ, ધનુષ્ય કુંડ વગેરે કુંડો આવેલા છે. જે અત્યારે પણ જળાય છે.

હાલમાં આગ્રાથી મુંબઈ સુધીની એક ખાફી સડક બાંધવામાં આવી છે. આ સડક નાસિક અને ધૂળાઆ ગામ યર્ધને પસાર થાય છે, અને શિરપુર આગળ તાપીનો પૂલ બાંધવામાં આવેલો હોવાથી આ રસ્તે મોટર-વહેવાર ઘણો વધી પડેલો છે. આ ભાગમાં સરતા દરે મોટરો મળી શકે છે તેથી મુસાફરોને ઘણી અનુકૂળતા પડે છે. નાસિકથી ધૂળાઆ આ રસ્તે ૧૦૦ માઈલ થાય છે, અને મોટરથી મુસાફરી કરતાં ડુંગરાઓ ઉપરથી પંસાર થતાં પુષ્કળ આનંદ થાય છે.

પૂર્વ ખાનદેશમાં મુખ્ય વસ્તી દક્ષિણી લોકોની છે. પશ્ચિમે ખાનદેશમાં ગુજરાતીઓની વસ્તી ઘણા સારા પ્રમાણમાં છે, અને નંદરગાર તથા નવા પુર આગળ તો ગુજરાત જેવું જ જળાય છે. સુરતથી ભૂસાવળ જઈશન સુધી ટાપીવેલી દ્રેન લગભગ તાપી નદીને સમાંતર જાય છે. ભૂસાવળથી મુંબઈ અને જગલપુર તરફનો સંબંધ જેડનારી છે. આઈ. પી. દ્રેન મળી શકે છે.

અમલનેરથી ગુજરાતીઓની વસ્તી ફીક ફીક પ્રમાણમાં જળાય લાગે છે. આ ગામમાં એક નાની ગુજરાતી નિશાળ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ચલાવવામાં આવે છે. તત્પરનાની પાઠશાળા અને તુકાશમ મહારાજનું સમાધિસ્થાન આ ગામમાં જોવાલાયક રથજો ગણાય છે. ગુજરાતી બોલનારાઓમાં આ ગામમાં હાદિઆવાડના લોકોની વસ્તી ઘણી વધારે છે.

અમલનેરથી મોટર રસ્તે ૨૪ માઈલ દૂર ધૂળાઆ રહેર આવેલું છે. આ ગામ નદીન પટલિએ બાંધવામાં આવેલું છે. બધા રસ્તાઓ તદ્દન ખીંધા છે. ગામ એક દરે રવચ છે. જોવાલાયક રથજોમાં દ્રેનિય કોલેજ, ગરુડ હાઇસ્કૂલ, અને સરકારી જેલ છે. ગુજરાતી શિક્ષણ માટે મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી એક ગુજરાતી સાળા ખોલવામાં આવી છે.

ધૂળાઆથી માલેમાંવ યર્ધને નાસિક, ડોંગાઈઆના રસ્તે નંદરગાર, તથા નર્ગના યર્ધને શિરપુર તરફ મોટર રસ્તે જવાય છે.

ધૂળાઆ અને ચાલીસમાંવ વચ્ચે રથે ચાલે છે; અને તે છે. આઈ. પી. દ્રેનનો સંબંધ જેડી આપે છે.

ધૂળીઆથી મોટર રસ્તે ૨૨ માઇલ દૂર નર્ડોના સ્ટેશન આવેલું છે. ત્યાંથી ટાપ્ટીવેલી ટ્રેન મળી શકે છે, અને ત્યાંથી નંદરખાર તથા અમલનેર તરફ જવાય છે.

નંદરખાર અસલના વખતમાં નંદ ગવળી નામના આહીર રાજાના તાબામાં હતું. આ નંદ રાજાના નામ પછી ગામનું નામ નંદરખાર પાડવામાં આવેલું છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના વખત પછી કદાચ આ પ્રદેશ હિપર આહીરાની સત્તા જમ્બેલી હોય અને તે હિપરથી આ પ્રદેશને કાનદેશ કહેવામાં આવતો હોય એમ કેટલાકનું માનવું છે.

અત્યારે નંદરખારમાં અડધો અડધ વસ્તી ગુજરાતીઓની જણાય છે. ગામમાં જોઈએ તેવી સ્વચ્છતા જણાતી નથી. જોવાલાયક સ્થળોમાં ખાસ કંઈ નથી. ગામમાં ગુજરાતી લોકો માટે એક છોદરાઓની શાળા અને એક કન્યાશાળા મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ચલાવવામાં આવે છે.

નંદરખારથી તલોદ, શાહદા, પ્રકાશી, ગ્નાલા વગેરે સ્થળોએ જવાય છે. રત્નાલામાં નાગરવેલના પાનતી વાડીઓ સારા પ્રમાણમાં છે. તલોદથી સાતપુડા પર્વત ત્રણેક માઇલ દૂર છે. આ પર્વતના સાત પૂડો-હિરા હોવાથી તેને સાતપૂડા કહેવામાં આવે છે. સવાગમાં અને સાજે તલોદથી આ પર્વતોને નિરખતાં અત્યંત આનંદ થાય છે.

નંદરખારથી નવાપુર ટ્રેન રસ્તે ૪૨ માઇલ દૂર થાય છે. નવાપુરમાં ગુજરાતીઓની વસ્તી ઘણા સારા પ્રમાણમાં છે. છોદરાઓ અને છોડીઓના અભ્યાસ માટે બે ગુજરાતી નિશાળો ભા. જો. તરફથી ચલાવવામાં આવે છે. બન્ને નિશાળો આખાદ સ્થિતિમાં જણાય છે.

લોકો પ્રેમાળ, વિવેકી અને મિલનસાર સ્વભાવના જણાય છે.

નવાપુરથી ટ્રેન રસ્તે મોનગઢ, વ્યારા, અને આરડોલીના રસ્તે સુરત જવાય છે.

નવાપુરથી પાંચ છ માઇલ જઈએ તો ડાંગનું જંગલ શરૂ થાય છે. આ જંગલના રસ્તે ધરમપુર તથા બિલીમેરા તરફ જવાય છે. હમણાં થોડા વખતથી આ રસ્તો સુધારવામાં આવ્યો છે; અને સુરત સુધી જંગલમાં થઈને મોટર રસ્તે જવાય છે અને કુદરતની ભયંકર મનોહરતા નીરખી શકાય છે.

૧૧

નવાપુરની નજીકમાં કર્ણભેત્રાએ પ્રસિદ્ધ બનાવેલો આગલાણનો શિવો ડાંગના જંગલોમાં આવેલો છે. કહેવાય છે કે દિડિંબ વન પણ અત્રેજ હતું.

નંવાપુરની નજીકમાં દિગેલા માતાનું પ્રાચીન સ્થળ બેવામાં આવે છે. શિવાજી મહારાજ મુસ્લિમ લુટીને નંવાપુરના રસ્તે યદ્દિનેજ દક્ષિણમાં પોતાને વતન પાછા ફરેલા હતા.

આનંદેશમાં શ્રીલક્ષ્મીની વસ્તી ઘણા પ્રમાણમાં નગરે પડે છે. તેઓ ડુંગરોમાં અને જંગલોમાં ખેતી મગરેનું કામ કરે છે. તેમનામાં ફળવણી ન હોવા છતાં વરવહેવારમાં તેઓ ભોળા અને પ્રમાણિક ગણાય છે.

આનંદેશની મુખ્ય મેદાસમાં કેપાસ, મગફળી લુવાર, વગેરે આવે છે. આસપાસના ભાગોમાં જંગલો પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોવાથી ઈમારતી લાકડું અને ખાસ કરીને સાગ ઘણા જગ્યામાં મળી આવે છે અને તેનું મુખ્ય વ્યવસ્થા નંવાપુર ગણાય છે.

નંવાપુર અને નંદરમાર વગેરે સ્થળોએ ફળફળાદિના જાગીયા સારા પ્રમાણમાં નગરે પડે છે અને આંખા, પપૈયાં, મોસંખી, નારંગી, રામફળ, ચીકુ અને કેળાનાં પુષ્કળ જોડા નગરે પડે છે.

આ પ્રદેશના ઉત્તર ભાગમાં માતપુત્રની લગભગ લગભગ પૂર્વ પશ્ચિમ તાપી નદી વહે છે, અને મુસ્લિમી જમાવાજ મુખી આ ખાણ પ્રદેશમાં દાણી વેચી ટ્રેન દોડે છે.

મનમુખરામ મહિરાંકર દિવેલી

આશીં ૩. એ. ૬-સં. અમદાવાદ

શિક્ષક અને શિષ્ય

જે શિક્ષક દરેકમાં મોવાળ, વિવેક અને દિલકોરી હોય છે. તેને માટે બાળકો ગમે તે કામ કરવાને તૈયાર થાય છે, અને જે શિક્ષક કોઈ અને ઉચ્ચ જવાબનો હોય છે તેનાં તેઓ વિરોધી બની જાય છે.

‘શિક્ષક અને બાળકો વચ્ચે લુલ્લઈ હોવી જોઈએ નહિ. તેમની સાથે દરેકમાં અત્યંત મરજી, સંપર્ક તથા સહૃદય વહેવાર રાખવો જોઈએ.’

‘બાળક લમચી કંપનું હોય, ત્યારે તેને કદી પણ શિક્ષા કે કપોટા આપવો નહિ. બંધથી ચરચાર કંપનું હોય ત્યારે તેને શિક્ષા કરવી એ ફરતાની પરાકાષ્ઠા છે.’

‘પ્રત્યેક બાળકના મનમાં એવો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ કે તે એક દેવી કાર્ય કરવાને આ દુનિયામાં જન્મ્યો છે અને તેનું કાર્ય બગાડવાનું શિક્ષણ તે મેળવી રહ્યો છે.’

‘ને બાળક અભ્યાસ કરવામા મદ હોય, અથવા શાળામા નિર્દોષ નીવડ્યું હોય તેને સફળતાના વિચાર પ્રેરનાથી વેણીવાર તેનામા અદ્ભુત શ્રદ્ધા અને આશા ઉપજે છે.’

‘એમર્સન કહે છે કે —આનંદ અને ઉત્સાહ એજ ખરા શિક્ષણનો હેતુ છે’

‘જે લયથી બાળકોને ગભીર હાનિ ન થાય તોપણ તેમને લયબીત કરવા એ ખગવ્ય કાર્ય છે શિક્ષકે બાળકની પૂર્ણશ્રદ્ધાનો કદી પણ દુરુપયોગ કરવો નેહએ નહિ’

‘બાળકને વારવાર તેમના દોષો અને ખૂબીઓ સ્મરણ કરાવવું એ ખરેખર ઘાતકી કામ છે

‘જે બાળકોને માત્ર નિશ્ચયાત્મક સર્જક ક્રિતિનો વિકાસ કરતા શીખવવામા આવે તો તે અતુલપાદક શક્તિ સહિત કરોડોનો વારસો મળવા છતાં તેમને માટે વિશેષ ઉપયોગી અને મહત્વનું થઈ પડે’

‘જે શિક્ષણનો ધ્વજમા આવે ત્યારે ઉપયોગ થઈ શકતો નથી તે શિક્ષણથી કંઈ લાભ થનાર નથી’

‘બાહ્યાવધ્યાને એકલો બગીચો બનાવવો નેહએ, અને તેમનામા સત્ય, દયા, શીર્ષ, વિવેક, ખત, વગેરે પુષ્પોરૂપી મહાશુભોને સિંચન મળવું નેહએ’

‘જે બાળકો લયના વાતાવરણમા રહે છે તેઓ કદી પણ સ્વાભાવિક વિકાસ પામતા નથી, પરંતુ તેઓ સક્રિય વિકાસને પ્રાપ્ત થાય છે

સંપ્રાદંક

તા ૧૮-૧-૩૩

}

કેશવલાલ નથુરામ ભટ્ટ
હેડ માસ્ટર, જશવતગઢ મધ્ય,
ઈડર સ્ટેટ

વિરમગામ તાલુકા શિક્ષકસંમેલન વખતે
ખા. બા. બેન્જામિને આપેલું લાખણ

મિ. કેમેરોન, સજજનો તથા સત્તારીઓ,

આજના મહેવનના સ્વાગતાધ્યક્ષ તરીકે આપ મહંતુ સ્વાગત કરવાનું મન મને મળે છે તેથી મને બહુ આનંદ થાય છે આગળના વખતમા રાખઓ યજો કરાવતા પાટડીમા આજે યત્નમારલ છે હાલમા યજની

ભાવના બદલાઈ છે. હોઠહિતના અને જનસમુદાયના કલ્યાણનું કામ આજે યશ મનાય છે. આપણી ઊગતી પ્રજાના કલ્યાણની મંત્રણા અકર્વર્તીઓના અધ્યયેષ યજ્ઞના કરતાં મને મહત્તર લાગે છે. આજના પુણ્યયજ્ઞના મંડાણ પાટડીના રાજવીના આંગણે મંડાવે એ અમારા રાજ્યને માટે ધન્ય અવસર ગણાય. પાટડીના ઇતિહાસમાં આજનો પ્રસંગ સુવર્ણીકર લખાશે. આજના યજ્ઞના પ્રતિવિજ્ઞ ગુજરાતનાં આજકોનું ભાવિ ધડનાર મોટામાં મોટા આચાર્ય છે, અને એ મંડળના અગ્રગણ્ય ઋષિઓ અને હાજર છે તે જોઈ પરમ સંતોષ થાય છે. આજપણનાં અંધારાં દૂર કરનારા અને મનુષ્યવંધડનારા પ્રજાઓના ભાગ્યવિધાતા શિક્ષકારૂષી બ્રાહ્મણો, આ યજ્ઞની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ અર્થે સાક્ષીભૂત થાય એ દેશના ખરેખરા કલ્યાણનો ધન્ય અવસર છે.

શિક્ષકભાઈઓ અને શિક્ષિકા બહેનો, અંધારી રાત્રિએ તિમિરને ટાળવા આકાશમાં રહેલા ગ્રહો અને તારાગણો દિશાસૂચનનું જે કાર્ય કરે છે તે કાર્ય ઊગતી પ્રજાના અગોચર પ્રદેશમાં તમે કરી રહ્યા છો. રાત્રિનાં અંધારાં દૂર કરવા તેના કરતાં જીવનનાં અંધારાં દૂર કરવાનું કામ વધારે કઠિન છે. તમારામાં ઉગ્રશક્તિનો ભંડાર સૂર્યદેવનો “કલ્યાણકારી” છતાં “પ્રકોપે તો મંત્રાપજ્ઞનક તાપ નથી; પણ ચંદ્ર” અને ગ્રહોની શીતળતા છે. પિતાની ઉમ્મતા નથી; પણ માતાની માયાળુતા છે. જનસમાજમાં તમારું સ્થાન ભયજનક નથી પણ પ્રેમજન્ય આદરને પાત્ર છે. સમાજમાં તમને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત થવું ઘટે છે; કારણ કે તમે પ્રજાજીવનના ધડનાર છો. ભવિષ્યના પ્રજાજીવનની ખીલવટ તમારા હાથમાં છે.

હુનીઆને મહાપુરુષો કેળવણીની મંરથાઓએ જ આપ્યા છે; સુરવર્ધ વસિષ્ઠે શ્રીરામને ધર્મમૂલ બનાવ્યા. દ્રોણપુરુષે અર્જુનને ગાંડિવધન્યા બનાવ્યો. સુર રામદાસે શિવાજી મહારાજને સ્વધર્મપ્રતિપાળ બનાવ્યા. ૧૯૧૪ના મહા વિગ્રહની ન્તાળાઓ હોલવનાર પુરો વિદ્વાન એક વખત અધ્યાપક હતો. કા-સને નવચેતન આપનાર રસો એક કેળવણીકાર હતો. વિદ્યારેવીના ઉપાસકો અને ગાનયજ્ઞના ઋત્વિજો દેશને અને પ્રજાજીવનને ધરે છે. તમારી સક્તિ અમાપ છે. તમારી સેવા અધૂર્ણ છે. તમારી કાર્યસાધકતા વિશાળ છે. જનસમાજ તમારો ઋણી છે. તમને સંતોષવા એટલે પ્રજાના સ્વયં-વિકાસને પોષવો. તમને ઉચ્ચપદ આપવું એટલે સમાજને ઉચ્ચ સ્થાન પર લઈ જવો. તમારી કર્તવ્યનિષ્ઠા એટલે પ્રજાજીવનનું ધડાર. તમારી કર્તવ્ય-બદ્ધતા એટલે સમાજનું પંચન. તમારો સંતોષ એટલે પ્રજાચરીનો વિકાસ. તમારો અસંતોષ એટલે પ્રજાજીવનનું ઉજીદન. કેળવણીના કાર્યમાં ધન્ય-

વિરમગામ તાલુકા શિક્ષકસંમેલન વખતે ખા. બા. બેન્ચામિનનું ભાષણ ૧૮૦

વ્યય. એ. ઉંચામાં. હિયો. દ્રવ્યસંચય. અર્થખાતે ઉધાર નહિ; પણ. સંસ્કર. થાપણ ખાતે જમા.

તમારું સ્થાન જેટલું ઉંચું તેટલીજ તમારી જોખમદારી વિશાળ. સમાજ તમારા પદને સન્માને. અને તમે તમારા કર્તવ્યનું પાલન કરો. સમાજ તમને સંતોષે અને તમે સમાજશરીરમાં નવચેતન જગાવો. આપણી ભૂમિ પર અંધારાવાળા પ્રદેશો હોય ત્યાં જ્ઞાનત્યેત પ્રસરાવો અને કર્તવ્યનિષ્ઠ બની પ્રજાશરીરને પ્રજ્વળે બનાવો.

કેળવણી એટલે મનુષ્ય બનાવવાની તાલીમ. બાળકો મનુષ્યો બને, અર્થાત મનુષ્ય તરીકે સંપૂર્ણ અને સાચું જીવન જીવતાં શીખે, એટલે શિક્ષકોની કાર્યની સિદ્ધિ.

મારી જાણ મુજબ વિરમગામ તાલુકાની ૧૩૪૬૪૬ની વસ્તીનાં આસરે ૨૦૦ ગામો માટે ૬૪ નિશાળો છે. ત્યાં વિરમગામમાં ૧૧ નિશાળો છે. એટલે એકંદર લગભગ ત્રણ ગામ વચ્ચે એક નિશાળ આવી શકે છે. વિરમગામની શાળાઓમાં ૧૬૦૦ છોકરા અને ૭૬૪ છોકરીઓ છે. તે બાદ કરતાં ૩૦૮૨ છોકરાઓ અને ૮૦૦ છોકરીઓ તાલુકાની શાળાઓનો લાભ લે છે. આમાં લગભગ ૧૫૦ અંત્યજને અને ૭૭૫ મુસલમાનોનો સમાવેશ થાય છે. કુલ વસ્તીના પ્રમાણમાં આ શાળામાં સંગીન વધારે થાય એ ધ્વજવા યોગ્ય ગણાય.

દાસની આર્થિક મંદીના નાગપાશની ચૂકમાં દયાએલા જગતમાં શિક્ષણની સંસ્થાઓમાં અને સરસ્વતીમંદિરોની શાળામાં વધારે થવાની મુશ્કેલીઓ આપણે કદાચી શકીએ, જતાં રિયલિટી સુધરતાં. આવાં સરસ્વતીમંદિરોની શાળા-સંગીન પ્રમાણમાં વધારો જ એવી અમર આશા હું નિરંતર મેલી રહ્યો છું. આપણી સખાવતો દેવમંદિરો બંધાવવા પાછળ કરવામાં આવે છે, અને મરણજોરેના વ્યાવહારિક પ્રસંગોમાં અનિયંત્રિત દ્રવ્યવ્યય કરવામાં આપણી ઉદારતા ઘણી દેખાય છે. આવા દ્રવ્યવ્યયનો અમુક વડન સરસ્વતીમંદિરો તરફ વહેવરાવવામાં આવે તો આ દિશામાં ઘણું કાર્ય કરી શકાય તેમ છે.

આજના મનના આચાર્યશ્રી, આપને આજના સંમેલનની સમિતિ તરફથી મારી વિનંતિ છે, કે આપશ્રી અને તેટલા અંગે વિચારો પ્રવાહ અમારા તાલુકામાં વહેવરાવવા ઇચ્છાને અને અમારા તાલુકાની પ્રજાને અને તેટલો કેળવણીની સંસ્થાઓનો લાભ આપવા આપનાથી બનતું બધું કરશો. શિક્ષકોના પ્રત્યે આપની સદાનુજ્ઞા અનંદ છે; એમ મારા નાન-

વામાં આવ્યું છે. તેમની સ્થિતિ સુધરે અને તેમને જીવનની સર્વ સર્વોદો મળે એવી આપની શું જ ઇચ્છા કરીજાત યાચ એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

કેળવણીમાં રસ લઈ આપે આ સંમેલનમાં પધારી પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું, તેને માટે હું આપનો સંમેલન તરફથી અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું અને સંમેલન માટે પાટડી ગામ પસંદ કરવામાં આવ્યું તે અમારા સ્ટેટને સન્માન આપ્યું તેમ હું સમજું છું. કેળવણીખાતાના અધિકારી સાહેબો, આ ગામનાં સભ્યોનો અને તાલુકાનાં શિક્ષક લાંબાં સમયથી ત્યાં શિક્ષણ બહેનો, આપ સહુએ આજે પધારી અમને લાલ આપ્યો તેથી આપ સહુનો હું ઉપકાર માનું છું, તથા આવનું સર્વ કાર્ય સંપૂર્ણ રીતે સફળ થાય એમ હું ઇચ્છું છું. આપ સહુનો હું ફરીવાર ઉપકાર માનું છું. અમારા સ્વાગત કાર્યમાં કોઈપણ બંતની ન્યૂનતા જણાય તો તે ક્ષમા કરેજો એવી આશા રાખું છું. પાટડી. તા. ૨૪-૨-૧૯૩૩.

એક નદીની આત્મકથા

એક દિવસ મર્ગ સમક્ષ ખરાપની રમણીય નદી હાઇન વિષે કહેલીક વાતો કરતાં તેનું જે શબ્દચિત્ર દોરીયું હતું તેના સંસ્કાર મારે સ્વપ્નામાં આકાર થયા અને એક સૌન્દર્યપૂર્ણ સ્ત્રી દષ્ટિગ્રસ્ત થઈ. તેની દેહલતા જાણે જળમય હોય તેમ લાગતું હતું. તેની આછી આંકણીમાં વસંતની વનશ્રીએ જાણે વાસ કર્યો હોય નહિ તેવાં તેના દેખાવ હતા. આ વિચિત્ર દેખાવ વાળી સ્ત્રી કાણ હશે ? આ તે કોઈ જળદેવી હશે કે વનદેવી હશે એ પ્રમાણે વિચાર કરતા તેના તરફ એકાદશે બેઠી રહ્યો હતો ત્યાં તેનાં આંતરે દસીને બોલી.

ભાઈ, મને જોઈને તું રાગે ગલગતો. હું કોઈ જૂતપ્રેત નથી, પણ જન્મ લોકોની માનીતી હાઇન છું. આજે તે મારું જે શબ્દચિત્ર આવેજાયું હતું, તેમાં ફરી ગએલી કહેલીક અપૂર્ણતા તરફ તારું લક્ષ્ય એમવા હું આવી છું. સ્વપ્નગતિ મૂર્તિની ઝોળખાણ થતાં હું બહુ ખૂશ થયો અને વિનયપૂર્વક તેને કહેવા લાગ્યો, દેવી, મારી અપૂર્ણતાઓ જાણવાને હું સદાએ હિંમુક બનું છું; પણ આજ તો આપનો સ્વપ્ન એકાંકીની હવનયાત્રા જાણવાને પધારે છું તેમજ રહેજું. ને તો આપ અચિત્ત જાણવિશા તો મારા

પર અને મારા જેવા અનેક પર આપનો અનહદ આહાર થશે. મારી આ વિનંતિનો તેમણે સાદર સ્વીકાર કર્યો અને પોતાની જીવનયાત્રા કહેવાનું શરૂ કર્યું.

તમે ભારતવાસીઓ ગંગાને 'ગંગા મૈયા' કહી તેના પ્રતિ આદર અને પૂજ્યભાવ દર્શાવો છો, તેજ પ્રમાણે જર્મન લેકો અને 'ફાધર હાઈન' કહી મારા પ્રતિ આદર અને પૂજ્યભાવ દર્શાવે છે. અલગત, જર્મન લેકોના મારા તરફના આદરને મુકાબલે તમારો ગંગા પ્રત્યેનો આદર પ્રમાણમાં કંઈક વધારે હોય. એમ બનવાજોગ છે, અને તેનું કારણ એ છે કે પતિત પાવની ભક્તીની ખાસ, સુવા અને વૃદ્ધ, એ ત્રણ અવસ્થાઓ તમારા દેશમાંજ વ્યતીત થાય છે, ત્યારે મારી આખી જીવનયાત્રા કંઈ જર્મનીમાંજ પુરી થતી નથી. જન્મ અને બાલ્યાવસ્થા સ્વીટઝર્લેન્ડમાં, યુવાવસ્થા જર્મનીમાં અને વૃદ્ધાવસ્થા હેલાંડમાં, એ પ્રમાણે જુદા જુદા ત્રણ દેશોમાં માફ જીવન વીતે છે. જર્મનો મારી યુવાવસ્થાનો લાલ લે છે, તેથી તેમની હું જેટલી આદરણીય બની શકી છું, તેટલી સ્વીસ કે કય લેકોની બની શકી નથી. કય લેકો તો આદરભાવ દર્શાવવાને બદલે મને આકર્ષણ માની સદૈવ મારા તરફ લયદષ્ટિથી નેતા રહે છે. જગતમાં હું જર્મન નહીં તરીકે ઓળખાઈ છું તે યોગ્ય છે, કારણકે મારો પક્ષપાત જર્મન તરફ અનહદ છે. તેમજ એ લેકોએ પણ માફ માદાત્મ્ય ગાવામાં કંઈ ક્યાસ રાખી નથી. જેમ, જગન્નાથ કવિ જેવા કેટલાય ભારતીય સાહિત્ય-સાર્થોએ પતિતપાવની ગંગાનાં લાવણ્યો ગ્રન્થયિત્ર આલેખી તેમાં લલિત રંગો પુરવા પાગવાર પ્રપન્ન કર્યો છે, તેજ પ્રમાણે અનેક જર્મન સાહિત્ય-કેએ મારા મંબંધમાં કર્યું છે. મારા માદાત્મ્યની આટલી ક્યા બસ છે. હવે મારી જીવનયાત્રા લગતી કથની કહું છું.

બાલ્યાવસ્થા:—મારો જન્મ ગ્વિલ્ડરબેર્ગના ગ્રિમ્સ નાગના પર-ગણમાં આવેલી હિમાચાલિત પર્વતશ્રેણિમાંથી થાય છે, અને માફ બાળ-પણ ૨૫૦ માઈલ જેટલા વિસ્તારમાં સ્વિટઝર્લેન્ડમાંજ વીતે છે. આ પ્રદેશમાં માફ જીવન કોઈ તોફાની અને રમનિઆળ છોકરીના સરખું હોય છે. દોડતી, હાલગો મારતી, પડતી, આખડતી, શોરમકાર કરતી અને કંઈકને ઈજા કરતી કરતી હું પહાડી પ્રદેશમાં માફ બાળપણ પુરું કરું છું. સામાન્ય રીતે બાળકો તો તોફાની હોયજ ને ? એ કંઈ માણસોને શોડાંજ ઉપયોગી થઈ પડે છે? હું સ્વીસ લેકોની કંઈ સેવા ન કરી શકતી હોઉ તો. તેમાં હોય મારા બાળપણનો છે, મારો નથી.

‘મિસ-સ. પરગણામાં આજસનો’ આશરે ૧૫૦ જેટલાં હિમાચાલિત શેખરો હશે. તે પરનો અરફ પીર્ગળવાથી માફે શરીર જન્મે છે. માફે નામ. વાડવામાં મારાં ફેરબાએ ભારે વિવેક વાપરેલો જણાય છે, કારણકે હાઈનનો અર્થ નિર્મળ તથા વેગવાન એ પ્રમાણે છે. મારી જન્મભૂમિમાં મારા જળમય શરીરને ત્યાં જુઓ ત્યાં તે ખિલેરી કાચ જેવું નિર્મળ દેખાય છે. તેમજ મારી ગતિ પણ ખૂબ વેગવાળી છે, એટલે જન્મભૂમિમાં તેના માફે નામ સાર્થ છે.

જન્મસ્થાનથી ૪૫ માઇલ જેટલા અંતરમાં હું બહુ તોફાની જણાઉં છું. રસ્તામાં જે મળે તેની સાથે લડતી, ખૂંચે ચાડતી અને દોડાંદોડ કરતી આહું છું. માર્ગમાં કેટલીક સાહેલીઓ મારા પર મુઘ્ધ બની પોતાનું ઘરવાર તણ મારી સાથે હવનયાત્રા કરવા મને આવી મળે છે. આ બધી સાહેલીઓની સાથે લડતી અને ખેલતી હું આગળ વધું છું. તે વખતે મારા દેહની પહોળાઈ આશરે ૧૫૦ ફીટ જેટલી અને છેડે રસ્તામાં આવતાં જંગલોમાંનાં વૃક્ષો મારા પર મુઘ્ધ બની પોતાના દેહનાં ટુકડાં ફેરી મારી સાથે મુસાફરી શરૂ કરે છે. તેમજ કોઈ કોઈ ટેકણે સ્વીસ લોઢા નાની નાની છોડીઓમાં ખેસી મારા માથે કરે છે. આગળ જતાં મારી માસીયા (કોન્સ્ટન્સ સ્પ્રિંગર)નું ઘર આવે છે. ત્યાં મારી સાહેલીઓ સાથે થોડાં દિવસ રહું છું. માસીયા મને ખૂબ પ્રેમથી ભેટે છે અને મારા દેહમાં કંકરાં રેતી કે કચરા જેવું જે કંઈ હોય છે તે બધું ચોતે લઈ મને ચોકખી ચણક બનાવી દે છે. પછી માસીયાની રજા લઈ તેના મકાનના પશ્ચિમે તરફના દરવાજેથી બહાર નીકળી હું પાછી મારી હવના સરૂ શરૂ કરું છું. કેટલુંક અંતર ચાલી ત્યાં તે જૂના નામનો પર્વત મારો. રસ્તો રોડીને ઉભેલો જાયો. તેને તોડી આગળના રસ્તાની તપાસ કરવા માટે મારે કેટલીક છત્રગો મારવી પડે છે. ખરેખર અહીં માફે ઉચ્ચ સ્વરૂપ છે. આહું ઉચ્ચ સ્વરૂપ મારી હવનયાત્રામાં ખીજે કોઈ પણ સ્થળે નથી. અહીં જુદે જુદે ત્રણ સ્થળે પચાસથી સાઠ ફુટ જેટલી છત્રગો માફે છું. મારી આવી મસ્તીખોર આવરથા બેઈને અહીંના લોકોએ માફે નામ ‘ફેલ્ડન’ પાડ્યું છે. જન્મસ્થાનથી ૨૫૨ માઇલના અંતર પર આવેલ પેસલની પાસે પહોંચું છું, એટલે મારી બાલ્યાવસ્થા પૂરી થાય છે. ત્યારપછી યુવતીરૂપે હું જર્મનીમાં દાખલ થાઉં છું.

યુવાવસ્થા: જેમ કે મારી સાંસરે જતાં પોતાનો મસ્તીખોર સ્વભાવ છોડી દે છે, તેની માફે હું પણ જર્મનીમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથેજ દરેક અને શાંત બની જાઉં છું. અહીં મારી દેહલતા પહોળી બની ૫૦૦ થી

૬૦૦ ફુટ જેટલી અને છે. વેસલથી મેન્સ સુધીના પ્રદેશમાં હું સપાટ પ્રદેશમાંથી પસાર થાઉં છું. એક બાજુએ દૂર કાશું જંગલ અને બીજી બાજુએ દૂર દૂર પર્વતશ્રેણિ દેખાય છે. આ ભાગમાં મારા બંને કિનારા સમતલ છે અને પાનમાં ઠેકાણે ઠેકાણે નાના ટાપુ બનેલા છે.

મેન્સથી આગળ વધતાં મારી જીવનયાત્રા વિચિત્ર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. હવે હું પહાડોની સાંકડી ખીણમાં પેશું છું, અને લગભગ રમણીની માફક અતિશય સંકોચથી ચાલુ છું. આ ભાગમાં મારું પાંચ એટલું બધું સાંકડું છે. કે કિનારા પર રેલ કે પગરસ્તાને માટે બહુ મુશ્કેલીથી જગા મેળવવી પડી છે; છતાં પણ મારા સૌન્દર્યનો પુરગદાર અહીંજ છે. અહીંની મારી દેહલતાનું તથા આસપાસના રમ્ય પ્રદેશનું વર્ણન કરવામાં સાહિત્યકોએ કાગળ અને શાહી બગાડવામાં કંઈ ખાટી રાખ્યું નથી, છતાં પણ તે અપૂર્ણજ થયું છે. આ પ્રદેશ પ્રકૃતિના પુનરીઓનું તથા નૈસર્ગિક સૌન્દર્યના ઉપાસકોનું એક તીર્થસ્થાન છે. આ રમ્ય જીવનયાત્રા કોમ્પ્લેન્ડ પાસે પુરી થાય છે, અને ત્યાંથી પાટી સપાટ પ્રદેશમાં સફર કરવા લાગું છું. આ પ્રદેશમાં મારી દેહલતા ૧૨૦૦ ફુટ જેટલી પહોળી બની જાય છે. આગળ જતાં એન્ડરના પાસે પહોંચું છું કે વળી પાટી પર્વતશ્રેણિથી ઘેરાઈ છે, અને થોડા વખત જન્મભૂમિની ગોદનું મીઠું સ્મરણ કરું છું. આ પહાડી ખીણોના સાંકડા ભાગમાંથી રસ્તો મેળવી ન્યારે સાન પર્વતોની પાસે પહોંચું છું, ત્યારે પહાડીઓની હમેશને માટે વિદાય લઈ લઉં છું અને સપાટ ભૂમિમાં મારી દેહલતાને ૧૬૦૦ ફુટ જેટલી વિસ્તારી ધીમી ચાલે ચાલું છું. વોનથી કોસન સુધી અને ત્યાંથી આગળ પણ મારી ગતિ છેક ધીમી અને ક્રાંતિ પણ જાતના તોફાન વગરની હોય છે. જાણે હવે હું લાંબી મુસાફરીથી થાકી ગઈ હોઈ કે વૃદ્ધાવસ્થાની અસર થવા માંડી હોય તેમ મારી ચાલ ધીમીધીમી થવા લાગે છે. આ પ્રમાણે જર્મનીના ૪૫૦ માઈલ જેટલા પ્રદેશમાં મારી યુવાવસ્થા વ્યતીત થાય છે. જર્મનીની મારી જીવનયાત્રામાં હું ત્યાંના લોકોને કુદરતી સૌન્દર્યથી ભરપૂર દ્રશ્યોનું દાન માત્ર કરું છું એમ કંઈ નથી; તે ઉપરાંત તેમના વ્યવહારનો ધોરી માર્ગ બની તેમને ખૂબ ઉપયોગી બનું છું, એટલે મારા જેવી મનોહર અને સેવાપરાયણ સખીને કોણ ન ચાહે ?

વૃદ્ધાવસ્થા: એમરિક છોડી આગળ વધતાં હું હોલાંડમાં પ્રવેશ કરું છું. આ દેશની લગભગ ૧૦૦ માઈલ જેટલી મારી જીવનયાત્રાને મારી વૃદ્ધાવસ્થા કહી શકાય. આ દેશમાં મારું વ્યક્તિત્વ નષ્ટ થાય છે. મારી દેહ-

લતાના અનેક નાનાં મોટાં કકડા બની બન્ય છે અને છેલ્લે ઉત્તર સમુદ્રમાં મારી જળસમાધિ થાય છે. હોલાંડ મને એક ખાડા સરખો લાગે છે તેથી તે આખાં ખાડામાં ફરી વળી થોડો વખત આરામ : લેવાની મને ઇચ્છા થાય છે. પણ અહીંના લોકોને મારી આ પ્રવૃત્તિ રુચતી નથી તેથી તેઓ મને તેમ કરવા દેતા નથી. આખળ વધતા માફ શરીર : છિન્નલિન્ન થઈ બન્ય છે, અને મારા નામનો પણ નાશ થઈ બન્ય છે. મારી દેહલતામાંથી તારા મોટા જે અનેક પ્રવાહો બને છે તેમાંનો જે સાચી મોટો છે. તે પોતાનું નામ 'સાલ' ધારણ કરી ઉત્તર સમુદ્રમાં જળસમાધિ કરે છે. અને આક્રીના નાના પ્રવાહો હોલાંડમાં રવડીરજળી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાના દિવસો પુરા કરે છે.

હવે ત્યા પુરી ચતાંની સાથેજ હોલાંડનું શરીર પ્રવાહરૂપ બની શાદરૂપ થઈ ગયું અને તેની સાથેજ આ અદ્ભુત સ્વપ્ન પણ પૂર્ણ થયું. બાર્દન ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન, પોપરંસાલ અંખાણી રાજકોટ.

સહશિક્ષણ

આજનો યુગ એ ક્રાંતિનો યુગ છે. એ ક્રાંતિએ શિક્ષણપદ્ધતિમાં પણ પ્રવેશ કર્યો છે. દેશ, કાળ, અને પરિસ્થિતિને અનુસરીને ક્રાંતિ ઇચ્છવાનું છે, પરંતુ તે સર્વથા ઇષ્ટજ હોય છે એવું નથી. સહશિક્ષણ એ એવોજ વિવાદસ્પદ ક્રાંતિમય વિષય થઈ પડ્યો છે. એક પક્ષ એની તરફેણમાં છે, અને બીજો પક્ષ એનો વિરોધ કરે છે.

નાનાં બાળક તથા બાળાઓનાં માનસ તપોમીથું તો આપણને જણાશે, કે જેમ જેમ એમની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ તેમનામાં કુદરતી વિર્મલીય શક્તિ બીજતો જાય છે. આ ઉપરાંત છોકરા તથા છોકરીના પોષાક જુદી જુદી રીતે હોય છે, અને બોલવામાં પણ ભિન્નતાની ભિન્નતા રાખે છે. આ બધાં કારણોથી બાળક કે બાળાને પોતાની વચ્ચેની ભિન્નતા તરી આવે છે. આ ભિન્નતાની જાપ કાળક્રમે દદા થતી રહે છે. જેમ જડ વસ્તુ જેવી કે લોહચુંબક તથા વિદ્યુતમાં ધન તથા ઋણ એમ વિરુદ્ધ ભૂતનાં બળો આકર્ષાય છે, તેમ આ સજીવ પ્રાણીઓમાં પણ ભૂતીય આકર્ષણ બળ કામ કરે છે. એ બળને દુક મુદ્દત મુદ્દી વિશુદ્ધ વાતાવરણ

માં અથવા વિરૂદ્ધ બળના અભાવે દગ્ગાની શકાય; પરંતુ નાશ તો નજર
કહી શકાય.

આ પ્રકારનું ન્યારે બાળમાનસ છે, ત્યારે સહશિક્ષણથી શી અસર
થાય તેનો વિચાર કરીએ. એક પક્ષ એની સારી અસરજ રજુ કરે છે.
પ્રથમ તેમની દલીલો શી છે તે જોઈએ.

છોકરા તથા છોકરીઓ એકજ મકાનમાં રહેતાં તે આર્થિક દૃષ્ટિએ
ફાયદો થાય. છોકરાઓ બુદ્ધિપ્રધાન છે, અને છોકરીઓ લાગણીપ્રધાન
છે. આથી છોકરાઓમાં કોમળતાનો ગુણ આવે, સહૃદયતા ખીલે, અને
છોકરાઓના સમાગમથી છોકરીઓની બુદ્ધિ ખીલે. આ પ્રમાણે તેઓ
અરસપરસ ગુણોની આપેલ કરે. આથી છોકરાઓ બુદ્ધિના રાક્ષસ થતા
મટ્ટી બન્યા અને છોકરીઓ હૃદયથી ખીંકણ થતી બન્યા બન્યા. વળી તેઓ
એક બીજાની મર્યાદા જાણવી પવિત્રતા ધારણ કરે છે. દાખલા તરીકે, બેચાર
છોકરા અપશબ્દ બોલતા હોય, અને તેટલામાં એકાદ છોકરી આવી ચડે
તો તેઓ તરત ચૂપ થઈ જાય છે. સહશિક્ષણથી છોકરાઓ તથા છોકરીઓ
એક બીજાના ગાદ પરિચયમાં આવે છે, એક બીજાના ગુણદોષથી
વાકેફ થાય છે અને પ્રેમ રાખે છે, એ તેમને બાવીશવન માટે તૈયારીરૂપ
થઈ પડે છે. જે પરિણિત જિંદગીમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના ગુણ, કર્મ,
તથા સ્વભાવ મળતા આવતા ન હોય, તો તેઓ સુખે જિંદગી ગાળી શકે
નહિ. સહશિક્ષણથી તો પ્રથમથીજ એકબીજાને સારી રીતે જાણના હોય
છે, તેથી યોગ્ય કન્યા કે વર પસંદ કરી પ્રેમ લગ્ન કરી શકે છે.

ઉપલી દલીલો આપણે વિવિધ દૃષ્ટિથી તપાસીએ. જેમ છોકરાઓની
મંખ્યા વધે તેમ મકાન મોટું જોઈએ, અને શિક્ષકો પણ વધારે જોઈએ.
આથી છોકરા છોકરી સાથે જોડવાથી કંઈ આજી સાહિત્યો જોઈએ
એવું નથી.

છોકરીઓના સહવાસથી છોકરાઓમાં કોમળતાનો ગુણ આવે એવું
નથી. એક છોકરાની માતા કોર હૃદયની હોય, અને તેનો છોકરો, જે એ
ગુણ ગર્ભમાંથીજ લઈને આવ્યો છે, તે છોકરાને ગમે તેટલો વખત કોમળ
હૃદયની છોકરીઓ પાસે રાખવામાં આવે, તો તેનામાં કોમળતા આવી
જશે નહિ. પ્રથમ સંસ્કારો ઘરમાં પડે છે, અને દિવસના પાંચ કલાક
સહશિક્ષણના બાદ કરતાં આગળીમ કલાક તે ઘેરજ ગાળે છે.

છોકરીઓની બુદ્ધિના વિકાસ માટે ખાસ છોકરાઓના સહવાસનીજ
જરૂર નથી. મણિ કે વિજ્ઞાન જેવા વિષયોના શિક્ષણથી પણ બુદ્ધિનો

વિકાસ સાધી શકાય છે. તેમજ છોકરાઓમાં સૃષ્ટિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, વાર્તા જેવા વિષયોથી હૃદયનો વિકાસ સાધી શકાય છે. આપણામાં જે કંઈ મૃદુતા છે તે કંઈ સહશિક્ષણથીજ આવી નથી. તેમજ રાજિયા કે નૃસંજહાં જેવી શરવીર અને ચાલાક સણીઓ, સરસ્વતી, ગાર્ગી જેવી વિદુધી સ્ત્રીઓ સહશિક્ષણના પરિણામરૂપ નહોતી. સ્ત્રીકળવણીથી ધારીએ એવી સ્ત્રી બનાવી શકાય છે, તેથી સહશિક્ષણનીજ જરૂર રહેતી નથી. જેવી રીતે બાળક એ નાનું માણસ નથી, કારણકે તેનાં ગુણ, લાગણી બધાં માણસથી ભિન્ન છે, તેવી રીતે છોકરીના સ્વભાવિક ગુણો છોકરાથી ભિન્ન રહેવાનાં.

છોકરાઓ કે છોકરીઓની વય તથા સમજાએટલી પરિપક્વ નથી હોતી, કે જેથી તેઓ બાવી જીવનની તૈયારી સહશિક્ષણદ્વારા કરી શકે. તેમનો પ્રેમ મોહને વશ હોય છે, નહિ કે ગુણને વશ. જે પવિત્ર ગુણને વશ હોય તો હાલ યુરોપમાં ત્યાં સહશિક્ષણનો પ્રચાર વધારે છે, ત્યાં પરણ્યા પછી પુષ્કળ છુટા છેડા થાય છે. અમેરિકામાં એક બાનુએ (સિનેમા સ્ટાર) વીસ વાર લગ્ન કર્યા હતાં. ત્યાં તો સહશિક્ષણનું જોર પુષ્કળ છે, અને સહશિક્ષણ સિવાય શું સીતા અને દ્રીપદીને યોગ્ય વર મળ્યા ન હતાં? શું તેઓએ જગતભરને દાખલો નથી બેસાડ્યો? જો પ્રેમલગ્ન કરાવવાં હોય તો આવી સ્વયંવરની પ્રથા દાખલ કરવી, અગર સામાજિક દિવાળે સુધારવા. શા માટે સહશિક્ષણને આંસરે જવું પડે? અગર જો સહશિક્ષણ દ્વારા એક છોકરાએ યોગ્ય છોકરી પસંદ કરી, પરંતુ તેમાં એક સુસલમાન હોય અને બીજો હિંદુ હોય અગર અને એવી લુદી ન્યાતનાં હોય તો સામાજિક દિવાળને લઇને તેઓ પરણી શકતાં નથી. અને પરણે તોપણ સમાજથી બહિષ્કૃત રહીને સુખી જીવન ગાળી શકતાં નથી.

બાવી જિંદગીમાં સ્ત્રીનો કાર્યપ્રદેશ અને પુરુષનો કાર્યપ્રદેશ ભિન્ન હોય છે. બંનેના શારીરિક વિકાસની ગતિ ભિન્ન છે. આથી એકજ અભ્યાસક્રમથી તેઓ પર માફી અંસર આવવાનો સંભવ રહે છે. સ્ત્રીનું કામ ગૃહ-ઉપયોગ તથા બાળઉછેરનું છે, અને પુરુષોનું બહારના વ્યવસાય સાંચવવાનું છે, માટે એમને યોગ્ય કૌશલ્યથી મળવી જોઈએ. આ કૌશલ્ય લુદી લુદી સંસ્થામાંજ આપી શકાય. જો કે પુરુષોએ પણ બાળઉછેર તરફ લક્ષ આપવાનું છે, પરંતુ જેટલું સરસ કામ સ્ત્રીઓ કરી શકે તેટલું કામ પુરુષો નજ કરી શકે. એક બાળક એકલા પુરુષને ઉછેરવાં આપો, અને બીજું એકલી સ્ત્રીને આપો. એ એમાં કાણ સાફ પરિણામ લાવે એનું અનુમાન ન કરી લેા. અંતુદ્ગતતાને ખાતર કાર્યપ્રદેશ ભિન્ન પડ્યા છે એમ માંગીએ

તોપણ અનુકૂળ વસ્તુને વધારે અનુકૂળ અને લાભદાયી બનાવવી હોય તો તે કાર્યપ્રદેશને લગતુંજ શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

આર્ય ધર્મશાસ્ત્રમાં પુરુષોએ ઓછામાં ઓછું ૨૫ વર્ષ અને સ્ત્રીઓએ ૧૬ વર્ષ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ એમ લખ્યું છે. એ અમૂલ્ય બ્રહ્મચર્ય દેશવવા માટે પુરુષોએ સ્ત્રીના સહવાસમાં તો ન આવવું, પરંતુ મો સરખુંએ ન જોવું. આ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્ય પાળ્યા પછી શું તેઓ પ્રેમલગ્ન કરી શકતા નહોતા ? શું તેઓમાં સન્માનતા નહોતી ? તે પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ બુદ્ધિ કે લાગણીમાં હાલના પુરુષો કરતા ઉતરતા હતા ?

આ ઉપરથી જણાશે કે સહશિક્ષણ એકંદરે અનિષ્ટ છે, અને ખાસ કરીને આપણા દેશ માટે તો તે યોગ્ય નથીજ. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવું, પરંતુ તે આપણી કમોટી પગ ચલાવીને જ. જેટલું આપે એટલું સ્વાદા કરી જવાથી અનિષ્ટ પરિણામો આવે છે સહશિક્ષણનું મોજું પશ્ચિમ માથીજ આવ્યું છે અને તે પાછું પશ્ચિમમાંજ ધકેલી દેવાની જરૂર છે. લવકુશ તથા આત્રેયી જેવા જુજ દાખલા આપણા દેશમાં મળી આવે છે, પરંતુ તેમાં કેવા સંજોગો હશે તેનો વિચાર કરતા નથી.+

પ્રે. ગ. ટ્રેનિંગ કોલેજ

સ્કોલર ભગવાનજી ચાંપાનેરી

અમદાવાદ

ભરૂચ જિલ્લાની કેળવણી વિષયક પ્રગતિ

ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલબોર્ડે સને ૧૯૭૧-૭૨નો વાર્ષિક રિપોર્ટ બહાર પાડ્યો છે તેમાંની કેટલીક જાણતો અગત્યની હોવાથી તેનો અહેવાલ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો છે.—

આ જિલ્લામાં બધી મળી ૩૦૬ શાળાઓ છે. તેમાં ૨૦,૯૭૩ વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. ગયા વરસ કરતા રિપોર્ટવાળા વરસમાં બધી કોમના વિદ્યાર્થીની નંખ્યામાં કીક વધારો થયો છે હાલમાં ઉર્દુશાળાઓની સંખ્યા વધી છે અને તે પાસે પાસે આવેલી છે. મુજગતી શાળામાં ભણતા મુસ્લીમ વિદ્યાર્થીઓને ઉર્દુ શીખવવા માટે મુસલમાનો તરફથી ખાસ માગણી થવાથી કેટલીક મુજગતી શાળાઓને ઉર્દુશાળામાં ફેરવી હતી. બીજા અને મૂળવતની—

+ આ વિષય સળધી ને પક્ષકારને કોઈપણ દલીલ ફરવી હોય તો તેના પ્રત્યેક છે તત્ત્વી.

શાળામાં સંખ્યા ૧૧૮૯: વિદ્યાર્થીની છે. તેમને માટે એક લીલ આશ્રમ છે. દીવાની મધ્યસ્થ શાળામાં ગૃણવતીઓ અને પછાતકિમનો વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે છે. હાલમાં આ શાળામાં કૃષિવૃત્તિનો અભ્યાસ કરી રાખેલ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં વિદ્યાર્થીને માટે એક છાત્રાલય છે. અંત્યજ વર્ગ માટે ૧ શાળાઓ છે અને ત્રણ વર્ગો છે. હાલમાં અંત્યજ વર્ગના વિદ્યાર્થી સાથે બીજા વિદ્યાર્થીઓ ખૂબીથી અભ્યાસ કરે છે.

કર્યા અને ગામડાંના ફરજી દરજી નિશાળો હાલમાં છે. લોકો તરફથી વધારે નિશાળ ઉઘાડવાની માગણી થાય છે; પણ પૈસાના સંકોચને લીધે ફક્ત શિક્ષકો ગ્રામવાસો વિચાર ચાલે છે. શાળાના મકાનની કિંમત એકંદરે ઓછોપડારક છે. કેટલાએક મકાનમાં મરામત કરવાની જરૂર છે. અને ગામડાંના લોકો કેટલીક પૈસાની મદદ કરે તો સાદા અને સસ્તા મકાનો તૈયાર થઈ શકે એમ છે. તેવાં મકાનમાં ખાસ કરીને હવા અને અંગવાળાની સારી સગવડની વિશેષ જરૂર છે.

ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી નીકળ્યા પછી ઘણા ટ્રેનિંગ શિક્ષકો જુની ગેરકર્મો પડી જાય છે. તે બદી દૂર કરવાને માટે પ્રસંગોપાત રિફ્રેશર કોર્સની જોડે પુનઃશિક્ષણવર્ગ ચાલુ કરવાની જરૂર છે. આ ઉદ્દેશને અનુસરી જોડે અંકલેશ્વરમાં એવો એક ટ્રેનિંગ વર્ગ ઉઘાડ્યો હતો. તેમાં તેનો લાભ ૨૫ પુરુષ શિક્ષકોએ અને ૭ સ્ત્રી શિક્ષિકાએ લીધો હતો. વર્ગનું કામ સવારે તેમજ સાંજે ચાલતું હતું. તેમાં શિક્ષણના સિદ્ધાંત તથા શાળાવ્યવસ્થા અને જુદા જુદા વિષયો શીખવવાની પદ્ધતિના જ્ઞાન ઉપરાંત નમુનાના પાઠ આપવામાં આવ્યા હતા. શારીરિક તાલીમ તથા સંગીત ઉપર પણ પુરતું લક્ષ્ય રાખવામાં આવ્યું હતું. મેનિકલેનર્ન લાપજો ઉપરાંત પર્યાટનો કરવામાં આવ્યા હતાં. ડ્રોઇંગ, વાર્તાકથન, માટીના આકાર, વગેરે વિષયોને લગતી વહેવાર સૂચના આપી હતી. આખા અઠવાડીયા દરમિયાન શિક્ષકવર્ગમાં વ્યૂહ મેતન આવ્યું હતું અને તેઓ નવીન વાતાવરણમાં રહ્યા હતા.

શાળાના તપાસણી કરનાર અંગલેશ્વરોએ તેમની મુસાફરી દરમિયાન શિક્ષકોની શિક્ષણપદ્ધતિ મુદ્દાવાને જલસાં લઈ હતા. તેમાં અંકલેશ્વર, કલોદ, કોડાદરા, સરભોણ અને હાંસોદના જલસા વધારે અગત્યના હતા. તે વખતે છોકરા અને છોકરીઓએ મંદર જેવું અને પછના આકારનાં નાટ્ય પ્રયોગ કરી બતાવ્યા હતા. આ વર્ષે વધારે અંગ્રેજ વર્ગો ઉઘાડવામાં આવ્યા છે. વળી ગ્રામ્ય જરૂરિયાત પુરી પાડવાને માટે નવો અભ્યાસક્રમ રચવામાં

આવ્યો છે. કૃષિવૃદ્ધિવાળા ખે શાળાઓ મરબોણુ અને દીવામાં ચાલે છે. તેમાં ખેતીના વહેવાર, જ્ઞાન ઉપરાંત મુત્તમ, લુહારી કામ તથા વણાટકામ પણ શીખવવામાં આવે છે.

જિલ્લામાં બધાં મળી ૧૪ સહકારી મંડળો છે અને તેની સંખ્યા વધારવાને માટે શિક્ષકો તથા સુપરવાઈઝરો મારો પ્રયત્ન કરે છે. અંકલેશ્વર, ભરૂચ, જંબુસર અને વાઘરા એ સ્થળોએ આ વરસે નાણાં ધીરવાની સહકારી મંડળોએ સ્થાપવામાં આવી છે શિક્ષકવર્ગને નાણાની તંગી વખતે તે ઘણી મદદ કર્તા થઈ પડી છે.

શાળામાં વિદ્યાર્થીની સ્વચ્છતા ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. બધાં સંગીત શીખવવાની મુગવડ હોય ત્યાં તે વિષય શીખવવાનું ખોડ ઉત્તેજન આપે છે.

ભરૂચ જિલ્લામાં ૨૭ રક્ષક દુકાનો છે અને ૧૧ કબજા મંડળ છે. રક્ષકદુકાની સંખ્યા ૬૯૩ છે અને કબજાની સંખ્યા ૨૫૦ છે. આ વરસે ૩૭ વધુ શિક્ષકોને રક્ષકદુકાની તાલીમ આપી હતી. જિલ્લાખોડ આ પ્રવૃત્તિને પૈસાવડે સાફ ઉત્તેજન આપે છે.

ગ્રાંતિ વધારવા અને લોકસેવા કરવા ઉપરાંત જનસુખાકારી વધારવાને જીનિઅર રેડ કોમ મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું છે અને તે પ્રવૃત્તિ પાંચ શાળામાં હાલમાં ચાલે છે અને તેને જિલ્લાખોડ પૈસાની મદદ કરે છે.

આ ઉપરાંત જાલુવા લાયક બાળક ગામડામાં ગરીબ લોકોને દવા આપવાની કરેલી ગોઠવણ છે, અને તે ખાસ પ્રશંસાપાત્ર છે. ગામડાંમાં નાના દવાખાનાંની સંખ્યા આ વરસે ૬૨થી માંડીને ૭૦ની થઈ છે. ભરૂચમાં સુશિક્ષિત ઠાકરોએ ગામડાંના શિક્ષકોને આ બાળકની તાલીમ આપવા પડી તેઓ દરદીને દવા આપે છે. આવા શિક્ષકો કંઈપણ લવાજમ સિવાય લોકસેવાની ધગશથી આ કામ કરે છે. આ વરસે ૨૮ વધારે શિક્ષકોને આવી તાલીમ આપવામાં આવી છે. ભરૂચ, અંકલેશ્વર, જંબુસર, આમોદ તથા વાઘરા તાલુકાના આઠ ગામમાં બાળમૃત્યુ ઉન્નવવામાં આવી હતી. તે વખતે (૧) આરોગ્ય પ્રદર્શન, (૨) છોકરાનું વજન અને સારી તંદુરસ્તીવાળાં બાળકોને આપેલાં ઇનામ, તથા (૩) જન સુખાકારી, સુવાવડખાતું તથા બાળકની સંભાળ સંબંધી જાનકી દાનસ વડે લાપણો આપ્યાં હતાં. સ્ત્રીઓના લાભ માટે લાપણોની ખાસ ગોઠવણ કરી હતી.

છાંકરાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકચુલર ક્ષાઈનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ
ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૨ માં લેવાએલી છાંકરાઓ માટેની વ.
કે. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી:—

અનુસંધાન ગતિક પૃષ્ઠ ૧૪૬ થી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
૩૨	ગોધરા સેન્ડર		૬૧	મિનાયતગલી દોસ્તમહમદ	૨૩૫
૩૨	વિંલદાસ માણેકલાલ શેઠ	૨૫૩		ખત્રાય	
૩૩	પુનરામ ગણુપનરામ જોર	૨૫૨	૬૨	વિનોદરાય બેદાલાલ દવે	૨૩૩
૩૪	અંબાલાલ આપુજી ભટ્ટ	૨૫૧	૬૩	કાદરભાઈ મયુરભાઈ ખારીયા	૨૩૨
૩૫	પૂર્ણાંદ આગકૃષ્ણ ભટ્ટ	૨૫૦	૬૪	ભોગીલાલ હરિરામ ભટ્ટ	૨૩૨
૩૫	હરિપ્રસાદ જગન્નાથ જાની	૨૫૦	૬૫	ગણુજીતસિંહ જોરસિંહ મોલકી	૨૩૨
૩૫	જોડાલાલ હવાભાઈ પટેલ	૨૫૦	૬૬	રામજીભાઈ માનસંગભાઈ	૨૩૧
૩૬	હીરાલાલ કેશવલાલ દક્ષ	૨૪૯		ખારીયા	
૩૬	મણીલાલ જગેશ્વર ઉપાધ્યાય	૨૪૭	૬૭	મોતીલાલ દત્તસુખરામ સેવક	૨૩૦
૩૬	શીવરાંદર દલસુખરામ રાવળ	૨૪૭	૬૭	નાથ માના વણકર	૨૩૦
૪૧	મંગળભાઈ શંદરભાઈ પટેલ	૨૪૬	૬૮	હીરાભાઈ દેવાભાઈ માળા	૨૨૮
૪૨	ગોરધનદાસ મગનલાલ પંચોલી	૨૪૫	૭૦	મનસુખ મુળજી પંડ્યા	૨૨૭
૪૨	ભાઈજીભાઈ જગાભાઈ રાવળ	૨૪૫	૭૦	આચંદ્રલાલ જગન્નાથ ત્રિવેદી	૨૨૭
૪૨	કાકિરદાસ પુરુષોત્તમ શાહ	૨૪૫	૭૦	સંજય કચ્છરાજી ટારજી	૨૨૭
૪૫	પુરુષોત્તમદાસ જોડીદાસજી સાધુ	૨૪૩	૭૩	સાકરલાલ મગનલાલ ગાંધી	૨૨૫
૪૬	આધરભાઈ મુરસોંગભાઈ	૨૪૨	૭૩	ચંદુલાલ મગનલાલ કાકા	૨૨૫
	ખારીયા		૭૩	અંબાલાલ મોખાભાઈ પટેલ	૨૨૫
૪૬	હરિરાંદર મનસુખરામ પાંદક	૨૪૨	૭૬	રામસિંહ ગુલાબસિંહ જોર	૨૨૪
૪૮	કુંવરસિંહ અમરસિંહ ચોહાણ	૨૪૧	૭૭	મોમેશ્વર રામજી વર્ણાદ	૨૨૨
૪૮	કાન્તિલાલ ચંદુલાલ નવરીયા	૨૪૧	૭૮	દલસુખ મોરાર પંડ્યા	૨૨૧
૪૮	આપુલાલ ભુરાલાલ પાંદક	૨૪૧	૭૯	જોમકાર પ્રેમદાસ સાધુ	૨૨૦
૫૧	કાન્તિલાલ મગનલાલ કાકા	૨૪૦	૮૦	વિંલદાસ હવરામ સેવક	૨૧૮
૫૨	ગાળકૃષ્ણ ત્રિભોવનદાસ ભટ્ટ	૨૩૯	૮૧	અંબાલાલ મગનલાલ દવે	૨૧૬
૫૨	મણિરાંદર કાળીરાંદર જોષી	૨૩૯	૮૨	મુળાભાઈ રણજીભાઈ ચોહાણ	૨૧૪
૫૨	કાન્તિલાલ ભોગીલાલ પંડ્યા	૨૩૯	૮૩	જવેરલાલ દલસુખ પંચાલ	૨૧૦
૫૨	વિંલદાસ જોરદાસ પંડ્યા	૨૩૯	૮૪	ચનાભાઈ મલીજીભાઈ રાવળ	૨૦૮
૫૨	મયુરભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૩૯	૮૫	માણેકલાલ મોમેશ્વર ઉપાધ્યાય	૨૦૭
૫૨	જા. બીમજી રાવળ	૨૩૯	૮૬	ચંદ્રશંકર ગીરીશંકર ભટ્ટ	૨૦૬
૫૮	સાક્ષમ અંદરભાઈ ખારીયા	૨૩૮	૮૭	મોમેશ્વર હવરામ ભટ્ટ	૨૦૦
૫૮	વસ્તા રણજીભાઈ પટેલ	૨૩૮		ખેતીવાડી-આન્ધ્રકેસર	
૬૦	ગણુજીતસિંહ ગુલાબસિંહ	૨૩૬	૧	અમરસિંહ મયુરભાઈ પટેલ	૩૯૩
	મકરાણુ		૨	ખાનાભાઈ દેવજીભાઈ વસાયા	૩૭૧

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વ.કા.પ.પાસ થએલા ઉમેદવારોની નામની યાદી ૧૯૨૦

૩ માનસિંહ નાનાભાઈ બારીઆ	૩૫૭	૧૨ ભાલચંદ્ર આલાશંકર પુરોહિત	૩૧૬
૪ ભાવસિંહ મનસુખભાઈ	૩૫૨	૧૩ ગોરધનભાઈ નરસિંહ કારાપટેલ	૩૦૪
બારીઆ		૧૩ મીડાજભાઈ નાગજીભાઈ પટેલ	૩૦૪
૫ રૂપસિંહ જેરાભાઈ બારીઆ	૩૫૦	૧૩ નટવરલાલ ભદ્રાશંકર ભટ્ટ	૩૦૪
૬ શુભાશિંહ કુલાભાઈ બારીઆ	૩૪૧	૧૬ ત્રીણાભાઈ નાયાભાઈ વાળંદ	૩૦૨
૭ રામસિંહ દામસિંહ પરમાર	૩૨૩	૧૭ છોટાલાલ અંબાઈદાસ પટેલ	૩૦૧
૮ કાળુભાઈ દલાભાઈ ભુરીઆ	૩૧૯	૧૭ ગંગુભાઈ નારણભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૩૦૧
૯ અમરસિંહ ભાવસિંહ પટેલ	૩૧૬	૧૭ શીવપ્રસાદ બાપુલાલ ભટ્ટ	૩૦૧
૧૦ ધુળસીંગભાઈ ભાણુભાઈ	૩૧૨	૨૦ ચણુભાઈ અનોપભાઈ કાળી	૩૦૦
નાયક		૨૦ મોહન નાગજી શીરવી	૩૦૦
૧૧ મોહનભાઈ રણછોડભાઈ	૨૯૯	૨૨ અમીર નીજમ ગોહીલ	૨૯૭
બારીઆ		૨૩ શીવલાલ ગબા ધાચી	૨૯૫
૧૨ રૂપસિંહ રણછોડ પરમાર	૨૯૪	૨૪ રણછોડદાસ મુળજી કુક્કર	૨૯૪
૧૩ શુભાશિંહ બીજલભાઈ	૨૮૭	૨૫ કચનલાલ ગરબડામ બ્યાસ	૨૯૧
બારીઆ		૨૫ મધુસુદન નાગેશ્વર દાકર	૨૯૧
૧૪ મદુભાઈ રણછોડભાઈ દાથીલા	૨૮૪	૨૭ ગોમીલાલ રાયચંદ શાહ	૨૮૯
૧૫ મગનભાઈ રૂપજીભાઈ બારીઆ	૨૭૩	૨૭ છોટાલાલ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૮૯
૧૬ નાલાભાઈ ગોમજીભાઈ ગોહીલ	૨૬૩	૨૯ દેવશંકર ઉમીઆશંકર પંડ્યા	૨૮૭
૧૬ અંબાલાલ ગીરધરલાલ શાહ	૨૬૩	૨૯ વિદંતભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૨૮૭
૧૮ કાળુભાઈ જ્યોતિભાઈ ડામેર	૨૬૨	૩૧ ચંદુલાલ મોહનલાલ ચોક્સી	૨૮૬
ઉદુ-ગુજરાતી		૩૧ જેડાભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૨૮૬
૧ શરીફ અમીર ખલીફા	૨૪૬	૩૩ તીમોથી ભગવાનદાસ સોલંકી	૨૮૫
ગુજરાતી-ઉદુ		૩૪ નટવરલાલ હરગોવિંદદાસ દાકર	૨૮૪
૧ એન્નુદીન શાહાબુદ્દીન કાદરી	૨૪૫	૩૫ સુરેન્દ્રલાલ છોટાલાલ ભટ્ટ	૨૮૩
ભરૂચ સેન્ટર		૩૬ ગગનન છોટાલાલ દાકર	૨૭૯
૧ અંસીલાલ હીરાલાલ બારેટ	૩૫૦	૩૭ સોમચંદ નાગજીદાસ શાહ	૨૭૮
૨ જયકૃષ્ણ અમેરામ ભટ્ટ	૩૪૯	૩૮ ગાનિલાલ શીવલાલ ત્રિવેદી	૨૭૭
૩ સીમનલાલ ખુશાલદાસ	૩૩૫	૩૯ લક્ષ્મણરાવ સખારામ સિદ્ધે	૨૭૪
રામપુરા		૪૦ મનમોહન પુરોષોત્તમ દાકર	૨૭૦
૪ જગજીવન નાયાભાઈ	૩૩૨	૪૦ મણીલાલ ચંદુલાલ ગાંધી	૨૭૦
ખુંધાવાળા		૪૦ નાયાભાઈ ગંગારામભાઈ પટેલ	૨૭૦
૪ નાગરભાઈ ચંદુલાલ	૩૩૨	૪૩ ભગવાન મયુરભાઈ રાણા	૨૬૬
અગરવાળા		૪૪ બાલુભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૨૬૪
૬ અમરતલાલ નાયાભાઈ રાણા	૩૩૧	૪૫ રસીકલાલ જેડાલાલ છેલ	૨૬૨
૬ કિશવલાલ ઈશ્વરલાલ ભટ્ટ	૩૩૧	૪૬ સીમનલાલ નારણદાસ ધાંચી	૨૬૦
૮ અંબાલાલ ગરબડ પટેલ	૩૨૯	૪૭ પરશોત્તમ જગન્નાથ ઉપાધ્યાય	૨૫૯
૯ રાયજીભાઈ ઝાઘડભાઈ પટેલ	૩૨૬	૪૮ નાગજી શંકરભાઈ ધોયલ	૨૫૮
૧૦ વિદંતભાઈ અવેરભાઈ પટેલ	૩૨૪	૪૮ સોદાજી સવજી સલાટ	૨૫૮
૧૧ જીમીઅતરામ વિંધુશંકર	૩૧૯	૫૦ હીતાભાઈ જેમાભાઈ માંડી	૨૫૬
જેધી		૫૦ હીરાલાલ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૨૫૬

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ડ્રાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ
ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૨ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ.

ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી:—

અનુસંધાન મર્તક ૪૪ ૧૪૬ થી

ખંડ	નામ	માર્ક	ખંડ	નામ	માર્ક
	ગોવિંદા સેન્ડર		૬૧	ઉનાયતબાગી દોસ્તમહમદ	૨૩૫
૩૨	ચિંતલદાસ માણેકલાલ શેઠ	૨૪૩		બમેશ	
૩૩	પુનરામ ગણપતરામ ગોર	૨૪૨	૬૨	વિનોદરાય બેદાસલ દવે	૨૩૩
૩૪	અંબાલાલ બાલુભાઈ	૨૪૧	૬૩	કાલદાસ મધુભાઈ બારીયા	૨૩૨
૩૫	પૂર્ણાનંદ બાગકૃષ્ણભાઈ	૨૪૦	૬૪	ભોગીલાલ દરિયામ ભટ્ટ	૨૩૨
૩૬	દરિયાદાસ જગજીવન વાની	૨૪૦	૬૫	અનુભવસિંહ જોશિદાસ શેઠ	૨૩૨
૩૭	જેઠાલાલ હાથાભાઈ પટેલ	૨૪૦	૬૬	રામજીભાઈ ગાનગામીભાઈ	૨૩૧
૩૮	દીપાલાલ કેશવલાલ દેસર	૨૪૦		બારીયા	
૩૯	મળીયાલ જાગેશ્વર ઉપાધ્યાય	૨૪૦	૬૭	ભોતીલાલ દત્તમુખરામ શેવક	૨૩૦
૪૦	મીરજી દેવાનુબરામ રાવળ	૨૪૦	૬૮	જાયા સાના વણકર	૨૩૦
૪૧	મંગળભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૧	૬૯	વીરભાઈ દેવાભાઈ માળી	૨૨૯
૪૨	ગોવિંદદાસ મગનલાલ પંચેડી	૨૪૫	૭૦	મનુભાઈ મુળાઈ પંડ્યા	૨૨૯
૪૩	બાલકૃષ્ણભાઈ જગજીવન રાવળ	૨૪૫	૭૧	જોશિદાસ જગજીવન ત્રિવેદી	૨૨૯
૪૪	દીપકદાસ પુરનાસભાઈ માલ	૨૪૫	૭૨	કાલુ કમરાઈ દારક	૨૨૯
૪૫	પુરનાસભાઈ ગેરીદાસજી સાધુ	૨૪૩	૭૩	સાકરદાસ મગનલાલ ગાંધી	૨૨૫
૪૬	બાલદેવભાઈ મુરારીભાઈ	૨૪૨	૭૪	મંદુલાલ મગનલાલ કાકા	૨૨૫
	બારીયા		૭૫	ભોગીલાલ જોશિભાઈ પટેલ	૨૨૫
૪૭	દરિયાદેસ મનસુખરામ પાટક	૨૪૨	૭૬	રામસિંહ મુજાવસિંહ જોર	૨૨૪
૪૮	કુંવરસિંહ અમરસિંહ મોદાણ	૨૪૧	૭૭	જોશિદેસ રામજી જાગંદ	૨૨૨
૪૯	કાન્તિલાલ મંદુલાલ નવરીયા	૨૪૧	૭૮	દત્તમુખ ગોદાર પંડ્યા	૨૨૧
૫૦	બાલકૃષ્ણભાઈ જાગજીવન પાટક	૨૪૧	૭૯	જોશિદેસ જોશિદાસ સાધુ	૨૨૧
૫૧	કાન્તિલાલ મગનલાલ કાકા	૨૪૦	૮૦	ચિંતલદાસ હવરામ શેવક	૨૧૯
૫૨	જાગજીવન વિનોદવનદાસ ભટ્ટ	૨૩૯	૮૧	જોશિલાલ મગનલાલ દવે	૨૧૧
૫૩	મણિમંદર દાળાજીદેસ બેદી	૨૩૯	૮૨	જાગજીવન રામજીદાસ મોદાણ	૨૧૪
૫૪	કાન્તિલાલ ભોગીલાલ પંડ્યા	૨૩૯	૮૩	જેઠદાસ દત્તમુખ પંચેડ	૨૧૧
૫૫	ચિંતલદાસ જોશિદાસ પંડ્યા	૨૩૯	૮૪	જાગજીવન મુલીજીભાઈ રાવળ	૨૦૯
૫૬	અનુભવભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૩૯	૮૫	ભોગીલાલ જોશિદેસ ઉપાધ્યાય	૨૦૧
૫૭	જાગજીવન મુખરામ	૨૩૯	૮૬	મંદુલાલ મોરીજીદેસ ભટ્ટ	૨૦૧
૫૮	કાલદાસ જોશિદેસ બારીયા	૨૩૮	૮૭	જોશિદેસ હવરામ ભટ્ટ	૨૦૦
૫૯	જાગજીવન પટેલ	૨૩૮		ચિતીવાલી-જાગજીવન દાસ	
૬૦	અનુભવસિંહ મુજાવસિંહ	૨૩૧	૧	અમરસિંહ મુજાવસિંહ પટેલ	૨૦૩
	મકાણ		૨	જાગજીવન દેવજીભાઈ વરદાસ	૧૯૧

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વ.કા.પ.પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી ૧૯૨૨

૩	આનસિંહ નાનાભાઈ બારીઆ	૩૫૭	૧૨	ભાલચંદ્ર આલાશંકર યુગેહિત	૩૧૬
૪	ભાવસિંહ મનગુખભાઈ બારીઆ	૩૫૨	૧૩	ગોરધનભાઈ નરસિંહ કારાપટેલ	૩૦૪
૫	રૂપસિંહ જેરાભાઈ બારીઆ	૩૫૦	૧૪	મીરાજભાઈ નાગજીભાઈ પટેલ	૩૦૪
૬	ગુલાબસિંહ કુલાભાઈ બારીઆ	૩૪૧	૧૫	નટવરલાલ ભલાશંકર ભટ્ટ	૩૦૪
૭	રામસિંહ દામસિંહ પરમાર	૩૨૩	૧૬	ત્રીણાભાઈ નાથાભાઈ વાળંદ	૩૦૨
૮	કાશુભાઈ દલાભાઈ જુરીઆ	૩૧૯	૧૭	છોટાલાલ અંબાઈદાસ પટેલ	૩૦૧
૯	અમરસિંહ ભાવસિંહ પટેલ	૩૧૬	૧૮	મનુભાઈ નારણભાઈ જલભટ્ટ	૩૦૧
૧૦	ધુળસીંગભાઈ ભાણુભાઈ નાયક	૩૧૨	૧૯	શ્રીવત્સનાથ બાપુલાલ ભટ્ટ	૩૦૧
૧૧	મોહનભાઈ રણુછોડભાઈ બારીઆ	૨૯૯	૨૦	અમુભાઈ અનોપભાઈ દોળી	૩૦૦
૧૨	રૂપસિંહ રણુછોડ પરમાર	૨૯૪	૨૦	મોહન નાગજી શીરવી	૩૦૦
૧૩	ગુલાબસિંહ બીજલભાઈ બારીઆ	૨૮૭	૨૧	અમીર નીજમ મોહીલ	૨૯૭
૧૪	મદુભાઈ રણુછોડભાઈ હાથીલા	૨૮૪	૨૨	શ્રીવલાલ ગખા ધાંચી	૨૯૪
૧૫	મગનભાઈ રૂપજીભાઈ બારીઆ	૨૭૩	૨૩	ગણુછોડદાસ મુળજી દેકર	૨૯૪
૧૬	વાલાભાઈ ગોમજીભાઈ મોહીલ	૨૬૩	૨૪	કચનલાલ ગરબડદાસ વ્યાસ	૨૯૧
૧૬	અંબાલાલ ગીરધરલાલ ચાહ	૨૬૩	૨૫	મધુમુન નાગેશ્વર દાકર	૨૯૧
૧૮	કાશુભાઈ ભોતિભાઈ ડામેર	૨૬૨	૨૬	ભોગીલાલ રાયચંદ શાહ	૨૮૯
ઉર્ફ-ગુજરાતી			૨૭	છોટાલાલ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૮૯
૧	શરીફ અમીર ખલીફા ગુજરાતી-ઉર્ફ	૨૪૬	૨૮	દેવચંદ ઉમીઆશંકર પંડ્યા	૨૮૭
૧	એન્હીન શાહાજીન કાદરી ભરૂચ સેન્ટર	૨૪૫	૨૯	વિદ્યભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨૮૭
૧	અંબીલાલ હીરાલાલ ખારેટ	૩૫૦	૩૦	ચંદલાલ મોહનલાલ ચોક્કી	૨૮૬
૨	જયકૃષ્ણ અભેરામ ભટ્ટ	૩૪૯	૩૧	જેઠાભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૨૮૬
૩	મીમનલાલ ખુશાલદાસ ગમપુરા	૩૩૫	૩૨	તીમોથી ભગવાનદાસ મોલંકી	૨૮૫
૪	જગજીવન નાથાભાઈ ખુધાવાળા	૩૩૨	૩૩	નટવરલાલ હરગોવિંદદાસ દાકર	૨૮૪
૪	નાગરભાઈ ચંદુલાલ અગરવાળા	૩૩૨	૩૪	મુરેન્દ્રલાલ છોટાલાલ ભટ્ટ	૨૮૩
૬	અમરતલાલ નાથાભાઈ રાણા	૩૩૧	૩૫	મનન છોટાલાલ દાકર	૨૭૯
૬	દેશવલાલ ઈશ્વરલાલ ભટ્ટ	૩૩૧	૩૬	આમચંદ નારણદાસ શાહ	૨૭૮
૮	અંબાલાલ ગરબડ પટેલ	૩૨૯	૩૮	ગાનિલાલ શ્રીવલાલ ત્રિવેદી	૨૭૭
૯	રાયજીભાઈ આશવજીભાઈ પટેલ	૩૨૬	૩૯	લક્ષ્મણરાવ સખારામ સિદ્ધે	૨૭૪
૧૦	વિદ્યભાઈ અવેરભાઈ પટેલ	૩૨૪	૪૦	મનમોહન પુરગોતમ દાકર	૨૭૦
૧૧	જમીઆતરામ વિધ્યુશંકર જેપી	૩૧૯	૪૦	મણીલાલ ચંદુલાલ ગાંધી	૨૭૦
			૪૦	નાથાભાઈ ગંગારામભાઈ પટેલ	૨૭૦
			૪૨	ભગવાન મથુરભાઈ રાણા	૨૬૬
			૪૪	આણુભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૨૬૪
			૪૫	શ્રીકલાલ જેઠાલાલ છેલ	૨૬૨
			૪૬	મીમનલાલ નારણદાસ ધાંચી	૨૬૦
			૪૭	પરશોત્તમ જગન્નાથ ઉપાધ્યાય	૨૫૯
			૪૮	નાગજી શંકરભાઈ ધોયલ	૨૫૮
			૪૮	મોદજી સવજી સલાટ	૨૫૮
			૫૦	હીતાભાઈ જેઠાભાઈ માણી	૨૫૬
			૫૦	હીરાલાલ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૨૫૬

પરજીયાશાસ લાલશંકર જોષી	૨૫૪	૮૯ પરભુભાઈ ભયુભાઈ પટેલ	૨૨૭
પરજીયાશાસ જીવીઅતરામ પટેલ	૨૫૪	૯૦ મનુભાઈ પાર્વતીશંકર ભટ્ટ	૨૨૬
પરનંદશંકર ભાઈલાલ બ્યાસ	૨૫૪	૯૧ અંબકલાલ ગોવિંદભાઈ શેઠ	૨૨૫
પરચિનાયક નંદશંકર ટેવર	૨૫૪	૯૨ હિંદોરભાઈ નાથાભાઈ વૈજ	૨૨૫
પદ્મગનભાઈ પ્રેમાભાઈ પટેલ	૨૫૪	૯૩ પ્રેમાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૨૪
પંડિતભાઈ ગોવિંદભાઈ માઝી	૨૫૨	૯૪ નાનાલાલ જગનનાથ ભટ્ટ	૨૨૩
પંડિતવિશંકર મણિશંકર પંડ્યા	૨૫૨	૯૫ સત્યેંદ્રલાલ જેટીશનદાસ શાહ	૨૨૨
પંડિતશ્વરદાસ રામજીભાઈ ચાવડા	૨૪૯	૯૬ હરિભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૨૧
પદ્મરાયજી પરચોત્તમ પટેલ	૨૪૯	૯૭ મયુર ગીરધર પાટણવાડીઆ	૨૨૧
પદ્મવિશ્વમ રણુજીજી કાપડીઆ	૨૪૯	૧૦૦ મગન ગોમાન પટેલ	૨૨૦
ફરબીમસીંગ નાથાળાયા રાજ	૨૪૮	૧૦૦ પુરુષોત્તમ ગુણવંતરામ પંડ્યા	૨૨૦
ફરમગનભાઈ મોહનભાઈ પટેલ	૨૪૭	૧૦૨ રેવાશંકર કુબેરરામ દવે	૨૧૪
ફરહીરાભાઈ ગ્રીણાભાઈ દાદાર	૨૪૬	૧૦૩ વૃષભ ઉદ્દ વસાવા	૨૧૩
ફરહાશીભાઈ રામદાસ પટેલ	૨૪૬	૧૦૪ પ્રિયવંદ જગમોહનદાસ મોદી	૨૦૮
ફરનારણુભાઈ ગોરધનભાઈ પટેલ	૨૪૫	ખેતીવાડી-ખાચર હોસ	
ફરબીઆભાઈ હીરાભાઈ ગુર્જર	૨૪૨	૧ માનાશાહ મગનલાલ કિશિ-અન	૩૪૭
ફરલદ્દુભાઈ છીતાભાઈ પટેલ	૨૪૨	૨ જગનભાઈ દાદાભાઈ પટેલ	૩૧૮
ફરબનાશંકર મોહનલાલ ગોર	૨૪૩	૩ કુશવંદ કાળીદાસ ગામેડી	૩૧૫
૭૦ ડાહ્યાભાઈ ભગવાનદાસ પટેલ	૨૪૨	૪ હિરસીંગ હરિલાલ પટેલ	૩૧૨
૭૧ બળવંતરામ નેમીશંકર પંડ્યા	૨૪૧	૫ મનસુખલાલ આનુજીકિશિઅન	૩૦૭
૭૨ સતીલાલ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ	૨૪૦	૬ માધવ હેમીઆ ક્ષિત્તી	૩૦૨
૭૨ વૈકુંઠલાલ નરસિંહલાલ સેલતર	૨૪૦	૭ લક્ષ્મી રામા બક્ષસારી	૨૯૩
૭૪ આદમદ દાદામીયાં સૈયદ	૨૩૯	૮ પીટર પરચોત્તમ કિશિઅન	૨૮૪
૭૪ પરભુભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૨૩૯	૯ ગીમન અમતલાલ પંડ્યા	૨૮૨
૭૪ ધીરવદન મણીશંકર પંડ્યા	૨૩૯	૧૦ મગનલાલ માધવલાલ પટેલ	૨૮૨
૭૭ જવેરલાલ પરભુદાસ પટેલ	૨૩૭	૧૧ ડાહ્યાભાઈ અમાદદાસ દેસાઈ	૨૭૬
૭૭ ભાનુમતી ત્ર્યંબકલાલ દાનક	૨૩૭	૧૨ તિચ્છાભાઈ શંકરજી પટેલ	૨૭૬
૭૯ પુરુષોત્તમ શંકરભાઈ પટેલ	૨૩૬	૧૩ અંબાલાલ છોટાભાઈ પટેલ	૨૭૫
૮૦ નાગજી નહારસિંહ રાજ	૨૩૪	૧૪ મજુ રમજી પટેલ	૨૬૬
૮૦ રામદાસ પુરુષોત્તમભાઈ પટેલ	૨૩૪	૧૫ નારણુભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૨૬૦
૮૨ ચંદ્રસિંહ હમીરસિંહ રાણા	૨૩૨	૧૬ મગનલાલ બળવંત પટેલ	૨૪૨
૮૨ રામચંદ્ર બાલાજી મરદા	૨૩૨	૧૭ માધવ બોડાજી ભગત	૨૪૧
૮૨ દાદારલાલ રણુજી	૨૩૨	૧૮ છોટાભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ	૨૨૫
ચક્રાડવાળા			
૮૫ હરિભાઈ સમીદાસ પટેલ	૨૩૧	ઉર્દુ-શુભરાતી	
૮૬ ભાઈલાલભાઈ જવેરભાઈ પટેલ	૨૩૦	૧ મહમ્મદ આદમવડી પટેલ	૩૨૦
૮૭ રમણલાલ જગનલાલ શાહ	૨૨૯	૨ ફૈઝમીન હઝરતમીયાં ડાઝી	૨૯૬
૮૮ દિવાભાઈ હંસજીભાઈ તલાપચ	૨૨૮	૩ હરમાજી મહમ્મદ મુસા પટેલ	૨૯૨
૮૯ હરજીભાઈ વિક્રમભાઈ પટેલ	૨૨૭		
૯૦ મગનલાલ આદિલરામ કોઠારી	૨૨૭		

છોકરાઓ માટે લેવાયેલી વ.ક્ર.પં.પાસ થયેલા ઉમેદવારોના નામની યાદી ૧૯૪

૪ ઉમરછંદ્યાદીમ મહમ્મદ પટેલ	૨૮૭	૧૪ દેગુ દીરા બીચ	૨૭૧
૫ મહમ્મદ હયાદીમ લાહણ પટેલ	૨૮૭	૧૫ કન્નાદન આદમ હસા પટેલ	૨૭૨
૬ ઇરમાઈલ મુમુદ મહમ્મદ પટેલ	૨૭૦	૧૬ અકમદ હરમાઈલ અલી પટેલ	૨૭૩
૭ મહમ્મદ અહમદ અલી પટેલ	૨૬૫	૧૭ આદમ અલી મહમ્મદ મલક	૨૬૮
૮ દાઉદ આદમ ખાપુ પટેલ	૨૫૬	૧૮ આદમ ઉમર આદમ પટેલ	૨૬૯
૯ અહમદ ઉમરછંદ્યાદીમ ઇરમાઈલ પટેલ	૨૫૬	૧૯ મુન્ન આદમદ આદુલા પટેલ	૨૫૭
૧૦ મહમ્મદમીઆ દસ્તગીઆં સેયદ	૨૫૬	૨૦ આદુલાદ ઉમરછંદ્યાદીમ રવાલી	૨૫૭
૧૧ અહમદ આદુલાદ મુમુદ પટેલ	૨૫૧	૨૧ રની ચાકુલ મહમ્મદ પટેલ	૨૫૮
૧૨ રની ઇરમાઈલ અહમદ પટેલ	૨૫૦	૨૨ અમ ગમામ મીરા પટેલ	૨૫૧
૧૩ અહમદ ઇસાઅલ પટેલ	૨૪૭	૨૩ આદીમ હમાઈલ મુમુદ પટેલ	૨૫૧
૧૪ મહમ્મદમુમેન શેખ	૨૪૫	૨૪ અનમાન હમાઈલ ડોરીઆ	૨૪૫
૧૫ ઇમામ રહીમ શેખ	૨૪૦	૨૫ અનમાન હમાઈલ આદીન	૨૩૭
૧૬ આદમ ઉમરછંદ્યાદીમ હમાઈલ પટેલ	૨૩૬	૨૬ નહમ્મદ આદમ મુમેમાન પટેલ	૨૩૬
૧૭ અહમદ હયાદીમ આદમ પટેલ	૨૩૩	૨૭ અહમદ આદમ મહમ્મદ પટેલ	૨૦૫
૧૮ મુસા અલી હસા પટેલ	૨૨૬	મુરત સેન્ટર	
૧૯ મુસા હરમાઈલ વલી પટેલ	૨૨૮		
૨૦ મહમ્મદમીઆં સેદુમીઆં સેયદ	૨૨૫	૧ બાકસ નાગછ શાહ	૮૦૩
૨૧ મહમ્મદ હરમાઈલ વલી પટેલ	૨૧૩	૨ અમવાનછ બીખામાઈ ગાળા	૩૬૬
મુજરાતી-ઉર્દુ		૩ ગોમાઈમાઈ પરાગછ મિસ્ત્રી	૩૬૪
		૪ અમરવતરામ ગણામાઈ વરદેશ	૩૫૭
૧ મુમુદ હયાદીમ મહમ્મદ તાલ	૪૦૩	૫ નાનુમાઈ બીખમાઈ નાગક	૩૫૪
૨ ગરબઆલ પેમામાઈ સુદાર	૩૬૩	૬ મુસીઆમાઈ રાનમાઈ પટેલ	૩૪૬
૩ મુમેમાન હરમાઈલ ઉમરછ પટેલ	૩૪૫	૭ કાન્નિલાલ મગનલાલ દેવેલી	૩૪૭
૪ અહમદ યાદવ ઉમરછ પટેલ	૩૩૪	૮ મર્ચિલાલ નામુદામ મહેમાઈ	૩૪૧
		૯ કાન્નિલાલ ગરિમંકર પંડા	૩૪૦
		૧૦ મતીલાલ આલમાગમ પંડા	૩૩૫

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વ.ફી.પે.પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી ૧૯૬

૯૭ સાણા બીજલા પટેલ	૨૭૩	૧૨૪ કાકિરાસ ઉત્તમરામ પાંડે	૨૬૪
૯૭ હુસેનભાઈ મહમદભાઈ દેસાઈ	૨૭૩	૧૨૮ પરમેશ્વર વસનંત પટેલ	૨૬૬
૯૭ કેશરસિંહ રામસિંહ રજપુર	૨૭૩	૧૩૯ બીખા રધા પટેલ	૨૬૨
૯૭ મગનભાઈ દુલ્લભભાઈ પટેલ	૨૭૩	૧૩૯ છાટુભાઈ લક્ષ્મણભાઈ દેસાઈ	૨૬૨
૯૭ રતીલાલ ખડુભાઈ નાયક	૨૭૩	૧૩૯ પરભુભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૨૬૨
૯૭ વસનંત દલપતભાઈ નાયક	૨૭૩	૧૪૨ અમરાભાઈ નાથુભાઈ ધનગર	૨૬૧
૧૦૨ દિનકરરામ લક્ષ્મણભાઈ દેસાઈ	૨૭૨	૧૪૦ જગનલાલ કેશવરામ ભટ્ટ	૨૬૧
૧૦૩ સંસ્કૃ મકન પટેલ	૨૭૨	૧૪૨ નાનુભાઈ રણછોડભાઈ દેસાઈ	૨૬૧
૧૦૩ મણીલાલ ગાલાભાઈ નાયક	૨૭૨	૧૪૫ મંગળભાઈ સોમાભાઈ નાયક	૨૬૦
૧૦૩ ગોવિંદભાઈ લક્ષ્મણભાઈ મિસ્ત્રી	૨૭૨	૧૪૫ પાકરલાલ કેશવરામ પારેખ	૨૬૦
૧૦૩ રણછોડ વસુભ પટેલ	૨૭૨	૧૪૭ ગાલાભાઈ લાલભાઈ રાઠોડ	૨૫૯
૧૦૮ બીખાભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૨૭૧	૧૪૭ શ્રીચંદ્રસિંહ કાળાભાઈ ચંદા	૨૫૯
૧૦૮ ભુત્તા ઝીણા પટેલ	૨૭૧	૧૪૭ ઝીણાભાઈ મકનંત પટેલ	૨૫૯
૧૦૮ લક્ષ્મણભાઈ મકનંત પટેલ	૨૭૧	૧૪૭ મનુભાઈ દયાળભાઈ દેસાઈ	૨૫૯
૧૦૮ મગનલાલ મણીભાઈ નાયક	૨૭૧	૧૪૭ પરમજી રણછોડભાઈ દેસાઈ	૨૫૯
૧૦૮ પરભુભાઈ લાલભાઈ પટેલ	૨૭૧	૧૪૭ પરમજી નિચાભાઈ પટેલ	૨૫૯
૧૦૮ શાન્તિલાલ લક્ષ્મણભાઈ શાહ	૨૭૧	૧૪૭ પ્રભુભાઈ કર સુનીલાલ ખારોડ	૨૫૯
૧૦૮ વીરચંદલાલ લાલચંદલાલ શાહ	૨૭૧	૧૪૭ રણછોડ મંચુ પટેલ	૨૫૯
૧૧૫ અમ્બાદાસ બાગર પટેલ	૨૭૦	૧૫૫ માણુભાઈ દલાભાઈ પટેલ	૨૫૮
૧૧૫ બગવંતરાય કુંવરભાઈ દેસાઈ	૨૭૦	૧૫૫ ગાય ઝીખા પટેલ	૨૫૮
૧૧૫ રતનાભાઈ નાનાભાઈ પટેલ	૨૭૦	૧૫૫ રમણભાઈ ધીસાભાઈ શેખ	૨૫૮
૧૧૮ ભીમભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ	૨૬૯	૧૫૮ અખંડલ હમીદ હુસેન શેખ	૨૫૭
૧૧૮ દયાળભાઈ પરાગભાઈ નાયક	૨૬૯	૧૫૮ જયેશલાલ ગાલાભાઈ દેસાઈ	૨૫૭
૧૨૦ અનુપરામ સુનીલાલ બેવાડા	૨૬૮	૧૫૮ લક્ષ્મણભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૫૭
૧૨૦ જગન ભાણુ પટેલ	૨૬૮	૧૫૮ રત્ના રણછોડ પટેલ	૨૫૭
૧૨૦ મુકાબભાઈ નિચાભાઈ દેસાઈ	૨૬૮	૧૬૨ નરમજી કરસન બામણુ	૨૫૬
૧૨૦ કાકેરાભાઈ મંચારામ પટેલ	૨૬૮	૧૬૨ નાનુભાઈ નાગરભાઈ નાયક	૨૫૬
૧૨૪ ચંદપદ નગીનલાલ ઝોઝા	૨૬૭	૧૬૦ નિચાભાઈ બાલુભાઈ દેસાઈ	૨૫૬
૧૨૪ મણીલાલ હરિભાઈ નાયક	૨૬૭	૧૬૫ મનીષી રત્ના સુરતી	૨૫૫
૧૨૪ નારણ ગોપાળ વાળંદ	૨૬૭	૧૬૫ મોદનસિંહ દુલ્લભભાઈ ચોડાણુ	૨૫૫
૧૨૭ જગનંદ હરિચંદ્ર ભટ્ટ	૨૬૬	૧૬૫ નગીન નરસંધ પટેલ	૨૫૫
૧૨૭ હરિલાલ રણછોડભાઈ પટેલ	૨૬૬	૧૬૫ ગોવંતભાઈ નાનાભાઈ	૨૫૫
૧૨૭ રમસિંહ નાથુભાઈ ગોલિસ	૨૬૬		
૧૩૦ ભગવાનરામ ચંચારામ ધાંચી	૨૬૫	૧૬૬ અગવંતરાય પરભુરામ પારેખ	૨૫૪
૧૩૦ ગાય નરસિંહ પટેલ	૨૬૫	૧૬૬ ભગવાનસિંહ નાનુભાઈ મોરી	૨૫૪
૧૩૦ કરમન જયગજ શાહ	૨૬૫	૧૬૬ દલપતભાઈ કસનંત પટેલ	૨૫૪
૧૩૦ મણી ઝીખા પટેલ	૨૬૫	૧૬૬ કાસમ મુસેમાન વોદરા	૨૫૪
૧૩૪ માણુરામ બાહગમ મોદગે	૨૬૪	૧૬૬ નરવરજી સુનીલાલ પાવડીગર	૨૫૪
૧૩૪ બીખાભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૨૬૪	૧૬૬ પ્રજાનસિંહ દલપતસિંહ	૨૫૪
૧૩૪ રણછોડ દીના પટેલ	૨૬૪		

૧૬૬	વિહારભાઈ હંસજીભાઈ પટેલ	૨૫૪	૨૧૨	મગનલાલ રણુજીડાડ પટેલ	૨૪૧
૧૭૬	હરિલાલ કાનજીભાઈ પટેલ	૨૫૩	૨૧૨	રતીલાલ શીવજી પરતાગીઆ	૨૪૧
૧૭૬	મગનલાલ લક્ષ્મીભાઈ મધવાણા	૨૫૩	૨૧૫	ભીખુભાઈ રણુજીડાડ દેસાઈ	૨૪૩
૧૭૬	રણુજીડાડસ ગંગારામ	૨૫૩	૨૧૫	ભંગીઆ નાનકા પટેલ	૨૪૩
	ગોમલાવાલા	૨૧૫	૨૧૫	દાદા સુખા પટેલ	૨૪૩
૧૭૬	છોટાભાઈ પરાગજી નાયક	૨૫૨	૨૧૮	જનીઆ રાણા ભંગી	૨૪૨
૧૭૬	નટવરલાલ મોતીરામ ત્રિવેદી	૨૫૨	૨૧૮	ધર્મચંદ્રલાલ વિહારદાસ ભટ્ટ	૨૪૨
૧૮૧	ગીરજશંકર ભગાનીશંકર વૈદ્ય	૨૫૧	૨૧૮	પ્રાણજીવનદાસ નાયુભાઈ	૨૪૨
૧૮૧	નટવરલાલ જોરાભાઈ અમીન	૨૫૧		દારચે-દર	
૧૮૩	આપુભાઈ વસનજી પટેલ	૨૫૦	૨૨૧	મગનલાલ નારણજી પટેલ	૨૪૧
૧૮૩	ત્રીજીભાઈ દલપતરામ	૨૫૦	૨૨૧	મીસાભાઈ રામાભાઈ પટેલ	૨૪૧
	વાલવાળા		૨૨૧	રણુજીડાડ ગોવિંદ દડેલ	૨૪૧
૧૮૩	કાળીદાસ ખંડુભાઈ દેસાઈ	૨૫૦	૨૨૪	ભગવાન કુંવરીઆ પટેલ	૨૪૦
૧૮૩	મોહનભાઈ ફકીરભાઈ દેસાઈ	૨૫૦	૨૨૪	ભગા ગોપાળ લાડ	૨૪૦
૧૮૩	ફકીરભાઈ રણુજીડાડ નાયક	૨૫૦	૨૨૪	જીઆ કાળા ભાલગરા	૨૪૦
૧૮૮	ભાલભાઈ મોહનજી જોષી	૨૪૬	૨૨૪	ત્રીજી ભુધા પટેલ	૨૪૦
૧૮૮	મગનભાઈ છોટાભાઈ પટેલ	૨૪૬	૨૨૪	સોમાભાઈ મંગાભાઈ પટેલ	૨૪૦
૧૮૮	ત્રિમયંદ ડાહ્યાભાઈ શાહ	૨૪૬	૨૨૪	ફકીરભાઈ નારણજી નાયક	૨૪૦
૧૮૮	રણુજીડાડ હરિભાઈ પટેલ	૨૪૬	૨૩૦	જગજીવન લાલભાઈ પટેલ	૨૩૬
૧૮૮	સોમાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૪૬	૨૩૦	રામભાઈ ગોપાળભાઈ પટેલ	૨૩૬
૧૮૮	વનમણી રતનજી પટેલ	૨૪૬	૨૩૦	ફકીરભાઈ મોહનભાઈ દેસાઈ	૨૩૬
૧૯૪	અદમજીભાઈ હુસેનભાઈ શેખ	૨૪૮	૨૩૦	કરસનભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૩૬
૧૯૪	અમરજીભાઈ ભીમભાઈ નાયક	૨૪૮	૨૩૬	ભોગીલાલ જગીસદાસ	૨૩૮
૧૯૪	છોટાભાઈ દુર્લભભાઈ મિસ્ત્રી	૨૪૮		પદ્મઆવાળા	
૧૯૪	સદમજી ભુધા ગરાસીઆ	૨૪૮	૨૩૪	ખંડુભાઈ રણુજીડાડ નાયક	૨૩૮
૧૯૪	મગનભાઈ મોરારજીખાસડીઆ	૨૪૮	૨૩૪	નારણભાઈ નાગરભાઈ દરજી	૨૩૮
૧૯૬	જગન સુખલા પટેલ	૨૪૭	૨૩૪	રણુજીડાડ નાયુભાઈ નાયક	૨૩૮
૧૯૬	છોટાભાઈ રામાભાઈ પટેલ	૨૪૭	૨૩૪	ફકીરભાઈ મગજીભાઈ મેહતા	૨૩૮
૧૯૬	જીવજીભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૨૪૭	૨૩૪	ઉમેદસિંહ ગાંડાભાઈ મુરમા	૨૩૮
૧૯૬	નારણજી પરાગજી નાયક	૨૪૭	૨૪૦	મકનજી રણુજીડાડ પટેલ	૨૩૭
૧૯૬	ગોલીવર સેન્નુજી ફેન્ક	૨૪૭	૨૪૦	નવનીતરાય ભીખુભાઈ ઉપા-	૨૩૭
૧૯૬	ફકીરભાઈ નાનુભાઈ દેસાઈ	૨૪૭		ધ્યા	
૨૦૫	નાનુભાઈ હરિભાઈ નાયક	૨૪૬	૨૪૦	રણુજીડાડ દયાળજી નાયક	૨૩૭
૨૦૫	વનમણીભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૪૬	૨૪૩	અદ્વકાન્ત નવનીતરામ ભટ્ટ	૨૩૬
૨૦૭	ભગાભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૨૪૫	૨૪૩	ગીરજશંકર વસંતભગા જોષી	૨૩૬
૨૦૭	જગનલાલ ખંડુભાઈ જોષી	૨૪૫	૨૪૩	જગજીવીક સદાનંદ અમિટાત્રી	૨૩૬
૨૦૭	ફેસરીસિંહ રૂપસિંહ મેઘાત	૨૪૫	૨૪૩	લક્ષ્મી સુખા પટેલ	૨૩૬
૨૦૭	મનુભાઈ લાલભાઈ નાયક	૨૪૫	૨૪૩	મગનલાલ કલ્યાણજી નાયક	૨૩૬
૨૦૭	રામભાઈ નારણજી પટેલ	૨૪૫	૨૪૩	મુજશંકર મનસુખરામ અપ્પાવૃં	૨૩૬
૨૧૨	મગનલાલ જીવજી પટેલ	૨૪૪	૨૪૩	મજુ ગોવિંદ મહેમુરીઆ	૨૩૬

૨૪૩ પિમા ગોવિંદ પટેલ	૨૩૬ ૮૮ હરિભાઈ ખંડુભાઈ નાયક	૨૨૪
૨૪૩ રતીલાલ જમીનનરામરજીઆન	૨૩૬ ૨૮૮ લીનુભાઈ નાનુભાઈ દેવસુંદ-	૨૨૪
૨૫૨ અમરતલાલ લલુભાઈ નાયક	૨૩૫	રીવાળા
૨૫૨ નરોત્તમભાઈ છીતાભાઈ કોળી	૨૩૫ ૨૮૮ નાથુ ભવાન પટેલ	૨૨૪
૨૫૨ પરાગજી લલુભાઈ પટેલ	૨૩૫ ૨૮૧ મગનલાલ લલુભાઈ દેસાઈ	૨૨૩
૨૫૨ મુખાભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૨૩૫ ૨૮૧ રણજીડ ગોવિંદ ખડ્યા	૨૨૩
૨૫૬ મુખાજીદાસ દુર્લભદાસ લગદી-	૨૩૪ ૨૮૧ રણજીડ પેમા પટેલ	૨૨૩
વાળા	૨૮૧ વહાલા પુરયોત્તમ પટેલ	૨૨૩
૨૫૬ જગન જીવજી પટેલ	૨૩૪ ૨૮૫ ગુમાલસિંહ રામસિંહ ગોહિસે	૨૨૨
૨૫૬ દીપસિંહ ગોમાનસિંહ મલીડા	૨૩૪ ૨૮૫ ડાહ્યા છોટા સુરતી	૨૨૧
૨૫૬ નાનુભાઈ ભીમભાઈ નાયક	૨૩૪ ૨૮૫ દયારામભાઈ છીના પટેલ	૨૨૧
૨૬૦ રતીલાલ ડાહ્યાભાઈ ગાહ	૨૩૩ ૨૮૫ કદાનજીભાઈ વહાલાભાઈ પટેલ	૨૨૧
૨૬૧ મગનલાલ લલુભાઈ નાયક	૨૩૨ ૨૮૫ મોરારભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૨૧
૨૬૧ સોમાભાઈ ભીખાભાઈ પટેલ	૨૩૨ ૩૦૦ નરસિંહભાઈ મોરારજી પટેલ	૨૨૦
૨૬૩ અમરતલાલ મણીશંકર જોષી	૨૩૧ ૩૦૧ ડાહ્યાભાઈ વસનજી નાયક	૨૧૯
૨૬૩ કાલા કીડા પટેલ	૨૩૧ ૩૦૧ જયતિલાલ ગીરજશંકર ભટ્ટ	૨૧૯
૨૬૩ મગન રાધા પટેલ	૨૩૧ ૩૦૧ કશવ આશીર્વાદ અહમદખાદી	૨૧૯
૨૬૩ રતન ડાહ્યા પટેલ	૨૩૧ ૩૦૧ મણીલાલ કાળોદામ પટેલ	૨૧૯
૨૬૩ સરસ્વતીચંદ્ર મોતીરામ પેઠ	૨૩૧ ૩૦૧ લલુ ગમખા પટેલ	૨૧૯
૨૬૮ હોડુભાઈ જીવજી પટેલ	૨૩૦ ૩૦૧ નવીનચંદ્ર મણીશંકર નાયક	૨૧૯
૨૬૮ સીતાચંદ ઉમેદચંદ દલાલ	૨૩૦ ૩૦૧ પાડુરંગ નારાયણ શીન્ડે	૨૧૯
૨૬૮ માના કાળુ દેશમુખ	૨૩૦ ૩૦૮ લલુ કાથુડીઆ પટેલ	૨૧૮
૨૭૧ જીવજી રણજીડ તલાવીઆ	૨૨૯ ૩૦૯ રમનજી બાપુભાઈ દેસાઈ	૨૧૭
૨૭૧ મગનલાલ હોડુભાઈ ખારવા-	૨૨૯ ૩૦૯ નાથુ હુળીઆ ગામીટ	૨૧૭
રવાળા	૩૧૧ ચીરજીલાલ દુર્લભભાઈ નાયક	૨૧૬
૨૭૩ બાળુલાલ નાનચંદ શાહ	૨૨૮ ૩૧૧ મદનલાલ રેવાશંકર પટેલ	૨૧૬
૨૭૩ દલપત હીરજી સુરતી	૨૨૮ ૩૧૩ નગીનદામ ત્રીભોવનદામ જો-	૨૧૫
૨૭૩ સોમાભાઈ કરસનજી પટેલ	૨૨૮	બડીવાળા
૨૭૬ ભીખુભાઈ વસનજી દેસાઈ	૨૨૭ ૩૧૩ પરજી છના પટેલ	૨૧૫
૨૭૬ નરદેવભાઈ પરાગજી નાયક	૨૨૭ ૩૧૫ કાનજીભાઈ કલ્યાણભાઈ જોર-	૨૧૪
૨૭૬ રણજીડદાસ કાશીરામ ધાંચી	૨૨૭	ડીવાળા
૨૭૯ મીરજી કનજી દેસાઈ	૨૨૬ ૩૧૧ લલુભાઈ છનાભાઈ પટેલ	૨૧૩
૨૭૯ રમણભાઈ વિકેલભાઈ પંચોલી	૨૨૬ ૩૧૬ મગનલાલ ભીખાભાઈ વશી	૨૧૩
૨૭૯ કોરસાઈ ઘેનાભાઈ રાવળ	૨૨૬ ૩૧૬ નરહરરામ ધનસુખરામ રમાડ	૨૧૩
૨૭૯ મણીલાલ વલ્લભભાઈ નાયક	૨૨૬ ૩૧૬ રણજીટભાઈ રણજીડજી દેસાઈ	૨૧૨
૨૮૩ નર્મદાશંકર અંબારામ પાંદે	૨૨૫ ૩૨૦ નટવરલાલ વિનાયક જોષી	૨૧૧
૨૮૩ નવજ્ઞા ધનજી પટેલ	૨૨૫ ૩૨૧ રતીલાલ દયાળજી દેસાઈ	૨૧૦
૨૮૩ નાનુભાઈ લલુભાઈ દેસાઈ	૨૨૫ ૩૨૨ ડાહ્યાભાઈ પગતાપસિંહ દેસાઈ	૨૦૯
૨૮૩ પેમા ખુદા પટેલ	૨૨૫ ૩૨૩ દયાળજી ભીમભાઈ નાયક	૨૦૮
૨૮૩ રતીલાલ ધીરજીમગ પટેલ	૨૨૫ ૩૨૩ નામરજી નારાયણ નાયક	૨૦૮

૩૨૫) નાનુભાઈ પરાગજી નાયક	૨૦૭	૧૪) હરખા ઉકડ પટેલ	૨૮૦
૩૨૬) સવિતાશંકર મણીશંકર વ્યાસ	૨૦૬	૧૫) માવળા ધનીઆ ચોધરી	૨૭૯
૩૨૭) જગનલાલ વસનજી નાયક	૨૦૫	૧૬) ચાલુભાઈ દુર્લભભાઈ દેસાઈ	૨૭૭
૩૨૮) ગોપાળજી ગુલામભાઈ નાયક	૨૦૫	૧૭) બીખુભાઈ જગનજી દેસાઈ	૨૭૫
૩૨૯) માલા છીઆ પટેલ	૨૦૫	૧૮) મંજી વજા ચોધરી	૨૭૫
૩૩૦) મુળીઆ વીરીઆ સુરતી	૨૦૪	૧૯) જીતા બહેચર તલાવીઆ	૨૭૧
૩૩૧) પરાગજી ગોવિંદજી નાયક	૨૦૩	૨૦) મયલા ખોનીઆ ચોધરી	૨૬૮
૩૩૨) વલ્લભભાઈ જીવણજી પટેલ	૨૦૩	૨૧) ગીમા ધસનીઆ પટેલ	૨૬૭
૩૩૩) મોહનસિંહ રામસિંહ પદીઆર	૨૦૧	૨૨) કસનીઆ જગા પટેલ	૨૬૦
૩૩૩) ત્રિભોવનદાસ નરસિંહદાસ	૨૦૧	૨૩) ચંપકલાલ જમીનદાસ પારેખ	૨૫૭
પરનાગીઆ		૨૪) મુવીઆ કાળીઆ પટેલ	૨૪૭
ખેતીવાડી-ખાઅસ ફેરફ		૨૫) મંગળીઆ લગલા ચોધરી	૨૪૨
૧) અખતીઆ રેલા ચોધરી	૩૨૦	૨૬) નચ્છુ રવજી પટેલ	૨૩૫
૨) જેરામ દીના ચોધરી	૩૧૭	૨૭) ઉકડા ધાંચડા ચોધરી	૨૩૦
૩) જગન ધિઆ ગામીટ	૩૧૬	ગુજરાતી-ઉર્દુ	
૪) તલમણુ દાજી પટેલ	૩૧૩	૧) દાઉદ દુસેન દેદત	૩૫૫
૫) હસજી છીઆ ઘોડીઆ	૩૦૫	૨) હાદીમ ધસપ દાના પટેલ	૩૨૫
૬) દુર્લભભાઈ નણીલાઈ નાયક	૩૦૪	૩) દુસેનખાન આલમખાન પદાણુ	૩૦૮
૭) મંગી ચોગણ ચાંચગી	૩૦૩	૪) અનંગપુલાદ રેદમપુલાદ શેખ	૨૬૬
૮) ઘનુ નાગર પટેલ	૩૦૦	૫) પીરલાઈ ખુસ્તકા મલેક	૨૫૮
૯) મંચુ નામા દેડ	૨૯૬	ગાજકોટ સેન્ટર	
૧૦) માયુભાઈ ગુલામભાઈ દેસાઈ	૨૯૬		
૧૧) કાડીઆ નાના ચોધરી	૨૯૪		
૧૨) મણુલાલ માગભાઈ લાવમાર	૨૮૮	૧) ગણેપતગ્રામ તંબકલાલ આ-	૨૯૨
૧૩) કુત્રા મુનીઆ વસાવા	૨૮૭	ચાઈ	

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ.
સાહેબની એકિસ,
અમદાવાદ.
તા. ૯ મી. સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૨.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એમ. કેમેરાન
એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૫-૧૦-૧૯૨૨ના
પત્ર નંબર ૮૯૬૦ માં-કરેલી સૂચનાનુસાર.)

અમદાવાદ જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષકમંડળના છઠ્ઠા અધિવેશનમાં અધિવેશનના પ્રમુખ સાહેબ રાજેશી રામરાય મુન્શીનરહથી બહાર કરવામાં આવેલો.

લેડી વિદ્યાગૌરી ધનામી નિર્બંધ

વિષય:—પ્રાથમિક શિક્ષણપદ્ધતિ અને અભ્યાસક્રમ તેનો અનુભવ અને સુધારણા (પાંચ હજાર શબ્દોમાં).

ધનામ:—શ. ૫૦) પચાસ.

મુદત:—તારીખ ૩૧ ડિસેમ્બર ૩૩ ની બપોર સુધીમા ગજિસ્ટર પોસ્ટથી “ખેડુત ઓફિસ” અમદાવાદ ભદ્ર પહોચવું કરવું.

લાયકાત:—અમદાવાદ જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષકમંડળના સભામદ હોય તે સર્વે.

પરીક્ષકે:—રા. સા. ણી. જે. શાસ્ત્રી, એલ્યુ. ઈ. હ. લા. શ્રી. રામરાય મુન્શી પ્રમુખ, અમદાવાદ. જિલ્લો પ્રા. શિક્ષકમંડળ.

ઉપર્યુક્ત ધનામી નિર્બંધ સંગ્રહી હરિશ્ચંદ્ર કરનાર શિક્ષકે નીચેનું ફોર્મ ભરવું:—

નામ:—

જ્યાં નોકરી હોય તે નિશાળનું નામ:—

શિરનામુ પુરું:—

ઉંમર:—

લાયકાત:—

નોકરીની મુદત:—

ખામ તાલીમ લીધી હોય તે:—

નિર્બંધ મંત્રંધી પુસ્તકો વાચેલાં હોય તેનાં નામ:—

મંત્રા:—(ઉપનામ).

સહી

આ ફોર્મ એક બંધ પાકિટમાં મૂકી તેને બંધ કરવું તેથા નિર્બંધ ઉપર પોતાનું નામ ન લખતાં પોતાની મંત્રા લખવી. નિર્બંધ સાથે બંધ પાકિટ દોરીથી બાધી દેવું, રજિસ્ટર પોસ્ટથી મોકલવું કે ખાત્રીપૂર્વક ખહોચે. મોટે લાભો બીડા વાપરવો. કાગળો વળી ન જાય તેની કાળજી રાખવી. અક્ષર અને સ્વચ્છતા ઉપર ધ્યાન આપવું. માર્ગ ન ફેરવવો.

મૂળશીર્ષક: નીરજીવિત્રિવેદી. મેકેરરી, અમદાવાદ
જિલ્લો પ્રા. શિક્ષકમંડળ.

ધર્માભિષેક

પ્રથમભક્ષાલ અને સેવાકાંડ.

ગામપટેલના મુળાચ	મુળાચાલના બાદ મુનિચાલ	૧-૮-૦	પતારા પહેલાં.
વાંકનિર	નારણભાઈએ પટેલ મથુરભાઈ કદમનવાસે	૨૧-૮-૦	સૂતાના વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યા.
સર્વાદેશ કમ્બુરી	વિગિસ પટેલ રામભાઈ કુલાએ વરીયા મુંબઈમાં બાબાભાઈએ	૧૫-૦-૦ ૫૦-૦-૦	અને સૂતાના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાવ્યા.
મંથપાસ	આચિ. મારના જમ્બુભાઈ વામજીભાઈ આદિઆઈએ	૧૮-૦-૦	સૂતાના વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યા.
વાંકનિર અમરપુર	ગોંડીદરભાઈદત્ત કદમભાઈએ ગામના નંદકદમીએ ગળી	૧૮-૪-૦ ૧૭-૦-૦	પરિઆળ તમા કબાલ ગોટ આપું.
ખાંડાસ	મળ અમરનાલ કુલચંદ તમા સેવકગંગાએ ગળી	૧૫-૦-૦ ૫-૦-૦ ૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યા. પરિઆળ ફેટમાં આપ્યા. મિહાઈ વડેમી.
ગામપટેલના મુળાચ	મુળાચાલના મુનિચાલ નારણ- લાલ બાદે	૫-૦-૦	સૂતાના મહાનમાં મહા- ઈએ તામરવા ગાદે લાવી આવી.
જામના	સાચુએલીના શાલ છોટાલાલે પોતાની માણીના કમ- રમુખે	૭-૮-૦	ગાળાઓને કદમ પહેલાં.
છોટાઉદેપુર	તરંગોળના આમલેશીએ શાચુએલીના પટેલ ભચવા- નભાઈ આધારાભાઈએ	૨૦-૦-૦ ૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યા. "
	મુલકાળના પટેલ શાપુ આંના તથા પટેલ પાલકા આંનાએ	૧૦-૦-૦	"
ઈંદગર	મે. કાંડભારી સાચુન કુમર- શંકર અવરાએ	૧૨-૦-૦	માર માસ સુધી પરબ આપુ કરી.
	આમદાર દોર પ્રતાપસિંહજી અને બીજા સાચુદરથી તરફથી	૧૨-૦-૦	પરબ મારે સાધનો, તાંબાનું મેકુ, ચિત્તળન સોસ ને. ૨, પાત્રા ને. ૮ સોતાની પેલા, ને. ૧, દોરડું અને લાંબીઆપ.
	મે. મારભારી સાચુન કુમ- રશંકર અવરાને તમા દોર પ્રતીપતિ, અમરપાએ તથા સાચુદરથીએ ગળી	૨૫-૦-૦	સૂતા આને પંખોની આપ્યા.

પુરો.	મુખી જવરભાઈ રામભાઈ પરેલે	૨-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને રહેટો તથા ચોપડીઓ વહેંચી.
ગ્યા	મૂલકમિટીના મેમ્બર મિ. સાવમભાઈ લાલભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા પરખ માટે માલ- નો લાવી આપ્યાં.
તપુર	કુંભાર ધુળાભાઈ કાનાભાઈએ	૨૦-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	દોર માધવમિહ વખતમિહ હના વિધવા ધ્યાઈ ચંદલાએ	૨૦-૮-૦	"
નાતીપુત્ર	ચાવડા ધુળાભાઈ ડાભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
તમપુરા	શેઠશી દીનશાળ બમનજી અરસર દલાલે	૧૫-૦-૦	"
		૨-૦-૦	" માકર વહેંચી.
	મે. ડોક્ટર મોતીગંદર પી. ત્રિપાઠીએ	૨૭-૦-૦	ભીવ નાયકડાના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને લુગડા તથા રહેટો આપી.
પોઝીઆ	મે. દોર માહેબ શ્રી મોરા- બાબા સાહેબ તરફથી	૭-૦-૦	સાકરીઆ ચણા તથા ખાડ વહેંચનામા આ- વી હતી.
મપુત્ર	રફલના મેમ્બર શેઠ હોમત- લાલ હરજીવને	૬-૦-૦	પિત્તળના ધામા તથા માકર વહેંચી.
મરબાડા	ગામના સદગૃહસ્થોએ તથા અધિકારીઓએ મળી	૩૫-૭-૩	વિદ્યાર્થીઓને તથા કન્યા- શળાની બાળાઓને જ- માડયા તથા બાળાઓને વાડકા પિત્તળના વહેં- ચ્યા તથા પૂતામાં વ- હેંચ્યા.
સામલી	ફોરેસ્ટ યાચુના ગાર્ડ મિ.કા- ળુભાઈ ભાઈજીભાઈ તથા બીટગાર્ડ મ. અબ્દુલ્લાહ આદમે મળી	૨-૮-૦	સાકર વહેંચી.
અરાદ	રફલ ખોડના સભ્ય માહેબ શાવમિહજી ભગવાનસિંહજી સોડો	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને કપડાં, રહેટ તથા ચોપડીઓ વહેંચી.
કદવાળ	છોટાઉદેપુરના શ્રીમંત મહા- રાન સાહેબ તરફથી	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ વહેંચ્યા.
	કદવાળના મે. મેનેજર સાહેબ તરફથી	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને રહેટ, પેન ટોપી, લંગોટી વગેરે વહેંચ્યું.

મહેસોલ

નદારા
ભીલોડીઆ

કણુજરી

કાંચણા

જાલીચર

લવાનીપુત્ર
પાન્કુ

ઢાટાઉદેપુર

સંતરાગપુર

ઝાલોદ

હાલોલ

પોઠયા

દેવમહારીઆ

રતનપુર

આવડપુર

મે. દાકર સાહેબ મહારાજી
શ્રીરામસિંહજી નહારસિંહજીએ
અયાત નાથભાઈ એમભાઈએ
મે. દાકર સાહેબ મોટાઆવા
સોમળાવાએ
શ્રીમાન દાકર સાહેબ તર-
ફથી મે. કારભારી સાહેબ
મોતીલાલભાઈ મગનલા-
લભાઈ તલાટીએ
પાટણવાડીઆ કાલઈ નાથા
અપરાજીએ
મે. દાકર સાહેબ શ્રી રામ-
સિંહજી ઉદસિંહજીએ
ગામચોરોએ
મિ. માણેકલાલ મથુરદાસ
મહેતાએ

કદવાળના મે. મેનેજર સા-
હેબ જીતસિંહજી સાહેબે

સમપુરના હરસોલા કેશવલાલ
રણજીડે
દાહોદ બીલ સેવામંડળ તરફથી

શ્રી ભાઉરાવ રામરાવ
"

દાકર સાહેબ ચંદસિંહ રણ-
જીડાભાઈએ
જોડાભાઈએ
જોડાભાઈએ શેઠ ગોરધનદાસ
ચુનીલાલે

રાજીવજી કુબેરસિંહ ઘાંધીસિંહ
પટેલ રણજીડાદાસ મરમદાસે

અખમ્મના પટેલ નાથસિંહ
ભવાંભાઈએ

૫-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને મિદાઈ
વહેંચી.
૭-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
...
૧૦-૦-૦ અને રૂઢોમાં મિદાઈ
વહેંચી.
૨૦-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
૭-૫-૨ પિતળના પ્યાલા, મિદાઈ
તથા પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
૧૫-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
૪-૮-૦ કમ્પાઉન્ડમાં ખાડા પુરવા
માટે રેતી તથા પરખ
મટે પનાલાં નં. ૬
તથા લેટિ મંગાવી
આપ્યાં.
૭-૮-૦ કદવાળ રૂઢમાં ટાપી,
લગોડી અને સાકર
વહેંચી.
૬-૪-૦ તાંબાનું બેકું નં. ૧ કન્યા-
શાળામાં આપ્યું.
૩-૮-૦ રસેડ, ચોપડીઓ વગેરે
વહેંચવામાં આપ્યું છે.
૧૭-૮-૦ વ્યાયામશાળા માટે મલ
૬-૮-૦ ખમ નં. ૧ તથા પંતાસ
વહેંચ્યાં.
૨૦-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
૪૨-૧૧-૦ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો
તથા મિદાઈ તથા
ળાઓને કાપડના કક
વહેંચ્યા.
૩૦-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
૩-૦-૦ પતાસાં તથા પરખ
લાભાયે આપ્યાં.
૨-૦-૦ ધડિઆળ દુરંત કરા
સાહેબોએ.

મિ. કારભારી સાહેબ મોતી- લાલભાઈ મગનલાલભાઈ તસારીએ	૬૧-૦-૦	મને રૂઢેલા જમાડી.
પરમાર અનોપસિંહ આણંદ ભાઈ તથા વખતસિંહભાઈ બાલાભાઈએ મળી	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મિ. માણેકલાલ મગનલાલ દેસાઈ	૬-૦-૦	મરીબ વિદ્યાર્થીને ખમીંગ તથા ટોપીઓ આપી.
શા. એનજીસાલ રાયજીભાઈએ	૫-૦-૦	પનાસો તથા ટાટપટી માટે રૂઢમ આપી.
ગોલ મગનલાલ નરસિંહભાઈએ	૬-૦-૦	ગરેબી વહેંચી.
લાલ મોગીલાલ રાયજીભાઈએ	૫-૦-૦	પનાસો તથા ટાટપટી માટે રૂઢમ આપી.
મોદાણુ આદરભાઈ ગમ્માભા- ઈએ	૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મંગેલાન વખતે ગામસોદા નરસી	...	૩૦ છોડવાઓને કોમલ- પાદ અને મધ્યમપાદ- ના ચંદ્રકો આપ્યા તથા દયાપવન, મેનાખન પરીઓ પેમાની લાદને આપી.
નવાપુરાના દકર મોદનલાલ મોતીવાને		
મિ. બાઈલાલ રામરાવે	૧૭-૮-૦	આગમશાળાને મન- ખમ નં. ૧ એટ આ- પ્યો. તથા તે રથાપીન ગિમિને પનામાં વહેંચ્યાં.
"	૬-૮-૦	
રામસેન નરસી	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને ઉપરાખન ઉપર જમાડયા.
મો. પોસિરીકન એન્ટ સાહેબ પનામાં તે પ્રમંત્ર મે. હોદર સાહેબ	૧૫-૦-૦	પુસ્તકો તથા
પેટ નરસી	૦-૦-૦	નાકર વહેંચી.
હોદર કાનુભાઈ મેમજીભાઈએ	૧૦-૪-૦	પુસ્તકો તથા મિમક વહેંચી.
	૪-૦-૦	એકમચાંદ્ર, પેનિમર રખર પેન તથા મિમક વહેંચી.

ભરૂચ જિલ્લો

૧૮. બાપુભાઈ રુપાનજીએ ૨૮-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને પનાસો
/ વહેંચ્યા.

નોખાર	પા. દેશાધિપાદ શુભાળભાઈએ	૩૨-૦-૦	રૂદ્રલનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કાવતી	સીધા કાળુભાઈ માધવગંધે	૧૦-૦-૦	
ઉચરગાડ	અંબુમન દરલામતી કમિટી તરફથી	૧૫-૪-૦	હિંદુ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ- ને આપતી સોપડીઓ વહેંચી.
કોસમડી	ગ્રામ્ય પંચાયત કમિટી તરફથી	...	એકવરસ માટે શિક્ષણ પત્રિકા ભેટ. શુભગતી સચિત્ર મૂળા- ક્ષર માળા ભેટ તથા લુહરે તદ્દલગુળ બગચે તરફીર ભેટ આપી.
ઝાંઝાર	શાહ નેમચંદ શલાલાઈએ	૫૦-૦-૦	રૂદ્રલ તથા કન્યાશાળા- ની બાળાઓને જમાડી.
કઠાનચ	હલુર ગિરધર ગવાસદનાએ તથા જેઠા કરમન હાળુ ખીનાએ	૫-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના ખાસા વહેંચ્યા.
આનોદ	શેઠ નેમચંદ ગ્રામચંદ તરફથી	૭-૦-૦	૧૨મ માટે રૂદ્રલમાં તાંબાનું એકું આપ્યું.
વેડચા	ગામના મહાગૃહસ્થોએ મળી	૧૮-૦-૦	તથા ૫૨૫માં આપ્યા.
ચાંકલેશ્વર	ગામલોક તરફથી	૧૫-૦-૦	ધર્મિઓના ભેટ આપ્યું.
	મે. મુન્સફ સાહેબ લગન સાહેબે	૨૫-૦-૦	કન્યાશાળાને મદદ કરી.
	શ્રીમતી મધુવિક્રમેન મિત્રિય દરમુખલાલ વકીએ	૧૦-૦-૦	ગાનાર બાળાઓને રૂદ્રાળી વહેંચી.
	આઈ ધાંચી જેઠાર તરફથી	૧૫-૦-૦	કાસંદી મંગાવવા માટે.
	આઈ સુરજ સોની દરગોવિ- દલાસની વિધવાએ	૩૦-૦-૦	ગરીબ બાળાઓના દૂધ કરાધ્યા.
	વકીલ સાહેબ નરહરીલાલ- લાઈ તરફથી	૧૧-૦-૦	મદદ કરી.
	શેઠ લવાની બ્રૂખજીવસે	૧૧-૦-૦	"
	શેઠ બમનરા ઇનવાસાએ	૧૫-૦-૦	"
	શેઠ વખારીયા ઇનવાસાએ	૧૧-૦-૦	"
	શેઠ ચંદુલાલ નાયુભાઈ પત્ય- રવાળાએ	૮-૧૨-૦	પિત્તળના દોડીઆ લાવી આપ્યા.
	શેઠ ઝીલુભાઈ અંબાલાલ ઈમિયાળાએ	૫-૦-૦	મદદ કરી.
	દાંમોદના શેઠ સાકરલાલ સુનિવાસે	૨-૦-૦	

અંકલેશ્વર	મુંબઈનાં શેઠાણી મુકુલીલાએ પધારી	...	પરબા ગવડાવી બાળ એને પિતૃગના ૧૪ વહેંચ્યા તથા દાંડ આની નોંડ ૪ અપા
સારોહ	શેઠ આલીલાઈ અમીલ મહમદે	૨૫-૦-૦	ઉર્દૂ વિદ્યાર્થીઓને તર શિક્ષકોને જમાડ્ય
ચાહપૂરા	પુરોહિત બ્રાહ્મણ મથુરભાઈ અંબારામે	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને ખમી વહેંચ્યાં.
	મિ. દાશીભાઈ વરધભાઈ પાટીદારે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ
	મિ. મોતીભાઈ છવાલાઈ પાટીદારે	૧-૦-૦	દેરી વહેંચી.
	મિ. મોતીભાઈ બહેચર પાટીદાર	૧-૦-૦	રેવડી વહેંચી.
	મિ. જવેરભાઈ દત્તાણ પાટીદારે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ
	નાથીબા દાદાભાઈ ભગવાનની દીકરીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ
	મિ. મોહનભાઈ વગાણસી પાટીદારે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. મગનલાલ કરતુરચંદ ગાહે	૨-૦-૦	
	મિ. દાંદરભાઈ જવેરભાઈ પાટીદારે	૨-૮-૦	પેંડા વહેંચ્યાં.
	મિ. અંબાલાલ દેસાઈએ	૨-૦-૦	ખજુર વહેંચ્યું.
	મિ. ત્રીકમભાઈ હીરાભાઈ પાટીદારે	૧૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ
નાંદોડા	મિ. પ્રભાતસિંહ માવમિદે	૨૦-૦-૦	"
	મિ. કાલાઈ બાઈજીભાઈએ	૨૦-૦-૦	"
દુંડગ	પટેલ બંદોરભાઈ હરિભાઈએ	૮-૮-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
કલાનવા	મિ. જોશાભાઈ દામ્ભાઈએ	૭-૦-૦	આળાઓને પિતૃગ-પાલા તથા શાક વહેંચી.
જંબુસર	ચોકસી મોદેરલાલ હરિલાલે	૧૫-૦-૦	ગુજરાતી તથા હિંદુઆશાભા પેંડા વહેંચ્યા

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. ડેળવણીખાતાએ પાંદવપુસ્તક
તરીકે મંજૂર થયું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

વિષય-સાકરવાલ અમૃતલાલ દવે)

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

આકરણીય લખાણ છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને સીલી એવાં સુંદર છે
કે બાળક ગુચ્છવાયા સિવાય આ દૃષ્ટિ
વિષય સહેલાઈથી મદલુ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો ખેતને સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક શ્રેણીમાં હાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જી ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી ડેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લગાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડદો સાથે આ છેલ્લામાં

હેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૨૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ
પરીક્ષાના અધાય વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજી જીની ટપ્પી લખાણેલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિરાન ચાર્જ.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે
સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. બંને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું ખરું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીંગ, અમદાવાદ.

કમિશનમાં વધારો
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ હલાકાતી દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને આંગ્લોપંથ ૭ નંબરમાં } ચોવીસ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાનાં

આખ, મ્યુનિસિપલ, હોલ્ડિંગ્સ, ખાતમી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાવકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુદર લોકપ્રિય
વાળા મોટા પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા અમે નમ્રભાવે
વિનવિ કરીએ છીએ. ૭૫થી સરના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
થોડી રીતે તપાસી તેના અંદરના વિશેષ અને પદ્ધતિને જોઈ થોડા ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને મોટેરો ૩૦ ટાા કમિશન આપ-
વામાં આવશે. પેકિંગ અને રહેલે ખર્ચ થયું આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-
નું કે રેલવેથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબુકોને ખાંધોરતી નંબર ૧ થી ૬ શુધીની ફટીલ પેનો
ખાસ મેગાફી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ઉઠતખારની કિં. રૂ. ૧૧

મુંબઈ-હાલોવાઈ બુગલ્ડવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકેર તાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

ગાંધી-એમ. વટીલ બાંસી, મરાઠી બગીચા.

કેળવણીખાતાના મે. રિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ હલાકાતી
પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ હો

કિંમત ૮—૧—૬

વજાઈ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી વજા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા
તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટ્રાફ્ટ-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકબેલર્મ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૬ ૩૭ મળવારેવીરાડ-મુંબઈ

સ્વદેશી કિન્ડરગાર્ટન સ્ટોર.

મેનેજિંગ પ્રોપાયરર્સ:-કે. કે. બેશીની કું. યુકસેલર્સ અને પબ્લિશર્સ
૧૦૮, ૧૦૯ સ્વદેશી મારકીટ, કાલબાદેવી સુંબઈ નં. ૨.

છ રમતનું રજિસ્ટર કિન્ડ્રૂમ કેરમ

નં. A કિ. રૂ. ૧૨૫ નં. B કિ. રૂ. ૧૦૫ નં. C કિ. રૂ. ૭૫
[છ રમતના ચોખ્ખાં સાથે]

કિન્ડરગાર્ટન કેરમ (નાના બાળકો માટે)

સાઈઝ ૧૮ + ૧૮ રૂ. ૪૫ સાઈઝ ૨૪ + ૨૪ રૂ. ૫૫ કમ્પલીટ
પરકોણ કેરમ રૂ. ૧૫૫ બાળીવાળા કેરમ એ. બી. સી. ડી. અને ઈ.
કિ. રૂ. ૧૨ - ૧૦ - ૯૫ - ૮૫ - ૭૫

ડ્રાઈબોર્ડ, ડ્રાઈબોક્સ, બેસ, [સેલર] હાર્ટ રમવાના, બીજીકાર્ડ, વગેરે હંડેલર્સ ગેમ
દરેક ભત્તાનાં રમનમત્તર સાધનો હોબી, બોક્સેટ, ટેનીસબેટ. વગેરે મળે છે.
તમારા બાળકોની કેળવણીમાં તમને માર્ગદર્શક કિન્ડરગાર્ટન મોન્ટેસોરી સાધનો તથા
સાહિત્યો અને દેનામ આપવા લાયક બાળસાહિત્યો અને રમતોનું.

સ્વીપન મફત મોકલી આપવામાં આવે છે.

સોના રૂપાના પુઠાંની સચિત્ર રાસળ ગીતા.

સોનાની કિ. રૂ. ૫૦૦ પંદર રોતાની રૂપાની કિ. રૂ. ૨૫૦ જર્મનની કિ. રૂ. ૨૫૦

આ ગીતા જનોઈ તમ અને નૂતનવર્ષાભિનંદનમાં બેટ. આપવા માટે બહુ જ ઉપયોગી
છે. હવેર આપવા પાંચરો ગીતામાં ફેરો, અર્ધગુપતિકા, હુંક હવનચરિત્ર

નૂત્રી બનાવી આપીએ છીએ કિ. રૂ. ૩૫૦ એક હવેર પ્રતના.

મીલીય ચિત્રોવાળી સરળ ગીતા કિ. ૦.૫૦	મીલીય ચિત્રોવાળી ગરમીગીતા કિ. ૦.૫૦
પચીસ ,, પંચદશ ગીતા કિ. રૂ. ૧૫	વીસ ચિત્રોવાળી વેળવધર્મગીતા કિ. ૧૫
આર ,, દુનિયધર્મગીતા કિ. રૂ. ૧૫	સુ૦ લીપિમાં શ્લોકવાળી ગીતા કિ. ૦.૫૦
શ્રી સત્યનારાયણની કથા વિષ્ણુસદ્- સનામ રૂપ સાથે કિ. ૦.૧	શ્રી પુરુષોત્તમ સદ્વચનામ કિ. ૦.૧

રામરક્ષા, દળમાન ચાલીસા, લક્ષ્મીસ્તોત્ર, નારાયણનવ દરેકની કિ. ૦.૫૦

બાળસાહિત્યો.

નવી બાળપોથી. રૂ. ૦.૫૦-૧. બાળ ઉચ્ચાર્ણ. રૂ. ૦.૫૦ બાળલોકકથા. રૂ. ૦.૫૦

બાળહસાગ્રણ. ૦. બાળનાટિકા ૦. બારાખરીના બાર નકલો કિ. રૂ. ૧૫૦.

બસો ચિત્ર વાળો સચિત્ર કિન્ડરગાર્ટન આક્ષરબોધ કિ. ૦.૫૦ (ચારભાષામાં)

કિન્ડરગાર્ટન રાણુ (ખાંસ બાળકો માટે) કિ. ૦.૫૦. કોડમ તથા ચંદન

તેલ મીઠીત બાળાઈને ગરમોના ફેફસા મટાડનાર.

કિન્ડરગાર્ટન હારમોન્યમ-રૂ. ૧૨૦ તથા રૂ. ૧૫૦ રમતનો પિચાનો રૂ. ૧૫૦.

સ્વદેશી મોન્ટેસોરી સેટ કિ. રૂ. ૧૫૦ કિન્ડરગાર્ટન વીસ ગીટ રૂ. ૫૦૦

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલા

શાળોપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષકા ૦-૭-૦

બાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦

કરાર અને હિલ ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ શા. ૨ ૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૩

*સરળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈમલાકા (દિંકુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦

સવાહ સંચય ૦-૧૦-૦

બાળગીત ૦-૧-૦

બાળિકાગીત ૦-૧-૦

*શાળોપયોગી વાર્તાઓ
લા ૧ ત્રીજ આવૃત્તિ ૦-૩-૦

—વંદનભાઈ લક્ષ્મણાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દેખથી લખાએલું

બાળસાહિત્ય

મયુરદાસ આખ્યાન ૦-૪-૦

શીમઆવૃત્તિ ૦-૪-૦

વીર અધિમંયુ અને

મહાકાદ ૦-૮-૦

આતાકીદીન અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

બાળસંગીતમાળા ૦-૩-૦

(દાર્શનિકાનિયમ ગાથક)

સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦

દાલમાંજ

ટેક્ટરટુક તરીકે મંજૂર થએલી
સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ

આવારસુધી બહાર પડેલી ભૂગો-

લોમા આ પડેલી ભૂગોળ ટેક્ટરટુક

તરીકે મંજૂર થએલી છે. બાળકો

પોતાની મેજે વાંચી સમજી શકે તેવી

ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત નકશા

સહિત ગુજરાતના દરેક જિલ્લાની

હકીકત નવીન દેખથી આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાયમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, રોડ કોલેજ, મેટ્રીકલ, ટેકનીકલ, લાયસેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, તેમજ નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન ક્રિદ્ધાવન લાવે મળશે. બહારગામના ઝાંઝારો ઉપર પૂરતું ખ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને લારપૂર કન્મિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઝોડર આપી ખાની કરશે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ

ખડાયતા બુકડીપો, બાલાહનુમાન, રીચીરોડ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલા છે.

* શાળોપયોગી વાર્તાઓ શામ ૧ ની ત્રીજ આવૃત્તિ દમણાંજ બદર પડી છે. તાનાં કોમાં મટે લક્ષીજ ઉપયોગી અને આનંદકારી છે.

ગાંડીવ ગ્રંથ બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાએલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોલરટોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ દાથી-ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાચરી	૦૮
૩ ખિરબલનો બ-ધુ	૦૮	૨૫ ચોપડાની ચતુરાર્થ	૦૮
૪ મૂરખરાજ	૦૮	૨૬ અધિકાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાંની કુદાન	૦૮
૬ લીલમ	૦૮	૨૮ લાલકુર્મી જમરખ	૦૮
૭ જયમજરજ	૦૮	૨૯ મરતો મરતનો	૦૮
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૮	૩૦ બંગાળી ખિરબલ	૦૮
૯ પાને નું વન	૦૮	૩૧ બુલભૂલામણી	૦૮
૧૦ જાદુઈ દાર	૦૮	૩૨ સવાકાની આપવીતી	૦૮
૧૧ ખરશીપુરી	૦૮	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૮
૧૨ સોનાકુમારી	૦૮	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૮
૧૪ ક્યુબર	૦૮	૩૬ કોલસાકાકા	૦૮
૧૬ લાલકાવ્યો	૦૮	૪૮ કુરસદ	૦૮

વગેરે ૪૮ જાતની ચોપડીઓ તેષાર છે. અને કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી છે. દરેક શુક્રસેલર લેશે છે, ન મળે તો લખો-ગાંડીવ, સુરત.

મુખર્જી સરકારે પ્રાથમિક, માધ્યમિક શાળા, કન્યાશાળા માટે

તા. ૧૬-૩-૩૩ ના જોડેટમાં મંજૂર કરેલું.

સ્ત્રીશક્તિ

સ્ત્રીઓ, કન્યાઓ માટેનું ગ્રંથોદ્દેશક ગ્રંથવાચિક લવાજમ માસિકો જેટલુંજ વાર્ષિક રૂ.૫ લિવલુકળા, ઘરવેલું, મોદાની માવજત, બાળ-ઉછેર, સામાજિક પ્રગતિ વગેરે અર્થાથી ભરપૂર, શ્રદ્ધાળીઓ માટેનું સર્વોત્તમ વાચન નમૂનો ગ્રંથ.

“ સ્ત્રી શક્તિ ” ઓફિસ, કેળાપીઠ-સુરત.

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે દરેકેએ યોગ્ય વખત ઉપરજ યોગ્યપદીઓની દુકાન ઉઘાડી છે. જેમા પ્રાયમિક શાળાઓમા ચાલતી દરેક જાતની યોગ્યપદીઓ તથા કેપિ, ડ્રોઇંગ, નોટબુક, રબર, પેન્સિલ, ક્રુટ, કંપાસ, હોફડગ, કાગળ વગેરે ધણાજ કીકાવન ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામા આવશે દરેક શાળામા ચાલતી યોગ્યપદીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી દેગ. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતા પહેલા કમિશન મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સામે,
રીવીરોડ—અમદાવાદ.

રમણિક પી. કોઠારીની કંપનિ,
બુકમેકર એન્ડ પબ્લિશર

શાળોપયોગી ફોટોકૌસ્ટબુક તરીકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૪૪ મી કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જે
(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
- ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ યોગ્યપદીના જાણીની વ્યુત્પત્તિ મદિત)
- ૬ નવું સરળ મુખ્યમંજિત—(બાળવર્ગથી ધો ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૪-૦
- ૭. ગુજરાત પ્રાંતની બૃગાળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૬-૬

જે ગુજરાતના સવળા જાણીતા બુકમેકરોને ત્યાંથી મળશે

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. સાવની કંપનિ,

કે. પાનકાર નાકે—ગુ. અમદાવાદ.

એમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડાળના માણ કે. એ. ૬ મ કપડવાં.

મુંબઈ હવાકાના ડેપુટી ખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના કાર્યોમાં
દેખા માટે તથા ધોરણ ૪ ના માટે

ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
તથા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચોનાયેલું

સરળ બાળ અંગગણિત
(ચોથા ધોરણ મુધીનું)

અનુવાદ
સોગીલાલ કેશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને
વસનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ હવાકાના સરકારી ડેપુટી ખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈશિયા સ્ટેટ્સ એજન્સીએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા
મનમુખરામ મહિશાંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦
શાહનવા પરીણ માટે યોગ્ય ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અને
મણીલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.
કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના જમાનાને અનુસારી હિતગ-
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને
શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસરોજની તેજા
શિક્ષણસરની ઉદ્દેશ્યો ઉલ્લેખી દેખી
ચોખ્ખીમદવામાં આવેલી હાલના સરળ અને
સ્વિક્ષિત શૈલીમાં મુજબમાં આપી છે.
રેખક-મુ. હી. ચોકસી એમ. એ.
વેસ્ટમાસ્ટર પ્રે. રા. ટેનિંગ પ્રેસ.

મુંબઈ હવાકાના સરકારી ડેપુટી ખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ
ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

અનુવાદ
વિદ્યુલ્લાસ ધનજીભાઈ પટેલ,
સુધારો વધારો કરનાર
મૃણજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી
એમ. એ.

વેસ્ટમાસ્ટર પ્રે. રા. ટેનિંગ પ્રેસ, અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
તા. ૬-જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળા એકરો તો વળી તે મળે.

પ્રાથમિક શાળાના છટ્ટા તથા સાતમા
તથા આઠમા શાળાના ચોથા
ધોરણ માટે

અરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી
કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજ્ઞરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છટ્ટા ધોરણ મુધી
ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી
કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજ્ઞરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકાર નામ-અમદાવાદ

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ સને ૧૯૩૩

“ નવા જમાનામાં નવા મુદ્દાઓ અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં જાપ-જાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેબર આપણા મુઠ્ઠા પછી સત્યતા દઢ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ઠાઠા થએલા લોકો હાતાના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે. ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)
મુજાલમાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
લેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દેશ આધીન ગણ્યા છે)

પા “કાયમંત ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજન દેવીદાસ હજનલાલે બાંધેલું.
સલાખાસ રાઈ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કળાના સંસ્કાર	૨૦૭
૨	મારી નોંધપોથી	૨૧૦
૩	શું વાંચવું	૨૧૫
૪	વોચણી	૨૨૨
૫	ગ્રામ્ય શિક્ષણ સાથે સ્કાલિટિંગ	૨૨૫
૬	બાળકની આંખની સંભાળ	૨૨૭
૭	બાળવીરની જય	૨૩૦
૮	બંબાળા હતાકનો શબ્દનો ઉદ્ભવ	૨૩૨
૯	ઇતિહાસ શિક્ષણ મુદ્દર કરવા માટે	૨૩૫
૧૦	શિક્ષકો માટે એક દિવસનો વેકેશનકોર્સ	૨૩૭
૧૧	ધી રેડકોસ સોસાયટી-ઉમરેડ	૨૩૭
૧૨	કન્પાઓ માટેની વર્તીકચુલર પરીક્ષાના ધારાઓ	૨૪૮
૧૩	પાઠ્ય પુસ્તક, છનામ અને લાખચેરી માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો	૨૪૨
૧૪	સંખર્ષ ઇલાકાની ઉડ્ડગાળો માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો	૨૪૪
૧૫	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૩ના એપ્રિલ માસમાં લેરાચેલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ	૨૪૬
૧૬	સરકારી જાહેરખબરો	૨૪૭
૧૭	છનામપત્રક	૨૫૧
૧૮	ખાનગી જાહેરખબરો	૩૬

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુડીઓની નવટના સુધારા ઉપરાંત જે.કે. શેર, વિમા અને પોસ્ટલ આ પુરે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોમત્તલ ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોમત્તલ શિક્ષણસાક્ષની એક વાર વાંચી વૃદ્ધતા કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ સ્વિકૃત શેડીમાં મુદ્રણમાં ત્રિપાટી. મુદ્રત-૬. ના. ની કંપનિ, પ્રેમક-મુ. હો. ચોક્કસી ૨૦. એન્ટ-અમદાવાદ માણેકલાલ બાઇચંદ શાહ, ટેક્સ્ટબુક પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કો. એન્ટ-અમદાવાદ માણેકલાલ બાઇચંદ શાહ, એસ. બી. શાહની. હા. વાણમુળા એપ્રિલ, પેલેસરાડ-વડોદરા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પૃસ્તક ૭૩]

જુલાઈ સને ૧૯૩૩

[અંક ૭

કળાના સંસ્કાર

ખોરાક, લુગડાં, રહેવાની જગ્યા અને જનભાવની સહીસલામતી એ મનુષ્યમાત્રની મુખ્ય જરૂરિયાતો છે. ત્યાંસુધી તેની આ દાગતો પુરી પડતી નથી ત્યાંસુધી તે મેળવવામાં તેનું ચિત્ત રોકાયેલું રહે છે. જંગલી મનુષ્યના જીવનનો ધણોખરો ભાગ તેના શરીરના નિર્વાહની પ્રગતિમાં વ્યતિત પાય છે. સુધરેલી જનનાને આ બાબતો ઘોડા અને મહેસાધી મળે છે, તેથી તેનો બાકીનો દુરસદનો વખત તે આરામ અને આનંદ મેળવવામાં ગાળે છે. પ્રાચીન કાળમાં તેની મૂલ્ય જરૂરિયાતો મહેસાધી પુરી પડ્યા માંડી એટલે તેને નવરાસ મળવા લાગી, ત્યારે જ્ઞાન અને હૃન્નરક્ષણ વગેરે હંથા પ્રકારની પ્રગતિ તરફ તેનું લક્ષ ખેંચાયું અને ધીમે ધીમે સુધારાનો વિકાસ થવા માંડ્યો. અતિ પ્રાચીન કાળના મનુષ્યોએ ગુફામાં તથા પથ્થર ઉપર દોરેલા ચિત્રો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેમને પણ ચિત્રકળાનો શોખ હતો. મનુષ્ય કુદરતી રીતે તેના દુરસદનો વખત કોઈપણ રીતે આનંદ મેળવવામાં ગાળે છે. ત્યાંસુધી તેનું ચિત્ત સંમારની જરૂરિયાતો મેળવવામાં અસ્ત હોય છે, ત્યાંસુધી તેને મોજમજા માણવાનું મન થતું નથી. આરામના વખતમાં કોઈપણ આનંદજનક પ્રગતિમાં તેની ફાજલ પડેલી શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; પણ આનંદદાર તેને જે લાભ થશે તેમજ તેને જાદ્યે તેને શારીરિક તેમજ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કળાના સંસ્કાર	૨૦૭
૨	માત્રી નોંધપોથી	૨૧૦
૩	શું વાંચવું	૨૧૫
૪	ભોયણ	૨૨૨
૫	આત્મ શિક્ષણ સાથે સ્કાઉટિંગ	૨૨૫
૬	બાળકની આંખની સંભાળ	૨૨૭
૭	બાલવીરની જ્ય	૨૩૦
૮	બંગાળા ઇલાકાનો શાળુનો ઉલ્લાસ	૨૩૨
૯	ઇતિહાસ શિક્ષણ સુદર કરવા માટે	૨૩૫
૧૦	શિક્ષકો માટે એક દિવસનો વેકેશનકોર્સ	૨૩૬
૧૧	ધી રોકેસ સોસાયટી-ઉમરક	૨૩૭
૧૨	કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર પરીક્ષાના ધારાઓ	૨૪૦
૧૩	પાઠ્ય પુસ્તક, ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો	૨૪૨
૧૪	મુખર્ષી ઇલાકાની ઉદ્દેશના માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો	૨૪૪
૧૫	પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૩ના એપ્રિલ માસમાં લેવાયેલી વાર્ષિક પરીક્ષાના પરિણામો	૨૪૬
૧૬	સરકારી બોર્ડની પાસેથી મળેલાં પુસ્તકો	૨૪૭
૧૭	મોરબી-જે. એમ. સંસ્થાના પાસેથી મળેલાં પુસ્તકો	૨૫૧
૧૮	સરકારી બોર્ડની પાસેથી મળેલાં પુસ્તકો	૩૯

કિં. ૫ આના.

પુસ્તકોની સમય પ્રમાણે ચોપડા અને ફુડીઓની ડા, શેર, વિમા અને પોસ્ટલ જીનાં મનોમત્ન ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમત્ન થી પ્રલના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ સુરત-ક. ના. ની કેપનિ, સેન્ટ-અમદાવાદ માણેકલાલ લાખચંદ સાદ, વાણપુત્રા ઓફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

પ્રેમક-મુ. હી. ચોકસી ૨, જોસ. બી. શાહની

ખીણ, નદી તથા સરોવરનો દેખાવ, વર્ષાઋતુમાં આકાશમાં ચતા ફેરફાર, શત્રે આકાશમાંના શુદ્ધ અને તારાનું નિરીક્ષણ, વનસ્પતિ અને જાડની કુદરતી ગોઠવણ, ઉચ્ચ નીચી હરિઆળી જમીન, પશુપક્ષીનું ઘોસવું, વગેરે અનેક બાબતો આપણને સુંદર અને મનોહર લાગે છે. તેવા પ્રસંગે શિક્ષકે કે માબાપે બાળકોનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચી તેનું અવલોકન કરવા કહેવું જોઈએ. કેટલીક વખત સુંદર ચિત્રો વર્ગમાં લીંત ઉપર લટકાવી તેમને વારે ઘડીએ તે જોવાનો પ્રસંગ મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ચિત્રકામ વખતે રંગબેરંગી ચિત્રો વિદ્યાર્થી પાસે કલાવવા અને ઉત્તમ ચિત્ર બધા વિદ્યાર્થી જુએ તેવી ગોઠવણ અવશ્ય કરવાની જરૂર છે. શાળાના બગીચામાં છોડ અને ફૂલની જે શોભા હોય તે તરફ તેમનું લક્ષ આકર્ષવું જોઈએ. કવિતાના અભ્યાસમાં પણ સૌંદર્યની લાગણીનો વિકાસ કરવાના પ્રસંગો મળી આવે છે. અમુક અમુક કવિતા, યોગ્ય તાલ અને રાગથી મધુર અવાજે ગયરાવવાથી વિદ્યાર્થીઓને આનંદ થાય છે અને તેમને તેનો શોખ થાય છે. જે બની શકે તો સારા ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમને અનુકૂળ પડે તેવાં કેટલાંક ચિત્રો શાળામાં રાખવાં જોઈએ અને તેનું દર્શન વારંવાર થાય તેમ વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. કોઈ કોઈ પ્રસંગે તે સંબંધી વાતચીત કરવી જોઈએ. તેને લગતા હાલમાં ઘણાં માસિકોમાં આકર્ષક ચિત્રો આવે છે. તેમજ કુમાર કાર્યોલય જેવી મંચામાંથી તે વેચાતાં મળી શકે છે. સાહિત્ય, સંગીત તથા ચિત્રકળા ઉપરાંત નાટ્યપ્રયોગદ્વારા પણ બાળકની સૌંદર્યની લાગણીનો વિકાસ થઈ શકે છે. જે નાટ્યપ્રયોગમાં કળાનું તત્ત્વ હોય એવા પ્રયોગો ખાસ કરીને પર્મદ કરવા જોઈએ. શહેર કે ગામમાં જુનાં મકાનો હોય ત્યાંની કોતરણી તથા કારીગરી બતાવવા પર્યટન કરવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે બાળકની સૌંદર્યની લાગણી કેળવવાની ખાસ જરૂર છે. હાલમાં આપણી શાળા અને પાઠશાળામાં કલ્પના અને લાગણીના વિકાસને કંઈ સ્થાન મળતું નથી. આ શક્તિઓના યોગ્ય વિકાસના અભાવે વિદ્યાર્થીનું જીવન શુષ્ક થઈ જાય છે અને તેથી તે હલકા પ્રકારના રસનો આનંદ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીનું જીવન ઉન્નત કરી તે શુદ્ધ રસનું આસ્વાદન કરે તેવો અધિકારી બનાવવો એ કેળવણીનો આશય છે. સંસારના સ્વાર્થ અને દુઃખમય પ્રસંગે સૌંદર્યની લાગણી વડે આપણે અનેક પ્રકારનો આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ, તેથી એક અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે, કે-સુંદર વસ્તુ એ હંમેશાં આનંદ આપે છે.

મારી નોંધપોથી

વાચનનો ક્રમ-ધોરણ ૧

(૧) પ્રથમ શિક્ષકે ચિત્રનું અવલોકન કરાવી પાઠ સંબંધી વાતચીત કરવી. બાળકને વાંચવાની ઇચ્છા થાય તેવી રીતે ચિત્ર ઉપરથી વાતચીત કરવી, અથવા પાઠનો દુંકો સાર કહેવો. (૨) અથવા શબ્દના ઉચ્ચાર આખા વર્ગ પાસે કરાવવા. શિક્ષકે ધીમેથી સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરવો અને બધા બાળકો પાસે સમગ્ર ઉચ્ચાર કરાવવો. પછી કોઈ કોઈ ઉચ્ચાર વ્યક્તિગત પણ કરાવવો. (૩) શિક્ષકે કા. પા. પર કે ચોપડીમાંનો ફકરો શુદ્ધ અને સરળ રીતે વાંચી બતાવવો. (૪) બાળકોએ શિક્ષક સાથે તે વાંચવો. (૫) બાળકોએ પોતે બધા સાથે તે વાંચવો. (૬) પછી વ્યક્તિગત વાચન કરાવવું. બાળકને વિદ્યાર્થીઓની સમક્ષ હોતો રાખી તેની કને વંચાવવું. વાચનમાં થતી ભૂલો છોકરાંએ પ્રથમ સુધારવી, અને પછી જરૂર પડે શિક્ષકે તેમાં સુધારો કરવો. (૭) છેવટે પાઠના ભાવાર્થના થોડા સવાલ પૂછવા. (૮) પાઠનો સાર બેએક છોકરા પાસે સંબંધપૂર્વક બોલાવરાવવો. કોઈ કોઈવાર સાઈ વાંચનાર એક છોકરા પાસે એકાદ પાઠ કે વાર્તા વંચાવવી. બધા છોકરાંએ ચોપડી બંધ કરીને તે સાંભળવું. સાઈ વાંચનારની તથા વાંચવાની વાર્તાની પસંદગી છોકરાંએ પોતે કરે તે વધારે જરૂરનું છે. પછી તે સંબંધી ચર્ચા કરવી, શિક્ષકે વચમાં બોલીને ભૂલો સુધારવી નહિ.

x

x

x

x

x

સાહિત્યમાં કવિતાનું સ્થાન

આપણી પાસે જ્ઞાન મેળવવાનાં બે મુખ્ય સાધન છે: બુદ્ધિ અને હૃદય. કેટલાક વિષયમાં બુદ્ધિ એટલે વિચારનું તત્ત્વ વિશેષ હોય છે. ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ધર્મશાસ્ત્ર, નીતિમિમાંસા વગેરે શાસ્ત્રોમાં બુદ્ધિ પ્રધાન હોય છે, સારે સંગીત, કાવ્ય, અને નાટક જેવા લલિતકળાનાં વિષયોમાં લાગણી પ્રધાન હોય છે. બુદ્ધિપ્રધાન વિષયોમાં તર્કવિતરકને સ્થાન હોય છે, પણ લાગણીપ્રધાન વિષયોમાં મનુષ્યનું હૃદય પીગળે છે અને તે અમુક લાગણી કે રસમાં તંદ્રીનું યદ્દ જાય છે. વિચારનાં કરતાં લાગણીદ્વારા મન ઉપર તીવ્ર અસર થવાથી આવેશને લીધે તેની ક્રિયાં બલદી થાય છે. આ દૃષ્ટિ મુજબ સાહિત્યમાં કવિતાને ઉચ્ચ સ્થાન મળ્યું છે; કારણ કે ઇતિહાસ કે નીતિશાસ્ત્રના પ્રત્યક્ષ બોધદ્વારા જે અસર થાય છે તેના કરતાં કાવ્યની

અમર સચોટ અને ત્વરિત હોય છે; તેથી જેમ દોષ સ્ત્રી મધુર અને કામળ શબ્દો વડે પોતાની વાત તેના ધણીને મળે ઉતારે છે, તેમ કાવ્યને બોધ મધુર અને રસિક શબ્દોદ્વાસ વાચનાર કે સાલગનારના હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે. આ કારણને લીધે ઘણા પ્રાચીન કાળથી કાવ્યની ઉંચા પ્રકારની ગણના થવા માડી છે, અને તેને તેથી માહિત્યનું પ્રધાન અંગ ગણવામાં આવ્યું છે. કાવ્ય માલગવાથી કે તેના અભ્યાસથી મનમાં જે શુદ્ધ ચિત્રો ઉત્પન્ન થાય છે તેની વ્યાધી અમર મનુષ્યજીવન ઉપર થાય છે અને તેને લીધે તેનું ચારિત્ર ઘડાય છે. આ કારણને લીધે જેને માહિત્યનો શોખ હોતો નથી તેને પણ તુલ્ય ગણવામાં આવે છે.

x x x x x

વાર્તાનો હેતુ

વાર્તાનો વાસ્તવિક હેતુ શો છે તે અગાઉ અષ્ટ રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે. તેમ છતાં શિક્ષકર્મમાં તે સમગ્રી ઘણી ગેરમમજ જેવામાં આવે છે, કારણકે તેનો ખરો ઉદ્દેશ સમજાવેલો હોતો નથી. ઘણા શિક્ષકો એમ ધારે છે કે વાર્તાકથનનો હેતુ બાળકને નીતિબોધ આપવાનો છે. વળી કેટલાકનું એવું માનવું છે કે વાર્તાશિક્ષણથી બાળકની ભાષા સુધરે છે અને તેની બોધવાની શક્તિનો વિકાસ થાય છે. દોષ દોષની માન્યતા એવી છે કે તેને લીધે બાળકને નવી માહિતી મળે છે. અસંખ્ય બાળકને આડકતરી રીતે આ પ્રમાણે કાયદો થાય છે, પણ તે તેનો મુખ્ય હેતુ નથી. બાળકની જે તીવ્ર દરપનાગતિ હોય છે તેને લીધે તેને અદ્ભુત અને અમર્યાદક બાળતો બદલે ગમે છે, તેથી તેવી વાર્તાઓ દહીં તેને આનંદ આપવો એ તેનો ખાસ હેતુ છે. નીતિબોધ, ભાષાનો વિકાસ કે પાઠશાળાની કેળવણી એ તેનો ખરો હેતુ નથી. આ બાળક શિક્ષકે ખ્યાનમાં રાખી વાર્તાની પસંદગી અને તેની વસ્તુશૃંગારી ઉપર યોગ્ય લક્ષ આપવાની જરૂર છે. જે વાર્તામાં વહેમ, ભય તથા અપ્રતિન બાળતો આવતી હોય તે પસંદ કરવી નહિ. વળી અર્ધમ કે અંતીતિને ઉત્તેજન મળે તેવી વાર્તા કહેવી જોઈએ નહિ. કેટલીક વાર્તામાં વેરની લાગણી તથા બીજા અનિષ્ટ મનોવિકાસનું સૂચન હોય છે. આવી વાર્તા કદી પસંદ કરવી નહિ. બાળકો માટેની વાર્તામાં ઇશ્વાનુતત્ત્વ આગળ પડતું હોવું જોઈએ.

x x x x x

નિબંધમાં વિચારની અગત્ય

ન્યારે વિચાર અને ભાષા બંનેની મુકેથી એકીમાથે વિદ્યાર્થીને નહે છે ત્યારે તે થોડું ત્રણી જાય છે. એક તો તેના મગજમાં જોઈના વિચાર

હોતા નથી અને તેની સાથે યોગ્ય સંબંધો મળી નહિ આવવાથી નિબંધ-લેખન ઘણું ઓછું થાય છે, તેમજ તે કલકા પ્રકારનું હોય છે. વિદ્યાર્થીને નિબંધલેખનમાં રસ પડેલો જોઈએ. જેમ વિદ્યાર્થીને અમુક બાબત ખીજીને કહેવાનું મન થાય છે, તેવી રીતે તેને તેના વિચાર નિબંધરૂપે લખીને ખીજીને જણાવવાનો શોખ થવો જોઈએ. કોઈપણ રીતે બાળકને તેના વિચાર બહાર પ્રદર્શન કરવાનું ગમે છે, તો લખવા માટે તેને શા માટે રચિ થતી નથી? ખરી રીતે તો લેખકને તેના નિબંધ પ્રત્યે ઘણો ભાવ હોવો જોઈએ, કારણકે તે તેની કૃતિ છે. આ સંબંધસર કોઈપણ વિષય સંબંધી ઘણા ઉમંગથી તે લખે એવી તાલીમ તેને મળવી જોઈએ. વિદ્યાર્થી તેના વિચાર બોલી કે લખીને બહાર હોંસે હોંસે જણાવે તે માટે તેના મગજમાં અમુક વિષયને લગતા વિચાર સાત્ર પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ. વિચારની સમૃદ્ધિ એ નિબંધશિક્ષણમાં અગત્યની બાબત છે, તેથી વિદ્યાર્થીના વિચારની વિપુલતા તથા જોડે લીધે ભાષા અર્થમયક અને ગૌરવવાળી બને છે; એટલે ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેની વિચારસંપત્તિ વધારેવી જોઈએ. વિચારની ખામીને લીધે ભાષામાં બળ કે જોડે જોડેવામાં આવતું નથી, તેમજ તેના નિબંધ લખતી વખતે એકની એક બાબત ફરી ફરીને લખવામાં આવે છે.

x   x   x   x   x

બૂગોળમાં માનુષતત્ત્વ

પૃથ્વી એ મનુષ્યના રહેઠાણનું સ્થળ છે એ દૃષ્ટિ બૂગોળશિક્ષણમાં ઘણી ઉપયોગી છે. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય વસે છે. તેના ઉપર આસપાસના સંજોગોની અસર થાય છે અને તેમાં તે તેને અનુકૂળ ફેરફાર કરે છે. વળી અમુક પરિસ્થિતિમાં મુકાએકા મનુષ્યના જીવનનો કુદરતી સંજોગો સાથે કેવો સંબંધ છે તેનો અહેવાલ એ બૂગોળશિક્ષણનો વાસ્તવિક હેતુ છે. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય એ મુખ્ય પ્રાણી છે અને તેની જરૂરિયાત તથા સુખને માટે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ થાય છે. આ વિચારદૃષ્ટિએ તેમાં અગત્યના ફેરફારો થાય છે. મનુષ્યનું સુખ અને તેની જરૂરિયાતો ખ્યાનમાં રાખવાથી બૂગોળમાં નિરૂપયોગી બાબતો વિદ્યાર્થીને શીખવવામાં આવતી નથી. બૂગોળમાં જે બાબતનો મનુષ્યની સાથે કંઈ સંબંધ હોતો નથી એટલે તેને ઉપયોગી ધર્મ પડતી નથી, તેવી બાબતો શીખવવાથી તેને લાભ થતો નથી. પ્રથમ તો શહેર તથા દેશની વસ્તી, તેનો વિસ્તાર, પર્વતની ઉચાઈ, નદીના વહેણની લંબાઈ, ખૂશિર તથા અખાતનાં નામ તથા ગામની નામાવલિ જેવી

નિરુપયોગી બાબતોની ગોખલુપટ્ટી કરવાની જરૂર રહેતી નથી; પણ માનવ-
જીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી ઉપયોગી બાબતો જૂગોળશિક્ષણમાં લેવી
લેઈએ. જે પર્વત કે નદીને કીધે માણસના સુખમાં વધારો થતો હોય તે
શીખવવામાં બાળકને રસ પડે છે. પર્વતગાથી સોનું, રૂપું વગેરે કિંમતી
ખનીજો નીકળે છે. તે વાદળોને આકર્ષે છે, તથા દેશનું રક્ષણ કરે છે.
નદીમાં પૂર આવવાથી ખેતી સારી થાય છે. તેમાંથી નહેરો ખોદી ખેતી
કરવામાં આવે છે તથા ધંધારોજ્યાર માટે તે બહુ કામની છે. આવી
આવી મનુષ્યને ઉપયોગી બાબતો બાળકના બાળકને મન થાય છે. નકામી
હકીકત મૂઝી દઈને જે બાબતો મનુષ્યના સુખ માટે જરૂરી છે તે વિદ્યાર્થીઓ
રસપૂર્વક શીખે છે એટલે તેમને તે ગોખની પડતી નથી.

x x x x x

લેખનની સૂચના

બહુ લખાણકામથી બાળકનું લેખન મુશ્કેલું નથી. બહુ લખવાના
ઉત્તરમાં તેને ઉતાવળ કરવી પડે છે; આ કારણને કીધે અક્ષરના મરોડ,
ઘાટ તથા કદ ઉપર તેનું લક્ષ રહેતું નથી, તેથી ગમે તેવા અસ્પષ્ટ અને
કદગા અક્ષરો તે કાઢે છે. વળી કાનો, માત્રા, અબજ, વરડુ, અનુસ્વાર
વગેરે અક્ષરોનો મરોડ બગડી જવાથી તેનું લખાણ સુધઃ અને મુંદર
થતું નથી. હાથનું ચોગ્ય પ્રમાણમાં ઢગલું ફરવું કંઈ એકદમ થઈ
શકતું નથી. લેખન મુશ્કેલવા માટે હાથના રનાયુને તાલીમની
જરૂર છે. રનાયુની અમુક પ્રકારની લીલચાલ મહાવરોથી પ્રાપ્ત થાય છે
અને તેથી તેને માટે પુરતા વખતની જરૂર પડે છે. ઉતાવળે તે ક્રિયા સિદ્ધ
થતી મથી એ ખામ યાદ રાખવાની જરૂર છે; તેથી બાળકો પાસે લખવા-
ની ઉતાવળ કરાવવી નહિ. વળી સાચા લેખન માટે નિયમિત લખવું
લેઈએ. દરરોજ ચોગ્ય રીતે લખાણ કરાવવામાં આવે તો તેના હાથ ફરે
છે અને મરોડદાર લખવાની તેને કાગળ રાખવી પડે છે. શરૂઆતમાં
બાળકો નાના મોટા અક્ષરો કાઢે છે, કાગળ કે તેને પ્રમાણસર અક્ષર
લખવાનો મહાવરો થએલો હોતો નથી; તેમજ તે આકારનું ચોગ્ય રીતે
અવલોકન કરી શકતો નથી. આ કારણને કીધે બાળકોમાં પોણા ઈંચના
અંતરવાળા લીટીઓ રસેટમાં દોગવેલી હોવી લેઈએ. અક્ષર કાઢતી વખતે
અક્ષરોના ક્યા ક્યા ભાગ લીટીની ઉપર અને નીચે આવે છે તે તરફ
તેનું ધ્યાન ખેંચવું અને તે લીટીઓને અગડીને લખવા કહેવું અને તેથી
તેને વારંવાર સૂચના આપી દેવ પાડવી. ઘણી વખત બાળકની કલમ કે

પેન, ઘણી નાની હોય છે. તે ભાગ્યેજ તેમના ટેરવા વચ્ચે રહી શકે છે. તે કદંગી રીતે કલમ પકડે છે, તેથી તેના ઉપર સરખું દબાણ આવતું નથી અને લખાણ ખેડાળ અને વાંકુંચુંકું થાય છે. ધોરીલા અને સ્પષ્ટ લખાણ માટે આંગળીઓનું કલમ ઉપરનું દબાણ એક સરખું હોવાની જરૂર છે. વળી તેમના હાથના રનાયુ કામળ હોવાથી તેને વધારે તરફી મહેલ છે, અને છેવટે તેને હાનિ થાય છે. લખતી વખતે બાજકે ટટાર ખેસવું એ ખાસ અગત્યની બાબત છે. આ બાબતમાં વારંવાર શિક્ષકની ખેદરકારી બેવામાં આવે છે. બ્યારે તે નીચા વળાને લખે છે, ત્યારે તેમના ફેફસાં તથા જર દબાઈ જાય છે, તેથી તેમને ભારે શારીરિક નુકસાન થાય છે; કારણ કે તેથી બ્લેઈએ તેવી રીતે લખાતી શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયા થતી નથી. વળી જરના રનાયુ દબાઈ જવાથી તેની પાચનશક્તિ કમી થાય છે. તેનું ડોકું જરા નીચું પડ્યું બ્લેઈએ. આંખ અને રહેટ વચ્ચે થોડા અંતર હોવું બ્લેઈએ. લખાણની શરૂઆતમાં બાજકને ટટાર ખેસવાની તેમજ આંખથી બરાબર અંતરે રહેટ રાખવાની ટેવ પાડવા માટે શિક્ષકે ઘણી કાળજી અને ખાંતથી કામ કરવાની જરૂર છે, પછી તે બાબત ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

x   x   x   x   x

સૃષ્ટિજ્ઞાન રીખવવાની રીત

બાળવર્ગમાં શિક્ષકે બાજક સાથે છોડ અને પ્રાણીઓને લગતી વાતચીત કરવી. બાળકોની આસપાસ આવી રહેલી સહજ સૃષ્ટિ પ્રત્યે રસ ઉત્પન્ન કરવો એ તેનો હેતુ છે. ઘેર, નિશાળના બાગમાં, અને ગામ બહારનાં ખેતરોમાં તેમના નિત્યજીવન સાથે જોડેલા અને પ્રાણીનો સંબંધ હોય તેના સામાન્ય સ્વરૂપનું અવલોકન કરવા તેમને કહેવું. જે બાબત ઉપર ધ્યાન આપવાનું હોય તેના પ્રયત્નથી બાજકને ખ્યાલ આપવો જરૂરનો છે. આવાં અવલોકન તરફ તેમનો રસ જતમે તે માટે શિક્ષકે અડવાડીઆમાં ઓજામાં ઓજા એક વાર બાજકોને સૃષ્ટિજ્ઞાનને લગતી હંફી સફરે લઈ જવાં બ્લેઈએ. દરેક પર્યટન સાં માટે કરવામાં આવે છે તેનો સ્પષ્ટ હેતુ પ્રયત્નથી નક્કી કરવો બ્લેઈએ. તેને લીધે કામ ચોક્કસ થાય છે. ખાસ કરીને ખરીદ અને રબીયાઈની ઋતુમાં બ્યારે કુદરત પુર બહારમાં ખીલી હોય છે. ત્યારે આવું પર્યટન કરાવવું. પર્યટન ક્યાં પછી બેઝેલી બાબત સંબંધી વર્ગમાં વાતચીત કરવી. તેમજ સરળ અને સૂચક પ્રશ્નો પૂછી બાજકો પાસે અવલોકન કરેલી બાબત તેમની સાદી ભાષામાં કહેવડાવવી.

કુદરતી બનાવો સંબંધી બાળકોની જિજ્ઞાસા અતેજ રહે અને તેમાં તેનો રસ દર્શાવવામાં આવે અને તે ઉપરથી ને જુદી જુદી બાબતોનું અવલોકન કરે, તો કુદરતનો અભ્યાસનો હેતુ-ફળાળન થાય છે. નાનાં બાળકોને સજીવ પ્રદાર્યો લેવા બહુ ગમે છે. તેમજ આગર, પવન અને ખીજન કુદરતી દેખાવો લેવાનો તેને શોખ હોય છે, તેથી વિકાસ પામતા છોડની સંભાળ તેમણે રાખવી. વળી સસલું, બિલાડી, કુકુરીઆં જેવાં પ્રાણીની આવા-પીવાની તેમજ ઉછેરની સંભાળ તેમણે ગણવી જોઈએ. હાથમાં ચતા ફેરફારની નોંધ તેમણે અમુક ચિહ્નોદ્વારા રાખવી. જે વરસાદ પડતો હોય તો છત્રીનું ચિત્ર કાઢવું. પ્રવન વાતો હોય તો નમેલો, છોડ બતાવવો; તેમજ ગરમી, ઠંડી વગેરે હવાના ફેરફાર તેમણે ખીજન દર્શક ચિહ્નોદ્વારા બતાવવા. જે ફૂલ લગ્યા હોય અથવા જે નવા પત્તી લેવામાં આવ્યાં હોય તેની નોંધનો તખતો તૈયાર કરવો જોઈએ. જો તેમને જે કંઈ નથી વરતુ મળ્યા આવે તેનો સંગ્રહ અમુક જગ્યાએ કરવો જોઈએ. મરેલો સાપ, જંતુ, પીછું, પાંદડું કે ફળ તેના લેવામાં આવે તે તેણે શાળામાં લાવવાં જોઈએ. નીચે મુજબ તખતાની યોજના છે:—

તારીખ	હવાની સ્થિતિ	છોડ	પક્ષી	પ્રાણી, જંતુ	રીક્ષા

શું વાંચવું

જ્ઞાન એ આત્માની નૈમર્ગિક વાછના છે અને તે મેળવવાનું એક સાધન પુસ્તકોનો અભ્યાસ છે; પણ વ્યાસુધી જે વાંચેલું હોય છે તેના ઉપર વિચાર કરવામાં આવતો નથી, ત્યાસુધી તે જ્ઞાન પરિપક્વ થતું નથી. જેમ જેમ તેના ઉપર સતત મનન કરી આપણે તેને અપરેક્ષા જ્ઞાનની સ્થિતિમાં લાવીએ છીએ, તેમ તેમ ખરું મહત્ત્વ સમજી શકીએ છીએ અને એ આપણા જ્ઞાનનું ખરું તત્ત્વ અને છે. આવાજ જ્ઞાનનો આપણે અવહારમાં ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ, તેથી મ્હાનુભવજ્ઞ થયાર્થ જ્ઞાન મળ્યાય છે.

ને જ્ઞાન આપણી કુદરતી જરૂરિયાત હોય અને તેનું અર્થસ્વરૂપ આપણે હોય તો જે અસંખ્ય પુસ્તકો આ જમાનામાં આપણી નજરે પડે છે તેમાંથી કયાં કયાં પુસ્તકોનું આપણે અધ્યયન કરવું જોઈએ અને તેમને અભ્યાસ કેવી પદ્ધતિથી થવો જોઈએ એ વિષય ઉપર વિચાર કરવાની ઘણી જરૂર છે. ...

ભરી રીતે આપણા જીવનનો ઘણો જ થોડો વખત આપણે જ્ઞાન મેળવવામાં રોકી શકીએ છીએ. અનેક વ્યવસાય અને ઉપાધિને લીધે ઉદ્ભવતી મનની વ્યગ્રતા, ઉદરનિર્વાહને માટે કરવો પડતો કાળક્ષેપ તેમજ સ્વાભાવિક જરૂરિયાતોમાં દાદવો પડતો વખત, વગેરે રીતિનો વિચાર કરતાં એમ માન્ય પડે છે કે "સત ટૂંકી અને વેધ ઘણાં એવી રીતિ આપણી છે. દુનિયામાં દરેકને હજારો પુસ્તકો, ચોપાનીઓ તથા વર્તમાન પત્રો છપાય છે તેમાંથી સારાં નરસાંનો વિવેક કરી, આપણે તેનો ઉપયોગ કરવો એ હાજીમાં આપણે માટે ઘણું જરૂરનું છે; કારણ કે આપણો ઉદ્દેશ આપણા જીવનને ઉચ્ચતર અને સુખમય કરવાનો છે અને જ્ઞાન સિવાય કદી તે બર આવે એમ નથી. ન્યાયમુખી આપણે સારાં વિચાર આપણા મનમાં ભરી શકીએ નહિ, ત્યોમુખી આપણી કૃતિ સારી નીવડે એ અશક્ય છે, કારણ કે ક્રિયાનું મૂલ્ય કારણ વિચાર છે. આ કારણને લીધે આપણી જીવનભાવના ઉચ્ચ થાય અને આપણું કર્તવ્ય આપણે મથાર્થ રીતે કરી શકીએ એવાં પુસ્તકો વાંચવાની આપણને ખાસ જરૂર છે. વળી એક વાંત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે જે પુસ્તકો વાંચવાથી આપણો વખત નકામો જાય તથા આપણા મન ઉપર ખરાબ સંસ્કાર પડે તેવાં પુસ્તકો હંમેશાં આપણી નજર આગળથી દૂર રહેવાં જોઈએ. ખરાબ પુસ્તકો વાંચવાથી તેમાંના ખરાબ વિચારની આપણા મન ઉપર ખોટી અસર થાય છે; તેથી તેની નકારી ટેવ દૂર કરવાને અને વખત તથા જીવનશક્તિનો નકામો વ્યય ન થાય તે માટે સારાં પુસ્તક વાંચવાની ખાસ જરૂર છે.

કયાં પુસ્તક સારાં ને કયાં ઘણું કારક છે એ ધ્યાનતેનાં કાંઈ પણ નિર્ણય કરતાં પહેલાં આપણે પ્રથમ કુટલો પ્રકારનો વિચાર કરી તથા લેખકો સામાન્ય રીતે જોઈએ છીએ તે જાણવાની જરૂર છે; કારણ કે વિચારની ગૂઢતા તથા સરળતાના પ્રમાણમાં જ વાંચકનો આધિકાર નક્કી થાય છે. જે અન્યકર્તાના વિચાર ઘણા ગૂઢ હોય અને આપણી ચોખ્ખતા સરળ. વિચાર સમજવા જટલી હોય તો તેનું કંઈક પુસ્તક વાંચવું એ વખત તથા શક્તિનો નકામો વ્યય કરવા ખરાબર છે. કહેવાની મતલબ એ નથી કે ગૂઢ કે અધરા

વૈયયનાં પુસ્તકોના અભ્યાસનો આરંભ કરવો જોઈએ નહિ, પણ ખરો ઉદ્દેશ
 તો એ છે કે વાચકને તેની મનની સ્થિતિને અનુકૂળ પુસ્તક મળ્યું હોય તો
 તેથી તેને વધારે આનંદ અને લાલ થાય છે. પછી ક્રમે ક્રમે વધારે ગહન
 વિષયનો અભ્યાસ કરવા માંડવો એ જ્ઞાન મેળવવાનો 'સુસલ' રસ્તો છે.
 સાધારણ રીતે વિચારકો ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ઉત્તમ, મધ્યમ અને ક્ષીણ.
 પુસ્તકોના પણ સુખ્ય ત્રણ આવા વિભાગ પાડી શકાય છે. ઉત્તમ વિચારક
 એ જ્ઞાનના ઇતિહાસરૂપી વ્રક્ષમાં અન્યથા છે. તેમના પૂર્વગામીઓના સર્વ
 વિચાર તેમનામાં કેન્દ્રિત થાય છે અને લાવી કાળ માટે તે નવા વિચાર-
 પ્રવાહને ઉત્પન્ન કરે છે. આવી રીતે મહાન ચિંતકો જૂન અને અવિધ્ય-
 કાળના મંથોજક પૂર્ણરૂપ છે. તે તેમના ગભીર વિચારથી તેમના યુગના
 વિચાર વ્યવસ્થિત કરે છે. આવા વિચારકોજ વિશ્વના મૂલ નિયમો
 શોધી કાઢે છે. તે નિયમો સર્વમાન્ય હાય છે. વિશ્વવંત્રની સુક્ષિત
 રચના તેમની દષ્ટિને પારદર્શક લાગે છે. તેઓ અગ્રક વિશાળ
 નિયમ તથા વિચારને જ્ઞાત આગળ રજુ કરે છે. આવા વિશાળ નિયમના
 શોધક તથા મહાન વિચારના ઉત્પાદક દુનિયામાં યુગે યુગે તેના ભિન્ન
 ભિન્ન ક્ષેત્રોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હોમર, ઝેકમ્પીઅર, વાલ્મિકી, ભવભૂતિ
 તથા ક્ષીરદૂધી જેવા કવિઓ, પ્લેટો ને એરીસ્ટોટલ, ટેન્ટ અને હેગલ,
 શંકરાચાર્ય અને કૃષિજ જેવા તત્ત્વવેત્તાઓ, કાઈસ્ટ, મહમ્મદ, યુદ્ધ,
 ઓરોડટર અને ક્રૉન્કપુર્સીઆમ જેવા પયગેમ્બર અને ધર્મિષ્ઠ મહાત્માઓએ
 જ્ઞાનના ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશમાં ગંભીર વિચારો ઉપજાવ્યા છે. કુદરતની
 મૂલનાની કંઈ પણ જે સરળતા આપણે અનુભવીએ છીએ તે આવાજ
 ચિંતકોને આભારી છે. તેમણેજ વિશ્વના નવીનમ્પરપનો ખ્યાલ આપણને
 આપ્યો છે. આવા ઉત્તમ ચિંતકોના વિચારથીજ આપણું જીવન ઉચ્ચતર
 અને સુખમય બને છે. તેમના વિચાર અમુક યુગને ઉદ્દેશીને હોતા નથી;
 પણ તે સર્વમાન્ય અને અનુભવસિદ્ધ હોય છે. તે સર્વકાળ ને દેશ માટે
 હોય છે. તેમને પુસ્તકોના અભ્યાસની બહુ જરૂર હોતી નથી. તે તો પુસ્તકોના
 ઉત્પાદક હોય છે. તેઓ આંતરદર્શનની મદદથીજ જ્ઞાન મેળવે છે.

આવા ઉત્કૃષ્ટ વિચારકો પ્રથમ પંક્તિના છે. તેમની કૃતિને કોળા-
 આની ક્રિયા સાથે સરખાવી શકાય. જેમ કોળાઓ તેના પેટમાંથી ચીકણો
 પદાર્થ કાઢી પોતાની જાળ ખાંધે છે, તેમ આવા વિચારકો જ્ઞાન માટે
 બાહ્ય સાધન ઉપર ધણેજ ઘેરો આધાર રાખે છે. તેઓ આંતરદર્શનની
 મદદથી નવીન વિચાર ઉપજાવતી કાઢે છે, એટલે તેમનામાં સર્જનસુદ્ધિ હોય

છે. તેમનાથી ઉતરતી સ્થિતિના વિચારકે મુખ્યત્વે કરીને તેમના જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે. ઉત્તમ વિચારકોએ જે મહાન વિચાર શોધી કાઢ્યા હોય છે તેમને નવીન સ્વરૂપમાં પ્રસારવાનું તથા તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરવાનું કામ આ મધ્યમ પંક્તિના ચિંતકોથી થાય છે. જે ઉત્તમ નવીન વિચાર પ્રસિદ્ધ કર્યા હોય છે, તેમનું દેશ તથા કાળ અનુસાર રૂપાંતર કરી નવીન સ્વરૂપમાં તેમને જનસમાજ આગળ મૂકવામાં આવે છે. મૂળ સિદ્ધાંતમાં યોગ્ય ફેરફાર કરી અમુક દેશ તથા કાળની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ લાવના તથા વિચાર બહાર પાડવા એ આવા મધ્યમ પ્રકારના ચિંતકોનું કર્તવ્ય છે. ઉત્તમ વિચારને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરી સાધારણ મનુષ્ય સમજી શકે તથા વ્યવહારમાં મૂકી શકે તેવું તેનું રૂપાંતર મધ્યમ પ્રકારના વિચારકો ઉપજાવે છે. તેમને બાહ્ય સાધન ઉપર વધારે આધાર રાખવો પડે છે. તેમનામાં સર્જન શક્તિ હલકા પ્રકારની હોય છે. વિશ્વના મૂર્ત ભાગ શોધવાની તીવ્ર દષ્ટિ તથા બુદ્ધિ તેમનામાં હોતી નથી.

વિચારસૃષ્ટિ પરત્વે તેમનું કર્તવ્ય મધ્યમાખી બરાબર છે. જેમ મધ્યમાખી જુદી જુદી વસ્તુઓમાંથી મધ્ય જેવા નવીન પદાર્થ ઉપજાવી શકે છે, તેમ આવી જાતના ચિંતકો જુદા જુદા વિચારોની જમાવટ કરી તેમના જમાનાને અનુસરતો નવીન સ્વરૂપનો વિચાર ઉપજાવે છે. તેમનાથી હલકી પંક્તિના લેખક કે વિચારકો મૂળ સત્યને ટાપડીપથી નવા સ્વરૂપમાં મૂકે છે. તે સિદ્ધાંતને ધણો સરળ કરે છે, અને સાદામાં સાદી સ્થિતિમાં તે ગૂઢ વિચારને દર્શાવે છે. ઉત્તમ વિચારનો હલકા પ્રકારના લેખકો વિવેચન કે ટીકાથી વિસ્તાર કરે છે. કંઈ નવીન સત્ય તેમનાં પુસ્તકોમાંથી જાડી આવતું નથી. મૂળ સત્યોનું સાદી ભાષામાં પિથપેપણું માલમ પડે છે અને અમુક દેશ કે કાળના વિચારનો રંગ તેમના વિચારમાં જણાઈ આવે છે. વિશ્વના કેટલાક ગૂઢ પ્રશ્નોનો ખુલાસો જે મહાન ચિંતકો આપી ગયા હોય છે તેમાં કંઈ સહજ પણ વધારો કે સુધારો આ હલકા પ્રકારના લેખકોમાં જોવામાં આવતો નથી. જે ફેર જોવામાં આવે તે વિગતમાં જ હોય છે. તેમની આ સંપ્રહાત્મક વૃત્તિ કીડીની. કૃતિ બરાબર છે. જેમ કીડીઓ દાણાના કણ જુદી જુદી જગ્યાએથી એકઠા કરે છે, તેમ આવા લેખકો જુદા જુદા વિચારોનો સંગ્રહ કરે છે. બીજા પ્રકારના લેખકોમાં જે થોડી રચનાત્મક બુદ્ધિ જોવામાં આવે છે તેવું કંઈ આમનામાં હોતું નથી. તેઓ તો સાધારણ માણસોને અનુકૂળ થઈ પડે તેમ વિચાર સરળ બનાવે છે. વધારે દાખલા દલીલ તથા વિગતોથી તેમના ઉપર તે

સત્યની અમર ઉપગતી શકે છે. ખરી રીતે જોતાં ચિંતક તરીકે તેમની કિંમત ઘણી ઓછી હોય છે. આવી રીતે મૂળ મત્યના દોષ તથા ગુણ કાળાન્તરે જણાઈ આવે છે અને પછી આગળ ઉપર તેજ વિચાર જનસમાજની ઉન્નતિને સાધક થવાને બદલે બાધક નીવડે છે. હવે, જનસમાજને વધારે ઉચી સ્થિતિએ લાવવાને માટે કોઈ મહા તત્ત્વચિંતકની જરૂર પડે છે, કારણ કે તે તેના નવીન વિચારથી જનમન જને વ્યવસ્થિત કરી મંમાર-ચક્રને ફરી પ્રગતિમાન કરી શકે છે. આટલા વિવેચનથી આપણને જણાય છે, કે જ્ઞાનના ખરા શોધકો તો સત્યના ઉન્નતકોજ હોય છે. ખીજું બહુ જ્ઞાન તો તેનું સ્પષ્ટીકરણ તથા રૂપાન્તર હેય છે. તેથીજ બેકનનું એવું કહેવું છે કે ક્રેટલીક ચોપડીઓનો અમુક લાગ વાચવાનો છે. ક્રેટલીક ચોપડીઓ ઉપર ઉપરથી વાંચવાની છે, અને ચોડીકનોજ ધ્યાનપૂર્વક પુરેપુરો અભ્યાસ કરવાનો છે. ઉપર જતાં છે તેમ વિચારકો અને લેખકો ત્રણ પ્રકારના હોય છે તેવી રીતે વાચક ત્રણ પ્રકારના હોય છે.

વાચકે પોતે પોતાના અધિકાર મુજબ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જે અભ્યાસની જિજ્ઞાસા વધારે તીવ્ર હોય તે બુદ્ધિબળ વિશેષ હોય તો હંમેશા પ્રથમ પંક્તિના ચિંતકોનાજ પુસ્તકોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. જે પુસ્તક વાંચવાથી આપણને કંઈ નવીન વિચાર સૂઝતો નથી તે પુસ્તકથી આપણે જ્ઞાન કોઈપણ રીતે વધી શકતું નથી. વાંચવાનો ઉદ્દેશ મન્યકર્તાના વિચારની મદદથી સ્વતંત્ર વિચાર કરવાનો છે. જે આપણા વિચાર તે પુસ્તક વાંચવાથી ઉત્તેજિત થાય નહિ તો તે પુસ્તક નકામું છે એમ સમજવું. વિશ્વના રહસ્યના અનેક પ્રશ્નોના ખુલાસા સંબંધી આપણને વિચાર કરવાની કંઈ પણ સામગ્રી જે પુસ્તકમાંથી જડી આવતી નથી તે પુસ્તક વાંચવાથી આપણો વખત નકામો જાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી મન ઉપર નકામો બોળો-પ્રદે છે. ઘણી ચોપડીઓના વાચનથી મજા પરાણ વિચારથી આપણા મનમાં ચુંચવાડો થાય છે, વિચાર કરવાની શક્તિ ધરી જાય છે, કલ્પનાશક્તિ કુદિત થાય છે અને સ્મરણ શક્તિ નબળી પડી જાય છે; તેથી નકામી ચોપડીઓ વાચવાથી હદથી વધારે બોળો આપણા મગજ ઉપર પડે છે અને તેને લીધે આપણી કુદરતી શક્તિ ક્ષીણ થાય છે. આ ઉપરથી હંમેશા આપણે પ્રાચીન પણ પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો એ વધારે ફાયદાકારક છે; કારણ કે કાળાન્તરે નકામો હાલકો પુસ્તકનો લભ થાય છે અને જે ઉત્તમ પુસ્તકો હોય છે તેનેજ જનસમાજ પ્રતિષ્ઠિત ગણે છે. ખરી રીતે જોના આરા અથવા નરમા

પુસ્તિકની પરીક્ષા કાળજે કરે છે; આ કારણને લીધે જે અસંખ્ય પુસ્તિકા છપાયાં અથવા લખાયાં હોય તેમાંથી આપણે ધણાં જોડાં પુસ્તિકાને સર્વમાન્ય તથા પ્રતિષ્ઠિત ગણીએ છીએ. જે પુસ્તિકામાં ખરું તત્ત્વ હોય છે તેને જ જનસમાજ સ્વીકારે છે અને બીજાં બધાં કાળપ્રવાહમાં ડુબી જાય છે; તેથી આપણે થોડાં પણ પ્રતિષ્ઠિત ચિંતકોનાં પુસ્તિકાનું અધ્યયન કરવું જોઈએ.

જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી એ આપણા જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે; પણ હાલના જમાનામાં હજારો ચોપડીઓ, માસિકો, વર્તમાનપત્રો દિનપ્રતિદિન આપણી નજરે પડે છે. તેમાંથી શું વાંચવું તેને માટે એમસંન ત્રણ વહેવાર નિયમો બતાવે છે: (૧) જે પુસ્તકને છપાવે એક વર્ષ થયું નથી તે વાંચવું નહિ; (૨) ફક્ત પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો જ વાંચવાં; (૩) જેનો તમેને શોખ હોય તેવાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઈએ. આપણે ઉપર જોયું છે કે દરેક વસ્તુની કિંમત કાળ પોતે જ કરે છે. પુસ્તકની સારાસારતાનો વિવેક પણ કાળાન્તરે જનસમાજ કરી લે છે; તેથી કોઈ પણ પુસ્તકને છપાવે એકાદ વર્ષ થયું હોય નહિ ત્યાંસુધી તે પુસ્તકની ખરી યોગ્યતા જણાઈ આવતી નથી, તેથી સાહિત્ય અને કળાનાં જુનાં પુસ્તકનો અભ્યાસ વધારે લાભકારક છે, કારણ કે પ્રાચીન લોકના જેવી તીવ્ર કલ્પનાનો વ્યાપાર હાલમાં આપણે અનુભવી શકતા નથી. જેમ સાહિત્ય જુનું હોય છે તેમ તે વધારે કીમતી ગણાય છે. વિજ્ઞાન એટલે જે જ્ઞાનનો આધાર બુદ્ધિ ઉપર છે તે જેમાં દિનપ્રતિદિન મુદારો કે વધારો થવાનો સંભવ છે તેવાં તાર્કિક પુસ્તકો વાંચવાથી વિશેષ લાભ થાય છે; તેથી વિજ્ઞાનના પ્રાચીન પુસ્તકો વાંચવાથી કાંઈ વિશેષ લાભ નથી; પણ વિજ્ઞાનના હાલનાં પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો વાંચવાથી વધારે ફાયદો થઈ શકે છે.

કુદરતમાં આપણે હંમેશાં નવીનતા અનુભવીએ છીએ. નવીનતા યોગ્ય ભિન્નતા એ કુદરતનું તત્ત્વ છે, તેથી આપણે દરેક વ્યક્તિમાં કાંઈક વિવેકજાળતા જોઈએ છીએ. પછી તે શારીરિક હોય કે માનસિક. માનસિક વિવેકજાળતા દરેક મનુષ્યના અભ્યાસની રચિમાં જણાઈ આવે છે; તેથી ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવવાનો સુગમ રસ્તો એ છે કે દરેક મનુષ્યે પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ વિષયનો અભ્યાસ કરવો. જે વિષયનો આપણને શોખ હોય છે તે વિષયમાં આપણે થોડી મહેનત નિપુણતા મેળવી શકીએ છીએ. આ કારણને લીધે આપણને જે વિષયનો શોખ હોય તે વિષયનાં પુસ્તકો આપણે અભ્યાસ કરવો વધારે ફાયદાકારક છે.

એકજ વિષયનો પુરો અભ્યાસ કરવો એ જ્ઞાનના હાલનો વિસ્તારને લીધે જરૂરનું છે, પણ એકજ વિષયના જ્ઞાનથી આપણું મન સંકુચિત થઈ જાય છે. તેના બરાબર વિકાસ અર્થે એક વિષયના વિશેષ અભ્યાસ સાથે આપણને ખીન્ન વિષયની-દૃષ્ટીક સામાન્ય હકીકતની ખાસ જરૂર છે. વિજ્ઞાનવેત્તાને સાહિત્યનો શોખ હોવાથી તેનું જીવન વધારે સુખમય બને છે. તેથીજ રીતે સાહિત્યના શોખીનને વિજ્ઞાનની હકીકત ઘણી લાભકારક નીવડે છે. આવી રીતે આપણને વિશેષ તેમજ સામાન્ય વિજ્ઞાનના જ્ઞાનની જરૂર છે.

આપણને જે વિષયનો શોખ હોય તે ઉપરાંત આપણને આપણા ધર્મધર્મને લગતાં પુસ્તક વાંચવાની જરૂર છે, કારણ કે આપણા ધર્મમાં વધારે વિજ્ઞાની નીવડવું હોય તો તેને લગતી વિશેષ હકીકત આપણે જાણવી જોઈએ. વખતના ફેરફાર સાથે મળી આવતું નવું જ્ઞાન એ આપણા ધર્મો-સુધારા માટે ખાસ જરૂરનું છે; કારણ કે જ્યારે વધારે સારી હકીકત આપણને મળે છે ત્યારેજ તે ઉપરથી આપણે યોગ્ય ફેરફાર કરી શકીએ છીએ.

આપણે ગમે તે વિષયનાં પુસ્તકો વાંચના હોઈએ પણ ન્યાસુધી આપણે આપણા આત્માના ઉદ્ધારને મદદ કરનાર પુસ્તકો વાંચી બોધ ગ્રહણ કરીએ તહિ, ત્યાસુધી આપણે આપણા જીવનની એક ઘણી ઉપયોગી બાબત જૂઠી જઈએ છીએ. મનુષ્યના ધર્મજિજ્ઞાસા સ્વાભાવિક છે. જેમ હોકાયત્રની સોય અમુકજ દિશામાં વળે છે તેમ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે 'મનુષ્ય ધર્મના હરકોઈ સ્વરૂપ તરફ આકર્ષાય છે; તેથી એક મહાત્માએ ઉચ્ચાર્યું છે કે જો મનુષ્ય આખી સાઈનો સ્વામિ થાય 'પણ' જો તેના અમર આત્માનો વિનાશ થાય તો તે સર્વ અર્થ છે; માટે ધર્મવાસના જાગૃત કરવા અને જાગૃત હોય તો સતેજ કરવાને પુસ્તકનો પણ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.'

આ ઉપરાંત સામાન્ય જ્ઞાન મેળવતા હોઈએ ત્યારે આપણી કૌશલના કે તકશક્તિ તથા લાગણીને કેળવવા તરફ પણ લક્ષ આપવું જોઈએ. આ શક્તિની ખીલવટ આપણું જીવન સુખમય કરવાને માટે ઘણી જરૂરની છે. ફક્ત સ્મરણશક્તિને સશક્ત કરવા કરતાં બીજી શક્તિઓનું યોગ્ય કરી તેનો વિકાસ કરવાથી આપણને સાં સુખ મળે છે. આ વિષય સમાપ્ત કરતાં પહેલાં આપણે નક્કી કરવાનું છે કે આપણે ફક્ત પુસ્તકો જ અને તે પણ ગૂઢ વિષયના વાંચવા જોઈએ કે વર્તમાનપત્ર, નવલકથા, ચોપાનીઆ વગેરે જોને આપણે મરજ સાહિત્ય કહીએ છીએ તે પણ વાંચવાની જરૂર છે. જો કે

ગામની વૃદ્ધિને માટે ઉત્તમ સિદ્ધાંતો પુસ્તકોના અભ્યાસની જોડણી જરૂર છે. તેટલી સરળ સાહિત્યની નથી; તોપણ સરળ સાહિત્યની જોડણી જરૂર તો છે. વર્તમાનપત્રોથી આપણે દુનિયાના દરેક ભાગની હકીકત જાણી શકીએ છીએ, તેમજ જુદા-જુદા વિષયોની ચર્ચાનો લાભ લઈ શકીએ છીએ. પ્રજા આપણી મનોવૃત્તિઓનું ખૂંદ સ્વરૂપ નવજનકમાં પ્રતિબિંબરૂપે અનુભવીએ છીએ, અને તેથી અમુક જનમતમાં સ્થિતિનું તાદરશ ચિત્ર આપણા મગજ ઉપર પડે છે. આથી સરળ સાહિત્ય જો શિષ્ટ સાહિત્યને ઠેકાણે પ્રંયજન બનતું નથી તો ઘણી હાનિ થાય એ નિઃસંશય છે. વર્તમાનપત્ર વગેરે સરળ સાહિત્યના સાધનથી ફક્ત હકીકત તથા માહિતી મળી શકે છે; પણ તે હકીકત તથા માહિતીના આત્મારૂપ સ્વરૂપો તો ઉત્તમ સાહિત્યમાંથી જ મળે છે. જો હકીકત મેળવવી હોય તો વર્તમાનપત્ર વગેરે સરળ સાહિત્ય તરફ લંકા આપવું; પણ સંગીત ગાન મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો કાષ્ઠપિણ્ડ વિષયના પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

ભાયાણી

પ્રાચીન કાળમાં વીરભગામ તાલુકામાં ઘણાં મોટા અને પુષ્કળ જાહોજસાલીલાળાં નગરો હશે એમ ઇતિહાસધાત્રિકને અભ્યારે પણ તેની સાત્ત હરમિયાન જણાય છે. પાટણની જાહોજસાલી સોલંકી રાજવીઓના વખતમાં અને ખાસ કરીને સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના વખતમાં મહત્તાત્તા શિખરે ચઢેલી હતી તે તે સમયનો ઇતિહાસ વાંચતાં સ્પષ્ટ થાય છે. સોલંકી વંશના આ વીર રાજવીઓના ભાષાતો અને માંડવિદો પણ મહા બળવાન અને પરાક્રમી હોવાથી ઉત્તર ગુજરાતની સમસ્ત જમિ ઉપર મહાન નગરો જેઠેર નગરે પડતાં હતાં.

સોલંકીઓના વખતમાં હાલના કટોરણ રોડ નામના સ્થાનની નજીકમાં સવનનગર નામનું એક મહાન નગર હતું. આ શહેર દોડ ગાઉ લાંબું અને અડધો ગાઉ પહોળું હતું. સાવસો વર્ષ પૂર્વના આ લગ્ન નગરના સ્થળે-સુવાળા નામનું એક નાનકડું ગામકું અભ્યારે નગરે પડે છે. આ નગરના રાજાએ પોતાના માટે અને તેમની રાણીને માટે બે જુદા-જુદા મહેલો સંધિવેલા હતા. રાજાના મહેલવાળી જગ્યા હાલમાં રાજા ટેબલીના નામે ઓળખાય છે. બોહો કહે છે કે આ સ્થળ ખાસેના કુવામાંથી એક

સોનાનું પૂતળું નીકળ્યું હતું. નજીકમાં પુરાણ કાળનો એક ખીજો કુવો આવેલો છે જેને હનમાનીઓ કુવો કહેવામાં આવે છે.

હાલમાં એક મહાદેવનું દહેરું જણાય છે જેને નગાસરા મહાદેવ કહેવામાં આવે છે. આ મહાદેવની સ્થાપના નગ રાજ્યએ કરેલી એમ દંતકથા કહે છે. હાલના સુવાળાની નજીક ગળાસર નામનું તળાવ આવેલું છે. ગલા-શેઠ નામના વાણીઆએ આ તળાવ ખોદાવ્યું હતું. પાસે બ્રહ્માણી માતાનું સ્થાન છે.

સાતસો વર્ષ પૂર્વે આ નગરમાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હોવાનું સાબીત થાય છે, કારણ કે આ સ્થળે ખોદતાં જૈન દેવોની મૂર્તિઓ તથા દેરાસરના ચાંલલાઓ નીકળી આવ્યા હતા. શ્રી શાંતિનાથ વગેરેની અત્રેથી નીકળેલી પ્રતિમાઓ હાલમાં સંકેસગામ પધરાવવામાં આવી છે. સુવાળાની નજીકમાં આવેલા હાલના કાંગવા ગામની જગ્યાએ પણ એક મોટું ચહેર આવેલું હશે એમ તેની પાસેના ઉંચા ગામગોડ ઉપરથી જણાય છે. કાંગરવાથી ત્રણ માઇલ દૂર હાલનું ભોયણી ગામ આવેલું છે. આ સ્થળે ખોદતાં મોટી ઈંટા મળી આવે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે અહીં પણ અસલના વખતમાં એક મોટું ગામ હશે અને ત્યાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હશે.

હાલનું ભોયણી ૩૦૦ ઘરની વસ્તીવાળું નાનકડું ગામકું હોવા છતાં જૈન લોકોના તીર્થક્ષેત્ર તરીકે અત્યારે તે આખા ભરતખંડમાં જાણીતું થયેલું હોવાથી એક અગત્યના સ્થાન તરીકે ગણાય છે. સંવત ૧૯૩૦ ના વૈશાખ સુદી પૂર્ણિમાના દિવસે કેવળદાસ નામના એક પટેલના ખેનરમાં કુવો ખોદતાં જમીનની અંદર ત્રણ મૂર્તિઓનાં દર્શન થયાં. મંભાળપૂર્વક આ મૂર્તિઓ બહાર કાઢવામાં આવી અને તે જૈન તીર્થકરોની મૂર્તિઓ જણાયાથી પાસેના કુકવાવ નામના ગામડાના જૈન મહાજનને તે ઓળખવા આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું. કુકવાવના જૈન આગેવાન ત્રિભોવન કુબેર નામના શેઠે આ મૂર્તિઓ જૈન મુનિની પાસે ઓળખાવી અને તેમાંની એક પર કળશ કુંભનું લાંછન-ચિહ્ન જણાયાથી તે શ્રી મહીનાથજીની મૂર્તિ છે એમ લાગ્યું.

કુકવાવમાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હોવાથી આ મૂર્તિઓ કુકવાવમાં પધરાવવાનો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો, પણ મહાજનને કાંઈક અમત્કાર દેખાયો અને શ્રી મહીનાથજીની ઇચ્છા ત્યાંજ રહેવાની લાગી.

એથી આ ત્રણે મૂર્તિઓને બોયણીમાંજ અમથા પટેલના ઓરડામાં પધરાવવામાં આવી. આ વખતે મૂર્તિઓની સમક્ષ ઘીનો દીવો પ્રગટાવવામાં આવ્યો તે અત્યાર સુધી હાલના મંદિરના અંદરના ગોખલામાં બળ્યા કરે છે. ૧૩.૧૨.૧૯૬૬ બાદ. બોયણીમાં ત્રણ. ચિખરનું ત્રણ. ગભારાવાળું એક. ભવ્ય દેરાસર બાંધવામાં આવ્યું અને સંવત ૧૯૪૩ ના મહા સુદી દશમને દિવસે શ્રી મહીનાયકની પ્રતિમાને આ દેરાસરમાં પધરાવવામાં આવી.

ઉપરના પ્રસંગ બાદ મહીને તીર્થંકર ગણવામાં આવ્યાં. જૈન મત પ્રમાણે ૨૪ તીર્થંકરો થઈ ગયા છે. હેઠ્ઠા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામિને ગણવામાં આવે છે. શ્રી મહીનાથજી ૧૯ મા તીર્થંકર ગણાય છે. ૨૪ તીર્થંકરોમાં શ્રી મહીનાથજી એક જ શ્રી તીર્થંકર છે અને તેમની પ્રતિમા કળશ કુંભના લંછન-ચિહ્નથી ઓળખાય છે.

ભોયણીમાં બિરાજતી શ્રી મહીનાથજીની પ્રતિમા અતિગય મોહક અને લાવણ્યથી ભરપૂર દેખાય છે. જૈન લોકો આખા ભરતખંડમાંથી દર્શનાર્થે અત્રે આવે છે. ભોયણી બેચરાજી લાઈન પર એક મણીતુ રેલ્વે સ્ટેશન છે. વીરમગામ મેસાણા લાઈન પર આવેલા ઘેઝડા સ્ટેશનથી પણ ભોયણી જવાય છે.

જૈન ગૃહસ્થો તરફથી યાત્રિકોને ઉતરવાને માટે બે મોટી ધર્મશાળાઓ બંધાવવામાં આવી છે. ગામમાં લોકલબોર્ડની એક નાની નિશાળ આવે છે. ગામની મુખ્ય વસ્તી દાકરડાઓ તથા કણબીઓની છે.

મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આમીં ૩૫૫ડી. એન્ટુ. ઈન્સ.

અમદાવાદ

આમ્ય શિક્ષણ સાથે સ્કાઉટિંગ

શિક્ષણનો પ્રચાર એજ ભારતની મુશ્કેલીઓના નિકાલનો રામબાણુ ઉપાય છે; પરંતુ જ્ઞાનને દાસી હાંસી ભરણુ એ કંઈ શિક્ષણ નથી. સાચું શિક્ષણ તો અનુભવથી આપી જાય છે, અને એનેજ આપણે ઉત્તમ શિક્ષણ કહીશું. શિક્ષણ એ આપત્તિઓના ઉપાયરૂપ છે, પરંતુ તે શિક્ષણ ગામડાની સ્થિતિ અને જરૂરીઆતને અનુકૂળ હોવું જોઈએ. સહેરની અને ગામડાની જરૂરીઆત જુદી જુદી જાતની હોય છે. દરેક સ્થળે દરેક માટે એક પદ્ધતિ પાલવે નહિ.

શિક્ષણની ખરી શરૂઆત બાળકથી થાય છે; કારણ કુમળાં મગજને મંત્રકારો ઝીલવા તૈયાર હોય છે, અને જે કંઈ બતાવવામાં આવે તેની છાપ ઝડ મગજમાં દસી જાય છે, માટે બચપણથી એવા શિક્ષણની શરૂઆત કરવી જોઈએ. જેમકે શરૂઆતમાં એ ચાલક મગજને જાદુઈ જ્ઞાનના વગેરેથી તળાવ, રસ્તા, ગેરીઓની સફાઈના ઉપાય બતાવવા અને સાથે મમજાવવા

જવું. બાળસંઘ અથવા રકાઉટટૂપ રચવાં અને તેમની સાથે રહીને શરીરો, રરતાઓ, તળાવો સાફ કરવાં. ક્રમે ક્રમે ખેતીની નવી પદ્ધતિઓ (પ્રયોગ) અજમાવવી. રોગીને દવા આપવાનું, આંગ પુઝાવવાનું વગેરે કામ શિખવાડવાં. ગામલોકો પોતાનાં બાળકને એક કામ કરતાં બેસે ત્યારે તેમને કામની ઉપયોગિતા સમજાવે અને બાળકને મદદ પણ આપે.

પ્રથમ ત્યારે તમે રકાઉટટૂપ રચો ત્યારે કસરત, કવાયત કરાવશો તો તે કહેશે કે અમારાં છોકરાંને લેડાક્રિમાં લઈ જવાંની તૈયારી થઈ રહી છે; પરંતુ તે સંદેહ સમાજસેવાથી દૂર થશે અને તેમને પ્રવૃત્તિ ઉપર વિશ્વાસ બેસશે. આ બંધી તૈયારી માટે ગામની નિશાળને કાર્યોનું કેન્દ્ર બનાવવું અને શિક્ષકને નેતા બનાવવા. આથી બાળક અને ગામડાના લોકો આજ્ઞાપાલક થશે અને સહકારથી પોતાના ઝગડા આપસથી પતાવવાનું શીખશે.

એકમ થઈને કવાયત કરવાથી તથા રમતો રમવાથી સહકારની જે ભાવના જાગૃત થાય છે તેજ આમ્યસેવામાં દર વખતે કામ લાગે છે. ગામની સુધસધમાં તથા રોગચાળા સામે સુદ્ધ કરવામાં એજ ભાવનાની જરૂર પડે છે. આમાંથી સેવા કરવાની ભાવના પણ ઉત્પન્ન થશે અને ભાવનાના બળથી ગામની નાની મોટી સેવા કરવાની ઘણી તકો જડશે.

ગામની પોતાની નાની વાડીઓમાં શાકભાજી ઉત્પન્ન કરીને ગામમાં શાકની ખોટ પુરી પાડી શકાય. સારી શાકભાજીના અભાવથી લોકો બિમારીના ભોગ થાય છે તે થવા પામે નહિ અને સારી તાજી શાકભાજી મેળવી શકે. વાડીઓમાં ખાતર તરીકે કચરો તથા છાલનો પણ ઉપયોગ સારી રીતે થઈ શકે છે. આમ કરવાથી બાળકને બહુજ કિંમતી શિક્ષણ મળે છે. રકાઉટ માત્રરોએ સાથે રહી બગીચો કરાવવો, અથવા ખેતી કરાવવી એજ આમ્ય શિક્ષણમાં મૂળ જરૂરનું છે. આથી તેને જીવનનિર્વાહનું ધણું વિક્ષાણક્ષેત્ર મળી રહેશે.

કેવળ બાળાયતમાંથી એ યોજનાપદ્ધતિ પ્રમાણે છોકરાઓને વાંચવા લખવાની રુચિ ઉપજાવી શકાય. આમાં પગથીએ પગથીએ કામ લેવું. જળરજરતી કરવાની કંઈ જરૂર નથી. આની સાથે ભૂતજાસાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, વનરપતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર વગેરેનું જ્ઞાન આપી શકાય છે. જમીનની પેદાશ, જમીન સરખી કરવી, માટીની પરીક્ષા કરવી, બંધ બાંધવા, હોડી ચલાવવી, તરી જાણવું વગેરે બાળનોનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન વખતે જતાં આપી શકાય છે. ઝાડ, કીડા, મકોણ, પશુ, પક્ષી વગેરેનો પરિચય પણ સહેલાઈથી આપી શકાય છે; કારણ કે બાળાયત વાડી સાથે એને સંબંધ છે.

હાલની પદ્ધતિમાં સૌથી મોટો દોષ એ છે કે બાળક તેના જાત અનુ-ભવ ઉપરથી લાભ મેળવી શકે છે કે કેમ એ વાતમાં આપણને વિશ્વાસજ નથી. આપણે તેને સ્વાસ્થ્ય થવા દેતા નથી. વળી ગ્રામ્ય સેવાને માટે તન, મન લગાવીને કામ કરનારાઓની જોટલી જરૂર છે તેટલી દ્રવ્ય કે મકાનની જરૂર નથી. એને માટે તો તન મનથી કામ કરનારાઓની ધણી જરૂર છે. હા, ધન પણ જરૂરી છે. ઉત્તેજનની મોઢાની વાતોથી ચાલી ગકમે નહિ. ખરી જરૂરિયાત તો તેમની સાથે કામ કરીને તેમને પ્રેરવાની છે.

પરચ
તા. અંકલેશ્વર

}

શિક્ષક દવલભાઈ દીવાવાલા

બાળકની આંખની સંભાળ

૧. આંખની સંભાળનો પ્રશ્ન ઘણો અગત્યનો છે. નાનપણમાં કમ-સંભાળને લઈને ઘણાં છોકરાંની આંખો બગડે છે ને એમને આખી જિંદગી દુઃખ ને પરાધીનતામાં વિતાવવી પડે છે.

૨. બાળકની આંખની સંભાળનો બોલે માતાપિતા ઉપર અને કેટલેક અંશે નિશાળના સંચાલકો ઉપર હોવો જોઈએ. બાળકના જન્મથી જ તેના શરીરના બીજા અવયવો સાથે આંખની પાછળ એટલું જ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આંખનાં એવા કેટલાંક દરદો છે કે જેનો ઉપાય થતાંની સાથે જ કે થતાં પહેલાં લેવાથી આંખ બચાવી શકાય છે. જન્મ પછી નાળછેદન કર્યા બાદ તરતજ દાઈ એ આંખ સાફ કરી કોન્ક્રીક (Silver Nitrate) નાં દીપા પાડવાં જોઈએ. જે તેમ કરવામાં ન આવે તો, ને જે માતાને પ્રમેહનો રોગ હોય તો ત્રણથી દસ દિવસની અંદર આંખ સખત સૂજ આવે છે, ને તરત ઉપાય લેવાય નહિ તો આંખમાં ફૂલ પડી જઈ સદાનો અંધારો બિચારા બાળકને વેઠવો પડે છે. દરેક શિક્ષિત દાદને આ વિષે સૂચના મળેલી હોય છે, ને હોવી જોઈએ. સુચાવડની ધરિપતાલ-નો તો હમેશનો એ નિયમ જ હોય છે. તેથી ધરિપતાલમાં જન્મેલા બાળકોમાં દસ વાસમાં આંખ દુઃખવા આવવાના કેસો જવલ્લે જ હોય છે.

૩. કુટુંબમાં એકાદ છોકરાની આંખ દુઃખવા આવી કે તેનો ચેપ ધરનાં બીજાં બાળકોને લાગે છે ને તેનાં કારણોમાં માખો તથા માતાની બેકાળછ છે. એપ એકથી બીજાં દેકાણે ત્રઈ જવાગા માખો કારણુજૂત હોય

છે; એટલે, જે બાળકને ચોક્કસ રાખવામાં ન આવે તો માખીઓ એના શરીર અને આંખો ઉપર બહુબલે, આંખનો ચેપ ખીજાં બાળકો ઉપર લઈ જાય, તે પરિણામે ઘરનાં ખીજાં બાળકો એકલાં જ નહિ પણ મા-બાપ ને ખીજાં મોટાં ભાંડુઓની પણ આંખ દુઃખવા આવે છે. વળી જેની આંખ દુઃખવા આવી હોય તે ગમે તેવા કકડા કે રમાલથી આંખ સાર કરે, ચોળે ને એજ કકડાથી બીજી આંખ ચોળે ને ઘરનાં ખીજાં પણ એ જ રમાલ કે લુગડાનો કકડો આંખ લૂછવામાં લે તેથી ઘરમાં ચેપ એક આંખથી બીજી સહેલાઈથી ઉઠે છે. માટે બાળકને સ્વચ્છ રાખ્યું હોય તો માખી બેસવા સંભવ ન રહે અને એક આંખથી બીજી ચેપ ન ઉઠે. માટે સારી આંખ પહેલી સાર કરવી, ને દુઃખવા આવેલી આંખ સાર હોય જ રમાલ રાખવો જોઈએ. ત્યાંસુધી આંખ સારી ન થાય ત્યાંસુધી બાળકને ખીજાં બાળકો સાથે રમવાં ન દેવું જોઈએ. માખીોપ એ રીતે જરાક ધ્યાન રાખે તો પોતાનાં છોકરાંને હેરાન થતાં બચાવી શકે. કેટલાંક મા-બાપો, આંખની દવા કરાવવાને બદલે આંખમાં ચીમક વગેરે ભરે છે, તેથી થણી વાર આંખને નુકસાન થવા સંભવ હોય છે. માટે આંખ દુઃખવા આવે કે તરતજ ડાકતરી સલાહ લઈ દવા શરૂ કરી દેવી જોઈએ.

૪. કેટલાંક નબળાં શરીરનાં છોકરાંઓની આંખમાં કાળાં છીડી આગળ નાની ગાંઠ જેવું થઈ દુઃખવા આવે છે. આવી બાળકો આંખનું દરદ બાળકોમાંજ ઘણુંખૂંડે જેવામાં આવે છે, ને તેનું કારણ નબળાઈ હોય છે. આવાં બાળકોને કંઈમાંજની ગાંઠો હોય છે કે, થવા સંભવ છે; અને છાતી પણ નબળી હોય છે. આ દરદ શરીરની એકંદર નબળાઈ બતાવે છે, ને કંઈમાંજ કે કયે ચવાની આગાહી બતાવે છે. એટલે જે શરૂઆતથી જ એવાં બાળકોને કોડલીવર ઓછા, પીટામીન એ અને ડી વાળી દવાઓ ને ખાદ્ય વસ્તુઓ, લોહ વગેરે ટોનીક આપી, સશક્ત બનાવવામાં આવે તો આગળ ઉપર તેને જીવલેણ દરદોમાંથી બચાવી શકાય છે.

૫. આંખનું ખીજાં સામાન્ય દરદ ખીલ છે. ખીલના દરદની શરૂઆત નાનપણથી જ થાય છે અને જે શરૂઆતથી જ તેના ઉપાયો ને સંભાળ રાખવામાં નથી આવતી તો આગળ ઉપર તેમાંથી છારી, ફૂલ, પરવાળાં વગેરે દરદો થવા ઘણો સંભવ રહે છે ને અંતે અંધતા પ્રાપ્ત થાય છે. નાનપણમાં વારંવાર આંખ દુઃખવા આવવાથી ખીલ જુના થઈ જઈ શકે જાય છે. ખીલનું દર્દ મારવાડ, રબરુવાનાં, અરેબિકા વગેરે રેતાળ પ્રદેશમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. રેતી આંખમાં ઉડવાથી જ ખીલ થાય છે એવું

કાંઈ નથી; ધૂણી તેમ ચોકખી હવા અને પુષ્ટિકારક ખોરાકનો અભાવ વગેરે પણ કારણભૂત છે. એક જ ઓરડીમાં મગા માણસોનું રહેવાથી હોય, રસોડું પણ કદાચ ત્યાં જ હોય, એવી ઓરડીના રહેતા બાળકની તંદુરસ્તી નબળી જ હોય છે તે તેવાં બાળકો ખીલના દરબી પીડાતાં જોવામાં આવે છે. મજૂર વર્ગનાં બાળકો જે ખરાબ બાંધણીની ચાલીઓમાં રહેતાં હોય છે તેઓમાં ખીલના દર્દનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે, ને તેને સારૂ પૂરતો તડકો ને હવા આવતી હોય એવી જ ચાલીઓ બાંધવા દેવી જોઈએ. બાળકને ખીલથી બચાવવું હોય, તો ચોકખી હવા, તાજે ખોરાક વગેરે એને મળવું જોઈએ. ઘરમાં ધૂણીનું નામનિશાન પણ ન હોવું જોઈએ, ને આંખ દુઃખવા આવે કે તરત રોગને મૂળમાંથી દાખી દેવાનો પ્રયાત કરવો જોઈએ. એક વાર જડ ધાત્વા પછી ખીલના દર્દને મટાડવું મુશ્કેલ પડે છે, ને તેને સારૂ લાંબો વખત લાગસાગટ દવા કરવી પડે છે. આરોગ્યના સામાન્ય નિયમોનું જે ઘરમાં પાલન થતું હોય તે ઘરનાં બાળકો ખીલના દર્દથી પીડાતાં જોવામાં નથી આવતાં.

૬. આટલે અંશે બચપણમાં આંખની મંદાગતો બોળે માતાપિતાને શિર રહે છે. ખીલે કેટલોક દરબી નિશાળના સંચાલકો ઉપર રહેવો જોઈએ. અમદાવાદની દરેક મ્યુનિસિપલ સ્કૂલમાં દાકતરી તપાસ નિયમિત થઈ થઈ ગઈ છે એ અભિનંદનીય છે. પણ ખેડની વાત પણ છે કે ખીજ ખાનગી નિશાળોમાં દાકતરી તપાસ થઈ તેની લેશ પણ માફિતી તેના સંચાલકોને હોતી નથી અથવા તો તે તરફ ખેદરક્તરી બતાવે છે. હમણાં જ થોડા વખત ઉપર અમદાવાદની એવી એક ખાનગી શાળાના ઉપલા વર્ગના થોડા વિદ્યાર્થીઓની આંખ તપાસવામાં આવી હતી. તેમાંના લગભગ ૨૫ ટકા જેટલાની ડુંકી નજર હતી ને તેમાંના કેટલાકની બાજતમાં તો આંખના શર્યાતમાં જ બેસતાં ચરમા વાપરવામાં આવ્યાં હોત તો તે વધુ બગડતી અટકી પણ જત. ઉમતા વિદ્યાર્થીઓની પહેલેથી આંખની તપાસ થવાની ખાસ જરૂર છે કે જેથી શર્યાતથી ચરમા વગેરેનો ઉપાય લેવાથી આંખ વધારે ખરાબ થતી અટકાવી શકાય. દેખીતી બધી રીતે આંખ સારી હોય છે, પણ બાળક દૂરની ચીજો કે અક્ષરો જોઈ શકતું નથી; એટલે ડુંકી નજરનું હોવાથી એના સમયનાં બીજાં બાળકોથી લાણુવામાં પછાત પડી જવા મંલવ રહે છે. ઘરમાં માબાપે પોતાના બાળકને જોવામાં કાંઈ ખોડખાંપણ છે કે નહિ તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ, ને નિશાળમાં દાકતરી તપાસથી ખબર આપવામાં આવે તો તરત આંખ તપાસાવી બેસતા

નંદરના ચરમા અપાવામાં દીલ કરવી ન જોઈએ. દેટલીક વાર બાળક દૂરની વરતુ બરાબર જોઈ શકે છે પણ વાંચતાં કે નજીકનું કામકાજ કરતાં આંખમાં પાણી ભરાઈ આવે કે માથું દુઃખવા આવે અને તેથી વાંચવાનું પડતું મૂકે છે. આ પણ આંખની નબળાઈ છે, અને તે ચરમાથી ચુધરી શકે છે. બાળક જો માથું દુઃખવાની કે આંખમાં વારંવાર પાણી આવવાની ખૂબ મારતું આવે તો તરત આંખ તપાસાવી ઉપાય લેવો એ માળાપત્તી ફરજ છે. નિશાળની ઘડતરી તપાસમાં આવી જતની આંખની નબળાઈ ભુલાઈ જવાનો ઘણો સંભવ છે; કારણ કે છોકરાંને દૂરથી પાઠીઆ ઉપરના અક્ષરો વાંચવાનો નિયમ હોય છે, ને દૂરથી બરાબર દેખી શકે છે, તો ‘આંખ સારી’ તો રોરો કરી દેવામાં આવે એ સંભવિત છે; માટે દરેક છોકરાંને વાંચતી વખતે માથું દુઃખવા આવે છે કે નહિ ને આંખમાં પાણી ભરાઈ આવે છે કે નહિ તેની પણ ખાત્રી દૂરના અક્ષરો વાંચવા પછી કરવી જોઈએ. આ ઉપરથી સમજી શકાય તેવું છે કે બાળકની આંખની સંભાળ માટે માબાપ સાથે નિશાળના સંચાલકોનાં સહકારની પણ ખાસ જરૂર છે.

૭. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નાનપણમાં જ બાળકની આંખ પાછળ ધ્યાન આપવામાં આવે તો તેમને આગળ ઉપર હેરાન થતાં અટકાવી શકાય ને અધાપો જવાવી શકાય.

(મુનીસીપાલીટી, અમદાવાદ)

બાલવીરની જય

દરેક પાણીદાર છોકરાને પોતાના દેશને માટે સર્વ પ્રકારે અભિમાન રહે એ સ્વાભાવિક છે. હિંદુશ્રમિનાં પુત્રો ! તમારો દેશ અને તેનો ઇતિહાસ ખરેખર અભિમાન લેવા લાયક છે, તમારા વડીલ વડવાઓના કામની નકામી ખંડાઈ મારવામાં તમારું કર્તવ્ય સમાપ્ત થતું નથી; પરંતુ સતત પણે તેમનાં જેવાં કામો કરીને તમારા દેશને માટે વધારે કીર્તિ અને સુખ મેળવો. એમ કરવાથી ભવિષ્યની પ્રજાને તમારે માટે અભિમાન થશે.

અમારી “હતુમંત સેના”ની સ્થાપના માર્ચ સને ૧૯૩૨ની ૧લીએ થઈ. ત્યારથીજ ઉધના વખત સિવાય સદૈવ મુનીસીપાલિટી તૈયાર રહેતા.

અનાથ, દુર્બળ અને ગરીબનું બનતું રક્ષણ કરતા. ગાંધેના હિતને માટે તૈયાર રહેતા. આ પ્રમાણે છ માસ ગામની પૂર્ણ સેવા કરી ગામની પ્રજાને એવી રીતે અપનાવી લીધી કે સોસ્ટે તેમને ઘણું જ આદરતા. રકાઉટેને તરતાં પણ શીખવવામાં આવતું. ખીજી બાંધી રમતોમાં ગામે બાળકોને પસંદ કર્યાં. એક પ્રસંગે એક દસ વરસની બાળકી કુવામાં પડી. એક રકાઉટે તેને દૂરથી જોઈને સીટી વગાડી. રત્નનો ટાપ્પમ હતો જેથી હું અને ખીજી રકાઉટે વીરમદિરે કીમતી રમત રમતા હતા ! સીટીનો અવાજ સાંભળી અમે બધા તે દિશાએ દોડ્યા. સીટી વગાડનાર અંદર કૂદી પડ્યો. છોકરીને લઈ લીધી અને આસન ગાંધવાળી દોરડું મધ્યુ. છોકરી બહાર કાઢી અને જીવતી તેને ઘેર મૂકી આવ્યા. હજી તે છોકરી છે.

ત્યારપછી ખીજે મહીને અમે “ બાલવીર સમાહ ” કરી, તેમાં વીરોએ તંબુએ રહીને જાતે રસોઈ વગેરે બનાવતાં શીખીને સ્વાથથી જિંદગી ગુજારી. આ પ્રસંગે ઘણા આફિસરોએ પધારી વીરસમાહને વધાવી લીધી હતી.

નવરાત્રીમાં ગામની ભાગોળે જંગલી અને ભીંસ કહેવાતી ટોમ ભાગોળે પાડે મારી દિસા કરે છે, ત્યાં બાલવીરો અપવાસ આદરી પોતાનો ભોગ આપવા તૈયાર થયા અને ગ્રામથી આખો દિવસ ભજન કરી સોકોને સમજાવી દિસા ચાટકાવી. દસમે મહીને એકવીસ વરસની બાઈ કુવામાં દોરડાની આંટી આવવાથી પડી ગઈ. એક રકાઉટે બગદ પાવા ગયો હતો તે બગદ ઝાડે બાંધી પોતે કૂદી પડ્યો અને તેને જીવતી બહાર કાઢી. હજી તે બાઈ દયાલ છે. ખીજે દિવસે વીરમદિરે ખજર આપી અને અમે તેની નોંધ લીધી.

હું અને મારા મિત્ર એક વખત એક ગામ જતા હતા. રસ્તામાં વચ્ચે નદી આવી. અમારે ધારેલે ગામે અમુક વખતે જવું જ નોંધ એ, નહિ તો ઘણા નુકસાનમાં ઉતરવું પડે તેમ હતું. મેં હોડી મૂકી અને વાંસડાથી ચલાવી. મુશાનની દિશાથી ધારેલે સમયે પહોંચી ગયા. ઝાડ પર બેઠેલા ચોરોથી એક વખત અમે ઇસારા વિદ્યાથી-હાથની સંજાથી બચી ગયા હતા. આ પ્રમાણે ખીજા ઘણા બનાવો જીવનમાં આવી જાય છે. ઉપરના બનાવો મારી જાત અનુભવના આ એક વરસ દરમિયાનમાં બનેલા છે. તે ઉપરના બનાવો પરથી રકાઉટે પોતાની જાતને અને દેશને કેટલો ઉપયોગી થાય છે તે સમજાશે. શિક્ષક બંધુઓ, આવી હોંસ રાખી રકાઉટે પ્રવૃત્તિને આગળ ધપાવી પોતાનું અને દેશનું ભલું કરશે તો જરૂર તમે મુક્તિપુરીના અધિકારી થશો.

દીપ્તનગર કંપ, }
તા. અંકલેશ્વર }

ભક્ત મગનભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ
આસિં ઇન્સ્ટ્રીક્ટ રકાઉટે માસ્તર-અંકલેશ્વર ખીર.

અંગાળા ઇલાકાનો શણુનો ઉદ્યોગ

આ ઇલાકાની વેપારી અને ખીજી પ્રજાના આર્થિક જીવનમાં, શણુ અને શણુની બનાવટનો હુતરઉદ્યોગ, અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ, આજકાલ સર્વોપરિ અગત્યનો ભાગ બન્યો છે, અને તે ઇલાકાનો આ ઉદ્યોગ તેની પરદેશ સાથે થતી નિકાસમાં ઘણો અર્થસૂચક સંબંધ રાખે છે. હિંદુસ્તાનની સરકારના જકાતખાતાં તરફથી બહાર પડતાં એકંદ્ર ભેવાથી રૂપૃદ માલમ પડે છે કે આખા ઇલાકાની પરદેશી નિકાસ ઉપર સરકારને જે આવક થાય છે તે એકંદ્ર આવકનો ૬૩ % આ ઉદ્યોગ ઉપજાવે છે. છેલ્લાં ૭ વર્ષ દરમિયાન આ ઉદ્યોગની સરેરાસ આવક રૂ. ૮૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ (રૂપિયા પચાસી કરોડની) છે.

આ ઉદ્યોગની ઉપજમાંથી જે નફો રહે છે તે નફાનો મોટો ભાગ જમીનદારોને સાંચ તરીકે, મહાજનોને વ્યાજ પેટે, કારીગરોને પગાર કરવામાં, અને પરદેશી અગર રયાનિક દેશો કાચા માલની ખરીદી પેટે અર્થવામાં વપરાય છે. સને ૧૯૩૦-૩૧ ની સવિનય લગતી લેક્સવાલ વખતે, આ ઉદ્યોગની કિંમતમાં તથા તેના ઉત્પન્ન થતા જથ્થામાં અસાધારણ ઘટાડો થયો હતો અને તેનાં બજાર સદંતર ખેસી ગયાં હતાં !

માલની નિકાસમાં ૨૦ ટકાનો ઘટાડો થયો હતો અને તેની કિંમતમાં ૫૬ ટકાનો ભારે ઘટાડો હતો ! બ્યારે શણુના માલની બનાવટમાં અને તેની કિંમતમાં વીસ કરોડનો ખાડો હતો, અથવા આગલા વર્ષની આવક કરતાં તેમાં ૩૭ ટકાની યોડખી ખેડ હતી. પરિણામે ઇલાકાની બજારમાં પૈસાનો હુકાળ પડ્યો હતો.

આ વેપારઉદ્યોગમાં આવી ખેસી જતી વસ્તુસ્થિતિ ક્યાં પરિણામોથી ઉપસ્થિત થઈ ? શું ઉત્સાહી અને સાચા પ્રયત્નો કરવાથી તેની સ્થિતિ સુધરી શકે તેમ છે ? ક્યા ક્યા તેના ઇલાજ છે ? આ સર્વ પ્રશ્નો દરેક જવાબદાર શહેરીએ અને સ્વદેશપ્રેમીએ ગંભીર રીતે પોતાની જાતને પૂછવા જોઈ એ અને તેને અસલની સ્થિતિએ લાવવા ઇલાજ લેવા જોઈ એ.

શણુના ઉદ્યોગનો ઇતિહાસ

ઓગણીસમા સદીની શરૂઆતમાં શણુની ઉત્પત્તિ દેશમાં પરસ્પર વેપાર-વાણિજ્યની નિકાસરૂપ વસ્તુ હતી. મુખ્યત્વે કરીને તે વખતે શણુ ગરીબ વર્ગના લોકોનાં કપડાં બનાવવામાં, ગોદડાંનાં ઓઢા કરવામાં અને પડદા બનાવવામાં તેમજ ખીજ પરચુરણ ઉપયોગમાં વપરાતું હતું તેથી તે વ્યાવહારિક રીતે વપરાતું હતું.

મને ૧૮૦૬ ની માનમા છુટ ઇસ્તિ કપનિએ પોતાનાં વહાણ બનાવનાના ઝમમા શણૂના રેશાએ અને તેની મીઠ મામગ્રીએને વહાણના મદ બનાવવાના ઉપયોગમા લેવાથી શણૂના ઉગ્રમા આપોઆપ રમ લેના માડ્યો અને શણૂની વાનણી તરફ કપનિએ પોના ૩ નહ આપ્યું કપનિના અમલદારોએ ઉપયોગ જેટલુ શણૂ લેવા માહુ પળુ ઇલાકાની જનતાને શણૂની કીમત ઢેડી સમાન હતી અને ૧૮૨૮ની માનમા કપનિ તર થી ૩૬૪ હદ્રવેટ શણૂ વપગયુ હતુ કુટમખાતાના પતરમા તેથી શણૂ માટે એક વધારે ખાતુ દોગયુ

વિનાયતમા ડંડી તે વખતે મીણુ મનાવનાતુ રેન્ડ્રમ્યાન હતુ મીણુનુ બજાર તે વખતે ઘણુ તેજ હતુ ૧૮૩૨ની માનમા ત્યાના એક બાહોગ એન્જિનીઅરે મીણુ અને મચ્ચાની મદદથી શણૂના રેશા મનાવવાનો પ્રયોગ અજમાવ્યો તે ફતેહમદ નીવડ્યો ગરબ્યાનમા તેના રેશા સચ્ચાને કતાતી વખતે અડચણ કર્તા નીવડેના, પગ્નુ “બહેલ” નામની માઠનીના તેન રડે તે મુશ્કેલી દૂર થઈ ગઈ અવાચીન પ્રનગના શણૂ ઉદ્યાગની પાયારૂપી આપના મને ૧૮૩૮ની માનમા થઈ હતી

ડંડીમા આ ઉદ્યાગ મારી રીતે નમ્યા અને શણૂની માગણી બીજા બજારોમા વધારે વધતી જતા રોવાથી તેમા વિકાસ થના માડ્યો તે દર મિનાન ઔધોગિક ક્રાંતિ યઈ અને તેથી તને રનાર ટમે મચ્ચો ડંડી શણૂ મનાવવાનુ ગ્યમ થઈ પચુ ડંડીના શણૂઉદ્યાગના ધમધોડાગ વેપારથી લ્યોર્ડ ઔકને નામનો એક મદ્યુદગ્ય, વચ્ચાની નહ શણૂ બનાવવાની એક મીન બાધવાને લગચાળો કનચ્ચામા તે મીન તેણે ૧૮૫૫ની માનમા બધારી મને ૧૮૫૫થી ૧૮૭૩ નુધીમા આવી પાચ મીન બધાઈ ગઈ હતી છતા મીચો ધીમે ધીમે વવતી જતી હતી એકાએક આ મીનોએ દોઢ વર્ષમા એટલો બધો નમે ક્યો કે માન બેજ વર્ષમા બીજુ તેર નવી મીલો બધાઈ હવે મીલોની મચ્ચા વધવાથી શણૂનુ બજાર ડચુ મદી વધવા લાગી નવા બજારો શણૂના વેચાણુ માટે હાય કુગવાના મલ્લડ પ્રયત્નો થવા લાગ્યા મને ૧૮૭૭મા અમેરિકામા એક બજાર હાય થયુ અને ૧૧ વર્ષ પછી તે બગચા જમ્યુ મને ૧૮૮૮ની માનમા હામણુ અમેરિકાના બરોએથી મોનાની ગીનીની નિમચ થના લાગી

આ અન્મામા ડાચા શણૂની માગણી પગ્ગેનમા ઘણીજ વધવા માડી અને શણૂના કુગખાના હિન્દુસ્તાનમા વધારે અને વધારે માન ઉત્પન્ન કુગના થયા ઇંગ્લાડમા અને અમેરિકામા શણૂના કુગખાના વડી પડયા

અને કાચા શણૂંને મારે ભારે માગણીઓ શરૂ થઈ. શણૂંનો કાચો માલ પરદેશ ચડતો થઈ ગયો.

ગંગાના ધલાકામાં નિયમિત ઋતુસર વરસાદ પડવાથી, ભીની આબોહવા, કળદુષ્ જમીન ધત્યાદિ હોવાથી, તે ધલાકા શણૂંની વાવણી કરવાનું ઉપયોગી સ્થાન થઈ પડ્યું છે.

ગંગાનામાં ૨૩.૮ લાખ એકર જમીન ખેડાય છે. જેમાં ૧૦ ટકા જેટલી જમીનમાં શણૂં વાવેતર થાય છે.

શણૂંના વેપારની મંદીનાં કારણો:—

(અ)-(૧) સને ૧૯૨૬ થી અગાઉ નહિ જેએલી તેવી વેપારની મંદી બધા દેશોને જેવી પડી, અને તેની અસર પણ તેમને ભોગવવી પડી છે. આ વેપારી સામાન્ય સંકટની સ્થિતિ જુદા પ્રકારની છે.

(૨) કાચા માલની ઉત્પત્તિ તથા બનાવટ નોંધે તે કરતાં વધારે પ્રમાણમાં છે;

(૩) ખેતીવાડીથી ઉત્પન્ન થતો માલ વપરાશ કરતાં વધારે મોટો છે;

(૪) મહાન વિગ્રહ પડીથી આર્થિક સમતોલપણું દુનિયાનો એકે દેશ સખી શક્યો નથી. અરસપરસ માલની કિંમત એક સરખી નથી રખાતી. ૧૯૨૬ ના સરોચર મહીના પછી આ સ્થિતિ વધારે અને વધારે બગડતી ગઈ છે.

(૫) ૧૯૨૬ ના સરોચર મહીનામાં અમેરિકામાં મોટું વેપારસંકટ આવ્યું. ન્યુયોર્ક રોક એક્સચેન્જ લાગી પડવાથી માલની કિંમતો અસ્થિર બની ગઈ અને ગમડી ગઈ.

(૬) ઘણીખરી જરૂરિયાતની ચીજોનો મોટો ભાગ વપરાશ માટે નોંધે તે કરતાં વધારે છે અને વધારાનો માલ જાથુક પડી રહે છે.

(૭) બેન્કિંગની દૃષ્ટિએ અંગભૂત કારણ પૈસાનાં કારણ છે.

સર હેન્રી રૂઝવેલ્ડના શબ્દોમાં સોનાનું ચલણી નાણું આ સ્થિતિને મારે જવાબદાર છે. આ સોનું દુનિયાનાં એકાદ બે સ્થળે ખસેડી રીતે વહેંચાઈ ગયું છે. દુનિયાની ૭૫ ટકાની વસ્તી વેપારની સદ્દરતા સોના ઉપર રાખે છે. સામાન્ય રીતે થોડાજ પ્રમાણની સોનાની વહેંચણી, માલના ભાવ અને તેની કિંમત ઉપર વધારે અસર કરે છે. સોનાનો મોટો જથ્થો અમેરિકામાં અને ફ્રાન્સમાં ભેગો થઈ ગયો છે. યુરોપના બધા દેશોને અને અમેરિકાને પણ આ દુનિયાઈ વેપારી મંદીથી સોસવું પડે છે, તેા હિંદુસ્તાન તેમાંથી મુક્ત રહેવાની આશા ધરાવી શકે નહિ.

મેસર રેડક્રોસ સોસાયટીનું કાર્ય સન ૧૯૩૨ થી કરી રહ્યાં છે. ઇ.સ. ૧૯૨૩ થી તેઓ સેન્ટ જોહન એમ્બ્યુલન્સનું કાર્ય ઉમરેઠમાં એકલે હાથે અને પોતાને ખર્ચે કરતા આવ્યા છે. તેમણે ગોધરા નજીકના અંબાલીમાં આવેલી સરકારી ખેતીવાડી શાળામાં પણ પુનાના ખેતીવાડી ખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબની સંમતિથી “અકસ્માતમાં તાત્કાલિક ઉપાય” ના વર્ગો ચલાવ્યા હતા. ઉમરેઠની મ્યુનિ. શાળામાં પણ તેવા વર્ગો તથા “સારવાર” અને ગૃહસંભાળના વર્ગો ચલાવી કેટલાક શિક્ષકોને તથા વિદ્યાર્થીઓને લાભ આપ્યો હતો.

ડૉ. જ્યોતિલાલ ઉમેરેઠની નજીકનાં ગામેની કેટલીક શાળાઓને આ પ્રમાણે પરાપકરણતિથી લાભ આપી રહ્યા છે. તે લાભને શાળાના શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને અપાવે તો રેડક્રોસ સોસાયટીનું કામ આગળ ધપે અને લોક સેવાની વૃત્તિ વિદ્યાર્થીઓમાં અને શિક્ષકમાં જાગૃત થાય.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર પરીક્ષાના ધારાઓ

પરિશિષ્ટ ચ.

તા. ૨૭-૭-૨૯ના સરકારી ઠરાવ ઇ. ડી. નં. ૨૬૩૬ થી મંજૂર થયેલો.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાનો

સુધારેલો અભ્યાસક્રમ:—

(પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ—કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર પરીક્ષાના ધારાઓનો છઠ્ઠો નિયમ જુઓ).

આ પરીક્ષા મરાઠી, ગુજરાતી, દાનડી, સિંધી કે ઉર્દુ ભાષામાં લેવામાં આવશે. ૧૨૫ પહેલો વિષય:—ભાષા.

૩૦. (અ).—કેળવણીખાતાની છઠ્ઠી ચોપડીના ફે. થી ફે. ભાગનું સરળતાથી અને ભાવપૂર્વક વાચન; અથવા તો ઉત્તર ભાગમાં કન્યાવાચનમાળા-નં. ૩ પુરી. વાંચેલી ચોપડીમાંની, છ કવિતાઓનો સુખપાઠ.

(ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે)

કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છઠ્ઠી ચોપડીના ફે થી ફે. ભાગનું સરળતાથી અને ભાવપૂર્વક વાચન. વાંચેલી ચોપડીમાંથી ૧૫૦ કડીઓનો સુખપાઠ. વાચનમાળાના પાઠો અને કવિતાઓ-એમ્બ્યુલન્સના ઇન્સ્પેક્ટર નક્કી કરશે.

૪૫ (ખ).—વાંચેલા ગદ્ય અને પદ્યના પાઠોની સમજૂતી.

૩૦ (ક).—વ્યાકરણ—ચોથા અને પાચમા ધોરણનું કામ. પુરુષ અને વિભક્તિ; સકર્મક અને અકર્મક ક્રિયાપદ; સાદાકાળ; સાદા ત્રણ પ્રયોગો; મિત્ર અને સંયુક્ત વાક્યોની સમજ.

૨૦ (ડ).—હાથના લખાણનું (ફાઇલ) વાચન.

મરાઠી પરીક્ષાઓ માટે મોડી લખાણનું વાચન.

ટીપ:—અ અને ક વિષયો માટે એક પ્રશ્નપત્ર રહેશે.

૭૫ બીજો વિષય—નિબંધ અને અક્ષર.—

૬૦ (અ).—વિદ્યાર્થીઓના રાજના અતુલ્યમાં આવતા વિષયો

ઉપર ચાલુ હસ્તક્ષરે લખેલો નિબંધ. કથનાત્મક અને વર્ણનાત્મક, અક્ષર, જોડણી, શબ્દોને છુટા પાડવાની રીત અને વિરામચિહ્નો ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.

૧૫ (બી).—શ્રુતલેખન.—પાઠ્યપુસ્તકના જેટલીજ અધરી ચોપડીમાંથી કોઈ અગત્યવા ફકરાનું.

૧૦૦ ત્રીજો વિષય:—ગણિત અને નામું:—

૮૦ (અ).—સાદા અને વિવિધ પરિમાણોના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકારના દાખલા. અવયવો પાડીને ગુરુત્તમ સાધારણ અવયવ-દલભાગક અને લઘુત્તમ સાધારણ અવયવી, વહેવારી અપૂર્ણાક, દશાંશ પદ્ધતિની સમજ અને એકમપદ્ધતિ પ્રમાણે સાદા અને મિત્ર પ્રમાણો. સાદું વ્યાજ અને ચક્રવર્તિ વ્યાજની રીતથી માત્ર વ્યાજ કાઢવાનું.

બીજી શકે ત્યાંસુધી ઉમેદવારોના જ્ઞાન અને અતુલ્યમાં આવતી વસ્તુઓ અને બાબતોને લગતા પ્રશ્નો.

૨૦ (બ).—ધરના હિસાબ, ચોપડા રાખવાનો અને ખાતાવહી ખતવવાનો સાદો મહાવરો.

૭૫ ચોથો વિષય—ભૂગોળ.—

મહાસાગરનું અને ખડોનું જ્ઞાન. હિંદુસ્તાનની વિગતવાર હકીકત. એશિયા ખંડના બાકીના દેશો જોડે ભૂગોળની દૃષ્ટિએ તેનો સંબંધ અને દુનીઆના બીજા દેશો જોડે તેનો રાજકીય અને વ્યાપારી સંબંધ. બ્રિટિશ ટાપુઓ અને એશિયાનું ઘણું સામાન્ય જ્ઞાન.

૭૫ પાંચમો વિષય:—ઇતિહાસ:—

બ્રિટિશ સમય સાથેના ખાસ સંબંધપૂર્વક હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ રાજ્યપદ્ધતિનો સામાન્ય ખ્યાલ.

૭૫ છઠી વિષય:—આરોગ્ય.—

કન્યાઓ માટેનાં ધો: ૪, ૫ અને ૬ માટે નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ.

૧૦૦ સાતમો વિષય:—સૌચકામ—

આ વિષયની લેખી પરીક્ષા થશે નહિ. પરીક્ષકની રૂબરૂ હિમેદવારોને—

(અ).—પોતાને બંધબેસતો ચર્ચ રહે તેવો કબ્બજો વેતરવો અને લેડવો પડશે.

(બ).—કન્યાઓ માટેની પ્રાયમિક શાળાનાં પહેલાંનાં ધોરણોના ધારામુજબ નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ માટેનાં દોરાકામના નમુનામાંથી દોઢ પછી નમુનો તૈયાર કરવો પડશે અને તૃણવાનું તેમજ થીંગડાં મારવાનું કામ કરવું પડશે.

(ક).—નીચેનામાંથી દોઢ નાનો નમુનો બનાવવો:—

શુદ્ધવાનું, સોયાથી દોરાનું શુદ્ધણકામ અથવાં તોદેશી ભરતકામ.

૧૦૧ આઠમો વિષય:—નીચેના ઓછીક વિષયોમાંથી એક વિષય.—

(૧) સ્ટિનાત.—કન્યાઓ માટેનાં ધોરણ ૪ અને ૫ માટે નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ.

(૨) ચિત્રકામ.—ફોલ્ગ દમિટીએ ધોરણ ૬ માટે ધરેલો અભ્યાસક્રમ.

(૩) સંગીત—નીચેનો અભ્યાસક્રમ :—

(૧) સંગીતના સ્વર.—

નીચે જણાવેલા સંગીતના બાર સ્વરોના બેદનું જ્ઞાન, અને તે સ્વરો તેમજ સ્વરોના પાંચ રીતના આરોહ-આવરોહ ગાઈ બતાવવા :—

સ્વરનાં નામ પરસ્પર સંબંધદર્શક આદોલનોની સંખ્યા

પૂજ્ય	૨૪૦
કો. અગામ	૨૫૬
અગામ	૨૭૦
કો. ગાંધાર	૨૮૮
ગાંધાર	૩૦૦
કો. મધ્યમ	૩૨૦
ત્રીન મધ્યમ	૩૩૭
પંચમ	૩૬૦
કો. ધૈવત	૩૮૪
ધૈવત	૪૦૫

કો. નિષાદ

૪૩૨

નિષાદ

૪૫૦

પડજ

૪૮૦

(૨) સંગીતના તાલનું માપ:—

(૧) કેરવા, દાદરા, રૂપક, વિલમ્બિત કેરવા, અપતાલ, ચોતાલ અને ત્રિતાલ, આ તાલોનો તફાવત વિદ્યાર્થીઓએ સમજવો જોઈએ, તેમજ તેમાં ખાલી અને ભરેલા

તાલ પાડી બતાવવા જોઈએ અને મોટેથી માત્રા ગણી બતાવવી જોઈએ.

(૨) વિલમ્બિત, મધ્ય અને દ્રુત, એ ત્રણ લયમાંથી ગમે તે એક લયમાં કોઈ ચીજ ગાઈ ઉપરના તાલમાંથી કોઈ એ તાલનું માપ આપી બતાવવું.

(૩) મુસ્તારિત રાગો:—

(૧) રાગમાં આવના એ જિંદ સહિત કોઈપણ માત્ર રાગોની તેમના યોગ્ય આરોહી અવરોહી સ્વરોની તેમજ વાંદી, સંવાદી અને અનુવાદી સ્વરોના જ્ઞાન સાથેની વ્યાખ્યા.

(૨) તાલ સાથે કોઈપણ ત્રણ રાગો યોગ્ય સ્વરવર્તનના રૂપમાં ગાઈ બતાવવા.

(૩) રાગ અને તાલ વગેરે ઉપર યોગ્ય ધ્યાન આપી કેળવણીખાતાની કન્યાસચનગણાની કળિતાઓ અને ગદ્યગીત ગાઈ બતાવવા.

(૪) ઉપરની કવિતાઓમાંથી ગમે તે બે કવિતાઓ તાલ ઉપર ધ્યાન આપી અવરોહની સ્વરગાતામાં ઉતારવી.

(૫) સિતાર, દિલરૂપા, વાયોલીન કે હિંદી હારમોનિયમ ઉપર યોગ્ય સ્વરરચના પ્રમાણે નીચેના વગાડી બતાવવાં:—

(અ) આવી એક સ્વરમાલા.

(બ) એકપદ.

(ક) એકવૃત્ત.

(ડ) રાષ્ટ્રગીત.

ટીપ:—દાદરાન, વિતરકામ અને મંગીત એ ત્રણ આંદોલક વિષયોમાંથી ઉમેરવારે એક વિષય લેવો પડશે.

(ઉ. બા. ના. મે. એન્ડેશ. ઇન્સપેક્ટર મા. ના તા. ૧૬-૪-૩૦

II હકમ નં. ૫૮૨ અનુસાર):

પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ અને લાયજેરી માટે સરકારી ખાતાં તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર.સં.	પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કર્તા	પ્રગટ કર્તા (રોકાણા સહિત)	નકલ ફોદીયા માટે મંજૂરી		રિમાર્ક
				કિંમત રૂ.આ.પા.	આપવામાં આવી છે.	
૧	ક્રિસ્તીઆનતા સુબોધ ઇતિ- હાસ (૧૯૩૧ની આગ્રતિ)	મિ. બી. એન. મર- ચંદ અને મિ. એન. એમ. મહેતા.	ગ્રાંડસ્ટર એસ. આર. કાની- ટકર, સામન્ટ-ડન્ટ, ન્યુ ઇગ્લિશ સ્કૂલ, યુના સીડી. મિ. એચ. જી. અંબરીઆ લક્ષ્મીનગર, ખાર, મુલ્ય ૨૧	૦-૧૨-૦૦	પાડ્ય પુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે,
૨	ગદ્ય પ્રવેશ ભાગ ૨, ખંડ ૧સા (પહેલી આગ્રતિ)	મિ. એચ. જી. અંબરીઆ	"	૦-૧૦-૦૦	"	"
૩	ગદ્ય પ્રવેશ ભાગ ૨-ખંડ ૨ન્ને (પહેલી આગ્રતિ)	"	"	૦-૧૦-૦૦	"	"
૪	નવીન બુદ્ધિભાગાભાગ અને (૧૯૩૨ની પહેલી આગ્રતિ)	મિ. એમ. એચ. ગોક્ષરી	મિ. એમ. એચ. ચોક્સી, હેડમાસ્ટર, પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.	૦-૭-૦૦	"	"
૫	અષ્ટિનિરીક્ષણ ભાગ ૨ન્ને (૧૯૩૨ની પહેલી આગ્રતિ)	આપાંતર કર્તા મિ. એચ. જી. પટેલ	ગેસર્સ હોંગમેન્સ ઓન એન્ડ પ્રે. લિ. નીકાલેસ, મુંબઈ મિ. બી. પી. સાહ, હેડ- માસ્ટર, તાલુકા સ્કૂલ કલોચ	૦-૧૦-૦૦	"	"
૬	દુનિયાની ભૂગોળ (૧૯૩૨ ની ચતુરતી આગ્રતિ)	" મિ. એ. એમ. પરીખ	ગેસર્સ હોંગમેન્સ ઓન એન્ડ પ્રે. લિ. નીકાલેસ, મુંબઈ મિ. બી. પી. સાહ, હેડ- માસ્ટર, તાલુકા સ્કૂલ કલોચ	૨-૪-૦૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૭	સાક્ષર ગુજરાતના ઇતિ- હાસની સચિત્ર સરેલી વર્તા- ઓ (ચોથી આગ્રતિ કરી	મિ. બી. પી. સાહ	"	૦-૪-૦૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે

કાકી અને બીજી વાતો (પહેલી આગતિ) પાટા નખી. (એમ) (બીજી આગતિ)	મિ. શરદચંદ્ર યદો- પાધ્યાય	ગાદિવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત	૦—૩—૦	ઇનામ અને લાયજેરી	"
મારી મારી વાતો ભાગ ૩ નો (પહેલી આગતિ) મણીઓ (પહેલી આગતિ)	મિ. ચેહશી	મિ. ચેહશી, બાલસાહિત્ય કાર્યલય સુરત	૦—૩—૦	"	"
ચલે (પહેલી આગતિ) ઉદર દેશ (પહેલી આગતિ) માધવજી કથાઓ (પહેલી આગતિ)	મિ. આર. એન. શાહ	બાલજીવન કાર્યલય બાજવાડા, વડોદરા.	૦—૪—૦	"	"
પતેશ્વરી કલ્પ (૧૬-૩૨ ની આગતિ)	મિ. મસ્તકશીર.	મિ. નાગરદાસ ઇ. પટેલ મથાક, મુંબઈ	૦—૩—૦	"	"
પ્રાણીપુરાણ (પહેલી આગતિ)	મિ. એન. ઇ. પટેલ	"	૦—૩—૦	"	"
પતેશ્વરી કલ્પ (૧૬-૩૨ ની આગતિ)	મિ. ગુબંધુ આત્માનંદ	ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યલય, અમદાવાદ	૦—૩—૦	"	"
પ્રાણીપુરાણ (પહેલી આગતિ)	મિ. એમ. એમ. પાટક	મિ. મહાશંકર સોમેશ્વર પાટક, કોડી પોળ, વડોદરા	૦—૬—૦	"	"
ગંગાની શહેર અને તાલુકાની બુજોળ (પહેલી આગતિ)	મિ. નટવજી વીમાવાળા	ગાદિવ સાહિત્યમંદિર, સુરત	૦—૩—૦	"	"
મહિષાસ એન્જનિસની સા- માન્ય બુજોળ (બીજી આગતિ) અત્યા ગણિત ધોરણ રજુ (પહેલી આગતિ)	મિ. પી. એ. ભટ્ટ	મિ. પી. એ. ભટ્ટ, રતન તલાવ, હુલાર બિહોડિયા કુશમ્બી.	૦—૩—૦	લીયર્સ લાયજેરી	"
	મિ. બી. પી. શાહ	મિ. બી. પી. શાહ, હેડમાસ્ટર તાલુકા સ્ટેશન, કમોડા	૦—૫—૦	"	"
	મિ. આર. પી. આનંદ	મિ. આર. પી. આનંદ, એમ. બી. એમ. ટ્રેનિંગ કેમ્પ, ગોરસદ	૦—૪—૦	"	"

૨૦	"	પીરમી ૩૮૬ (પરંતી આગતિ)	"	૦-૪-૦	"	"
૨૧	આપલો	મિ. શી. ગેલ. પાટલ	મિ. શી. એ. સ. મોહન, એનકેટર પત્ર	૦-૪-૦	હનામ અને લામચેરી	પ્રાથમિક શૃંગો અને ટ્રેનિંગલેન્ડે માટે. છાકરીઓની પ્રાથ- મિક શૃંગો માટે અને ટ્રેનિંગ લામચેરી સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેન્ડે માટે. છાકરીઓની પ્રાથ- મિક શૃંગો માટે.
૨૨	મીલન, બરત અને વેતનવાનની દલા (મલિય પદેલી આગતિ)	મિ. મુશીલા દલાલ, એન. મેન્ડાન. ગીંગવા પ્રેસ, પુણે.	૦-૬-૦	"	હનામ અને લામચેરી	પ્રાથમિક શૃંગો માટે અને ટ્રેનિંગ લામચેરી સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેન્ડે માટે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. એ. કાકરી. કોન્ટ્રોલર. હના. ઉ.લા.

(ઉ. જા. ના મે. એલ. હના. સાહેબના તા. ૧૯-૧-૧૯૩૩ના પત્ર નં. ૧૪૩૧માં ફરેલી અરજનાનુસાર.)

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્ફશાળાઓ માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અંપદનોનું નામ	પ્રમુખકર્તા કે બુકસેલરનું નામ	કિંમત રૂ. પા. પા.	ક્યા માટે મંજૂર આપવામાં આવી છે.	રિમાન્ડે
૧	અપ્પાન સરકારના નકલ, પીરમી એન્ગ્લોના. (સને ૧૯૩૨ ની પરંતી આગતિ)	મિ. મુશીલા અલમદ હેડ આગતર, મરબેન્ડ એન્ડ પરંતી આગતિ)	લેખક	૦-૪-૦	ઉર્ફ પ્રાથમિક શૃંગોના ધો. ૪ મા માટે પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે.	રિમાન્ડે
૨	અંગ્રેજી નામોર, (સને ૧૯૩૨ ની પરંતી આગતિ)	મિ. મોહન અશુ મોહમદ.	લેખક, દસ્તાર-એ. ફરમી નદરીક, દેલાગાદ (સિદ્ધન)	૧-૦-૦	ઉર્ફ પ્રાથમિક ધનામ અને લામચેરી માટે.	રિમાન્ડે

૨.કીશન કીકાભાઈ પાવાગદીઆ	૫૪-૦	૫.મગનલાલ જયશંકર દાકર	૬૧-૦
૩.શયર્મીંગ નારણભાઈ પટેલ	૫૩-૫	૬.કુનીલાલ કાળીદાસ દવે	૫૮-૬
૪.કુલચંદ હોઝવભાઈ ભગત	૪૮-૨	૭.શ્રીમદાન્ત મહાસુખરામ દાકર	૫૩-૮
૫.શ્રીમનલાલ માતરભાઈ ગામેટી	૪૮-૧	૮.નાયડુભાઈ હીરદાસ પટેલ	૫૩-૬
૬.રમણીકલાલ મુરઝભાઈ પટેલ	૪૮-૦	૯.ઉચ્ચાનમીઆ અનુનીયા	૫૧-૮
બીજું વર્ષ		મીરજી	
૧.ભગવાનજી ભાણુભાઈ	૬૬-૬	૧૦.શ્રીમાઈ દુબળ ભડારી	૪૮-૮
આપાનેરી		૧૧.મોનીલાલ પ્રભુરામ જોષી	૪૮-૭
૨.મણીલાલ ગોવર્ધનદાસ	૬૧-૭	૧૨.શ્રીનુભાઈ આત્મારામ જોષી	૪૮-૩
ભાવસાર		૧૩.જુલેન્દર સોમેશ્વર જોષી	૪૭-૩
૩.દુર્લભભાઈ હરિભાઈ નાયક	૬૧-૬	૧૪.શ્રીગજાલ માધવગમ ભટ્ટ	૪૬-૮
૪.મોમેશ્વર વૃત્તારામ ભટ્ટ	૬૧-૫	૧૫.કેશવલાલ અમરતલાલ શાહ	૪૬-૭
		૧૬.મગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ	૪૪-૩
		૧૭.મે મર્મીંગ મોતીમીંગ બ્રહ્મભટ્ટ	૪૨-૦

નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કોલરશિપ માટેની પરીક્ષા

અમદાવાદ શહેરમાં અને તેની આસપાસ આવેલી મરકદિ માન્ય કરેલી કોઈપણ શાળાની વિદ્યાર્થી બાળાઓને નવરોજ પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્કોલરશિપો આપવા માટે પ્રધાની પરીક્ષા મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શુક્રવાર તા. ૨૫-૮-૩૩ અને ત્યાગપત્રીના દિવસોએ મવારના ૧૧ થી સાજના પાંચ વાગના મુદ્દીમાં લેવામાં આવશે.

૨. પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એન્યુએસનવ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ તરફથી લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં બેસવાની અરજી “મે. ઉત્તર વિભાગના એન્યુએસનવ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ, અમદાવાદ” એ શિંગનામે કરવી. અરજી તા. ૧૮-૭-૩૩ અગર તે પહેલા તેઓ સાહેબને મળવી જોઈએ. નક્કી થએલી તારીખ પછી એક પણ અરજીનો ગ્રીકાર કરવામાં આવશે નહિ.

૩. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત વગેરેની માહિતી આ પરીક્ષા માટેના નિયમોમાં આપવામાં આવી છે.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.
અમદાવાદ
તા. ૪-૫-૩૩.

(સહી) મણીલાલ ચતુરભાઈ શાહ
ઉપપ્રમુખ
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

બાહ્યરખખર

સીઓ માટેની બાઈન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૩૩.

આ કોલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧ લી માર્ચે અને શુક્રવારે સવારના અગિયાર વાગે કોલેજના મકાનમાં રૂઝ થશે.

આ કોલેજમાં દાખલ થવાને જે બાઈઓ ધન્ય રાખતી હોય, તેમણે હકીકતનું એક પત્રક પોતાની શાળાનાં મુખ્ય શિક્ષિકા મારફત અમારા તરફ મોકલી આપવું. જે પત્રકની સાથે સ્ટુડન્ટમિટીના મેમ્બરો તરફથી અથવા પોતાના ગામના કાઈ જે પ્રતિષ્ઠિત શૃદ્ધરો તરફથી મેળવેલા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો પણ મોકલવી. હકીકતનું પત્રક તથા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો મોકલ્યાં મોટી તા. ૧૫ મી એપ્રિલ સુધીમાં અમને મળી જવાં જોઈએ, ત્યારપછી આવેલાં પત્રકો સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવાના સંબંધમાં ઉમરની કાઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી, પરંતુ કોલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉમર પુરાં ૧૫ વર્ષની હોય છે, તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉમરની બાઈઓને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૦૨ ના બાન્ધુઓને માસના ગુજરાત શાળાપત્રમાં પ્રગટ થએલ કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ લેવામાં આવશે.

અભ્યાસક્રમ સંબંધી સૂચના

સીવધુ—પરીક્ષા વખતે નીચે પ્રમાણે તૈયાર સીવધુકામ પ્રત્યેક ઉમેદવાર બેને પોતાની સાથે લાવવું જોઈએ:—જે સોયાની ભિતની ગલેસી, અને ઘાંચરી, ઝમકું.

ભાષા—ગદ્ય:—ક. વા. પુ. ૨ જી પાઠ ૧ થી ૪૩.

ભાષા—પદ્ય:—પાઠ્યપુસ્તક:—રાસ તરંગિણીમાંથી નીચેનાં કાવ્યો.

સખીઓ, કોયલબેની, આણં, બાઈબીજ, વાતસલ્ય.

ક. વા. પુ. ૨જી નીચેની કવિતાઓ:—પાઠ ૭, ૧૮, ૨૧, ૩૫.

લેખન:—જ (૧) વાચન પાઠ્યમાં આવતી તથા ઇતિહાસને લગતી વાતો લખાવવી. (૨) પત્ર લખવાની જુદી જુદી તરિક બતાવવી.

(૩) ઐતિહાસિક-પ્રસંગોનું તથા સ્થળોનું વર્ણન લખાવવું.

* હકીકતના પત્રક માટે જુઓ શાળાપત્ર પુસ્તક ૬૭ પૃષ્ઠ ૨૭૭

જે વિભાગ જ માં કરાવેલા લેખનના સિધ્ધ થએલાં મનોયત્નો મુંદર અક્ષરે લખાવવાં.

જે બાઈઓ કોલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જણાશે તેમની શારીરિક તપાસ કારિયાવાડનાં જનાના મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ પાસે કરાવવામા આવશે.

સ્ત્રીઓ માટેની બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ,
રાજકોટ.
તા. ૧-૫-૩૩.

મંજુલા મહેતા
લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ

તા. ૬.—જે બેનોને બોર્ડિંગમાં રહેવા જમવાની સગવડ જોઈતી હોય તેમણે અગાઉથી ખબર આપવી. (૨) આજ બેનોને પરીક્ષા અગાઉ ચાર દિવસથી વધુ સગવડ મળશે નહિ માટે બહુ વહેલા ન આવવું.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન—પ્રાવેશિક પરીક્ષા

સને ૧૯૩૩

૧. આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા ૧ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩ ને શુક્રવારે ૧૧-૦ વાગે આ કોલેજના મકાનમા શરૂ થશે.

૨. નીચેની કલમ ૩ છમાં જણાવેલી કોઈપણ પરીક્ષા પાસ થએલા ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે; પરંતુ ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉમરના ઉમેદવારો કોલેજના મામાન્ય રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ પરંતુ વે. ઇ. સ્ટે એજન્ટના કોઈપણ સ્ટેટની કે એજન્ટના કોઈપણ શાળામા ઓછામાં ઓછા છેલ્લા બે વર્ષથી કામ કરતો શિક્ષક ૩૦ વર્ષની ઉમર સુધી કોલેજના દાખલ થઈ શકશે.

૩. દરેક ઉમેદવારની અભ્યાસ સંબંધી લાયકાત ઓછામાં ઓછી નીચેનામાંથી એક જોઈશે:—

(ક) સરકારી કેળવણીખાતાએ નિયત કર્યા મુજબ સાનસુ ધોરણ પાસ.

(જ) વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ.

(ગ) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈપણ શાળામા અંગ્રેજી ધોરણ ચોથું પાસ.

૪. ઉપરની કલમ ૩ છ પ્રમાણેની લાયકાતવાળા ઉમેદવારે મુકરર કરેલા ફોર્મમા પોતાની અરજી તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૩ મંગળવાર અગર તે પહેલાં આ ઓફિસે મળી જાય તેવી રીતે મોકલી આપવી તથા આ અરજીની સાથે ઉમેદવારે જે શાળામાંથી કલમ ૩ છ

પ્રમાણેની પરીક્ષા પાસ કરી હોય તેના મુખ્ય શિક્ષકનું મુકરર કરેલ નમુના પ્રમાણેનું સર્ટિફિકેટ ભરાવી મોકલવું.

૫. (ક) અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પુરેલાં અને વખતસર નહિ પહેલેલાં સર્ટિફિકેટ તથા અરજીઓ કોઈપણ સંબંધોમાં સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

(ખ) દરેક ઉમેદવાર માટે જૂદી અરજી તથા જૂદું સર્ટિફિકેટ જોઈશે.

૬. પરીક્ષા માટે કાંઈ દાખલ ફી લેવામાં આવશે નહિ પણ રોસ-નરી વિ. ખર્ચના માટે આ ઓફિસ વખતો વખત નક્કી કરે તે રકમ દરેક ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુંબઈ સરકારના કેમ્પણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ ગુજરાતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

માર્ક

(ક) લેખી પરીક્ષા

}	૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનમાળા પુસ્તક સાત-	
	માના સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોની લેખી પરીક્ષા ૫૦	
	૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, પિંગળ અને નિર્મળ ૫૦	
	૩. અક્ષર	૨૦

(ખ) મોટાની પરીક્ષા ૩૦

આ પરીક્ષા માટે સાક્ષી ચોપડીની નીચેની કવિતાઓ મુખપાઠ તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

પાઠ ૩, ૭, ૧૧, ૧૫ (૬૬૦ ધર્મ વિષેની), ૩૨.

(ગ) સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં બે. ઇ. ૨૨. એ. ના મહે. એન્ટ્યુ. ઓફિસર સાહેબના સર. નાં. ૭ તા. ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. (આ અભ્યાસક્રમ “ સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક ” ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે).

(ઘ) ભૂમિતિનો સુધારેલો અભ્યાસક્રમ મે ૧૯૩૩ ના સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષકમાં છપાએલ છે તે મુજબ પરીક્ષા લેવાશે.

૮. છેક નાના કદના કાનની કે આંખની શક્તિમાં ખામીવાળા, બોળા કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાક્તરી પરીક્ષામાં નાપાસ થએલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૬. હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એક પ્રાવેશિક વર્ગ લુત આખરથી મોસ-
વામાં આવે છે જેમાં માત્ર ૫૦ વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ છે.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન,
રાજકોટ તા. ૨૧-૫-૩૩.

પ્ર. ઇ. મહેતા
એ. પ્રિન્સિપાલ.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

ઉમેદવારની અરજીનો નમુનો

(આ અરજી પોતાના હાથગૂઢની લેઈએ)

મહેરબાન હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ માહેશ

મુ. રાજકોટ.

વિનંતિ એ છે જે રાજકોટ મુકામે યનારી આવતી પ્રાવેશિક પરીક્ષા-
માં ભેગવાની મને પરવાનગી આપવા મહેરબાની કરશો.

આ સાથે માફ સર્ટીફિકેટ રજુ, ગમ્યુ છે.

તા.

આપનો આજ્ઞાકૃત સેવક

(સહી, નામ, આપનું નામ તથા અટક)

પૂરું શિરનામુ :—

જા. નાં.

ઈનામપત્રક

:સરથ જિલ્લો

અણેર	રા. ભીમસિંહજી ખુમાનસિંહ- જીએ	૧—૦—૦	બીજા તથા અંત્યજ બા- ળકોને કપડાં વહેંચ્યાં.
દાદા	રાજ નેપતસિંહ દાદા બાવાએ સ્વ. નહારસિંહ પહાડગિહની વાર્ષિક ક્રિયા પ્રસંગે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	"	૧૩—૮—૦	પિત્તળના રકાબી પાલા વહેંચ્યા.
હાસોટ	મિ. બાપાલાલ ગરબડદાસ વેત્રે	૩—૦—૦ ૧—૦—૦ ૩—૦—૦	પરબ ફંડમાં આપ્યા, તથા રકાઉટ ફંડમાં આપેલ તથા મિદાઈ વહેંચી
રવિદાસ	શ્રી કમિટીના એરમેન મા- હુમ અદમદ ઈમામલિ અને કરમાલીના પોલિસ પોસ્ટ મુયેમાન ઇસપજીએ	૧—૦—૦	"

કહાનવા	મિ. શ્રીકોવન નારણજી	૨૦—૦—૦	સ્કૂલમાં ચાડ્યાજ ભટ આપ્યું.
પાલેજ	મિ. રેવાસંકર બાલાસંકરભટ્ટ	૨૦—૦—૦	ગેલેરીઓ રીપેર કરાવી તથા પથર નંચાવી આપ્યા.
	મિ. ઇન્દ્રાદીપ પટેલ જોગવાળા તથા મિ. રણજીડસંગ કચ્છ- સંગે	૧૧—૦—૦	પરબ માટે પિત્તળની પગાલી આપી.
માતર	મે. લક્ષ્મ જિલ્લાના કલેક્ટર સાહેબે વિઝીટ કરીને	૧—૦—૦	કન્યાશાળામાં સાકર વહેંચી.
	આશુરનના ગરબડ રણજીડ પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	૧૫—૦—૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના ખાલા તથા સાકર વહેંચી.
ઝણોર	મસ્તુપુરના દેવે મણીશંકર ગીરનરાંકર	૫—૦—૦ ૧—૦—૦	કન્યાશાળામાં પવાણાં તથા મિકાઇ વહેંચી.
કાંચલા	પટેલ બીખાભાઈ ગીરધરભાઈ તથા બાઈ જમના પટેલ સુસામભાઈ રણજીડલાઈની વિધવાએ	૧૨—૦—૦ ૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા સાકર વહેંચી.
દીવ્યનગર	કાંડીઆ પટેલ પંચ તરફથી મિ. તલસી નરોત્તમ બીલે	૧૦—૦—૦ ૧૮—૦—૦ ૧—૦—૦	સ્કાઉટ ફૂપ હાલુમંત સે- નાને ગ્રાંથાનું મોકુ બુગલ લાવી આપ્યું. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. તથા લાયબ્રેરી ખાતે આપ્યા.
કારેલા	પટેલ કુલાભાઈ બાપુભાઈ એ બાઈ હરખા લક્ષુ લાતરાસની વિધવાએ	૧૨—૦—૦ ૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. લક્ષુભાઈ બાજભાઈ એ પોલિસ પટેલ ત્રીકમભાઈ દા- હજીભાઈ એ	૧૨—૦—૦ ૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
આમોદ	પાતરના મે. દરબાર સાહેબે મેળાવડા વખતે પધારી	૭—૦—૦	સ્કાઉટ ફૂટમાં આપ્યા.

સુવર્ણ જિલ્લો.

ધરાખણા	લીલલના મે. ડોક્ટર ધનજી હીરજીભાઈ પટેલ	૧૪—૦—૦	સ્કૂલને ઇન્ડિયાન બોટ આપ્યું.
ખજોદ	સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન મિ. બીખાજી રસ્તમજી પટેલ	૪૨—૬—૦	સ્કૂલમાં ચાલતાં પુસ્તકો તથા હારમોનિયમ તથા નકશા વગેરે લાવી આપ્યા.

તીથવ	મિ. ડા. સાહેબ ધનજીયા તી-રર-૪-૦	પહેલાંના બાકી રહી ગએલા તથા આજ સુધીના મળી માડવીની શાળામાં એકે તથા ચણા વગેરે વહેચ્યા.
ચીખલી	મિ. ચતુરભાઈ ડાલાભાઈએ	૩-૪-૦
	પંડયા અંબારામ દુર્લભરામે	૩-૮-૦
	મિ. શંકરલાલ પંડયાએ	૫-૦-૦
	મિ. જમરોદણ દરામજી ધટા	૩-૦-૦
	લીયાએ	"
	મિ. વલ્લભભાઈ દાજી ખત્રીએ	૨-૦-૦
માપણ	છોટાઉદેપુરના કંદોઇ રતનલાલ ભગવાનદાસે	૪-૦-૦
	મિ. ભીમભાઈ રણછોડજી	૧-૦-૦
	દેમાઈએ	"
	મિ. લક્ષ્મીદામ વેણીદામ	૧-૦-૦
	ગાધીએ	"
ઉમગાડી	મિ. ગુલાબભાઈ ભગવાનજી	૮-૦-૦
	દેસાઈએ	પટેલ કૃષ્ણભા કયામ ઉમ-રસાડી મુખ્યમાં કાપડ છોકરીઓને વહેચ્યું.

શાળાપયોગી ઋદ્ધેકૂટબુકતરીકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનાગાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો (પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો (પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ ૨૬ મી ૦-—૦
- *૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૧-૦ (૫-૬-૭ યોગ્યતાના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી) આ. ૧૬ મી ૦-૬-૦
૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૧ મી ૦-૧-૬
૮. ગુજરાતના સવળા બાણીતા છુકસેધરાને ત્યાંથી મળશે મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની, ડે. પાનકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.
- પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોહળના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કંપનવંજ.

ઈ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યા છે ! ❧ બહાર પડ્યા છે !

આજેના મંગલો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારા { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ચોળનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

ખાળયોથી આગવર્ગ માટે { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ કું : પહેલા ધોરણ માટે કિંમત રૂ. ૦-૭-૦

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ કું : { ભાગ ૨ નો } ખીળ ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ કું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ કું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ કું : { ભાગ ૩ નો } ખીળ ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ કું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ કું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ઐશ્વરીશંકર જટારાંકર ભટ્ટ,

ખી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,

મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, સુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,

આસિ. ભારતર,

સિદ્ધિ હાઇસ્કૂલ,

અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

રીચીરોડ, અમદાવાદ

સચિત્ર શબ્દચિત્ર

સાઇઝ ૨૨x૩૫

કિંમત ૧-૦-૦

આ શબ્દચિત્રથી બાળક સમજણ પૂર્વકનું વાચન શીખી જાય છે. અર્થ વિનાનું વાચનજ ન હોય તેણે તેને સમજાય છે. આંગળી પ્રાથમિક શાળાની અર્થ વિનાનું વાચન વાંચવાની મોટી ફરિયાદ છે, તે શબ્દચિત્ર દ્વારા કરે છે. ઉપરાંત આજ ચિત્રોને કાર્ડ બોર્ડના કક્કા ઉપર છપાવેલ છે. જે બાળક ચિત્રની મદદથી વાંચી જઈ શકે છે. અગર તો તે થોડીએક શબ્દની ચિટ્ટી પેટીમાંથી લઈ જાય અને તેને લગતું ચિત્ર તેના ઉપર જોડવે કે જેથી તે સાચામાં સાચું વાચન વાંચી શકે છે અને આ કાર્ય કરવામાં તેને ખૂબ મજા પડે છે, ઉપરાંત તેનામાંથી રસ અને એકાગ્રતાનું દર્શન થાય છે.

તમારી શાળા માટે મંગાવો.—

નકશાની કિંમત	૧—૦—૦
શબ્દચિત્રની પેટી	૦—૧૦—૦
ચિત્ર અને શબ્દની પેટી	૦—૧૨—૦

જેયંદ તલકરી એન્ડ સન્સ,
વહવાણ સીટી.

ગાંડીવ અને બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોલ્ડોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ ખડક	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦૮
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપડાંની ચતુરાઈ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાંની દુકાન	૦૮
૬ લીબા	૦૧	૨૮ બાદુઈ જમરખ	૦૮
૭ જમખજરંગ	૦૮	૨૯ મકનો મસ્તનો	૦૧
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ બંગાળી બિરબલ	૦૮
૯ વાણીનું વન	૦૧	૩૧ બુલબુલામણી	૦૮
૧૦ બાદુઈ દાર	૦૧	૩૨ સવાકાની આપવીતી	૦૮
૧૧ બરણીપુરી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ સોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૧
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુંબર	૦૮	૩૬ કાલસાકાકા	૦૧
૪૬ લાડકાઓ	૦૧	૪૮ કુરસદ	૦૧

વગેરે ૪૮ જાતની ચોપડીઓ તૈયાર છે, અને કેળવણીખાતાઓ મંજુર કરેલી છે. દરેક છુકસેલર વેચે છે, ન મળે તો લખો-ગાંડીવ, મુરત.

મુખર્જી સરકારે પ્રાથમિક, માધ્યમિક શાળા, કન્યાશાળા માટે

તી. ૧૬-૩-૩૩ ના ડેક્રેટમાં મંજુર કરેલું.

સ્ત્રીશક્તિ

સ્ત્રીઓ, કન્યાઓ માટેનું અનેક અકવાડિક. લવાજમ માસિકો નેટલુંજ વાર્ષિક રૂ.૫. સીવજીવણા, ધરવેદુ, માંદાની માવજત, બાળ-હિંદુ, સામાજિક પ્રશ્નો વગેરે ચર્ચાથી ભરપૂર, ગૃહિણીઓ માટેનું સર્વોત્તમ વાચન. નંબૂનો મુદ્રત.

“સ્ત્રીશક્તિ” ઓફિસ, કેળાપીઠ-મુરત.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે અવાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } જોવીસ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાનાં

શ્રામ્ય, મુનિસિપલ, હોલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી આવતી કોપિ ને જાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર લાધપદ વાળેા માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અગેા નમનાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશેાછ.

રૂપેા અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હાલનખાદની કિં. રૂ. ૧૫૫

મુંબઈ-હાથિલાઈ જગજીવનદારા એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકેર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,
ગાંધરા-એમ. વઢીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડયો છે.

આત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડયા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાણું-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

ટે. ૩૬૭ કાલકાદેવીરોડ-મુંબઈ

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળાપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ ફત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦

બાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦

દશરત અને દિલ્લ ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૬

વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ૦-૩-૦

” ” ભા. ૨ ૦-૪-૦

નવીન દળથી લખાયેલું

બાળસાહિત્ય

મયુરદળ આખ્યાન ૦-૪-૦

શીમચાતુર્ય ૦-૪-૦

વીર અભિમન્યુ અને

મહાલાદ ૦-૮-૦

ઝંઘીત અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

બાળસંગીતમાળા ૦-૨-૦

(દાર્શનિકમ આધક)

સાહિત્યદર્શ ૧-૧૨-૦

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા ફત.

અમદાવાદ સહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૩

*ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈકાકો (દિંદુરવાનસહિત) ૦-૫-૦

સવાઈ સંચય ૦-૧૦-૦

બાળગીત ૦-૧-૦

બાળસંગીત ૦-૧-૦

*શાળાપયોગી વાર્તાઓ

ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦

ગુજરાતના ઇતિહાસની

સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦

દાલમંજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ

અંત્યારમુખી બહાર પડેલી ભૂગોળ

જોમાં આ પહેલી ભૂગોળ ટેક્સ્ટબુક

તરીકે મંજૂર થયેલી છે. બાળકો

ચોતાની મેળે વાંચી સમજ શકે તેવ

ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત નકશ

સહિત ગુજરાતના દરેક જિલ્લાન

હકીકત નવીન દળથી આપેલી છે.

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ યોગ્ય વખત ઉપરજી ચોપરીઓની દુકાન ઉઘાડી છે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપરીઓ તથા કોવિ, કોઈન, મોટકુકો, રબર, પેન્સલ, પુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે ધણાજ કીકાવત બારથી અને ભરપુર કમિશનથી આપરામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપરીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન જોવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતાં પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનવતી છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ

ખડાવતા શુક્રદીવો,

રીચીરાડ—અમદાવાદ.

રમણિક પી. કોઠારી

રીચીરાડ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

નવાં પુસ્તકો

મુ. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય-સાકરણાલ અમૃતલાલ દવે)

ખા. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ઘણા લખાયા છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સૌથી એવા સુંદર છે કે બાળક મુન્નવાયા સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓના બોલને સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં લખાલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ કુ ૦-૩-૦

” ૨ જુ ૦-૪-૦

મુ. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઢાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલા

ફરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છોકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ

પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની ઢબથી લખાએલા અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતા આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે,

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

મંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસર તૈયાર કરવામાં આવેલો છોકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ણના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે. બંને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ઘણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીંગ, અમદાવાદ.

મુખ્ય ઉતાહના કચવાળીખાતાએ આવ-
મિક સાળાએમાં સિદ્ધાનના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલ
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખો

સરળ બાળ અંગ્રકગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી

અને

વસનજી હયાળજી દેસાઈ, એસ ડી. સી.

મુખ્ય ઉતાહના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન-ઈડિઆ સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખરામ મણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે પછોજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ, અને
મણિલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.
કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણ પદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસશાસ્ત્રની તેમજ
શિક્ષણશાસ્ત્રની છેલ્લામાં છેલ્લી ટંકની
સોધી માહવામાં આવેલી હકીકત સરળ અને
રસિક રીતીમાં મૂકવામાં આવી છે.

અર. મ. હો. ચોકરી એમ. એ.
સેખન-સાહુ નર પ્રે. રા. પ્રેનિંગ એજન્સી

મુખ્ય ઉતાહના સરકારી કેળવણી

ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

ખતાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ, ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારોવધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકરી

એમ. એ.

પ્રેમાસ્તર પ્રે. રા. પ્રેનિંગ એજન્સી, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ક-જુની આવૃત્તિ-કિંમત ૦-૬-૦

વાળી જોઈશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

[પુસ્તક ૬૨]

[અંક ૮]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૩

“તમા જમાનામાં તમા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વળતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા શત્રુ પછી સત્યના દંઢ અને પીમા વિકાસને લીધે વધારે ઠાઠા થએલા છે. આ દાલના કરતાં વધારે સારી ધોતના ધરી કાઢો.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
લેકચર પ્રે. સ. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દક સ્વામીન ગણ્યા છે)

ધા “સાધક ન્યુનિટી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીદાસ કચ્છવાલે ભાખ્યું.
સલાહીસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	શિક્ષણમાં આંખનો ઉપયોગ...	૨૫૩
૨.	વિદ્યાર્થી છવનમાં ઉપયોગી આવે...	૨૫૬
૩.	કોઈ બાળક	૨૬૧
૪.	પાઠમાં રસ	૨૭૦
૫.	બાલકોનાં શૂપતસંગ...	૨૭૪
૬.	નિબંધ શિક્ષણ	૨૭૭
૭.	બાળકો પ્રત્યે અપાર્વ કૃત્તિ	૨૮૧
૮.	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ, લાયબ્રેરી માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો...	૨૮૪
૯.	મુખર્જી ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો...	૨૮૭
૧૦.	ઇનામપત્રક	૨૯૪
૧૧.	ખાનગી ગૃહસ્થાન	૨૯૫

શાળાપયોગી સ્ટેન્ડર્ડબુક તરીકે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ   બા. ૩૪ મી   કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામું   બા. ૧ લી   ૦-૨-૧
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણ ૪ માટે)   બા. ૨૬ મી   ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ ભા.
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે)   બા. ૨૬ મી   ૦-૫-૦
૫. સરળ ગુપ્તપત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક. બા. ૪થી   ૦-૧-૦
(૫-૬-૭ ધોરણનાં સંપાદનની ગુપ્તપત્તિ સહિત)
૬. નવું સરળ મુખ્યશિક્ષિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
બા. ૧૬ મી   ૦-૩-૦
૭. ગુજરાત પ્રાંતની બંગાળવિદ્યા   બા. ૧૬ મી   ૦-૧-૧
૮. ગુજરાતના સવળા જાણીતા શુભચરિત્રો : ત્યાંથી મળેલી.
મુખ્ય એજન્ટ—એસ. એસ. બી. શાહની કંપની,
૩. પાનકાર નાદે—મુ. અમદાવાદ.
- એમચંદ કંદમચંદ શાહ, ગોંડલના ગાજી કે. એ. ધ. મુ. કપાલજી.

ગુજરાત સાઠ્ઠાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૩

[અંક ૮

શિક્ષણમાં આંખનો ઉપયોગ

આપણા સર્વ જ્ઞાનનું મૂળ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન છે. આપણા મનમા જે કંઈ વિચાર કે લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે તેનો આધાર આપણને મળેલા ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઉપર હોય છે. દોષપિણુ વિચારનું યથાર્થ કરીશું તો આપણને તેના આધારરૂપ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળી આવે. જે આખતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોતું નથી તેના ખ્યાલ મગજમાં આવતો નથી. જે મનુષ્ય જન્મથી બહેરા હોય તેને દોષપિણુ રીતે કોર કે દોષજન્ય જાણના બેદનું ભાન થઈ શકશે નહિ; તેથી જાણકને જે પ્રથમ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન મળે છે તેની મદદથી કલ્પનાનો વ્યાપાર ચાલે છે અને તે કલ્પનાની નામગ્રીમાંથી વિચારની ક્રિયા ઉદ્ભવે છે; એટલે મનુષ્યના જ્ઞાનના પાયારૂપ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન છે. તેના ઉપર કલ્પનાનો એક મજલો ઉભો કરવામાં આવે છે. પણ તેનું કદ નાનું હોય છે. વળી કલ્પનાના ઉપર વિચારનો એક મજલો તૈયાર કરવામાં આવે છે. નીચે પ્રમાણે આપણા જ્ઞાનનો આકૃતિદ્વાગ ચક્ર-ઉત્તરતા પ્રમાણમાં ખ્યાલ આપી શકાય છે:—

વિચાર કરવા માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ આપણને ઇન્દ્રિયજ્ઞાન પણ જરૂરનું છે. જેટલા પ્રમાણમાં પ્રત્યક્ષ અધુરું અને અયોક્ષ્ય હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં વિચાર આમીભરેલો હોય છે. આ કારણને લીધે બાળકને યોક્ષ્ય અને વિશેષ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન આપવા માટે તેની કૃત્રિમણીમાં પદાર્થ-પાક અને સાદુજ્ઞાનની યોજના ઘડવામાં આવી છે. તેના હવનમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાનની આટલી બધી અમત્ય છે. તેનો ખ્યાલ કેટલાક શિક્ષકોને નહિ હોવાથી તેમને મુખ્યત્વે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન આપવામાં આવે છે. તેને લીધે તેનો માનસવિકાસ અપૂર્ણ રહે છે અને તેની તર્કશક્તિ કુદિત થઈ જાય છે.

બાળકને જે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન કુદરતી રીતે મળે છે, તેમાં આંખનો હિરસો ઘણો મોટો છે. આંખકાર આપણને કોઈપણ વસ્તુના આકાર, રંગ, કદ તથા અંતરનું જ્ઞાન મળે છે. 'કેરી' જેવા પદાર્થના જ્ઞાનનું પૃથક્કરણ કરતાં જણ્યું આવે છે કે તેમાં આપણી જાણે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનનો સમૂહ હોય છે. આખ વડે તેનો લીસો રંગ, તેનો લાંબોળ આકાર, તેનું અચુક જાતનું કદ તથા તે આપણથી કેટલા અંતરે છે તે જણાઈ જાય છે. કાન વડે તેના પડવાથી થતો અવાજ જાણવામાં આવે છે. નાકથી તેની મુગધ જાણાય છે. સ્પર્શથી તેના લીસાપણાનો અનુભવ થાય છે અને તેને ખાવાથી તેની ખટાશ કે મિઠાશનું જ્ઞાન થાય છે. વળી તેને રનાયુ વડે દાખવાથી તે કઠણ કે નરમ છે એવું જ્ઞાન થાય છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોદ્ધાર મળેલા પ્રત્યક્ષોના સમૂહને આપણે 'કેરી' જોનું નામ આપીએ છીએ. તેને લીધે કુદરતના જુદા જુદા પદાર્થનું જ્ઞાન આપણને મળે છે; પણ તેમાં આંખના જ્ઞાનનો હિરસો ઘણો મોટો છે તે વરત જણાઈ આવે છે. આપણા જ્ઞાનનો

બાળકની આખ કેળવવા માટે જુદા જુદા માધનનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે. તેને જે કંઈ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળ્યું હોય છે તે ખામીવાળું હોય છે. તેને વધારે સ્પષ્ટ અને મચોટ કરવા માટે પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેવા પદાર્થો માટે કંઈ ઝાઝું ખર્ચ કરવું પડતું નથી. જે શિક્ષક ઉત્સાહી હોય છે તો તેવા સાધન મહેનતમા તે તૈયાર કરી શકે છે.

બાળકના મગજ ઉપર આખદ્વાર જે છાપ પડે છે તે સચોટ અને સ્પષ્ટ હોય છે. અમુક બાળત સાલળવા કરતા નેવાથી તે તરત યાદ રહી શકે છે; તેથી શિક્ષણમા જેમ અને તેમ આખનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જે અને તો પ્રથમ વસ્તુદ્વારા તેને જ્ઞાન આપવું જ, નદી વિશે શીખવવાનું હોય તો ત્યાં લઈ જઈ પામે વહેતી નદી બતાવવી જે તે ન અને તો તેનો નમુનો બનાવી તેનો ખ્યાલ તેને આપવો. જે તે પણ ન બની શકે તો તેનું ચિત્ર બતાવવું. ચિત્રના અભાવે કાળા પાટીઆ ઉપર અમુક આકૃતિ કાઢી નદીનો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરવો. જે શિક્ષકને કા પા. વાપરવાની ધૃષ્ટિ ન થાય તો તેણે શબ્દવર્ણનથી તેનો ખ્યાલ આપવો, પણ તેણે જ્ઞાન ધણું અચોક્કસ અને અપૂર્ણ હોય છે, તેથી વસ્તુ, નમુનો, ચિત્ર, આકૃતિ અને શબ્દ એ બાળકને જ્ઞાન આપવાના સાધન છે. તેના ઉત્તરતા પ્રમાણમાં જ્ઞાનની સ્પષ્ટતા તથા સચોટતા મહેલી છે. જ્ઞાન આપવાનું હલકામા હલકું સાધન શબ્દ છે અને તેનો ઉપયોગ ઘણું મોટા પ્રમાણમા થાય છે. અલ્પબત્ત ફરેક પ્રસંગે સાધનનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર નથી, પણ બાળકને તો પ્રથમ તેવા જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે. મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થીઓ શબ્દજ્ઞાન વડે તેવી વસ્તુનો ખ્યાલ મગજમા ઉપજાવી શકે છે, પણ તેનો આધાર તેને નાનપણમા મળેલા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉપર રહે છે. ઘણી વખત ખુદ વસ્તુ કે નમુનો મળી શકતા નથી. તેવે પ્રસંગે શિક્ષકે ચિત્રનો ઉપયોગ કરવો. તેના અભાવે તેણે અવશ્ય કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ કરી આકૃતિદ્વારા બાળકને સમજણ પાડવી જોઈએ. અંગગણિતમા અમૂર્ત બાળતો વિદ્યાર્થીને સમજાવવાની હોય છે તો તે માટે સખ્યાશિક્ષણ હોય તો કાકરા કે બીજા પદાર્થનો ઉપયોગ મહેનતમા થઈ શકે છે. અપૂર્ણકના ખ્યાલ માટે આકૃતિ દોરવાની જરૂર છે. તેનાથી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેને આવે છે. ગાવી ગાવી ઘણી બાળતો છે કે જે આખનો ઉપયોગ કરી મચોટ રીતે શીખવી શકાય છે.

શબ્દ જ્ઞાન એ જ્ઞાન આપવાનું હલકામા હલકું સાધન છે, પણ આપણે સુખ્યત્વે તેનોજ ઉપયોગ કરીએ છીએ; તેથી આપણા બાળકોની અવ-

લોકન સક્તિ બેઠકોએ તેવી રીતે ખીલતી નથી. વળા તેને વસ્તુનો ધણે જાણે ખ્યાલ આવવાથી તેની કલ્પનાશક્તિ મંદ પડી જાય છે. કોઈપણ વસ્તુના સચોટ ખ્યાલ માટે પ્રથમ તેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળવું જોઈએ. આ જ્ઞાનના અભાવે તેના મનનો વિકાસ અપૂર્ણ રહે છે. આ કારણને લીધે ઉપર જણાવ્યા મુજબ દરેક શિક્ષકે ખાસ કરીને આજીવિત્વમાં જેટલો બને તેટલો આખનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થી જીવનમાં ઉપયોગી બાબતો*

જે ખરે વિદ્યાર્થી છે તેને બન તો વિદ્યા એજ તેનો અર્થ છે; એટલે વિદ્યા એજ તેનું જીવન છે. કુદરતે તે અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીની જિજ્ઞાસા લીધે રાખેલી હોય છે. જો નવું નવું જાણવાની વૃત્તિ સતેજ હોય છે તો જીવિત જીવનનું જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા લાંબા સમય સુધી ચાલુ રહે છે. બ્યારે તેનું જાણવાની વૃત્તિ મંદ પડે છે, ત્યારે વિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કરવાનું મન થતું નથી. જ્ઞાનનો જે કંઈ સંગ્રહ તેણે પ્રથમ કર્યો હોય છે તે ઉપર તેનો નિર્વાહ ચાલે છે. જો તેના જ્ઞાનની સામગ્રી ઘટી હોય છે તો તે કુંકા વખતમાં ખુટી જાય છે અને તેના જીવન વિચારો ઉપર તેને આધાર રાખવા પડે છે. આ કારણને લીધે દરેક વિદ્યાર્થીએ દૈનિકીય પ્રકારે હુબેલીને પણ સારા પ્રમાણમાં વિદ્યા મેળવવાનું ધ્યેય રાખવું જોઈએ. જેમ પાંદો દોડીએ કાના ચટતા નથી તેમ ૨૫ વરસ થયા બાદ નવું જ્ઞાન મેળવવાની વૃત્તિ મંદ પડી જાય છે. આ અવસ્થામાં તેણે જે કંઈ જ્ઞાન મેળવ્યું હોય છે તેની મદદ વડે તે વિચાર કરી શકે છે; પણ કોઈ બાબતની નવી દૃષ્ટિ મેળવવાને તેને ઘણીવાર લાગે છે અને ઘણી વખત તો તે બાબત તેના મગજમાં ઉતરતી પણ નથી. આ ઉપરથી સદગ જણાય છે કે વિદ્યાર્થી અવસ્થાનો સદુપયોગ કરી દરેક જુદા જુદા વિષયોનું સારા પ્રમાણમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

વિદ્યા—સારી વિદ્યા મેળવવી એ ઘણી કઠણ બાબત છે. તેને માટે ઘણું તપ આદરવું પડે છે, એટલે જીબ, હુબેલી વગેરે સહન કરવું પડે છે; પણ જો વિદ્યાનુરાગ છે તેને તે કંઈ લાગતું નથી, કારણકે વિદ્યાનુરાગો ન સુઝે ન નિદ્રા. તેનું સર્વેવ વિદ્યારૂપ ધન હોવાથી તેના મનની એટલી

* મુજબની ફેલોશિપ સંસ્થામાં વા. ૧૦-૬-૩૩ ને રાજ વિદ્યાર્થી સમક્ષ આપેલું બાપલ મુદારાવધાય સાથે.

બધી-ઉત્કંઠા હોય છે કે ખાવું, પીવું વગેરે મોજમજામાં તેનું ચિત્ત હોતું નથી. તે તો અહોનિશ નવું નવું જ્ઞાન મેળવવા મગ્ન્યો રહે છે. ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીનું ચિત્ત કેવળ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં મશગુલ થાય નહિ ત્યાંસુધી તેને ખરું જ્ઞાન મળતું નથી. વળી જ્ઞાનામૃત મોજન એ વચનનો તો અનુભવ ભાગ્યેજ મળી શકે છે. આની સાથે બીજી એક બાબત સારી પેઠે આદરણીય જોઈએ કે કુદરત આપણને કોઈપણ વસ્તુ મફત આપતી નથી. તંદુરસ્તી, પૈસો, યશ, જ્ઞાન વગેરે મેળવવા માટે તનતોડ મહેનત કરવામાં આવે છે તો તે મળી શકે છે. કુદરત આપણને જે કંઈ આપે છે તેને માટે તે અમુક પ્રકારની બદલાની અપેક્ષા રાખે છે. જે આપણે તંદુરસ્ત રહેવું હોય તો ખાવાપીવામાં મિત રહેવું જોઈએ. હવા, કમરત વગેરે આરોગ્ય સાચવવાના નિયમોનું સખત પાલન કરવું જોઈએ. ત્યાંસુધી સંયમદ્વારા કુદરતના નિયમો પ્રમાણે જીવન ગુનરવામાં આવતું નથી, ત્યાંસુધી સારી તંદુરસ્તી મેળવવાની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન મેળવવા માટે ઉત્તમ તપ આદરવાની જરૂર છે. મોજશોખની ચીજોમાંથી મનને પાછું ખેંચી લઈ સાફું જીવન ગાળવાનો દૃઢ નિશ્ચય થવો જોઈએ. ત્યાંસુધી અનેક બીજાં જરૂરી બાબતોમાં મનની શક્તિ વ્યર્થ થઈ તેનો દુર્વ્યય થાય છે, ત્યાંસુધી ચિત્તની એકાગ્રતા થઈ શકતી નથી અને તે સિવાય કોઈપણ જાતના મેરકાર મન ઉપર અસર કરી શકતા નથી; તેથી વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાન મેળવવામાં જ ચિત્ત આટાઢી ઉઘા પ્રકારના જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.

દરેક વિદ્યાર્થીની આલસાસા ઉઘી હોવી જોઈએ. જેમ અને તેમ જીવનનો આદર્શ ઉઘો રાખવાની જરૂર છે. જેટલા પ્રમાણમાં જીવનની ભાવના ઉઘી હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં આપણું જીવન ઉચ્ચતર બને છે. સારી ભાવના વગરનું જીવન એ મુકાન વગરના વહાણના જેવું છે. જે વસ્તુઓ આપણે મેળવવાની છે તે તરફ જ આપણા જીવનનું ધ્યેય હોવું જોઈએ અને તેને અનુસરી આપણું ચરિત્ર ધડાવું જોઈએ. એક અંગ્રેજ દલિએ કહ્યું છે કે “તારું વર્તન નમ્રતાવાળું હોવું જોઈએ, તારી અભિલાષા ઉઘી-હોવી જોઈએ, કાંઈક જે મનુષ્ય આકાશમાં તીર ફેંકવાની ઇચ્છા રાખે છે તેનું તીર, બીજે માણસ જે ઝાડ ઉપર જ તીર ફેંકવાનું ઇચ્છે છે તેના કરતાં વધારે ઉચે જઈ શકે છે.” વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાન અને ચરિત્ર મેળવી ઉઘી ભાવના રાખવી જોઈએ. તેના પ્રેરક બળ વડેજ તે આગળ ઉપર પ્રગતિ કરી શકે છે. સંસારની અનેક ઉપાધિ અને લાલચોથી

લોકન શક્તિ જોઈએ તેવી રીતે ખીલતી નથી. વળી તેને વસ્તુનો પળો જાણો ખ્યાલ આવવાથી તેની કલ્પનાશક્તિ મંદ પડી જાય છે. કોઈપણ વસ્તુના સચોટ ખ્યાલ માટે પ્રથમ તેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળવું જોઈએ. આવા જ્ઞાનના અભાવે તેના મનનો વિકાસ અપૂર્ણ રહે છે. આ કારણે લીધે ઉપર જણાવ્યા મુજબ દરેક શિક્ષકે ખાસ કરીને બાળશિક્ષણમાં નેટલો અને તેટલો આંખનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થી જીવનમાં ઉપયોગી બાબતો*

જે ખરે વિદ્યાર્થી છે તેને મન નો વિદ્યા એજ તેનો અર્થ છે; એટલે જા એજ તેનું જીવન છે. કુદરતે તે અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીની જિજ્ઞાસા તીવ્ર બિલી દોષ છે. જે નવું નવું જાણવાની વૃત્તિ સતેજ દોષ છે તો જુદી નવનું જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા લાંબા નમય સુધી ચાલુ રહે છે. બ્યારે તેનું જાણવાની વૃત્તિ મંદ પડે છે, ત્યારે વિદ્યા જ્ઞાન પ્રાપ્તિનું મન થતું થી. જ્ઞાનનો જે કંઈ સંગ્રહ તેણે પ્રથમ કર્યો દોષ છે તે ઉપર તેનો નેર્વાહ ચાલે છે. જે તેના જ્ઞાનની સામગ્રી ઘોડી દોષ છે તો તે કુંઠા વખતમાં જુદી જાય છે અને તેના જુદા વિચારો ઉપર તેને આધાર રાખવા પડે છે. આ કારણે લીધે દરેક વિદ્યાર્થીએ કોઈપણ પ્રકારે દુઃખ વેળીને પણ સારા પ્રમાણમાં વિદ્યા મેળવવાનું ધ્યેય રાખવું જોઈએ. જેમ પાકી કોડીએ કાના ચટતા નથી તેમ ૨૫ વરસ યસા બાદ નવું જ્ઞાન મેળવવાની વૃત્તિ મંદ પડી જાય છે. આ અવસ્થામાં તેણે જે કંઈ જ્ઞાન મેળવ્યું દોષ છે તેની મદદ વડે તે વિચાર કરી શકે છે; પણ કોઈ બાબતની નવી દૃષ્ટિ સમજવાને તેને ઘણીવાર લાગે છે અને પછી વખત તો તે બાબત તેના મગજમાં ઉતરતી પછુ નથી. આ ઉપરથી સદજ જણાય છે કે વિદ્યાર્થી અવસ્થાનો સદુપયોગ કરી દરેક જુલ જુલ વિષયોનું સારા પ્રમાણમાં જ્ઞાન ગ્રામ કરવું જોઈએ.

વિદ્યા—સારી વિદ્યા મેળવતી એ ઘણી કાજ બાબત છે. તેને માટે ઘણું તપ આદરવું પડે છે, એટલે જુન, દુઃખ વગેરે સદન કરવું પડે છે; પણ જેને વિદ્યાનુરાગ છે તેને તે કંઈ લાગતું નથી, કારણકે વિદ્યાનુરાગી ન સુખ ન નિત્રા. તેનું સર્વથ વિદ્યારૂપ મન દોવાથી તેના મનની એટલી

* મુંબઈની ફેલોશિપ રજૂમાં ઘા. ૧૦-૧-૩૩ ને રોજ વિદ્યાર્થી સમજાવેલું જાણ સુધારાવધાય સાથે.

ખાસ જરૂર છે. વિદ્યાર્થી જીવનમાં આહારવિહારની અનિયમિતતાને લીધે શરીરના બાંધા નિર્બળ કે નાજુક થઈ જાય છે. દરેક વિદ્યાર્થીના શરીરનો બાંધો અસર ખીસવો જોઈએ અને તેની સાથે તેનામાં શુભ, દુઃખ તથા ભૂખ, તરસ વગેરે અડચણો વેડવાની તિનિત્તા હોવી જોઈએ.

બુદ્ધિના વિકાસનો આધાર જ્ઞાન ઉપર રહે છે. જ્ઞાનવડે આપણી સૂક્ષ્મ વાસના તૃપ્ત થાય છે અને બુદ્ધિ પરિપુષ્ટ થાય છે, હાલમાં જ્ઞાન મેળવવા માટે વાચન અને અભ્યાસ એ ઘણું ઉપયોગી સાધન ગણાય છે. પુસ્તકોમાં સંગ્રહિત વિચાર અભ્યાસદ્વારા આપણા પોતાના કરવા એ વાચનનો હેતુ છે અને તે ઉદ્દેશને અનુસરી શાળા, પાઠશાળામાં અમુક પાઠ્ય પુસ્તકો નક્કી કરવામાં આવે છે, તેથી કોઈપણ પુસ્તકનો કેવી રીતે અભ્યાસ કરવો તે હવે આપણે જોઈએ.

દરેક જાણે કોઈપણ ચોપડી વાંચનાં પહેલાં તે શા માટે વાચવાની છે તેનો જરૂર વિચાર કરવો જોઈએ. જે કોઈ પુસ્તક હાથમાં આવ્યું કે તે વાંચ્યા કરેલું એ જ્ઞાન મેળવવાનો સરળ માર્ગ નથી. સાકં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તો પ્રથમ વાચકના મનમાં વાચનનો હેતુ સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ. અમુક પુસ્તકનો અભ્યાસ તેના જીવનના આદર્શને અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ તેનો નિશ્ચય તેણે કરવો જોઈએ. બ્યારે આપણે અમુક પુસ્તક હેતુપૂર્વક વાંચીએ છીએ ત્યારે તેમાં આપણને સારો રસ પડે છે, કારણકે તે વાચવાને મન આવુર હોવાથી નવી બાબતો જુના જ્ઞાન સાથે જોડાઈ જાય છે. જે બાબતો તેને કામની નથી, તે ઉપર લક્ષ નહિ આપવાથી તેના ઉપયોગી મુદ્દા ઉપર ધ્યાન આપવાથી તે વધારે સારું ચિત્ત એકાગ્ર કરી શકે છે. કોઈપણ પુસ્તકનું વાચન શરૂ કરનાં પહેલાં લેખકને તેમાં શું કહેવાનું છે તેનો વિચાર તેની અનુકૂળશિક્ષા, મમાણું તથા પ્રસ્તાવના ઉપરથી પ્રથમ કરવાની જરૂર છે. તેણે જે દૃષ્ટિથી પુસ્તક લખ્યું હોય તે દૃષ્ટિ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે, કારણકે તે ધ્યાનમાં રાખવાથી તેનો લખવાનો આશય ઝટ ઘડણુ થઈ શકે છે. વળી તે વિષય મંજૂંથી આપણે શું શું જાણીએ છીએ તેનું સરવૈયું આપણે તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ. હવે વાંચની વખતે લેખક કયો નવો વિચાર આપણી આગળ રજુ કરે છે તે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. તેના સમર્થનમાં તે કઈ કઈ દલીલો આપે છે તથા તેની સમજાની માટે ક્યા ક્યા દૃષ્ટાંત તથા પિગતો રજુ કરે છે તેની તુલના તે વખતે કરવી જોઈએ. આખું એ પુસ્તક આ દૃષ્ટિથી વાંચવાથી ઘણું લાભ થાય છે. સો પુસ્તકો ગમે તેમ વાંચ્યાં તેના કરતાં દસ પુસ્તકનો સારો અભ્યાસ કરવો એ વધારે

અસ્ત યનારે જીવ તેના ચારિત્ર્યજી તેમજ સારા સંસ્કાર વડે વિશુદ્ધ રહી શકે છે. માનની ઉચ્ચ ભાવનારૂપી બખ્તરની મદદથી આસુરી વૃત્તિઓના હુમલા સામે તે તેનું રક્ષણ કરી શકે છે.

જીવનની ભાવના ઉચ્ચ હોવી જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ તેનાં સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેના અંતરમાં હોવો જોઈએ. જીવનમાં તેને શું શું કરવાનું છે તેનો નકશો તેના મગજમાં દોરેલો હોવો જોઈએ અને તે મુજબ સંસારસાગરમાં તેણે જીવનરૂપી નૌકા દંધારવી જોઈએ. દરેક વિદ્યાર્થીએ તેને ભવિષ્યમાં શું કરવાનું છે તેનો ચોક્કસ ખ્યાલ તેને હોવો જોઈએ. બહુ વંખત જીવનનો આદર્શ નારંગર બદલવાથી તે કંઈપણ પ્રગતિ કરી શકતો નથી. અંગ્રેજ દહેવત મુજબ દરેક પતથરા ઉપર કંઈ વીંટ બાજતી નથી, તેમ દર નિશ્ચય પગર તે તેના જીવનનું સાર્યક કરી શકતો નથી. અલગપત જીવનના જુદા જુદા પ્રસંગે આવુધારેલો અનુભવ થવાથી તેમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર પડે છે, તોપણ તેણે તેના જીવનની રૂપરેનારૂપ નકશો તો તૈયાર કરવોજ જોઈએ અને તેને અનુસરી તેની હેતુપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થવી જોઈએ; નહિ તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ તે તેના જીવનનું શ્રેય સાધી શકતો નથી અને છેવટે તે નકામાં ફાંફાં મારે છે. વિદ્યાર્થીજીવનમાં તેનો આદર્શ સિદ્ધ કરવાને માટે તેનામાં કઈ કઈ શક્તિઓ છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ. જે દરેકની શક્તિ તેનામાં હોય તેનો વિશ્વાસ તેણે કરવો જોઈએ. તેનામાં ત્રણ શક્તિઓ છે: (૧) શરીર, (૨) બુદ્ધિ અને (૩) હૃદય. આ ત્રણે શક્તિનો સમપ્રમાણમાં વિકાસ થવો જોઈએ; નહિ તો એકબીજાની ન્યૂતનાને લીધે જીવનનું ખર્ચ સુખ અનુભવી શકાતું નથી એટલુંજ નહિ પણ તેનો આદર્શ ફગાઈ જાય છે.

‘શરીર એ ધર્મનું પ્રથમ સાધન છે,’ એ વચનમાં ધારું રહસ્ય સ્કેલું છે. શરીરને આત્મના વિકાસ આગળ તુરંત મથવું એ મોટી ભૂલ છે. શરીરની સ્વચ્છતા તથા બળ સિવાય સંસારનું દોષપણ કાપે બરાબર રીતે સાધી શકાતું નથી. તેમજ કેવળ શરીરના વિકાસ ઉપરજી ધ્યાન આપવાથી તેનાથી ઉચ્ચતર બાળતોની અવગણના થવાને લીધે એકદેશીય પ્રગતિ થાય છે. તંદુરસ્ત દૈ બાંધાનું શરીર એ જ્ઞાન અને ચરિત્રના સાધનરૂપ છે તે સારી પેઠે માદ રાખવાની જરૂર છે. તેની સાથે શરીર કેળવવાની એકદરકારી રાખવી એ પણ એક મોટી ભૂલ છે. બુદ્ધિ કે મનની કિમ્મને તંદુરસ્તી સાથે ગાઢ સંબંધ છે, તેથી પ્રથમ આત્મપીવામાં તેમજ બાળ, કમરત આરામ, ખુસી દગા, સાદું જીવન વગેરેને અનુસરી સંપૂર્ણ જીવન ગાળવાની

લાભકર્તા થઈ પડે છે. ચોટું પણ સંગીન જ્ઞાન જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. જે કંઈ વાંચવામાં આવે તે આપણા જ્ઞાનરૂપી ચોકડામાં ચોગ્ય રીતે ગોઠવાઈ જવું જોઈએ કે તેનો ભારે ખપ પડે ત્યારે ઉપયોગ થઈ શકે.

દરેક પુસ્તકનું વાચન હેતુપૂર્વક કરવું જોઈએ એ ધણી અગત્યની બાબત છે, એ ઉપરના વિવેચન ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું હશે. કોઈપણ એક પુસ્તક વાંચવાથી સંતોષ માનવો નહિ. અમુક વિષય ઉપર એક લેખક જે દૃષ્ટિ રજુ કરી હોય તે કંઈ સર્વાંશે સત્ય હોતી નથી. તેના જેવા બીજા લેખકો એ શું શું લખ્યું છે તે જાણવાની જિજ્ઞાસા વિદ્યાર્થીનામાં હોવી જોઈએ. હુકામાં તેણે તે તે વિષયને લગતાં ખાત્રું પુસ્તકો વાંચી તેના જ્ઞાનની સામગ્રીમાં સારો વધારો કરવો જોઈએ. પુસ્તકના વાચન થયા પછી તેમાંની હકીકતનું તારતમ્ય કાઢવાની જરૂર છે. તેમાંની બધી હકીકત સરખી રીતે ઉપયોગી હોતી નથી. જે બાબતો પાસ જરૂરની હોય તે વિચારપૂર્વક તારવી કાઢવી જોઈએ. જે વિષયો હેતુ તે મૂકી દેવી, કારણ કે નકામી વિગતો યાદ રાખવાથી મગજ ઉપરનો બોલો વધે છે. મુખ્ય મુદ્દા યાદ રાખવાથી તે વિષયનું જ્ઞાન સાફ થાય છે. આ કારણને લીધે જરૂરી અને બીજાજરૂરી હકીકતનો તકાલત ખ્યાનમાં રાખી મુખ્ય વિચાર મનમાં દસાવવા જોઈએ.

પુસ્તકનું હેતુપૂર્વક વાચન થયું, તેને લગતાં બીજાં પુસ્તકો વાંચ્યા તેમજ તેમાંથી અગત્યની બાબતોની તારવણી કરી, પણ ત્યાંસુધી તેની સાદાસરતાનો વિચાર થાય નહિ ત્યાંસુધી તે ખરૂં જ્ઞાન છે એમ કહેવાય નહિ; તેથી દરેક વાચકે વાંચીને તે સંબંધી વિચાર કરવો જોઈએ, એટલે તેના સાત્ય સંબંધી વિવેક કરવો જોઈએ. તે સંબંધી તેનો જે વિચાર હોય તે રજુ કરી તેની ટીકા કરવી અને આવા સંઘર્ષનકારા તેણે તેનું જ્ઞાન સંગીન બનાવવું. ત્યાંસુધી વાંચેલી બાબતો ઉપર તેના વ્યક્તિત્વની છાપ પડતી નથી ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન તેનું પોતાનું થયું નથી. લેખકનો અમુક બાબત સંબંધી જો તેણે વિચાર હોય પણ આપણે આપણી વિચારદૃષ્ટિથી તેની તુલના કરવી જોઈએ. ત્યાંસુધી પુસ્તકમાંના વિચારની પરીક્ષા કરવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી આપણું જ્ઞાન ઉપલબ્ધિ રહે છે; તેથી વાચકે તેની કમોટી કાઢી તે વિચારને મદલું કરવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થી જે કંઈ વાંચે તેને સારી જેઠે માદ રાખવાનું છે. જે આગળ વાંચવામાં આવે અને પાછળ જૂઠી જવાય તો તેના વાચનથી કંઈ પણ લાભ થતો નથી, તેથી તેણે વાંચેલી બાબત યાદ રાખવાને પ્રયત્ન કરવો

જોઈએ. તેને માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ મુખ્ય બાબતો ઉપરજ વિશેષ ધ્યાન આપી તે યાદ રાખવી એ જરૂરની બાબત છે.

વાચનના સંબંધમાં એક અગત્યની બાબત એ છે કે તેણે જે વિચાર સંપાદન કર્યો હોય તેનો ઉપયોગ તેણે જીવનમાં કરવો જોઈએ. ત્યાંસુધી મગજમાં સંરક્ષાર પડી રહે છે ત્યાંસુધી જીવન મુધરતું નથી. સંરક્ષારનો ક્રિયામાં ઉપયોગ થવાની જરૂર છે. ન્યારે અમુક વિચારનો ઉપયોગ થાય છે ત્યારે તે વધારે સ્પષ્ટ અને સચોટ થાય છે. વિદ્યાર્થીએ વાચેલી બાબત કા તો વાર્તાલાપ, વાદવિવાદ કે લખીને પાઠી કરવી જોઈએ. ત્યાંસુધી વિચારો અનુભવની ભૂમિકામાં આવતા નથી ત્યાંસુધી તે પરિપક્વ થતા નથી; તેથી વાચનની સાથે તેમાંના વિચારનો ક્રિયામાં અમલ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

શરીર અને બુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થાય તે જોયા પછી ચોથી વધારે અગત્યની બાબત ઉપર લક્ષ આપવાની છે અને તે હૃદયની કેળવણીની છે. હૃદયમાં દયા, આદ્રતા, પ્રેમ, વગેરે લાગણીનો સમાવેશ થાય છે. ત્યાંસુધી મનુષ્યના હૃદયનો વિસ્તાર થતો નથી ત્યાંસુધી તે મનુષ્યત્વ અનુભવી શકતો નથી. દંડ અને કમાએલા શરીરવાળો મનુષ્ય મક્ષ જોવો અજવાન હોય, વળા તેની બુદ્ધિ તીવ્ર અને નર્કસિદ્ધ હોય, પણ જો આ બંને શક્તિનો ઉપયોગ બીજાને હેરાન કરવામાં કે દુસાવવા માટે કરવામાં આવે તો તે આસુરી વૃત્તિ છે એમાં કંઈ સંદેહ રહેતો નથી. તેવી વૃત્તિને કાસુમાં રાખી સુધારવાને માટે બીજા નિયામક વિચાર અને લાગણીની જરૂર છે અને તે પ્રેમ, આદર, સેવા વગેરે જનનાની એકતાના ગુણો છે. તેને માટે શાળા કે પાઠશાળામાં ખાસ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. રાક્ષસી બુદ્ધિને સંયમમાં રાખવા માટે હૃદયના ગુણ કેળવવા જોઈએ. ન્યારે આ ત્રણ શક્તિનો યોગ્ય પ્રમાણમાં વિકાસ થાય છે, ત્યારે તે તેનું મનુષ્યત્વ અનુભવી શકે છે અને તેના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરી શકે છે.

હોઠ બાળક

વર્ગશિક્ષણનો એક સામાન્ય દોષ એ છે કે વર્ગના દરેક બાળકની માનસિક શક્તિ સામાન્ય રીતે એકસરખી સ્વીકારવામાં આવે છે, અને એ માન્યતાને લીધે બાળકનું વ્યક્તિત્વ ધ્યાનમાં લેવામાં આવતું નથી. પણ દરેક અનુભવી શિક્ષકનો અંગત અનુભવ હોય છે કે કોઈપણ બે બાળકની શક્તિ

એકસરખી હોતી નથી. કેટલાંક અસાધારણ બુદ્ધિવાળાં હોય છે, કેટલાંકની બુદ્ધિ સામાન્ય હોય છે, બીજાં કેટલાંક અતિ મંદ બુદ્ધિનાં હોય છે. 'વર્ગ'માં જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે એક સામાન્ય બુદ્ધિનું ધોરણ સ્વીકારી આપવામાં આવે છે; પણ વર્ગમાં એવાં કેટલાંક બાળકો હોય છે કે જેમની વર્ગણી 'અસાધારણ મંદ બાળક'માં કરવામાં આવે છે. આવાં બાળકોને કેવી રીતે શિક્ષણ આપવું એ એક ઘણો મુશ્કેલીભરેલો પ્રશ્ન છે. આવાં બાળકોને વર્ગમાં એમ ને એમ છોડી મૂકવાં અથવા તો તેમનો તિરસ્કાર કરવો એ પાપ છે. બીજાનુલલવી શિક્ષકો આવાં બાળકોને દપકો આપે છે, પણ તે પછાત અથવા તો ફોફ દેમ, રહે છે તેનાં કારણો શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી.

વર્ગમાં બાળક ફોફ, રહે તેનાં અનેક કારણો છે. ઉપલક્ષ્ય નજરે તે એમ કહી દેવામાં આવે છે કે તેનું 'મગજ નબળું' છે, અથવા તે 'શિક્ષક' કંઈ શીખવતા નથી. આ આલેખ વાસ્તવિક રીતે સત્ય નથી. હવે પછાત અથવા મંદ બુદ્ધિનું બાળક કોને કહેવું એ પણ વિચારવા જેવું છે. સામાન્ય રીતે કેળવણીની દૃષ્ટિએ એક બાળકની અમુક ઉંમરે તેનામાં જે સામાન્ય શક્તિઓનો વિકાસ નેહાંએ તે તેનામાં ન હોય તો તે બાળક 'પછાત' છે એમ કહેવું નેહાંએ. દાખલા તરીકે; બાળવર્ગ, અથવા પહેલાં ધોરણગ્રાથી એક બાળકને પહેલાં કે બીજા ધોરણમાં ચડાવવામાં આવ્યું હોય અને તે વખતે તેનામાં જે તે ધોરણને યોગ્ય વિકાસ થયો ન હોય તો તે 'પછાત' બાળક છે એમ માનવું નેહાંએ. આ પ્રમાણે શિક્ષકે પોતાના વર્ગનાં બાળકોની બરાબર ચિકિત્સા કરી 'પછાત' બાળકો શોધી કાઢવાં નેહાંએ અને તેમના ઉપર તેવી રીતની ખાસ દેખરેખ રાખવી નેહાંએ.

ઘણી વખતે એવાં બાળકોને વધારાનું શિક્ષણ જેમ તેમ આપી વર્ગનાં બીજાં બાળકો સાથે અભ્યાસક્રમમાં લાવી મૂકવામાં આવે છે; પણ એ તો જેમ એક માણસને તાવની ગરમી ચડી ગઈ હોય અને તેના ઉપાય તરીકે તેને બરફના ટગમાં સુવાડી દેવામાં આવે, તેના જેવી વાત થઈ. એથી તાવ ઉતરે નહિ, તેવીજ રીતે પછાત બાળકને દયાણથી કે દપકાથી કે વધારાનું શિક્ષણ આપીને વર્ગનાં બીજાં બાળકો સાથે લાવી મૂકવું એ ખરો ઉપાય નથી. વાસ્તવિક રીતે એવા પછાતપણાના બોટા ઉપાય કાઢે લગાડવા કરતાં તેનાં ખરાં કારણો ક્યાં છે તે શોધવાં નેહાંએ અને તદનુસાર તેના ઉપાય સેવા નેહાંએ.

પછાતપણાનાં કારણો:—

શારીરિક બોડખાંપણ:—બાળકની આ ખામી કુદરતી ગણવામાં

તે એક બાળકને માટે યોગ્યતામાં આવી અને ગણિતનાં સાદાં ક્રાઉકના આધારે સ્પષ્ટ દાખલાં પણ મળવા આપવામાં આવ્યા. કામમાં તેને રસ પડે એવા ઉપાય લીધા. વર્ગશિક્ષણ વખતે તેને આગલી દરોજમાં બેસાડવામાં આવ્યો. આમ બાર મહીના સુધી તેના ઉપર ખાસ દેખરેખ રાખવામાં આવી અને પરિણામ એ આવ્યું કે તેટલી મુદતમાં તે બીજા છોકરાઓની સાથે થઈ ગયો.

શાળામાં બાળકનું આરોગ્ય એ પહેલી ધ્યાનમાં રાખવાની બાબત છે. તેમાં માખાપ તેમજ શિક્ષક એ બંનેની સરખી જવાબદારી છે. ઘરમાં બાળકના રોગ કેટલીક વખત ધ્યાન આપ્યા વિના વધી પડે છે અને શારીરિક ખોડખાંપણ રહી જાય છે. સળેખમ, ઉધરસ, ચાંદુ તાવ વગેરે વ્યાધિઓ બાળકને ઘણું નુકસાન કરે છે, એટલા માટે એવાં દરોજના ખાસ દકતાર ખાસે પહેલી તકે બાળકને લઈ જઈ ચિકિત્સા કરાવી ઉપાય લેવા જોઈએ. શાળામાં પણ શિક્ષકે દરવખત બાળકના શરીરની તપાસ કરવી જોઈએ. દાસમાં કેટલીએક શાળામાં દકતારી તપાસ થાય છે પણ ઘરમાં એકાદ બે વાર તેથી તપાસથી દૂર લાભ થતો નથી. શિક્ષકે બાળકની જે કંઈ ખોડખાંપણ જણાય તેનો તાકાતે રિપોર્ટ કરી શાળા તરફથી ચોપતા ઉપાય લેવશયક જોઈએ, અને બાળકને યોગ્ય-વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપી તેને બીજાં બાળકોની સાથે રાખવો જોઈએ.

ગરિબાઈ—બાળકની તંદુરસ્તી બગડવાનાં અને પાછળ પડી જવાનાં બીજાં કારણોમાં ગરિબાઈ પણ કારણ છે. આથી એમ ન સમજવું કે ગરીબ માખાપનાં બાળકો જુદાં વિનાનાં હોય છે. એવા ઘણા પ્રસિદ્ધ દાખલા મળી આવે છે કે તેવાં માખાપનાં બાળકો અસાધારણ જુદિવાળા નીવડ્યા છે. અહીં સામાન્ય રીતે ગરિબાઈનો કારણરૂપે ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, એટલે કે ગરિબાઈને લીધે બાળકના વિકાસમાં શારીરિક વિકાસ અર્થે જે ખોરાકનાં પૌષ્ટિક તત્વોની જરૂર છે તે બાળકનાં આહારમાં મળી શકે નહિ, અને એથી તેના શરીરનો વિકાસ થતો અટકે. આપણા ખોરાકમાં દૂધ, ઘી, ઘઉં અને તાલ શાકભાજી એ ઘણી ગતિની વસ્તુઓ છે, પણ ગરીબ બાળકને આ મળી શકે નહિ એથી શરીર નબળું રહે છે. વળી માખાપના અજાનને લીધે બાળકની ખાસ નમજાઈમાં ક્યા ખાસ ખોરાકની જરૂર છે તે સમજવામાં આવતું નથી અને કદાચ સમજવામાં આવે તો ગરિબાઈને લીધે માખાપથી તેવો ખોરાક બાળકને આપી શકાતો નથી. ગરિબાઈ અને ચણતપણને કેવો સંબંધ છે તે જાણવા માટે એક વખત એક કોઠો તૈયાર

કરવામાં આવ્યો. તવંગર અને ગરીબ જિલ્લાઓમાંનાં બાળકો લેવામાં આવ્યાં અને તેમને તપાસતાં માલમ પડ્યું કે જે સારા જિલ્લા હતા તેમાંથી આવેલાં બાળકોમાં ૧૦૦ બાળકે એક બાળક 'પછાત' જણાયું, જ્યારે ગરીબ જિલ્લામાંથી આવેલાં બાળકોમાં ૧૦૦ એ ૨૦ બાળકો પછાત જણાયાં. એથી સાબીત થયું કે ગરિબાઈ અને 'પછાતપણું' ને નિકટ સંબંધ છે ખરો.

બીજું, ગરીબ માબાપનાં બાળકોની પરિસ્થિતિ પણ માનસિક કે શારીરિક વિકાસને પ્રતિકૂળ હોય છે તેથી તેમનો વિકાસ અટકી જાય છે. હવા-ઉત્તમ વિનાનાં ઘર, સારા સમાગમનો અભાવ, અનુકરણ કરવા માટે ઉત્કૃષ્ટ દાખલાનો અભાવ, વગેરે બીજાં ઘણા કારણો છે અને ગરિબાઈ તે બધાંના મૂળરૂપ છે. વળી એવી પરિસ્થિતિનું બાળક સારી શાળામાં જતું હોય તોપણ વસ્તુસ્થિતિને લીધે તે બાળકના ગૃહસંસ્કાર શાળાની અસર કરતાં વધારે પ્રબળ બની રહે છે અને તેથી કરીને, બાળક પાછળ પડી જાય છે. ગામડાંની શાળાનાં બાળકોની સ્થિતિ વધારે નિરાશાજનક હોય છે. એક તો તેમના ઘરની સંસ્કૃતિ કંગાળ હોય છે અને વળી તેની શાળા પણ અનારોગ્ય જગાએ આવેલી હોય છે; એટલે એમાંથી એકે સ્વચ્છ બાળકના શરીરને વિકસાવે એવું હોતું નથી.

શાળાનું મકાન:—આજના આગળ વધતા જમાનામાં પણ આપણાં બાળકોની શાળાઓ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જંધાએલી જણાતી નથી. ખાસ કરીને ગામડાંમાં આવી સ્થિતિ હોય છે. શાળાની આસપાસની જગા આંખને દિતવાહ હોવી જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ હવા સ્વચ્છ અને ઠંડક આપે એવી આબુ-આબુથી આવતી હોવી જોઈએ. કેટલીક શાળાઓમાં તો બાળકોને બેસવાની પુરતી જગા પણ હોતી નથી. હવા, અજવાળા માટે પુરતી સંખ્યામાં બારી-બારણાં હોતાં નથી. ઉનાળામાં છાપરાં કે પતરાં તપી જતાં હોય, શિયાળામાં અતિશય ઠંડી લાગે અને યોમાસામાં બહાર, અંદર તેમજ છાપરામાંથી પાણી ભરાતાં હોય, એવી શાળામાં બાળકના શરીરનો વિકાસ થવો અસંભવિત છે. શરીરના વિકાસ સાથે માનસિક વિકાસ પણ થાય છે એ માનસ-શાસ્ત્રનો નિયમ છે; તો જ્યારે શરીરના વિકાસનાં અવરોધો કારણો અસ્તિત્વ ધરાવે ત્યારે બાળકનો શારીરિક તેમજ માનસિક વિકાસ એ અને અટકી પડે છે અને બાળક 'પછાત' પડી જાય છે.

બેઠકની ગોઠવણ:—વર્ગમાં બાળકો કેવી રીતે બેસે છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. કેટલીક શાળાઓમાં વર્ગમાં વધારે સંખ્યામાં બાળકો બેસાડવામાં આવે છે. દરેક વર્ગમાં મુખ્ય મહેતાઈએ કે બહાર

પ્રજ્ઞએ જોવું જોઈએ કે વર્ગમાં બાળકને ખેસવાને માટે પુરતી જગ્યા છે. આ બાબત ધ્યાનમાં નહિ રહેવાથી બાળકો એક બીજાને ચડીને મોકડાઈને ખેસે છે અને તેથી છુટથી શરીરનું હલનચલન થતું નથી. બાળકના શરીરના હલનચલનથી લોહી શુદ્ધ થાય છે અને તેની અસર મગજના રના-યુઓ ઉપર થાય છે. વળી વર્ગમાં જોઈએ તે કરતાં વધારે બાળકો ખેસાડવાથી હવામાં કાર્બોનિક એસ વધારે થાય છે અને તે પણ શરીરને નુકસાન કરે છે. હાલના જમાનામાં બાળકોને પાટલીઓ ઉપર ખેસાડવામાં આવે છે. આથી જગનો અભાવ વધી પડે છે અને તે ઉપરાંત એક પાટલી પર ત્રણ ચાર બાળકો ખેસે છે, એટલે તેઓ જડાઈ જાય છે, બહુ પાસે પાસે ખેસવાથી શરીરની હીલચાલના અભાવે બાળકને કંટાળો આવે છે અને તે ધ્યાન આપી શકતું નથી, અને ‘પછાત’ રહી જાય છે. વર્ગના ઓરડામાં પ્રકાશ કેવી રીતે આવે છે તે પણ જોવું જોઈએ. દા.પા. ની ગોઠવણ, શિક્ષકની બેઠક, આ બધી વ્યવસ્થા ઉપર બારીક ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. વળી કુદરતી ખોડવાળાં બાળકોને કે માનસિક ખોડવાળાં બાળકોને એવી રીતે ખેસાડવાં જોઈએ કે તેની ખોડ તેને જેમ અને તેમ ઓછી નુકસાન કરતી યઈ પડે. દા. તરીકે, બહેકે બાળક હોય તો તેને ખાસ આગળ ખેસાડી તે સાંભળી શકે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ. તેવીજ રીતે આંખ નમળી હોય તેવાં બાળકોની પણ તેવી રીતે સંભાળ રાખવી જોઈએ. આવી રાગજી રાગવાથી શારીરિક ખોડખાપણને લીધે થતું નુકસાન આપણે અટકાવી અથવા તો ઓછું કરી શકીએ છીએ.

સેગ, ગરિબાઈ, પ્રતિકુળ સંસ્થાઓ, અને વર્ગવ્યવસ્થા એ બધાં બાળકના શરીરને નુકસાન કરે છે અને તેનો વિકાસ થતો અટકે છે એ આપણે જોઈ ગયા. હવે આપણે તે ‘પછાત’ કેમ રહે છે તેનાં બીજાં કારણો પણ જોઈએ.

સામાન્ય રીતે આપણે એમ સમજીએ છીએ કે શરીરે બરાબર ખીસેલું હોય તો માનસિક શક્તિઓ પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં સારી રીતે ખીસેલી હોય, પણ દરેક શિક્ષકના અનુભવની વાત છે કે કેટલાંએક બાળકો એવાં હોય છે કે જે તંદુરસ્ત હોય છે છતાં માનસિક વિકાસ તેમનો યોગ્ય રીતે થએલો જણાતો નથી. એવાં બાળકો ‘પછાત’ ગણાય છે. એ ઉપરથી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે શારીરિક નજગાઈ એ બાળકના ‘પછાતપણા’નું એક જ કારણ નથી; તેમ છતાં તેની નજગાઈ બાળકના માનસ ઉપર અસર તો કરે છેજ.

માનાસિક નબળાઈ:—આવી જાતની નબળાઈ ઘણા પ્રકારની હોય છે. ચંચળતા, બેધ્યાન, બેપરવા, સાહમ, આળસ, મંદતા, મિઝગ, ચોર સ્વભાવ, બીજને નુકસાન કરવાની આદત, વગેરે માનસિક વ્યાધિઓ છે, અને એને લીધે બાળક પછાત પડી જાય છે. બાળકનો સ્વભાવ ચંચળ હોય છે, એટલે કે તે એકજ કાર્યમાં લાંબો વખત સુધી યુગાર્ધ રહી શકતું નથી. આવા સ્વભાવને યોગ્ય દિશામાં વાળવો એ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે. ચંચળતા ઘણે ભાગે ‘રસ’ ના અભાવે આવે છે. વારંવાર યત્ન કર્યા છતાં જો તેના સ્વભાવની ચંચળતા ન મટે તો તેને માટે ખાસ ઉપાય લેવો જોઈએ; કારણ કે એવા સ્વભાવને લઈને બાળક વર્ગશિક્ષણમાં પાછળ રહી જાય છે અને પરિણામે તેને અભાવો કે અણગમો આવે છે, અને તે આગળ વધતું અટકી પડે છે. તેવીજ રીતે બીજા ઉપર જણાવેલા માનસિક વ્યાધિઓને લઈને બાળક આગળ વધી શકતું નથી. દેટલાંક બાળક વર્ગમાં ધ્યાન આપી શકતા નથી, દેટલાંક બેપરવા રહે છે, દેટલાંક અતિશય સાહસિક બની જાય છે. આ બધા બાળકોની માનસિક મક્કિતનું માળાપે તેમજ શિક્ષકે અવલોકન કરવું જોઈએ. આપણે ત્યાં શિક્ષકો તેમજ માળાપો બાળકના આવા માનસિક વ્યાધિ તરફ દુર્લક્ષ રાખે છે તે એક દીલગીરીભરેલી બાબત છે, કારણ કે જો પ્રથમથી તેવા વ્યાધિના સચોટ ઉપાય લેવામાં નથી આવતા તો પરિણામે બાળકનો હાથ બગડે છે, એટલું જ નહિ પણ મમાજમાં નાગરિક તરીકે તેને કર્તવ્ય અદા કરવાનું છે તે તે કરી શકશે નહિ અને એથી સમાજને નુકસાન થાય છે. આવા વ્યાધિનો ઉપાય ખરેખર કાર્ધ શિક્ષક કે માળાપના હાથમાં નથી. બીજા દેશોમાં તેવા માનસશાસ્ત્રી પાસે તે વ્યાધિવાળા બાળકને લઈ જઈ વ્યાધિની ચિકિત્સા કરાવવામાં આવે છે અને તેનો ઉપાય લેવામાં આવે છે. આપણી શાળાઓમાં તેવી કસોટી પણ નથી કે નથી તેવા માનસશાસ્ત્રીઓ કે જેમની પાસે બાળકને મોકલી શકીએ. શિક્ષકે તેવા બાળકો માથે મમતા તથા સહૃદયતાથી વર્તવું જોઈએ; કારણ કે ‘ધમકીથી ઉગ્રતા તેવા વ્યાધિને વધુ ઉત્તેજન મળે છે. બાળકનું માનસ મમળને, તેનું હૃદય સમજને તેની માથે જો શિક્ષક વર્તન ચલાવે તો તેમાં ઘણો સુધારો થઈ શકે તેમ છે. જો જરૂરી બાબત છે તે એ છે કે દટતાથી એકમરખા રીતે જો તેવા બાળક પાસે કામ લેવામાં આવે તો તેની દેટલીક આવી ખોડ દૂર થાય.

૧ લેખકના અનુભવની વાત છે કે એક વખત વર્ગનું નિરીક્ષણ કરતાં એક બાળકને વર્ગમાં કંઈ રસ ન લેતું જણાયું. બીજા બાળકો વ્યારે

પ્રશ્નોના ઉત્તર ઉત્સાહ અને આનંદથી આપતાં હતાં ત્યારે આ બાળક છેક નિશ્ચેષ્ટ માત્રમ પડ્યું. બે ત્રણ વખત બાળકની એવી રીતની રિયતિ જોઈ ત્યારે તેના વડીલને જણાવવામાં આવ્યું. તેના કારણમાં બાળકનું સરમાળ પછું બેઠામાં આવ્યું. તેના શિક્ષકે ત્યારે તેની સાથે મગતાથી અને આગ્રહપૂર્વક કામ લીધું ત્યારે તે બાળકમાં ચેતન આવ્યું, સરમાળ સ્વભાવ મરી ગયો અને વર્ગમાં બીજાં બાળકો સાથે આનંદથી કામ કરવા મંડી પડ્યું. કહેવાની મતલબ એ છે કે વર્ગમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિનાં બાળકો હોય છે. દરેક બાળકનો સ્વભાવ વ્યક્તિગત ધરાવેલો હોય છે, એટલે શિક્ષકે તે દરેકના નિકટ પરિચયમાં જતરહાથી આવી જવું અને દરેક બાળકના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરી ખોટ દૂર કરવાના ઉપાય હાથ ધરવા બેઠવે.

બાળકનો ખાસ અભ્યાસમો:—શાળાના શિક્ષણમાં એવું બને છે કે અમુક બાળકોને અમુક વિષયોમાં રસ જ પડતો નથી એવું માત્રમ પડે છતાં તેને શિક્ષક બીજાં બાળકો જેટલજ એ વિષયોમાં દોશિયાર થવાની આશાએ તે આશાએ તેમની પાસેથી કામ લીધેજ વળ, તો એથી પરિણામ એ આવે કે ખાસ માનસિક વડણ પિના બાળકને ત્યારે અમુક વિષય શીખવવામાં આવે; તો તેમાં તે બાળકની બુદ્ધિ અથવા મન પડેવાનું નથી. ઉપર ઉપરથી આપણને માત્રમ પડે કે તે શીખે છે છતાં અંદરથી તેની પ્રગતિજ ન થઈ હોય, એટલે એ વિષયમાં બાળક ‘પહાત’ રતી વળ છે. એ અભ્યાસો આપણે રસ ઉત્પન્ન કરી દૂર કરી શકીએ, પણ જે મદત્વની બાળક છે તે એ છે કે કઈ પદ્ધતિથી તેણે વિષય બાળકને શીખવેલો કે જેથી તેને તેમાં રસ પડે અને બીજા વિદ્યાર્થીઓની સાથે તે થઈ વળ. વર્ગમાં ત્યારે આવાં બાળક માત્રમ પડે ત્યારે એક જ પદ્ધતિથી વિષય શિક્ષણ થાય તો ઉપલા પ્રકારનાં બાળકોને હાનિ થાય છે. આધુનિક શિક્ષણ પદ્ધતિ આવી જાતનાં બાળકોના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે અને તે દોષ તો માનસિક સમિત્તો થયું તેટલાજ અભ્યાસો આ બાળકને તેના દોષ તો માનસિક સમિત્તો થયું તેટલાજ અભ્યાસો આ બાળકને તેના દોષ, પણ દરેક શિક્ષકની અનુભવની ધન છે કે કેટલાંકનું થશે. જો બાળક દોષ છે કે જે નંદુરનું દોષ છે-છતાં માનસિક ગિરામ તે દૃષ્ટિએ કે એક થએલો જાણતો નથી. એવાં બાળકો ‘પહાત’ અર્થાય છે. મારસ પડશે. પ્રતિ-પાત્ર સિદ્ધ થાય છે સારીરિક નજમાઈ એ બાળકના ‘પહાત’ અર્થાય નિદામ જ કારણ નથી; તેમ છતાં તેની નજમાઈ બાળકના મનસ છે, તેમજ વર્ગે કરે છે.

દરે અભ્યાસ

‘આંસ પદ્ધતિ’થી ઉપાય લેવાથી દૂર થઈ શકે છે અને આપણે તેને ‘પછાત’ થતું, એટલાવી શકીએ. છીએ.

બીજાં કારણો:—સુધરેલા દેશોમાં બાળકને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવાનું ધોરણ અહીંના કરતાં જુદું હોય છે. ઉપલા વર્ગમાં ચડવાને માટે બાળક લાયક છે કે કેમ તેને માટે કમોટીપત્રકો કે કસોટી પ્રશ્નો હોય છે. અમુક ઉંમરનાં કે અમુક વર્ગનાં બાળકો અમુક કસોટીમાંથી પસાર થવાં જોઈએ, એ ધોરણે કેટલીક એવી કમોટી કરવામાં આવે છે અને તેમાં ઉત્તીર્ણ થએલાં બાળકો ઉપલા વર્ગમાં ચડે છે. આપણી શાળાઓમાં એવી પદ્ધતિ નથી. વાર્ષિક પરીક્ષા માટે જીદ્ધિવિકાસનું ધોરણ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે, પણ તેમાં કેળવણીની દૃષ્ટિએ ઘણી ખામીઓ છે એ નિર્વિવાદ વાત છે. એમાં કેટલાંક નાલાયક બાળકો ઉપલા વર્ગમાં ચડી જાય છે અને પછી તે વર્ગમાં પછાત પડી જાય છે; એટલા માટે પરીક્ષાનું ધોરણ વર્ગવાર બહુ નિશ્ચિત પ્રકારનું રહેવું જોઈએ, અને પરીક્ષાનું કાર્ય પવિત્રતા અને પ્રમાણિકતાનું માની લેવું જોઈએ. ગમે તેમ બાળકોને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવાથી નાલાયક બાળકોને આપણે વધારે નાલાયક બનાવીએ છીએ અને તેના મનુષ્યત્વને મોટું નુકસાન કરીએ છીએ.

સાહકાર્યક પ્રવૃત્તિઓનો અભાવ:—શાળાનો અભ્યાસક્રમ પુરો કરવામાં શિક્ષણ સમાપ્ત થતું નથી. શાળાની બહાર પ્રવૃત્તિમય જગત એ એક અરેખરી નિશાળ છે. એ નિશાળની પ્રવૃત્તિઓ શાળાના શિક્ષણને ઉપકારક છે એ બાળત દરેક શિક્ષકે લક્ષ્ય રાખવી જોઈએ. જેમ શાળાના શિક્ષણનો જગતની પ્રવૃત્તિ સાથે સમન્વય થવો જોઈએ તેમ બહારની પ્રવૃત્તિનો સંબંધ શાળાના શિક્ષણ સાથે પણ થવો જોઈએ. બાળવીર હીલચાલ રમતગમતો, સહકારી યોજનાઓ, સમૃદ્ધિ કામ કરવાની યોજનાઓ, પર્યાટનો વગેરે પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય જીદ્ધિવિકાસમાં બહુ જરૂરી છે, અને એટલા માટે તેને શાળાના શિક્ષણમાં જોડવી જોઈએ.

માબાપ અને શિક્ષક વચ્ચે સહકારનો અભાવ:—માબાપ અને શિક્ષક એ બે વચ્ચેના સહકાર વિના શાળાનું કામ આગળ ધપી શકતું નથી. શાળાની ઉણપો માબાપો શાળાની વારંવાર મુલાકાત લઈ ખામીઓ સમજીને મટાડી શકે છે. તેવી રીતે શિક્ષકો માબાપને બાળકોની પ્રગતિથી વાકેફગાર રાખી કેટલીક ઉણપો દૂર કરી શકે છે; નહિ તો એવું બને કે શાળાનું કાર્ય ઘેર ખુસાઈ જાય છે અને શિક્ષણ એજે જાય છે.

પાઠમાં રસ

(પુ. ૭૨ ના પૃષ્ઠ ૧૬૮ થી ચાલુ)

ભૂગોળના જુદી જુદી જાતના પાઠ કેવી રીતે રસિક થઈ શકે તેના નમુના ગતાંકમાં આપેલા છે. હવે ઇતિહાસના પાઠમાં રસ કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય તે જોઈએ.

જો શિક્ષક વાર્તા કહેવામાં કુશળ છે, એટલે રસિક રીતે વાર્તા કહી શકે છે, તે ઇતિહાસનું શિક્ષણ પણ રસિક કરી શકે છે. જેની વાણી મિઠાશ-વાળી અને આકર્ષક હશે, તે ઇતિહાસના પાઠમાં રસ ઉત્પન્ન કરી શકશે. શિક્ષકમાં આટલી સ્વાભાવિક શક્તિની આવશ્યકતા ઉપરાંત તેણે ઇતિહાસના શિક્ષણને માટે વિષયની સારી તૈયારી કરવાની ખાસ જરૂર છે. ઇતિહાસનો જે પાઠ તેને શીખવવાનો હોય, તે પાઠ માટે તેણે જુદાં જુદાં ઇતિહાસનાં પુસ્તકોમાંથી વિશેષ હકીકત મેળવવી જોઈએ. એ પ્રમાણે હકીકત મેળવ્યા પછી તેમાંથી વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કેટલી હકીકત કેવી રીતે રજૂ કરવી તેના વિચાર કરવો જોઈએ. પ્રથમ તો ધોરણના ગળ પ્રમાણે જેટલી બાબત શીખવવાની હોય તેટલી ક્રમસર ગોઠવી દેવી. પછી દરેક સુદો રસમય કેવી રીતે બને તે સંબંધી ખાસ વિચાર કરવો. ઇતિહાસનો પાઠ આપતાં પહેલાં આવી જાતની તૈયારી કરવામાં આવે, તો તે પાઠ રસિક થયા વિના રહેશે નહિ.

ઉપર પ્રમાણે તૈયારી કરીને કુશળ શિક્ષક ઇતિહાસનો પાઠ આપેતા હશે, ત્યારે તેના વિદ્યાર્થીઓ પાઠમાં એટલા બધા તટલીન થઈ ગયા હશે, કે તેમની દષ્ટિ માત્ર શિક્ષક તરફ જ રહેશે. શિક્ષકની રસભરી વાણી અને ચોખ્ખાં ચેષ્ટાથી તેમનાં કાન અને નેત્ર અનેકો આનંદ અનુભવશે. વીરરસનો પ્રસંગ હશે, તો વિદ્યાર્થીઓનાં રૂપાં હિભાં થઈ જશે, કરુણરસનો પ્રસંગ હશે તો તેમની આંખમાંથી આંસુ વહેશે, અને હાસ્યરસનો પ્રસંગ હશે તો તેમનાં મોં હસતાં થશે. આવી રીતે પ્રસંગાનુસાર તેમના ચહેરા ઉપર જુદી જુદી જાતના ભાવ નજરે પડશે. મતલબ કે શિક્ષકની રસ જગાવવાની કળા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આળાદ અસર કરશે.

નાટકની રંગભૂમિ ઉપર કુશળ ખાત્રો ચોતાની કળાથી પ્રેક્ષકોને લિપ્ત લિપ્ત રસમાં તરબોળ કરી નાખે છે. હાસ્યરસનું પાત્ર હાસ્ય રસનું, વીર રસનું પાત્ર વીરરસનું અને કરુણરસનું પાત્ર કરુણરસનું વાતાવરણ બરાબર

જાનાં દે છે. ઇતિહાસના શિક્ષકને એકલાને આ જુદી જુદી જાતના પાત્રોની જુદી જુદી જાતની કળા રજુ કરવી પડે છે, મતલબ કે શિક્ષક અધી જાતના રસ જમાવવાની શક્તિ કેળવવાની જરૂર છે, જે શિક્ષકને આવી જાતની શક્તિ હોય છે, તે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થીઓનો માનીતો થાય છે.

હવે ઇતિહાસના લિખ લિખ પાઠ કેવી રીતે રસિક કરી શકાય તે ક્રેડલાક નમુના આપીશું.

(૧) વલ્લભીપુરના નાશ:—૨૬ ઇ.સ. ૧૬૫૭ વલ્લભીપુરમાં આવ્યો. વખતની તેની સ્થિતિ અને તેનો લાગ્યોદય થતા તેની કરોડપતિની સ્થિતિ વર્ણન એવી રીતે કરવું કે સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ તરણનો મેરૂ અને મેરૂ તરણું બનાવી દે છે, એ સત્ય બાળકો આડકતરી રીતે આપોઆપ સમજાય. કમ્બુની પુત્રીથી રત્નજડિત કાંસકીની કથા એવી રીતે રજુ કરવી એ કાળસંસ્કૃતિ એવી કાંસકીજી વલ્લભીપુરના નાશનું કારણ બની હતું એ બાબત વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી કઢાવી શકાય. કાકુને લક્ષ્મીનો મદ, શિક્ષક દ્વિત્ય રાજાને લક્ષ્મી તથા સત્તાનો મદ, બન્ને પક્ષની હલ, તેનું અર્થઘટન પરિણામ વગેરે મુદ્દાની રસિક રીતે ચર્ચા કરવી. એવી ચર્ચાથી બાળકો પરોક્ષ રીતે જુદી જુદી જાતની નીતિનો મોઢ પણ આપી શકાશે.

અન્નને અને દાંતને વેર હતું એવા કાકુને વલ્લભીપુરે આશ્રય આપ્યો અને વલ્લભીપુરેજ કરોડપતિ બનાવ્યો. તે વલ્લભીપુરના મહાન ઉપકાર બદલે અપકાર કરીને કૃતઘ્ની કાકુએ તેનો નાશ કરાવ્યો. તેને તકરાર સાથે થઈ હતી. વલ્લભીપુરના વતનીઓએ તેનું કંઈપણ બચાડ્યું ન હતું ત્યાં રાજા ઉપર વેર લેવા જતાં તેણે પાપડી બેગી ધ્રુવણ પણ બાકી નાખી ‘કરે તેનું પામે’ એ કહેવન પ્રમાણે કાકુને પણ તેની નિમકદરમીનો બદલ મળ્યો “જેવી કરે કરણી તેવી તરત ફળે છે, બદલો બજા પુરાનો અહીં અહીં મળે છે” એ લીટીઓનું રહસ્ય કાકુના ગંજાંધમાં સમજાવી પૂર્ણ કર્યો.

(૨) ભુવડની ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ:—જયશિખરનો રાજા શંકર બેળે ભાવે ભુવડની ગુજરાત ઉપરની ચઢાઈનું કારણ બતાવ્યો. ભુવડના દરબારમાં ગુજરાતના શિખરરૂપ પોતાના અન્નદાતા જયશિખર અને પોતાની માતૃભૂમિ ગરવી ગુજરાતનાં મુકત કંઠે વખાણ કર્યા. ૯ શંકર કવિને સારો શિરપાવ આપ્યો; પણ તેનાથી જયશિખરનું રજાનું સહન થઈ શક્યું નહિ, તેથી તેણે પોતાના મુખ્ય પટાવન મિહિરને :

સૈન્ય આખી ગુજરાત છતવા મોડાયો. મિહિરે ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરી, પણ જયશિખરના શુરા સેનાધિપતિ સુરપાળના શુરાતનનો સ્વાદ આખી તે લીધે મોઢે પાછો ગયો. હવે ભુવાને સમગ્રથું કે જયશિખરને છતવો એ સહેલું કામ નથી, તેથી તેણે ખીછ વાર મોટું સૈન્ય એકઠું કર્યું, અને તે પોતે સેનાધિપાત બની ગુજરાત ઉપર ચઢ્યો. તેણે ગુજરાતના તે સમયના પાટનગર પંચાસરને ઘેરા લીધો.

શહેર કે કિલ્લાને કેવી રીતે ઘેરા લાલવામાં આવે છે, તેનું ખોડ ઉપર ચિત્ર પાડીને તેનો વિદ્યાર્થીઓને બરાબર ખ્યાલ આપવો. પંચાસરનો એ ઘેરા બાવન દિવસ સુધી રહ્યો. એટલી મુદત પંચાસરના કોટના દરવાજા બંધ રહ્યા. અંદરના લોકો અને લશ્કર માટે અન્નપાણીની કેવી વ્યવસ્થા હશે તેનું વિવેચન કરવું. બહારથી તો પાણેર પાણી કે પૈસાભાર અનાજ ઘેરા લાલનાર દુસ્મનનું લશ્કર અંદર જવા દે નહિ; છતાં અસલના વખતમાં જમીનમાં ગુપ્ત માર્ગો બનાવેલા હતા તેમાં ચઢીને ગુજરાતના સાધનો આવી શકતાં. પાદશાહી સમયમાં અમદાવાદના ભદ્રના કિલ્લામાંથી જમીનમાં બનાવેલા માર્ગે મહેમદાવાદ જવાનું હતું. મહેમદાવાદના ભમરીયા કુવામાં હાલ પણ તે બોવરાનું મુખ છે. હાલમાં તે માર્ગ તો બંધ થઈ ગયો છે, પણ અસલના વખતમાં ભદ્રના કિલ્લામાં ઘેરાએલું લશ્કર એ ગુપ્ત બુધિ-માર્ગે જરૂરનાં સાધન સહેલાઈથી મેળવી શકતું. આ પ્રમાણે દર્યાત આર્ષિને કોટ કે કિલ્લામાં ઘેરાએલાં માણસોને કેવી રીતે મદદ મળી તે સમજાવવું.

લાખી મુદત ઘેરા રહ્યા. તે દરમિયાન ભુવડે પંચાસરના દરવાજા તોડવાનું ઘણું પ્રયત્ન કર્યો. અસલના વખતમાં દરવાજાને તોડવાને માટે હાથીનો ઉપયોગ કરતા. દરવાજાનાં કમાડને લાંબા અને આણીદાર અનેક ખીલા દોડાથી હાથીના માથામાં એ ખીલા પેસી જાય તો હાથી ખરી જાય. એવી રીતે હાથીનું મરણ મેંધું પડે, તેથી દરવાજાના ખીલાની અડે કોટને ઉંમું રાખવામાં આવતું. હાથીના ચિરપ્રહારથી પેલા ખીલા કોટના ચરીરમાં પેસી જતા અને કમાડ તૂટી જતાં. આવી રીતે કોટના બોમે હાથી પાસે દરવાજાનાં કમાડ તોડાવવામાં આવતાં હતાં.

હાલના સમયમાં તો તોપને એકજ ઘડકે એવાં કમાડ કડક બમ ચઢીને નીચે પડે. કમાડ તો શું પણ મજાસુત કોટ કે કિલ્લાની દિવાલ પણ ભારે તોપના મારાથી અવાંતીન સમયમાં જમીનદોરત ચર્ચી શકે છે. યુરોપી મહાન વિશ્વદમાં જર્મનિએ એસ્ટ્રિયાના અમેલ ગણાતા કિલ્લા એવી રીતે

તોડયા હતાં. આવી રીતે હાલના સમયનાં સાધનો સાથે સરખા-
મણી કરવી.

છેવટે ભુવડે મહા પ્રયત્ને પંચાસરનો પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો તોડા-
વ્યો. અને સૈન્ય વચ્ચે ભારે યુદ્ધ બન્યું. ભુવડના અગણિત સૈન્ય સામે,
સામી છાતીએ બહાદુરીથી લડીને જયશિખરનું સૈન્ય ખપી ગયું. છેવટે-
જયશિખર પાસે માત્ર દસ યોદ્ધા બાકી રહ્યા, તોપણ તેણે ત્રણ દિવસ
સુધી યુદ્ધ ચલાવ્યું. ભુવડના અંગરક્ષકોને બેઠીને જયશિખર ભુવડ પાસે
પહોંચી ગયો, અને તેની છાતીમાં લાન મારીને તેને નીચે પાડ્યો; એટલામાં
ભુવડના અંગરક્ષક એ મહ્લોએ જયશિખરનું ડોકું ઉઠાવી દીધું. જયશિખરની
નસેનસમા શુરાતન વ્યાપી ગયું હતું, તેથી તેનું ડોકા વિનાનું ધડ ત્રણ દિવસ
ધૂમ્યું. ધન્ય છે એવા રણશુરા રજપૂતને !

આ પ્રમાણે શુજરાત ઉપર ભુવડની ચડાઈના પાઠમા અનેક નવી
નવી બાબતોનું સુંદર રીતે રચ્છીકરણ કરીને રસ ઉત્પન્ન કરી શકાશે.

(૩) મીનળદેવીનો ન્યાય:—મિદ્ધરાજની મા મીનળદેવીએ ઘોળકા-
માં મહાવ તળાવ બંધાવ્યું છે. તે તળાવ જોતાંજ મીનળદેવીનો ન્યાય નજરે
પડે છે. તે તળાવના આકારની સુંદરતામા ન્યૂનતા છે, એટલે તે સંપૂર્ણ
વર્ણનાકારમા નહિ હોતાં એક તરફથી વાકું છે. આ પ્રમાણે તે તળાવને
બેઠોળ બનાવનાર એક બાઈનું ઘર હતું. જે તે બાઈએ પોતાનું ઘર આપ્યું
હોત તો તે તળાવનું સૌંદર્ય સંપૂર્ણ થાત. મીનળદેવીએ તે બાઈને તેનું ઘર
તળાવના ઉપયોગ માટે આપવા બહુ સમજવી. તે ઘરના બહારમાં તેને
મોં માગી કિંમત આપવાનું કહ્યું, પણ તે બાઈ એકની બે ન થઈ.
સાર્વજનિક કાર્ય માટે રાણીને તે ઘર લેવાની સત્તા હતી, છતાં તેણે
પોતાની પ્રજા ઉપરના અપાર પ્રેમને લીધે તે બાઈની લાગણી નહિ દુલ્લવતાં
તે તળાવ વાકું બંધાવ્યું.

મીનળદેવીએ પેલી બાઈને ઘર માટે આટલી બધી હડ કરવાનું કારણ
પૂછ્યું, ત્યારે તે બાઈએ કહ્યું કે તમે તળાવ બંધાવીને તમારું નામ અમર
કરો છો, અને હું મારું ઘર નહિ આપીને મારું નામ અમર કરું છું. વળી
વિશેષમાં તમારા કીર્તિમંદિર ઉપર તમારી ન્યાયપરાયણતાનો સોનેરી કળશ
ચલાવું છું. ખરેખર પેલી બાઈએ તળાવનો ઘાટ બગાડીને મીનળદેવીનું
અને તેનું પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. મહાકવિ પ્રેમાનંદના પુત્ર દક્ષ
કવિ વલ્લભરામ પોતાના કાવ્યમાં પોતાના સંબંધમાં કહે છે, કે હુંતો હડીલોજ

યવાનો, ધારણુ દહીયા ચવાથી નવેખંડમાં નામના થાય છે. વધુજની માન્યતા પ્રમાણે તે બાઈએ પણ હક કરીને જગતમાં પોતાની નામના કરી છે. જો કે હક એ સદ્ગુણ નથી, પણ દુર્ગુણ છે; પરંતુ આ પ્રસંગના સંબંધમાં એટલું તો ચોક્કસ છે, કે જો તે બાઈએ આવી જાતની હક ન કરી હોત તો “ન્યાય જોવો હોય તો મલાવ તળાવ જુઓ” એ કહેવતનું અસ્તિત્વ હોત નહિ.

આવી રીતે આ પાઠમાં ઉપર જણાવેલું રસભર્યું રહસ્ય રજુ કરીને ઇતિહાસનું શિક્ષણ રસિક થઈ શકે. (અપૂર્ણ)

પ્રેમચંદ રાવચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ;
અમદાવાદ.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હેડ માસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

ભંડોડાના ભૂપતસંગ

આપુ દુકથી ઉતર્યો, રાજનો માણવા રંગ,
સંસાર તને સિદ્ધ કહે, તું સાચો ભૂપતસંગ.

સંસારની અંદર ફેટલાક છવો પૂર્વજન્મનાં અધુરો રહેલાં કાર્યો પૂર્ણ કરવા કરી જન્મ ધારણ કરે છે એ માન્યતા અનુસાર કવિ ઉપરના કાવ્યમાં કહે છે કે આપુની દુક ઉપર રહેલો સિદ્ધ રાજનો રંગ માણવા પુનર્જન્મ ધારણ કરીને અધુરું રહેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવા ભૂપતસંગના નામથી સંસારમાં સંચર્યો.

આ કવિત વીરમગામ તાલુકામાં આવેલા ભંડોડા ગામમાં થઈ ગયેલા ભૂપતસંગ હાકોર વિશે લખાયેલું છે.

સુંવાળ વિશે લખાયેલા પાસવી હાકોરોના આંધ પુરુષ કાનોજ સોલંકીનો ઇતિહાસ આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ. આ હાકોરના વંશમાં કરીના સુબા મદદાવરાવના વખતમાં ભૂપતસંગ કાનાણીની ભંડોડામાં રહરાત હતી. તેમનું પરાક્રમ આખા સુંવાળમાં જાણીતું હતું. ભંડોડા અને કરી વચ્ચે રાત્રની હદ બાબત તકરારો ચાલતી હતી.

ઉંટવું, સરસાવ, દીધડી, મુરોજ અને પીપર નામનાં હાસનાં ગાય-કર્ણાડી ગાયોની સરહદની તકરારે હિમ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને જાનો રાત્રને તરવારથી ન્યાય મેજવરાની જરૂર પડતી. આમાં ભૂપતસંગનું બાહુબળ વિનયવંત જણાતું હતું.

ભૂપતસંગનું મૈત્ર્ય મુખ્યત્વે સુવાળના બહાદુર કોળીઓનું બનેલું હતું. કોળીઓને વાંટાની જમીન મળતી અને જરૂર પડે ત્યારે ગાગર વગાડવામાં આવે એટલે આસપાસના કોળીઓ એકઠા થઈ જતા અને યુદ્ધનાં પ્રયાણ શરૂ થતાં કવિ કહે છે કે:—

કડીથી લોકોડું ભારે, બણે સનારો જામ,
ભૂપત હાથ્યો લડવા, રાવણ માથે રામ.
લોકોડે રાજા ભક્ષો, જેનો હે જગ ઉપર હાથ,
કરવા દરશન કાંતરો, સોસ ધરે રઘનાથ.
મરેડી મોક્ષે ન ચઢે, સગે નહિ રણગાર,
માથે મોટો માર, લડ યઈ લાગ્યો ભૂપતો.

ભૂપતસંગ દેવિભક્ત હતા. લદ્દરાણી પર તેમને ખૂબ આર્યા હતી. કહેવાય છે કે લડાઈ વખતે દેવી ચક્રાનીનું રૂપ ધર્મ તેમના ભાક્ષા પર એસતાં અને તેમનો ભાક્ષો કદી પણ નિષ્ફળ જતો નહિ. એક વખત એક બાઈ બેંસ દોહતી હતી. બેંસ તોફાન કરી બાઈને કનડતી હતી. બાઈથી ભાક્ષાઈ જવાયું કે “તને ભૂપતસંગનો ભાક્ષો ચાગે.” અકસ્માત ભૂપતસંગે ત્યાંથી પસાર થતાં આ સાંભળ્યું અને તરત તેમના ભાક્ષાએ બેંસને વીંધી નાખી. બાઈને પોતાના કથન માટે પ્રથાર્તાપ થયો અને ભૂપતસંગે બાઈને બીજા બેંસ અપાવી પણ પોતાના ભાક્ષાના નામરમરણનું માહાત્મ્ય બાઈને બતાવી આપ્યું.

એક વખત મહારાજાની દાસી ખજારમાં ચૂંદ લેવા ગઈ. ચૂંદ વેચનાર વોરાને દાસીએ કહ્યું કે સુઆ સાહેબનં ત્યાં ચૂંદ જોઈએ છે તો મારામાં સારી આપજો. વોરાએ જવાબ આપ્યો કે સારી ચૂંદ તો ભૂપતસંગની મા બાઈ ગઈ. હવે તો દુઝેલીમજેલી છે. મહારાજાને આ ખબર પડતાં વોરાને કેદ કરવામાં આવ્યો. ભૂપતસંગને આ સમાચાર મળતાં જેમ તોડીને તેમણે વોરાને મુક્ત કરાવ્યો.

અત્યારે પણ આ વોરાના વંશજો દરબારી વોરાઓ કહેવાય છે.

કડી ઉપર લોકોડાના વખતોવખત આક્રમણો થતાં. કડીના લીંબડા કાળા રંગના જણાતા. એક કવિ કડીના લીંબડા કેમ કાળા, એ ઉપર નીચેનું કાવ્ય ગાઈ ગયા છે.

ઝીત-સપાખડું

અવલ હુઈ વનરાય, હુજ વસંત ઈમ આખવે,
ડેરવાળા, ખંખર ભંખર યાળાં ઝીક દીધી

ને હુધ વરખા ઝડી; તોય કડીનાં લીંબડા કેમ કાળા ?
 એસો સુણી લીંબે ઉત્તર ને આલીથો
 મામલે ખળ કેતાક મારે તે ધાયલં થકા
 પડ્યા છે ધરોધર બૂપતા તણું શર વેર ભારે
 વીજળા ફીક, નોદાસર વાઢીઓ; હુવા
 કાપડ મુંધા હાટે, તે વેંજુતાં નખ નમ્મ રહ્યા,
 ન્યાં વાંનથી પાંનથી કુંપળાં સોત પાટે,
 કાંનાં ઉતરણાં રેલે યોગરદ કટક. તેને
 ઘેર મુખે લઈ ઘેડે ઘાલ્યો, તે કડી ધરાના
 લીમડા એમ કહેરે, સાંચ અવતાર
 અહીં ક્યાં આલ્યો.

લકોડાથી કડી આત ગાઉ દૂર થાય છે. લકોડાથી કડીના માર્ગ ઉપર આવેલા લીંબડાએને કવિ પૂછે છે કે વસંત ઋતુ અને ચાતુર્માસમાં સર્વ વનસ્પતિ પ્રકુલિન થાય છે છતાં તમે કેમ કાળા રંગના છો? લીંબડો જવાબ આપે છે કે આ રસ્તે ભૂપતસંગનું સૈન્ય મહાવરાવના સૈન્યને ઘણી વખત હરાવે છે અને તે સંઘ્રામના ધાથી સર્વ દુશનોનું કાપડ પાડાઓમાં વપરાઈ ગયું છે અને કાપડના અભાવે અમારા પોંદડાં તેમજ કુંપળો તોડીને ધા છુલવામાં આવે છે તેથી અમે ખંખરલંખર સ્થિતિમાં આવી ગયા છીએ અને પદ્ધતિ બની શકતા નથી. અમે દીરતારને કહીએ છીએ કે અમારો જન્મ આ રથજો કેમ આપ્યો ?

ભૂપતસંગનાં પરાક્રમોને વર્ણવતાં આમાં અનેક કવિતો લકોડાની શાળાના હાલના મહેતાજી શ્રીતારામ પરશુરામ બારોડે એકઠા કર્યા છે, અને અસદ્ય ભાષામાં તેમના મૂળ સ્વરૂપમાં સંભળવામાં ઘણો આનંદ આવે છે.

ન્યારે મહાવરાવને પદબ્રજ કરવામાં આવ્યા ત્યારે મુખાની માગ-ણીથી ભૂપતસંગે તેમને આશ્રય આપ્યો હતો. રક્ષણ માટે હાકોર મુખાને ઝીંજુવાડા લઈ ગયા. ગાયકવાડી સૈન્ય લકોડા આગળ એક મહીનો પડાવ નાખીને રહ્યું. છેવટે મુખો રવેચ્છાએ ગાયકવાડી સૈન્યને શરણે થયા.

આત્યારે પણ ભૂપતસંગની ડેલી લકોડામાં છલું સ્થિતિમાં મોજૂદ છે. મુલાબના બારોડે અસારે પણ ભૂપતસંગનાં પરાક્રમોનાં કવિતો ગ્રમ છે. ભૂપતસંગ જેવા હાકોરાનાં પરાક્રમોથી લકોડાનો ઇતિહાસ ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે છે.

મોગલ સમ્રાટ શાહજહાંનના પાટવી કુમાર દારાશાહને પણ એક વખત લોકોએ આશ્રય આપેલો કહેવાય છે. અત્યારે પણ લોકોનાં તાબે આશરે ૮૦ હજારની વાર્ષિક આવકવાળી બાર ગામની જાગીર છે. હાલના લોકોમાં કેળવણીનો ઘણો અભાવ નજરે પડે છે. ગામમાં એક ગુજરાતી નિશાળ છે છતાં તેના લાલ જોઈતા પ્રમાણમાં લેવામાં આવતો જણાતો નથી અને કેળવણીના અભાવે લોકોની રિયતિ જોઈએ તેવી આબાદ જણાતી નથી.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસી૦ ડે. એન. ઇન્સ. અમદાવાદ.

—: નિબંધશિક્ષણ :—

લખાણનો પ્રકાર:—લખાણનો મુખ્ય ધ્યેય આપણે જે વિચારી રહ્યા હોઈએ તે ખીજને દર્શાવવાનો છે. સાથે એ ખર્ચ કે લખાણ આપણે કેવી રીતે વિચારીએ છીએ તે પણ જણાઈ આવે છે. કોઈપણ લખાણનો પૂર્વ-રંગ વિચાર છે. વિચાર જેટલા ઉત્તમ તેટલું લખાણ ઉત્તમ.

૧. લેખકને વિષય તે વાચકની સાથે તન્મયતા હોવી જોઈએ. લખાણમાં સાફ દાનત જોઈએ.

૨. જે વસ્તુ માણસ મંપૂર્ણ જાણે નહિ તે વસ્તુ સ્પષ્ટ રીતે કોઈ દિવસ સમજાવી શકે નહીં. ઉલટાવીને કહીએ તો વિચારને શબ્દમાં મૂકવાની અશક્તિ વિચારનેજ મર્યાદિત કરે છે. લખાણનું દૃષ્ટિબિન્દુ પરીક્ષામાં કે રોજની દુનીઆદારીમાં તેટલુંજ ઉપયોગી છે. નિબંધ તો લાપાનો કૌશલ્ય ભર્યો અને ઉચિત ઉપયોગ કરી વિચાર વહન કરવાની શક્તિ મળવાને માટે મૂકવામાં આવે છે.

વિચારની સંકલના, સમજાવવાની પદ્ધતિ અને સ્પષ્ટતા તે સર્વ ઉપર સરખું ધ્યાન આપવું જોઈએ. ‘લખતાં પંડિત નીપજે, લખતાં લહીઓ યાય’ તે સૂત્ર યાદ રાખવું. નિબંધની કળા, લાપાના કૌશલ્ય ઉપરાંત નવું રચવાની શક્તિ માગી લે છે. કલાધર કલાની ઉત્તમ કૃતિઓનો અભ્યાસ કરી લે છે. લખાણમાં આમજ વધવાની અભિલાષા રાખનારાઓએ સર્વોત્તમ નમુનાઓનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

અભ્યાસ, અનુકરણ, વિવેચન એ પરંપરા છે. સાચો વિદ્યાર્થી પોતાની તિઓનું વિવેચન કરે છે. કસ્ટોડિયો, સરસ્વતીચંદ્રના, ચાર ભાગ, ખાસ રીતે એક ભાગ ઘણી સામગ્રી પુરી પાડશે.

નિબંધની આવશ્યકતા:—

પૂર્વ તૈયારી—

૧—વિશાળવાચન, ૨—શબ્દનની સર્વ દિશાઓ, ૩—ખારીક અવ-
લોકન. આથી આપણે અનુભવની મર્યાદાને લંબાવી શકીએ. અનુભવોની
સિદ્ધિ એ વિચારની સિદ્ધિ.

નિબંધના પ્રકાર:—(૧) કથન-શબ્દન વ્રતાંત. દોઢ વખત ડાયરીના
રૂપમાં દોઢ શકે, (૨) વર્ણન-જેમકે દનીઆની મુસાફરી, રેલ્વેની મુસાફરી,
ઉદ્ઘાટન, ચર્ચા કે વિચાર, રાષ્ટ્રતાંત્રાધીન ઉદ્યોગ, વિધવાવિવાહ, વગેરે.
સહેલું તો વર્ણન કે કથન છે.

કેટલાક વિષયો અનેક રૂપે લખી શકાય:—શિવાજી. ઇલાનુસાર પદ્ધતિ
પ્રમાણે કથન રૂપમાં ને ડાયરીના રૂપમાં મૂકી શકાય. કાલ્પનિક રાજ-
નિયમોથી લીધેલા ફક્તઓ વર્ણન તરીકે લખી શકાય. ચારિત્ર્ય પર દૃષ્ટિ
રૂપે-ચર્ચા અથવા વિચારરૂપે પણ લખી શકાય. તેના વખત સાથે તેની
પ્રવૃત્તિઓના સૂક્ષ્મ અભ્યાસરૂપે.

૧—રૂપરેખા દોરવી—

૨—પ્રસ્તાવનામાં વિષય દર્શાવી વિદ્યાર્થી અમુક દિશા તરફ
મર્યાદા બાંધવી.

૩—લુદા લુદા ગતવ્યો ગણાવવા, અને ચર્ચાની દૃષ્ટિથી તપાસવા.
ત્યાં ત્યાં અંગત માન્યતાઓનો રોપ કરવો નહીં. નિબંધમાં હું અને તું
ન વાપરવા. તાત્પર્ય દૃષ્ટિએ નિરૂપણ કરાવેલી અને બુદ્ધિએ સ્વીકારેલી
હકીકતો મૂકવી.

અનુભવમાંથી કે ઇતિહાસમાંથી લાગુ પડતાં દૃષ્ટાંતો અને સમર્થ
લેખકોમાંથી લીધેલા ફક્તઓ કીમતી છે, પણ તે જુગ વાપરવા જોઈએ.

દા. બાળમહિમા—

પ્રભુ વિદોણા જનકુલમાં

બાળક પ્રભુના પયગંબર છે.

જડ જેવા પૃથ્વીને પાટલે

બાળક ચેતનના કુવારા છે.
જલભર નવવર્ષાની વાદળીઓ છે,
મનુકુળના ભાવિ ભંડાર છે.
આશા છે, ઉત્સાહ છે, ઉન્નતિ છે,
બાલકોનો મહિમા મહાન છે.”

કવિ નાનાલાલ—

તેવીજ રીતે માતા—

“અહ્માંકમાં ભવ્યકર્મી સર્જન હાંકે છે હોય,
તો તે જનનિ તે જગજ્જનની.

શરીર સમર્પી, આત્મા સર્જે, હૈયાના અમૃત દાણવી
અમરોને ઉછરેંગેમા ઉછેરે, એ મહાનુભાવિ માતાની મોટપ.
દેહના કે દેહીના સૌન્દર્ય, સામર્થ્ય કેવળ નિજના ઉપભોગાર્થે નથી.
મહત્ત્વ વેદના કૃતિના શોભન કાળે છે.” તે ઉદારચરિત્ર માતૃ-
જીવનનો સફળોધ. (નાનાલાલ)

લખાણના અંતબાગમા નવી બીના ન મૂકવી, તેમાં તો ચર્ચામાંથી
પ્રાપ્ત થતું પરિણામ સ્પષ્ટ કરવાનું રહે છે.

આમુક રીતેજ નિબંધ શરૂ કરવો એવો કાઈ નિયમ નથી. સર્વ
સામાન્ય હકીકત રજૂ કરી એક જે વાચક લખી પ્રસ્તાવનાથી થઈ ગયે.
કાં તો કોઈ ગાણીના લેખકનું સુખાપિત ટાકો તેને સગળવી શકાય. દેટલીક
વખત વાર્તાનો દુચ્છેદ આપીને પણ શરૂ કરી શકાય. બન્ને પક્ષ જે કહે
તેને સરખી રીતે ધટાવી, આપણે નિબંધરૂપાન મત આપવાનો હોય છે.

વર્ણનરૂપ:—દશ્ય વસ્તુનું શબ્દમા આલેખન તે વર્ણન. નૈસર્ગિક
મનોહર દશ્યો કે સરમ વસ્તુઓનું આભેહન શબ્દચિત્ર. ઉચિત વિગતોમાંથી
પમંદગીને નિયમિત કરતું દષ્ટિચિન્દુ આવસ્યક છે. વર્ણનમાં રંગ ભરવાનું,
શાંત કે સ્તબ્ધ, કોલાહલીક કે માંધલીક વાતાવરણ દાખલ કરવાનું બૃહત્
નહિ. જે દશ્ય આપણી સામે સ્પષ્ટ હોય છે તે વાચક આગળ તે જ રૂપે
ખટું થાય તેમ પ્રયત્ન કરવો.

કથનરૂપ:—જે માંભજ્યું હોય તેનું ભાવવાહી શબ્દચિત્ર તે કથન.
વચન, વાર્તા, દંતકથા, મુખપાક કે બીજી કોઈપણ વસ્તુની સાંભળેલી વસ્તુના
શબ્દથી બીજાને માહિતી આપવી તે કથન.

કથનમાં શી-શી સામગ્રી જોઈએ? કથનમાં માત્ર વાર્તા કહી જવા
પુરતુંજ કામ રહે છે; કેમકે વસ્તુ આમુક પદ્ધતિમાં આપોઆપ ગોઠવાઈ
જાય છે. ખ્યાનમાં રાખવાનું તો એટલા પુરતુંજ કે એક વસ્તુમાંથી

ખીજામાં સંક્રાન્ત થવાનું સ્વાભાવિક લાગે. કોણુંકોણું ભાગ ભજવનારા છે અને પરિસ્થિતિના ફેરફાર સાથે આ નટોનું કેવું કેવું પરિવર્તન થાય છે તેવું જ્ઞાન કથનાત્મક નિબંધમાં વાચકને આકર્ષી શકે છે; માટેજ થોડું-એક વર્ણન કથનમાં જરૂરી છે.

લખાણ માટે સામાન્ય નિયમ:—જેમ ઘરના બંધારણમાં નકશો, તેમ નિબંધની રચનામાં યોજના પૂર્વરંગ છે. રૂપરેખાની કિંમતની આંકણી માટે સારા લેખકોના હ સાત લેખો લઈ નવાસી જ્યાં. નિબંધને માટે વિષય આપવામાં આવે કે તરત જોટલા મુદ્દાઓ આપણને રજુ થાય તેટલા કાગળ ઉપર ઉતારી લેવા. કોઈપણ મુદ્દો નજીકે ગણી કાઢી નાખવો નહિ.

દા. મુસાફરી વિષે નિબંધ લખવાને: હોય તો નીચે પ્રમાણે મુદ્દા તારવવા—

મુસાફરીના કાયદા:—

૧. કળયણી	૬. દેશી કે પરદેશી દરીઆની કે રેલ્વેની
૨. માણસની વિશાળતા	૭. મુસાફરી વધારે લાભ કેમ લઈ શકાય?
૩. શરીર	૮. કેને કાયદા થાય (આપણને કે ખીજાને)?
૪. આનંદ	૯. એકલા જવું કે સંગાથે જવું?
૫. તખીઅત	૧૦. વેપાર

૧૧. ખીજા તરફ સહાનુભૂતિ અને ખીજાને સમજી લેવાની શક્તિ.

મુદ્દાઓને સંકલિત કરવા અને અનુક્રમે ગોઠવવાના કેટલાક મુદ્દાઓ પહેલા વિચારે જેમ આવે તેમ મૂકી દીધેલા હોય છે તેમને સંબંધ ધરાવતા મુદ્દાઓની સાથે મૂકવા.

કેટલાક કાર્ય—કારણ લાવથી જોગએલા હોય છે. કેટલાકને સામાન્ય સંબંધ હોય છે, અને કેટલાએક તો એકના એકજ હોય છે. આમ ગોઠવણ કરતા ક્રમપણુ આપણને મૂઝી આવશે. (૧) મુસાફરી વર્ણુકરી બધાને કાયદાકારકજ છે. (૨) ખીજાઓનાં દૃષ્ટિબિન્દુઓની સમજ અને સહાનુભૂતિ—જ દેશના માણસ સાથે. ય. પરદેશી માણસ સાથે. ૩. વેપાર (પાશ્ચાત્ય પ્રજાનું દિન-દિનમાં આવવું) અને ૪. અંગકાયદા—તંદુરસ્તી વગેરે. યોગ્ય લાગે તો તેના વર્ણનમાંથી દરિયાઈ મુસાફરી વિશેષ સારી ગણવી. રૂપરેખા એટલે મુદ્દાઓનો આંતર સંબંધ દર્શાવવાનો, જેથી તેમની અગત્ય પ્રમાણે આપણે તે લખાવી ટુંકાવી શકીએ. મુદ્દાથી દૂર ખસી ખીજે રસ્તે ન ચડી જઈએ તે ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે.

રતિલાલ જગન્નાથ જાની, એમ. એ.

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, બાવનગર.

આળકો પ્રત્યે અપાતું દુર્લક્ષ

આ જમાનો આળયુગનો છે. આળક એ અલૌકિક વસ્તુ છે. આળક એ ભવિષ્યનો નાગરિક, દેશોદ્ધારક, ભવિષ્યનો પિતા, ને શોધક છે. તેને જેટલી ઉપમા આપીએ તેટલી આપી શકાય એમ છે. આળક જન્મતા પહેલા માતાપિતા શેખચંદ્રી માફક મોટા મોટા વિચારો કરે છે, પરંતુ તે વિચારો પુત્ર કે પુત્રી પ્રાપ્ત થતા અમલમાં મૂકવાની ધગશ રહેતી નથી, બનકે ધગશ રાખતા નથી. દેશમાં હાલમાં જે રત્નો છે તે પણ એક દિવસ આળકજ હતા. આચીનકાળમાં પણ મહાન પુરુષો યર્ષ ગયા છે તે શાથી ?

મનુષ્યમાત્રને પ્રિયમાં પ્રિય પોતાના આળક છે. તેની ગંભીરમાં ગંભીર જવાબદારી તેના સતાનો પ્રત્યેની છે, પરંતુ રોચનીય છે કે એના તરફ દુર્લક્ષ અપાય છે કોઈપણ કુકુળ પોતાના આળકો પ્રત્યે પુરતું લક્ષ આપતું જણાતું નથી. આથી હું માળાપોનો આળક પ્રત્યેના પ્રેમનો ઇનકાર કરતો નથી, પરંતુ માળાપોનો પ્રેમ વર્તનમાં પુરતો જણાતો નથી એ કહેવામાં ખોટું નથી પોતાનું આળક તદુગત રહે એ દરેક માળાપની પ્રથમ ફરજ છે જે શાળામાં આળક વધારે તદુગત અને સૂતિવાળા રહેતા હોય તે શાળાનું ગૌરવ વધારે છે હાલમાં મારીરિક કેળવણી પ્રત્યે વધુ દુર્લક્ષ અપાય છે આળક નિશાળે આવે છે ત્યારે નિશાળની મિતિ અને બાલ મિતિમાં સાક્ષ અને સુદર્શન ચૂર્ણની ફાફી એ બેના સ્વાદમાં જેટલો તકાવત તેટલો ઉપગની સ્થિતિમાં છે. એ તકાવત નષ્ટ કરી એકતા કરવી એ શિક્ષકનું કાર્ય છે. “જેવો શિક્ષક તેવી શાળા” આળકને અનુકૂળ સંલોગો ઉત્પન્ન કરવા અને તેમાં આળકને સમય અનાવવું એ શિક્ષકની ફરજ છે.

આળક શાળામાં આવે ત્યાંથી તેની શાળાના સંલોગો તેને આનંદ કે પ્રફુલ્લિત બનાવે તેવા બનાવવા બોધ આપે કાચ કે દબાણથી શીખવવા કરતા તેને આનંદ ઉપજે તેવી રીતે વાત્સલ્ય શીખવવાથી વધારે લાભ થશે. એક તો તેને આનંદ મળશે અને વળી તે શીખશે, એમ “એક પથ દો કાજ” થશે. આળક શાળામાં આવે કે તરત વાર્તા કહેવી પ્રથમ વાર્તા જેવા પિગ્ગિઅડ રાખવા. આળકને વાર્તા વધારે પસંદ છે. વાર્તા પછી ગીત, ગ્રંથ, વગેરે લેવા. ટેટલાક કહેશે કે આ શું રમન, ગીત, વાર્તા ! આ માગતને તો કશું આવડતું નથી. છોકરાને રમવા કરે છે, ને શીખવતા નથી. તેના માળાપોને શિક્ષણની નવી પદ્ધતિથી કેવું મગીન શિક્ષણ અપાય છે તે ધીમેથી અને નમ્રતાથી સમજાવવું. નવી મૈત્રીવાળા

સચિત્ર, સરળ નવીન પુસ્તકો તેમને ખતાવવાં. બુદ્ધિ અને નવાંનો ભેદ સમજાવવો. શિક્ષકનું કાર્ય એકલા બાળકને લણાવવાથી સરતું નથી; પરંતુ ગામ લોકોને પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ગામના સંલેગોવશાત સમજાવી શાળા કે કેળવણી પ્રત્યે અભિરુચિ ઉત્પન્ન કરી, ઉત્સાહિત કરી તેમાં ભાગ લેતા કરવા જોઈએ.

બાળકને કેળવવું એ માબાપ ને શિક્ષકની ફરજ છે. બાળપણમાંજ માણસનું ભાવિ જીવન ઘડાય છે. સારા નરસા સંસ્કાર નાનપણમાંજ પડે છે. બાળપણમાં જે સંસ્કારો તેના મન ઉપર પડે છે તેમાં તેના લવિષ્યના આચારવિચારનું બીજરોપણ થાય છે, મોટે સારા વિચારોના સંસ્કાર પડ્યા હોય તો લવિષ્યમાં ઉચ્ચ જીવન ગાળવા તરફજ તેનું લક્ષ્યબિંદુ દોરાય છે. કહેવત છે કે કુમરું હાલ્ડ જેમ વાછીંચ તેમ વળે.

બાળક એ ચપળતાની મૂર્તિ છે. કહેવત છે કે “દીકરી ને ગાય દેરે ત્યાં જાય” તેમ બાળકને પણ જે રસ્તે દોરવું હોય તેમ દોરી શકાય છે. પોતાનાં બાળકો કયા સંલેગોમાં ટોળી સાથે કેવી રીતે રમે છે તથા ફરે છે તેની માબાપો પુરતી તપાસ ગ્રાજના નથી. સમજી માબાપો ધારે તો બાળક પાસે રમતકારા ન ધારેલું સાફ કામ લઈ શકે છે. ખરાબ સંસર્ગમાં આવવાનો પ્રસંગ મળતાં હાનિકારક આચારવિચારો સેવવાનો સંભવ રહે છે અને તેઓ વયમાં આવતાં તે કાર્યમાં મૂકે છે.

ત્યાંસુધી માબાપ અને શિક્ષક કે સમાજ બાળકે શું છે એ નહિ સમજે ત્યાંસુધી કોઈપણ દિવસ દેશોન્નતિ થવાની નથી. આધુનિક કેળવણી કેવી છે તે સર્વ જાણે છે. બાળ પ્રત્યે વિચારનો પલટો યશે અને હાલની કેળવણીની પ્રથા બદલાશે ત્યારેજ દેશોન્નતિ યશે. દેશોન્નતિ કરવી એ યુવકના હાથમાં છે. અમેરિકા આજે દુનિયામાં પહેલે નંબરે આગળ ગણાય છે. તેનું કારણ ત્યાંની કેળવણી, બાળકોની માવજત અને સમૃદ્ધિ છે. ત્યાં બાળકની તંદુરસ્તી ઉપર વધુ લક્ષ આપવામાં આવે છે. બાળ ઉછેર વખતે આપણી અનેક જાતની બેદરકારી હોય છે અને બેદરકારીના પરિણામે બાળમરણનું પ્રમાણ વધારે જોવામાં આવે છે. દાકતરોને ત્યાં ટોળાબંધ છોકરાંને લઈ જવા તે તથા મરણ પાછળ બહુ શોકગ્રસ્ત થવું. એ બધાંના પરિણામે આપણા યુવકો આદર્શ યુવકો નીવડતા નથી.

ગરીબ યુવકોની કેળવણી માટે કોઈએ આજ સુધી પુરતું લક્ષ આપ્યું નથી. ભાગ્યે કોઈ શાળામાં સેવાવૃત્તિના સંસ્કાર પાડ્યા હશે. શાળામાં વ્યાવહારિક જ્ઞાન અપાતું નથી. આથી હાલની કેળવણી આપણી સમા-

જના, દેશના તમામ વર્ગને સ્પર્શી પલટા કરી શકતી નથી. બલકે દેશન અને શરીરની નિર્બળતા વધ્યાં છે. યોગ્ય કેળવણીના અભાવને લીધે દેશમાં બાળજ્ઞાન સમજનાર માતાપિતાની સંખ્યા અદ્ય છે. આદર્શ પુત્રપુત્રીઓની સંખ્યા વસતીના પ્રમાણમાં નહીં છે. પરિણામે દેશ ધણું કષ્ટ સહન કર્યે જાય છે. એજ સ્થિતિ આજ રહેશે તો વિશેષ સહન કરવું પડશે. યોગ્ય કેળવણીના અભાવે આપણે પરાશ્રયી બની રહ્યા છીએ. કેટલાંક વૃદ્ધ, અપંગ માનાપિતાઓ ઉદ્ધત પુત્રોની અવગણનાથી દુઃખિત દેહે જીવન ગુગરે છે. ભાઈઓ પ્રત્યે, માસુ વડુ પ્રત્યે, મા દીકરી વચ્ચે તથા ભાઈ બહેનો વચ્ચેનો ર્નેહ કમી થતો જાય છે.

શિક્ષક બાળકનાં નખ, વાળ, કપડાની અસ્વચ્છતા વગેરેને નહીં આખત ગણી તે પ્રત્યે દુર્લ્લક્ષ આપે છે. લણાવવા કરતાં ચારિત્ર્ય ધડવા તરફ વધુ ડાળજી રાખવી જોઈએ. વિદ્યા ધિનયેન શોભતે. વિદ્યા હોય પરંતુ ચારિત્ર્ય ધમ્મવા યોગ્ય ન હોય-દુર્ગુણી હોય તો તે વિષ સમાન છે.

બાળકને સુદૃઢ, હિંમતવાન, સુશીલ તેમજ સશક્ત કરી લાવિષ્યની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા પ્રબળ શક્તિમાન બનાવવા તેની વૃત્તિ ખીલવવી જોઈએ. બાળકને દેશભાવી ને સદ્ગુણી નૈયાર કરવા શિક્ષક શું ન કરી શકે ? પરંતુ પદ્ધતિને પરવશ થએલું પામર પ્રાણી થોડા સમયમાં પોતાની દીર્ઘ અભિલાષાઓનો અંત આણે છે. ખરેખર, શિક્ષક રાષ્ટ્રવિધાતા છે પરંતુ સમાજને તેની કદર નથી.

મનુષ્ય સાધારણ રીતે પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ વીસરી જાય છે. તે પણ એક દિવસ બાળક જેવી સ્થિતિ ગણીને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યું છે, તો પોતાનાં બાળકો માટે ચામાટે પુરતી તપાસ રાખવામાં આવતી નથી. પારકાં તે પણ પોતાનાંજ ગણી તેમને સુધારવા અને સન્માર્ગે દોરવાં જોઈએ.

આજે થોડાક માળાપ પોતાનાં જીકગને પૂજનાં દશે કે ભાઈ, તું શું શીખી આવ્યો ? દરેક માળાપે હાલનાં શિક્ષણ અંગેનાં તથા બાલમાનસ, બાળસ્વભાવ, બાળઉછેર, વગેરે પુસ્તકો વાંચવા જોઈએ. વળી બાળસ્વભાવ, શિક્ષણપદ્ધતિ, બાળમિત્ર, શિક્ષણપત્રિકા વગેરે ચોપાનીઆંઓ ધણી શાળામાં મળી શકે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવે તો શિક્ષકો લાભ લઈ શકે. પ્રભુ માળાપો બાળક પ્રત્યે પુરતી કાળજી ગએ એવી સદ્બુદ્ધિ સર્વને અર્પો એવી ખાસ શુભ અભ્યર્થના છે.

શિક્ષક: દુર્લભભાઈ એચ. નાયક

મુ. સાલેજ જિ.-મુરત.

પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.	૦-૪-૦ હનામ અને લાયગેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૧૪ આપણા દેશના મહાન સ્ત્રી પુરોગામી નિલામિક સંતો (સને ૧૯૩૨ ની બીજી આગતિ)	મિ. વા. એસ. પંડ્યા, અમલવાદ.	૦-૪-૦
૧૫ ધરસીવડી (સને ૧૯૨૨ ની પહેલી આગતિ)	મિ. વા. એસ. પંડ્યા.	૦-૪-૦
૧૬ બેઝારી (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગતિ)	ગોંડિય સાહિત્ય મંદિર, સુરત.	૦-૬-૦
૧૭ અર્ધાચના (સને ૧૯૩૩ ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૪-૦
૧૮ દરેક સ્ત્રી વાંચ	"	૦-૩-૦
૧૯ પદાચના થાને રાજપૂતોના રજપૂત (સને ૧૯૩૨ ની આગતિ)	ધી જ્વરલ શુક્રીપો, મુંજીરો.	૩-૦-૦
		લાયગેરી
		આંખોની ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
		ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.

નોંધ:—૧. સંગીત અભ્યાસક્રમ ભાગ ૧-૨ અને ૩ કર્તો ને. શ્રી. બોલક, બીજી આગતિ કિંમત ૦-૬-૦ દરેકના હાઈસ્કૂલની પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વ્યાવરણ માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.

૨. સુવચન ઓરિજિનલ થુડેપેને પોતાની " પ્રાથમિક સાળાનું અંગ્રાજિત " કર્તો મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી એ આપણી મનુ ભાગમાં હુડી પાડવાની મંજૂરી આપવામાં આવી છે દરેક ધો. ૨-૩ અને ૪ થા માટે અને તેની દરેકની કિંમત ૦-૨-૬, ૦-૩-૦ અને ૦-૩-૦ અનુક્રમે. આપવામાં આવી છે.

(અંગ્રેજીમાં સ્ત્રી) એન. એ. કાદરી, ફોર એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૨-૪-૩૩ ના ૫૧ નં. ૭૫૮ માં ફરેલી અચનાનુસાર.)

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી ૨૮૭.

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોના યાદી

ક્રમ	પુસ્તકોનું નામ	અંચલતોનું નામ	પ્રગટકર્તા કે પ્રકાશકનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રિમાન્ડે
૧	જુમરીઆ-એ-ઝીવા-એ પુતા (ઉર્દુ પ્રાથમિક સંકલનોના ધો. ૩ માટે), (૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આબ્દુર રહેમાન અહ-મદ સાહુબ, હેડમાસ્ટર, મ્યુનિ. ઉર્દુ ક્ષાયજ સંકલન. ૧૦, પુતા સીટી.	લેખક	૦-૫-૬	દીયસ લાય-લેરી માટે.	
૨	ઉર્દુ કા કાવેશ, તિરમ-એ-આ-બ્યાસ, (મને ૧૯૩૨ ની આઠમી આવૃત્તિ)	"	ધી અંબુબને-લીમાયતે-પરિલામ લાહોર.	૦-૦-૧૦	સ્કોલસ લાય-લેરી માટે.	
૩	" " ફુલુમ (સને ૧૯૨૬ ની ચોથી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૦-૧૦	"	
૪	ઉર્દુ પહેલી કીતાબ, (મને ૧૯૩૨ ની છઠી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૨-૪	હોસરાતયા હોસ-રીઓની ઉર્દુ સંકલનોમાં પ્રનામ અને લાયલેરી માટે.	
૫	" ફુમરી કીતાબ, (સને ૧૯૩૨ ની ચોથી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૩-૬	"	
૬	" તીમરી કીતાબ, "	"	"			
૭	" ચોથી કીતાબ, "	"	"			

૮	મરીદા અમલ (કીચડી સન ૧૩૧૦ની બીજી આગતિ)	નિ. બોલીકાની એકમદ દુર્ગા, લીચર, મદદા-એ બેલુવડિયમ, માનેગાંવ મિ. મન્ડી રામ અમરનાથ, બી. હડી. (એડીનબર્ગ), એફ. આર. ૭૭. એસ. (સેડન)	મેસર્સ ગ્રેટ્ઝમિલ્સ એન્ડ કો., મુંબઈ	૦-૧૨-૦	૦-૧૨-૦	સજેરી માટે.
૯	લુઆનીઆ-એન્ડ-જીક પદેલી પ્રીનાળ, (સને ૧૯૩૨ ની બીજી આગતિ)	"	"	"	૦-૧૨-૦	"
૧૦	આસાન-એ-લિદ, (સને ૧૯૩૨ ની પદેલી આગતિ)	"	"	"	૦-૧૫-૦	"
૧૧	આલેને-લિદ, (સને ૧૯૩૨ ની એકાદશીમા આગતિ)	"	શ્રી અંલુમને-લીમાયતે-હસ્સામ, લાહોર.	૦-૦-૧૧	૦-૦-૧૧	મકતબસમાટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે અને સાધારણ ઉર્દુ સ્કૂલો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે આલી ચાકશે નહિ.
૧૩	ઉર્દુ પદેલી પ્રીનાળ, (સને ૧૯૩૨ ની અંવાલીસમી આગતિ)	"	"	"	૦-૧-૧	"
૧૪	ઉર્દુ પદેલી પ્રીનાળ, (સને ૧૯૩૨ ની એતાલીસમી આગતિ)	"	"	"	૦-૩-૩	"
૧૫	ઉર્દુ તીસરી પ્રીનાળ, (સને ૧૯૩૧ની વચ્ચેસમી આગતિ)	"	"	"	૦-૪-૧૦	"

૧૬	ઉર્ફા ચોથી પ્રતાપ,	મિ. સુન્દી રામ અગરવાલ, બી. હડી (ચિડીનખર્ગ), એફ. આર. જી. એસ. (લડન) મેજર એ. ડબ્લ્યુ દાને, એમ. એ. (ગ્રોકસ્ટન). એફ. આર. જી. એસ.	ધી અંભિમને-હીમાયતે પરિલામ લાહોર. મેમર્સ ઉત્તરવદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૦-૧૨-૯-૫નામ અને લા- યજેરી માટે. ૦-૧૦-૬ પ્રાથમિક માધ્ય મિક અને દેનિંગ ઇન્ડીટયુસનોમા વાયજેરી માટે. ૦-૧૨-૫ " " ૦-૬-૪ " " ૦-૬-૬ " " ૦-૫-૦-૫નામ અને લા યજેરી માટે.	૦-૧૨-૬-૫નામ અને લા- યજેરી માટે. ૦-૫-૬-૫નામ અને લા- યજેરી માટે. ૦-૬-૬-૫નામ અને લા- યજેરી માટે.
૧૭	કપુર ન્યોત્રિફિ, હીરસ-એ- અવલ, (સને ૧૯૩૨ ની બીજી આવૃત્તિ)				
૧૮	" " હુલુમ, (")	" "	" "		
૧૯	" " સુલુમ, (")	" "	" "		
૨૦	" " ચલોરમ, (")	" "	" "		
૨૧	ઉર્ફા હનસ પરદાઝી (એ. વી. ધો. ૫ મા માટે), (સને ૧૯૨૮ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ચોધરી કેલ્હીન, બી. એ પી હ એસ. મન્મ. એફ. રફમ, મુલ્તાન ડિવિઝન.			
૨૨	" " (એ. વી. ધો. ૬ કા માટે) (મને ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ)	" "	" "		
૨૩	" " (ધો. ૭મા માટે) (મને ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ)	" "	" "		
૨૪	" " (ધો. ૮મા માટે) (મને ૧૯૨૮ ની પહેલી આવૃત્તિ)	" "	" "		

૨૫	” (ગોંદકલુલેશન પરીક્ષા માટે) (સને ૧૯૨૬ ની પહેલી આયત્તિ)	”	”	૦—૮—૦	”
૨૬	લેડી પાટરીર અને ઝે. રમ યંચ, એમ. બી. ઇ., ડબ્લ્યુ. એમ. એસ. ઉર્ફેમાં ભાગાંવરકર્તા ઝે. (પ્રિસ) ઇ. એન. ફારેર, ફારેર હો-સ્પિટલ, લીવર્ડી, (પંજાબ)	લેડી પાટરીર અને ઝે. રમ એસોસિએશન, ઇન્ડિઅન પ્રાઉન્સિલ.	”	૦—૧૪—૦	”
૨૭	મીસ્ત્રી મહાદેવ હરિભાઈ	મી મેનેજર પુકડીયા, નવ-લકીશોર પ્રેસ લખનો.	”	૦—૦—૬	પાઠ્યપુસ્તક ત-
૨૮	ઉર્ફેના પ્રાએદા અને રીડમ્ ૧ થી ૪	”	”	૦—૧—૦	રીફે ઈ.
૨૯	”	”	”	૦—૨—૦	”
૩૦	”	”	”	૦—૨—૬	”
૩૧	”	”	”	૦—૩—૬	”
૩૨	અલ-ફારેક	મિ. સેયદ મહમદ શપ્રીઉદ્દીન મલ્લીક—એ-અફઝલ-ઉલ-અખ્ખાર. પુસ્તક એજન્સિ, દિલ્લી.	”	૩—૦—૦	ઉર્ફે પ્રાથમિક રસૂલોમાં અને ટ્રે-નિંગ પ્રિન્સીપલ્સ-શનોમાં ઇંગ્લેન્ડ અને લાયબ્રેરી મેટિ.
૩૩	અન-માસિન	કોમીપ્રેસ, દિલ્લી	”	૧—૮—૦	”
૩૪	સફરનામા—એ-રમ વશામ	”	”	૨—૦—૦	”

૩૫	ગીરતે-ગીઆન	"	ગીરત મહમદ શરીફ	૧-૮-૦૦
૩૬	કોર-ઉલ-આકમ-ભાગ ૧	"	શીન મલીક-એ-આફઝલ-ઉલ-અખબાર, મુક એ-અમિ, દિલ્લી.	૩-૦-૦૦
૩૭	" " "	"	ફેઝ આમ એમ અલીગઢ.	૨-૮-૦૦
૩૮	" " "	"	"	૨-૮-૦૦
૩૯	" " "	"	"	૩-૦-૦૦
૪૦	" " "	"	"	૨-૦-૦૦
૪૧	મુઆઝન-એ-અનીમો-દબીર	"	શેખ મુબારકઅલી, તાઝીરે-કેલુખ, લાહોર.	૩-૦-૦૦
૪૨	કુલીયાને-ગીબતી	"	મઆલીફ પ્રેસ, આકમગઢ.	૧-૪-૦૦
૪૩	મઆયાતે-ગીબતી	"	"	૧-૦-૦૦
૪૪	મારક-એ-અકબરતો-દશર	"	મતળ-એ-મુન્શી-નવસ-પ્રીશર લખતો.	૨-૮-૦૦
૪૫	ઉર્ફ-એ-મુઆઝા	મિ. ધાનીળ	મહમદ અબ્દુલ અહમદ, પોપ્રામદર, મતળ-એ-મુઝતબાઈ, ત્રિલો.	૨-૮-૦૦
૪૬	ઉર્ફ-નિદી	"	મતળા-એ-મુદીદ-એ-અ-આમ, આમ્રા.	૦-૧૨-૦૦
૪૭	નીગારીસ્તાને-દારોગ	મિ. લમસુલ ઉરમા મોલાના મોત્વી ગહમદ હુસેઈન માર્ગમ, "આઝાદ"	આગા મહમદ તાહીર, મેને-જીંગ પ્રોપ્રાઇટર, આગા બુકરીખો, લાહોર.	૩-૦-૦૦
૪૮	સુખન-દારો-દારોસ	"	"	૨-૦-૦૦

૪૯	ગરસી-એ-અનીસ, લાગ ૧	મીર બાબર આલી અનીસ	નીઝામી પ્રેસ, બંદાબુન	૧૦-૦-૦	ઉર્દુ માધ્યમિક
૫૦	દીતો-દાનીશ	મિ. મોલ્લી મહમદઅલી	મતળ-એ-રોઝ બઝાર, અમૃતસર.	૪-૦-૦	રૂલોમાં અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૫૧	મુકદ્દમ-એ-શેરો-શાએરી	મિ. એમ. અલ્લાહ હુસેઈન હાલી	અનબાઝીર પ્રેસ, લાખની.	૧-૮-૦	"
૫૨	દીવાને-હાલી	મિ. મોલ્લાના નાઝીર અહમદ સાહેબ	દિલ્હી પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, દિલ્હી	૨-૮-૦	"
૫૩	શ્યા-એ-સાદેકા	સર સૈયદ અહમદખાન	મલીક તાલુફાન ડાકઝી, કાશ્મીરી બઝાર, લાહોર.	૧-૪-૦	"
૫૪	તહઝીબે-અખલાક, લાગ ૨	"	"	૫-૦-૦	"
૫૫	મુકમમલ મજમુઆ-એ-શે-કયસ વા. રખીમીસ	મિ. સૈયદ મહમદ હસન રીઝવી.	અંબુમન-એ-તરપી-એ-ઉર્દુ, યોરંગાબાદ (ડિફન)	૩-૦-૦	"
૫૬	હમારી-શાએરી	મિ. સૈયદ શમસુદ્દા સાહેબ-કાદરી	તાબપ્રેસ, હૈદરાબાદ (ડિફન)	૨-૦-૦	"
૫૭	ઉર્દુ-એ-કદીમ	મિ. મેહમુદ શેરની	સીવસીલા-એ-પ્રશાંત અંબુમન તરપી-એ-ઉર્દુ, હિસ્વામીયા કોલેજ, લાહોર.	૨-૦-૦	"
૫૮	પંજળ-એ-ઉર્દુ			૨-૮-૦	"

૫૯ મકાલાતે-શરાર શરાર	મિ. મીયાના અબ્દુલ હ-લીમ શરાર	કોમી પ્રેસ, દિલ્હી.	૧-૮-૦	"
૬૦ મસનવી-એ-ખાળો-ખીયાલ	મિ. ખાળ સૈયદ મહમદ મીર, "આસાર"	અબુમન તરખી-એ-ઉર્દુ, ઔરંગાબાદ (ડિફન)	૧-૮-૦	"
૬૧ હીકાયત ના એહલીસામાન	મિ. સૈયદ સન્નબદ હૈદર	મુસ્લીમ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, આલીગઢ	૧-૪-૦	"
૬૨ ફલીયાતે-વધી	મિ. અલી અહસાન	અબુમન તરખી-એ-ઉર્દુ, ઔરંગાબાદ (ડિફન)	૫-૦-૦	"
૬૩ રી પારા-એ-દીલ	મિ. ખાળ હસન નીઝામી	મુસ્લા મહમદ વાહિદુરરેશ પ્રેસ, દિલ્હી.	૧-૮-૦	"

પુના, તા. ૯ મી માર્ચ, ૧૯૩૩.

(અંગ્રેજીમાં મહી) એ. એમ. ખાન
મેકેટરી, ઉર્દુ રફલ લુકમિદી, પુના.

જાહેર ખબરના નવા ભાવ

આથી સવેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરીથી જાહેર ખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યો છે.

જાહેર ખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ઈનામપત્રક

સુરત જિલ્લો

બારડોલી	શિદ ચીમનલાલ લાધચંદ શાહે	૧૫—૦—૦	સુખ્ય સ્કૂલને અંગે બાળ લાધચેરી માટે શિક્ષક આપ્યા.
અંભેડી	ડા. ઝીણાભાઈ ભુલાભાઈ દેશાઈ એ	૧૭—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને ખરશી પા- શેર પાશેર વહેંચી.
કુંભારફળીયા	મિ. ખુસાલભાઈ નાનાભાઈ એ	૬—૦—૦	કરી વહેંચી.
કીમ	સ્વર્ગસ્થ આત્મારામ દયારા- મની યાદગીરીમાં મિ. જમનાદાસ આત્મારામે	૨૨—૦—૦	ધડિઆળ સ્કૂલને ભેટ આપ્યું.
	ડા. બળવંતરાય ઝવેરીલાલ તરફથી	૧૦—૦—૦	સમ્રાટ ડિંગ બ્યોર્ન તથા શહેનશાહ બાબુને ફોટો ભેટ આપ્યા.
	ડો. માસ્તર બૂલજીભાઈ દયા- બજી તરફથી તથા સ્કૂલ કમિ- ટિ તરફથી	૫—૦—૦ ૫—૦—૦	સ્કૂલમાં રેંડા વહેંચ્યા.
કુંભારફળીયા	સ્કૂલ કમિટિના ચેરમેન મે. ખુસાલભાઈ નાનાભાઈ એ	૪—૦—૦	કરી વહેંચી.
	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી	૧—૦—૦	સાકર વહેંચી.
ધમડાચી	મિ. હોડુભાઈ નાગરજી નાયકે	૧૮—૮—૦	કાળીપરજના હોડરાને ચોપડી, સ્લેટ, ટોપી, પેન, પેન્સિલ વગેરે વહેંચ્યાં.
	સ્કૂલ માસ્તર દલપતરામ રત- નજીએ	૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
સાયણ	શા. નંગીનચંદ ભગવાનજીએ	૪—૦—૦ ૦—૮—૦	મિદાઈ વહેંચી તથા પેનો વહેંચી.
કોલક	મિ. હજીયુ પરેલે	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. કાળીદાસ રાવસમભાઈએ	...	પતાસાં વહેંચ્યાં.
લગવા	મિ. રામચંદ્ર ગીરજાશંકર વ્યાસ મુ. લગવા.	૭—૦—૦	સંમય દરમ્યાનના તહે- વાર સિવાયના દર શુક્ર- વારે અઢી શેર લેખે ચણા બાળકોને વહેંચ્યા.
	મિ. હમેદરામ નારાયણ ભટ્ટ બંદર કારકુન સાહેબ લગવા સં. ઇ. ઇ. સાહેબ	૧—૦—૦	સ્કૂલ કમીટીએ વિજિટ કરી તે વખતે સાકર રા. ૧) ની વહેંચી.

અગવા	મિ. ભાણભાઈ જીવાભાઈ ગોદીયાવાડ અગવા	૧-૦-૦	પોતે આફ્રિકા જવાની તૈયારીની ખુશાલીમાં સાકર શ. ૧)ની વહેંચી
	મિ. રતનજી જીવજી અગવાગર	૧-૦-૦	
	મિ. ઉમેદરામ નારાયણ ભટ્ટ	૧-૦-૦	
	મિ. દારબશાહ માણેજી અગવાગર	૧-૦-૦	અગવાના સદર ગૃહ- સ્થોએ વાપરેક પ-
	મિ. મગનલાલ ગીરજાશંકર વ્યાસ	૧-૦-૦	રીક્ષા વખતે મે. પા. સુ. સાહેબ
	મિ. બહાદુરસિંહ દાનસિંહ કાકોર	૧-૦-૦	હરતે કુલ શ.
	મિ. દાઉદભાઈ હુસેનભાઈ	૧-૦-૦	૧૨-૮-૦ ની દરેક
	મિ. દીતાભાઈ કેમવ	૧-૦-૦	બાળકોને એક એક
	મિ. બાવાભાઈ જીવાભાઈ	૧-૦-૦	મંજુર થએલી ખુફ
	મિ. બહેરામજી એલજી	૧-૦-૦	તથા મીઠાઈ વહેં-
	મિ. હરીલાલ જીવાભાઈ	૧-૦-૦	ચાવ્યા છે. કુલ શ.
	મિ. રામચંદ્ર ગીરજાશંકર વ્યાસ	૧-૦-૦	૧૨-૮-૦
	મિ. સોમાભાઈ મકન	૧-૦-૦	
	મિ. પુંજઆ હીઆ	૦-૮-૦	
કમાલછોડ	પેન્શનર માસ્તર હરિભાઈ વંશભંરામે	૧૧-૨-૦	કન્યાશાળામાં જર્મન સિસવરના પાઠા નં. ૫૭ વહેંચ્યા.

રાજપીપળા સ્ટેટ

વાસણા	પા. પરમેશ્વર લાલદાસની વિધવાભાઈ મહાકોર	૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
નાવરા	મેડા વાસણાના પટેલ નટવ- રલાલ લક્ષ્મીભાઈએ	૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પેંડા વહેંચ્યા.
ગુલ્લી	મિ. રામભાઈ દાળાભાઈ જાદવે	૧૨-૦-૦	વિતરણા આજ્ઞા તથા માકર વહેંચી.
ધમણાયા	ધનપોરના પા. બેચરભાઈ નાગજીભાઈ તથા અત્રેના પા. બેચરભાઈ જેમંગભાઈએ	૧૦-૦-૦	સાગનું પીપ પાણી પી- વાનું બરી રાખવા માટે આપ્યું.
	પા. બાવાભાઈ પરબુદામે	૧-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા નં. ૬ બેટ આપ્યા.
	પા. સુનીલાલ લક્ષ્મીભાઈએ	૧-૦-૦	
માંગેશ	મે. દોશન માહેબ પધારેલા તે નિમિત્તે	૨-૦-૦	માકર વહેંચી.

ઝઘડીઆ	ગામસોડો તરફથી	૭-૮-૦૦	વિવાસાં વિદ્યાર્થીઓ તથા બાળાઓને વહેંચ્યાં.
	"	૩-૮-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	"	૪-૦-૦૦	છોકરીઓને જર્મન સિલવરના પ્યાલા તથા પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
લાઠરસ	જાદરાના અમીન ઈશ્વરભાઈ	૧૦-૦-૦૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના પ્યાલા નં. ૧૦૦ વહેંચ્યાં.
	અવેરભાઈ અને અમીન ચુનીલાલ લલ્લુભાઈ એ	૧૦-૦-૦૦	"

મહીકાંઠા એજન્સિ

વડાગામ	સોદ પુરોત્તમદાસ અવેરદાસ શાહે	૧૫-૦-૦૦	રૂડલમાં ઘડિઆળ બેટ
		૧૦-૦-૦૦	આપું તથા છોકરા તથા છોકરીઓને ઈનામ તથા મિઠાઈ વહેંચી.
પેથાપુર	મહંમ વકીલ ડાલાભાઈ તરફ મયંદ તરફથી શાહ કેવલલાલ કચરાદાસે	૨૭-૦-૦૦	બાળાઓને કાપડ તથા મિઠાઈ વહેંચી.
અમરાજીના સુવાડા	શાહ ભાઈચંદ માનચંદ તથા હાકોર રાણાજી બોલભાઈ મળી મે. હાકોર સાહેબ ધુળાભાઈ સુરજભાઈ તરફથી	૪૦-૦-૦૦	બંને દિવસ મુધી વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૨-૦-૦૦	મિઠાઈ વહેંચી.
કોલી	દહેમામના શા. મણીલાલ શાહલચંદ	૧૨-૦-૦૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
	ભાવેકપુરના શા. મણીલાલ વેળીચંદ	૨૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કડબેદરા	શાહ મગનલાલ ગીરધરદાસે	૩૦-૦-૦૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	શા. હમ્મરદાસ નાનચંદ	૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૩૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૨-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દળદરાસ	સોદ ભોગીલાલ ભાઈજીદાસ ચુનવી ગયાધી તેમના દિકરા મિ. ચંદુલાલ ભોગીલાલે	...	રૂડલમાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અડપોદરા	"	૧-૦-૦૦	સાદિયો સાવચ સર બેટ આપ્યા.
	રૂપાલના શા. હકીરચંદ લીલાચંદ	૪-૦-૦૦	વતરામાં તથા રોડકે હન્ડમ વહેંચ્યું.

કમિશનમાં વધારો

(કિંમતમાં ઘટાડો)

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં { દરેક નંબરની કિંમત બે આના }

આમ, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો-મઠે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અત્યંત નિમ્નભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી મૂલના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને થોડી રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને ભેઠ થોડી ધનસાદુ આપરોજી-રૂપે અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સોંકે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બાંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીવ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ઠાકનખાતની કિં. રૂ. ૧૧૧

મુંબઈ-હાથિલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૭૬૭.

અમદાવાદ-પાનકાર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

ગાંધી-એમ. વહીલા બ્રધર્સ, સરાફ ખજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુદ્દારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યા છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીસર્સ,

ટ. ૭૬૭ કાલકાદેવીરોડ-મુંબઈ

ઈ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધાગ્રેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે । ❧ બહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી
દર્શાવનારાં લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

જાળપોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હું :
આજનગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૦-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ જી : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ જી : { કિંમત રૂ. ૦-૦-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ જી : { કિંમત રૂ. ૦-૦-૦ } ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ જી : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ જી : { કિંમત રૂ. ૦-૦-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ જી : { કિંમત રૂ. ૦-૦-૦ } ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ. ઓફિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.

ગોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. માસ્તર,
સિટિ હાઇસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીચીરોડ, અમદાવાદ

ગાંડીવ ચાલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોલ્ડોમની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦૮
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપગાની ચતુરાઈ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ મધેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦૮
૬ લીપ્પ	૦૧	૨૮ જાદુઈ જમરણ	૦૮
૭ જયબુજંગ	૦૮	૨૯ મકેના મરતાનો	૦૮
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ મંગાળી મિરબલ	૦૮
૯ વાઘોનું વન	૦૧	૩૧ ભુલગૂલામણી	૦૮
૧૦ જાદુઈ હાર	૦૧	૩૨ સવાકાની આપવીતી	૦૮
૧૧ બરણીપુરી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ મોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ ગધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુંબર	૦૮	૩૬ દાદામાકાકા	૦૮
૪૬ લાડકાઓ	૦૧	૪૮ કુચક	૦૧

કોરે ૪૮ જાતની ચોપડીઓ તૈયાર છે, અને દેખાડવાનાં મંજુર કરેલી છે. દરેક છુટસેલર લેવે છે, ન મળે તો લખો-ગાંડીવ, મુરત.

શાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના

જેમને અત્યારસુધીમાં શાળાપત્રના ચાલુ માવનું લવાઈતું ભર્યું ન હોય તેમને હવે તાજાંદે મોકલી આપવા નિમિત્ત કરવામાં આવે છે. વી. પી. ઝાંઝ મોકલવાથી નાહક રૂ. ૦-૫-૦ આના વધુ ખર્ચ થશે માટે તાજાંદે પેના મોકલવામાં આવશે એવી આશા છે.

તંત્રી

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. ડેજવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજુર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

વિષય-સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે)

જી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ઘણાં સખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના
સરળતા અને શૈલી એવાં સુંદર છે.

કે બાળક ગુંચવાયા સિવાય આ કડિન
વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક શૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

,, ૨ જી ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી ડેજવણીખાતાએ
મંજુર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલો

દરકારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ
પરીક્ષાના બધાં વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની ઢબથી લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની જદલાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. અને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું ઘણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં આપણાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને પાશ્વર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યતા દઈ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે રાહા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી શકશે ”

ઢેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળભાઈ હીંગલોલ ચોકસી, જ્ય. જ્ય.
હેડમાસ્ટર પ્રે રા રેનિંગ ઢેલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધા “કાયમ હ ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રીન્ટ દેવીદાસ જગતલાલે કાપ્યું
ચલાવેલો રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	વાણીની વિશુદ્ધિ	૨૬૧
૨.	ગુજરાતનો સુખો આજમજાન	૩૦૫
૩.	ખારાધોડાના વડા અચર	૩૦૬
૪.	શિક્ષકનું કર્તવ્ય	૩૧૩
૫.	સહશિક્ષણ	૩૨૦
૬.	હિંદમાં અંધાપાનો અટકાવ	૩૨૪
૭.	સાળાનો વખત સવાર સાંજ સખવાના ફાપદાઓ	૩૨૮
૮.	બપોરે હિંદુસ્તાનના બનવરમાં કરેલો બગીચા દુર્ગમો	૩૩૧
૯.	હસિદાસની નોંધ ધોરણ ૪ થી	૩૩૫
૧૦.	સા. બ. ગીરધરલાલ ચેરીટેબલ એન્ડાઉમેન્ટ ફંડનો અહેવાલ	૩૩૮
૧૧.	ધનામયજ્ઞ	૩૪૦
૧૨.	ખાનગી ગૃહસ્થાપના	૪૬

શાળોપયોગી ફોટોસ્ટાટીક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો.

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ બા. ૪૪ થી કિ. ૦-૧-૦

*૨. સરળ દન્યાનામું બા. ૧ થી ૦-૨-૧

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—આગ પહેલો

(પ્રાયશિક્ષક સાળાના ધોરણ ૪ માટે) બા. ૨૬ થી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—બા. ૨-૩ થી

(પ્રાયશિક્ષક સાળાના ધો. ૫-૧-૭ માટે) બા. ૨૬ થી ૦-૧-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—બા. પ્રા. બુક બા. ૪ થી ૦-૧-૦

(૫-૧-૭ ચોપડીનાં ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)

બા. ૧૧ થી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની જૂઓળવિધા બા. ૧૧ થી ૦-૧-૧

૮. ગુજરાતના સમળા બહોળા જુસ્તેલોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

૯. પાનોના નામે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રમથદ કરમચંદ શાહ, ગોળના મુખ ૩. એ. ઇ. મુ. કપાડવા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૨]

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩

[અંક ૯

વાણીની વિશુદ્ધિ

આર્યસંસ્કૃતિનું વિશિષ્ટ લક્ષણ એ હતું કે શબ્દોન્ન્યાર અથવા વિશુદ્ધ વાણી ઉપર પુરેપુરો ભાર મૂકવામાં આવતો. વેદકાળમાં મત્રો ત્યારે ગુંથાયા અથવા નવા રચાયા ત્યારે દરેક મંત્રના ઉચ્ચાર પર બહુ જ શાસ્ત્રીય ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું. વેદના મત્રો ગ્વરિત હોવાનું એ કારણ છે. ઉચ્ચારશુદ્ધિને આર્યો એટલું મહત્વ આપતા કે ત્યારે તેઓ બીજા પ્રજાઓના મંસર્ગમાં આવ્યા ત્યારે તે પ્રજાઓના ઉચ્ચારોય તેમને માલમ પડ્યા અને એથી આર્યોએ તેમને પોતાનાથી ઉતરતા ગણ્યા. દમ્યુ, અમુર, અનાર્થ, એ નામો આ બાળનમાં અર્થસૂચક છે. વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા દર્શિઆન પણ બ્રાહ્મણોની વિશુદ્ધ વાણી એક નમુનારૂપ ગણાતી હતી. અત્યારના જનમમુદાયમાં પણ ભોધશું તો જેની વાણી ચોકબી એટલે કે ઉચ્ચાર દોષ કે વ્યાકરણ દોષ વિનાની હોય છે તેમને આપણે ભણેલા ગણીએ છીએ. ગ્રામ્ય અને નાગરિક જનની કસોટીરૂપ વાણીની વિશુદ્ધિ છે. જેમની વાણી નિર્દોષ હોતી નથી તેમને આપણે 'ગામડીઆ' ઉપનામથી ઓળખીએ છીએ. આ પ્રમાણે અનાયાસે આપણે કેળવાએલા અને વગર કેળવાએલા એ બે ભેદ પાડીએ છીએ. વળી એક કુટુંબમાં પણ વાણી-દોષને લીધે કેટલાક વિખવાદ થતા ભોધીએ છીએ. જેમની વાણી મંદ્રૂત નથી, અથવા તો જેમની વાણી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે તેઓ કેટલીક વખત

કજીઆના કારણરૂપ નીવડે છે. સંયમ વિનાની વાણી નાગરિકત્વને હાનિ કરે છે. સંસ્કૃતમાં “યદા યદા મુઙ્ગતિ ઘાવ્યવાળં તદા તદા જાતિ-કુલમમાણં” એ ઉક્તિ છે, અને તેમાં પણ વાણીથી પુરુષ પરખાય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. વાણીનો સંયમ એટલે ખોલવામાં ઉચ્ચારની શુદ્ધિ, વ્યાકરણથી આવેલી નિર્મળતા, યથાયોગ્ય ભાષા. વિમલ વાણીથી મનુષ્ય વિશેષ શોભે છે. કેટલીક વખત ખોલીથી માણસનો સ્વભાવ, જાત વગેરે આપણે ઓળખી લઈએ છીએ. વાણીથી આપણે વ્યવહારમાં કેટલી ફતેહ મેળવીએ છીએ. મધુર અને વિવેકભરેલી તેમજ ઉચ્ચારે શુદ્ધ એવી વાણીથી આપણે કેટલાં કામ પાર પાડીએ છીએ! વળી આપણે આપણા વિચાર સચોટ રીતે અને સ્પષ્ટતાથી પ્રકટ કરવા હોય તો તેનો આધાર આપણી ‘ખોલી’, અથવા ભાષા કે વાણી ઉપર છે. ખીન્ન મનુષ્ય ઉપર અસર ઉપગમવવામાં વાણી કેટલી બધી પ્રબળ છે તે જાહેર ભાષણ કરનારાઓ સારી રીતે સમજે છે. આવી રીતે વાણીની વિશુદ્ધિ વ્યવહારમાં ઘણી ઉપયોગી છે અને વળી તે સુશિક્ષિત મનુષ્યનું એક ચિહ્ન છે. સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ વાણી દરેક સંસ્કારી પુરુષ યા સ્ત્રી ખોલી શકે એટલા માટે શાળામાં આ નિયમને ઘણું અગત્યનું સ્થાન આપવું જોઈએ.

નાનપણથી બાળકને માળાપ ઘેર શુદ્ધ અને મધુર ખોલી ખોલવાનો આગ્રહ રાખે અને શાળામાં શિક્ષક તેવુંજ ધ્યાન આ બાબતમાં આપે તો ભવિષ્યમાં જનસમાજમાં વિશુદ્ધ વાણીસંચાર યથા વિના રહે નહિ. જે વાણી કાનને મધુર લાગે, જેમાં શબ્દોચ્ચાર સ્વાભાવિક વાણીસ્થાનમાંથી ચંપા હોય અને જેમાં નમ્રતા, વિવેક તરી આવતાં હોય, અને જેમાં ઉદ્વેગ, સત્તા, ગર્વ વગેરે ન હોય તે વિશુદ્ધ વાણી કહી શકાય.

શાળામાં બાળક ત્યારે નવાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેઓ જે ગામ કે સ્થાનમાંથી આવતાં હોય, અથવા તેમનાં માળાપ જે પ્રકારની ખોલી ખોલતાં હોય તેના સંસ્કારવાળા ખોલી તેઓ ખોલે છે. વર્ગમાં આ બેદ તરત જણાઈ આવે છે. કેળવણીમાં માળાપનાં અને ખીન્નકેળવણીમાં માળાપનાં બાળકોની ખોલીમાં બેદ બેદમાં આવે છે. વળી પ્રાંતિક અસર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. દાદિઆવાડ, અને ગુજરાતના પ્રાંતોમાંથી આવતાં બાળકોમાં પણ તે પેટા પ્રાંતોની અસર ખોલી ઉપર જણાઈ આવે છે. જેને સિદ્ધ ગુજરાતી ખોલી કહીએ તેથી તો માત્ર કેળવણીમાં માળાપનાં બાળકોજ ખોલી જાણે છે; અને શાળામાં એવાં બાળકોનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું હોય છે, એટલે શાળામાંજ મુખ્યત્વે કરીને વિશુદ્ધ ખોલીનાં

ખી રોપાવાં નોઈએ, પણ અત્યારે એવી જાતનો પ્રયત્ન શાળામાં સાચીય રીતે થતો નોવામાં આવમાં આવતો નથી.

અવાજના દોષ:—વાણીના દોષ શાળામાં કેમ સુધરે તેનો હવે વિચાર કરીએ. વાણીનો પહેલો દોષ અવાજ સંબંધીનો છે. દરેક શિક્ષકના અનુભવની વાત છે કે દરેક બાળક બોલતી વખતે જે અવાજ કાઢે છે તેમાં વ્યક્તિગત ઘણો ફેર નોવામાં આવે છે. બોલતી વખતે એકાદ નાનું વાક્ય બોલવું હોય તોપણ કોઈ કોઈ બાળકો તો તે એક શ્વાસમાં એટલે શ્વાસનો સંયમ કરી બોલી શકતાં નથી. બોલવામાં તે યાકી જાય છે અને એથી કેટલીક વખત તે ઘણું ધીમું બોલી નાખે છે અથવા તો નાકમાંથી પણ બોલે છે. આમ વાણીસ્થાનનો કાંતો દુરુપયોગ થાય છે અથવા તો સ્થાન ઉપર વિશેષ બોલે આવે છે. ઉચ્ચારનું પ્રથમ સ્થાન ગળું છે અને ઘોંઘું ધીમે બોલવાથી કંઠના સ્નાયુઓને વિશેષ તરફી પડે છે એટલે તેને વધારે ધસારો લાગે છે. તેવીજ રીતે વિચાર પુરેપુરો દર્શાવી દેવાની ઉદ્ધવજમાં બાળક ન્યારે પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે પ્રાણનું યોગ્ય સ્તંભન કરવાની શક્તિ કમ હોવાથી તે કેટલાક ઉચ્ચાર નાક વડે કરી પ્રાણને ધીમેથી જવા દે છે. આમ કરવામાં પણ હાનિ થાય છે. નાકના ઉપલા ભાગમાં છિદ્રાણુ પ્રદેશ છે તેના ઉપર અવાજના ધ્વનિ વધારે પ્રમાણમાં પડે તો તે કોમળ ભાગને ધ્મિ થવાનો મંભવ રહે છે, અને વિશેષમાં ગુંગણાપણાનો દોષ ઉભો થાય છે. પરિણામ એકંદરે એ આવે છે કે વાણીમાં સ્પષ્ટતા આવતી નથી અને મધુરતા તૂટી જાય છે. વળી બીજો વાણીનો દોષ એ છે કે બાળકને નોઈએ તે કરતાં વધારે ઉચ્ચ અવાજથી બોલવાની ટેવ પડેલી હોય છે. આ એક જાતની બોલવાની ટેવ છે અને ને તે હોડાવવામાં ન આવે તો હમેશને માટે બાળકને તેવી રીતે બોલવાની ટેવ પડી જાય છે અને તેની વાણી પડીથી અગ્રિય થઈ પડે છે. વળી ‘બોખરો’ અવાજ પણ આપણા સાંભળવામાં આવે છે. કેટલાક બાળકના ગળામાં સ્નાયુઓને લીધે અથવા તો બીજાં કારણોને લઈને તેના અવાજમાં બોખરાપણું આવે છે, અને વાણી કાનને કંટાળો ઉપજાવે એવી નીવડે છે.

ઉપાયો:—ઉપર જે અવાજના દોષ ગણાવવામાં આવ્યા તેના મુખ્ય ઉપાય તરીકે યોગ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા છે. બાળકનાં ફેફસાં ને યોગ્ય શક્તિ ધરાવતાં હોય એટલે કે દુરસ્ત હોવાથી સક્રિયવિકાસ યથાવિધ, યથાપ્રમાણ થઈ હોય તો ફેફસામાં એકી વખતે બોલવા નેટલો શ્વાસ બાળક લઈ શકે છે, અને બોલતી વખતે તેનો યોગ્ય સંયમ કરી

ચોગ્ય વ્યય કરી શકે છે. આમ વાણી અથવા 'બોલવાની' ક્રિયા અને શ્વાસનને ઘણો નિકટ સંબંધ છે. શાળામાં 'શ્વાસનક્રિયા' ની પરીક્ષા શિક્ષકે ભાગ્યેજ કરતા હશે. જેની શ્વાસનક્રિયા જરાબર હોય છે તે તંદુરસ્ત રહે છે અને તંદુરસ્તીનો સંબંધ વાણી સાથે પણ છે. યોગશાસ્ત્રમાં 'પ્રાણાયામ' ની ક્રિયા એ શ્વાસોચ્છ્વાસને નિયમિત કરી તેના ઉપર કાણુ મેળવી શારીરિક આરોગ્ય સાધવાની ક્રિયા છે એ સુવિદિત વાત છે. દરેક પ્રાણીની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા અમુક રીતે થયાં કરે છે, અને તેમાં જે વિષમતા આવે તો તે શરીરની વિકૃતિ-બગાડના ચિહ્ન તરીકે ગણાય છે. તંદુરસ્ત બાળકની શ્વાસનક્રિયા ચોગ્ય હોય છે એટલે પ્રાણને સ્તંભાવીને તેને ચોગ્ય રીતે બહાર કાઢી શકે છે પણ નાદુરસ્ત તબીબતવાળાં બાળકની પ્રાણક્રિયા કાં તો ઉતાવળી અથવા તો ઝોઝા શ્વાસની હોય છે. આથી બોલતી વખતે તે ચાકી જાય છે. વળી યાદનું બીજું કારણ ફેફસામાં તે શ્વાસ ભરી શકતું નથી તે પણ છે; એટલે વાણીનાં સ્થાનો ઉપર તેનો અંકુશ રહેતો નથી, અને એક યા બીજા સ્થાન ઉપર ભાર મૂકી 'ઉચ્ચાર' કરે છે. યથાવિધિ પ્રાણની ક્રિયા યાય તેટલા માટે શ્વાસને લગતા કેટલાક પ્રયોગો બાળક પાસે કરાવવા જોઈએ. વિષમ પ્રાણની ક્રિયાને સુધારવા માટે નિયમપૂર્વક અને અમુક માત્રા બાંધી એટલે કે કાળ બાંધી શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ લેવાવવા જોઈએ. દીર્ઘ શ્વાસની ક્રિયા એટલે શ્વાસને ધીમે ધીમે જાંને નમકોગ્રંથારા ફેફસામાં ભરવો જોઈએ અને ધીમે ધીમે બહાર કાઢવો જોઈએ. કેટલાક શ્વાસને ચોરેથી કાઢવાની દિશાવત કરે છે પણ તે ઘટે લાગતી નથી. શ્વાસને લેવાનું અને તે બહાર કાઢવાનું મુખ્ય કુદરતી અવયવ નાક છે એટલે તેનોજ ઉપયોગ થવો જોઈએ. આ પ્રમાણે પ્રાણાયામની ક્રિયાથી ફેફસાંની શક્તિ વધે છે, પ્રાણવાયુ વિશેષ પ્રમાણમાં લેવાય છે અને એથી એકંદર તંદુરસ્તી સુધારે છે.

પ્રાણાયામની ક્રિયા કરાવતી વખતે બીજી બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે બાળકનું શરીર ચોગ્ય રિયતિમાં રહેવું જોઈએ. માથું, વાંસાને લાગ, છાતી અને પેટ એ સીધાં રહેવાં જોઈએ, મનઝબ કે ફેફસાં ઉપર શરીરની રિયતિને લઈને દબાણ ન આવે એવી રીતે બાળકને બેસાડવું જોઈએ. ઉભાં ઉભાં આવી રીતની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરાવવાથી લાભને બદલે હાનિ થવાનો સંભવ રહે છે. આ જાતની ક્રિયાથી અવાજમાં એક જાતની અદ્યુત મધુરતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને રનાયુઓ ઉપરનો કાણુ વધવાથી અવાજમાં ન જોઈતી કૃત્રિમતા આવતી નથી.

અને ખીજા દોષ પણ દૂર થાય છે. જે બાળત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે આ ક્રિયા લાંબો વખત નિયમિત રીતે ને યોગ્ય પદ્ધતિથી થવી જોઈએ.

છલ અચકવી—આ દોષ કુદરતી હોય છે, અને કેટલીક વખત તો ખેદકારીનું પરિણામ પણ હોય છે. વર્ગમાં શિક્ષકે આવા બાળકો પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને શુદ્ધ ઉચ્ચાર તેમજ બોલીનું તેમની પાસે અનુકરણ કરાવવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. બાળકો કેટલીક વખત એવો જવાબ પણ આપે છે કે સાહેબ, મારાથી ચોકખું બોલાવું નથી, તો શિક્ષકે તે સંબંધી ઉપાય લેવો જોઈએ.

ઉપાય—આ દોષ મુખ્યત્વે દરીને ઉતાવળે બોલી જવાની ધગમને લઈને થાય છે. અનુભવની વાત છે કે જો આવા બાળકને ધીમેથી એટલે કે હિતાવગ કયાં વિના યોગ્ય રીતે શ્વામ સ્તંભાવીને બોલવાની ટેવ પાડીએ તો અવશ્ય તેમાં ઘણો સુધારો થાય છે. આ દોષ સુધારવામાં શ્વાસને ધીમેથી બહાર કાઢવાની ક્રિયા વધારે ઉપયોગી છે. વળી કેટલાક પ્રમંથમાં છલનો પણ દોષ જોવામાં આવે છે. છલ બહુજ નાડી અથવા તો ટુંકી હોય તો આવો દોષ ઉભો થવાનો સંભવ છે, કારણકે તાલવ્ય અને મૂર્ધન્ય સ્થાનોના ઉચ્ચાર વખતે છલ વાળી શકાતી નથી, અને અસ્પષ્ટ વાણી નીકળે છે.

યોગશાસ્ત્રમાં ‘છલ્લાદોહન’ ની ક્રિયા છે. એનાથી છલને લંબાવી પાનળી બનાવી શકાય છે. આ પ્રયોગ પણ છલના દોષનિવારક તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે, પણ આ બાળતનો એ અનુભૂત ઉપાય છે એમ લેખકથી કહી શકાય નહિ.

અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર—વાણીના આ એક ઘણો સામાન્ય દોષ છે. ઘણા બાળકો પુરેપુરે મોં ઉઘાડ્યા વિના બોલે છે, અથવા તો ગળામાંથી બોલે છે. આથી અવાજના મોઝાં પુરતા જોસથી બહાર હવામાં જઈ શકતાં નથી. હોઠ ખીડીને અથવા મો અધુક ઉઘાડું રાખીને બોલવાથી ઉચ્ચારમાં અસ્પષ્ટતા આવે છે. કંઠ્ય, તાલવ્ય અને મૂર્ધન્ય સ્થાનોના ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ સંભળાવાને માટે હોઠ નવા મો બોલતી વખતે પુરેપુરાં ખુલ્લાં જોઈએ, કારણકે વાણી તેના યોગ્ય સ્થાનમાં પ્રગટ થઈ મો વાટે બહાર નીકળે છે, પણ જો મોં ખુલ્લું ન હોય તો અવાજ તૂટી જાય છે અને વાણીમાં અસ્પષ્ટતા આવે છે. વળી બોલતી વખતે કેટલાંક બાળકો મો અથવા હોઠને એક અથવા બીજા બાણ મરડે છે. એ પણ શારીરિક

અશુદ્ધ ઉચ્ચાત્થી નાણીમા કેવી કડકશતા આવે છે એ સહજ ગમ્ય છે. નિર્મળના ઉચ્ચા પણ તેનીજ રીતે અશુદ્ધ થાય છે 'આત દરણુ' વગેરેમા આના દોષ યજનો મલવ છે

ઉપાય:—ઉપગના દોષ ત્રિગેને જરીને પ્રત્યક્ષ બોલી બતાવી તેની શુદ્ધિ ઉપર ત્રિગે આગ્રહ ગમવાથી મુધારી શકાય છે શિક્ષકને ધીગજ ગમવાની ધમી જરૂર છે ધીગજ, નમુને અને આગ્રહ ગમવાથી આ દોષ નિર્મૂળ થઈ જાય છે, કાગણુએ આ કુદગતી દોષો નથી પણ જો આના તરફ દુર્નિશ ગમવામા આવે તો તે દહ થઈ જાય છે અને વાણી બગડે છે શિક્ષકે એકના સ્વર કે અગગનો ઉચ્ચા કરવાની જરૂર નથી. ન્યા વાચના કે બોનતા એવા દોષ માનમ પડે ત્યા બાળ ને અટકાવી ઉચ્ચા કરી બતાવવા જોઈએ અને પછી ગમ્દો અને ફકગઓ અથવા કથિતાઓ વગેરે મનોમલન તરીકે તેમને ગમ્યા કે બોનવા અપાવવા જોઈએ

હવે ઉચ્ચા કગગતી વખતે કાનની ઇન્દ્રિયને પણ ટેગવવાની જરૂર દોષ છે જેમ મગીનમા સ્વરોના મુદ્દમ બેદ પાગખી ગમે ત્યારે શુદ્ધ ગાર્ શકાય છે તેમ સર તથા આક્ષરના ઉચ્ચાર મ્યાન પગત્વે શુદ્ધ બેદ પાગખી શકાય ત્યારે કાનના આધારે વાણીના મ્યાનનો ઉપયોગ કરી સયમ મેગરી ગદાય છે અને તેથી પગિણામે યોગ્ય ઉચ્ચા થઈ શકે છે

કર્ષોન્દ્રિય કેવી રીતે જાવની ત વર્ગશિક્ષકની અગત હોશિયાગી ઉપર આધાર રાખે છે, પણ જો શિક્ષક અમુક રીતે અદશ્ય થઈ જુના જુદા અક્ષર તથા સ્વરનો ઉચ્ચાર કરી નના રચાનની પરીક્ષા કરાવે તો મ્યાન માથે તેમના ઉચ્ચારનો મમન્વય થાય અને મહાવરાથી સ્વર- યજનની પરીક્ષા પાકી થાય છે, પછી ઉચ્ચારનો દોષ ગ્રહેવાનો મલન ગરેતો નથી. આ જાન પાકુ થયા પછી કા પા ઉપર લખી ઉચ્ચાર શબ્દપ્રયોગ માટે કગવરા અને પછી પ્રવિનાઓ કે ફમગ બોલવા આપવા આ અદિ- આના કમદારા ઉચ્ચારની ખામી અવસ્થા દૂર થઈ શકશે

આગમ ઘણી વખત ઘણ ઉતાવળ બોલી જાય છે અને શિક્ષકે પણ તેવોજ દોષ કરે છે પગિણામ એ આવે છે કે ઉતાવળે મોતી જવાના ઉત્માદમા ગમ્દો અથવા ઊંડા અક્ષર - સર બોનતા મમગાતા નથી વગી વચના ગમ્દો પણ એકમીજ માથે લગી જાય છે શિક્ષ ના શિક્ષણ ની મદ્દગતનો અધાર સ્પષ્ટ વાણી ઉપર રહેલો છે અને બાળકની ભવિ- પ્યની નાગરિકતા પણ તેના ઉપર આધાર રાખે છે આપણે ન્યારે મામા માણુગનું બોનવુ મમન્વતા નથી ત્યારે આપણે તેને ગરમરીઓ કદીએ છીએ

એ આપણી મનોવૃત્તિનું બાહ્ય ચિહ્ન છે. અસ્પષ્ટતા એ વાણીનો મોટો દોષ છે. આપણા વિચાર વાણીથી પ્રકટ કરીએ છીએ એટલે તે વિચાર સ્પષ્ટ અને સુરખ જાહેર કરવા હોય તો જેટલા પ્રમાણમાં વાણી સ્પષ્ટ અને વ્યાકરણથી વિશુદ્ધ હશે તેટલા પ્રમાણમાં વિચાર પણ તેવાજ સ્પષ્ટ અને સુરખ પ્રકટ થશે. આમાં ભાષાજ્ઞાન અને વ્યાકરણની જરૂર છે. પણ એ વિષયો અહીં અપેક્ષિત રાખ્યા છે. સ્પષ્ટ કેમ બોલવું તે મૂળ વિષય હોવાથી માત્ર ઉચ્ચાર અને બોલવાની પદ્ધતિ ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

ઉપાય:—અસ્પષ્ટ વાણી કુદરતી તેમજ કુટુંબને લઈને આવે છે. કુદરતી દોષના ઉપાય વિશિષ્ટ પ્રકારના છે. શિક્ષકને જે અગત્યની બાબત છે તે બોલી કેમ સ્પષ્ટ કરવી તે છે. ધીમેથી અને સ્પષ્ટ બોલવાનો આગ્રહ રખાવવો અને કલ્પેન્દ્રિય કેળવવી. વળી દુકરાઓ તેમજ કવિતાઓ બોલાવી ચતા દોષ સુધારવા. એકલા ભાષાના વિષયમાં નહિ પણ દરેક વિષયમાં શિક્ષક એ દોષ સુધારી શકે તેમ છે. યોગ્ય શબ્દસમૂહ પાડી બોલવાની ટેવ પાડવાથી વાણીમાં સ્પષ્ટતા આવશે. નાનાં બાળકો એકીવખતે બધું યોગ્ય રીતે સ્પષ્ટ વાણીમાં બોલી શકતાં નથી. વર્ગનાં બાળકોની શક્તિ પ્રમાણે શબ્દસમૂહ પાડવા જોઈએ. આપણી શાળાઓમાં બોલવાની ટેવ પાડવામાં આવતી નથી કારણ કે બધુંજ શિક્ષકજ બોલી જાય છે. ભાષા જેવા વિષયમાં પણ બાળકોના વિચાર વાણીદ્વારા પ્રકટ કરવાની ટેવ આપણે તેમને પાડતા નથી. શિક્ષણનો આ મોટો દોષ છે; માટે જેમ અને તેમ બાળકને બોલવાની તક આપવી અને તે તકનો લાભ લઈ વાણી સુધારવી.

સામાન્ય સૂચનાઓ:—આપણી ભાષામાં ‘સ્વરભાર’નો પ્રચાર નથી, પણ એથી એવું નથી કે આપણા વિચાર પ્રકટ કરવાને એકધારી બોલી રાખવી. જાહેર ભાષણ કરનારાઓની કૃતેહનો આધાર ભાષણ દરમિયાન અમુક રીતે ભાર દઈ બોલવા ઉપર છે. અવાજ ક્યાં ઉઠ્યો કરવો, ક્યાં ધીમે કરવો, ક્યાં મધ્યમ રાખવો એ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે વર્ગમાં શિક્ષણ આપતી વખતે પણ શિક્ષકે બાળકની બોલી સુધારવી જોઈએ; પણ ભાષાશિક્ષણ વખતે આ તક જવા દેવી જોઈએ નહિ. વાંચવું, કવિતા ગવરાવવી, વાર્તા કહેવરાવવી, નાટ્ય પ્રયોગ કરાવવા, સંવાદ કરવા, વર્ણન કરાવવું, વાત-ચીતના પ્રસંગો ઉભા કરવા, સમાજને લગતા વિષયો લઈ ચર્ચા ઉભી કરવી, પ્રશ્નોના ઉત્તર લેવા, વગેરે અનેક વિષયો છે, જેમાં બાળકને બોલવાના પ્રસંગો આવે તે પ્રસંગો ધ્યાનમાં રાખી શિક્ષક જે બાળકો પાસેથી કામ

લેશે તો વાણી સંસ્કારી બનશે. પ્રખ્યાત જાહેર ભાષણ કરનારાઓ ભાષણ કરે ત્યાં બાળકોને લઈ જવા. સિનેમા વગેરે જ્યાં હવે ચેપ્ટા સાથે વાણીનો પ્રયોગ થાય છે ત્યાં, તેમજ એવા અન્ય સ્થળે લઈ જવાથી બાળકોને વાણીના સુંદર નમુના મળે છે. શાળા અને જગતનો આમ સુયોગ માધવાથી બાળકને પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ મળશે. શિક્ષક જો આવી તકનો લાભ લઈ બાળકની વાણી મંસ્કારી બનાવવામાં પોતાનો હિસ્સો આપશે તો તે દેશની મંસ્કૃતિમાં ફાળો આપે છે એ નિઃસંશય છે.

ગુજરાતનો સુખો આજમખાન

ગુજરાતના સ્વતંત્ર સુલતાનનો અગલ પુરો થયા પછી મોગલ શહેન-
શાહત તરફથી જે જે સુખાઓ ગુજરાતમાં મોકલવામાં આવ્યા તેમાંના
પીર મહંમદ બકરનું નામ, તેના કામોથી ગુજરાતમાં હજી પણ તાજું છે.

શહેનશાહ શાહજહાનના સમયની ગરબાનમાં તેને અર્ઝમખાનનો
માનવતો ઇસ્કામ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. એ સમયે ગુજરાતમાં
જેઈએ તેવી શાંતિ ન હતી. કાઠી અને કોળી લોકના ધારાં અવાગનવાર
હુલ્લુટ કરતા ને સામ્રાજ્યની પ્રજાને ત્રાસ આપતા. આથી શાહજહાને
પોતાના દરબારના એક પ્રતાપી ને પ્રભાવશાળી ઉમરાવને ગુજરાતના સુખા
તરીકે મોકલવાનું નક્કી કર્યું. ૧૬૩૬ માં ગુજરાતના ૨૩ માં સુખા તરીકે
એની નિમણૂક થઈ.

આ મહાન સુખાના સમયના ઐતિહાસિક બનાવો કરતા, તેના
સ્વભાવની જે ખાસીયતે તેને ઉધઈનું ઉપનામ અપાવ્યું તે ખામીઆનના
પરિણામ સાથે પરિચય કરાવવાનોજ આ લેખનો હેતુ છે. ઉધઈ ન્યા થોડો
સમય પણ રહે છે ત્યાં તે ઘર બાંધે છે, તેમ આ મહાન સુખાએ પણ
કર્યું છે. કોઈ કોઈ લેણાં એ ઉધઈના બીજા ગુણો માથે એને મરખાવે છે.
ઉધઈ જેને ચોટે છે તેને ખાઈ જાય છે. તે પ્રમાણે આ મરદાર પણ જેનો
કોડો પકડતો તેને વશ કરીનેજ મૂકતો. ગમે તેમ હોય પણ અર્ઝમખાનને
સુંદર મકાનોનો ઘણોજ શોખ હતો, તેથી તેના માન વર્ધના અમલ
દરમિયાન ગુજરાતમાં તેણે ઘણું સ્થળે મહેલો ને કિલ્લાઓ બંધાવ્યા હતા,
તેમાંના કેટલાક હજી પણ મોજુદ છે તે તેના શોખની સાક્ષી પુરે છે.

પાટણ આવી પહોંચતાંજ આજમખાને કોળીઓના મરદાર ઉપર ચદાઈ
કરી તેને દરાવી શરણે આણ્યો ને તેના ઉપર કાચુ રાખવા સરહદ ઉપર

એ કિલ્લો બંધાવ્યા. વાત્રકે ઉપર કમડવણુજથી થોડે દૂર એક કિલ્લો બંધાવ્યો અને તેનું નામ પોતાના નામ પરથી આઝામાબાદ પાડ્યું. ખીન્ને કિલ્લો બંધાવી, પોતાના પુત્રના નામ પરથી તેનું નામ ખંસીલાબાદ રાખ્યું.

કોળીઓને વશ કરી, અમદાવાદમાં આવી, તેણે કાકીઓને વશ કરવાનું કામ હાથ પર લીધું. આઠ હજાર મોડેસ્તારનું લસ્કર લઈ તે સરખેજ ગયો ને ત્યાંથી જે જંગલોમાં ભગદર્જને કાકીઓ હુટકાટ કરતા હતા તે કપાવી નાખી તેના ઉપર વિજય મેળવ્યો. વિજયની નિશાની દાખલ અને તેમના ઉપર દેખરેખ અને દાખ રાખવા, લાદર અને ગોઆ નદીઓના સંગમ ઉપર શાહપુર નામનો કિલ્લો બંધાવ્યો. આ કિલ્લામાં તેણે એક મુંદર મસીદ, એક હમામખાનું ને એક કુવો પણ બંધાવ્યાં.

વળી ખુદ અમદાવાદમાં તેણે એક મુંદર સરાઈ બંધાવી. તે મદનની લખ્તતા ઉપરથી લોકો તેને અહમખાનનો મહેલ પણ કહે છે અને તે હજી પણ લદના અગ્નિ ખુણામાં તેના શોખની સાક્ષી પુરે છે.

આ મુશ્કેલી અમલ ગુજરાત ઉપર લગભગ સાત વરસ રહ્યો. તે દરમિયાન ઘણા અગત્યના ઐતિહાસિક બનાવો પણ બન્યા. આ ઐતિહાસિક તત્ત્વોનો અભ્યાસ જેટલો બોધદાયક છે તે દરતાં પણ વધારે બોધદાયક તેના નામ સાથે જોડાયેલાં આ ઉપર ગણાવેલાં મકાનોનો ઇતિહાસ છે.

શાહપુરનો કિલ્લો કાકી લોક્ષિના ઉપર દાખ રાખવા માટે ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો, એ વાત આપણે આગળ કહી ગયા. આ મથળ એક સમયે ગોદેસ રજપુતોના તાબામાં હતું. રાઠોડ રજપુતોએ ગોદેસોને ૧૩મા શૈકામાં મારવાડમાં લુણી કાઠિયા હાંકી કાઢ્યા. સેજકળની સરદારી તીલે ગોદેસો, જુનાગઢના મુગ્ધમખાની પાસે મદદ માટે આવ્યા. તેણે સેજકળને હાલના રાણપુરવાળું સ્થળ આપ્યું ને તે ભાગને સેજકપુર નામ આપ્યું. સેજકળના પુત્ર રાણાજીએ ત્યાં કિલ્લો બંધાવ્યો ને તેને રાણપુર નામ આપ્યું. રાણાજીના પુત્ર મોખડાજીએ પોતાની સત્તા વધારીને પીઠમમાં મુખ્ય રાજધાની ખસેડી. મોખડાજીએ વહાળો હુટવા માંડ્યા તેથી મદમદ તથાલખ બેંડે તેને લગઈ યઈ તેમાં તે માર્યો ગયો. મોખડાજીના મરણ બાદ પણ રાણપુર ગોદેસોના હાથમાંજ રહ્યું ને આસરે એક શૈકા પછી રાણાજી નામના ખીલ્લ ગોદેસ રાજાને મદમદ બેમડા બેંડે લગઈ યઈ ને તેમાં તે હાર્યો ને તેનો કિલ્લો જમીનદોષ્ટ કરવામાં આવ્યો.

આ પછી થોડા સમયે રાણાજીના લગ્નોત્સવ હાથોડા ને લખીધરજીને સિંધના રાજા જોડે તકરાર થઈ, તેથી સિંધના લશ્કરે હાથોડાને કેદ પકડ્યો. તેના ભાઈ લખીધરજીએ મદમદ બેગડાની મદદથી પોતાના ભાઈને છોડાવ્યો. પણ તેણે મુસલમાન ધર્મ અંગીકાર કર્યો, આથી તેને રાણપુર પાછું મળ્યું. આના વંશજો તે રાણપુરના મોલેસલામ ગરાસીઆ કહેવાય છે.

સત્તરમા સૈકાના મધ્યમાં આઝમખાને કાઠીઓને વશ કરવા આ ભાગ પર ચડાઈ કરી અહીં કિલ્લો બંધાવ્યો તે વાત આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. પછી મોગલ રાજ્યની પડતીના સમયમાં વડવાણના રાજાએ રાણપુર પર ચડાઈ કરી તે સમયે મોલેસલામ સરદાર આઝમભાઈએ દામાજી ગાયકવાડની મદદ માગી. દામાજીએ મદદ કરી રાણપુર બચાવ્યું પણ મદદના ખર્ચ બદલ દામાજીને રાણપુરનો કિલ્લો આપી દેવો પડ્યો. છેવટે ૧૮૦૨ ની સાલ સુધી તે ગાયકવાડને તાબે રહ્યું ને પછી અમદાવાદ જિલ્લા સાથે રાણપુર પણ બ્રિટિશ સરકારને મળ્યું.

આસરે છ લાકીના આરસપહાણુમા કોતરેલા એક લેખમાં આઝમખાને આ કિલ્લો બંધાવ્યો તેનો ઉલ્લેખ છે. અતિશયોક્તિથી ભરપુર ભાષામાં આઝમખાનને “મહાનખાન, જમાનાનો સરદાર, જેના જેવા પુત્રને આ દુનિયા પરની કોઈ સ્ત્રીએ જન્મ નથી આપ્યો” તેવો કહી લેખ લખનાર કવિ કિલ્લો બંધાવ્યાની તારીખ તેમા ગોઠવે છે ને તેને “અઝાન્તમે ખીલાદ” કહી તેને સૌથી ગોઠું શહેર કહે છે. વળી તેજ લેખમાં કવિ તેના ઉપર કોઈની દુષ્ટ નજર “દૂર ચસ્મે બદ” ન લાગે તેવી પ્રાર્થના પણ કરે છે. કવિની આ ઉમેદ બર આવી નથી.

આપણે ઉપર જોયું તેમ આ રચનાની મનુષ્યોને હાથે ખરાબી થઈ છે અને કાળચક્રે પણ તેને જર્જરિત કરી નાખ્યું છે. તેની લચ્ચ દિવાલો કેટલીક જગાએ ખંડિત થઈ છે અને તેની ખડેર અવસ્થા અને નિર્જનતાજ તેની પ્રાચીનતા સૂચવે છે. આ કિલ્લાની અંદરની મસીદ ઉપર એક લેખ છે. તેમાં “હીજરી સને ૧૦૫૦ ના જુલદજ મહીનામાં આ મુબારક મસીદ, પરવરે દેગારની જનાબમા ઉમેદવાર આઝમખાને બંધાવીને પુરી કરાવી કે જ્યાં ખુદાના બંદા સાચા ખુદાની બંદગી કરના રહે” એવી મનલખનો લેખ છે. આ મુબારક મસીદ ઉપર કાળચક્રે પોતાનો પ્રભાવ બતાવ્યો છે. અત્યારે ત્યાં ખુદાના બંદા સાચા ખુદાની બંદગી કરવા જમા થવાની ખબર નથી. વળી અહીંના હમામખાનાનો ઉપયોગ

કેરી “નેક દુઆ ગુમરવા” જેવું પણ ત્યાં કાંઈ રહ્યું નથી અને કુલ પરના લેખમાં લખેલો ફાયદો પણ અત્યારે ઉઠાવી શકાતો નથી.

નામ અમર કરવાની મોટી આશાએ અગર જનસમાજની સેવા અર્થે બંધાવેલી ધખારતો અત્યારે ખડીએર અવસ્થામાં પડી રહી છે. તેની ઐતિહાસિક અગત્ય જૂઠાઈ જન્ય છે એટલું જ નહિ પણ તેની અંદર પ્રદર્શિત કરેલી લોકસેવાની ઉમેદો પણ થોડો સમય જ બર આવે છે ને સર્વના ઉપર કાળચક્રનું આક્રમણ થતાં તેની લગુરતા જણાય છે.

ઈ. સ. ૧૬૩૭ માં અમદાવાદમાં આઝમખાને બંધાવેલી સરાઈની વાત આપણે કહી ગયા છીએ. મોગલ સમયની સુંદર બાંધણીની યાદ આપતી આ સરાઈ અને લાલીગાજ દલ પણ અમદાવાદમાં મોજુદ છે. આઝમખાનની આ સરાઈનો દરવાજો ૧૮ ફુટ ઉંચો છે અને તેનું દિવાનખાનું અષ્ટકોણાકૃતિ છે. આ દરવાજાની ઉપર સુંદર અક્ષરે ફારસી લાખામાં લેખ છે. આ લેખમાં પણ મકાનનાં અતિશયોક્તિભર્યાં વર્ણન છે. લેખમાં મહુલને મગનચુખી, અને સ્વર્ગ સમાન કહ્યો છે અને તેની તવારીખવાળા યન્ત્રોમાં તેને લલાઈને મહેરખાનીનું (મકાન ખૈર ઉઘડસાન) સ્થાન દર્શાવે છે. મકાન બંધાવનારની કે પછી તેના ઉપર લેખ લખનાર કવિની પાક ઉમેદો કેટલે અંશે બર આવી છે તે આપણે જોઈએ.

એક સમયે અંગ્રેજ અને ડચ કંપનીના જે મુખ્ય સંચાલકોને જમવા નોતરી તેમને નાચ દેખાડવાનું મન થતાં આઝમખાને કેટલીક નાચ કરનારીઓને બોલાવડાવી. તેમણે જે ઠલાક સુધી અતિસુંદર નાચ કર્યો. પછી બીજી નાચનારીઓને બોલાવવાનો ખાને હુકમ કર્યો પણ તે આવી નહિ. નોકરે જણાવ્યું કે તેઓ માંદી છે. આ વાત ન માનતાં ખાને તેમને જખરજસ્તીથી પકડી મંગાવી. તપાસ કરતાં તેને જણાવ્યું કે ખાન તેમને પૈસા નહિ આપે એમ તેમની ખાતરી હતી તેથી તેઓ આવવાની ના પાડતી હતી. આ સાંભળી ખાને તરતજ તેમનાં માથાં ઉઘડી દેવાનો હુકમ હોડ્યો અને ત્યાં ને ત્યાં તેના હુકમનું પાલન કરાવ્યું. મહેમાનો આ ત્રાસદાયક બનાવથી ચોંકી ગયા, પણ ખાન તરતજ દસવા લાગ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે જો હું આ પ્રમાણે ન કરું તો હું અમદાવાદનો સુબો રહી શકું નહિ. એક વખત આ લોકોને માંસ હુકમનો અનાદર કરતાં હું જોઈ રહું તો એઓ મારે પણ માથે ચઢી જાય ને મને મહેરમાંથી હાંકી કાઢે. આ વ્રતાંત એક જર્મન મુસાફર મેન્ડેલ્સોનના દિવના પ્રવાસમાં વિગતવાર આપેલો છે.

અદલ ઇન્સાફ કરનારા આઝમખાનને હાથેજ આ “રમગંસમાન” મકાનમાં આ ધોર કૃત્ય થયું !

આ મકાનમાં મોગલ સમયના પાછલા ભાગમાં મદ્રેસા ખેસવા લાગી. મરાઠાના હાથમાં અમદાવાદ હવું તે સમયે આ મકાનનો એક ભાગ લશ્કરી અમલદારના રહેવા માટે ને બીજો ભાગ દારૂગોળો ભરવામાં વપરાતો. બ્રિટિશ લોકોના હાથમાં અમદાવાદ આવ્યું ત્યારપછી લગભગ અડધા સૈનિક સુધી તેનો જલ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. ! ત્યારપછી તેનો અમદાવાદની મુખ્ય પોસ્ટ ઓફિસ તરીકે ઉપયોગ થવા લાગ્યો. હાલ પોસ્ટ ઓફિસ માટે નવું મકાન બંધાતાં આઝમખાનના આ મકાન ખૈર ઉ ઇંદુસાન—માં ઉત્તર દસ્કોઈના અમલદારની કચેરી છે.

રણુજીતભાઈ

ખારાધોડાના વડા અગર

પ્રાચીન ઇતિહાસથી ગૌરવવાન બનેલા ઉત્તર ગુજરાતના કેટલાંક અગત્યનાં સ્થળોની ટુંકી હકીકત આપણે ઉડતી નજરે અસાર અગાઉ જોઈ ગયા. વડીઆર, સુંવાલ, ખાખરીઆ, જનવાડ અને નળકંદાના વિભાગો-વાળો આ આખો પ્રદેશ પુરાતન કાળમાં વૈભવવાળો હતો અને આ આખા પ્રદેશ ઉપર સમૃદ્ધ શહેરોની ભવ્યતાનો ઉદયઅસ્ત અનેક વખત થયેલો.

અતિપ્રાચીન કાળમાં કાઠિઆવાડની ખંડરથ ભૂમિ અને શુદ્ધ ગુજરાતની ભૂમિ વચ્ચે દરિયો હશે અને ખલાનનો અખાન અને કચ્છનો રણ-પ્રદેશ એકજ દરિયાથી જોડાયેલા હોવાથી વલભીપુર (વળા), અને ઝીંઝુવાડા બંદરો હશે અને ખારાધોડા અને પંચાસર આગળના પ્રદેશ પર તથા ઘોલેરા-ની આસપાસની ભાલની ભૂમિ પર સમુદ્રના જળ પથરાયેલાં હશે એમ લાંના ભૂમિતળની રચિતિ પરથી જણાય છે.

પૃથ્વીના ગર્ભમાં રહેલી ગરમીથી ભૂમિતલ પર થતા ફેરફારોના પરિણામે અને ધરતીકંપના આંચકાઓથી કાઠિઆવાડના દ્વીપકલ્પની ભૂમિ ઉંચી આવી અને દરિયાનાં પાણી ખસી જવાથી ગુજરાત અને કાઠિઆ-વાડ જોડાઈ ગયાં તથા ભાલનો અને રણના કાંઠા પર આવેલો સરાણુ પ્રદેશ વસ્તીવાળો બન્યો.

આવડા વંશના વનરાજના વખતમાં આ ભૂમિએ ઇતિહાસમાં યોગ્ય સ્થાન મેળવ્યું અને ત્યારથી આત્મારસુધીમાં કુદરતી કારણોથી અને અન્ય

પ્રજ્ઞઓના હુમલાઓ વગેરે કારણોથી તેના પર ઉદયઅસ્તનાં અનેક પરિવર્તનો થઈ ગયાં.

કચ્છના રણુના કાંઠા પર આવેલા, એક વખત દરિયાના જળથી આવશ્ય-
દિત થએલા આ પ્રદેશમાં ગુજરાતનો મોટામાં મોટો મીઠાનો અગર
આવેશો છે.

બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલવે લાઇન પર વીરમગામથી આગળ
વધીએ તો ખારાધોડાનું જંકશન આવે છે. આ ભાગની જમીનનું તળીઉં
ખારવાણું હોવાથી ગામનું નામ ખારાધોડા આપવામાં આવ્યું છે. ખારા-
ધોડાનું વડાગઈ મીઠું ગુજરાતમાં જાણીતું છે. મીઠું પકવવામાં આવે તે
રથગને અગર કહેવામાં આવે છે. ખારાધોડાનો અગર ગુજરાતમાં મોટામાં
મોટો હોવાથી તેને વડા અગર અથવા બડા અગર કહેવામાં આવે છે
અને ત્યાં પાકેલું મીઠું વડાગઈ અથવા બડાગઈ કહેવામાં આવે છે.

ખારાધોડાની નજીકની જમીન હાલમાં મીઠું પકવવા યોગ્ય રહી નથી.
તેના ભૂમિતળમાં રહેલો ક્ષાર ઓછો થતો જાય છે એટલે અગર પણ દૂર
ખસતો જાય છે. જમીન પર જ્યારે કોઈપણ જાતની વનસ્પતિ ઊગવા માટે
સારે તે જમીન મીઠી થતી જતી ગણાય છે અને મીઠું પકવવા તે યોગ્ય
ગણાતી નથી.

ખારાધોડાના અગર રેશનથી લગભગ સાતેક માઇલ દૂર છે. અગર-
માં જવા માટે રેલવે લાઇન નાખવામાં આવી છે, તે ઉપર દ્રોલી અને
મીઠું ભરવાનાં વેગનો લઈ જવામાં આવે છે. અગર ઘણો મોટો હોવાથી
તેના પ્લોટ્સ અથવા વિભાગો પાડવામાં આવેલા હોય છે અને જુદા જુદા
વિભાગમાં જવા માટે રેલવેના પાટા નાખવામાં આવેલા હોય છે. ખારા-
ધોડાના અગરની નજીકમાંજ ઉડુ ગામ આગળ બીજો મોટો અગર આવેલો
છે અને આ બન્ને અગરોમાંથી લાખો મણ મીઠું પકવી શકાય છે.

ચોમાસાની ઋતુમાં આખા અગરમાં પાણી ભરાઈ જાય છે અને
ત્યાં જઈ શકાતું નથી. લગભગ ઓક્ટોબર ગાસથી અગરમાં કામ કરનારા
અગરીઆ ત્યાં જવા માટે છે. અગરની જમીન પ્રથમ ખોદીને સાફ કરવામાં
આવે છે અને અમુક અમુક માપના પાટ પાડવામાં આવે છે. પછી પાટ
ઉપરની જમીન દબાવીને સખત બનાવવામાં આવે છે અને દરતી ઉંચી
કિનારી બાંધી લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જમીન તૈયાર કર્યા બાદ
નજીકમાં કુવાઓ ખોદવામાં આવે છે અને તેમાંથી ટીંકવા વાટે ખેત્રેલું
પાણી નીકળારા પાટમાં લઈ જવામાં આવે છે. આ પાણીમાં અતિશય
ખારાશ હોય છે.

પાટમાં આ પાણી અમુક વખત ધડી રહે એટલે ક્ષાર નીચે ઝેરી જાય છે અને વધારાનું પાણી ખીજી નીકળે અને રથજે લઈ જવામાં આવે છે. આ બીનજરૂરનું પાણી ખારાધોડા લઈ જવામાં આવે છે અને તેમાંથી વિલાયતી મીઠું (મિક્સલ્ડ) બનાવવામાં આવે છે જેનો ઉપયોગ દાકતરો રેયની દવા તરીકે કરે છે.

તાપ પડ્યા માંડે એટલે પાટમાં જમા થએલા ક્ષારના ગાંગડાઓ બનવા માંડે છે. અગરીઆઓ આ વખતે દંતાળાથી ક્ષારને જરૂર પ્રમાણે ઉંચો નીચો કરી ગાંગડાઓને યોગ્ય પ્રમાણમાં મોટા થવા દે છે. લગભગ દેશુઆરિ માસમાં ગાંગડાઓ પાટીને ઉપયોગમાં લેવા લાયક બની જાય છે, એટલે આખા પાટમાં તૈયાર થએલા પાક વેગનોમાં નાખીને ખારાધોડા રોડને લઈ જવામાં આવે છે. અગરીઆઓને મહેનતાણું મળે છે.

અગરમાંથી મીઠું લરીને આવેલાં વેગનો ખારાધોડા રોડનપર ઉંચા પૂલ ઉપર લઈ જવામાં આવે છે, અને વેગનો ફલવી નાખવામાં આવે એટલે મીઠું નીચે પડે છે અને નેઈર્તા પ્રમાણમાં તેના દગલા થઈ જાય છે. પૂલની ગોઠવણ કરવાથી વેગનો ફલવવાની અને દગલાઓ કરવાની મહેનત બચી જાય છે. દગલાઓ ઉપર પતરાનું છાપડું બનાવેલું હોય છે, એટલે આખો લાગ ગોડાઉન-વખાર જેવો બની જાય છે. પૂલની નીચે હજારો મણ મીઠું ભાઈ શકે છે. જરૂર પડે તો બહાર ખુસ્લામાં પણ મીઠાના દગલા કરવામાં આવે છે. વરસાદ પડ્યાથી ઉપરનું થોડું મીઠું ઝાગળા જાય છે પણ પછી આખો દગલો સખત પથરોનો બનેલો હોય તેવો થઈ જાય છે અને ત્રીકમ અને પાવડાની મદદ વિના તેને એકઠું કરી શકાતું નથી. વર્ષો સુધી આવા દગલા ખુસ્લામાં રાખી શકાય છે.

મીઠું વેચવા સરકાર તરફથી એજન્ટરી આપવામાં આવે છે અને આ એજન્ટ નક્કી કરેલા ભાવે મીઠાનું વેચાણ કરે છે. ખારાધોડાથી સીઝનું વેગનો જરૂર પ્રમાણે જુદાં જુદાં રોડનોએ મોકલવામાં આવે છે અને એજન્ટના માણસો છુટક વેપારીઓને મીઠાનું વેચાણ કરે છે.

ખારાધોડાના અગર કર્ટમ્સ ખાતાના આમીં કલેક્ટર સાહેબની સત્તા નીચે મૂકવામાં આવેલા છે. પર હદનું મીઠું બ્રિટિશ હદમાં દાખલ ન થાય એટલા માટે બ્રિટિશ હદના નાકે લાઈનદોરી બાંધવામાં આવી છે, અને આખી લાઈન દોરી ઉપર માઇલ માઇલના અંતરે કર્ટમ્સ ખાતાની પોલીસ માટે ઊપરીઓ બાંધવામાં આવી છે અને આ પ્રમાણે આખી લાઈન પર ચોટી રાખવામાં આવે છે.

અગરની વ્યવસ્થા કરવાં રહેશેનતી પાસે નવા આરાધોડા નામનું ગામ વસાવવામાં આવ્યું છે. અહીંઆ આસી૦ કસેક્ટર સાહેબ, સોલ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ વગેરે અમલદારોની કચેરીઓ અને ઑફિસોના રજાક માટે રહેવાનાં મકાનો, સરકારી દવાખાનું, નિશાળ વગેરે આવેલાં છે. ગામની દેખરેખ અને વ્યવસ્થા સોલ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની સીધી દેખરેખ નીચે મુકવામાં આવી છે. નવા આરાધોડા રવચ્છતા અને હવાપાણી માટે આદર્શ સેનેટોરીઅમ બેવું ગણાય છે. ગામમાં બાળકો માટે સોલ્ટ ખાતાં તરફથી પાંચ ધોરણની ગુજરાતી નિશાળ ચલાવવામાં આવે છે. ગામમાં નાની પણ મુંદર લાઈબ્રેરી પણ રાખવામાં આવી છે. પીવાના પાણીને માટે બોરિંગની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે અને આ પાણીને ઉપયોગ જાડપાન અને બાગબગીચાને સારી રીતિમાં રાખવામાં પણ કરવામાં આવે છે.

નજીકમાં લુના આરાધોડા નામનું નાનું ગામ આવેલું છે. ત્યાં પણ લોકલખોડ તરફથી ચાર ધોરણની ગુજરાતી નિશાળ ચલાવવામાં આવે છે.

આરાધોડાની નજીકમાં મીરાધોડા નામનું નાનકડું ગામકું આવેલું છે.

આરાધોડાના અગરના કાષ્ઠિયુ ભાગમાં મીકું પાણી મળી શકતું નથી અને અગરીઆઓને રાત્રિ અને દિવસ ત્યાંજ રહેવાનું હોવાથી આરાધોડાથી પાઠપ વાટે મીકું પાણી અગરમાં મોકલવામાં આવે છે.

બપોરના વખતમાં આ ભાગમાં સખત તાપ પડે છે અને સવારમાં ઘણી ઠંડી પાગે છે. ઉનાળામાં કચ્છના રણમાંથી કુંકાતા પવનને લઈને બપોર પછી લગભગ દરરોજ આંધી ચડે છે અને ધૂળથી આચ્છાદિત થએલું આકાશ વરસાદના વાદળોંઓથી ઢંકાએલું હોય તેવું ધનધોર જણાય છે. બપોરના સખત તાપને લીધે હવા તપે એટલે તે પાતળી થઈ ઉડે ચડે અને આસપાસની ઠંડી હવા પાતળી હવાની જગ્યા લે એટલે આરી આંધી લગભગ દરરોજ ચડે છે અને સખત પવન ફુંસાય છે. રાત્રિના વખતે વાતાવરણ શાંત બને એટલે ધૂળ નીચે બેસી જાય છે. વડીઆરના લગભગ આખા ભાગમાં રણની ખારી ધૂળ ઉનાળામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં જમા થાય છે. આથી ખેતીને કાયદો થાય છે, પણ બમિતજ દારવાણું થવાથી ઘણે દેકાણે પીવાનું પાણી ખાઈ થઈ જાય છે.

ઉત્તર ગુજરાતમાં મોકરીને અંગે ફરતાં લુદાં લુદાં રથજાને લગતી કેટલીક હકીકત મેં એકઠી કરેલી તે સાળાપત્રના પાંચકોને લુદા લુદા લેખો-

દ્વારા અર્પણ કરવામાં આવી છે. આ આખી જૂમિ ઇતિહાસથી ભરપૂર છે અને મારી નોંધ સંપૂર્ણ ન હોવા છતાં ઇતિહાસમાં રસ લેતા વિદ્વાનોને આ સ્થળોનો ઇતિહાસ જહાર લાવવાના નત્ર નિમંત્રણ રૂપે તે પ્રસિદ્ધ કરવાની મેં હિંમત કરી છે. આ જૂમિની મારી મુસાફરી પૂર્ણ થતાં આ લેખમાળા પણ પૂર્ણ થાય છે, પણ હું આશા રાખું છું કે અન્ય ઇતિહાસપ્રેમીઓ આ જૂમિના ઉર્જિત ઇતિહાસને જહાર લાવવા પ્રયત્ન કરી ગરવી ગુજરાતના પ્રાચીન ગૌરવને જહાર લાવવા પ્રેરશે.

મનમુખરામ મણિશંકર દિવેદી

મીનીઅર આગીં ૩૦ એપ્રિલ ૧૮૮૨. મુરત

શિક્ષકનું કર્તવ્ય

શિક્ષકોની સમક્ષ ઉત્તમ પ્રકારની સમાજસેવા કરવાનો પ્રશંગ આવીને પડેલો છે એ વાત શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ એક પળવાર પણ ભૂલી જવી નેહિએ નહિ. ધન અને સત્તા કરતાં સેવા વધારે પૂજ્ય છે, વધારે આદર-માનને પાત્ર છે અને સેવા કરનારોને મોટુંવહેલું આદરમાન મળશે, સેવાની મોટીવહેલી જરૂર કદર થશે એ વાત નિઃસંશય છે અને શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ તે શ્રદ્ધાપૂર્વક માનવી. શિક્ષકોને પુરતું વેતન મળતું નથી અને સમાજમા તેમને યોગ્ય પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન મળેલું નથી તેનું એ પણ એક કારણ છે કે સમાજસેવા કરવાનો જે ઉત્તમ પ્રશંગ શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓને પ્રાપ્ત થએલો છે તેનો તેમણે પુરેપુરો લાભ લીધેલો નથી. તમારો પગાર કે સમાજમાં તમારું સ્થાન અને સમાજમાં તમારે જે સેવા કરવાની છે તેની સાથે બીજકુલ પણ મંત્રંધ હોવો નેહિએ નહિ. સેવા તો હંમેશાં નિઃસ્વદી હોવી નેહિએ. જહારની આશાએ જે સેવા થાય છે તેનું મૂલ્ય ઘટી જાય છે.

માત્ર થોડા અપવાદ સિવાય મોટા ભાગના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓને પોતાના ઉત્તમ અને પ્રતિષ્ઠિત ધંધાની મહત્તાનો, તેના ગૌરવનો, તેની ઉચી કિંમતનો ખ્યાલ સુરખોએ આવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. શિક્ષકોએ પોતેજ પોતાના પવિત્ર ધંધાની કિંમત ઘટાડી છે. તેનું ગૌરવ હલકું પાડી દીધું છે. શિક્ષકોએ પોતેજ તેમનાં કર્તવ્યો તથા તેમની જવાબદારીઓની કિંમત હલકી આંકી છે, એટલે પછી સમાજ પણ તેની કિંમત હલકી

આંકે તેમાં નવાઈ જેવું શું છે? શિક્ષકના ધંધાની મહત્તા, સમાજને તેની અનિવાર્ય જરૂર એનો જો શિક્ષકોને યોત્તાનેજ પુરેપુરો ખ્યાલ આવે અને પગાર કે પ્રતિષ્ઠાની દરકાર ક્યાં વગર, ફળ કે વાહવાદની પરવા ક્યાં વગર પ્રજાને સમર્પણ કરી માત્ર સેવાભાવથી તેઓ ઉઁગી કર્તવ્યભાવનાથી યોતાનું કાર્ય કરે જાય તો ગાંધીની કે સમાજની મગદુર નથી કે તે લાંબા સમય સુધી શિક્ષકના ધંધાની કિંમત હલકી આંકી શકે, કે શિક્ષકોને યોગ્ય માન પ્રતિષ્ઠા ના આપે કે શિક્ષકોના ઉચ્ચ અને પવિત્ર ધંધાની યોગ્ય કદર ના કરે.

પરંતુ આ બધું થવાને માટે પ્રથમ આવશ્યક એ છે કે શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ પોતે યોત્તાના હૃદયની વિશાળતા ફેળવવી જોઈએ. ગાંધીગાંધેની ધર્મીને હુંકી ને સંકુચિત રવાર્થવૃત્તિનો ત્યાગ કરી એક બીજા પ્રત્યે ઉદાર અને હામાશીલ થતા શીખવું જોઈએ. મનની હલકાઈ, સહેજસાજમાં એકબીજા સાથે તકરુર કરવાની વૃત્તિ, એકબીજાની ખરી ખોટી ચાડીઓ કરવાની ટેવ, એક બીજા માટે ખોટી ખોટી વાતો ફેલાવવાની તેમ નિંદા કરવાની ટેવ, નનામા પત્રો લખવાની તથા નનામી અરજીઓ કરવાની કુટેવ વગેરે દૂષણો પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં સામાન્ય રીતે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં પ્રચલિત છે તેનો શિક્ષકોએ પ્રથમ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

માન પ્રતિષ્ઠા મળતાં નથી. આવી જાતની પ્રચલિત લોકમાન્યતા દૂર કરવી એ તાલીમ પામેલા બાહ્ય શિક્ષકોને માથે મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે. આવી લોકમાન્યતા કાંઈ એની મેજે અસ્તિત્વમાં આવેલી હોય નહિ. બીજા-કેળવાએલા, બીજાનુસારી, ધંધાની તાલીમ લીધા વગરના, શિક્ષકના ધંધાની બીજાકુલ આવડત વગરના અસંખ્ય શિક્ષકોના વર્ગોના વર્ગો સુધીના ખરાબ શિક્ષણ ઉપરથી આવી જાતની લોકમાન્યતા હોવી જોઈએ; એટલા માટે પ્રજામાં જોડાં મૂળ ધાલી પોટેલી આ લોકમાન્યતા દૂર કરવાને માટે પણ શિક્ષણના ધંધાની ઉચ્ચ તાલીમ લીધેલા, ઉચ્ચ લાવનાવાળા કર્તવ્યનિષ્ઠ અસંખ્ય શિક્ષકો અને શિક્ષિકોએએ વર્ગોના વર્ગો સુધી ઉચ્ચ કોટિનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપવું પડશે અને જનસમૂહને પ્રત્યક્ષ સાબીત કરી આપવું પડશે કે શિક્ષકનો ધંધો મહેલો નથી અને ગમે તે પુરુષ કે સ્ત્રી ધંધાનો ખાસ તાલીમ મેળવ્યા વગર શિક્ષક થઈ શકે નહિ. ત્યાં સુધી જનસમૂહ જુની ધરડના શિક્ષકો અને તાલીમ પામેલા નવીન શિક્ષકો વચ્ચેનો તફાવત પ્રત્યક્ષ જોશે નહિ, ત્યાં સુધી જનસમૂહને ખાતરી નહિ થાય કે નવીન શિક્ષકો જૂની ધરડમાં દાખ કરી રહેલા શિક્ષકો કરતા વધારે યોગ્યતા ધરાવે છે. તેમનામાં વિદ્વતા વધારે છે, તેમણે બાળસ્વભાવ અને માનસશાસ્ત્રનો ઉડો અભ્યાસ કરેલો છે. શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણની ખાસ કળામાં તેઓ પારંગત છે, અને આપણાં બાળકોને તેમની પાસે શિક્ષણ લેવડાવીશું તો બાળકોનો શારીરિક, માનસિક, નૈતિક વિકાસ મારો થશે, ત્યાં સુધી જનસમૂહ શિક્ષકોના ધંધાની યોગ્ય કદર નહિ કરે, તેમનું વેતન વધારવાની તેમની ઇચ્છા નહિ થાય, અને સમાજમાં તેમને ઉચ્ચ સ્થાન આપવાને તેઓ પ્રેરાશે નહિ; એટલા માટે નવીન શિક્ષકોએ પ્રથમ તો પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવો જોઈએ. ખરો શિક્ષક એજ મનુષ્ય થઈ શકે કે જે જીવનપર્યંત વિદ્યાર્થી રહી ગયો. પોતાનું જ્ઞાન વધારવાની, નવાં નવાં પુસ્તકો વાંચતા રહેવાની, નવું નવું શીખવાની, નવા નવા પ્રયોગો કરવાની, નવા નવા અનુભવોની તૈયારી રાખી તેમાંથી સારશ્રદ્ધણું કરવાની નવીન શિક્ષકોને સ્વાભાવિક વૃત્તિ હોવી જોઈએ. આત્મસુધારો કરવાની તેમજ પોતાની જાતનો માનસિક વિકાસ કરવાની વૃત્તિ અને પ્રવળ ઇચ્છા એ દરેક નવીન શિક્ષકનું ખાસ લક્ષણ હોવું જોઈએ.

નવીન શિક્ષકે પ્રથમ તો શિક્ષણનું, શાળાનું, વિદ્યાર્થીનું તેમ શિક્ષકનું લાખા મમથથી ચાલી આવેલું પ્રચલિત દૃષ્ટિબિંદુ ફેરવી નાંખવું જોઈએ અને સર્વત્ર નવીન આચારવિચારોનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ.

આચારની આપણી પ્રાથમિક શાળાઓની સામે મોટામાં મોટો આક્ષેપ તો એ છે કે શિક્ષકના નવા આદર્શો પ્રમાણે એ શાળાઓ ચાલતી નથી. આપણી હાલની પ્રાથમિક શાળાઓ તો એક જતના કેદખાનાંઓ છે. બાળકો તેમાં પુરવામાં આવેલા કેદીઓ છે, અને શિક્ષકો એ કેદીઓના વોરડો, અને જેલરો છે. આ આક્ષેપો કેટલે અંશે સત્ય છે તેનો આપણે સૌએ પ્રમાણિકપણે વિચાર કરવાનો છે. નિશાળનો વખત ચતાં બાળકો આનંદ અને ઉત્સાહથી શાળાઓ તરફ દોડતાં આપણી નજરે પડે છે ? શાળાઓમાં જનું બાળકોને ગમે છે કે તેઓ નાખૂશથી શાળાઓમાં આવે છે ? શાળાઓનો સમય પુરો ચતાં રળનો ઘંટ. વાગે છે ત્યારે તેઓ કેટલા બંધા આનંદમાં ચલી જાય છે ? કેદખાનામાંથી છૂટી પોતપોતાને ઘેર જતાં કેદીઓને જેવા આનંદ યાવ છે તેવા આનંદ શાળામાં છૂટી પોત પોતાને ઘેર જતાં બાળકોને થતો નથી ? શાળાઓમાં બાળકોને આનંદ અને રસ પડે છે ખરો ? શાળાઓનું વાતાવરણ પ્રેમમય છે કે ત્યાં ભયનું વાતાવરણ પ્રસરી રહેલું છે ? એનો દરેક શિક્ષક પોતે વિચાર કરવો જોઈએ. શાળાઓમાં સામાન્ય રીતે પ્રસરી રહેલું આ ભયનું વાતાવરણ દૂર કરી શિક્ષકોએ શાળાઓમાં એવી જાતનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ કે બાળકો હોંસ અને આનંદથી શાળાઓ તરફ આકર્ષાય.

આવી જાતનું વાતાવરણ માત્ર આનંદી અને બાળકો તરફ જેમને સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય એવાજ શિક્ષકો ઉત્પન્ન કરી શકે. બાળકો પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમ ધરાવનારા હસમુખા અને આનંદી શિક્ષકો આપણી મ્યુનિસિપાલિટીની શાળાઓમાં છે તે હું જાણું છું. બાળકો તેમની આજુબાજુ વીંટાઈ વળી આનંદ કલ્પેત્ર કરી મૂકે છે તે મેં પ્રત્યક્ષ જોયું છે. આવા પ્રેમાળ અને આનંદી શિક્ષકોના હાથ નીચે શિક્ષણ લેતાં બાળકોને શાળાઓ કેદખાના સમાન લાગતી નથી, પરંતુ મારે દોલગીરીની સાથે કહેવું પડે છે કે આવી જાતનાં બાળકો પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમ ધરાવનારા, હસમુખા અને આનંદી શિક્ષકો આપણી શાળાઓમાં ઘણા ઓછા છે. મોટે ભાગે આપણી શાળાઓના શિક્ષકો તો ભય અને ત્રાસની મૂર્તિ સમાન હોય છે. તેમને જોઈ બાળકો ત્રાસે છે. તેઓ શિક્ષક કરતાં જેલરોને વધારે મજાતા આવે છે. તેમના ચહેરાઓ કેદી પણ હસમુખા, આનંદી અને પ્રેમાળ દેખાતા નથી. સ્વાભાવથીજ તેઓ કંઈ આખોર, દુઃખી અને અસંતોષી જોવામાં આવે છે. તેમનું મોં હંમેશાં ગંભીર અને તોથરા જેવું ચડેલું દેખાય છે. તેઓ જેતે તો જીવનના આનંદ અને ઉત્સાહ

કદી પણ ભોગવી શકતા નથી એટલુંજ નહિ પણ ખીજાઓ એવા આનંદ અને ઉત્કાસ ભોગવે છે તે પણ એમનાથી સદન થઈ શકતું નથી. તેઓ દંભી હોય છે. નીતિ અને ચરિત્રનો તેઓ એવો ખોટો દંભ અને આડંબર કરે છે કે ખીજા શિક્ષકો અને ખીજી શિક્ષિકાઓ આનંદથી કાઈ સાથે હસીને બોલે કે વાતચીત કરે કે સ્વચ્છ, મુદર અને મુશોભિત કપડાં પહેરે તે પણ તેમનાથી દેખી શકાતું નથી. તેમના મોંમાંથી બાળકો પ્રત્યે પ્રેમના શબ્દો કદી પણ નીકળતા નથી. તેઓ બાળકોને કઠોર શબ્દોથી સંબોધે છે. ઘણીવાર તેમને માજો દે છે અને ના કહેવાય એવા શબ્દો કહે છે. આવી જાનની પ્રકૃતિ ધરાવનારા શિક્ષકોને નવીન શાળાઓમાં રથાન નથી. જેઓ બાળકો સાથે બાળકો જેવા આનંદી અને રમતીઆળ થઈ શકતા નથી, બાળકોની નિર્દોષ રમતગમતોમાં આનંદ અને રસથી હાગલઈ શકતા નથી, ગંભીરતા, કઠોરતા, મોટાઈનું હુંપદ, નીતિ અને ચરિત્રનો ખોટો દંભ અને આડંબર એ જેમનાં સ્વાભાવિક લક્ષણો છે તેવાઓ તો શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ કરતા માધુઓ અને સાધવીઓનાં કે પુખ્ત વયની વિધવાઓનાં આશ્રમે ઉપર દેખરેખ રાખનારની જગ્યાને માટે વધારે યોગ્યતા ધરાવે છે. શિક્ષકો તરીકે તેઓ બાળકોનું હિત કરતા તેમનું અહિત વધારે કરે છે.

નવીન શિક્ષણ અને નવીન શાળાઓના મુખ્ય લક્ષણો સ્વાભાવિકતા અને સ્વતંત્રતા એ, બે છે. આપણી હાલની પ્રાયમિક શાળાઓમાં સ્વાભાવિકતા અને સ્વતંત્રતાને હજી જોઈએ તેવું યોગ્ય સ્થાન મળેલું નથી. આપણી હાલની શાળાઓમાં યાંત્રિક કૃત્રિમતા પુષ્કળ જોવામાં આવે છે. આપણી અત્યારની શાળાઓમાં અપાતું શિક્ષણ બાળકોની સ્વાભાવિક માનસિક વૃત્તિઓને પોષે એવું તેમ તેમનો શારીરિક અને માનસિક વિકાસ સાધી શકે એવું જણાતું નથી. આપણા હાલના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ મોટે ભાગે એક યંત્રની માફક પોતાનું કાર્ય કરે જાય છે. તેઓ શાળાઓમાં નિયમિત રીતે આવે છે, તેમને સોંપેલા વિષયો શીખવે, પરંતુ બાળકોની સ્વાભાવિક મનોવૃત્તિઓ જાણવાનો, અમુક સમયે અમુક જાતના શિક્ષણમાં બાળકોને રસ પડે છે કે કેમ તે શોધવાનો અને બાળકોની મનોવૃત્તિઓને અનુકૂળ થાય તેવી રીતે, તેમ, બાળકોને રસ પડે એવી રીતે શિક્ષણ આપવાનો આપણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ, એવો વિચાર સરખોએ તેમને આવતો નથી. આનું પરિણામ એ આવે છે કે બાળકોની શક્તિઓનો સ્વાભાવિક વિકાસ થતો નથી. દરેક શિક્ષકે ખાસ કરીને

એક વાત મુખ્યત્વે કરીને લક્ષમાં રાખવી જોઈએ કે શિક્ષણ, અભ્યાસ-ક્રમ, ટાઇમટેબલો, પરીક્ષાઓ અને શિક્ષક ગોતે પણ બાળકોને, માટે છે, બાળકો તેમને માટે નથી. બાળકોને જ શિક્ષણનું કેન્દ્રસ્થાન સમજી, તેમની રુચિને અનુકૂળ થઈ પડે, તેઓ શિક્ષણમાં આનંદપર્ધન સે, અને શિક્ષણ તેમને બોળરૂપ થઈ પડે નહિ એવી રીતે તેમણે તેમના શિક્ષણની, તેમજ શિક્ષણપદ્ધતિની યોજના કરવી જોઈએ.

આ સંબંધમાં મારી પાસે કેટલીક વાર ઉત્સાહી યુવાન આસિસ્ટન્ટોની ફરિયાદ આવે છે કે તેમના હેડમાસ્ટરો તથા હેડમિસ્ટ્રેસો તેમના નવા નવા પ્રયોગો કરવા દેતા નથી અને નવીન પદ્ધતિ અનુસાર શિક્ષણ આપવા દેતાં નથી. બાળકો માટે અમે રમતગમતો, આનંદપર્ધન, પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ વગેરેની યોજનાઓ કરીએ છીએ તે યોજનાઓ, અમલમાં મૂકવાની અમને પરવાનગી આપતા નથી. હેડમાસ્ટરો અને હેડમિસ્ટ્રેસોને. આ સંબંધમાં મારે કહેવાનું કે તમે વધારે બાહોશ અને વધારે અનુભવી છો એ વાત હું કશું કંઈ છું. સ્વાભાવિક રીતે નવીનતા તરફ તમને અણગમો, અને અવિશ્વાસ હોય એ પણ હું સમજી શકું છું. નવા નવા શિક્ષકોની નવી નવી પદ્ધતિઓ તરફ તમને અગ્રહ હોય એ પણ સ્વાભાવિક છે, પણ તમારે એક વાત લક્ષમાં રાખવી જોઈએ કે આ જમાનો યુવકો અને યુવતીઓનો છે. ચાલતી આવેલી ધરડ પ્રમાણે આપણે બહુ દહાડા કામ કર્યું તેમાં આપણને કેટલેક અંશે સફળતા પણ મળી હશે; નિષ્ફળતા પણ મળી હશે, પણ આપણા અભિપ્રાયો ઉપર, આપણી પદ્ધતિઓ ઉપર, આપણી શાર્પશક્તિ ઉપર આપણને હદ ઉપરાંત પંક્ષપાત હોવા જોઈએ નહિ. નવા શિક્ષકો તરંગી હોય છે, કામ કરવા તરફ તેમનું લક્ષ હોતું નથી, તેમને તો માત્ર મોટી-મોટી અને ડાહી ડાહી વાતો કરતાંજ આવડે છે એમ કહી તેમના ઉત્સાહ ઉપર પાણી ફેરવવું એ ચોખ્ખું કહેવાય નહિ. ધરડાઓના અનુભવોનો નવા યુવાન શિક્ષકોએ લાભ લેવો અને તેવીજ રીતે યુવાન શિક્ષકોના નવા જ્ઞાનનો તેમ તેમના ઉત્સાહનો ધરડાઓએ લાભ લેવો જોઈએ અને નવા શિક્ષકોની નવી નવી યોજનાઓને ઉત્તેજન આપી તેમને સુમાર્ગે દોરવા જોઈએ; મારી પાસે જુના અને અનુભવી હેડમાસ્ટરો અને હેડમિસ્ટ્રેસો પણ ધણી વાર એવી ફરિયાદો લાવે છે કે આજકાલના નવા શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં કર્તવ્યભાન ઘણું ઓછું હોય છે, તેઓ મન મૂકી કામ કરતાં નથી, બાળકો છે, માત્ર ડાહી ડાહી વાતો કરવામાંજ તેઓ ચસ હોય છે તેમ તેઓ ઉદ્વેગ અને

અવિવેકી પણ છે, આત્માધીનતાનો ગુણ તો તેમનામાં ખીલકુલ જોવામાં આવતો નથી. આ ક્રિયાદ કેટલેક અંશે સાત્ય છે તે હું કયુલ કહું છું. નવા યુવાન શિક્ષકોને મારી સલાહ છે કે તેમણે અનુભવીઓના અનુભવ પ્રત્યે દુર્લભ આપવું જોઈએ નહિ. આપણે એકલાજ શિક્ષણસાત્ર, શિક્ષણકળા અને નવી પદ્ધતિઓમાં પારંગત છીએ અને જુનાં શિક્ષકો તો માત્ર જુની ઘરડોમાં ચાલનારા વૈતરાં જેવા છે. આવી જાતનું મિથ્યાભિમાન અને અવિવેક ગ્રાખવાથી નવા શિક્ષકો શાળાઓમાં કુસંપનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ તેઓ શાળાઓના શિષ્ટાચારનો પણ ભંગ કરે છે. આત્માધીનતા એ ગુણ તો શિક્ષકોએ ખાસ કરીને કેળવવો જોઈએ. જુના શિક્ષકોના અનુભવોને, તેમની વચને તેમ તેમના દરજ્જાને નવા યુવાન શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ માન આપવું જોઈએ. આપણે નવા અને જુના બંને વિચારોનો યોગ્ય સમન્વય કરીશું. જુનાઓના અનુભવોનો લાભ નવાઓ લેશે અને નવાઓના ઉત્સાહનો જુનાઓ ઉપયોગ કરશે તોજ આપણે આપણી શાળાઓનું શિક્ષણ સુધારી શકીશું. જુના શિક્ષકો વધારે મહેનતુ અને વધારે કર્તવ્યનિષ્ઠ છે એ વાત ખરી છે. નવાઓ પ્રમાણમાં વધારે બેદરકાર, વધારે અવિવેકી અને કાંઈક ઉછાંછળા અને ઉદ્વેગ પણ છે એ વાત પણ હું જાણું છું; પણ કેટલાક નવા શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં સ્વાભાવિક શિક્ષકોના ખાસ લક્ષણો મેં જોયા છે. તેમના નવીન પ્રયોગો અને નવીન પદ્ધતિઓની સફળતા પણ મેં જોઈ છે. તેમના હાથ નીચે શિક્ષણ લેતાં બાળકો વધારે આનંદી, વધારે ઉત્સાહી, વધારે આત્માકિન, વધારે નિયમિત, વધારે સ્વચ્છ અને વધારે સ્વચ્છ પણ મેં જોયા છે. મારો તો નવા અને જુના બંને શિક્ષકો પર મરખો પ્રેમ છે; તેથી હું બંનેને એકબીજા સાથે હળામળા ચાલવા તેમ એકબીજાને સાહાય્ય અને પ્રેરણા આપવા આ પ્રસંગે આમહુપૂર્વક વિનંતિ કરું છું.

નવીન શિક્ષણનું ખીજું ખામ લક્ષણ સ્વતંત્રતા છે. આપણી શાળાઓમાં તેમ આપણાં ઘરોમાં આપણે બાળકનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ દાખી દઈએ છીએ. કોઈ કોઈવાર તો તેને કચડી નાખીએ છીએ. આ રીતે આપણે શિક્ષકો તરીકે તેમ વડીલો તરીકે બાળકો ઉપર જુલમ કરી રહ્યા છીએ, પરંતુ આ જુલમનો આપણને ખ્યાલ સરખોએ આવતો નથી. દરેક જણને સ્વતંત્રતા પ્રિય હોય છે. ખાસ કરીને બાળકોને તે વધારે પ્રિય હોય છે. શાળાઓમાં અપાતાં શિક્ષણમાં તેમ શાળાઓની સમતગમતોમાં શાસન કે વ્યવસ્થાના બહાના નીચે આપણે અનેક જાનના કૃત્રિમ નિયમો

અને બંધનોથી બાળકોની સ્વતંત્ર ઉપર તરબતર મારીએ છીએ. બાળકોને બંધનરૂપ કે નકતરરૂપ નાં લાગે એવી રીતે અભ્યાસક્રમ અને ટાઇમ ટેબલોની યોજના કરતાં શીખો. એવીજ રીતે તેમને શિક્ષણ આપતાં શીખો. ખાસ કરીને પર્યાટન તથા રમતગમતોની યોજનામાં બાળકોને સ્વતંત્રપણે આનંદ લેવા દેજો. આવી ભતની સ્વતંત્રતાથી બાળકોનાં હૃદયો પ્રકુચિત રહેશે, તેમના અહંદા ઉપર આનંદ; ઉત્સાહ અને તેજ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવશે અને તેમની સ્વાભાવિક શક્તિઓનો વિકાસ તમે નહિ ધરિ એવી ઝડપથી હશે. નવીન શિક્ષકોએ ખાસ કરીને બે અગત્યની બાબતો લક્ષમાં રાખવી જોઈએ: (૧) દરેક બાળકને તેનું પોતાનું ધ્યાયદુ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે, (૨) બાળકોના વ્યક્તિત્વનો, તેની ગુણ શક્તિઓનો વિકાસ કરવો એજ કેળવણીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. અભ્યાસક્રમ, ટાઇમ ટેબલો, અને શિક્ષક પોતે તો આ વિકાસ કરવાનાં માત્ર સાધનો છે. સાધનો કરતાં સાધ્ય વસ્તુ વધારે મહત્વની તેમ ઉપયોગી છે. સાધનોને હદ ઉપરાંત મહત્વ આપી તેને સાધ્ય વસ્તુ કરતાં પણ વધારે ઉપયોગી ગણવાં અને સાધનોની મહત્તાને નુકસાન ના થાય તેની ખાતર સાધ્ય વસ્તુનો પણ ભોગ આપવો એ યોગ્ય કહેવાય નહિ. જે શિક્ષણથી, જે અભ્યાસક્રમથી, જે ટાઇમ ટેબલથી તેમ જે શિક્ષકથી બાળકોના વ્યક્તિત્વનો સ્વાભાવિક વિકાસ અટકી પડે છે અને વિકાસને નુકસાન થાય છે, તે શિક્ષણ તે અભ્યાસક્રમ, તે ટાઇમ ટેબલો અને તે શિક્ષક નકામા છે, અને તેનો જેમ અને તેમ જલદીથી ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે કેળવણીને વધારે લાભ કરતાં છે. *

પ્રાણલાલ દિરપાશમ દસાઈ

સહશિક્ષણ

સહશિક્ષણથી દેશને આર્થિક લાભ થાય છે. ત્યાં કન્યાશાળા જુદી હોય છે, ત્યાં શીખવવાનાં સાધનો બેવડાં ખરીદવાં પડે છે. સાન ધોરણની ૧૫૦ નંબરની શાળા હાલ ચાર શિક્ષકથી ચાલે છે. ૫૦ છોકરીઓની શાળા જુદી પાંચથી સાન ધોરણની છોકરીઓની નિશાળમાં ત્રણ શિક્ષક જોઈએ. ૭ ધોરણની કન્યાશાળામાં ૫૦ છોકરી દોવાથી બે શિક્ષક જોઈએ

• અમરનાથ કેળવણી પ્રદર્શન પ્રસંગે આપેલું આગળ દર્શાવે

એટલે એક શિક્ષકનો ખર્ચ વધશે. 'દરેક ગામડે જુદી કન્યાશાળા' ખોલવામાં આવે તો કેટલો ખર્ચ વધે તે સહેજ સમજી શકાય તેવું છે.

છોકરા છોકરીઓના પરસ્પરના સહવાસથી અલગત એકબીજાના સ્વભાવ-ગુણના સંસ્કાર પડે છે. શું મગતિના સંસ્કાર નથી પડતા ? શું કંઠાર માતાનું સંતાન મૃદુતાના વાતાવરણમાં મૃદુતા ધારણ ન કરી શકે ? પરિસ્થિતિનું બળ ઓછું છે શું ? કેટલીએ છોકરીઓ છોકરાઓનું અનુકરણ કરી જુદામાં અને બળમાં આગળ વધે છે. દરિદ્રાર્થમાં ઉતરીને ગણિત, વિજ્ઞાન જેવા જુદાના વિષયમાં છોકરાઓની હરોલમાં ઉભી શકે છે, તે સહશિક્ષણના પ્રાતાપેજ. ન્યારે પુરો જુદાના વિકાસ માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તેવે સમયે એને પુરોથી નિરાળા સંસ્થામાં ફળવણી આપી તેમને પુરોએ પોતાની આગળ જુદામાં ન આવવા દેવી એવાનું અર્થ 'થયો' સ્ત્રીઓ પુરોની સાથે શારીરિક અને માનસિક ફળવણીમાં હારફાઈ કરી શકે તેટલા માટે સહશિક્ષણ ઇષ્ટ છે.

રજા અને નુરજહાં જેવી રાજનીતિનિપુણ અને વીર રમણીઓ શું ગર્ભમાંથીજ રાજનીતિ શીખીને આવી છે ? શું જન્મનાખાનામાં એમનામાં વીરતા પ્રગટી બેઠી હતી ? શું બહાદુર સરદારો અને કુશળ રાજનીતિય પુરોએ એમને તાલીમ નથી આપી અથવા એવા પુરોના સહવાસમાં રહીને એ વીરાંગના અને કુશળ મુસદ્દી નથી બની ? ઇતિહાસ એવી શાખ નથી પૂરતો કે એ રમણીઓ શૌર્ય અને રાત્ર્યવહીવટની કુશળતા લઈનેજ જન્મી હતી. સરસ્વતી અને ગાર્ગી જેવી વિદુધી સ્ત્રીઓએ શું રસોઈ કરતાં કરતાં અને ઘરખૂણે બેસીનેજ વિદ્યતા પ્રાપ્ત કરી હતી કે ? શું એ વિદ્વાનજ અવતર્યા હતા કે ? આ પ્રાચીન વિદુધી માતાઓ જુદી કન્યાશાળામાં નથી લખ્યા, પરંતુ પ્રાચીન ઋષિમુનીઓની સહશિક્ષણ શાળામાંજ લખ્યાં છે. જો જુદી શાળામાં લખ્યાં હોત તો માતા ભારતી, શકરાચાર્યજી અને મંડનમિશ્રના વાદાર્થ માટે મધ્યસ્થ ન થઈ શકત.

સહશિક્ષણથી છોકરા છોકરીના સ્વાભાવિક ગુણોમાં પણ ભિન્નતા ન્યૂન થતી જાય છે. કેટલીએ યુવતીઓ સહશિક્ષણથી મૃદુતા છોડી પ્રાણ આપવા તત્પર થઈ છે. ક્યાં ગઈ એની સ્ત્રીની સ્વાભાવિક મૃદુતા ? ક્યાં ગઈ એની સ્વાભાવિક દયાની લાગણી ? ક્યાં ગઈ એની સંસારસુખના લ્હાવા લેવાની સ્વાભાવિક નિર્જનતા ? સહશિક્ષણની અસર એક બીજા ઉપર થયા વિના ન રહે એ ખાસ દલીલ છે.

કોલેજમાં અપાતા સહશિક્ષણથીજ આજે દેટલીએ સ્ત્રીઓ દેશભક્ત-
વીરાંગનાઓ બની છે. અરે ! સ્ત્રીની સ્વાભાવિક ચંચળતા છોડી શાંત,
દરેલ, બુદ્ધિશાળી, રાજનીતિજ્ઞ, અને પરાક્રમી ; માતાઓ આજે ભારતમાં
જોઈએ છીએ તે સહશિક્ષણનું પરિણામ છે.

યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ લેતી છોકરી અને છોકરાઓની સમજ અને
વય અપરિપક્વ ન ગણાય. ધણુંકરીને એ વયે એ સગીર ઉમ્મરમાંથી
મુક્ત થઈ ગએલાં હોય છે. વર્ગો લેખક દલીલ કરે છે કે પ્રેમને બદલે
મોહને વશ થાય છે. દેશનાં યુવાન યુવતીઓ ઉપર યુવાન લેખક આવો
પ્રહાર કરે તે અનિષ્ટ કહેવાય. અપવાદ ભલે હોય પણ તેથી શું ? હજી
તો સ્ત્રીકેળવણી આપણા દેશમાં જુગ્મ છે. ઉંચી કેળવણી તો નહિ જેવી
જ છે. ન્યારે કોલેજોમાં તમે છોકરા છોકરીઓનું એક સરખું પ્રમાણ
જેશો ત્યારે ભાગ્યેજ મોહનું અનિષ્ટ તત્ત્વ જોવામાં આવશે. ઉંમરથી તો
ગણ્યાં ગાંધ્યાં કોલેજીઅન દંપતિ હશે. આને માટે હજી વધું અનુભવની
જરૂર છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સહશિક્ષણથીજ છુટા છેડા વધું થાય છે, એમ માની
લેવાનું શું કારણ છે ? કાયદાએ ન્યાં છૂટ આપી હોય ત્યાં તેનો વધુ
ઉપયોગ થાય છે. ન્યારે દેવદાસગીતી આટલા છુટા છેડા થાય છે, ત્યારે
પાશ્ચાત્ય દેશોમાં આપણા દેશની પેઠે જો દેવદાસગીતી હોય, તો એક પણ
દંપતિ છુટા છેડા કર્યા વિના ન રહે. તે સ્ત્રીઓ તો લગ્ન સમારંભ વખતે
જ બળવો જગાડે.

સહશિક્ષણ વિના યોગ્ય પતિ મેળવવાનો હિંદી સમાજમાં કયો રસ્તો
છે ? સ્વયંવરની પ્રથા તો આધુનિક સમયે હાસ્યજનક લાગે છે. છોકરી
પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કોલેજમાં વર પસંદ કરી લે છે. એ સ્વયંવર હાલને
ટાંકણે બંધબેસતો છે. લેખક દ્રીપદી, અને સીતાના સ્વયંવરની વાત કરે
છે, એ કેવળ પોષળ દલીલ છે.

હવે સહશિક્ષણગ્રાજીમાં એક આક્ષણનો છોકરો વૈસ્વની છોકરી
પસંદ કરે, અથવા એક વણિકની છોકરી કદાચ ચંદ્રના છોકરાને પસંદ
કરે તો શી દશા થાય ? તેમાં શું ! ન્યાતન્તરનાં પુષ્કળ બંધનો છે, તે
વૃદ્ધી જશે. સુધારકો એજ કહે છે ને ! એક સ્વભાવ-ગુણનું દંપતિ
ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન કરશે. થોડો કાળ આંવા દંપતિને સમાજની યાત-
નાઓ સદન કરવી પડશે, પણ ધીમે ધીમે એ વર્ગ શ્રદ્ધિ પામતો જશે.

તેમ તેમ વર્તમાન સમાજ છિન્નભિન્ન થશે અને નવી સમાજરચના થશે. સૃષ્ટિનો ક્રમ છે કે એકની એક રચના નિત્ય રહેતી જ નથી. અનેક વિષયો થયાં જ કરે છે.

હવે સ્ત્રીપુરુષના ભાવિ કાર્યપ્રદેશ માટે વિચાર કરીએ. ઉભયનો કાર્યપ્રદેશ છેક જ ભિન્ન મानी લેવાનું શું કારણ છે? આપના ગર્ભમાં આપણે નથી જોઈ શકતા, કે ભારતની સ્ત્રી એક વડો ન્યાયાધીશ, મહાન વકીલ, મધ્યસ્થ વડી ધારાસભાનો પ્રમુખ, અને પ્રધાનોની માનદ પદવીઓ ધારણ કરશે! બનવા જોગ છે કે ભાવિ જરા વેગળું હોય!

સારીરિક વિકાસમાં—અવયવોમાં જે ફેર પ્રભુએ રાખ્યો છે, તે તો સૃષ્ટિના વિકાસને માટે છે. સ્ત્રીને જાળકને જન્મ આપવાના કુદરતી કાર્ય-સિવાય બીજા કાર્યપ્રદેશો જેવા કે માસારિક, ધાર્મિક કે રાજકીયમાં ભિન્ન ભિન્ન રચાન શા માટે હોવું જાઈએ? સ્ત્રી અને પુરુષો સગવડ પ્રમાણે કામની વહેંચણી ભલે કરે. કેટલાએ પુરુષો રસોઈનું અને બાળ-ઉછેરની નોકરીનું કામ શ્રીમંતોને ત્યાં કરે છે. મોટાં શહેરોમાં કેટલીક શ્રીમંત બાઈઓ પોતાના વેપારોજગાર ઉપર ધ્યાન આપી રહી હોય છે, જ્યારે એક પુરુષ રસોયો જાંઘુએ ગૃહવ્યવસ્થાનું કામ કરે છે. શું આ કામ ત્યારે પુરવડું છે! કુદરતે કંઈ સ્ત્રીપુરુષના કાર્ય-પ્રદેશ નિરનિરાળા નિયત કરી આપ્યા નથી.

છેવટે લેખક બ્રહ્મચર્યના ખંડનની વાત કરે છે. ખાસ માનસ સ્વ-ભાવ છે કે જે વસ્તુને ખૂબ સંતાડી રાખવામાં આવે છે. તે નીરખવાની તેને પુષ્કળ ઇચ્છા થાય છે. જંગલના પ્રદેશમાં બીલ લોહોમાં સ્ત્રીઓનાં વક્ષસ્થળ હંમેશાં ખુલ્લાં રાખવામાં આવે છે. બીલોમાં એ જોઈને માનસિક વિકૃતિ મદકિંચિત્ પણ થતી નથી, કેમકે તે હંમેશાં એવું નિહાંબ્યાજ કરે છે. તેને એ વસ્તુ મુખની માર્ફક સ્વાભાવિક ચર્ચાઈ જઈ છે. જેમ જેમ વધુ તે વધુ છોકરીઓ છોકરાં બેગાં લાણુતાં જશે તેમ તેમ એને 'બ્રહ્મચર્ય' પાળવામાં ધણી સુલભતા પ્રાપ્ત થશે. હાલ તો ચારસો નંબરની શાળા હોય, તેમાં દસ પંદર, કે વીસ છોકરીઓ હોય. બનવાજોગ છે કે કેટલાક છોકરાઓ અનિષ્ટ તરફ ઝેરાય! પણ એ છોકરીઓ થોડી છે તેથી. વળી શાળાઓ જુદી હોય ત્યાં એવું તો થોડુંજ છે, કે એ કેળવણી લેતી છોકરીઓ કેળવાએલા મુવકો ભેગી ચામજ નહિ. હાલના પ્રગતિના જમાનામાં તો સભાઓમાં, જાહેર બાજોમાં, હવા ખાવાનાં સ્થાનોમાં અનેક

જ્યાએ બેગાં મળવાનાં. જો અંતઃકરણનું મલિન હોય તો પછી વહેતા જળની માફક પોતાનો માર્ગ શોધી જ લે. જો એક સરખા પ્રમાણમાં છોટરા છોટરીઓને સાથે શિક્ષણ આપવામાં આવે, તો અલાલ, કરતાં લાલ વધુ થવાનો સંભવ છે.

ગોપાલજી હુલ્લભાઈ દેસાઈ
હૈદરાબદ્ મગોદ તા. વલસાડ. જિ. સુરત.

હિંદમાં અંધાપાનો અટકાવ

અંધાપો દૂર કરવાની લડત અને શાળાઓમાં આંખનું રક્ષણ કરવાની પ્રવૃત્તિઓ માટે જુનિઅર રેડક્રોસ ખરેખર મોટી મદદ કરી શકે તેમ છે. પોતાના હવાલાના જુનિઅરો-બાળકોનો શિક્ષક સલાહકાર હોઈ જુનિઅર રેડ ક્રોસની પ્રવૃત્તિનું તે કેન્દ્રસ્થાન છે, એટલે આ લડતના પહેલા પગથીઆ તરીકે શિક્ષકોને તંદુરસ્તીની આ ખાસ યાખાનું શિક્ષણ આપવું નેહએ.

૧ આંખનું રક્ષણ કરનારી પ્રવૃત્તિઓ માટે શિક્ષકોને
આપવાનું શિક્ષણ.—

એવી સૂચના કરવામાં આવે છે કે ટ્રેનિંગ કોમેન્ટોમાં શિક્ષકોને આંખના ખાસ દાકતર પાસે લાવણો અપાવવાં અને આંખની કીકીના આગલા ભાગ અને પોપચાની અંદરના સોજનના આંખના બે ભાગોના દર્દોને અટકાવવાના ઇલાજોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિદ્યાર્થી-દર્દીઓના સંબંધમાં અપાવવું. અંધાપો અટકાવવાની પ્રાથમિક સૂચનાઓ ગામડાઓમાં આપી શકે અને આંખના દર્દોમાં પ્રથમોપચાર કરી શકે એવા કુશળ માણસ દરેક ગામમાં હોય અને આંખનો દાકતર જલદી મળી શકે તો આંધળા માણસોની સંખ્યા હિંદુસ્તાનમાં જલદી ઘટી જશે. આંખનાં આધારણ દર્દોમાં આંખને ક્ષાર અથવા બોરીક લોશનથી ધોયા પછી ચોગંક ટીપાં દીવેલ દર્દવાળા આંખમાં નાંખવાથી પ્રથમોપચાર થઈ શકે છે. ખારનું લોશન ઉકેળેલા એક પાઉન્ટ પાણીમાં આ નાખવાના સમયાના માપ નેટલું નાખી બનાવાય છે અને પાણી ઠંડું પડે તેનો ઉપયોગ થાય છે. તેટલાંજ અને તેવા પાણીમાં તેવીજ બે સમગી બોરીક પાઉડર નાખવાથી બોરીક લોશન બને છે. આ ઉપચાર વખતે પ્રાથમિક શાળાઓનાં બાળકો

સાથે વાતચીત ચાલુ રાખવી. આંખના દરેક દર્દમાં શિક્ષકે તેના ખાસ દાકતર પાસે તેની તપાસ અને ઇલાજ કરાવવાની માખાપને સલાહ આપવી.

શિક્ષકોને આપવાનાં વ્યાખ્યાનોમાં આંખના ખાસ દાકતરે સામાન્ય નિરોગી આંખની જરૂરી બાબતો, અંધાપાનાં કારણો અને તેમને અટકાવવાના ઇલાજોની બાબતો દાખલ કરવી જાઇએ. અમલમાં મૂકવાના કાર્યક્રમની નીચે પ્રમાણે રૂપરેખા છે:—

૧ સામાન્ય નિરોગી આંખ માટે પ્રાથમિક ખ્યાલ આપવો.

૨ અટકાવી શકાય એવા અંધાપાના અટકાવના ઇલાજો:—

(૧) ઝોછા પોપણના દર્દો:—ઝોછા અને ઝોછી શક્તિ આપનારા ખોરાકથી રતાધળા થાય છે અને આખને ગંભીર નુકસાની પહોંચે છે. ઘણી વખતે દક્ષિણ હિંદમાં આથી તદ્દન અંધાથો આવે છે, તેથી પોષ્ટિક તરવોવાળો અને પુરતો ખોરાક લેવો જોઇએ. મીઠાના લોશનથી આંખો ધોવી, ચોક્રખું દીવેલ તેમાં રેડું, તડકાનાં ચરમા પહેરવાં અને આંખોનું રક્ષણ કરવું.

(૨) ગુહ્યેન્દ્રિયના દર્દો માટે ખાસ વૈદક મદદ લેવી.

(૩) પોપણમાં કાયમના ખીલનાં દર્દો. તે માટે સ્વચ્છતા રાખવી. એપી દર્દોમાં એક દર્દીની વસ્તુ બીજા માટે ન વાપરવી. આ દર્દને ફેલાવનારા સાધનરૂપ માખીઓનો નાશ કરવો. આ રોગથી પીડાતા દર્દીઓ માટે વૈદક સલાહ લેવી. સુરમા અને કાજલ આંજવા માટે એક વખત વાપર્યા પછી ગરમ પાણીએ ધોયા વગર તે સળી બીજા માણસે આંજવામાં વાપરવી નહિ.

(૪) શીતળા—શીતળા ટંકાવવા ઉપર વધારે ભાર મૂકવો. શાળામાં અટકાવના ઇલાજો. શીતળાથી પીડાતાં બાળકોની આંખો સંભાળવી.

(૫) જોખમ ભરેલા અને કેફી પીણાઓનો ઉપયોગ—જાંટ-વૈદોના કામથી પૂર્વના દેશોમાં વારંવાર આખો જતી રહે છે. આ અંજુ-ધડ માણસો આખો જતી રહેતી અટકાવી શકાય એવા ચોગ્ય વૈદક ઇલાજ કરતાં દર્દીઓને અટકાવે છે. અસ્વચ્છ ઝોગનરો અને કેફી દવાઓથી આંખનું ચાલુ દર્દ વધે છે.

(૬) બચ્ચાની ચાંદી પડી ગયેલી આંખો—જન્મ વખતે જ ટકો સીધર નાઇટ્રેટનાં થોડાંક ટીપાં નાંખવાથી બચ્ચાની આંખો જતી રહેતી બચાવી શકાય છે. કેળવાયેલી દાયણો રાખવાની ઘણી જરૂર છે.

(૬) અકસ્માતો—દેશની ઔદ્યોગિક હાલતના ઘણા આગ્રજ વધવા સાથે અકસ્માતથી અંધાપો આવવાનું પ્રમાણ વધે છે. આંખનું રક્તણુ કરવાને તડકાનાં ચશ્માનો ઉપયોગ કરવા ઉપર અને ખીછ સલામતીની તદ્દર્શિ ઉપર ભાર મૂકવો.

(૮) મેલ અને ધૂળને દીધે થતી ચૂટ—મીઠોનું સામાન્ય લોશન અને દીવેલનાં દીપાં આંખમાં વખતસર નાખવાથી આ અટકાવી શકાય છે.

૩. અંધાપાના અટકાવ અને સામાન્ય દર્દના અટકાવ વચ્ચેનો ગાઢ સંબંધ. —

અંધાપા સામેની લડતથી ઘણી જિંદગી બચાવી શકાય છે, કેમકે આંખનાં ઘણાં દર્દો સામાન્ય તંદુરસ્તીને હાનિકારક છે.

૪. અંધાપો અટકાવવાની પ્રવૃત્તિઓ :—

(અ) હાલમાં—સરકાર તરફથી વધુ અને વધુ વૈદક અને વહાણ-કાપની સગવડો મળતી જાય છે. એલ ઇડિઆ બ્રાદર્સ રિલીફ એસોસિએશન—અંધતાનિવારણ સમસ્ત હિંદનું મંડળ. આ સંબંધમાં જુનિઅર રેડ ક્રોસનો ફાળો.

(આ) ણીજ દેશોમાં —ઈ-ટર નેશનલ એસોસિએશન ફોર ધ પ્રિવેન્શન ઓફ બ્રાદર્સનેસ—આંતર પ્રગટીય અંધતાનિવારણ મંડળ અને તેની સાથે જોડેલી જુદી જુદી પ્રગટીય સંસ્થાઓ.

નોંધ. “Through Life's window”—‘જીવનની ખારીમાંથી’ નામની સિનેમા ફીલ્મ રેડક્રોસ સોસાયટીના ઓર્ગેનાઇઝીંગ સેક્રેટરી, દીલ્લી પાસેથી ભાડે મળી શકશે. તે શિક્ષકોને ખતાવવા લાયક છે. તેમાં આંખની રચના અને તેના સામાન્ય દર્દો ખતાવ્યાં છે.

૨. સ્થાનમાં અંધનના અચ્ચાદનું પ્રચારકાર્ય :—

અંધાપો આણનારાં આંખના દર્દો કેવી રીતે અટકાવી શકાય તે લો હિંદુસ્તાનની શાળાઓમાં બાળકોને શીખવી શકાય તેા આવના દાયકામાં આ દેશમાં અંધાપાની સંખ્યામાં ઘણો ઘટાડો ચએલો જણશે. એ બાબતની પહેલા તાલીમ લીધા પછી અંધાપો અટકાવવાને લેવાનાં જુદાં જુદાં પગલાઓ ઉપર શિક્ષકો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જાણણે આપી શકશે. પોપચાંનાં કાયમનાં ખીજના દર્દો, શીતળા, બચ્ચાંની આંખોમાં માંડી, ઝોઝા પોપણનાં દર્દો, ઝેટપેટા, અને ડાંટપેટું, એ બધાં અંધાપાનાં

કારણો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ. વખતસરના ઘણા સાદા ધલાનેથી બાળકની આખ જતી બચાવી શકાય છે એ બાબત ભાર મૂકીને સમજાવવી; દાખલા તરીકે, શીતળા ટકાવવા અને ખીખ દઈને શરૂઆતથી ધલાજ કરવો. જન્મ્યા પછી પહેલા દસ દિવસ દરમ્યાન દર-રોજ નવા જન્મેલાં બાળકોની આખો ઉપર ધ્યાન આપવામાં ન આવે તો અંધાપો આવે છે એ બાળકોને સમજાવવાનું કામ શિક્ષક ઘણું સારું કરી શકે છે. સામાન્ય તંદુરસ્તી અને આંખને દર્દમાંથી જાળવવાને માટે આસ-પાસના સનેગો ઘણા અગત્યના છે તે પણ બાળકોને સમજાવવું જોઈએ, જેમકે, ખોરાક, સ્વચ્છતા, તંદુરસ્તીવાળો નિવાસ, ધીમ વસ્તીને દૂર કરવી એવા વિષયોનો સંબંધ સમજાવવો. શાસ્ત્રીય વિગતોમાં ઉતરવું નહિ અને વ્યાખ્યાનો, સિનેમા, જાદુઈ જ્ઞાનસ, અને ચિત્રોવાળા નકશાથી બની શકે ત્યાંમુઠી પ્રત્યક્ષ સમજાવીવાળા અને આકર્ષક કરવા. જ્યાં સાધન ન હોય ત્યાં ચિત્રો બાળકો પાસે હાથે દોગવવા. જ્યાં અંધાપો ખહોળો ફેલા-એલો હશે તેવા ભાગમાં શિક્ષક જીવનમાંથી પ્રત્યક્ષ દાખલાઓ રહેલાથી આપી શકશે, અંધાપાનો અટકાવ ઉપર મારા નિબંધ અથવા તો સારા પોષ્ટર માટે ધનામો રાખી દરિદ્રાઈ ક્ષત્રી શકાય છે.

૩. શાળાની ખહાર જીનિઅર રેડકોસનું પ્રચારકાર્ય:—

અંધાપાના અટકાવની લડતમાં જીનિઅરો સક્રિય ભાગ લઈ શકે છે, અને તેમના કાર્ય વગર સંભળાય નહિ તેવી જગ્યાઓએ એ પ્રચારકાર્ય કરે છે. અંધાપાના કારણો અને અટકાવ ઉપર તેમના ગામોમાં તેઓ ભાષણો કરી શકે છે, પોષ્ટરો અને જાદુઈ જ્ઞાનમની સ્લાઈડો બતાવી શકે છે, અને આખનું રક્ષણ કરવાની લડતના પ્રસંગોના નાટકો ભજવી બતાવે છે. તેઓ નીચલી બાજતો માટે પ્રચાર કાર્ય કરી શકે છે:—

(અ) શીતળા ટકાવવાં. તેમના સગાવહાલા અને પાડોશીઓને શીતળા ટકાવવાનું સમજાવીને અને તેમના બાળકોને શીતળા ટકાવીને.

(આ) નવાં જન્મેલાં બચ્ચાંઓની આખોમાં સિલ્વર નાઇટ્રેટના થોડા ટીપા નાખીને તેમની આખોનું ચાદીથી રક્ષણ કરી શકાય છે.

(ઇ) પાસ થએલા દાક્તરો અને દાયણો પાસે આખનાં દર્દોના ધલાજ કરાવવા.

(ઈ) ઘરમાં સ્વચ્છતા અને હવા, ખુલ્લી જગ્યા અને રોશની-અજ-વાળાના લાભો.

(૭) ચોગ્ય માફક આવતો ખોરાક અને તેમાં કયા પદાર્થોનો સમાવેશ કરવો.

ઊંટવૈદો અને નીમ દહીંઓ, અભણ દાઢઓ, લોકોમાં ધર કરી બેઠેલા વહેમો વગેરે સંબંધમાં તેમના શ્રોતાઓને તેઓ ચેતવણી આપી શકે છે. જે ગરીબ બાળકોને પુરતો ખોરાક ન મળતો હોય તેમને દૂધ, ઈંડાં, તાજાં શાકભાજી પુરા પાડીને તે સીધી રીતે મદદ કરી શકે. પોષણમાં કાયમના ખીલતું દર્દ ફેલાવનારી માખોનો નાશ કરી શકે છે. કુનેડાના જુનિઅરોના દાંતના અને બપાનીઝ જુનિઅરોના આંખના પોષણની અંદર કાયમી ખીસેના અવરોધ કરનારા ક્ષીનીકો જેવા આંખના ક્ષીનીકો વારતે ખાસ વહેમો ટાળવા માટે ફંડ બેચું કરવું જોઈએ. સીધી વિશેષમાં તેઓ પોતે તંદુરસ્તીના નિયમો પાળી શકે, અને પોતાની આંખો બચાવવાને સાવચેતીના પગલાં લઈ શકે. આંખોની બેચાની શક્તિ એ એવી ઈશ્વરી બુદ્ધી છે કે તેની ખરી કિંમત જેમની આંખ બંધ છે તેજ કરી શકે છે.

જુનિઅર રેડકેસ સોસાઈટી.
ભરુચ

}

ન. કં. દેસાઈ

શાળાનો વખત સવાર સાંજ રાખવાના ફાયદાઓ

૧. વિદ્યાર્થીઓને સવારમાં વહેલા ઊઠવાની ટેવ પડે છે અને સાડા સાત કે આઠથી નિશાળમાં આવી શકે છે. છોકરીઓને માટે આઠ કે સાડા આઠથી વખત રાખવો કે જેથી તેઓ પોતાની માતાઓને ઘરકામમાં સવારના ફટલેક અંશે ઉપયોગી થઈ પડે. વળી છોકરીઓને માથું ઝાળવા ટાપટીપમાં વખત લાગે એટલે તેમને મારે આઠ કે સાડા આઠનો વખત અનુકૂળ પડે.

ઉપર પ્રમાણે શાળાનો વખત રાખવાથી આખા કુટુંબને વહેલા ઊઠવાની ટેવ પડે છે કે જે ટેવ આજકાલ ઘણા કુટુંબમાં બુઝાતી બંધ છે.

૨. શાળાનો વખત બપોરના (૧૧-થી-૫) હોય તો છોકરાઓ મોડાં ઊઠે અને એક બે કલાકમાં બધું વાંચવા લખવાનું પુરું કરવાનું હોય, તેથી તેઓ ઘરકામમાં ઉપયોગી ન થાય. છોકરીઓની માફક છોકરાંઓએ પણ ઘરકામમાં ઉપયોગી થવું જોઈએ, તેથી કરીને નિશાળનો વખત સવારનો હોય તો ૧૦ કે ૧૦-૩૦ ના નિશાળથી આવ્યા પછી તેઓને ખાસ વાંચવાનું ન હોવાથી જમણ વગેરેની તૈયારી કરવામાં તેઓ પણ ઉપયોગી થઈ પડે. હાલના જમાનામાં છોકરાંઓ બીજાને ઘેર

હસીને કામ કરે છે, પણ પોતાના ધરતું કામ કરવા અણગમો બતાવે છે, તેથી કરીને પોતાના ધરતું કામ ગમે તેવું હલકું હોય તોપણ તે પહેલું કરવાનો અને ઘર કામ તરફનો વધતો જતો અણગમો દૂર કરવાનો ઉપદેશ શિક્ષકો કરે એટલે તે અમલમાં મૂકવાની છોકરાઓને ઉત્તમ તક મળે છે.

૩. આપણા દેશની આબોહવા ગરમ હોવાને કારણે અપોરતું ભારે ખાણું ખાધા પછી થોડો વખત આરામ મળે તો ઘણું સાફ. ખાધા પછી તરતજ મગજભારીતું કામ કરવું તે નુકસાનકારક છે, કારણ કે તેથી કરીને પાચનશક્તિ ઉપર ખરાબ અસર થાય છે. વળી ખાધા પછી અન્ન પચાવવા લોહી હોજરી તરફ ધસે છે, અને મગજમાં લોહીનો જથ્થો ઓછો થઈ જાય છે, તેથી આવે વખતે મગજ બહુ સાફ કામ નથી આપતું. વળી જે છોકરાઓ દર ગામડાંમાંથી નિધાને આવે છે તેઓ ગરમીમાં લાંબું વાલવાને લીધે યાદી ગયા હોય અને તેથી ચાટલી અવરથામાં કામ કરવું તેઓને પ્રતિકુળ નીવડે.

૪ સવાર સાંજ નિધાન રાખવાનો મોટો ફાયદો તો એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ સવારના નિયમસર કસરત કરવાની ટેવ પાડી શકે. સવારનો વખત કસરતને માટે ઘણોજ ઉત્તમ છે. વળી આપણી ઇંગ્લેન્ડમાં શારીરિક વિકાસને માટે કંઈ પ્રયત્ન ન હોવાથી આપણા દેશના છોકરાઓ જુવાન અવરથામાં મરણ પામે છે અને છોકરીઓ પણ કુદરતે તેમને માટે મોટી ઉંમરે નિર્માણ કરેલું કામ કરવા તૈન અશક્ત બને છે, તેથી કરીને સુવાવડનો બોલો મહત્ત્વ યતો નથી. શારીરિક ઇંગ્લેન્ડીના અભાવને કારણે આપણા દેશનું શારીરિક આયુષ્ય પ્રમાણ કદાચ ત્રેવીસજ વર્ષનું છે. આયુષ્ય-પ્રમાણ અને તન્દુરતી વધારવા ઉત્તમ રસ્તો બાળપણથી નિયમસર કસરતજ છે. તે છોકરાઓ અને છોકરીઓ બન્નેને માટે છે. આખા દિવસના કામ પછી માણસ સાંજના યાદી ગયો હોય છે, તેથી તે વખતે કસરત કરવી તે બહુ ફાયદાકારક નીવડે. આ કારણને લીધે નિયમિત કસરતને માટે સવારનોજ વખત ઉત્તમ છે, અને આપણાં બચ્ચાંઓની તન્દુરતી અને આયુષ્યની ખાતર માળાપોને ગમે તે ભોગ આપવો પડે તેની દરકાર ન કરવી જોઈ એ અને નિયમિત કસરત સાફ સવારમાં વહેલા ઊઠવાની ટેવ બાળપણથીજ પાડવી જોઈ એ.

૬ વળી ચાર મહીના પછી આ પ્રમાણે સવારના નિયમિત કસરત કરવાથી શરીરની અનેક વ્યાધિઓ જેવી કે માથાનો દુખાવો, અપચો, તાવ, પેટનાં દરદો દૂર થાય છે અને બચ્ચાંઓના વજનમાં દર માસે

વધારો થાય છે અને તન્દુરસ્તીની સાથે મગજશક્તિ પણ ખીલે છે; તેથી ઠરી લણતર તેઓને બેભાન નહિ લાગે.

૭ અભ્યાસ અને મગજમારીના સખત કામને માટે સવારનો દંડા પહેરજ બહુ અનુકૂળ વખત છે. ગ્રામીન કાળમાં આશ્રમોમાં પણ અભ્યાસ અને અધ્યાપન સવારના દંડા પહેરમાંજ કરવામાં આવતાં. આ વખતે મગજ રાત્રિના આગમ પછી તાજું અને દંડુ હોય છે, તેથી ચિત્તની એકાગ્રતા વધુ જળજી શકાય છે. તે માટે સવારનો કીમતી વખત નકામો ગણી નાખવો અને બપોરની ગરમીમાં મગજમારી કરવી તે અકુદરતી છે.

૮ યુરોપના દંડા દેશોમાં પણ અભ્યાસનો વખત સવાર સાંજ દંડા પહેરનો રાખવામાં આવે અને બપોરના ગરમીના વખતમાં બે ત્રણ કલાક આરામનો વખત રાખવામાં આવે છે તો પછી હિંદ જેવા ગરમ દેશને માટે બપોરનો અભ્યાસની મહેનતનો વખત શરીરને અને મનને ઘણોજ નુકસાનકારક છે.

૯ જો કે છોકરાઓના અભ્યાસના હિતની દૃષ્ટિએ સવારનો વખત ઘણોજ લાભકારક છે, તોપણ તે વખત સામે વાંધો ઉઠાવનારાઓમાં મુખ્ય વર્ગ શિક્ષકોનો છે; કારણ કે બે વખત નિશાળમાં ફાજરી આપવાની હોવાથી તેઓ ટયુશનનો લાભ ખુવે છે. વળી છોકરાઓના માળાપોને પણ ગમે તેમ જોયું સમજવી ખુમારો ઉઠાવવા ગ્રેર છે, કારણકે ઘણાં માળાપો છોકરાઓના અભ્યાસની બાબતમાં એટલા બેદરકાર રહે છે કે છોકરાઓના ખરા હિતની બાબત પર પોતે જાતે લક્ષ આપતા નથી. શિક્ષક અને માળાપોએ સમજવું જોઈએ કે “નિશાળો છોકરાઓ માટે છે. છોકરાઓ નિશાળો માટે નથી.” તેથી તેઓના ખરા હિત માટે જ અગવડ અને થોડું નુકસાન આપણે વેઠવું પડે તે માટે હંમેશાં તૈયારજ રહેવું જોઈએ.

૧૦ આસપાસનાં ગામડાઓમાંથી લણતર આવતા છોકરાઓને માટે બપોરના ભરે પેટે તડકામાં ચાલીને આવી લણતર બેસવા કરતાં સવારના ચાલવાથી તેઓને ચાલવાની કસરત મળે, અને દંડા પહેર હોવાથી થાક પણ ન લાગે. તેવા છોકરાઓ પોતાનું લાથું બેગું લાવે ને તેમને તે સાથે ખાવા તાજી શાકભાજી શાળા તરફથી પુરૂ પાડવામાં આવે અને ખાધા પછી આરામ વગેરે માટે પણ ગોઠવણ થઈ શકે. પણ જો આસપાસનાં ગામડામાંથી આવતા છોકરાઓની સંખ્યા મોટી હોય એટલે વીસ દકા કરતાં વધુ હોય તો ત્યાં નિશાળોનો વખત ૧૧-થી ૫ રાખવો.

ઉપર બતાવેના કાગળો લક્ષમાં લેતા દરેક માખાપને ખાનરી થશે કે નિગાળનો વખત મનાર માજ ગખવાથી ડોંગઝોના શરીર અને મગજને ઘસો કાયદો થશે તે અંગે નથી લાલમગ-ટેવો પાડવા માટે જે અગત્ય આપણે ભોગવની પડે તે માટે તૈયાર થવું જોઈએ, ડાંગણ કે છોંગઝોનું ખડ દિત તે માખાપોની પહેલી ફરજ છે તેથી જુની નુકમાનગ-ટેવો છોડી દેના આપણે બધાએ કટિબદ્ધ થવું જોઈએ

હાન નિશાળે જતા છોકરાઓ ગળતી ભાવિ પ્રગ્ન છે તેમને મારી ટેવો પાડવી તે ગળતી પહેલી ફરજ છે નથી જુની નુકમાનગ-ટેવો તજ દઈ ડોંગઝોને પહેલેથીજ મારા સંગમ પાગલ જોઈએ ડાંગણ કે બાળપગમા પડેન સમ્મરો જિદગીભગ કાયમ રહે હ આપણે ભૂનવું ન જોઈએ કે આજનો વિદ્યાર્થી ભાવિ પ્રગ્નનું ઉપયોગી અંગ છે અને તેમની ઉત્તમતા અને ઉપયોગના વધારવા માટે પ્રેમવર્ણીની પ્રથામાં જે મોટા અને ગર્ભા ફેરફારો કરના પડે તે કરવામાં, નવા પ્રયોગો અજમાવવામાં હવું ન જોઈએ

P A Inamdar

૬ ઓક્ટ ૫ ૬ ૬૩૦ ૨૦૨

જપાને હિંદુસ્તાનના બજારમાં કરેલો ભગીરથ હુમલો

જપાને હિંદુસ્તાનના બજારમાં મોથી ભગીરથ હુમલાઓ પ્રના માગ્યા છે, તેથી આ દેશના હુન્નરવિદ્યાગ જનાગઝોને વળે ભય ઉત્પન્ન થયો છે બધી હનિકારીને બાલુએ મુખી તેના મગ્નો દર જપાન નમ મા સાબુઓ, પાઉન્ડ, અને ખીજ ટાઇનેટની જરૂરિયાતની ચીજો, ચિનાઈ માગીના વાગણ, ગમરનો મામાન, રમ-જા, મિર્ગઈ, રાસ્ટ્રક્રિયાને નગના માધનો, ઝાંડવો-દવાઓ, ગાયલો, અને ઇર્ષ દે- બ મુઝ હિંદુસ્તાનના પ્રિાગ ઉપર જુની જુદા નદરથી મોકલાવે છે, અને તેથી આખા દેશમાં તેનો વધાર ત્વ ાથી, અને વધારે વિનાગગા ફેનાવો થાય છે

વિશિષ્ટ વેપારીઓ, જેઓ તેમના મામાનની અત્યત્તમનાને તીવ્ર મર્તિવાન થયા છે, અને જેમને જ્ઞાણ ગતારી જ નતે લીધે પ્રાયો થયો છે, તેઓને પણ મખન ફટો લાગ્યો છે હિંદુસ્તાન એવો મામાન બનારી સમુત નથી એના માનના વેપારમાં જપાનના હનિકાર દનાઓએ ધારી અમગ પટાચાડી છે જપાનીઓ તેના માન ગપ લી ઉપ દમના

સસ્તા લાવે આપે છે. યુરોપખંડ અને અમેરિકાના વેપારીઓને પણ તેવોજ ધોરણ પહોંચ્યો છે.

હિંદુસ્તાને હાલમાં ટ્રાઇલેટને લગતી જરૂરિયાતની મીંગે, દવાઓ, કેમિકલ્સ, (રસાયણો,) મિદાર્થ વગેરે બનાવવામાં વિકાસ કર્યો છે. છેલ્લાં થોડાં વરસો થયાં ટ્રાઇલેટનો સામાન, અને મિદાર્થની બનાવટનો ધીકતો જતો ઉદ્યોગ બંધાયો છે. તેવામાં સ્વદેશની ચળવળના મહાન મોજાએ તે ઉદ્યોગને વધારાનું બળ અને ઉત્તેજન આપ્યું. “સ્વદેશી” વસ્તુઓની વધતી જતી માગણીનો લાભ લઈ, ખાનગી સાહસિક વેપારીઓએ કારખાનાં દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં સ્થાપી દવાઓના અને રસાયણી દ્રવ્યોના વધતા જતા ઉદ્યોગમાં વધારે મૂડી રોકી કે જેથી તેનો વધારે વિકાસ થાય, અને તેમાં ઘણા અંશે વિજય મળ્યો છે. આવી કંપનીઓએ લાખો માણુઓને રોજી આપી, અને તેના માલ સામાન્ય જનતાના સમૂહને-ઘણો મળતો. હવે જાપાને આજ જનતાનો હિંદુસ્તાનના અગરમાં, હિંદુસ્તાનના સામાનની કિંમત ઘટારીને ટેકા મેળવી રહ્યું છે?

દવાઓ, કેમિકલ્સ, મિદાર્થ, ટ્રાઇલેટની મીંગે જાપાને ફક્ત છ માસ થયાં જ ધુસારવા માંડી છે, છતાં પાગવાર નુકસાન થયું છે. હિંદુસ્તાનના વેપારને બરાબર કેટલે અંશે નુકસાન થયું છે તેનો અંદાજ ચાને ગણતરી કરવી તે લગભગ અશક્ય છે, પણ સંરક્ષક રાજ્યકી ગણતરી પ્રમાણે જાપાનને ૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ રૂપીઆનો ફાયદો થયો છે.

હવે તેના લાભો તરફ નજર નાખીએ—

- (૧) જાપાની સાણુ હિંદી સાણુ કરતાં ૪૦ ટકા સોંધી છે.
- (૨) જાપાની ટ્રાઇલેટ પાઉડર હિંદી ટ્રાઇલેટ પાઉડર કરતાં ૬૦ ટકા સસ્તો છે.
- (૩) જાપાની ઔષધ, રસાયણિક દ્રવ્યો, હિંદી દવાઓ તથા રસાયણો કરતાં ૩૦ ટકા જેટલાં સસ્તાં છે.
- (૪) જાપાની મિદાર્થ, હિંદી મિદાર્થ કરતાં ૪૦ ટકા સોંધી છે.

હવે આપણે જાપાની માલના છુટક લાભો, અને તેની જ બ્રિટિશ વસ્તુઓના છુટક લાભોની સરખામણી કરીએ. તો તેની સરખામણીમાં બહુજ ઓછો તફાવત માલમ પડે છે, અને તે હિંદી માલ કરતાં તથા બીજા માલ કરતાં લગભગ ૨૦ થી ૧૫ ટકા સરેરાશ વધારે છે.

બ્રિટિશ બનાવટના ગૃહઉપયોગ માટેના કઝન સાણુની ગોટીઓની કિંમત રા. ૨-૪-૦ પડે છે, જ્યારે જાપાની બનાવટના દરેક કઝનની કિંમત

આદથી બાર આના સુધી પડે છે. બ્રિટિશ બનાવટની બ્રિટિશ ટ્રાઇલેટ પાઉડરની બાર નાની પેટીના છ રૂપીઆ પડે છે, બ્યારે તેવીજ પ્રકારના જાપાની પેટીની કિંમત એક ડઝન પેટીના ફક્ત રૂ. ૧-૨-૦ પડે છે. બ્રિટિશ અથવા અમેરિકન દૂધ બ્રશનો એક રૂપીઆ બેસે છે, બ્યારે તમે જાપાની દુધ બ્રશ બે આનામાં ખરીદી શકો છો. બ્રિટિશ દૂધની શીશીઓની કિંમત એક રૂપીઆ પડે છે, પણ જાપાન તેવીજ દૂધની શીશીઓ રૂ. ૧-૮-૦ માં ડઝન આપે છે. બ્રિટિશ ઉપ્પુ-જલ શીશીઓ રૂ. ૩૦ લેખે ડઝન મળે છે, અને છુટક એકના રૂ. ૨-૪-૦ લે છે, ત્યારે તેવીજ જાતની જાપાની શીશીના એક ડઝનના રૂ. ૬-૦-૦ લે છે, અને છુટકના આઠ આના પડે છે. બ્રિટિશ માલને ૧૦ ટકા રક્ષણાત્મક જઠાતનુ રક્ષણ મળે છે. આવી રીતે જાપાને હિંદી તેમજ બ્રિટિશ વેપારને ઘણું નુકસાન પહોંચાડ્યું છે.

જાપાન પોતાનો માલ સુંદર રીતે બનાવે છે; તેને સારી પેઠે પેક કરવામાં આવે છે, અને આંખને ગમે તેવા બનાવવામાં આવે છે, છતાં તદ્દન રજ જેવી નહીં કિંમતે વેચવામાં આવે છે. જાપાની માલ ખરીદવામાં જનતાને પોતાના પૈસાની પુરતી કિંમત મળે છે કે નહિ તેનો જવાબ તો જનસમૂહ આપે ત્યાર ખરું! જાપાનની મામે આટલી મખત ૩૦ થી ૩૫ ટકા જઠાતની દિવાલ ઉભી કરવામાં આવેલી હોવા છતાં આટલી ધૂળ જેટલી કિંમતે નમ્ના ભાવે કેવી રીતે જાપાન પોતાનો માલ વેચી શકે છે! શું આવા વેચાણ માટે તેઓ શ્રેષ્ઠતમ સંગઠન કરતા હશે! શું તેઓને સોંધા અને જોઈએ તેટલું કામ આપનારા મજૂરો મળતા હશે?

રમકડા, મિઠાઈ, ચિનાઈ માટીના વામળોને ધુસાડવાથી કેટલી અમર થઈ છે તે કોઈપણ બગ્ગર અથવા મહોદ્દામાં સારી પેઠે દેખાઈ આવે છે. ફેરીઆઓ તેમની ગાડીમાં આવો સામાન ભરીને મહોદ્દાઓમાં ફરતા માત્રમ પડે છે, અને તેઓ તેમાંની વસ્તુઓની કિંમત ઉચ્ચારતા હોય છે. રસ્તા ઉપર થોડા વખત માટે ઉભી કરેલી દુકાનોમાં અને બગ્ગરોમાં આવો માલનું જાણે કે પૂર ન આવ્યું હોય તેમ જણાય છે! વિચિત્ર આકારનાં મોટાં રબરનાં રમકડાં છ થી આઠ આનામાં આપણમાં આવે છે. પ્યાલા, રકાબી, પ્લેટો, વગેરેની જુદી જુદી જાતો તેમજ જુદા જુદા માપની અને કદની ફક્ત એક આનામાં મળે છે. ખાંડની પુરી, બ્રિકેટ, અથવા ખાટીમીનીનાં પડીકાં ઉપર વેલોની સુંદર ડિઝાઈન છાપેલી હોય છે, અને તે દરેક અડધા આનામાં મળે છે. બ્રિટિશ માલ અથવા હિંદી માલ કરતાં તેના માત્રની કિંમત સરેરાશ ૫૦ ટકા જેટલી સોંધી છે.

સસ્તા લાવે આપે છે. યુરોપખંડ અને અમેરિકાના વેપારીઓને પણ તેવાજ ધોકા પહોંચે છે. . .

હિંદુસ્તાને હમણાં ટોપલેટને લગતી જરૂરિયાતની ચીજો, દવાઓ, કેમિકલ્સ, (રસાયણો,) મિશાઈ 'કોરે' બનાવવામાં વિશ્વાસ કર્યો છે. છેલ્લાં થોડાં વરસો થયાં ટોપલેટનો સામાન, અને મિશાઈની બનાવટનો ધીકતો જતો ઉદ્યોગ બંધાયો છે. તેવામાં સ્વદેશની ચળવળના મહાન મેળાએ તે ઉદ્યોગને વધારાનું અળ અને ઉત્તેજન આપ્યું. “સ્વદેશી” વસ્તુઓની વધતી જતી માગણીનો લાભ લઈ, ખાનગી સાહસિક વેપારીઓએ કારખાનાં દેશના લુદ્ધ લુદ્ધ ઝાગોમાં સ્થાપી, દવાઓના અને રસાયણી દ્રવ્યોના વધતા જતા ઉદ્યોગમાં વધારે મૂડી રોકી કે બેઠી તેનો વધારે વિશ્વાસ યાચ, અને તેમાં ઘણું અંશે વિજય મળ્યો છે. . . આખી કંપનિઓએ લાખો માણસોને રોજી આપી, અને તેનો માલ સામાન્ય જનતાના સમૂહને-ધણી ગમતો. હવે જપાને બાજુ જનતાનો હિંદુસ્તાનના અગરમાં, હિંદુસ્તાનના સામાનની કિંમત ઘટાડીને ટેકા મેળવી રહ્યું છે ?

દવાઓ, કેમિકલ્સ, મિશાઈ, ટોપલેટની ચીજો જપાને ફક્ત ૭ માસ થયાં જ ધુસારવા માંડી છે, છતાં પારાવાર નુકસાન થયું છે. હિંદુસ્તાનના વેપારને બરાબર કેટલે અંશે નુકસાન થયું છે તેનો અંદાજ યાને ગણતરી કરવી તે લગભગ અશક્ય છે, પણ સંરક્ષક રાજ્યક્ષી ગણતરી પ્રમાણે જપાનને ૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ રૂપીઆનો દ્રાવદો થયો છે.

હવે તેના લાલો તરફ નગ્ન નાખીએ—

- (૧) જપાની સાણુ હિંદી સાણુ કરતાં ૪૦ ટકા સીંધો છે.
- (૨) જપાની ટોપલેટ પાઉડર હિંદી ટોપલેટ પાઉડર કરતાં ૬૦ ટકા સસ્તો છે.
- (૩) જપાની ઓપધ, રસાયણિક દ્રવ્યો, હિંદી દવાઓં તથા રસાયણો કરતાં ૩૦ ટકા ગેટલાં સસ્તાં છે.
- (૪) જપાની મિશાઈ, હિંદી મિશાઈ કરતાં ૪૦ ટકા સીંધી છે.

હવે આપણે જપાની માલના છુટક લાલો, અને તેવીજ બ્રિટિશ વસ્તુઓના છુટક લાલોની સરખામણી કરીએ, તો તેની સરખામણીમાં બહુજ ચોખો તફાવત માલમ પડે છે, અને તે હિંદી માલ કરતાં તથા બીજા માલ કરતાં લગભગ ૨૦ થી ૧૫ ટકા સવેરાશ વધારે છે.

બ્રિટિશ બનાવટના ગૃહઉપયોગ માટેના ડઝન સાણુની ગોટીઓની કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ પડે છે, જ્યારે જપાની બનાવટના દરેક ડઝનની કિંમત

ધોરણ ૪ થું.

વિષય—અનિવાર્ય.

આમાન્ય હેતુ—એનિકાનિક સત્પદારા વૃક્ષનાશક્તિ ખીજવી

કરપનાશક્તિ દેખવવાનો.

વિશિષ્ટ હેતુ—રૂપસુંદરીનું હૃદયસ્પર્શિત શીખવવાનો.

શાલિય—નકશો, પ્રાગ્નંિક ચિત્રો, વગેરે.

શિક્ષક-દસરુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી,

આસિ, ખાસ્તર, ટ્રેક્ટિસિંગ રફલ.

તારીખ ૧૫-૭-૩૩, શનિવાર.

સમય—૪૦ મિનિટ.

પાઠના વિભાગ: મુદ્દા.

શિક્ષણુ શેલી.

કા. પા. ની નોંધ અને કૃતિ.

અંક: આંર'બ અર્ધવ્યવસ્થા
મ પૂર્વનાનતી કમોદી

ક રલુઆત

૨. મુખ્ય વિષય

અ રૂપસુંદરીની

આત્મકથા.

કાર્યોરજે રૂક્ષ: સાધનોની વ્યવસ્થિત વહેંચણી અને ગોઠવણ.
પ્ર. જ્યોત્ષિખરની રાજધાનીનું નામ શું ? પ્ર. રાજધાનીનું નામ
આપો. પ્ર. ભુવરનો મુખ્ય પદાવત કોણ હતો ? પ્ર. મિહિરની
ચદાર્ધનું શું પગલિમગ આવ્યું ? પ્ર. સુરપાળ જ્યોત્ષિખરનો શો
સગો થતો હતો ? પ્ર. જ્યોત્ષિખરની પટરાણીનું નામ આપો.
આપને આપણે રૂપસુંદરી વિશે કાનો ફરીજો.

ગુજરાતની રાજધાની પંચામર, પાસેનું બંદર ઝીંકુવાળ, અને
સોમનાથ મહાદેવની યાત્રા-એની અગત્ય સમજાવવી. યાત્રાએ
નીકળેલા પંચાળના નૃપતિ, રાજ્યુત્ર સુરપાળ અને કુંવરી
રૂપસુંદરી-ગુજરાતને રાજાના જ્યોત્ષિખર અને સુરપાળ

નકશાને બદલે નીચે મુ-
જબ સખંડું.

શિક્ષકે નીચેના નકશા કા.

પા. ઉપર દોરવા.

(૧) હાલનું ગુજરાત.

(૨) જ્યોત્ષિખરના સમયનું
ગુજરાત.

ચ પટરાણી.

તેમજ વિમળા અને રૂપસુંદરી-ની પટરપેર મૈત્રી. બંને રાજ-
વંશીઓએ શિકારમાં બતાવેલી મરદાપ્તિ: લગ્નસંબંધથી સગપણ.
પ્ર. રૂપસુંદરીનો પિતા ક્યાંનો રાજા હતો? પ્ર. તે ગુજરાતમાં
કેમ આવેલો? પ્ર. રૂપસુંદરી જ્યશિખરને શાથી વસી? પ્ર.
વિમળા કોની સાથે પરણી?

જ્યશિખરને ચાર રાણીઓ હતી. રૂપસુંદરીના લગ્નસંબંધથી
એ આશા:

(૧) સુરપાળને ગુજરાતનો સેનાપતિ બનાવી રાજ્ય નિર્ભય કરવું.
(૨) રૂપસુંદરીને પુત્ર-ગુજરાતનો ભાવી રાજા-આવતરે.

રૂપશુભના ભંડાર સમી વીરાંગના સતીને પટરાણી બનાવી.
રાજની આશા ફળી: સુરપાળનો વિજય; રાણી મર્સવતી ધર્મ.
રાજનાલેક્ષમાં અને પાટનગરમાં આનંદ.

પ્ર. રાજાએ રૂપસુંદરી સાથે લગ્ન કરવામાં શી શી આશા બાંધી?
પ્ર. મુખ્ય સેનાપતિ કાણુ થયો? પ્ર. સુરપાળે કોને હરાવ્યો?

પંચાસરની એક સમી-સાંજનું વર્ણન. દુરભનની ચઢાઈનો
ચિહ્નો. નગરીના દરવાજા બંધ થઈ જવા. બચાવની તૈયારી.
દોડ. માસ પછી-ઉપરાંઉપરી હલ્લા. ભટ પટાવત દાર થયો;
પશ્ચિમ ભાગમાં ગાળકું. દરબારગઢમાં ગુપ્ત મંત્રણા. સતીના
વનગમન મટે સુરપાળની પસંદગી. આનાકાની છતાં રાજની
આગનો આમત્ત. પ્રગ્ગેનું વાર્તારૂપ કથન.

પ્ર. પંચાસર ઉપર કાણુ ચઢી આવ્યું? પ્ર. રૂપસુંદરી માટે
શી ગોઠવણ થઈ?

કિલ્લાને બદલે નીચે મુ-
જબ લખવું.

(૧) કિલ્લાનું ચિત્ર દોરવું.
(૨) ઘોડાએલા કિલ્લાનું ચિત્ર
દોરવું.

ફ વનગમન.

ક દુઃખની પરંપરા.

કે 'આશાનું કિરણ:
પુત્રજન્મ.

ફ અપાસરનો
આશ્રય.

ગ 'શજમાતા'.

૩. પુનરાવર્તન,
શિક્ષણસાધક.

ભાગ્યપલટો: રાજપુત્રી અને પટરાણી-મહેલના દેખવ ક્યાં
અને વનવાસનાં કુળો ક્યાં? મહાન વળખાત: જયશિખરના
મરણના સમાચાર-દૈધ્ય દશા. દુઃખની પરંપરા, છતાં ખારા
સમુદ્રમાં એક મીઠી વરડી જેવી આશા: પુત્રજન્મ. રાણીને
ક્યાં જવું પડ્યું? પ્ર. રાજમહેલમાં રહેવું અને વનવાસ
ભોગવવો એ બેમાં શો ફેર? પ્ર. રાણીને ભારે દુઃખ ક્યું
આવ્યું? વૈશાખ સદ ૧૫ ના પ્રાતઃકાળનું સૂર્યકિરણ તેજ
આશાનું કિરણ અને પુત્રજન્મ દુઃખનો દિશાસો, આખની
કાકા સસો અને જયશિખરના જેવી મુખમુદ્રાવાળો પુત્ર.
પ્ર. રાણીના દુઃખમાં દિશાસો મળે એવું શું થયું?
રાજપુત્ર અને રૂપમંદરીને શીલગુણ્યરિતો મેળાપ.
અપાસરનો આશ્રય. પટરાણીનું સાધુ જીવન. જૈનધર્મ વિશે કંઈક.
વર્ગો વહી ગયાં. આજ કાલ કરતાં ૫૦ વર્ષ થયા. વનરાજે
પાટણ વસાવ્યું. દલ્દ માતાએ સુખની ઘડી નજરે નિહાળી.
રાજની આશા પુરેપુરી ફળી. સંપૂર્ણ સંતોગમાં સતીનો સ્વર્ગવાસ.
નીચેનાં ત્રણમાથી ગમે તે એકનો જવાબ તૈયાર કરો.
પ્ર. ધૈરાએલા કિલ્લાનો દેખાવ ચીતરો.
પ્ર. રાણીના વનમાં જવાનો માર્ગ નકેશામા થતાવો.
પ્ર. આડની કાળે જૂલો વનરાજનું ચિત્ર દોરો.

મે. ઉ. વિ. ના એન્જી. કે. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફિસમાં
તા. ૧૪-૨-૩૩ ના રોજ ૫-૧૫ કલાકે રા. બ. ગીરધર-
લાલ ચેરીટેબલ એન્ડાઉમેન્ટ ફંડના બોર્ડના વ્યવ-
સ્થાપકોની ભરાએલી મિટિંગનો અહેવાલ

x

x

x

x

(૨) રા. બા. ગીરધરલાલ ચેરીટેબલ એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી અમદાવાદ જિલ્લામાં પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મકાનો બંધાવવાની અમદાવાદ જિલ્લા લોકલબોર્ડના પ્રમુખ સાહેબ અને કે. એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે તૈયાર કરેલી યોજના મિટિંગમાં રજુ કરી હતી, અને સુધારા વધારા સાથે નીચે જણાવતા મુજબ મંજૂર કરી હતી.

(૧) ગામના લોકોએ તેમના ગામમાં બંધાવવાના મકાનની અડસટે ૧ ફી કરેલી કુલ રકમનો ફે લાગ આપવો, સિવાય કે યોગ્ય લાગે ત્યાં કમિટીનો તે રકમ ઓછી કરવાનો હક્ક કાયમ રહેશે.

(૨) બની રહે ત્યાંસુધી ગામ લોકોએ તેને માટે જમીન પણ પુરી પાડવી જોઈએ.

(૩) ઉપર (૧) માં જણાવેલી શરતો મુજબ જે લોકો ખર્ચનો આશરો ફે લાગ આપે તો હાલના જે મકાનોમાં પુરતી સગવડ ના હોય તેમને વધારવામાં તે નાણાં વાપરવામાં આવશે અને વધારેલા ભાગની સાથે રા. બ. ગીરધરલાલ પારેખનું નામ જોડવામાં આવશે.

(૪) મકાન બંધાવવાનું કામ લોકલબોર્ડને સોંપવું પણ તેના નક-શાઓ તેમજ અંદાજપત્રો કમિટી પાસે રહેશે.

(૫) જે જે ગામમાં શાળાના મકાન બંધાવવાની જરૂર હોય તેની એક યાદી સાથેના પત્રકમાં માગેલી વિગતો બરાબર ભરીને કમિટીને મોકલી આપવા ડિ. લો. બોર્ડના મે. પ્રમુખ સાહેબને વિનંતી કરવી.

(૧) ગામનું નામ

(૨) ગામની વસ્તી

(૩) છોકરાની સંખ્યા } શાળામાં ભરવા અથવા શાળામાં
છોકરીઓની સંખ્યા } દાખલ થઈ શકે તેવા.

(૪) શાળાનો પ્રકાર—પહેલી પાંચરીની કે બીજી પાંચરીની.

(૫) શક્ય લઠાળ (ઉધરાણું) -

(૬) ગામની આર્થિક સ્થિતિ -

(૭) મકાનની આસરે કિંમત

(૮) વસ્તીના પ્રકાર:—એટલે કે જુદી જુદી કોમોના પ્રકાર (જાત-વાર) જેવા કે પાટીદાર, વાણીઆ, કોળી, મુસલમાનો વગેરે.

સુધારેલી યોજના અમદાવાદ જિલ્લો લો. ઓર્ડના પ્રમુખ સાહેબને તેમની સંમતિ માટે મોકલી આપવા પસાર કરવામાં આવ્યું હતું.

x

x

x

x

(સહી) એસ. એસ. કેમેરોન

એન્ડુ ફેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર

અને ચેરમેન

જાહેરખબર

“મીસીસ માર્ટર સીવલ ગ્રંથલુ ફંડ”ના વ્યાજમાંથી હનામ માટે ખેડા જિલ્લાની સરકારે માન્ય કરેલી સઘળા પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં લાગુતી બાળાઓએ બનાવેલા સીવલ ગ્રંથલુ વગેરેના નમુનાનું એક પ્રદર્શન ભરવાનું છે, માટે તેવા નમુનાઓ તા. ૧ લી ઓક્ટોબર ૧૯૩૩ પહેલાં સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્ડુફેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ખેડા વિભાગ ઉપર નડીઆદ મુકામે મોકલી આપવા.

(૧) નમુનાઓ બાળાઓએ જ બનાવેલા હોઈએ.

(૨) નમુનાઓ બાળાઓએ બનાવ્યા છે તેવું પ્રમાણપત્ર બે સદ્ગૃહસ્થોનું નમુના સાથે મોકલવું.

(૩) નમુના મોકલવા લઈ જવાનો ખર્ચ નમુના મોકલનારને સીર છે. તા. ૩-૮-૩૩.

ગવર્નમેન્ટ હોસ્ટેલ છુટી. બ્લોક }
સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્ડુ- }
ફેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા વિભાગની }
ઓફીસ, નડીઆદ. }

N. L. Brahamchari
સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્ડુ-
ફેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ખેડા વિભાગ,
નડીઆદ.

ધર્મામપત્રક

મહીકાંડા એજન્સિ

આડપોદરા	આગીઓલના સા. સુનીલાલ	૨-૦-૦	આળાએને કાપડ વહેંચું.
	લક્ષ્મીચંદે		
	આચાર્ય દલપતરામ પુરુષોત્તમે	૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને દૂધ પાણું તથા ચોપડીઆ તથા પેનો વહેંચી.
બાકેરાલ	મિ. પુરુષોત્તમ કુબેરદાસ ગોરે	૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડયા.
	મિસ્ત્રી જવેરચંદ કીશોરદાસે	૭-૮-૦	ખાંકડો સ્કૂલ ખાતે બહિસ આપ્યો.
	મહાજન તરફથી	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શ્રીમોહિની મિ. પુંજલાલ		
	મહેતા સાવરાના મિ. ગુલાબચંદ દાળીદાસ ગાંધી બાં	૨-૦-૦	"
	ચણુપાડના મિ. બહેચરદાસ		
	કાળીદાસ ગડીઆ		
લીલામ	માતરવાળા શેઠ મગનલાલ	૪-૦-૦	પતાસાં, દૂધ તથા ર. ૨) બોયરકાઉટને રોકડા આપ્યા.
	શેઠ દયારામ બક્ષરામે	૧-૪-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	અમદાવાદના મનસુરી દાસ-	૨-૦-૦	બોયરકાઉટને રોકડા આપ્યા.
	મલ્યાઈ અમથાભાઈએ		
	મે. ચાણુદાર સાહેબ શંકર-	૨-૦-૦	પતાસાં ને દૂધ પાણું.
	લાલ એમ. વ્યાસે	૧-૦-૦	કન્યાએને ગરબા બદલ રોકડો આપ્યો.
	મે. દક્ટર સાહેબશી માધુસિ-	૩-૦-૦	પરબ ખાતે આપ્યા.
	દત્ત ગેમસિદદાસે		
ખાનપુર	અમદાવાદના પટેલ ત્રેમચંદ-	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડયા.
	ભાઈ મગનલાલે		
	અમદાવાદ સ્વદેશી મીલના	૮-૦-૦	બોયરકાઉટ નં. ૪૨ ને ચૂરી તથા પહેરણનું સુગંધ આપ્યું.
	ગેટકીપર મિ. લક્ષ્મણદાસ		
	નેધપુરીએ		
	જનેાના શાહ મગનલાલ	૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	વલ્લભદાસે		
	અમદાવાદ રાયપુર મીલના	૧-૦-૦	બોયરકાઉટને મોર્ગની નોંડ નં. ૪૨ આપી.
	સુનીમ મિ. પટેલ દેશવલાલ		
	દવસાભાઈએ		

લીહોડા	દહેગામના શાહ પુત્રવાલ	૩-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા.
	પ્રેમચંદ		
	પટેલ ગોકળદામ મકનદામે	૩-૦-૦	
	શાહ છોટાલાલ લાલચંદ	૪-૦-૦	પતામા વહેચ્યા તથા કન્યાએને પુસ્તકો વહેચ્યા.
	દહેગામના શાહ અમૃતવાવ	૨૧-૦-૦	૩ માવના રેશમી કકડા તથા મિઠાઈ વહેચી.
	મોતીવાવે		
	શાહ અમાવાન લખુભાઈ	૧-૦-૦	પતામા વહેચ્યા
	લીહોડાનાએ		
	માવતીના મોતી હીંગવાવ	૧-૦-૦	"
	જેઠાવાવ તરફથી		
	શાહ નહાલચંદ અમાગમ	૧-૦-૦	"
	હતપુર (આબવીઆગરેટ)		
	નવાડના શા મુળચંદ મહા	૧-૦-૦	" જોયકાઉડસ છોટનીકલ ગાડન ખાતે (કાળામા) આપ્યા
	મુખલાયે		
	મોડાસાના શા વાડીનાવ	૧-૦-૦	
	મયુરદામ		
	લીહોડાના શા છોટાવાવ	૧-૦-૦	
	લાલચંદ		
	હરખજીના મુવાડના દામે	૨-૦-૦	
	ખોડમોગલ ધનાલ (અમદાવાદ)	૧-૦-૦	
	ગઢિંગ મગનજી ગલાજી	૧-૦-૦	
	દામેર ભદાજી ધીંગલ	૧-૦-૦	
	ગમેર મજીભાઈ સરગુવામા	૧-૦-૦	
	દામેર ભદાજી ધીંગલ ને	૧-૦-૦	
	રાકડ		
	પટેલ ધનજીભાઈ ખુશાનદાસ	૧-૦-૦	
	પટેલ ગોકળદામ મકનદાસ	૩-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા

રાધનપુર રોડ

રાધનપુર	મે ખુદાવદ નામ માહેમ બહાદુરની રુખ માલગીરીના પ્રમગે મે. જનાળ સુમા માહેમ શ્રી મુર્તિખાનજી સા હેખના શુભ હસ્તે	..	હાઈમકૂવ તથા તાલુકા મકૂવના વિદ્યાર્થીએને ધનામ, પતાસા તથા પુસ્તકો વહેચવામા આવ્યા કન્યાશાળામા પણ છોકરીએને પુસ્તકો, કપડા તથા પતામા વહેચ્યા.
---------	---	----	---

સમી	"	"	...	તાલુકા રૂઢના ઊંડરો- ઓને તથા કન્યાશાળા- ની ઊંડરોઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
મુંજપુર	"	"	...	પતાસાં, સાકર દરેક ઊંડરોને એક પેન્સિલ, ખડીઓ તથા અર્ધો આનો એ પ્રમાણે વહેંચ્યું.

થાણાં જિલ્લો

સરોરા	શ્રી સોનાબજી માણેજી બજ-૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	સાગરો	
	શ્રી કાશીલાલ મગનલાલ રામાણી	... દર શુક્રવારે ચણાં વહેં- ચવાનું કલુષ્યું છે.

અમદાવાદ જિલ્લો

લોધીઆ	તાલુકદાર વેરલા નારાણે	૬-૦-૦	રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગાંધી	મહેતા પ્રાગલભાઈ પુરુષોત્તમે	૨૪-૧૨-૦	
હાંસોલ	ગોર મુળજી સોમનાથભાઈ ત્રવાડીએ	૧૭-૫-૦	વિદ્યાર્થીને તથા શિક્ષકો ને રૂઢાખી પાસા વહેંચ્યા.
	જેધપુરના પા. જોગભાઈ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ચણુરશીએ	૧-૮-૦	"
	પા. ચમદાસ ભગવાનદાસે	૨-૦-૦	
	પા. જોહાભાઈ દલસુખરામે	૨૭-૦-૦	રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પોર	પા. મોતીભાઈ મનોરભાઈએ	૪૫-૦-૦	"
	પા. તળડાંભાઈ ઓતમદાસ, તથા પા. મગનભાઈ દલા- ભાઈ, તથા પા. ગિરધરભાઈ	૪૫-૦-૦	"
	બાપુભાઈએ મળી		
મોવદ	ગામઘોડાએ મળી	૧૫-૧૦-૦	
ચોરપોદરા	મિ. અલીખાન મોતીખાન પાણી, માજી મુન્દી ઉર્દુ રૂઢનાએ	૫-૦-૦	મને ઉર્દુ રૂઢોમાં ૫- તારાં વહેંચ્યાં.

તાજપુર	પા. મગનદાસ માધવદાસની	૧૧—૦—૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
અમદાવાદ	વિધવા બાઈ બેઠતીએ કેલીકો મીલના વીર્વીજખાતાના હેડબેચર માસ્તર નનામીયાં સાહેબે	...	હું રૂઢલમાં ! મિદાઈ વહેંચી.
સોનાસણ	મિ. હેમચંદ હરિચંદ કોટડીઆએ	૧૫—૦—૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કાબા	મિ. ચુનીલાલ સોનીએ ગામલોકોએ	૧૫—૦—૦ ૩—૮—૦	ધડિઆળનો ડબો રૂઢલમાં ભેટ આપ્યો.
ચલોડા	મહુમ વાઘેલા હારશિંગ મેરુની પાછળ ટ્રેસ્ટી ચા. મોહનલાલ જોડાલાઈએ	૧૦૦—૦—૦	મને રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ચુંદી	ગાહ મોહનલાલ ચુલાખચદે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા સાકર વહેંચી.
	જાલા મદારસંગ હાલુલાઈએ	૧૫—૦—૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સોની કુંવરજી ભુલાલાઈ તથા ચાહ હરિચંદ સુંદરજીએ	૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને સાકર તથા સ્લેટ, ચોપડીઓ વહેંચી.
સોળા	પટેલ લક્ષ્મીચંદ માધવજીએ	૨—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ અંબાર શીવરામે	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ઈંદોડા	પટેલ કેલ્યાણદાસ બાપુલાઈએ	...	
	શાહ ગીરધરલાલ હાથીલાઈએ	૨૦—૦—૦	ઈંદોડા તથા ધોળા કુવાની રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મખીઆવ	મિ. મગનલાલ ચુલાખચદે	૭—૮—૦	મિદાઈ તથા લુગડાં વગેરે રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં.
	મિ. વીમળશી હીરચંદે	૦—૦—૦	પતાસાં વગેરે વહેંચ્યાં.
ગાંધ	મુળજીલાઈ નારણભાઈ દેવજીએ	૨૦—૧૨—૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ડૉ. લાલચંદ નયુશંકર ભટ્ટે	...	વિદ્યાર્થીઓને કાર્ડ બોર્ડ વહેંચ્યાં.
આગીઓલ	બેધી મણીલાલ ભુલાશંકરે	૩—૦—૦	કોકરા તથા છોકરીઓને કુટ વહેંચ્યાં.
મખીઆવ	વાસણા દરબારને ત્યાં ગાદી વારસનો જન્મ ચવાથી દરબાર કુલમિહજીએ	૧—૮—૦ ૫—૦—૦	પતાસા વહેંચ્યાં તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.

પરબી	આસિ. મગનલાલ ઝોલકલાલ	૧-૦-૦	સાદર વહેંચી.
કુવચલ	મિ. હિમેશભાઈ શામળભાઈ પટેલ	૨-૦-૦	ખંતે સ્કૂલમાં પતાસા વહેંચ્યાં.
હીરાપુર	પા. મોતીભાઈ ધ્વિજભાઈ એ	૩-૦-૦	ખંતે સ્કૂલના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
વળાદ	જોષી આદિત્યમ જોશંદરભાઈ બીજા આસિ	૨-૮-૦	ખંતે સ્કૂલમાં પતાસા વહેંચ્યાં.
હાથીનલુ	મિ. શંકરભાઈ ગીરધરભાઈ બ્યાસે	૪૬-૦-૦	ખંતે સ્કૂલના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	ગામતા સ્કૂલ કંડમાંથી હરતે વાડીલાલ માણેકલાલ જોશી	૩-૦-૦	પરીક્ષા વખતે ચોપડી- ઓ તથા પેનની પેટી
	ગામલોડા તરફથી	૨-૦-૦	તથા ચેક વાર, ૮ આપ્યો.
વળાદ	આસિ સોમેશ્વર ગગલભાઈ એ મિ. મગનલાલ લલુભાઈ દવે એ	૦-૧૨-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
કોખા	શાહ સતીલાલ વાડીલાલે	૫૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૩-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને રમેટા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરબી	ગામલોડા તરફથી	૨-૫-૬	ખંતે વહેંચ્યાં.
ફતેપુર	મહેતા હોટાલાલ મગનલાલે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	હલનાડાના સ્કીશ શાહ કપડે જેયંદે	૧-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
શ્રીઆળ	રોક જીખરાજ ત્રીભોવનદાસે	૧૨-૦-૦	હોકરા તથા હોકરીઓ- ને જમાડ્યાં.
કેશળા	પા. કેશવલાલ પ્રભુદાસે પોતાની પત્નીની મરણ નિમિત્તે દિવસે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
શ્રીઆળ	ગામના આગેવાન મહાશ્વરયોએ મળા	૮-૦-૦	કપડાં તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
બાવળા	પટેલ પ્રદાદજી પરમેશ્વર ભો- ખંડવાળાએ પોતાની દીકરી- ના મરણ નિમિત્તે	૧૫-૦-૦	તમામ શાળાના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વાસણદેવી	નિરાજના પા. નારણભાઈ આ વાસણદાસે	૧૮-૦-૦	વાગવું ધરીઆળ બેટ આપ્યું.
ચંડીસર	ગાંગના જે. સદોર સાહેબ પધારેલા તે પ્રમંજે ગામ- લોડાએ રા. ૫) નગ્નલાલ તરફ મહેલા તેથીઆ તેમજ	૫-૦-૦	પતાસાં તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડી ઓ લાવવા સાર આપ્યા.

ચંડીસર	ભાડેરવાળાભિ.ચીનુભાડાળુભા	૮-૭-૦	પિતાળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
વિસલપુર	સુવાણુ કૃતેસિંહ વાઘજીભાઈએ	૫૦-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હીરાપુર	પોતાની માતૃશ્રીની પાઞ્ચળ		
	શતા મેંડા બોધએ	૧-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
	છોટાલાલ કાળીદાસની વિધવા	૧-૮-૦	જનમકળ વહેંચ્યા.
	બાઈ કાલીએ		
વસાઇ	મુલ કમિટીના ચેમ્બર ચોક્કાણ	૭-૦-૦	મગજના લાકડ વહેંચ્યા.
	પોપટસીંગ કૃતેસરે		
સોનાસણ	મિ. હવાબાઈ વહાલચંદ	૭-૦-૦	મુલ જમાડીતથા રમાસ
	ગાંધીએ		તથા મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. હરજીવનદાસ વચ્ચેરામ	૩૦-૦-૦	છોકરીઓને ચોદણીઓ
	પંડયાએ		તથા પેંડા વહેંચ્યા.
	મિ. સુલાબચંદ નાનચંદ ગાંધીએ	૧૦-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	માણુભાઈના મિ. નાચાલાલ	૧૦૧-૦-૦	મુલને વરડા કરાવવા
	શીવગમ પંડયાએ		સાફ આપ્યા.
	મિ. કાલાભાઈ કાળીદાસ શાહે	૧૨-૦-૦	
અણવાળ	તાલુકદારભાઈ નાહેબલા મે-	...	ક-માથાળામા પતાસાં
	રમાએ		વહેંચ્યા તથા બાળા-
			ઓને સાકર વહેંચી.
સારાથોડા	પા. ગણેશભાઈ પીતાબરદાસ	૧૦-૦-૦	મુલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડયા.
	પા. જોડીદાસ ત્રીકમદાસે	૧૦-૦-૦	"
	પા. ગણેશભાઈ પીતાબરદાસે	૩-૦-૦	કસરતના લાકડા અ-
			પાઞ્યા.
કુણપુર	પા. ગમદાસ નંદુએ	૧૫-૦-૦	મુલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડયા.
	ગામગોઠાએ	૧૮-૮-૦	મુલને ધરીઆળ લેટ
			આપ્યુ.
આકર	શા. ભાઈચંદ રણુજોડે	૧૦-૮-૦	મુલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડયા.
		૭-૧૦-૦	પુત્રકો વહેંચ્યા.
	મનદવ ગમ્મલાઈ બોજલાઈએ	૧૨-૦-૦	મુલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડયા.
	માવળીઆગીના તાલુકદાર મુગુ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	ભા. ભવસંજે		
વરગોર	મિ. લ-ચુગમ ચીવરામ દાકરે	૩-૧૩-૦	ઝાદણીના કકડા નં. ૭
			તથા મિદાઈ વહેંચી.
બોપણી	મુલનાર કાલાભાઈ જુલાલ-	૨-૦-૦	પતાના તથા પુત્રકો
	રામ પંડયા પેન્સન ઉપર		વહેંચ્યા.
	જવાથી તેમણે		

તાજપુર	પટેલ હવાલાઈ પ્રાણદાસે	૧૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મુંગલા	પા. કચરદાસ બુદરદાસે	૧૦—૦—૦	
ખસ	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગૃહસ્થોએ મળી	૩—૦—૦	મિહાઈ વહેંચી.
અચેર	ગામના ગૃહસ્થોએ મળી	૪—૦—૦	ખાળાઓને એક એક વારનો કકડો તથા છોકરાઓને ચેડીઓ, પુસ્તકો, પેનો તથા પેન્સિલો વહેંચી.
		૧૧—૦—૦	
		૫—૦—૦	મિહાઈ વહેંચી.
કોઠ	મિ. મહેબબગિદ સામંતસિદ મંડીસરાએ	૧૦—૦—૦	મેસતા વપને દિવસે પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મોતિજીભાઈ મિ. મેલીશાઈ મનુભાઈ વાઘેલાએ	૨૦—૦—૦	સાકર વહેંચી.
લાંબા	મિ. મળીલાલ જગનેશ્વરે	૨—૦—૦	દર શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યા.
	મિ. અનસાર છમનલાલે	૨—૦—૦	મિહાઈ વહેંચી.
	મિ. દેવશંકર લક્ષ્મણે	૦—૮—૦	ચણા વહેંચ્યા.
	ગામલાલે	૧—૦—૦	મિહાઈ વહેંચી.
	મિ. મકનલાલ હીરાચંદ	૨—૦—૦	દૂધ પાણું.
	મિ. પરમાનંદ શંભુદાસે	૧—૦—૦	"
	મિ. નરસિંહગર લક્ષ્મણગરે	૨—૦—૦	"
	મિ. દેવલાઈ ખુસાલભાઈ		
	મિ. ખોડલાઈ કાળીદાસ		
	મિ. ખાપુભાઈ કાશીદાસ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. મગનભાઈ હરગોવિંદ		
	મિ. પરમાત્મ શંભુદાસ		
	મિ. અતુરભાઈ ખોડલાઈ		
સાથીજી	મિ. મળીલાલ અકલાઈ પટેલે		
હીરાપુર	પા. યુનમભાઈ વિઠ્ઠલભાઈએ	૨—૦—૦	મને સ્કૂલમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
તંગડી	મિ. તુલસીદાસ લક્ષ્મણભાઈ		
	વિમનગરના શ્રી કર્મનલાલ ખાણેકલાલે	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	મંદુકાના રાવ ચાહેજ ગોદી ઉત્તમચીભાઈએ	૧—૦—૦	"
	મિ. તખ્તનિહ નારસિંહે	૩—૦—૦	
	મિ. કર્મનલાલ વડાવનદાસે	૨—૦—૦	ચાહેજ વહેંચી.
હાથીજી	મિ. ભાઈચંદ છમનલાલ ચાહે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીને જમાડ્યા.

ગાથા	મિ. જટુલા હજીભાઈ	}	૩૫-૦-૦	મિહાઈ તથા કપડાં વહેવ્યાં.
	મિ. જગજીવન દુલભદાસ			
	મિ. જટુલા દેવીશંગ			
	મિ. જટુરામ બહેચર મહે- તાજી ત્રિવેદી			
ઝોગાણુ	મિ. પરભાતમંગ વાઘાભાઈએ	}	૩-૦-૦-૦	પતાસા વહેવ્યા
	મુખી અણુભાઈ મુળાભાઈએ			
	મદવ કમાભાઈ મુળાભાઈએ			
ચલોડા	કલોલના શેઠ રતનચંદ પ્રરજી- વનદામે	}	૭-૦-૦-૦	પતાસાં તથા કંડમા આપ્યા.
	પા. આશાભાઈ કૃશીશરભાઈએ			
	કુમારશ્રી જયવંતસિંહજી સુર- સિંહજીએ			
હાથીજણુ	શાહ હીરાચંદ રણછોડદામ તરફથી તેમના પુત્ર વધુ બાઈ- ભુરીએ	}	૧૫-૦-૦-૦	મુખ્ય મુદ્દલ તથા કન્યા- જામા પુરવઠા વહેવ્યાં.
	દકર શીવજીવ બોરધનદામે			
	શાહ શકરચંદ ભાઈચંદ			
સામા	મિ. ધુળા દારકદાસ વાળ દે	}	૦-૮-૦-૦	ચણા વહેવ્યા.
	શાહ હરિજીવ મથુરભાઈએ			
	દેડમાસ્તર આશાભાઈજી પટેલે			
ચંડીસર	મિ. ચેવાભાઈજોડીનસ પટેલે	}	૧૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. મગનલાલ રણછોડદામ પટેલે			
	મિ. રણછોડભાઈ નારણભાઈ પટેલે			
ઉવારમદ	ભોઈ લાલુ મગાએ	}	૧-૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાચુ
	તાલુકદાર ગરીરભાઈ પચાણુ			
	હતી વિધવા બાઈ રતનયાએ			
પોતારપુર	શાહ ચીમનજીવ મગનજીલે	}	...	મુખ્ય મુદ્દલ તથા કન્યા- જામા પુરવઠા વહેવ્યાં.
	મિ. શીમનાથ મહંત સાહેબે			
	...			

જિરવાજતના	શાદ મોહનલાલ કેવળદાસે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મે. રફલ કમિટીના મેમ્બરોએ	૨-૦-૦	"
	મિ. વિદ્યુતભાઈ મનમુખભાઈ	૧-૦-૦	"
	રાવજી		
	દરજી વિરજી ગંગારામે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	પા. જગનદાસ દેવાલાલએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મલેક શ્રી અદેશંગ દેવજી	૪-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	જત દરબારે		
	પા. અમથાલાઈ લુસલાઈ	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	જનવાળાએ		
	પાટલી રંટ નરકથી મિ. મુ-	૩૦-૦-૦	"
	ળજભાઈ તસારી, તંથા પા.		
	સાતાલાઈ ગંગારામ મુખીએ		
ગાંધી	ચર્ચીવટદાર વ્યાસ જગજીવન	૧૮-૧૨-૦	"
	જગનસારે		
કુલપુર	મુખી પા. મોતીદાસ મનોરે	૧૫-૦-૦	
	પા. ગોવા નરસિએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	પા. નારણુ થેડાએ	૦-૮-૦	
બાવળા	પટેલ બજાદેનલાઈ દેસાઈભાઈએ	૧૫૦-૦-૦	બધી સ્કૂલોનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બાદરાસ-	અસલાલીના પટેલ ભાઈલાલ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
બાદરાબાદ	ભાઈ નારણભાઈએ		
દસાઈ	પા. ક્રીશોરભાઈ ખોડાભાઈએ	૨-૦-૦	પુસ્તકો, પેનો તથા બાવહેંચ્યાં.
	પા. ખુદાલભાઈ જેઠાભાઈએ	૧-૦-૦	"
	ચોદાણા કસળસંગ બાયમલજીએ	૧-૦-૦	"
	ચોદાણુ કૃતેસંગ ખોડાજીએ	૧-૦-૦	"
	ચોદાણુ રાયસંગ હરિસંગે	૧-૦-૦	"
	ચોદાણુ બહેચરજી જગનજીએ	૦-૮-૦	"
રેવડ	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો તથા	૬-૦-૦	શાળાપંચોગી પુસ્તકો
	ગામના સદગૃહસ્થોએ મળી	૧-૦-૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
રંગીઆવા-	પટેલ કેવળભાઈ રણછોડભાઈ	...	કન્યાશાળાની બાળાઓ
સણ	એ સ્કૂલનાં વાસ્તુ નિમિત્તે	...	ને જમાડી તંથા કન્યા
	મે. બો. ના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ	...	શાળામાં ઘડિઆળ
	મોતીલાલભાઈએ		નોટ આપ્યું.
વાસણા	મોતીરામ રાયચંદ પટેલની	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
(કુલપુર)	વિધવા બાઈ કેસરના જવતા		
	જગતીઆમાં પટેલ મવજી		
	દાસ માધવજીએ		

વિંછલુ	કોંડના પા. અંબારામ અમ-૧૫-૦-૦-૦	૦-૦-૦-૦	રૂદ્રભાં પત્થર જડા- વા માટે રોકડા આપ્યા.
	ચાલાઈ એ		
	પંચામરના શેકે અમૃતલાલ	૩૧-૦-૦-૦	તથા
	ખુશાલદાસે		મિટાઈ વહેંચી.
	અમદારના પા. મગનલાલ અ-૧૦-૦-૦-૦	૦-૦-૦-૦	પત્થર જડાવવા માટે
	હેચરદામે		આપ્યા.
	અમદાવાદ નવરંગપુરાના પા. ૧૦-૦-૦-૦	૦-૦-૦-૦	" "
	બાપુદામ મુળદાસે		

ખેડા જિલ્લો

શેલગડ	રાજગાધી માણેકલાલ હરગો	૧૧-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને ખુશા ત- થા ટોપીઓ ત્રગે વહેંચ્યાં.
આંત્રોલી	કપડવણુંજના ગાધી માણેકલાલ	૦-૧૪-૦-૦	"
	હરગોવિંદે		
	શા. આશારામ ભાઈચંદે	૦-૦-૦-૦	મંને રૂદ્રભાં પેનો તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
નવાગામ	કપડવણુંજના રાજગાધી શા.	૦-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને ખમીસ, કરાક, ટોપી વગેરે વહેંચ્યાં.
	માણેકલાલ હરગોવિંદદાસે		
	પા. અંબાવ મમજીભાઈ એ	૧૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	તથા ખુંગભાઈ જીમભાઈ એ		
લાનેર	મિ. અંબાલાલ મગનલાલ ગોરે	૨-૮-૦-૦	પતાસાં તથા પેનો વહેંચ્યાં.
	શા. સુનીલાલ નંદલાલ ખીન	૩૧-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	અયુષોદાસે		
દેવડી વણુ- સોલ	પગી માતાજી મગજીજીએ	૧૦-૦-૦-૦	અધી રૂદ્રભાં જમાડી તથા મિટાઈ વહેંચી.
અલવા	કપડવણુંજના રાજગાધી મા	૫-૦-૦-૦	ગરીબ બાળકોને ખમી- સ, ટોપી તથા રમાડ વહેંચ્યાં.
	ણેકલાલ હરગોવિંદદાસે		
ઝદાતળ	ડીલીઆના ઓઘડભાઈ કાશી	૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાચુ.
	ગમે		
સામરખા	પા. જેમંગભાઈ ખુશાલભાઈ એ	૫-૦-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. ભાઈલાલ નારણભાઈ એ	૫-૦-૦-૦	
મરીડા	પટેલ ડાબાભાઈ કીશોરભાઈએ	૩-૦-૦-૦	મિટાઈ વહેંચી.
પિંદાઈ	કપડવણુંજના રાજગાધી મા	૩-૧૧-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીની ખમી- સ, ટોપી, કગડ વગેરે વહેંચ્યાં.
	ણેકલાલ હરગોવિંદદામે		
રસુલપુર	શા. રીવાભાઈ ગીરધરે	૭-૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

સાંઢેલી	ઝોઝરાગાના પા. શનાભાઈ ખાલુભાઈએ	૧૪-૮-૦૦	ઝોઝરાગા. વર્ગમાં ધંડિઆળ ભેટ આપ્યું. તથા સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દુડેલ	ગારીઆ ડાલા જુલાએ	૧૦-૦-૦૦	
	વાળંદ સચુર જુલાએ	૧-૦-૦૦	મિહાઈ વહેંચી.
સોલગઢ	પટેલ મયુરભાઈ ગીરધરભાઈએ	૧૨-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગામડી	દરજી હરગોવિન્દાસ દારકાંદાસે	૨૫-૦-૦૦	"
સુંદરપુરા	પા. કુબેરભાઈ વલ્લભભાઈએ	૨૫-૦-૦૦	"
દહેવાણુ	કનકાપુરના ત્રયાડી ગીરભાઈ	૩૦-૦-૦૦	"
	કર અંબાલાલે		"
ગાજળા	ફકર ત્રીકમલાલ નરભેરામે	૧૨-૦-૦૦	"
સાંડપુર	મિ. ઝવેરભાઈ મોતીભાઈએ	૨૫-૦-૦૦	"
	મિ. નાચારાગ શીવરામે	૨૫-૦-૦૦	"
	મિ. ઝવેરલાલ આસાલાલે	૨૫-૦-૦૦	"
	મિ. મહોમુદ રહીમ કાસમે	૧૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને પાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. નારણભાઈ દાણાદાસે	૬-૦-૦૦	મિહાઈ વહેંચી.
	મિ. લા.મીદાસ મયુરભાઈએ	૫-૦-૦૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીને ઝોપડીઓ વહેંચી.
	મિ. મંગળભાઈ દેસાઈભાઈએ	૫-૦-૦૦	મિહાઈ વહેંચી.
કનીજ	ફકર ગીરધર ત્રીકમની ઉત્તર.	૩૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ક્રિયા પ્રસંગે તેમના પુત્ર		
મોગર	ગઢ બોરીઆદના નામદાર	૧૫-૦-૦૦	સ્કૂલને ધંડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	ફકર સાહેબ		
	ઝકારસિદજી પધારેલા તેમના	૬-૦-૦૦	ખાળાઓને પાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
હલોલી	લગ પ્રસંગની ખુશાલીમાં		વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નેનપુર	પટેલ મોહનભાઈ વનગાએ	...	
	પટેલ રણછોડભાઈ દેસાઈભાઈએ	૩૦-૦-૦૦	"
	સ્વામી શિવાનંદજીએ	૩૦-૦-૦૦	
બોરીઆવી	વાંટાના ફકર શ્રી મુજસિદજી	૧૦-૦-૦૦	મિહાઈ વહેંચી.
	જીખાલાજીએ		
સોલગઢ	પટેલ બહેચર નરાતમે	૧૧-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દેવકીવણસોલ	મુખી સામતસંગ. અમથાલા	૭-૦-૦૦	"
	ઈએ.		
	જીલાઈના પરાના રહીશ ખાંડ	૧૨-૦-૦૦	"
	દલાજી લગવાનજીએ		
આશોદર	મિ. સુનીલાલ વીરચંદ સાહે	૭૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. જગનલાલ વીરચંદ સાહે	૭૦-૦-૦૦	

આશોદર	મિ. આદમ રજબ હાથએ	૩૫—૦—૦	„ કળીના વાકુ વહેચ્યા.
મંજુપુરા	મિ. મોતીરામ રામજી સુયારે	૭૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગાધી છોટાલાલ પ્રેમચંદલા- ઈએ	૨૦—૦—૦	„ તથા ટોપી- ઓ વહેચી તથા બા- ળાઓને કબજાના કકડા વહેચ્યા
દરમસદ	પટેલ મોમાભાઈ મોગલાઈએ	૫—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલ ખાતે એ- શિઆ ખંડનો નકશો બહિસ આપ્યો.
	પટેલ ડાહ્યાભાઈ દામભાઈએ	૫૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં ઘડિઆ- ભેટ આપ્યું
વાલાવર્ગ	મહાગજ ગોરધનદામ દુશન દામે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
લેટર	કપડવણુંજના પેન્શનર માતંગ મણેશ્વાય હરગોવિંદદાન રાજગાધીએ	૩—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને કપ- ડા, ટોપીઓ વહેચી.
ચામણા	મિ. મગજભાઈ મનમુખલાલ મિસ્ત્રીએ	૮—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને મિઠાઈ વહેચી.
	મિ. મામજભાઈ ધનજીભાલ પટેલે	૮—૦—૦	„
	મિ. ચુનીલાલ ડુંગરભાઈએ	૧—૦—૦	„
	મિ. મણીલાલ દસસુખગમે	૭—૦—૦	„ દૂધ પાંચું.
	મિ. પ્રભુદામ નારણભાઈએ	૧૦—૦—૦	„ જમાડયા.
	મિ. માધાભાઈ શંકરભાઈએ	૧૦—૦—૦	„
	મિ. ગોરધનદાસ રીવવાલગાહ	૧૦—૦—૦	„
	મુળજીભાઈ મગજભાઈ ત્રયા ડીએ	૧૦—૦—૦	„
	મિ. મોમાભાઈ બાપુજી પટેલે	૮—૦—૦	„ પેડા વહેચ્યા.
	મિ. હીમાભાઈ પુંગભાઈએ	૭—૦—૦	„ દૂધ પાંચું.
	મિ. ભોગીલાલ ગીરધરદાસગાહે	૫૦—૦—૦	„ જમાડયા.
	મિ. છોટાભાઈ ખુશાવભાઈએ	૪—૦—૦	„ પનામા વહેચ્યાં.
	મિ. બીખાભાઈ મનોરભાઈએ	૪—૦—૦	„
	મિ. પુનમચંદ ગોવીંદરામ પંડ્યાએ	૪—૦—૦	„
	મિ. ઉમેદભાઈ ધુળાભાઈએ	૩—૦—૦	„
	મિ. ગવિશંકર માણેશ્વાય દાકરે	૮—૦—૦	„ પેડા વહેચ્યા.
	મિ. જહોગભાઈ શંકરભાઈએ	૫૦—૦—૦	„ જમાડયા.
	મિ. મોમાભાઈ ભાઈજીભાઈએ	૫૦—૦—૦	„
	મિ. બેચરભાઈ મહીજીભાઈએ	૪—૦—૦	„ પનામા વહેચ્યા.

ચામણા	મિ. શીવાભાઈ મોકમભાઈ બારૈયાએ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાયું.
લાભવેલ	મિ. લલ્લુભાઈ ભગવાનભાઈ એ મિ. રવન્દાસ ગીરધરભાઈ પટેલે મિ. રણછોડભાઈ ભાખજીભાઈ પટેલે	૭-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦	" પતામાં વહેંચ્યા. "
તોરણા	મિ. રવન્દાસ શંકરભાઈ પટેલે મિ. માણેકલાલ સુનીલાલ દલાલે મિ. નાનાવાલ ગીરધરદામ શાહે મિ. મગનવાલ નાગજીભાઈ બીઆલાએ	૩૫-૦-૦ ૫૦-૦-૦ ૫૦-૦-૦ ૫૦-૦-૦	નૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. " " "
મેનીપુરા	પા. વનાર રણછોડભાઈએ પા. દેદાજીભાઈ ગીરધરભાઈએ	૮-૧૧-૩ ૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીને ચોપડીઓ વહેંચી. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
લાલી	માજી પે આમિ લલ્લુભાઈ જેદાભાઈ પટેલે	૩-૪-૦	પતામાં વહેંચ્યા.
પિંદાઈ	ત્રિવેદી સુનીલાલ રણછોડદાસે "	૩-૦-૦ ૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુ- સ્તકો આપવા સાર કેંડુમા આપ્યા
સુરકૃષ્ણ	પા. લ'લુભાઈ જેદાભાઈ પટેલે મિ. શીવાભાઈ જેદાભાઈ બારૈયાએ	૨૩-૧૩-૦ ૧૬-૭-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. "
ગોલેલ	મુયાદ ધનજીભાઈ ખુશામલા ખેએ	૧૦-૮-૦	"
કંનેડા	ગાદ મગનદાસ ગીરધરદાસ તથા શાહ અમૃતલાલ ગી- રધરદાસે	૧૭-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યા.
મહુધા	દલે સુનીલાલ મગનલાલે	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં મીવણકામ સાર કાપડવાર ૩૫ આપ્યું.
નેશ	પ્રજ્ઞપતિ મૂળજી બેચર ગાદ દિમતવાલ (જવેરભાઈ ગીરધરાળા દાસરા) શાહ મોદનવાલ છોટલાલે	૩૧-૦-૦ ૫-૦-૦ ૬-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પેરણ તથા ટોપીઓ વહેંચી. ટોપી, કુવાલ તથા પતા- મા વહેંચ્યા.
	પા. જોરભાઈ ત્રીકમભાઈના ટુટમાંથી તથા મિ. માણે- કલાલ શામળ વગેરેના ટુટ- માંથી	૨૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

સંઘાણી	પન્થાનર નાસ્તર તલકચંદ	૧૦-૦-૦	મિહાઇ તથા ચોપડીઓ વહેંચી.
લાલી	ગુલાબચંદ શાહે પાટરીના દરબાર થી નાનુભાઇ જીભાઇ દરબાર થી શિવમોગી જલમમોગના લખ પ્રસંગે	૫-૦-૦	પનાસાં તથા ખ્યાલાં વહેંચ્યા.
અરારી	મૂલ કમિટીના. મેમ્બર મિ. હરમાનભાઇ જીલાભાઇ પટેલ પરદેશી બાપુજી કાળાજીએ	૨-૦-૦	પનાસાં વહેંચ્યા.
વામણા	પા. જીભાઇ ગીરધરભાઇએ	૧-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હકાર	પા. મોતીભાઈ કીર્તીભાઈએ	૫-૪-૦	દૂધ પાણું.
	આઈ'સતોક મોની પ્રેમજી જીવજીની દીકરીએ	...	જલેખીતથા લાડુવહેંચ્યા. કન્યાશાળાની બાળાઓને તથા બ્રેન્ડ રફલ ન. ૨ જર્નાલ છોકરાને જમાડ્યાં.
મરીમ	મોહાણ હાથીજી લાથીજીએ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
આમરોલ	મિ. રામાભાઇ માભાઈએ	૨૦-૦-૦	"
	મિ. શીવાભાઇ શંકરભાઈએ	૨૦-૦-૦	"
	કાટવાર મહીજી બાવાજીએ	૨૦-૦-૦	"
૭	મિ. ભારતસંગે મોદમમંગે	૩૦-૦-૦	"
લગજપુરા	પા. મોતીભાઈ લ'કુભાઈએ	૧-૦-૦	પનાસાં વહેંચ્યાં.
	વિદ્યાર્થી જગનભાઈ કીર્તીભાઈએ	૧-૦-૦	"
	મિ. ભાઈજીલવધલભાઈએ	૧-૦-૦	"
અહીમા	આઈ ચતુરબા ચવાણ હજીભાઈ દલુભાઈની વિધવાએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અકલાયા	પટેલ હાથીભાઈ ભવાનભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
	પટેલ ચતુરભાઈ લલુભાઈએ	૧૦-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
લાલવેલ	મિ. કપૂરભાઈ હાથીભાઈ પટેલ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. લલુભાઈ રેવદાસ પટેલ	૨-૦-૦	પનાસાં વહેંચ્યાં.
અકલાયા	પટેલ નવશીભાઈ મોમાભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
આમરખા	માસ્તર દેશવલાલ ઉમાચાઈએ	૪-૦-૦	પનાસા વહેંચ્યાં.
	ત્રિવેદીએ		
નીરમાલી	પા. કુલાભાઈ ધોરીભાઈએ	૪-૦-૦	"
	લાલપુરના વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓએ	૫૫-૦-૦	મોટું ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
	પટેલ લલુભાઈ કેવળદાસે	૨-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
	શાહ મંગળદાસ ત્રીભોવનદાસે	૨-૦-૦	"
	શાહ વરદાસ બેદલાલે	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વાસણા	પા. મોતીભાઈ ધરમદાસ તથા	૪૦-૦-૦	"
	પા. આશાભાઈ રંગભાઈએ		

રાણાદ્રા	પટેલ દોદરભાઈ મંગળભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા
		૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
ચીખલોડ	પટેલ મગનભાઈ નાથાભાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ડોર	મિ. કુલશંકર મોતીરામ પુરો- હિત હેડમાસ્તર તથા મિ. ચુનીલાલ મનમુખરામ ત્રિવેદી હેડમાસ્તર તથા મિ. જટા- શંકર ગણપતરામ અધ્યયુ- હેડમાસ્તર એ ત્રણે મળી	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, બો. સ્કૂલ નં. ૧ તથા નં. ૨ના વિદ્યાર્થીઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
વણેતી	પટેલ દેસાઈભાઈ તલસીભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પોતાના કાકાશ્રીનાં મરણ પાછળ		
આમરોલ	પાટોદના જીવદવ પ્રતાપસિંહ ગબાભાઈએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. રૂપસંગ ભાવસંગે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. અણુદાભાઈ રાધરભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગલાબપુત્રના સૌંધા અભેસંગ વાધજીએ	૮-૦-૦	પિતૃતળનાં પ્યાલા વહેંચ્યા
નવાગામ	પા. છાટાભાઈ આશાભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કંજેડ	શાહ અમૃતલાલ ગીરધરદાસ તથા શાહ મંગળદાસ ગીર- ધરદાસે	૮-૧૫-૦ ૪-૦-૦	મજકુર સ્કૂલમાં કન્યા- વર્ગને મદદરૂપે પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા છોકરા- ઓને મિઠાઈ વહેંચી. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મોઢીએલ	બાપ દિવાળી બારેયા ગંભા દાજની વિધવાએ		
લાલી	પટેલ નરોત્તમદાસ રણજોડ- ભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
કેનીજ	શાહ ગંગાદલાલ ઉજમશીએ	૫-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	પટેલ ધનુશ્વરભાઈ ભુલાભાઈએ	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દેયલી	મિ. દયારામ અનોપરામ પુ- રોહિતે	૪-૫-૦	સ્કૂલમાં ચાલતી ચોપ- ડીઓ વહેંચી.
	મિ. હમીર આલમ ખોખરે	૧-૪-૦	જલેખી વહેંચી.
	મિ. માણેકલાલ પીતાંબર દક્કરે	૧-૪-૦	દૂધ પાતું તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. મગનભાઈ જોશભાઈ દક્કરે	૦-૧૨-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
આણંદ	પા. ભાઈલાલભાઈ નાથાભા- ઈએ	૨૭૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, બેન્ચ સ્કૂલ કન્યાશાળા, રોશન અને મંગળપરા સ્કૂલના વિ- દ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

		૬-૦-૦-૦	પાણી પીવા માટે પિત્ત- ળની ગોળા પરબમાં આપી.
લગિડા	ચહેલા આમિ. હરમાનભાઈ	૩૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ભૂલાભાઈ પટેલે		
સોડપુર	મોટી ખટોલના આઈ બાનજીએ	૩૫-૦-૦-૦	„
	મિ. શંકર ગણપતરામે	૨૫-૦-૦-૦	„
	મિ. જગનજી મોમાજીએ	૨૫-૦-૦-૦	„
	મિ. મંગળભાઈ દેસાઈઆઈએ	૨૫-૦-૦-૦	„
	તથા મિ. મંગળભાઈ મથુર- ભાઈએ		

ભરત્રય જિલ્લો

હણખી	પા. મનોરભાઈ તુલસીભાઈએ	૫૦-૦-૦-૦	ગૃહજના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	આઈ કાળી પા. ચતુરભાઈ	૪૦-૦-૦-૦	„ „
	ધનજીની વિધવાએ		
	પા. મોતીભાઈ તુલસીભાઈએ	૪૦-૦-૦-૦	
	સોની રણજીડ મોતીભાઈએ	૧૦-૦-૦-૦	મિલાઈ વહેચી.
	પા. હોટાભાઈ નાગજીભાઈએ	૧-૦-૦-૦	સાકર વહેચી.
કેલોદ	પા. ગોકળભાઈ વસ્તાભાઈએ	૨૫-૧૨-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. હમિર વલ્લભે	૩૩-૮-૦-૦	
	રાજ ભીમસિંહ ભાવસિંહ	૭-૦-૦-૦	નિશાળમાં પેંશ વહેચી.
	શાહ કુલચંદ દલીચંદ	૬-૦-૦-૦	„
	આઈ કાલી હરજીવન જીભાઈની	૫-૦-૦-૦	„
	વિધવાએ		
	આઈ સુરજ માધવ વિક્રમની	૪-૦-૦-૦	„
	દીકરીએ		
	આઈ મંગળા હેડ મિટ્ટેસ	૨-૦-૦-૦	„
	જયુસર કન્મારાળા		
પણીઆદા	પટેલ સમસંગ બાવાભાઈએ	૭-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
	ગોમના આગેવાન શ્રદ્ધેશીએ	૮-૦-૦-૦	જમાડયા. „
	મળી		
ઉમરવાડા	મન્સી રમીક સોહેજ	૦-૮-૦-૦	હિંદુ સ્કૂલમાં રવડી વહેચી
	મિ. યુચુજી મુસાજી પટેલે	૦-૪-૦-૦	„
	મિ. આદમજી ભાઈ પટેલે	૦-૪-૦-૦	„
અંદાડા	પા. મનોરભાઈ ગોકળભાઈએ	૩૦-૦-૦-૦	બંને સ્કૂલો જમાડી.
ઉમરવાડા	અંબુમને હરિલાલ વરદશી	૩-૦-૦-૦	હિંદુ સ્કૂલની શરીબ બા- ળાઓને ચોપડીઆ વહેચી.
	મિ. હાજી હરિલાલ અદમજીએ		

દીવી	દેડમાતર મગનભાઈ જેઠાભાઈ પટેલે	૯-૦-૦	ખારેમાસ પરખ ખેમાડી.
	દાકાર ચંદ્રમિલ્લ દીપસિંહે	૨-૦-૦	સ્કાઉટ ફંડમાં આપ્યા.
	દીવાના પટેલ મુળજી તળસીભાઈએ	૨-૦-૦	"
	સુરવાડીના શંકર કાળા કોળીએ	૧-૦-૦	"
	ભુમેતાના ગોવિંદ દાણભાઈપટેલે	૧-૦-૦	"
	સુરવાડીના લખુ દાણભાઈએ	૧-૦-૦	"
	" મિ. મોગર જયગમે	૧-૦-૦	"
	" મિ. નાગજી ઉકાભાઈએ	૧-૦-૦	"
	" ભગત કેશવ વનમાળીએ	૧-૦-૦	"
	" પટેલ મોરાર ભગવાને	૧-૦-૦	"
	" પટેલ ગિરધર કાળીએ	૧-૦-૦	"
લખીગામ	મુલ દમિદીના ચેગમે મિ. જયમાલ કરમને	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પેનો વહેંચી તથા ખાંજાઓને કબજા વહેંચ્યા.
	મિ. કુળા ઝીણાભાઈ ભીખાભાઈએ	૨૧-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પેનો વહેંચી.
પાવેજ	મિ. માવજીભાઈ કાળાભાઈએ	૨૧-૦-૦	"
	મિ. રેવાશ કૃ. બાવાશ કર ભ.	૮૧-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની વિદ્યાર્થીઓને જ.
	મિ. મોહનલાલ કાલાભાઈ મિ. કાઈવાળાએ	૮-૦-૦	કોકરઓને પેડા વહેંચ્યા.
	મિ. જયતિલાલ કૃષ્ણલાલ ગાધીએ	૮-૦-૦	"
આકોટ	પા. ગોપાળ રૂપનાથ	૧૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ જમાડ્યા
	પા. કુલર્લ રૂપનાથ	૧૦-૦-૦	"
દીવી	સુરવાડીના પટેલ દીનશાજીએ	૨-૦-૦	સ્કાઉટ ફંડમાં આપ્યા.
	" જેઠ નાદરશાએ	૧-૦-૦	" દવા માટે આપ્યા.
	" ભગત નારણભાઈએ	૭-૦-૦	" દૂધ તથા ખીચડી માટે આપ્યા.
	દીવાના બાઈ સુરજ	૭-૦-૦	"
	" મુળજી તળસી પટેલે	૩-૮-૦	સમાક્રમ અનાજ લાવાવ માટે આપ્યા.
	ખંદાડાના બાઈ જમનાંએ	૧-૦-૦	સ્કાઉટ ફંડમાં આપ્યા.
	દીવાના દાકાર માહેજ ચંદ્રસિંહ દીપસિંહે	૨૦-૦-૦	તમામ સ્કૂલો જમાડી.

કિંમતમાં ઘટાડો
મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટરબુક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

{ મુંબઈમાં અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ
દરેક નંબરની કિંમત બે આના પાનાં

શાસ્ત્ર, યુનિસિપલ, હોલ્લેજોર્ડ, જાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ
વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થએલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નક્કરવાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વિદ્યાના ઉપારાકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
ધ્યાય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ શોધ્ય હંસાઈ આપશે
૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
નામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-
નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
ખાસ મંજાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હાલત ખારની કિં. રૂ. ૧૫૫

મુંબઈ-હાથિલાઈ જગજીવનદારા એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકાર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,

ગોધરા-એમ. વહીલ બ્રધર્સ, સરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના એક ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા
તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું-મેસર્સ એન. ડી. ગહેતાની કું.

ધુકસેલર્સ એન્ડ મલ્ટીપાર્સ.

ટે. ૩૬૭ કાવળાદે પોસ્ટ-મુંબઈ

૬ સ ૧૯૨૭ ના નવા સુધારવા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે ! બહાર પડ્યાં છે !

અ.જે.જ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારા { માથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલા

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો માટે.]

ગાળપોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હુઃ
ગાળવર્ગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પદ્ધતિ ધોગણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો માટે.]

પુસ્તક ૨ જી { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોતણ માટે
પુસ્તક ૩ જી { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોતણ માટે
પુસ્તક ૪ થી { } ચોથા ધોતણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે.]

પુસ્તક ૨ જી { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોતણ માટે
પુસ્તક ૩ જી { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોતણ માટે.
પુસ્તક ૪ થી { } ચોથા ધોતણ માટે

- લેખક :

કૈ.રીંગ'કર જટાશંકર ભટ્ટ,	માહુનલાલ દરજીવન પચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. બી. ડી.	આમિ માસતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, સુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીચીરોડ, અમદાવાદ

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.—

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

લિખા—સાક્ષલાલ અમૃતલાલ દવે)
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સીધી એવા મુદ્દર છે. કે બાળક મુન્નવાયા સિવાય આ કદિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને બોલે સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલમાં ફાળવ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

” ૨ બું ૦-૪-૦

મું. ઇ સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી ઐતહાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લગભગ ૫૫૦ ઐતિહાસિક ચિત્રો

દેરદરેક ગ્રામે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ ઉદ્દતામાં

છેલ્લો ઐતહાસ છે.

કિંમત ૦-૨૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. ખીજી જુની ઢબથી લખાએલાં અને અનુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ પસંદ પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાફ.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૦૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

મંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને મનોમય થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આપો જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસર રીપ્રિન્ટ કરવામાં આવેલો છે. છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પડેલી તકે ખરીદી લેવું ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીમીડેડ, અમદાવાદ.

ઈનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી :

ધોરણ માતમું:—કુસદ ૦-૪-૬; બાળવિહાર (૧) ૦-૧૨-૦; અક્ષાડનો બેદ ૩-૮-૦, બાળવિહાર (૨) ૦-૬-૦; પારસમણીની ગોધ ૨-૦-૦; પાડવ . ગ્રુમ નિવાસ ૦-૧૦-૦; અખો ૦-૪-૦; જગતની ધર્મશાળા ૦-૧-૦

ધોરણ છંદ:—ટોલ્ટે.યની ઠવાતી ૦-૫-૦, મિખાડ ૦-૧-૦ બૂલબૂલામણી ૦-૧-૦; અવિદાન ૦-૫-૦; મેધધનુષ ૦-૪-૦; કોલસા કાકા ૦-૫-૦, દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦, મધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—ભીખ ૦-૪-૦; જયઅજંગ ૦-૬-૦; સખરસ ૦-૩-૦; ખીરમલનો બનુ ૦-૮-૦; દીર્ઘાનંદ ૦-૪-૦; અરખરી વાતો ૦-૪-૦; પુસ્તકાલય ૦-૨-૦, રસિકી પેટી ૦-૪-૦

ધોરણ ચોથું:—બગાળી બીજબ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦ કચુંજર ૦-૩-૦, સવાકાની આપવંતી ૦-૧-૦; બાળ કાચરી ૦-૩-૦, ખોટી ખોટી વાતો ૦-૮-૦, પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—પકુવ ૦-૬-૦. નીચમ ૦-૬-૦, દૂપમળી ૦-૪-૦, મોનાકુમારી ૦-૪-૦, સારગીવાળો ૦-૨-૦, અગ્રીધુરી ૦-૪-૦; મોતીના માણા ૦-૫-૦, ચિહ્નિટિકી ૦-૪-૦, તોફાની ટિપુડો ૦-૬-૦, જહુઇ હાર ૦-૪-૦

ધોરણ બીજું:—મેરીના કલ્યા ૦-૩-૦, મોમાગની મોજ ૦-૩-૬, નવનીત ૦-૩-૦; અધેયનું રાજ ૦-૧-૦; ગમકાની કુંકાન ૦-૧-૦; મિપાઈ દાદા ૦-૨-૬, મકને. મરતાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—ચોપગાની ચતુરાઈ ૦-૪-૦ હાથી ધમધમ ચાલે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; લાડકાચ્યો ૦-૪-૦, વાગેનું વન ૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાગો માટે:—ખામણા ૦-૫-૦, બેટરી ૦-૬-૦, કાકી ૦-૩-૦, દેક ત્રી વાગે ૦-૩-૦ અર્ધાગના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંતુર છે. લખો:—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીક, સુરત

દેવગણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

શાળોપયોગી પુસ્તકો

દરરોજ અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.	ગોકળદાસ કુખેરદાસ મહેતા કૃત.
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦	અતાઉદ્દીન અને
*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦	દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦	શાળસંગીતમાળા ૦-૩-૦
કસરત અને હિલ ૦-૧૨-૦	(દારમોનિયમ ગાઈડ)
ઘરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦	સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦
રમવાની રમતો	અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૩-૦
*આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૧ ૦-૧-૬	*સરળ ગુજરાતમાંતનીભૂગોળ ૦-૪-૦
ભ્યાસકેરણ પ્રવેશ ભા ૧ ૦-૭-૦	મુંબઈકાલકો (દિ દસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦
" " ભા ૨ ૦-૪-૦	ખાળસંગીત ૦-૧-૦
મયુરદેવ આખ્યાન ૦-૪-૦	ખાળિકાસંગીત ૦-૧-૦
લીમચાતુર્ય ૦-૪-૦	*શાળોપયોગી વાર્તાઓ
વીર અભિમન્યુ અને	ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦
પ્રહલાદ ૦-૮-૦	મયુરરાતના ઇતિહાસની
	મહેડી વાતો, ૦-૪-૦

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુદ્ધ, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર

વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા ૧ ભો	૦-૩-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા ૨ ભો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા ૩ ભો	(જપાય છે)

અનાગ — મંજુરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જથ્થાવવાનું કે દમોએ ચોમા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની
દુધાન ઉપાડી છે જેમા આયમિક સાળાઓમા આવતી દરેક જાતની ચોપડીઓ
તથા કાપિ, ઘોઘ, મોટશુક્ર, રબર, પેન્સિન, ટ્રુટ, કંપાસ, હોદર, કાચળ
વગેરે મજાન ક્રીકાયત લાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામા આવશે.
દરેક સાળામા આવતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન જેવા અને
સરખાવવા માટે આજેજ મંગારી ખાત્રી કરે. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે
ખરીદના પહેલાં દમારી મુલાકાત લેવા વિનંતી છે.

ચંદુલાલ મહીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રીઝીરિઝ — અમદાવાદ, | ખાણતા શુક્રીવો, રીઝીરિઝ — અમદાવાદ.

મુળઈ હવાકાના ફેગવણીખાતાએ પ્રચ-
 ગિંદા માળાએમાં રિફોના ઉપચીનમાં
 લેવા માટે તથા (ધારણ ૪ ના માટે)
 ટ્રસ્ટીશુક તરીકે મળુર મરેઈ
 નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
 દૃષ્ટિથી ધ્યાનએલુ

સરળ બાળ અંગિકાણિત
 (ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર
ભોગીલાલ કેશવલાલ પંચરા,
 બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

અને
 વચનશુક દયાળશુક દેસાઈ, એસ. ડી. સી.

મુળઈ હવાકાના સરમરી ફેગવણીખાતાએ
 તથા વેસ્ત્રનું દ્રિષ્ટિ આ રીટરુ એન્ડિસિએ
 ટ્રસ્ટીશુક તરીકે મળુર મરેઈ

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા
મનમુખરામ મણિગંડર દિવેદી
 બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦
 મુદ્રણ પરીક્ષા માટે યજ્ઞોજ્ઞ ઉપચોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અને
 મુદ્રણ માટે અમૃતવાણ ઠાકર
 કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ
 રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
 તે પ્રમાણે

બાળઅભ્યાસ,

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ,

જા. મુક્તકોમા માનજીમાસની તેમજ
 શિક્ષણમાળા ડી. ડી. નાગા છે. થી ડી. ની
 સોની મદવામાં આવેલી દક્ષીણ સરળ - નિ
 રસિક સેલીમા મુદ્રણમા નથી છ
 સેપ્ક-મુ. હી ચોકરી એમ. એ
 સેડનારેવર પ્રે. રા. ટેનિંગ પ્રેસ

મુળઈ હવાકાના સરમરી ફેગવણીખાતાએ
 ટ્રસ્ટીશુક તરીકે મળુર મરેઈ.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

ખનાવનાર

વિદુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારાવધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ. ડી.

દેડઆસ્તર પ્રે. રા. ટેનિંગ પ્રેસ, અમદાવાદ
 પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
 તા. ૬-૭-૭૧ની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
 બાળ એકરો તેમ વધી તે મળશે

પ્રાયમિક શાળાના છટ્ટા તથા સાતમા
 તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
 ધોરણ સાર

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

મુદ્રણમાં કન્યાચામાના બીજા ધોરણથી
 છટ્ટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-ખાનેકોર નાકા-અમદાવાદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ નવા જમાનામાં નવા સુધાગ અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં બાપ-ડાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતાં તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે હાલમાં થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હોડમાસ્ટર પ્રે સ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દેશ સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પો ‘ડાયમંડ ન્યુઝિલી’ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હજનવાલે છાપ્યું
સલાયેસ નેટ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	શિક્ષણમાં હાથનો ઉપયોગ	૩૫૭
૨.	વાણીની અશુદ્ધિ	૩૬૦
૩.	ગ્રામ્ય સુધારણા	૩૬૪
૪.	ત્રણસો વર્ષ પૂર્વેનું સ્મૃત	૩૬૭
૫.	નર્મદ શનાહિદ	૩૭૨
૬.	" દવિ નર્મદને "	૩૭૮
૭.	ગ્રેડ નગર ટેક્ષાનીય	૩૭૯
૮.	પાકમા ગ્રસ	૩૮૨
૯.	કાબ્યોમા સખ્તનો અમલકાર... ..	૩૯૦
૧૦.	શિક્ષકની યોગ્યતા	૩૯૨
૧૧.	'એક શિક્ષકનો યુરોપ-આફ્રિકાનો પ્રવાસ'	૩૯૫
૧૨.	ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશનનો ૧૯મા વર્ષનો અહેવાલ... ..	૩૯૭
૧૩.	શૌચાવિધિ પર્યાટણા-ગાદીબાગ	૪૦૦
૧૪.	સુખદર્ધનાકાની હિંદુશાળાઓ માટે મજુર થએલા મુખતકાની યાદી	૪૦૫
૧૫.	ધનામપત્રક	૪૧૧
૧૬.	ખાનગી જાહેરખબરો	૫૩

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું જાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ એકબે અક્ષર લખવું. જો જાપવા યોગ્ય લાગશે તો જાપશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછા મોકલવામા આવશે.
- ૨ વિરયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથીજ ખબર આપેલી દર જાહેસે પાને યોગ્યતા પ્રમાણે ગ્રા. ૧) આપવામા આવેલો અર્થપત્ર માટે કંઈ આપવામા નહિ આવે.
- ૩ લવાજમ-વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાવ ખર્ચ સાથે અગાઉથી છુટકે ચકના ૩. ૦-૨-૬, પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ છુટકું.
- ૪ શાળાપત્રમા આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમા જણાવેલી યોગ્યતા ખાતાએ મજુર કરેલીજ હોય એમ હંમેશા હોવું નથી. માટે દરેકને મજુર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૫ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેતુથી નવેચવામા આવશે નહિ તંત્રી.

ગુજરાત સાહ્યપત્ર

પુસ્તક ૭૨] ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૩ [અંક ૧૦ ૧૨

શિક્ષણમાં હાથનો ઉપયોગ

સૃષ્ટિના બીજાં પ્રાણીઓ સાથે સરખાવતા મનુષ્યની જે એક ખાસી-
અત જોવામાં આવે છે તે તેના હાથની હીલચાલ છે. તેના હાથના આંગળાં
અને તેમાંએ અંગુઠા વડે જે જુદી જુદી ક્રિયા થાય છે તેને લીધે મનુષ્ય-
સુધારાની અનેક પ્રવૃત્તિઓ થઈ શકે છે. આપણે કોઈપણ ક્રિયા અંગુઠા
સિવાય કરી શકતા નથી એ સહેજ વિચાર કરવાથી સમજી શકાય છે.
એવાની શોધ પહેલાં દરેક જાતના હુન્નર અને કળાઓ હાથના ઉપયોગથી
કરવામાં આવતા હતા. હાલમાં આપણા મુખના સાધનો ઘણુંખર મંચાથી
ઉપજાવવામાં આવે છે તેપણ તે ચલાવવાને માટે તે હસ્તકૌશલની જરૂર
પડે છે. કેટલીક સ્થૂંઠ ક્રિયાઓ માટે તે હાથના સ્નાયુની ખાસ તાલીમ
આપવાની જરૂર પડે છે. મંસારવહેવારના એકે એવી વસ્તુ જોવામાં
આવતી નથી કે જેમાં હાથનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો ન હોય. આપણ
દરેક કામમાં હાથનો ઓછોવત્તો ઉપયોગ હોય છે અને તે વડે સુધારામાં
પ્રગતિ થઈ શકે છે.

હાલના જમાનામાં સુધારાની પ્રગતિને લીધે બાળકને તેની પરિ-
સ્થિતિમાં આંખ અને હાથનો ઉપયોગ કરવાના ઓછા પ્રમંડો મળે છે
જંગલમાં રહેનાર બીલ, ગામડામાં વસતા ખેડૂન અને શહેરમાં મીઠાનું કામ

જુજ કિમતે મળી શકે એમ છે. ફેટલાંક સહિત્યને માટે તો શિક્ષકના ફક્ત ઉત્સાહનીજ જરૂર પડે છે. સુશોભિત કાગળને બદલે સાદા કાગળો તથા સાહીના ઉપયોગથી ઘણા નમુના નૈયાર થઈ શકે છે. વળી ફેટલીક વસ્તુઓ તો ગામડામાં મળી આવે એમ છે. જ્યાં મોટી શાળા હોય ત્યાં ખર્ચ કરીને સાધન મંગાવી શકાય છે, પણ ખર્ચનું બહાનું કાઢી હસ્તકામ કરવું નહિ એ ઇચ્છવા ભોગ નથી. યુરોપ અને અમેરિકાની દરેક શાળામાં ઇતિહાસ, ભૂગોળ કે વાચનની માફક હસ્તકામ ફરજિયાત હોય છે. તેનાથી ખીજા વિષયોનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ થાય છે અને તે તેઓ સહેલાઈથી યાદ રાખી શકે છે.

હાલમાં આપણે ત્યાં હસ્તકામની પ્રગતિ વધતી જાય છે તે બતાવી આપે છે કે તેને શિક્ષણનું એક જરૂરનું અંગ ગણવામાં આવે છે. હસ્તકામના ઘણા ફાયદા છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીના હાથના સ્નાયુ કેળવાય છે, એટલે તે કોઈપણ જાતનું કામ ઝડપથી સફાઈબંધ કરી શકે છે. સ્નાયુની તાલીમની અસર મગજ ઉપર થાય છે. હસ્તકામ અને મગજના વિકાસને ઘાટો સંબંધ છે. હાથની ક્રિયાથી મગજના પડેલા મંસ્કાર સચોટ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી જીવિની શક્તિ વિકાસ પામે છે. હાથના સ્નાયુની ક્રિયાથી મગજનાં તંતુસ્થાનમાં સુધારો થાય છે, અને તેથી વિચારશક્તિને વિકાસ થાય છે. આની ખાતરી માટે જે બાળકો કમવ્યક્તનાં કે મગજની ખામીવાળાં હોય છે તેમને કેળવવાની શાળાની પ્રવૃત્તિઓ જોવાની જરૂર છે. આવી શાળામાં લેખન, વાચન કે સંખ્યાજ્ઞાન આપવાને બદલે તેમની પાસે બાગકામ, ચિત્રકામ, જુદી જુદી જાતનું હસ્તકામ, મંગીત, રમત વગેરે શારીરિક ચપળતા વધે અને મગજને આરામ મળે તેવી ક્રિયાઓ કરાવવામાં આવે છે. થોડા સમયની આવી તાલીમ મળ્યા પછી તેમની મગજશક્તિ સુધરે છે અને ત્યારબાદ તેમને માધ્યમશુ શાળામાં અભ્યાસ કરવા મોકલવામાં આવે છે. વળી બાળકનામાં જે શારીરિક અને માનસિક ચપળતા હોય છે તેને લીધે તેને જુદી જુદી ક્રિયા કરવાનું ગમે છે, તેથી હસ્તકામ એ બાળકને એક રીતે જોતાં આરામ આપે છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી તેને તેમાં આનંદ મળે છે. આ ઉપરાંત તેનામાં ખંત, વ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, સ્વપ્રયાસ, ચોકસાઈ, આત્મવિશ્વાસ, જાતમહેનત, અવલોકન તથા તુલનાશક્તિ જેવા ઘણા ગુણો આવે છે. હસ્તકામથી તેની રચનાત્મકશક્તિનું પોષણ થાય છે અને તેનામાં સર્જનશક્તિ આવે છે. ફક્ત લખવામાં અને વાંચવામાં કાળ નિર્મન કરવા કરતાં તેને હાથનું કામ કરવાનું ગમે છે. અને તેથી કોઈપણ જાતનું મહેનતનું કામ કરવાનો તેને કંટાળો આવતો નથી. ખરી રીતે

હસ્તકામથી આપણી કેળવણીની એક મોટી ખામી દૂર થાય છે અને તેને લીધે વિદ્યાર્થીની શારીરિક, માનસિક અને હૃદયની શક્તિઓનો યોગ્ય વિદ્યાસ થાય છે અને તેથી નાગરિક તરીકે તે તેનું કર્તવ્ય વધારે સારી રીતે બજાવી શકે છે.

વાણીની અશુદ્ધિ

ખીજાં પ્રાણીઓ સાથે સરખાવતા મનુષ્યની ખાસીયત તેની ભાષા પરત્વે રૂપેષ્ટ જણાઈ આવે છે. પશુપક્ષીઓ તેમની જરૂરિયાતો અમુક વ્યવસ્થા થોડા અવાજથી દર્શાવે છે. તેઓ આહાર વિહાર ભય વગેરેની લાગણી બતાવવાને માટે અમુક પ્રકારનો ધ્વનિ ઉપજાવે છે, પણ રૂપેષ્ટ અને સુરેષ્ઠ વિચાર દર્શાવવાને માટે તે સાધન અપૂરું છે. મનુષ્યના વિચાર તથા લાગણી જેવા જુદા જુદા ભાવ તો તે વાણીદ્વારા રૂપેષ્ટ રીતે બહાર પ્રગટ કરી શકે છે. એક સમય એવો હોય કે મનુષ્ય એ પ્રાણીની માફક અરૂપેષ્ટ ધ્વનિથીજ તેનો મનોભાવ દર્શાવી શકતો હોય. કાળાંતરે દરાર ઉભા રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થતા તેના મગજની રચનામાં અનન્ય પ્રકારનો ફેરફાર થયો. તેમા ક્રમે ક્રમે વિકાસ થતા તે હવે અથલુક્ત ધ્વનિ વડે તેના મનના ઝીણા વિચારો બહાર જાહેર કરી શકે છે. આજ દુનિયામાં થતા બનાવના જે મંદકાર તેના મન ઉપર પડે છે તેમનું પૃથક્કરણ કરી તે એક સામાન્ય વિચાર ઉપજાવી શકે છે. ભાષામાં પ્રાણી, પદાર્થ તથા ભાવ કે ક્રિયાના જે જુદા જુદાં નામ છે તે તેના અનેક પ્રકારના અનુભવમાંથી તારવી શકેલા સામાન્ય વિચાર છે. આવા વિચારથી આપણે પોને ચિંતન કરી તેને આધારે અનુમાન કરીએ છીએ, તેમજ તે ખીજાને મટેલાઈથી દર્શાવી શકીએ છીએ. પ્રાણી અને પશુઓનો અનુભવશક્તિ વ્યક્તિગત પદાર્થ કે બનાવને લગતો હોવાથી તેઓ મનુષ્યની માફક વિચાર કે તર્ક કરી શકતા નથી. દાથી, કુરશ કે વાંદરાં જેવાં કેટલાક પ્રાણીઓમાં વિચારની ક્રિયા થતી હોય તેવાં કામ તેઓ કરતાં માત્રમ પડે છે; પણ ખરી રીતે તો તેઓ તેથી ક્રિયા એક ચંચળી માફક ટેવની સત્તાને આધારે કરે છે. તેમનામાં અણધાર્યાં નવીન સંજોગોમાં જુદી રીતે કામ કરવાની શક્તિ જણાતી નથી. આ કારણોને લીધે તેમની ભાષા થોડા અરૂપેષ્ટ સ્વભાવમાં સમાપ્ત થાય છે. જે વ્યક્તિને સૂક્ષ્મ વિચાર કે તીવ્ર જાણણી દર્શાવવાની જરૂર પડે છે તે તેને અનુરૂપ શબ્દોદ્ધાર રૂપેષ્ટ રીતે સમજાવી

મટે છે આની ગીતે વિચારને લીધે ભાષાનો વિકાસ થાય છે અને મંડકારી તેમજ યોગ્ય ભાષાથી વિચારની વૃદ્ધિ થાય છે માણસ (મન-વિચારક) ની આની વિગેરેને લીધે તેને મનુષ્યનુ અર્થસૂચક નામ આપવામાં આવ્યું છે મનુષ્યને શુદ્ધ અને મંડકારી વાણી તેના વિકાસ માટે ફેરવી બધી જરૂરની છે તે મદદરે વિચાર કરના જાણી આવે છે મહેંગ, મુગા, કે બોમડા માણસના જીવનનો વિચાર કરના બોમડાની શક્તિની આપણને ફેરવી બધી ઉપયોગી છે તે મહેંગ જાણી શકાય છે

જાણી એ આત્માના વિનમનુ અમુક માધન છે અમેરિકાની હેલન-કેલર નામની બાઈ જન્મથી બહેરી મુડી અને આધગી હતી જ્યારે તેના શિક્ષકે તેને જાનિવાચક નામનુ જ્ઞાન આપ્યું, ત્યારે તેને તે અદ્ભુત ગોધ લાગી હતી, કાણ કે ત્યાં મુડી નો આત્મા અજ્ઞાનરૂપી દીવાલો વચ્ચે કેઈ થએલો હોય એમ તે અનુભવતી હતી જ્યારે તેને પ્રાણી તથા પદાર્થના નામનુ જ્ઞાન થયું, ત્યારે તે તેની આત્મ ઈન્દ્રિય બીજને જાહેર કરી શકના લાગી અને તેથી તેના જ્ઞાનચતુ ખુલ્યા હોય એવો અનંદ આનંદ તેને થવા માગ્યો રંગી માણી વડે આપણે આપણા અજ્ઞાન વિચાર કે વાજાની બીજને પ્રદર્શિત કરી શકીએ ત્રીએ, અને તે વડેજ અન્યનો મનોભાવ જો છે તે પ્રદર્શ થઈ શકે તે આપણી ભાષા અપ્રપ્ત અને અપૂર્ણ હોય છે તો તેને લીધે આપણા મનના વિચાર કે લાગણી બીજને મનુષ્ય મનનતા નથી અને તેથી ફેરવી વાગે તો અર્થનો અનર્થ ઉપજે છે

તે પ્રમાણે શબ્દની છાપ પડે છે અને તેની સાથે તેના ઉચ્ચારનો સંબંધ મગજમાં જંધાય છે. બાળપણમાં તેના મગજમાં પડેલા આવા ઉચ્ચાર-ધીન્ન તે શુદ્ધ કે અશુદ્ધ ભાષા બોલી શકે છે; તેથી તેના કુટુંબમાં તેમજ સાળામાં બાળકને શુદ્ધ ભાષા બોલાતી સાંભળવાના જોડલા વધારે પ્રસંગ મળે તેવી ગોઠવણ કરવાની ઘણી જરૂર છે. આવી રીતે વાણીની શુદ્ધિ એ અમુક પ્રકારે યોગ્ય રીતે બોલવાની પડેલી ટેવ છે એ બાબત આગળની તાલીમ માટે ઘણી અગત્યની છે.

ગ્રામ્ય મુદ્યારણ

દક્ષિણના ખેતીવાડી મંડળ અને મુંબઈ હાસાકાના મરઘાં જતકાંના ઉછેરના મંડળની પુના બાને મળેલી મગામાં નીચે મુજબ તાલકાર ગવર્નર સરફેસ્ટિક સાઈકેસે ભાષણ કર્યું હતું:—

સંખ્યાબંધ શેઠો સા માટે ખેતીવાડી અને ઉદ્યોગ વચ્ચે તફાવત મૂકે છે તેની મને સન્ન પડતી નથી. ખેતીવાડી એ પણ ઉદ્યોગ છે. દિલમાં તો તે મોટામાં મોટો ઉદ્યોગ છે. ફક્ત દિલને દુનિયાની ખીણ માથ નીપ-જનજનારી પ્રવનઓમાં આગલી દરેકમાં સાવધા માટેન પણ આપણા લાભો બંધુઓ જેઓ માત્ર ખેતીવાડીનાં ઉદ્યોગ ઉપરન છૂબે છે તેઓની રિયલિટી બદલે કરવા માટે આપણે આ ઉદ્યોગને ખીણવવા આપણાથી બનતુ સપથું કરવું પડે છે. આ બંને સંસ્થાઓની બેગી મદદ વડે આપણે ખેતીવાડી અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા ઉદ્યોગોની પ્રગતિ કરીશું, એટલું જ નહિ પણ ગ્રામ્ય ઉન્નતિની દિશામાં પણ સાફ કામ બગાડી શકીશું. આ મગજન હાસાકામાં પગભર બને અને સપથે ફેલાય તે જોવા હું આવુર છું. આ હેતુ પારપાડવા માટે બહોળી લાકડ, દીવસોઈ, સંગીન ઉમલ અને મોટાસ બાળતના ખાસ જાનની જરૂર છે. આપણને જો કે ઘણીક જાજલેનું થોડું થોડું જ્ઞાન મેળવવાની ઉમલ છે, છતાં કાંઈ નહિ તે બોલામાં મોટી એક બાબત માટે આપણે પુરી માલીતી મગજની જોઈએ. આથી ગમડાંઓનો વિશ્વાસ મેળવી શકીશું.

મરઘાં જતકાંની ઉતરતી જાત

મગાકાના મરઘાં જતકાંના ઉછેરનું મંડળ ૧૯૨૬ થી દલાલીમાં આવ્યું છે અને ત્યારથી તે અલ્પાંશુલીમાં તે સંખ્યા અને રીકસિય-

તામા ચાલુ ગયું છે તેની ચળવળોમા હવે એ- વાર્ષિક પ્રદર્શન, એક નાનું ચોપાનીયુ, એક પુસ્તકાનય અને એ- વાચનાનય મહાઈ જાય છે જો કે તે મડગ હજી નાનું છે, જતા તે ઇનાડાની એક ખાસ જગતિ આત પુરી પાડે છે પન્દેશથી હિંદની મુનાનને આવતા એક આમામીને સાધારણ હિંદી મગવા, ખતકા અને ઇડાની ઉત્તરતી જાત માટે અચગતી ઉપજે છે, જતા એક ગહઉલોગ તરીકે આ ધધાનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે તે શરૂ કરવાને માટે જોઈતી મુડી નાની છે અને તેના ફાયદાઓ અનેક છે ખમ્મમ કરીને મોટા શહેરોની નજીકમા આ ધધાની ઉન્નતિ કરવા માટે ધણી તને મજે તેમ છે, પણ મારી નીપજ માટે તે ચીજે ખપાનના ખજારો છે કે નહિ તે પણ એક અગત્યને સવાલ છે આમ્ય ઉન્નતિ માટે આ મનાન બહુ મોટો મમ્મ ધગવે છે અને પ્રથમ ખેતીગને તેની મહે નનના બદનામા નક્કો મારો હિંમો મજે છે - નહિ તે આપણે જોવું ધો છે

આજથી લગલગ ચોરીમ વગસ ઉપર આજ મનાનમા મુખર્ ઇનાડાના તે વેળાના ના મર્નર મર ન્યોર્ન ડનાઈ દલિણના ખેતીવાડી મળની ન્યાપના કરી હતી જેમ જણાનમા આવ્યું છે તેમ તમારી આ મડગીએ ચલતીપજતી જોઈ છે, પણ છેના થોડાં વરઓ થયા તેજે પ્રગતિ કરી શકી છે તે મતોર કાગ છે ખેડુતોના કુખ તરફ મારી મપૂર્ણ દીનસોજ છે ખેડુતના જગના આવાજ તેના જમીનના કુલકા ઉપર છે હિંદમા સૌથી વધારે અગત્યનું નામ ગામડાઓની સ્થિતિની સુધાગણાનું છે ઇવાકાની આમાદીમા ખેડુતો જોટયો કાગો આપી શકે છે તેથી જોડા કાગો મીનઉલોગ આપે છે આથી ખેતીવાડીમા ટાલ મુધારો થાય તો પ્રગતના મોટા ભાગને ફાયદો થાય તેમની સુખા રીમા સુધારો થનાની જરૂર છે ખેડુતોની સ્થિતિ અને ખેતીગડીની સુધાગણા માટે મિ કીટીંગ, ડા મેન, રાનમટાફુર મહસમુદ્ધ, મિ ડાનીટર અને મર્વન્ટસ જોફ ઇન્ડિઆ મોસાઉટિઓ જુદી જુદી દિશામા કરેના પ્રયામો આપણી ધ્યાન મહાજ નથી હજો લઈને જ્યારે ગાડાઓ ખેનગમા જાય છે સારે તે મુદ્દા દેખાન જોઈને કોણ ગાજ થતું નહિ હોય ? ખેડુતોને જો ખેતીના નવા નવા અખતગઓ બનાવવામા આવે તો તેઓ તે અખતરાઓ અમલમા મૂકી પોતાની સ્થિતિ સુધારે

વળી આ કામ કાઈ એટલા પુના અને તેની આમપામના સિત્તા માથે મમ્મ ધગવતું નથી પન્નમમા ગુગ નતુ ગામકુ આમ્ય પુનગ્યનાના ક્ષેમા મારી રીતે જાણીતું છે ખેનગામ નમ્મદીક દેગુર ગામમા ૧૨ કે ગાડાની સુધાગણામા મારો કાગો આવ્યો છે ત્યાં દન્ડિન આમો

વર્તતી હતી. રિમથ કહે છે કે તેમની કીર્તિની સુવાસ મહાસાગરો ઓળંગીને પશ્ચિમમાં દેહ ક્રાન્સ, પોર્ટુગલ અને હોલેન્ડ વટાવીને ઇંગ્લંડના પાટનગર સુધી પ્રસરી રહેલી હતી.

ઇ. સ. ૧૪૫૩માં ઇસ્તંબુલ તુર્ક લોકોના કબજામાં આવ્યું ત્યારથી યુરોપ અને એશિયા વચ્ચેના જમીનના માર્ગો લયમાં આવી પડ્યા હતા, તેથી દરિઆઈ માર્ગોની શોધ થઈ ચૂકી હતી. ઇ. સ. ૧૪૯૮માં વાસ્કોડીગામાએ જળમાર્ગની શોધ કરી ત્યારથી પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશોના દરિઆઈ વેપાર વધવા લાગ્યો હતો. પોર્ટુગીઝ લોકો વહાણવટાંમાં સર્વોત્તમ કુશળતા ધરાવતા હોવાથી પૂર્વ તરફના દરીઆમાં તેમની સત્તા અન્નેડ ગણાતી અને હિંદના પૂર્વ કિનારે કાલીકટ, ગોવા, સુરત વગેરે સ્થળોએ તેમણે કોડીઓ નાખી હતી. વાસ્કોડી ગામાના રાખડોમાં કહીએ તો પોર્ટુગીઝોનું આગમન ધર્મપ્રચાર અને તેજનાના અર્થે હતું. યુરોપની પ્રજા તેજનાનો ઉપયોગ કરતાં શીખી ત્યારથી તેજનાના ભાવોમાં તેજ આવી હતી.

અંગ્રેજ પ્રજામાંથી સૌથી પહેલાં હિંદમાં આવનાર-ઇ. સ. ૧૫૭૯ માં ટોમસ ટ્રીવન્સ નામનો માણસ હતો. ગોવામાં રહીને હિંદના વૈભવ વિશે તે ઇંગ્લંડમાં પત્રો લખતો હતો, તેથી આકર્ષાઈને ઇ. સ. ૧૫૮૩ માં ન્યુયરી, શ્રીય, લીડઝ અને રોટરી નામના વેપારીઓનું મંડળ જમીન માર્ગે ઇંગ્લંડથી હિંદ આવવા નીકળ્યું. રસ્તાઓની લયકર મુશ્કેલીઓ વટાવીને આ મંડળના બે માણસો રાઈ શ્રીય અને વિલિઅમ લીડઝ ઇ. સ. ૧૫૮૫માં ક્વેલપુર સિક્કીના દરબારગઢમાં શહેનશાહ અકબરની મુલાકાતે આવ્યા. ઇંગ્લંડના મહારાણી એલીઝાબેથનો તેમને ઓળખાણનો પત્ર આપ્યો હતો. બાદશાહે તેમનો સારો સત્કાર કર્યો.

ઇ. સ. ૧૫૯૧માં ન્યુયરી ઇંગ્લંડ પાછો ફર્યો. હિંદની સમૃદ્ધિના અને શ્રીય તથા ન્યુયરી પ્રત્યે બતાવાવેલા આદરમાનનાં વર્ણનોથી પ્રેરાઈને ઇ. સ. ૧૫૯૯ની સાલમાં લંડનના મહાજને નગરશેઠના પ્રમુખપણુ નીચે એક સભા ભરી અને ૩૦,૦૦૦ પાઉન્ડની શાપણુ એકઠી કરી એક વેપારી મંડળની સ્થાપના કરી તથા મહારાણી એલીઝાબેથને રાજ પરવાનો આપવા વિનંતિ કરી. દરમિયાન વહંદાઓએ મસાલાના ભાવો બમણા કરી દીધા તથા અંગ્રેજોનાં વહાણો ખરીદી લીધાં. આથી એક વર્ષ સુધી પુખ્ત વિચાર કર્યો બાદ ઇ. સ. ૧૬૦૦ના ડિસેમ્બરની ૩૧ મી તારીખે મહારાણી એલીઝાબેથે પોતાના દેશની આખર ખાતર અને પ્રજાની હોસત

માટે કંપેનિના આ ગળપરવાના ઉપર સહી કરી અને જોન મિલનહોલ નામના માણસને અંગ્રેજ એલચી તરીકે હિંદ મોકલવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૦૫ના ઓગસ્ટ માસમાં મિલનહોલે અકબરશાહના દરબારની મુલાકાતનું માન તથા હિંદમાં અંગ્રેજોને વેપાર કરવાની પરવાનગી મેળવ્યાં.

ઇ. સ. ૧૬૦૮માં ઈંગ્લંડનું પહેલું વહાણ હિંદના કિનારે આવ્યું અને વિલિયમ હોક્લીન્સ સુરતના બંદરે હેનરી આગ્રામાં જહાગીર બાદશાહને મળ્યો. દારૂ પીવાના નિકટ પરિચયના અનેક પ્રસંગોને પરિણામે, પોર્ટુગીઝ લોકોના સખન વિરોધ છતાં, જહાગીર બાદશાહે અંગ્રેજોને ઇ. સ. ૧૬૦૮માં સુરતમાં કોડી નાખવાની પરવાનગી આપી. પોર્ટુગીઝોએ આ સામે પુષ્કળ વિરોધ દર્શાવ્યો અને અંગ્રેજોના વહાણો સુરત આવવા ન દેવાની મોકલણ કરવા માંડી. દરીયા ઉપર તેમની સત્તા સીધી વધારે હતી.

ઇ. સ. ૧૬૧૧માં સર હેનરી મિલનહોલની દેખરેખ નીચે ખંભાતથી સુરત આવતા અંગ્રેજોના વહાણોને પોર્ટુગીઝોએ ખુદાળી આગળ અટકાવ્યાં, પણ અંગ્રેજ ક્રાઇન બેરેટ પોર્ટુગીઝોને હરાવ્યા અને ઇ. સ. ૧૬૧૨ની માસમાં તાપી નદીના કિનારા પર પોર્ટુગીઝ લોકોની કોડીની બરાબર પડોશમાં અંગ્રેજોએ પોતાની કોડી નાખી. પોર્ટુગીઝોના મકાનના હાલમાં મિશન હાઈસ્કૂલ બેસે છે અને અંગ્રેજોના મકાનમાં લો. બો. ની ઓફિસ રાખવામાં આવી છે. નજીકમાં આર્મીનીઅનોની કોડી અને મોગલ સરદારોના મકાનો આવેલા હતા.

ઇ. સ. ૧૬૦૯માં ઈંગ્લંડના રાજા જેમ્સે કંપેનિને નવો પટ્ટો આપ્યો અને ઇ. સ. ૧૬૧૫માં શાહીપત્ર આપી સર ટોમસ રોને જહાગીરના દરબારમાં મોકલ્યો. તે બાદશાહને અગ્રબેર મુકામે મળ્યો. હિંદના બાદશાહે અમદાવાદના ભદ્રના કિલ્લામાંથી જેમ્સે ગળતે આપવા બે શાહીપત્રો રોને આપ્યા. અંગ્રેજોએ પસંદ કરેલું સુરત ખાનેનું મકાન વિશાળ હોતી અને ફળીવાળું પુરાણુ ઘાટનું પથરનું બાંધેલું બે માળનું હતું. તેનું વાર્ષિક ભાડું ૬૦ પાઉન્ડ આપવામાં આવતું હતું. નીચેના ભાગમાં વખાસે અને ઓફિસ રાખવામાં આવી હતી. ઉપરના માળમાં કારકુનોના નિવાસ માટે, પ્રાર્થના માટે અને પ્રમુખ સાહેબના નિવાસ માટે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. વ્યવસ્થા માટેનું નિયમન ઘણું કડક હતું. મંડળનો કોઈપણ માણસ બહાર ભટકતો જણાય તો તેનો રૂ. ૪૦ દંડ કરવામાં આવતો. કોઈપણ માણસ અથવા દેશી લોકોની સાથે અસબ્ય વાણી બોલતો જણાય તો તેને આખો દિવસ દરવાજા આગળ લોખંડના સળીઆવાળા ચોરડામાં પૂરવામાં આવતો અને આખી રાત થાંભલા સાથે બાંધી રાખવામાં આવતો. કંપ-

નિના નોકરો ધાર્મિક અને પવિત્ર જીવન ગુજારી અંગ્રેજ પ્રજાની આબરુ વધારે અને તેમના ધર્મને આકર્ષક બનાવે એ તરફ ધ્યાન આપવાની પ્રમુખ માદ્યમની મુખ્ય દગ્ગ મણાતી.

પ્રમુખ માદ્યમ અમદાવાદ, આગ્રા, અજમેર અને યુગાનપુરની સાળા-જોના ઉપરી હતા. નનને વરમ દહાડે ૫૦૦ પાઉન્ડ અને કારકુનોને ૧૦ પાઉન્ડ પગાર તરફ મળતા. કંપનિના મંડળમાં એક પ્રમુખ, તેમનું મનાડકાર નહતું, વેપારી લેડો, પાદરી સાહેબ, ડ્રાક્ટર માદ્યમ અને કારકુનોનો સમાવેશ થતો હતો. દીવાળી જેવા દિવસે કારકુનોને સુરતના વેપારીઓ નહીં મુદત ભેટ મળતી હતી. પાદરી માદ્યમને વાર્ષિક ૧૦૦ પાઉન્ડના પગાર ઉપરાંત મંજુ તથા લગ્ન જેવા પ્રંગોએ ફી મળતી હતી. ડ્રાક્ટર માદ્યમને શ્રીનંત હિંદીઓ પામેથી વિગ્રિટ ફી અને દરદીઓની મારવાનું સાઃ મહનનાં મળતું હતું. આ પ્રમાણે પગાર તરીકે બૂજ રકમ મળતી હતી, હતા તે વખતની સોધવારી અને ખીજ ખાનગી આવકનો ઉમેશ હાથથી કંપનિના માણુઓનું જીવન ગરીબ મણાતું ન હતું. પ્રો. ગેલીન્મન કહ્યું છે કે કંપનિના નોકરો ખાનગી વેપાર પણ કરતા હતા. સુનના ગેલીઓ તેમને રૂપ દેખના વ્યાજે નાણું ધીંગા હતા. વિલાયતથી આવેલા વહાણો પાછા બન્ય તે દરમિયાન હિંદના કિનારા પરનાં નદીએ તથા ખીનમાં માત્ર લઈ જવા લાવવાનું કામ તેઓ કરતા હતાં અને કપ્તાનોને મમજીવીને કંપનિના નોકરો આ વહાણો મારફત તેમના ખાનગી વેપાર કરી લેતા હતા. વહાણો સહીમલામત પાછા આવે તો ૧૦૦ દરદી તેમને નફો થતો હતો.

અંગ્રેજ કંપનિના તે વખતના ડ્રાક્ટર કાયર સાદ્યમ જણાવે છે કે દોરીના લેડો આખો દિવસ કામમાં રોકાયેલા રહેતા હતા. મવારમાં હોદી હાજરી બાદ પ્રાર્થના થતી. દસથી બે વાગ્યા સુધી અને બપોરે ચારથી ટ્રે ગત સુધી વાણીઆઓની આવ જ થતી હતી. વખારોમાં માત્ર ભરાતો અને ફલવાતો. આખો દિવસ ધમાલ ચાલ્યા કરતી. દરેક સફર ચારથી પાંચ વહાણો આવતા અને જતા. સુરતથી મુંબઈ સુધી દોડીઓમાં માત્ર લઈ જવાતો અને મુંબઈથી કંપનિના મોટા વહાણોમાં માત્ર ભરવામાં આવતો. મોટામાં મોટા વહાણો ૩૦૦ ટનના આવતા. હિંદુસ્તાનથી તેજના, રૂ, ગણી, હીરા માણેક વિવાચન ચટના અને ત્યાથી રમકડાં, કાપડ, ધાતુઓ વગેરે આવતા.

તહેવારોના દિવસોએ કંપનિના માણુઓ આનંદ પર્વટો ઉપર નીકળી

પડતા. બહાર જતી વખત તેમનો ભલકો ઝોર પ્રકારનો જણાતો. સવા-
રીના આગળના ભાગમાં બે નિશાન વાળાઓ શણગારેલા ધોડાઓ પર
નીકળતા. તેમની પછી પ્રમુખ સાહેબ પાલખીમાં બેસીને નીકળતા. પાલ-
ખીની આસપાસ બંદુકધારી નોકરો ચાલતા. પ્રમુખ સાહેબની પછવાડે
બગદગાડીમાં મલાહકાર મંડળના સભાસદો અને છેવટે ધોડાઓ પર બેસીને
કારકુનો નીકળતા. વિવિધ પ્રકારનાં બોજનો ચોકખી ચાંદીનાં વાસણોમાં
પીરસાતાં, ઓરિંગટન જણાવે છે કે આ વખતે સુરતમાં ચાનું પીણું લોકપ્રિય
થવા લાગ્યું હતું અને કોફી પીવાની શરૂઆત થતી હતી.

ઉપર મુજબ અંગ્રેજ કંપનીના નોકરોનું નિયંત્રણ એકંદરે આનંદ-
મય જણાતું હતું છતાં વિજ્ઞાનથી વહાણો પાછા આવે ત્યાં સુધીના લાખા
ગાળાના નવગરાના વખતમાં ઠંડી મેસમને લીધે વતનથી દૂર પડેલા કંપ-
નીના નોકરોને એકાંત જીવન કંટાળારૂપ જણાતું અને મરિણોએ સખત
નિયમન હોવા છતાં તેમનામાં દારૂની બદી, કંકાર કહ્યા અને જુગારનો
તંદ આવે જતાં અને પ્રતિદૂળ હવાપાણીવાળા પ્રદેશમાં આહારવિહારમાં
અનિયમિત ચર્ચ જવાથી નોકરોનું મરણ પ્રમાણ પણ વધી જતું હતું.

ખ. સ. ૧૬૬૪ માં શિવાજી મહારાજે સુરત લૂટ્યું. ઇ. સ. ૧૬૭૨
માં તેઓએ ફરીવાર સુરતની અનિયંત્રિત લૂટ ચલાવી. નાણાંથી ઉભરાતું
નાણાવટ ખાલી થઈ ગયું. સુસજ્જમાન મુખો દિલ્હીમાં ભરાઈ ગયો અને
વેપારીઓનું પુષ્કળ ધન હરાઈ ગયું. આ બન્ને પ્રસંગોએ અંગ્રેજોએ પોતાની
કોફીનું રક્ષણ કર્યું હતું. આ પ્રસંગ બાદ સુરતની પડતીના ગણેશ મંડાયા.

અંગ્રેજોને સુરત પ્રતિદૂળ જણાતું હતું. ઇ. સ. ૧૬૬૯ માં મુંબઈનું
બંદર પોર્ટુગલના રાજ પામેથી ઇંગ્લંડના ગવર્નને પહેરામણીમાં મળ્યું હતું.
મુંબઈનું બંદર કુદરતી રચનામાં સુરતના બંદર કરતાં વધારે અતુદ્ગત હતું.
જગત્ત એન્જલે તેને જોઈનેજ તેની ભાવી મહત્તાનાં સ્વપ્નાં સેવ્યાં હતાં.
અંગ્રેજ કંપનિએ ઇંગ્લંડના રાજ પામેથી વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦ ના નામના
કિરાયાથી મુંબઈને ભાડે રાખ્યું અને સુરતના પ્રમુખ મર જોન આઈલેને
કંપનિની કોફી સુરતથી મુંબઈ લઈ જવાનો હુકમ આપ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૮૭ માં મુંબઈ વેપારનું મથક બન્યું અને સુરતની તટો-
જલાલી ઘટવા લાગી. હાલમાં પોર્ટુગીઝ અને અંગ્રેજ કોફીઓના મથાનો
હર્ણ રિયલિમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તદ્દીના ઓવારા પર આ રથજે અભારે
શિરની દેવળ, પાનાડીયા હનુમાન અને પારગી અગીઆરી આવેલાં છે

અને ત્રણ જુદા જુદા ધર્મના દેવતાઓ આ પુરાણ કાળના ઐતિહાસિક
સ્થાનનું અભારે પણ બધું રક્ષણ કરતા હોય એમ જણાય છે. પોર્ટુગીઝના
દેવળમાં આર્યસમાજ મંદિર આવેલું છે. નાનપુરામાં આવેલી પોષ
ઓદિસ અસલ ડચ લોકોની કોડી હતી. આઠવા લાઈન્સની પોલીસ
ચોટી આગળ ફ્રેન્ચ લોકોની કોડી આવેલી હતી. જહાંગીર બાદશાહે
મુસાફર લોકોને માટે બાધેલા હાલના મ્યુનિસિપાલિટીના મકાનની પાછળના
ભાગમાં આર્મીનીઓની કોડી અને દેવળ છૂં રિયલિમાં નજરે પડે છે.
એજ લતામાં મુમતનાન સરદારોના પુરાણી બાંધણીનાં જુનાં મકાન અભારે
પણ જોઈ શકાય છે. કતાર ગામના રસ્તે આર્મીનીઓ અને અંગ્રેજ
લોકોના કબરસ્થાન વગેરે પુરાણ કાળના સમારકો ત્રણસો વર્ષ પૂર્વની મુરતની
બહોળસાક્ષીનો ખ્યાલ આપે છે.

મનમુખરામ મહિશાંકર દલવેદી
સિનિઅર આસી૦ ૩૦ એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર, મુરત.

નર્મદ શતાબ્દ

સાધારણ રીતે મહાપુરુષોની અવસાન તિથિ ઉજવવાનો ક્રમ ચાલ્યો
આવ્યો છે. હવન તો અકસ્માત છે અને મરણજ પ્રકૃતિ છે એમ માનીને
તો મરણતિથિઓ નહિ ઉજવાતી હોય ? કદાચ એમ પણ હોય કે મહા-
પુરુષોનાં મરણ પછી તેમની જે કદર ચાય છે તે તેમનાં હવન દરમિયાન
થતી નથી. પણ આજે આપણે જે મહાપુરુષની જન્મતિથિના શતાબ્દ
જાન્યંતી ઉજવવા એકદા મળ્યા છીએ. તેની થોડીધણી કદર તો તેના
હવન દરમિયાન પણ થઈ હતી. અને સમસ્ત ગુજરાતમાં ગામે ગામ
આજે ઉજવાઈ રહેલા ઉત્સવો તેના મરણ પછી તેની કેવી કદર થઈ છે
તે બનાવીજ આપે છે.

વિશ્વવિખ્યાત નાટકકાર અને કવિ શેક્સપીઅર એક સ્થલે લખે છે કે:-

The evil that men do lives after them;

The good is oft interred with their bones;

કવિ નર્મદની જન્મતિથિના શતાબ્દ ઉત્સવ નિમિત્તે પ્રે રા. ટ્રે કોલેજના
વિદ્યાર્થીઓ સમગ્ર આપેલા લાખજનો સાર.

મનુષ્યો જે ખોટાં કામ કરે છે તે તેમના મરણ પછી યાદ કરવામાં આવે છે, પણ જે કંઈ સુકૃત કર્યું હોય છે તે મરણની સાથે ભૂલી જવામાં આવે છે. પણ આજે આપણે કવિ નર્મદના મંબંધમાં આથી ઉલટું અનુભવીએ છીએ. કવિની નબળાઈએ ભૂલાર્થ ગર્ભ છે. “વીરસત્યને રસિક ટેડીપણું” અત્યારે પણ આપણે મંભારીએ છીએ.

સમસ્ત મુંબઈ નગરીને ડોલાવનાર મહાપુરુષોમાં નર્મદની ગણના થઈ છે. તેના જીવનકાળમાં કવિ નર્મદે મુંબઈ નગરીને પોતાની રસિક જ્વાનીથી ગાંડી કરી ડોલાવી દીધી હતી. આજે શતાબ્દ ઉત્સવ પ્રમંભે પણ મુંબઈનાજ સાહિત્યરસિકો પ્રથમ ડોલી ઉઠ્યા છે. આના પડઘા આજે આખાએ ગુજરાતમાં પડશે. આજે ગુજરાતના ગામેગામ નર્મદ શતાબ્દ ઉજવશે— નર્મદ વાતાવરણ ઉભું કરાશે અને ગુજરાતના સાહિત્ય રસિક નગરજનો નર્મદ ઝણુ યથાશક્તિ ભરીને ઝણમુક્ત થશે. આ ઝણમુક્તિના કાળમાં આપણે પણ આપણો યથાશક્તિ ફાળો આપીએ.

કવિએ સ્વહસ્તે લખેલી આત્મકથાને આધાર લઈને સ્વ. નવલગમ-ભાઈએ નર્મદના જીવનપ્રસંગો એટલી તો ઝીણવટથી આલેખ્યા છે કે તેમાં ઉમેરો કરવા જેવું કંઈ રહેતુંજ નથી. મહા પુરુષોના જીવનચારત્રો આલેખવાની પ્રથા ચાલી આવી છે. મહાપુરુષોનાં નામ અમર કરવાનીજ ઇચ્છા આવાં આલેખનો પાછળ હોતી નથી, અને જો કદાચ હોય તો તે અમુક હદ સુધીનીજ હોય છે. મહાપુરુષોનાં નામ જીવનપ્રસંગોની નોંધથીજ અમર થતાં નથી એ સર્વ કોઈ સમજી માણુ સમજેજ છે. નામ અમર કરવાની આશાએ કરેલી કૃતિઓ કાળજળ આમળ ટપી રાકતી નથી. “કીર્તિ કેગ દોટડાં પાડ્યાં નવ પડત” આ ઉક્તિ પણ મર્યાદિત અર્થમાંજ મમજવાની છે. કાળ કીર્તિને પણ શું નથી લુપ્તાવનો ? મનુષ્યોનું અસ્તિત્વ તો લાખો વર્ષ પુરાતન છે પણ હજારો વર્ષ પૂર્વેની મેંધો પણ આપણી પામે નથી ! અને જે છે તે પણ કેટલી અધુરી ! અનેક મહાપુરુષોની કીર્તિ પોતાના સમયે પણ પ્રકાશથી પ્રકાશી કાળક્રમે ઝાંખી નથી પડતી ? જો આમ હોય તો પછી આવાં જીવનચરિત્રોનું પ્રયોજન શું ? લોગદેરો લખે છે તેમ મહાપુરુષોનાં જીવન-ચરિત્રો મુસ્કેલીઓની સામે ટક્કર ઝીલી આપણને મદદતા મેળવવા પ્રેરે છે. આ પ્રેરક બળ અનેક જનની પ્રવૃત્તિઓ કરાવે છે અને આ પ્રવૃત્તિ જન-સમુદાયને લાલકારી નીવડે છે. મહાપુરુષોના જીવન સર્વ દિશામાં મહા અને સર્વત્ર વિજયી હોતાં નથી. તેઓ પણ મનુષ્યોજ છે અને તેટલા અંશે તેઓ પણ મનુષ્યોની નબળાઈઓથી પરિગ્રસ્ત હોય છે. માત્ર નબળાઈ

ઝાજ ખડાર લાવ્યાથી ઉપર દેહેલો દર્શાતડપ બનવાનો આદર્શ સાધી શકાનો નથી, એટલા માટેજ મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રો લખનાર બધા પ્રયત્નોને મરખી મહતા આપતા નથી. મૂળ આશયને પુષ્ટિ આપનાર પ્રગંઝો ઉપર લાગ મુકવામા આવે છે ત્યારે નુટીએને ગોણુ બનાવી દેવામાં આવે છે. અત્યંતી માથે આને વિરોધ તો ખરો પણ જનહિનાર્યે એ વિરોધ ક્ષમ્ય બને છે. આજે નર્મદની જ્યંતી વખતે પણ આપણને તેમજ કરવું ઘટે છે.

અસ્તિત્વે યથાર્થ નમજવા તેનો જમાનો પણ યથાર્થ સમજવોજ જોઈએ નર્મદની જીવનચર્યા સમજવા નર્મદનો જમાનો પણ જોજાખવો જોઈએ. નર્મદની જન્મતારા એટલે ઇ. સ. ૧૮૭૩નો સમય. વ્યવહારનાં આધુનિક નાજનો યજનો જમાનો. જેમ વ્યવહારમાં તેમ દેગવણીના ક્ષેત્રમાં પણ માધનનો અભાવ ને સમયે ન હતી લાચનમાળાઓ કે ન હતી સુવ્યવસ્થિત નિગાળો. મમાજ પણ જંતરમંતર અને જૂતપ્રેતના વિચારોથી ઘરા અને રોજવોથી જમાએલો હતો. કાંતિકાર બગવાનીએ પહેલાં પા નેકા અરુડ કાં નર્મદનો જન્મ થયો હતો.

નનુતનો મજાર પામેલા, પ્રતિષ્ઠિત, ઉચ્ચગી ને મતોપી પિતા લાચનકને ઘેર સંસ્કૃત કળાઓની જાણકાર, પુનપાઠમા ગ્રહા ગ્રખનાર અને રચાગકિત દાન કરનાર માતા નવદુર્ગાની કુખે કવિનો જન્મ થયો હતો. કવિ નાનપણમા શરમાળ અને ચીડીઆ હતા પણ કવિનો બાંધો સુદૃઢ હતો. ગુજરાતી અભ્યાસ પૂરો કરી, અંગ્રેજી શાળામાં પરીક્ષા પસાર કરી કવિ કોલેજમા દાખલ થઈ શક્યા હતા. રૂઢિચઢંનના ભોગ થએલા કવિને અભ્યાસ છોડી, મુખત આવી ઘરમંસાર માંડવો પડેલો. કવિથી ન અભ્યાસ થઈ શક્યો કે ઘરસંભાર ભોગવાયો. આ નમય કવિના જીવનની મરતીનો સમય હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં ઘરભંગ થતાં કવિ “ વિદ્યાન બની પ્રસિદ્ધિ મેળવવા ” મુખર્ષી પાછા ગયા. ઇ. સ. ૧૮૫૫ માં રિયર સિલે કવિતા લખવાનો આરંભ કર્યો. ધીરાના પરોથી પ્રેરિત “ પરશ્વત્ત જનકનારે રમણની લાઈ દરઘડી ” લખાયું. પણ અભ્યાસની ઉણપ લાગતાજ કવિ બનવાની યોગ્યતા માધન સંરક્ષન અને કાવ્યસામ્રાજનો અભ્યાસ આદર્યો. આ અભ્યાસમાં પડેલી અડચણોને લીધે પિંગળપ્રવેશ, રસપ્રવેશ, અવંકાર પ્રવેશ ઉદ્ભવ્યા.

ઇ. સ. ૧૮૫૮ ના વર્ષે કવિએ એક એવું પગલું ભર્યું કે જેથી પોને કારકાની અરોર બંધિ કરી મકે. પણ શ્રારધ નરકના આ પરાપાતથી

જાણે રીસાઈ હોય તેમ શ્રીદેવીએ કવિને તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં ખૂબ રંગ-
ડયા. કવિએ “ કલમના સામુ જોઈ આખમાં ઝળઝળાયાં સાથે અરજ
કરી કે હવે હું તારે ખોળે છું. ” કવિની આ ઉચ્ચ મનોવૃત્તિ આદરને પાત્ર
છે. નોકરીની લાલચે કોલેજ છોડ્યા પછી હાઇસ્કૂલમાં નામ નોંધાવી
રાખનાર, કલમ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી, નોકરીનો ત્યાગ કરે છે ! શારદા પ્રસન્ન
થાય છે. કલમી તેને વશ વર્તે છે, પણ તે છિદ્રો શોધતીજ. અંતે એક
છિદ્ર મળતાં જાણે પૂર્વની અવગણના સંભારી સંતાપતી હોય તેમ કવિથી
વિમુખ રહે છે. અંતે વિગ્નય મેળવી ઉચ્ચ ભાવનાથી કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું
પાલન પણ કવિને કરવા દેતી નથી. ટેક મૂકી ગોકળદાસ તેજપાળના
ધર્મોદા ખાતાના સેક્રેટરીની નોકરી કવિને લેવી પડે છે. આ વાત કવિને
મરણ પર્યંત ખૂબ સાહે છે. આ બનાવ પછી કવિના જીવનમાંથી આનંદ
જતો રહેા હોય તેમ લાગે છે.

ઉપર કહેલા ગ્રંથો ઉપરાંત નર્મદકવિનાના પ્રકાશનથી કવિની કીર્તિમાં
આ સમયે ખૂબ વધારો થાય છે. ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં કવીશ્વર દલપતરામ
અને કવિ નર્મદનો મેળાપ થયો. બંનેએ પોતપોતાની કૃતિઓ ગાઈ સંલ-
ગાવી. સાહિત્યરસિકોમાં બે પક્ષ પડ્યા અને પોતાનો મત ખરો છે એમ
સ્થાપવા અનેક ચર્ચાઓ ઉદભવી. આનું એક માર્ફુ અને એક સાઈ પરિણામ
આવ્યું. બંને કવિઓનાં મન સદાને માટે ઉંચાં થયાં; પણ સાહિત્યક્ષેત્રમાં
મંથન ખૂબ થયું. બંને પ્રતિસ્પર્ધાઓ એક બીજા ઉપર કટાક્ષ કરવા લાગ્યા.
કવીશ્વર દલપતરામને “ ગરબીલટ ” નું ઉપનામ મળ્યું ત્યારે દલપતરામે
“ દુરાચારી વ્યભિચારી જો વિચારી ” એ ગરબી ગાઈ. નર્મદે પુસ્તકમાં
પોતાની છબી મૂકી તો દલપતે

“ શું જોશે તનની છબી એમાં નથી નવાઈ,
નીર્જો મુજ મનની છબી લલા પરીક્ષક ભાઈ,”

એ કહેા પોતાના ગ્રંથમાં છબીની જગ્યાએ મૂક્યો.

આજ અરસામાં એટલે ૧૮૬૨ થી ૬૬ સુધીના ગાળામાં કવિએ
જુદાજુદા બાનીનું રક્તિમણી દરણુ, પંડિત શૈલીનું ઋતુવર્ણન, નવીન શૈલીનું
પ્રવાસવર્ણન, સામળની શૈલીનું અનુકરણ કરતી વચ્ચેશંગ ચાંદબાની વાર્તા,
નાયિકા વિંધાય પ્રવેશ, લખી બહાર પાડ્યાં. આ તેમજ ગ્રંથરૂપે બહાર
પડેલા નર્મગત્રના પ્રકાશનથી કવિની કીર્તિમાં ખૂબ વધારો થયો.

આ સમયે કવિએ કોશની આવશ્યકતા ઉપર પોતાનું લક્ષ દોડાવ્યું.

લાંબા સમયના ધીર ઉદ્યોગને પરિણામે લારે આર્થિક મુઝવણીમાં કવિ પોતાનો કોશ બહાર પાડી શક્યા. એમનાજ શબ્દોમાં કહીએ તો “પ્રવૃત્તિ વાળી સ્થિતિમાં તથા આશ્રય વગરની સ્થિતિમાં આ કોશ લખાયો અને છપાયો છે.” “ધર્મવિચાર” એ આ સમય પછીનો કવિનો મોટો ગ્રંથ છે. આમાં કવિએ સુધારાના પ્રિયારોનું “ઉચ્છેદકપણું છોડી સંરક્ષણપણું સ્વીકાર્યું છે.” આ પછી ઉદરનિર્વાહાર્યે લખેલાં નાટકો કવિની જીવનમાં વધારો કરે તેવા નથી.

ઇ. સ. ૧૮૮૬ ના ફેબ્રુઆરિની ૨૫ ને ગુરુવારે આ દુઃખરૂપ સંસારનો કવિએ ત્યાગ કર્યો.

હવે કવિનામાં નવીન માર્ગદર્શક, સાચા દેશભક્ત, પ્રખર સુધારક, અને ધીર નર તરફ ખીણ દૃષ્ટિએ નેષ્ટિએ. કવિની સાહિત્યસેવા અનેક દેશી હની પણ કવિ મુખ્યત્વે કવિજ હતા. તેમની કવિતાની કદર કરતાં એટલુજ કહેવું બસ છે કે તેમની કવિના અનિયમિત જુરસાના ઉભરાવાળી અને પોતાના તાનમાં મસ્ત હતી. કવીશ્વર દલપતરામની પેઠે “સજન સાંભળાવતેર ધીર ધીરે સુધારાનો સાર” ની તરફેણમાં કવિ નથી, પણ એ તો “યાહોમ કરીને પડો ફતેહ છે આગે” એવોજ ઉપદેશ કરે છે. બહેન પાસે પણ વિના સંકોચે વાંચી શકાય એ દલપતની કસોટીએ નર્મદની કેટલીએ કવિતા કચીર કરે છે. સુધારાના આવેશમાં, વિધવા દુઃખના ચિતારમાં, ને કુમુદચંદ્રના પ્રેમપત્રોમાં કવિની કવિતા તેની સ્વાભાવિક રસિકતામાંથી આડી વહી, અધમ માર્ગે વહેવા માંડે છે. “કાવ્યોમાં અનીતિનું વર્ણન પણ કોઈ કોઈ વાર જરૂરનું છે, પણ તે અનીતિ કેવી દયાપાત્ર કે તિરસ્કાર પાત્ર છે તે બતાવવા અને તેટલા મારે તે સર્વથા લાગ્ય છે એમ સમર્થન કરવા પુરતુંજ, પણ ત્યાં અનીતિની મજા બતાવવાનો યત્ન હોય અને તેથી આત્માને હાનિ થતી નથી એવું સૂચન હોય ત્યાં હૃદયને ઉત્લાસ નથી અને તેથી કાવ્યમાં રસ ઉત્પન્ન ન થતા આનંદ પણ નથી.”

“બાળક વાંચે તો તેની શુદ્ધિમાં ખીચાડ થાય,

“ જુવાન વાંચે તો તે જરૂર વહી જાય છે;

૪૬ જન વાંચે તો તેને લાગે વિષ જેવી,

ધુ ધુ કહી જે કવિતા ઉપર શું કાય છે;

ભગનીઓ સાંભળતાં લાઘવી લણાય નહિ,

લાજવાળા માણસો તો વાંચતાં લગાય છે;

કેણુ એવી કવિતાને કહેશે જે કવિના છે, ।

કવિતા તો સૌને સુખકારક ગણાય છે. ”

કવિ દલપતની આ લીટીઓમાં એ બંને કવિઓનો સંબંધ વિચારતાં, કવિ નર્મદની કવિતા ઉપર વ્યંગ હોય એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી. કવિની ખીછ કેટલીક કવિતામાં પ્રેમમત વાણીને બદલે વિષયાંધનો ભુરસોજ નેવામાં આવે છે. “ માયાનું પૂર્ણચિત્ર તે ઉત્તમ કવિતા ” એમ કહી સ્વર્ગસ્થ નવલરામ નર્મદના લખાણમાં ઉચી જાતની કવિતા છે એમ કહે છે. ગુજરાતના પ્રથમ વર્ગના કવિઓને ઉતારી પાડી નર્મદની કવિતાને ઘણું ઉચ્ચ સ્થાન આપે છે. નરસિંહમાં ખીજ વર્ગનો શ્રંગાર છે એમ કહી પતાવે છે. દયારામે ઉઘાડે છેગે “અધીરાપરકીયા”નું વર્ણન કર્યું છે, શામળને નવલકથાકાર કહી, નર્મનીતિ બોધના ઉગ્રણુ આગળ એનો નીતિ-બોધ ઠણુભર ઉભો રહેવા લાયક નથી એમ કહે છે પણ આ મત અત્યારે મર્દ થાય છે ? પાછળથી એમણે પોતે પણ આ મત બદલ્યો હતો ! કવિની કવિતા ઉપર અભ્યાસીઓએ સખન ટીકા કરી છે. અપૂર્ણાર્થ સૂચક શબ્દો, ક્લિષ્ટ વાક્યરચના, સંસ્કૃત અને ફારસી શબ્દોનું અયોગ્ય મિશ્રણ, કળા અને આરતી વગરના પ્રાસ અને વિપરિત વાક્યાન્વય આ એ ટીકાના અગત્યના મુદ્દા છે.

કવિ યુગસૃષ્ટા હતા. પૌરાણિક સાંક્રતિક લાખાનો ત્યાગ કરી નવીન પણ સાદી ને સરળ લાખામાં કવિતા કરવાની શરૂઆત કરવાનો જશ કવિને છે. ગદ્યના તો પિતા તરીકે તે સર્વ માન્ય છે. ગદ્યમાં તેમણે વિશિષ્ટ શૈલી સ્થાપી છે. સામાજિક દંભ અને સગનું પ્રથમ દર્શન કરી તે દૂર કરવા જુડો ઉઘાવનારના તે અગ્રણી છે. ત્રેશલકિતની ગુજરાતીમાં કવિતા લખનારમાં તે મોખરે છે.

હવે ધીર કવિ નર્મદ તરફ નજર કરીએ. એમની આર્થિક મુશ્કેલીઓનો ઉશ્લેષ આગળ ક્યો છે. કવિના પાછલા જીવનમાં તે ઘણી વધી પડી હતી, છતાં એ સંબંધમાં કવિની ધીરજ એટલી તો હતી કે તેમના અંગત મિત્રોને મોઢે પણ કવિએ કહીએ વાત કરી નથી. સમાજે કરેલી તેમની અવગણનાથી ન કંટાળતાં કવિએ નર્મ-ક્રોશનો ઉદ્યોગ નરી ગ્રાખ્યો તે પણ તેની ધીરજ અને ઉદ્યોગનો પુરાવો છે. ઉપસંહારમાં એટલુંજ કહીશું કે કવિ નર્મદ એક રસિક કવિ, આગ્રહી મંસાર સુધારક, હાર્દિક દેશભક્ત, ગદ્યના પિતા, નીરર ઉદ્યોગી અને ધીર

કર્યું છે, એક દેનમાવી ખીજ દેશમા ભટકના તેઓ પૃથ્વીની મપાટી ઉપર
 છુટાડવાયા વની ગ્લા હતા છેવટે તેમાના ઘણાખગઓએ ઇંગ્લાડ અને
 અમેરિકામા વસવાટ કર્યો. કેટલાક તેમના મિત્રો કે જેઓ રશિયા, રુમા-
 નિયા, પોલાન્ડ અને ખીજ દેશમા ગેના હતા તેમની માથે ભણી ગયા,
 પન્તુ પટ્ટીવી ન્પેન દેશમા જેવો મિત્ર તેમના ઉપર ગુમરેલો હતો
 તેવોજ અમાનુષી આત્યાન્હા ફરીથી તેઓ ઉપર ગુમગવામા આવ્યો.

વામા આવે છે, અને ત્યામુધી તેમને યોગ્ય પ્રદર્શિણુ ઢામ મળે નહિ ત્યામુધી તેઓને ત્યાજ ગખજમા આવે છે પરદેશથી અહીં આવેનાઓને શરૂઆત ૭ના માર નાણા ધીંગનામા આવે છે અને પ્રદર્શિણુ યાહુદીને નોકરી મળ્યા મિનાય, કામ મળ્યા મિનાય, ત્યા વમનાટ કરના દેવામા આવતો નથી આજે દુનીયામા ટેનાલીવ કત્ત એટલુંજ મોટુ શહેર છે કે જે આના પરિણામે રીને બેનરીનો અર્થ બીનકુન સમજાતુ નથી

ટેનાલીવમા અત્યારે ઘણુ દુનગરિવાગ આની ગહેના છે ૭૭વાડ ભગીચ્ય ઢાથો ઘણા મોટા ધિરતામા ઉપાગમા આ યા છે મિગારેટ, ફનીયર, ચોરેટ, મુનગેનો ઉવાગ, યુગ્મ મુજ, અને બીજા ઘણા ઉપ યોગી ઉદ્યમથી ગહેરુ લાખો પાઉન્ડનો મામાન તૈયાર કરે છે દૂધની ડેરીને. ઉવાગ ધી તો થતો જાય છે અને ખેતીવાડીને લગતા પ્રયોગાત્મક સ્થગો એમ ખાતરી કરી આપે છે ૭ જમીનને મડામા આવે છે વૈજ્ઞાનિક રીતે દુરિયોને મગ્યાઓમ શિક્ષણ આપવામા આવે છે, અને એક વખતની ઉત્તર ટેમરાગણી જમીન અત્યારે ફળદુપ મની છે ઉત્તર બૂમિના મોટા વિમાગમા પ્રક્ષે ઉગાડવામા આવે છે, અને તેનુ લામ્હુ ઉદ્યોગના ઢામ કાજમા વપરાશમા લેવાય છે, અને કટાગે આપે એવા જમીનના દેખાવને, નાના પ્રક્ષેની હારો એક મુદ્દા નામય દેખાવ આપે છે

પ્રક્ષેપણથી રેતીના દુવાઓના મનાઓમાથી જમીનને ગ્રક્ષણ મળ્યુ છે નહેરુ વડે પાણીના પાવાથી હનરો એ ૭ જમીનમા ખેતીનુ વાવેતર થઈ શકે છે નાગી, દ્રાક્ષ, બનાનાના વાવેતરમા ઘણો ફાયદો થયો છે ત્રાક્ષ મદર તેની મગવડબરી પડોગમા દોસને લીવે ફળ ઉગાડનાગઓને મુખ્યત્વે કરીને ઘણાજ ફાયદો મળે છે

શહેરના ગરમરી ઇનને પણુ વ્નેઈનુ ઉત્તેજન મળે છે બે રોજીદા અખખાગે હિષુ ભારામા બહાર પડે છે અને ટેનાલીવ મુદ્રણાનય મલિ ધાની નખ્યામા નવન યાઓ અને વિજ્ઞાનને નજતા અમખ્ય પુસ્તકો ત્રેક ને બહાર પાડે છે જે માખસોએ શાળાકરન પૂર્ણ રૂબુ છે તેમને માટે અમખ્ય વર્ગો અને ભાણો ગખજમા આવે છે, અને હિષુ નામકશાળાની ચગન, કે જેને ગ્યાથે યોગ્ય વમોજ થયા છે, તેમા ઘણીજ પ્રગતિ થઈ ગ્દી છે હિષુ ભારાની પુન ગ્યાપના તે ખરેખર ઘણી અગત્યની આમન છે

ફક્ત રીમ વમની દુકી મુદ્દમા ટેનાલીવ એમ અગત્યનુ શહેર બન્યુ

છે. તેના મૂળના પાયામાંથી આખું શહેર ફક્ત ચાલુદીઓએજ બાંધ્યું છે ! બીજાં વીસ વરસમાં કેવું પરિણામ આવશે તે કોઈ કહી શકે તેમ નથી; કારણકે કદી પહેલાં આખું “કૃત્રિમ” શહેર કોઈ થયું નથી, કે જેમાં સો જુદી જુદી જાતની પ્રજાઓના પ્રતિનિધિઓ રહેતા હોય, સાથે કામ કરતા હોય, એકજ ભાષા બોલતા હોય, એકજ ધર્મ પાળતા હોય, અને તેઓ બધાં એકજ પ્રકારની તત્ત્વજ્ઞાનવાળી દૃષ્ટિ ધરાવતા હોય ! *

દલપતસિંહ પ્રભાતસિંહ પરમાર, બી. એ.
હેડ માસ્ટર. એ. વી. સ્કૂલ. માણસા (મહીકાંડા)

પાઠમાં રસ

(પુ. ૧૭ ના પૃષ્ઠ ૨૭૪ થી ચાલુ)

(૪) સિદ્ધરાજ જયસિંહની ગુજરાત ઉપર ચક્રાર્થ:—ગુજરાતના મહા પ્રતાપી રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયના અનેક પ્રસંગોમાંના આ એક પ્રસંગનો પાઠ તેને લગતા સંપૂર્ણ હકીકત ઇતિહાસનાં જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાંથી મેળવીને નીચે પ્રમાણે રસિક કરી શકાય:—

સિદ્ધરાજે જુનાગઢ ઉપર શા માટે ચક્રાર્થ કરી, તે સમજાવવાને માટે રાણકદેવીની વાત તેના જન્મથી લગ્ન સુધીની સવિસ્તર કહેવી જોઈએ. રાણકદેવીનો જન્મ સિંધના એક પ્રદેશના રાજાને ત્યાં થયો હતો. તેના જન્મ વખતે મૂળ નક્ષત્ર હતું. જ્યેષ્ઠીએ રાજાને જણાવ્યું કે આ કુંવરીનો જન્મ ખરાબ નક્ષત્રમાં થયો છે, તેથી જો તેનાં પગલાં તમારા મહેલમાં રહેશે તો તમારું રાજ્ય જશે ! આ સાંભળી પહેલો રાજા ગલગયો. તેને પુત્રી ઉપર અભાવ થયો, અને સ્વાર્થને લીધે વાતસલ્ય વિસરી જઈને તેણે તે તરતની જન્મેલી નિર્દોષ કુંવરીને જંગલમાં મોકલી દીધી. આ પ્રમાણે મહેલમાં જન્મેલી કુંવરી જંગલમાં આવી પડી. તે એક કુંભારના જેવામાં આવી, અને તે તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. તે રાજકુંવરી કુંભારને ઘેર ઉછરીને મોટી થઈ. તેનું રૂપ જોઈતે પ્રાંતના રાજા લાખાએ તેનું માથું કપ્યું. કુંભારે ના કહી, અને પોતાનું વતન છોડી કુંવરીને લઈ સોરઠમાં જુનાગઢ પાસે મજેવડી ગામમાં તે આવીને રહ્યો.

• “ યદ્યપ્ય એકં દન્ડિઆ ” માંથી કરેલા અનુવાદ.

એ વખત સિદ્ધગંગા આઠ ભાટ ફરતા ફરતા મન્ડેડી ગામમા આઠા તોગણે હાલોને ત્યા પેલી ખૂમમુગત કન્યા જોઈ તે મિદ્ધગંગા પામે ગયા એને કહ્યું કે તમારી મોજે ગણીઓન પાણી ભરાવે એવી મુદ્દ કન્યા મોઢમા છે આથી સિદ્ધગંગે તે કન્યાનુ માથુ કગન્યુ ટેટીક આનાકાની કયા પછી પેના કુભારે ગુજગતના રા નવિરાજની માગણી સ્વીકારી અને લગ્નનો દિવસ નક્કી કરવામા આ ગે

આ વાત જુનાગઢના ગ ન ગખેગાંગના જાણુમામા આવી ગખેગાંગ ઘણો બહાદુર રાજા હતો તેના પિતાનુ નામ રાનનધણુ હતુ જ્યારે રા'નવ ઘણુ મગ્વા પડ્યો, ત્યારે તેના આરે દી રો તણે પોતાની પામે જોલાન્યા મગ્ણુ સમયે પિતાનો જીવ ગુચવાનો જોઈ પુત્રોએ પૂછ્યુ, કે તમારો જીવ કેમ ગુચવાય છે ? રા'નનવણે કહ્યુ કે મે ચાર પ્રતિજ્ઞાઓ લીધેલી છે, તે પૂર્ણ થયાં પહેલાં માક મૃત્યુ આવી પહેલુ છે, તેથી મારો જીવ ગુચાય છે તમારામાનો પેઠપણુ મારી પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવાનુ વચન આપે, તો મને શાન્તિ થાય અને મારો જીવ ગતે જાય વળી તે પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરનાર મારી જુનાગઢની ગાદીએ બેસે આ માલગી મૌથી નાના પુત્ર ખેગારે આરે પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવાનુ પોતાના પિતાને વચન આપ્યુ આથી મરુષ્ટ થઈને પિતાએ પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓ શ્રદ્ધી મલગાવી, અને તેના પ્રાપ્ત થાયા ગયા ગખેગારે પિતાને આપેનુ વચન પાળ્યુ પછી તે પગક્રમી પુત્ર જુનાગઢની ગાદીએ બેસે

આવા શરવીર ગાન ગ ખેગારે ગિર્યાયુ કે મારા ગજ્યમાથી આવુ અનુપમ કન્યાગત્ન ગુજગતનો ગાન મિદ્ધગંગ લઈ જાય તો મારે નીચુ જોવા જેવુ થાય, તેથી તેણે ગણુદેવી સાથે નક્ક રવાનો નિશ્ચય કર્યો આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને ગ ખેગારે ગણુ દેવીને જુનાગઢ તેડાની, તેની માથે ભારે ધામધુમથી લગ્ન કર્યુ થોડા દિવસ પછી મિદ્ધગંગને મમાચાર મળ્યા કે ગણુકદેવીને જુનાગઢનો ગજ ગ ખેગાંગ પગણ્યો આ મમાચારથી તે નણો ગુસ્સે થયો તેણે એક મોટુ મૈન્ય તૈયાર કર્યુ અને પોતાનુ અપમાન કરનાર ગ ખેગાંગને શિક્ષા કરવા માટે તથા રાણુ દેવીને લઈ આવવા માટે જુનાગઢ તરફ કુચ કરી

* (૧) મદીકાકાના હમેરાના રાજકુવર હસરાજને માગ્વો (૨) જસણ પાસેના સોયરા ગમનો કિલ્લો તોડી પાડી ત્યાના રાજાને મારવો (૩) અણુદિવપુર પાટણનો દરવાજો પાડી નાખવો (૪) મિદ્ધગંગના ભાટના આવ ચોરી નાખવા

અમલના વખતમાં હાલના જેવા સુમાદરીના માધનો નહિ હોવાથી ધારેયે ગ્રંથે લખાવેને પહોંચતા વધારે વખત લાગતો. મિદ્દરાજનું લશ્કર પાટપુથી નીચળી આમાં મુકામ કરતું કરતું ચાલ્યું. મિદ્દરાજ જેવા પ્રતાપી ગમ્મના પગલા જે ગ્રંથે થતા તે ગ્રંથે કંઈ પણ લોકોપયોગી કામ તેના તન્દરી કરાવવામાં આવતું વીગમગામ મુકામ થયે ત્યા તળાવ બંધાવ્યું વડવાણ મુકામે નવો કિલ્લો બંધાવ્યો. માથલે પકાવ નાખીને ત્યા તળાવ અને કોટ બંધાવ્યા એની રીતે તે જુનાગઢ આવી પહોંચ્યો. તેણે જુનાગઢને ઘેરો ધાવ્યો ઘેરો બાગ વરસ સુધી રહ્યો, પણ મિદ્દરાજનું કંઈ વળ્યું નહિ આ બાગ વગર દગમિઆન ગણુદેવીએ એ પુત્રને જન્મ આપ્યો.

ગંબેગામની એક બેનને મિદ્દરાજના કોઈ ભાયાત સાથે પરણાવી હતી તેને બે દીકરા હતા એકનું નામ દેશજ અને બીજાનું નામ વીગજ હતું ગંબેગામના આ બે ભાણેજ જુનાગઢમાં મામાને ત્યા ઉઠ્યા હતા. બપોરે મિદ્દરાજે જુનાગઢને ઘેરો ધાવ્યો ત્યારે આ બન્ને ભાઈ ભાજ હતા. એક દિવસ નામિગામને પોતાના મોટા ભાણેજ દેશજ ઉપર કંઈ શક આવવાથી તેને તિંગા કરીને ઘડી મકથો. દેશજ પોતાના નાના ભાઈ વીજજને લઈને દિવનામ થી બહાર નીકળ્યો. મામાનું લૂણ પોતાના પેટમાં હોના જતા તે મન્ને નીમરદગમ ભાણેજ મિદ્દરાજ પાસે ગયા તેમણે મિદ્દરાજને ત્યાં કે આપ અમારો કાકા છે. અમારા મામાએ અમને નિગરાર કરીને ઘડી મકથા છે. અમે આપને ગરણે આવ્યા છીએ આપના લશ્કરને અમે મહેનાઈથી જુનાગઢમાં દાખલ કરીશું, અને ગણુદેવી આપને મેળી આપીશું આ ગણુધાર્યો પ્રમગથી મિદ્દરાજ બહુ ખૂશ થયો, અને જુનાગઢમાં દાખલ કરી આપે, તો દેશજની માગણી પ્રમાણે તેને જુનાગઢનું ગભરૂ આપવાનું કમુલ કર્યું.

‘ધર ફટે વર જાય’ એ કહેવન પ્રમાણે દેશજે મિદ્દરાજના લશ્કરને જુનાગઢમાં દાખલ કર્યું જન્ને લશ્કર વચ્ચે દાખલ થઈ મન્નુ, પણ મિદ્દરાજના મોટા લશ્કર સાથે લડતા ગંબેગામનું લશ્કર ખપી ગયું. ગંબેગાર છેવટ સુધી બહાદુરીથી લડ્યો, પણ અંતે ગણુમાં પડ્યો.

આ રીતે મિદ્દરાજની હત યથા પડી તે દેશજ અને વીગજ માથે ગંબેગામના મહેલમાં દાખલ થયો. ગણુદેવીને પોતાના પતિના મગણના અમાચાર મળ્યા હતા. તેની આખગાથી અગ્નિ વગ્મતો હતો. મિદ્દરાજ તેની પામે આવ્યો, પણ મતી ગણુદેવીનો દષ્ટિપાત તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહિ થોડા વખત સુધી તો તે કંઈ બોલી શક્યો નહિ પછી તેણે

ગણુદેવીને પોતાની સાથે ત્રણ મળ્યા આઠઠની ગણુ દેવીએ મિદ્ધગજને તિરંગાપૂર્વક કહ્યું કે સતી સ્ત્રીને તો એ જ પતિ હોય માગ પતિ મારી નાહ લેતા હશે, તેથી હવે જેમ અને તેમ ઉતાવળથી તેમની પામે જના માગુ છું

ગણુદેવી માટે બાગ બાગ વરમ મુધી અતિશય દેવનગતિ ભોગ પાડતા તેના તરફથી આવેા નિરાશાલયો જવાગ મળવાથી મિદ્ધગજ ઘણો ક્રોધાયમાન થયો. ગુપ્તમાના આવેશમા તેણે ગણુ દેવીના નાના કુવરને તેની પાસેથી જે સ્ત્રી લઈ તેનું ડોક તગ્વાથી ઉડાની દીલુ આ લયર દૃશ્ય લેઈ મોટા કુવર માણેરા ત્રામથી તેની માની સોડમા ભગઈને ગડના લાગ્યો તેને તે ગુરી ક્ષમાળીએ કહ્યું કે —

માણેગ તુ મ રાય, મ દગ ગતી આપડી

• • • દુળમા લાગે જો, મગત મા ન મભારીએ

જેટા માણેરા તુ મિદ્ધનો પુત્ર છે, મિજીને ધાવેનો છે ક્ષત્રીપુત્ર હી પણ મૃત્યુથી ડગતો નથી, માટે માણેગ તુ ન રોઈશ અને ગતી આપ ન રીશ વળી મગતી વખતે માને ન મભારીએ એમ દગ્વાથી કુળને કનક લાગે પોતાના પુત્રને ગતી આપ કર્યા વિના મગજીને સંજી થવાની રજપુતની રીત સીખનતારી આ મગજીતાણીને ધન્ય છે ।

ક્રોધથી અધ અનેના મિદ્ધગજે ગણુ દેવીના પીગ કુવરને પણ માતા ગોળામાથી જે સ્ત્રી લઈ મારી નખ્યો આ જન્ને નિ રિ બાળકુવરની હત્યા મિદ્ધગજની ગજ તરીખી જગદળતી મગજીદિમા જનકપ છે તેનું આ નિવમમ તેની ઉજનગ કીર્તિમા ગળા કાધા રૂપ એ ગણુદેવીને પોતાની જગની ધમ્મમા નિગશા નિહાળના સિદ્ધિ ને પેના એ ગ જેગાગના નીમ દગમ ભાણેજને જુનાગતી માદી ન આપના તેમનો વાત ગગ પો આ રીતે તેમને તેમની દગનબાજી કુ મળ્યુ

પત્રી મિદ્ધગજ ગણુ દેવીને બગાડે પોતાની સાથે લઈ પાટપુ તગ્ દગના થયો જનારે ગણુ દેવી જુનાગતી નીકળી સ્વારે તેણે ગિગના તગ્ લેઈને તેને કહ્યું કે —

ફટ ! ફટ ! ગોઝારા ગિગના, ખગેરી ખાગો ન થયો ।

મગને રા'જેગાગ, ગગપો રાણુ-વડી

દે । ધાન્ય ગિગના, તને ધિક્કાર છે કે તુ પડી ગયો નહિ અથવા વાંધે પણ થયો નહિ મતનબ કે ગ'જેગાગના મગશે અને ગણુ દેવીના ગગપાએ તાગ ઉપર કઈ પણ અમર કરી નહિ ।

કનિની કપ્પેના આટસેથી અટકતી નથી. રાણકદેવીએ દીધેલું મેલું સાંભળી ગિરનાર પડવા લાગ્યો, ત્યારે સતીએ કહ્યું કે:—

મા પડ મારા આધાર, તારું ચોસસ કોણ ચઢાવશે,
મરતે રા'ખેંગાર, રંધણો રાણકદેવી.

હુ ! ગિરનાર, મારા આધાર, તું ન પડીશ. કાચકદે રા'ખેંગાર મરણ પામ્યા છે, એટલે તારું ચોસસાં (મોટા પત્થર) કોણ ચઢાવશે !

આ પ્રમાણે આખે રસ્તે વિલાપ કરતી રાણકદેવીને શિવરાજ પાટણ લઈ ગયો. ત્યાં તેનો શોક જોઈને કરવાને અને તેને પોતાની કરવાને માટે તેણે અનેક જાનના ઉપાય અજમાવ્યા, તોપણ રા'ખેંગાર ઉપર અપાર ક્રોધવાળી તે પતિવ્રતા સ્ત્રી ઉપર કંઈ પણ અસર થઈ નહિ. તેના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા, તેથી છેવટે કંટાળીને તેને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વડવાણ લાવવામાં આવી. ત્યાં બોગાવાને તીરે તે પતિવ્રતની પ્રતિમા નસતી. થઈ. ધન્ય છે આની પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીને !

ઉપર જણાવેલા પ્રસંગમાં વિશેષે કરીને કરુણરસની જગાવટ કરી ચકાશે. ગુજરાતના ઇતિહાસના આર રસિક નમુના આપ્યા. હવે દિલ્લુતાનના ઇતિહાસના એકાદ એ રસિક પ્રસંગો જોઈએ.

(૫) મેવાડનો રાણા પ્રતાપસિંહ—પન્નાએ પોતાના પુત્રનો ભોગ આપી જે ઉદેસિંહને બચાવ્યો હતો, તે ઉદેસિંહનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ ઢનો. ઉદેસિંહમાં બહાદુરીનો અભાવ હતો. તેના સમયમાં અકબરે ચિતોડ ઉપર સવારી કરી. ઉદેસિંહ નારી ગયો, પણ તેના બહાદુર મરદોએ આતુલ પરાક્રમ દાખવીને ચિતોડનો બચાવ કરવા પ્રયત્નો કર્યા, છતાં ચિતોડ અકબરના હાથમાં ગયું. ઉદેસિંહે અગવડલીની તબેરીમાં ઉદેપુર વસાવી ત્યાં રાજવાની કરી. તેને ઘણી રાણીઓ હતી. તે રાણીઓથી તેને ૨૫ પુત્ર થયા હતા. ઉદેસિંહે તેના મરણ પછી તેના જગમલ નામના પુત્રને ગાદી આપવાનું નક્કી કર્યું હતું. તે પ્રમાણે જગમલ ગાદીએ બેઠો, પણ તેનામાં કંઈ માત્ર નહિ હોવાથી પટાવતોએ તેને ગાદીએથી ઉઠારી મૂકીને પ્રતાપસિંહને ગાદીએ બેસાડ્યો. પ્રતાપ ગાદીએ બેઠો તે વખતે ઘણુંખડું મેવાડ ભોગ-શોના કબજામાં હતું, તેથી તેણે પોતાની રાજધાની કોમલમેરમાં કરી. મેવાડની કુદરશાના સમયમાં પ્રતાપ જેવા પ્રતાપી રાણાની ખાસ જરૂર હતી. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી મેવાડ અને ચિતોડનો કિસ્સો ભોગસો પાસેથી મેળવી ન શકાય ત્યાં સુધી મહેલ બંધાવશે નહિ. પસંગમાં આવું નહિ અને સોનારૂપાનાં વાસણમાં જમવું નહિ. શુભ પ્રતાપસિંહે આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા

ગીને બની શકે તેટલી તૈયારી કરી તેના પિતાએ ગુમાવેલું ગળ્ય પાણી મેળવવાનો ઉદ્દેશ આગળે મારવાડ, અળગ, મિથાને વગેરે ગરુત ગળ્યો. અકસ્માતે તામે થયા હતા ધણાખગ ગરુત ગળ્યોએ પોતાની કુવ ગીએ અકસ્માતે આપી હતી, માત્ર મેવાડના ગીવા ગણાએ પોતાની કન્યા મેગલને આપી ન હતી આથી અકસ્માતે ગિવા મેગલને જોર કરવાનો હતો.

એક વખત આમનો ગળ માનસિદ, પ્રતાપસિદને લા પરાણો થઈને આવ્યો હતો પ્રતાપે તેની પગલાઆમરી કરી પણ તેની સાથે જમવા ન બેસે માનસિદે તેને પોતાની નવે જમવા મેમવા આગ્રહ કર્યો, ત્યારે તે ટેળીના રાણાએ કહ્યું કે ગરુતની ગરુ મૂળી મેગલને કન્યા આપનાર માથે મારાથી જમના બેસી શકાય નહિ આથી માનસિદને ઘણો ગુસ્સો ચડ્યો તેણે અકસ્માતે ઉશ્કેરી પ્રતાપને વશ ગવા આગ્રહ કર્યો તેના પગલામે હાદીવાડનું પ્રખ્યાત યુદ્ધ થયું.

અકસ્માતે મોટું મૈત્ર્ય મીમની મગરી નીચે મેવાડમા આની પહોંચ્યું પ્રતાપ પોતાના બાવીસ હજાર ગુગ ગરુતોને લઈને અરવચ્છી પહાડના હાદીવાડના મેદાનમા અમના નર ગામે આની પહોંચ્યો. પ્રતાપ ઉપર આક્રમક લાવનાર માનસિદ પણ મીમ માથે આવ્યો હતો આ યુદ્ધમા પ્રતાપે ભારે શીર્ષ બતાવ્યું મીમના અગ્રક્ષત્રને ઠાર કરી તે તેના હાથી પામે પહોંચી ગયો અને પોતાના ઘોડો દૂદારી તેના ભારે ભાવા વડે મીમને મારવા ચલ કયો મીમનો ઘોડો લોહાના પતંગથી મુરક્ષિત કરેતો ન હોત તો અકસ્માતે વાગમ પ્રતાપના ભાનાથી વિધાર્જિત સહી મના હાથી પામે ભારે યુદ્ધ મચ્યું તે વખત અને ધાવી ઘનાએનો ગરુણીઓ પ્રતાપ બચત નહિ, પણ જાતો ગળ માનસિદ મેગલ દળને ભેદીને પ્રતાપ પામે આવ્યો પ્રતાપને બદલે પોતાના પ્રાણ આપવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો પ્રતાપનું ઠા બેચાવી લઈ તેણે પોતાના ઉપર ધગવ્યું, એટલે મેગલે તેને પ્રતાપ સમગ્ર તેના ઉપર હુલ્લા કર્યો જાતો રાણો અતુલ પગલમ કરીને જુમા પડ્યો અને દત્તિદામમા તેણે પોતાનું નામ અમર કર્યું હઠી નોપડીમા 'જના ગણાનું પગલમ' એ પાઠમા આ બાગતનું ગમિક વર્ણન કરેલું છે.

હાદીવાડના યુદ્ધમા બાવીસ હજાર ગરુતોને માથે માત્ર આઠ હજાર ગરુતો જના ગવા પ્રતાપ પોતાના મેનક નામના ગોડા ઉપર ત્યાથી નીચે તેની પાછળ એક ઘોડેવાગ પૂર વેગથી આવતો હતો તે ઘોડેવાગ પ્રતાપનો ભાઈ મમ્તો હતો નાનપણમા પ્રતાપ માથે અકસ્માતે ચડાથી તે અકસ્માતે આગ્રયે ગયો હતો અને આ યુદ્ધમા તે આમર લગ્નથી લડતા

આવ્યો હતો. પ્રતાપની દુર્દશા જોઈ તેના હૃદયમાં બ્રાતૃપ્રેમ ઉભરાઈ આવ્યો, અને મહાગુસ્સેલીથી નારી છૂટતા પ્રતાપને સહાય કરવા તેની પાછળ દોડ્યો. પ્રતાપે બંધનું કે સકતો અને પકડવા આવે છે, એટલામાં તેનો ઘેડો પાસે આવી પહોંચ્યો સકતાની આંખમાં આસુ હતું. તે આંસુમાં બ્રાતૃપ્રેમનું પ્રતિબિંબ પ્રતાપે જોયું. બન્ને ભાઈ પહેલાનું વેર ભૂલી જઈ ભાવથી ભેટ્યા. તે સમયે પ્રતાપનો પ્રાણથી પણ તહાલો ઘેડો ચેતક મરણ પામ્યો. સકતાએ પોતાનો ઘેડો પ્રતાપને આપ્યો. બન્ને ભાઈ છુટા પડ્યા. સકતો સલીમ પાસે ગયો, સલીમે પૂછ્યું કે તમારો ઘેડો ક્યાં ગયો ! સકતાએ બધી હકીકત કહી. સકતાનો બ્રાતૃપ્રેમ જોઈ સલીમે તેને કંઈ પણ શિક્ષા ન કરતા કાઢી મૂક્યો. તે ઉદેપુર આવીને પ્રતાપને મળ્યો.

દિવસે દિવસે પ્રતાપની ગુસ્સેલી વધતી ગઈ. તેના સાધનો ખૂટતાં ગયાં. છેવટે આવના પણ માસા પડવા લાગ્યા. એક વખત ઘાસનાં બીયાનો રોકલો તેની કુપરીના હાથમાંથી ખિલાડી લઈ ગઈ, તેથી તેણે બૂનને લીધે રોકકળ કરી મૂકી. આ હૃદયભેદક બનાવથી પ્રતાપને બહુ લાગી આવ્યું. તેની ધીંગળ ખૂટી ગઈ અને તેણે અકબરને શરણે થવા માટે લખી જણાવ્યું.

પ્રતાપનો કાગળ વાચી અકબરને બહુજ આનંદ થયો. તે દિવસે તેણે પોતાના સભામાં મહાન ઉત્સવ પાળાવ્યો હુકમ કર્યો. અકબરને શરણે રહેલા રજપુતોમાંના કેટલાક આ બનાવથી ખૂશ થયા અને કેટલાક નાખૂશ થયા. મેવાડની છેલી આદા પ્રતાપ, આ પ્રમાણે શરણે આવવાથી મેવાડનું ભાગ્ય હંમેશને માટે પરવારી ગયું એમ સમજી દેશદાઝવાળા કેટલાક રજપુતોને બહુ લાગી આવ્યું. ખિલાનેરના રાજાના ભાઈ પૃથ્વીરાજ જે અકબરનો આશ્રિત હતો; પણ તેના હૃદયમાં પોતાના દેશનું અભિમાન હતું, તેણે પ્રતાપને એક કાગળ લખ્યો. તેમાં તેણે પ્રતાપને જણાવ્યું કે રજપુતસ્થાનના બધા રાજા રાણાઓએ પોતાની આબરૂ ખોઈ છે. માત્ર મેવાડના રાણા પ્રતાપેજ પોતાની આબરૂ આજ સુધી સાચવી છે, આ પ્રતાપ ! અમારી સખળી આશા તારા ઉપર છે. અકબર ઘણાખરા રજપુતોને ખરીદ કરી લીધા છે. તે ખરીદીમાંથી માત્ર એક ઉદેસિંદનો બહાદુર દીકરો પ્રતાપજ બાતલ રહ્યો છે. તારા જેવો બહાદુર રાણો ન્યારે પોતાની સ્વતંત્રતા ખોઈ બેસશે, ત્યારે ક્ષત્રીની આબરૂ હંમેશને માટે પાતાળમાં પેચી જશે.

આ કાગળ પ્રતાપને મળ્યો. તેણે તે વાંચ્યો, અને તેનું હોલી ઉઠ્યા આવ્યું. શરણે થવાનો વિચાર તેણે તરતજ માંડી વાળ્યો અને પ્રભુને આશરે પોતાના પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યા. છેવટે કંઈ પણ આધાર નહિ રહેવાથી તેણે પોતાનો દેશ છોડવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતાના યોગ સાથીઓ અને કુટુંબને

લઈ તે અરવલ્લી પર્વત ઉતરી ગયું સુધી આવી. પહોંચ્યો. ત્યાં પડાવ નાખીને પોતાની જન્મભૂમિ તરફ નજર નાખી. તેની આખો અશ્રુપૂર્ણ થઈ. આરે તરફ નિરાશા સિવાય કંઈ પણ નજરે પડતું ન હતું. એટલામા દૂરથી ધૂળ ઊડતી દેખાઈ. થોડીવારમાં એક ઘોડેસ્વાર નજીક આવી પહોંચ્યો. તે વૃદ્ધ હતો. ઘોડેથી ઉતરીને તસ્તજ તે પ્રતાપને ભેટી પડ્યો, અને પોતાનાં આંસુથી તેને નવરાવી દીધો. પછી તે બોલ્યો 'ઓ ! મારા અનદાતા પ્રતાપ ! તું ક્યાં ગય છે ? તું જશે તો પછી મેવાડનું શું થશે ? તારા વડે અમે બધા અને મેવાડ ઉજળું છે, માટે હિંમત ન હાર, અને તું પાછો વળ. પ્રતાપે નિરાશા ભરેલી વાણીથી કહ્યું કે ભાનાશાહ ! આપ ખરૂં કહો છો, પણ પ્રભુની ઇચ્છા પ્રતિકૂળ છે. સાધનના અભાવે નકામા ફાંફાં મારવાં તે માત્ર અંધારાં ઉલ્લેચવા જેવું છે, માટે આ રસ્તો લીધા સિવાય બીજો કોઈ ખણી ઉપાય રહ્યો નથી. ભાનાશાહે કહ્યું કે મારા પ્રતાપ ! સાધન માટે તું જરા પણ ચિંતા ન કર. મારી પાસે જે કંઈ છે તે સર્વજીવ તારું છે. મારી સધળી દોલત હું તારા ચરણમાં મૂકું છું. તેનો તું ઉપયોગ કર, અને તારું મેવાડ પાછું મેળવ. ભાનાશાહની રાજભક્તિ અને દેશભક્તિ બેઠને સૌની આંખમાથી હપાંશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. પ્રતાપ પાછો ફર્યો. ભાનાશાહે પચ્ચીમ-હમર માણગોને બાર વરસ સુધી નિભાવી ચકાય એટલું દ્રવ્ય પ્રતાપને આપ્યું.

આ પ્રમાણે મદદ મળવાથી નિરાધાર બિહની નિરાશા જતી રહી. તે તેના ખગ્ન સ્વરૂપમાં પ્રકાશ્યો. તેણે એક પછી એક મેવાડના કિલ્લા લેવા માંડ્યા. દેવલ, કોમલમેર વગેરે ૩૨ કિલ્લા પ્રતાપે સર કર્યા. માત્ર ચિતોડ સિવાય તેણે લગભગ આખું મેવાડ જીતી લીધું. ચિતોડ લેવાની તેની અભિલાષા પાર ન પડી, કારણકે તે લેના પહેલાં તેનો અંતકાળ નજીક આવી પહોંચ્યો. મરતી વખતે પ્રતાપનો નિશ્વાસ બેઠ તેના વિશ્વાસુ સર-દારોએ પૂછ્યું કે ગણાજી ! નિશ્વાસ કેમ મડો છો ? પ્રતાપે કહ્યું કે મારો દીકરો અમરસિંહ એકાચ્છાત્રી છે, માટે તમે પ્રતિજ્ઞા લો કે અમે મેવાડની આખી સાયવીશું. મરદારોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી અને પ્રતાપે દેહ મૂક્યો.

ચિતોડનો કિલ્લો લઈ ચકાયો ન હતો, તેથી પ્રતાપે મરતાં સુધી મહેલ બંધાવ્યો ન હતો, અને બીજી પ્રતિજ્ઞાઓ પણ મંપૂર્ણપણે પાળી હતી. ધન્ય છે પ્રતાપ જેવા દેશીસા અને રણચક્ર રાજાને !

ઉપર પ્રમાણે પ્રતાપબિહના જીવનચરિત્રના પાઠમા વીરગત્ત અને કરણરસની જમાવટ બહુ સારી રીતે કરી ચકાશે.

પ્રમયંદ રાયચંદ દ્રેનિંગ કોલેજ,	{	સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
અમદાવાદ.		મહેમાનપર, પ્રેક્ટિસિંગ રફ્સ.

૧ વળ કાઢ્યો ભામે ખરો, દઈ પાંસળીએ વળ; ૨

૩ મૂછે વળ દઈ વળ હવે, ટેકી પ્રતાપ પ્રબળ. ૪

૧ કામ કર્યું; અણીને વખતે કામમાં આવ્યો. ૨ ખૂબ મહેનત કરી.
૩ મૂછે વળ દઈ=બહાદુરી બતાવી. ૪ પાછો વળ.

ભાવાર્થ.—ભામાશાના બાપદાદાએ પાસળીએ વળ દઈ જે પૈસો બચાવ્યો હતો તે પ્રતાપ રાણાને ખરે વખતે આપી તેનું કામ કાઢ્યું, અને કહ્યું કે હે ટેકીલા અને બળવાન પ્રતાપ ! તું બહાદુર પાછો વળ. મનસૂચક કે મેવાડની ભૂમિ છોડીને જઈશ નહિ.

ત્રિભુવન દેવશી રાઘવાણી

ખી. આ. તા. સ્કૃસ નં. ૨. વઢવાણ સહેર.

શિક્ષકની યોગ્યતા

જે શિક્ષક બાળકોનું ધ્યાન સારી રીતે આકર્ષી શકે તે નથી, તે શિક્ષકની યોગ્યતાને પામ્યો નથી એમ કહી શકાય.

બાળકોનું વિષય પરત્વે ધ્યાન ખેંચવા માટે, અને વિષયમાં રસ લેતા કરવા માટે શિક્ષકની યોગ્યતા અગરયાન ભોગવે છે. પ્રભાવશાળી શિક્ષક વર્ગમાં જાય છે કે નરતજ વિદ્યાર્થીઓના મનમાં શિક્ષક આવ્યા, એવો ભાસ થાય છે આજસ જતાની સાથેજ વિદ્યાર્થીઓ સ્વરચ થઈ જાય છે. પોતાની ગમે તેવી આતરધ્વજીઓને મંડેલી લે છે અને એકાગ્રચિત્તથી શિક્ષકને માલગવા છતેજર થાય છે. આ છતેજરી બાળકનું ધ્યાન ખેંચે છે, અને વિષયમાં રસ લેતો કરવા માટે તેને તત્પર બનાવે છે. આવી રીતે સ્વેચ્છાનુમાર ગ્રહણ કરેલું જ્ઞાન બાળક કદી ભૂલતો નથી. મોટા મનુષ્યો કરતાં બાળકનામાં તુલનાશક્તિ વધારે હોય છે. ગમે તેવો અનુભવો શિક્ષક વર્ગમાં જાય તેની સાથેજ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકની તુલના કરી લે છે, એટલે પ્રથમ દિવસેજ જે વિદ્યાર્થીઓના મગજ ઉપર શિક્ષકનો મારો પ્રભાવ પડે તેજ તે બાળકોને શિક્ષણમાં રસ લેવા કરી શકે અને કોઈપણ પ્રકારની બેદરકારી બતાવનાં બાળકો અચકાય. વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પ્રભાવ પાડવા માટે અને તેમને વિષય પરત્વે આકર્ષવા માટે નીચેની ખીના ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે—

શિક્ષકની ઉચ્ચાર્થ વિદ્યાર્થીઓની ઉચ્ચાર્થના પ્રમાણમાં વધુ હોવી જોઈએ. ઉચ્ચાર્થના પ્રમાણમાં શરીર ભરાવદાર હોવું જોઈએ, તેમજ કાઈપણ જાતની ખોડ વિનાનું હોવું જોઈએ. મુખાકૃતિ પણ સવ્ય જોઈએ, અને ચપળ નેત્ર જોઈએ. આવો સાધનસંપન્ન શિક્ષક ગમે તેવા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકે છે. બાળકો ઉપર પ્રભાવ પાડવાની શક્તિ એ શિક્ષકનું પ્રથમ પ્રમાણપત્ર છે. ઉપર્યુક્ત કુદરતી સાધનો ઉપરાંત શિક્ષક તરીકેની યોગ્યતા મેળવવા માટે શિક્ષકે યોગ્ય પહેરવેશ રાખવો જોઈએ. શિક્ષકનો યોગ્ય પહેરવેશ ન હોય તો બાળકો ઉપર તેની સારી છાપ પડતી નથી માટે પહેરવેશ પણ શિક્ષકને યોગ્ય જોઈએ. યોગ્ય એટલે મોંઘો કે ખર્ચાળ નહિ, પણ સાદો, સ્વચ્છ અને શિક્ષકને જાણે તેવો હોવો જોઈએ. પહેરવેશ પણ શિક્ષકની યોગ્યતાનું બીજું પ્રમાણપત્ર છે.

શિક્ષકનો અવાજ એ શિક્ષકની યોગ્યતાનું ત્રીજું પ્રમાણપત્ર છે. શિક્ષકનો અવાજ જો ક્લિષ્ટ કે ખોખરો હોય તો બાળકો ધ્યાન આપતાં નથી; માટે અવાજ પણ મધુરો, મીઠો અને આકર્ષક જોઈએ. વળી સમયાનુસાર અવાજમાં ફેરફાર કરવાની શિક્ષકનામાં શક્તિ જોઈએ. અવાજમાં પણ મિઠાશ તથા ભય અને પ્રેમની લાગણી જોઈએ. અવાજ બાળકોનાં મન હરવામાં સાધનરૂપ છે. કેટલાક શિક્ષકો વર્ગમાં સોઢી લેઈ આમતેમ ફરવામાં, વિદ્યાર્થીઓને ગમે તેવી રીતે બોલાવવામાં, બાળકો સમક્ષ ક્લિષ્ટ ભાષા વાપરવામાં અને ટાનપટી પકડવામાં પોતાને શિક્ષકની યોગ્યતાને પૂર્ણ દરજ્જે પહોંચ્યા હોય એમ માને છે. આવું વર્તન હોવા છતાંય “પરોપદેશે પાણિહત્યં” ફરવામાં અને બાળકના વિદ્યાતા તરીકે બહુમાં કુંકવામાં પાછી પાની કરતા નથી. શિક્ષકોએ યાદ રાખવું જોઈએ કે બાળક એ અનુકરણ કરનાર પ્રાણી છે. શિક્ષકની જેવી રીતભાત તે જુએ છે તેવીજ રીતભાત, તેવીજ એષ્ટાઓ અને તેવુંજ વર્તન તે અહણ કરે છે અને તેવીજ જાતના સંસ્કાર તેના બંધાય છે; એટલે શિક્ષકે મનસા, વાચા અને કર્મણાથી આદર્શ અને યોગ્ય રીતભાત રાખવી જોઈએ. યોગ્ય રીતભાત પણ શિક્ષકની યોગ્યતાનું ચોથું પ્રમાણપત્ર છે.

હવે શિક્ષકના જ્ઞાન વિષે વિચાર કરીએ. શિક્ષક જ્ઞાની હોય પરંતુ શીખવવાની શૈલીથી અજાત હોય, બાળકોને સમજાવવાની કે માર્ગદર્શક થવાની શક્તિ તેનામાં ન હોય તો તે જ્ઞાન ગા કામનું? શિક્ષકની બધી યોગ્યતાનો મૂળ પાયો જ્ઞાન છે. શિક્ષક સારો જ્ઞાની હોવો જોઈએ. જ્ઞાન સાથે

વાનગી મેળવવાને ઘટતી તમામ વિધિ કરી છે. છતાં જો તેને નેહિ મળી શકે તો નેપસ્થથી દક્ષિણ યુરોપનાં બંદરોએ થાકતી ઇન્ડો-આયના ફ્રેન્ચ-સ્વીઝર લાઇનમાં મુસાફરી કરી ધર્યે આવતાં એથેન્સ, કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ, રમના, પાલેસ્ટાઇન અને જેરુસલેમ આગળ યઈ પોર્ટસૈયદ, એડન અને કોલમ્બોદાર મદ્રાસ જવાય છે. મદ્રાસથી ઉત્તર હિન્દ તરફ મુસાફરી કરી ત્યાંની જોવા લાયક દેખવણીની સંસ્થાઓ તથા ઐતિહાસિક સ્થળો જોઈ, મુંબઈથી મોમ્બાસા પાછા આવશે. અત્રેના તેમજ હિંદના તેમના મિત્રોની ખાસ ધ્યાન અને લલામણુથી ઉપલી મુસાફરીનું વર્ણન-શિક્ષણયાત્રાનો સવિસ્તાર હેવાલ ગુજરાત શાળાપત્રમાં મોકલવા મિ. જોશીએ કયુલ કર્યું છે. એથી ખીન્ન શિક્ષકોને પણ તેમની શિક્ષણયાત્રાનો પરાક લાલ મળી શકશે.

આ મુસાફરી કરવામાં અત્રેની ગવર્મેન્ટે તેમને બૂની શક્તી, નાણાંની, રમની તેમજ ખીજ અનેક મદદ કરી છે જે ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

આ પહેલાં મિ. જોશીએ, રક્ષાઉટ માસ્તર મિ. મહેન્દ્ર અને રક્ષા-ઉટા સાથે પૂર્વઆફ્રિકાના ચાર પ્રદેશ-કેન્યા, યુગાન્ડા, ટાંગાનિકા અને ઝાંઝીબારની લગભગ ત્રણ હજાર માઇલની મુસાફરી કરી સ્થાનિક અનુભવ પણ મેળવ્યો છે. એ મુસાફરીમાં તેમણે રક્ષાઉટોદારા સંવાદ ભજવાવી લગભગ પાંચેક હજાર શિલિંગ મેળવ્યા હતા, જેમાંથી હાઇ-સ્કૂલે રક્ષાઉટીંગ તેમજ સ્પોર્ટને લગતાં સાધનો ખરીદ્યાં છે. એક પ્રિન્ટીંગ્રેસ પણ ખરીદી તેની મદદથી વિદ્યાર્થીઓદારા લખાણનું કંપોઝ કરાવી એક ત્રિમાસિકપત્ર ‘અલીલીના’ બહાર પાડવામાં આવે છે.

મિ. જોશી અમદાવાદ પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજના ત્રીજાવર્ષના ટ્રેઇનિંગ શિક્ષક છે. ગુજરાતમાંથી ત્રણ ગવર્મેન્ટ શિક્ષકોની માગણી અત્રેની ગવર્મેન્ટે કરી હતી તે મુજબ મિ. પુંગણી, મિ. જૈતલી અને મિ. જોશીની નિમણૂક આ કોલોનીમાં સને ૧૯૨૫ માં કરવામાં આવી હતી. તે પૈકી મિ. પુંગણી અને મિ. જૈતલીના કરાર પુરા થતાં તેમની નોકરી પાછી આપવામાં આવી છે, પરંતુ મિ. જોશીને અહીંની ગવર્મેન્ટે અત્રે કાયમ ફરેશ છે અને તેમની હિંદની નોકરી અહીંની સર્વિસ સાથે જોડી દીધી છે. અત્રેની હાઇસ્કૂલમાં તે નીમાયા તે પહેલાં છેલ્લાં સાત વર્ષથી હાહોદ બીજ સેન્ટ્રલ સ્કૂલમાં હેડમાસ્તર તરીકે કામ કરતા હતા. ત્યાં પણ તેમણે શિષ્યો શિક્ષકો, અને ઉપરી અધિકારીઓનાં મન સંપાદન કર્યા હતાં.

પૂર્વ આફ્રિકામાં હિંદીઓની વસ્તી લગભગ ૫૫૫૫ હજાર છે. અહીંની ખાનગી અને સરકારી સ્કૂલોમાં હિંદમાં ચાલતી ટેક્સ્ટબુક્કો ચાલે છે કે જે હિંદની પરિસ્થિતિને લક્ષમાં લઈનેજ રચવામાં આવેલી છે. અહીંનું વાતાવરણ અને પરિસ્થિતિ તદ્દન જુદી છે, તેમજ અત્રેની સ્કૂલોને ઇંગ્લેંડની યુનિવર્સિટીઓ સાથે પરીક્ષાને સંબંધ હોવાથી અભ્યાસ-ક્રમમાં પણ ઘણા તફાવત છે. આથી ઘણી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. મિ. નેશીને હિંદની સ્કૂલોનો ૧૫ વર્ષનો અનુભવ છે. અત્રેની સ્કૂલોનો ૮ વર્ષનો અનુભવ છે. તે ઉપરાંત યુરોપ અને આફ્રિકાના બીજા ભાગોનો અનુભવ આ મુસાફરીથી મેળવશે. એ અનુભવ, પૂર્વઆફ્રિકાની સ્કૂલો માટે ફેદલીક ટેક્સ્ટબુક્કો લખવા મિ. નેશી વિચાર રાખે છે તેમાં વધુ ઉપયોગી થઈ પડશે.

મિ. નેશીને, ત્રિદાયગીરીના માનમા સ્ટાફ તરફથી આપવામાં આવેલા માનભેળાવડામાં પ્રિન્સિપાલ મિ. ડોલ્ટન, વાઇસપ્રિન્સિપાલ મિ. બાર્ટન તથા ચીફ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. બ્રેડશોએ હાજરી આપી તેમના કામનાં મુકતકંઠે વખાણ કર્યા હતાં. આ પ્રમાણે પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ટ્રેઇનડ થએલા, એક પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક પોતાની કાર્યદક્ષતાથી ક્રમેક્રમે કોલોનીની હાઇસ્કૂલ સુધી પહોંચે અને તેમાં સફળતા મેળવી ઉપરીઓના તથા મિત્રોના આશીર્વાદ સાથે યુરોપની શિક્ષણયાત્રા કરવાને લાગ્યશાળી થાય તે ગુજરાતને ગુજરાતી શિક્ષકોને અને અમદાવાદ પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજને ગૌરવ લેવા જેવું છે.

આ લેખ લખવાનું પ્રયોજન મિ. નેશીની પ્રસંશા પ્રસિદ્ધ કરવાનું નથી પરંતુ બીજા ઉત્સાહી શિક્ષકોને પણ આવાં સાહસ કરવાનું પ્રોત્સાહન મળે તે છે.

ભાખ્યાસા.

તા. ૧૭-૮-૩૩

}

બી. ડી. ભટ્ટ. બી. એ.

ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશનનો ૧૯મા વર્ષનો અહેવાલ
સને ૧૯૩૨-૩૩

વર્ષ દરમિયાન મંડળના જુદા જુદા કામની પ્રવૃત્તિઓ:—વર્ષ દરમિયાન શહેરમાં ૨૫ અને જિલ્લાના ગામોમાં ૨૦ મળી કુલ ૪૫ મેજિકલેન્ટર્નનાં ભાષણો “શારીરિક આરોગ્ય,” “પાણીની સ્વચ્છતા,” “મેલેરીયા,” “શીતળા

“સુવાવડ,” અને “બાવદિન” વગેરે નિયમો પણ એમોમિએશનના ડેમોન સ્ટેટર નિ નીમનવાળા દી ગાહે આપ્યા હતા.

ભાગ ૨ ડિ મુલગોડના ગુપ્ત-નાદાગર મિ. એ. એમ શાસ્ત્રીએ એમોમિએશનની નાદાગરથી નિર્વાની મોકલવોડ મુલોમા આરોગ્યના વિષય પર ૧૦ મેન્ટલિટી-ન્ટર્નના ભારણ આપ્યા હતા. ઉપગત સચિત્ર પોષ્ટર માટેના ભારણ પણ આપવામાં આવ્યા હતા, તેમજ મદ્રાસ દેશ ડિપાર્ટમેન્ટ તરફથી મનાવેલા મીનગાના પોષ્ટરો ભરૂચ ગીટી મ્યુનિ. મારફતે સહેજના સહેજ સ્થળોએ ચોટાડવામાં આવ્યા હતા તથા શીનગાને લગતા હેંડબુકો ઇપ થી ગ્રેડ અને નિર્લેખના નામોમાં વહેંચવામાં આવ્યા હતા.

નિર્ભેશ ગામેના ભાવજો—ભરૂચ મેનિટરી એમોમિએશનના મિત્રોમાં મરીનથી ડિવેન્ડ આદિ પશ્ચિમ દેશ જંગાળ, તરફથી મોકલવામાં “બાળમંભાગ” તથા આરોગ્યને લગતી મિત્રોમાં કીવમો જના વધામાં આવી હતી, અને ગરુમા પ્રગનો લગ્યામાં આવ્યા હતા. દાત અને મોદાન આરોગ્ય, ટાય, બાગડો વગેરે નિયમો મંજૂરી પત્રિકાઓ, પોષ્ટરો વગેરે માધ્યમોથી માહિતી આપવામાં આવી હતી.

મ્યુનિ ના મદિનાગિલાયમાં દર્દીની ગારગર તથા લાઈનનો એક વર્ગ ગદનામાં આપ્યા હતા, તથા જે એન પીટીટ ગર્મ મુલની ઉપના ધોગણની છોકરીઓ માટે દર્દીની ગારવાગના ડેમોનગ્રેશનનો એક વર્ગ ડા. એન થી પટેલ, એમ, બી બી એમની મદદથી ચનારામાં આવ્યો હતો, અને ૪૭ છોકરીઓએ આ વર્ગના હાજરી આપી હતી જેમાં દર્દીની સારવાર માટેના પ્રત્યક્ષ પ્રયોગો કરી જનાવવામાં આવ્યા હતા.

હનામી નિમંધ—મર્દમ ડા. જમરોદ દી ગુનમક એમોમિએશન કુડ-માથી “સારીગિદ આરોગ્ય”ના વિષય પર એક હનામી નિમંધ લખાવવામાં આવ્યો હતો અને કુલ પર નિમયો મળ્યા હતા વળી “ભરૂચ મેનિટરી એમોમિએશનના મ્યુનિસિપલ મે શ્રુ વ્લેયુ” તે વિષે સહેજની મુલોમા તથા “મારા ગામની મન-જા શી રીતે વધારી” તે વિષે નિર્વાની મુલોમા નિબંધો લખાવવામાં આવ્યા છે જે નાઓના ગામોના કુવાઓના પાણી સાફ કરવા પોષ્ટરો પર મેગનેટ તથા નાદાની માવજતના સાધનો આપવામાં આવ્યા હતા.

બાળદિન અને આરોગ્યઉજવણી—મેનિટરી એમોમિએશન તરફથી દરવર્ષે મુજબ છઠ્ઠી બાળદિન અને આરોગ્યઉજવણી ડિસેમ્બર માસમાં તા. ૨૭ થી ૨૯ મી સુધી સહેજમાં દશાલાડની વાડીમાં કરવામાં

૧૯૩૫-૩૬ સેનિટરી એસોસિએશનનાં ૧૯મા વર્ષના અહેવાલ હેઠળ

આવી હતી, અને તેને અંગે બાળહિત અને આરોગ્યને લગતા વિષયોના જુદા જુદા વિભાગો કરી એક આરોગ્યપ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું. એસોસિએશનના મોડેલો, પોસ્ટરો વગેરે તમામ સાધનો આરોગ્ય પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. બાળહિત ઉજ્જવણીના પ્રોગ્રામમાં તંદુરસ્તીને લગતા સંવાદ અને લાપણો થયા પછી મિનેમા બતાવવામાં આવ્યો હતો. ભરૂચ સ્ત્રીમંડળની બાળાઓએ મેળાવણીમાં મંગીત, ગરબા વગેરેના કાર્યક્રમથી બાળહિત ઉજ્જવણીના કામને સારી મદદ આપી હતી. જે માટે ભરૂચ સ્ત્રીમંડળનો આભાર માનવામાં આવે છે. મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક હેલ્થ બેંગાલ, તરૂથી ગોકલવામાં આવેલી મેલેરીયા, કોલેરા અને બાળહિતની સિનેમા ફીલ્મો દયાલાલની વાડીમાં તથા શહેરના બીજા ભાગમાં બતાવવામાં આવી હતી. બેબીવીકને અંગે પહેલે દિવસે બેબીવીકના નોંધન્ટ ઓનરરી સેક્રેટરિ ખાન બહાદુર ડો. બક્ષશામ, ભરૂચના સિવિલ સર્જન સાહેબ તથા મિ. કે. એ. બાલા, તથા સેનિટરી એસોસિએશન અને રેડક્રોસ સોસાયટીના નોંધન્ટ ઓનરરી સેક્રેટરિ ખાનસાહેબ સોરાબજી બ. જીનવાલાએ પ્રસંગને અનુસરતાં લાપણો કર્યા હતાં. સરદાર ભાસાહેબ રાયસંગિજી એમ. એલ. સી. કેરવાડના દાક્ટર સાહેબના શુભ હસ્તે બેબીવીક ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું. તારીખ ૩૦-૧૨-૧૯૩૨ના રોજ સર શાપુરજી ભરૂચા હોલમાં બાળકોનો જન્મસો રાખવામાં આવ્યો હતો, અને તેમાં તંદુરસ્ત બાળકોને સી. ઇન્જાનરી હીરાલાલ નાગિએરવાળાના શુભ-હસ્તે ધનામે વહેંચી આપવામાં આવ્યા હતા. તંદુરસ્તીની હરિક્ષાઈમાં ૧૫૬ બાળકો લાવવામાં આવ્યાં હતાં અને તેમાં ૨૬ તંદુરસ્ત બાળકોને ધનામે વહેંચી આપવામાં આવ્યાં હતાં, તથા બાળહિતને લગતી સિનેમા ફિલ્મ બતાવવામાં આવી હતી. આ વર્ષે બાળહિત ઉજ્જવણીનો લાલ સ્ત્રીઓએ સારા પ્રમાણમાં લીધો હતો. આ કામમાં જુનિઅર રેડક્રોસ તરૂથી દલાલ અને પાયોનિઅર હાઇસ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓએ સારી મદદ કરી હતી.

જિલ્લાના દરેક ગામે બાળહિત ઉજ્જવણી કરવામાં આવી હતી અને તેને અંગે નાના આરોગ્ય પ્રદર્શનો કરવામાં આવ્યાં હતાં તથા બાળહિત ઉજ્જવણીના ઉદ્દેશો તથા બાળહિતનાં લાપણો આપવામાં આવ્યાં હતાં.

શહેર તથા જિલ્લામાં આંખની દવા, તાવની દવા, તાત્કાલિક ઇલાજની દવાઓ આપવામાં આવી હતી. તેમજ વૈદકીય શિક્ષણવર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો જેમાં શિક્ષકોએ સારો લાભ લીધો હતો. આ કાર્યને અંગે આરોગ્યમંત્રહસ્થાન પણ રાખવામાં આવ્યું છે. એસોસિએશનને મુખ્ય

સરકાર તરફથી તેમજ ભરત્ર ડિ. લો. બો. અને મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી કેટલુંક ખર્ચ મળે છે, તેમજ અન્યસંસ્થા તેમજ વ્યક્તિઓ તરફથી મદદ મળતી રહે છે.

આરોગ્યસંગ્રહસ્થાન તથા આરોગ્યને લગતી લાયબ્રેરી:—આરોગ્યસંગ્રહસ્થાનમાં ૧૧૬ મોડેલો, ૮૦ પેસ્ટરો. ૨૦ નમુનાઓ, ૨૭૩ ચાર્ટ્સ અને ૭૬૩ મેનિક્સેન્ટર્ન સ્લાઇડ્ઝ તથા ટ્રાવેર્સોંગ એકિઝીશન માટે મોડેલો, ચાર્ટ્સ વગેરેનો સેટ રાખવામાં આવ્યો છે. આરોગ્યને લગતી લાયબ્રેરીમાં ૭૦૪ વોલ્યુમ્સ છે. મ્યુઝિઅમ હોલમાં એસોસિએશનના મેમ્બરો તથા વિદ્યાર્થીઓને તંદુરસ્તીને લગતી સિનેમા ફીલ્મો તથા મેનિક્સેન્ટર્નની સ્લાઇડ્ઝો બતાવવામાં આવે છે. વરસ દરમિયાન લેડી ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ ઓફ ફેક્ટરીઝ તથા લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડ ઓફ આઇ. પી. મિશન સુરતે આરોગ્યસંગ્રહસ્થાનની મુલાકાત લઈ પોતાના ઉચ્ચ અભિપ્રાયોની નોંધ કરી છે. તેમજ આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલ, પીટીટ ગર્લ્સ સ્કૂલ તથા ગિલ્ડના વિદ્યાર્થીઓ, બાળાઓએ તથા બહાર પ્રગતએ આ આરોગ્યસંગ્રહસ્થાનનો સારો લાભ લીધો હતો.

ભૌગોલિક પર્યટણ-શાહીબાગ

અમે તા. ૨-૯-૩૩ ના રોજે શનિવારે બપોરે ૪-૩૦ વાગતાં શાહીબાગ પહોંચ્યાં. અમારી દસ દસ સ્કૉલરોની ટુકડીઓ અનુક્રમે ગઈ હતી. તે દરેક ટુકડીને અમારા બ્રૂગેળીના શિક્ષકે પ્લાન દોરવાનું કામ સોંપ્યું. કમિશનર સાહેબના બંગલાથી દરેક ટુકડી અનુક્રમે ૧૦૦-૧૦૦ ટગલાં આગળ વધી જે જગા નક્કી થાય તે જગાનો તેને પ્લાન દોરવાનો હતો. અમારી દસ ટુકડીઓ આખા શાહીબાગના વિસ્તારમાં દસ જગાએ વહેંચાઈ ગઈ, અને પોત પોતાનો પ્લાન દોરવાનું કામ શરૂ કરી દીધું. દરેકે સ્કેચબુક, રબર, પેન્સિલ, માપવાના સાધનો વગેરે સાથે લઈ લીધાં હતાં. અમારી ટુકડીને ભાગ એકે પૂરનો પ્લાન દોરવાનો આવ્યો હતો. પ્લાન દોરતાં પહેલાં અમે અમારી સ્કેચબુકમાં તેનું ચિત્ર પાડી લીધું. પછી અમે નીચે પ્રમાણે તેનું માપ લીધું.

કમિશનર સાહેબના બંગલાથી અમે ૨૧૦૦ ફૂટ ઉત્તરમાં આવ્યા હતા. એ રસ્તો કેમ્પ તરફ જતો હતો. અમારા પૂરની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૪૦' હતી અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળાઈ ૨૦' હતી. નીચેનું તળાવ

૨૦' ઊંડુ હતું. એ પૂલની નીચે કરેલા ચણુનર વચ્ચેની પહોળાઈ ૧૦' હતી. એવા નાનકડા પુલ ઉપરથી મોટી મોટી નદીઓના પુલનો ખ્યાલ અમને આવતો હતો.

એ પુલ ઉપર ઉભા રહી પશ્ચિમ દિશાએ નજર કરતાં એક મોટી ખીણ માલમ પડી. એ ખીણની ઉપરની પહોળાઈ ૮૦' હતી. મધ્યની પહોળાઈ ૮૦' હતી અને તળાવોની પહોળાઈ ૩૦' હતી. એ ખીણ ઉપરની જમીનની સપાટીથી તળાવોની સપાટી સુધી ૫૦' ઊંડી હતી. એ ખીણની પેલીમેર સાબરમતી નદી જોવામા આવતી હતી. સાબરમતી નદી સુધી એ ખીણની લંબાઈ ૧૫૦' હતા એ ખીણમા એક પગરસ્તો માલમ પડ્યો હતો. પૂલથી ૫૦' દૂર એ ખીણનું તળાવ ૩૫' સાંકડું હતું. આગળ જતાં નદી પાસે તળાવોની પહોળાઈ ૨૦' હતી. સાબરમતી નદીનું વહેણ અમારા પુલને સમાંતર ઉત્તરથી દક્ષિણ વહેતું હતું અને આગળ જતાં તે વહેણ પશ્ચિમમાં વળ્યું હતું.

એ નદીની પહોળાઈ આસરે ૩૦૦ ફૂટ હતી. નદીની પેલી બાજુએ લગભગ ૫૦૦' પહોળું મેદાન હતું. તેમા કીલું ઘાસ ઉગેલું માલમ પડતું હતું. એ મેદાનમા રેલવેના રસ્તા ઉપર આગગાડીના ડબ્બાની દાર જણાતી હતી. એ ડબ્બાની પેલી બાજુનો પૃથ્વીનો કેટલોક ભાગ પણ દષ્ટિમર્યાદામાં આવતો હતો. ત્યાં નાના મોટા પુષ્કળ ઝાડો હતા. ત્યાં આકાશ અને પૃથ્વી ક્ષિતિજમાં મળી ગયા હોય એમ લાગતું હતું. ખીણની દક્ષિણે કેટલાંક ખેતરો હતાં અને ઉત્તરે ઘાસચાગની જમીન હતી.

ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ એકસ માપ લઈ ૨૦' = ૧" એ શ્રેણ લઈ તેનું માપચિત્ર (પ્લાન) એક મોટા કાગળમા પાડ્યું, જેનો નમુનો આ સાથે આપવામાં આવ્યો છે.

એ મિવાય નદીની પાસે જઈ નિહાળતાં જૂગોળને લગતી ઘણી બાબતો શીખવાની મળી હતી. પાણીના વહેણથી જમીનના બુદ્ધા બુદ્ધા આકારો બન્યા હતા. જમીનની અણી લાંબી ચર્ચ નદીના પાણીમાં ગઈ હતી. તેમ પાણીનો કેટલોક ભાગ જમીનમા ગચ્છેલો જણાતો હતો. કોઈ જગાએ પાણીને ભાગ ત્રણે બાજુએ જમીનથી ઘેરાયેલો જણાતો હતો. તેનાથી ઉત્પન્ન જમીનનો મોટો ભાગ ત્રણે બાજુએ પાણીથી વીરળાએલો જણાતો. આ ઉપરથી ભૂશિર, અખાલ, ઉપસાગર, કીપકલ્પ વગેરે જૂગોળને

આપણે આપણા બાળકોને તળાવ કે નદી આગળ લઈ જઈ ત્યાં જમીન અને પાણીના કિનારા આગળ બેસેલા અનેક આકારો ઉપરથી ભૂગોળની વ્યાખ્યા શીખવીશું તો તેની છાપ બાળકોના મગજમાં સચોટ પડશે. તેજ પ્રમાણે નિશાળ અને તેના ઓરડાનું માપ લઈ તેનું આપયિત્ર પ્રથમ દોરતાં શીખવીશું તો ગામના, તાલુકાના કે જિલ્લાના નકશાઓનો ખ્યાલ તેમના મગજમાં સ્પષ્ટ થશે, અને એવી રીતે આપેલા ભૂગોળના પાંદો હંમેશાં કળદાયી નીવડશે.

પ્રે. ૨૧. ટ્રેનિંગ કોલેજ. સ્કોલર ગોવિંદજી લાણીલાઈ ચાંપાનેરી

જાહેરખબર

મવસાહેબ માધવલાલ હરીલાલ સ્મારક કંડની કોઈ નક્કી કરેલા વિગત ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે પંચમહાલ જિલ્લો, પંચમહાલ એજન્સિ, રેવાકાંઠા, મલીકાંઠા અને પાલણપુર એજન્સિની કોઈ સ્ત્રીશિક્ષકને સ્મારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) અંદે ત્રીસના ઇનામનાં પુસ્તકો અથવા માહિત્યો આપવાની ધી શુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટીએ ગોઠવણુ કરી છે. પરીક્ષા તા. ૧૧-૧૨-૩૩ ને સોમવારના રોજ અમદાવાદની ધી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં સદરહુ કોલેજના લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડમાસ્ટર સાહેબ લેશે. પાઠનો વિષય અને વર્ગનું નામ એક કલાક અગાઉ જાણાવવામાં આવશે. સઘળી અરજીઓ તા. ૫-૧૨-૧૯૩૩ સુધીમાં પોતાના ઉપરી અધિકારી માગેત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ ઉમેદવારે મોકલવી. પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળાં સ્ત્રીશિક્ષકો આ ઇનામ માટે હરિદ્વાર કરી શકશે.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ }
કોર વીમેન.

મિસ બેપ્તિસ્ટા

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દૂ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ.	અથવા કર્તાનું નામ.	પ્રગટકર્તા કે છપ્પકર્તાનું નામ.	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમ.
૧	અનાના ઉર્દૂ કોર્મ વિસ્તા- એ-અવ્યાલ, ૧૯૩૨	મો. વી. શીરોઝીદીન એન્ડ સન્સ, લાહોર	મી. વી. શીરોઝીદીન એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૦-૪-૦	છોકરીઓની ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં ધોરણ ૧ લા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	
૨	" " ફલ્ગુમ	" "	" "	૦-૭-૦	" " " "	"
૩	" " સેવુમ	" "	" "	૦-૮-૦	" " " "	"
૪	" " અહરમ	" "	" "	૦-૯-૦	" " " "	"
૫	" " પલ્લુમ	" "	" "	૦-૧૦-૦	" " " "	"
૬	" " શશુમ	" "	" "	૦-૧૨-૦	" " " "	"
૭	" " હકતુમ	" "	" "	૦-૧૨-૦	છોકરીઓની ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં ધનામ અને લાય- બ્રેરી માટે અને સ્ત્રીઓ માટેના જુનિયર પહેલા વર્ષના ક્લાસમાં પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે.	
૮	" " હોદુમ	" " કમરુદ્દીન, હોદાદર	" " આનંદ એન્ડ સન્સ, ગોરીગેટની બાજીર હાઇસ્કૂલ, જમ્મુ	૦-૧૩-૦	" " " "	
૯	હેડુમ બોધ રોધાગ લાગ	૧ કવેરી કમરુદ્દીન, હોદાદર	સન્સ, ગોરીગેટની બાજીર હાઇસ્કૂલ, જમ્મુ	૦-૪-૦	ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ધ- નામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૧૦	" " " "	૨	" "	૦-૪-૦	" " " "	
૧૧	" " " "	૩	" "	૦-૮-૦	" " " "	

૧૨	આપલ્યકે દિશિયને, લાગ ૧	લાલા દીધતંગમ મરણા, પ્રાક્ટ	આનંદ	એન્ડ	૦-૧૧-૦	દેકે ઉર્દુ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમા
૧૩	" " ૨	ગ્રોફિમર ડી. એ. વી.	સન્મ,	મોનિટરી	૦-૧૦-૦	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૪	" " ૩	ટોચેજ, રાવળપોડી.	અદર,	લાહોર.	૦-૧૩-૦	"
૧૫	ગલદત એ મહાવગતે ઉર્દુ	માલીક અબ્દુલ્લાહુમાન	"	"	૦-૫-૦	ઉર્દુ પ્રાથમિક ગ્રંથોમા
૧૬	અલ્લસનમ ખ્યાલ, પહેલી	માહિય, એમ એ	"	"	૦-૪-૦	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે
૧૭	આગતિ, ૧૩૫૧ હીન્દી	ગ્રોફિમર અલસેના-એ	"	"	૦-૪-૦	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૮	દિનયાતમ પહલા રિમાલા	શરીફ અબ્દુલ રહેદ	લેખક	અલ્લમન-એ-હિમાયત	૦-૧-૧	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૯	૧૯૩૨ ની ૩૫ થી આગતિ	કોલેજ, માલેર કોલેજ	એ-ઇન્સામ, લાહોર.	એ-ઇન્સામ, લાહોર.	૦-૨-૧	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૦	દુમરા " " ૨૦ "	મહમદ બરોડી	"	"	૦-૩-૦	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૧	તીસરા " " ૨૪ "	અનસારી	"	"	૦-૧-૧	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૨	૧૯૩૦ ની ૩૫ થી આગતિ	આગતિ	"	"	૦-૧-૧	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૩	૧૯૩૦ ની પહેલી આગતિ	અવ્યવ, ૧૯૩૦ ની બીજી	"	"	૦-૧-૧	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૪	૧૯૩૦ ની પહેલી આગતિ	આગતિ	"	"	૦-૧-૧	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૫	૧૯૩૦ ની પહેલી આગતિ	આગતિ	"	"	૦-૧-૧	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.

૩૨	"	સેન્યુમ	"	"	૦—૬—૧૦	માધ્યમિક મૂલોમા ધો. અને ફા માટે.
૩૩	"	ચલિતમ	"	"	૦—૧૨—૦	"
૩૪	"	આફ્રીનીશ, પહેલી આદિતિ	"	વેખક	૦—૧૦—૦	ઉર્દુ ઇન્ડીયનનોમા ઇનામ અને લાયકેરી માટે.
૩૫	"	અચ્ચોકા યાગ કાયદા, હિસ્સા-એ-અવ્વલ, ૧૯૩૭ ની બીજી આવૃત્તિ	"	વેખક	૦—૧—૬	માળનર્ગમા પાઠ્યપુસ્તક તરીકે
૩૬	"	ફુલુમ	"	"	૦—૧—૦	"
૩૭	"	સુરીફુલ આકવાય, આટોબગ ૧૯૨૬	"	"	૦—૨—૦	પ્રાથમિક મૂલોમા ઇનામ અને લાયકેરી માટે.
૩૮	"	નખલી, વોયુમ ૧ પહેલી આવૃત્તિ	"	દારલ મુમનીરીન આ ઝમગદ.	૬—૦—૦	ઉર્દુ માધ્યમિક મૂલોમા અને દ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમા ઇનામ અને લાયકેરી માટે.
૩૯	"	૨	"	"	૬—૦—૦	"
૪૦	"	૩	"	"	૬—૦—૦	"
૪૧	"	૪	"	"	૬—૦—૦	"
૪૨	"	અવધ-એ-વશેદીન, પહેલી આવૃત્તિ	"	દારલ મુમનીરીન, આ-ઝમગદ.	૩—૮—૦	"
૪૩	"	મુશાલિરીન હિસ્સા-એ-અવ્વલ	"	"	૪—૦—૦	"
૪૪	"	તબાતુલ ઉમમ	"	"	૧—૮—૦	"

૪૫ પત્રિકા	”	મુજદદદીન નાઝી	”	૧-૦-૦	”
૪૬ તારીખે ફિક્કે ફરલામ	”	અબ્દુસ સલામ નાઝી	”	૧-૦-૦	”
૪૭ તમીનુદ્દિન ફરલામ	”	અબ્દુલ મઝીદ	”	૧-૦-૦	”
૪૮ અરબી હિદ કે તઅલ્ફકાત	”	સેયદ મુસેમાન નાઝી	હિંદુસ્તાની એકેડેમી, અલ્હાબાદ	૪-૦-૦	”
૪૯ હિદ શાએરી, પહેલી આગતિ	”	દો. આઝમ કરવી	અંબુમન-એ તરકી-એ ઉર્દૂ, ઓરંગાબાદ	૨-૦-૦	”
૫૦ મળરમ	”	મીલાના વઝી	”	૪-૦-૦	”
૫૧ હતિકા	”	મુસ્તક અહમદ	”	૧-૧-૦	”
૫૨ આંખે બકા	”	ખાન અબ્દુરરહિમ, ‘મિશરાત’	કૃતલુદ્દાન અહમદ, નામીપ્રેસ, લખનૌ	૨-૦-૦	”
૫૩ જલ્સી હિસ્સા-એ-આગવાલ, ચોથી આગતિ	”	મહમદ મનાયતુલ્લાહ દારલ હયાઅત, લાહોર ખાન	”	૧-૦-૦	”
૫૪ ” ફલ્કમ, ત્રીજી આગતિ	”	”	”	૧-૦-૦	”
૫૫ દરબારે અકબરી, પહેલી આગતિ	”	મહમદુલ્લેન આઝાદ	મુરીદ-એ-અઆમપ્રેસ, લાહોર.	૫-૦-૦	”
૫૬ નેરગે ખિયાલ	”	”	”	૦-૭-૦	”
૫૭ ખિયાલતે આઝીઝ	”	આઝીઝ મીરઝ	”	૧-૦-૦	”
૫૮ મજામીતે ફરહત વાંચુમ ૧	”	મીરઝા ફરહતુલ્લાએગ	પ્રેસપ્રેસ, દિલ્લી.	૨-૧-૦	”
૫૯ ”	”	”	”	૨-૧-૦	”
૬૦ ”	”	”	આઝમગંદીમ પ્રેસ, હૈદરાબાદ	૨-૮-૦	”

ઉર્દૂ માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુટોમાં ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.

૬૨. હિંદુસ્તાની સુઆશરતી	આબદુલ્લાહ યુસુફઅલીદી	મીઆ, સ્ટેશનરોડ, હિંદાબાદ, (રૂકન)	૧-૪-૦	"
૬૩. તારીએ અદખીયાતે મરેન હાવાત	સયદ રાજમદદુસેન	અંબે-તરકી-એ હિંદુ-અંબે-ગાઆદ.	૪-૮-૦	"

પુના, તા. ૧૪ મી જુલાઈ, ૧૯૩૩.

(સહી) એ. એમ. ખાન
સેક્રટરી, હર્દુ મૂલયુક કમિટી, પુના.

સતે ૧૯૩૩-૩૪ ની સાલનું એન. પી. વકીલ શિષ્યવૃત્તિની પરિક્ષાનું પરિણામ

ક્રમાંક	નામ	ઉંમર	કઈ શાગામા ભણે છે	આર્થિક શિષ્યવૃત્તિની ક્રમ રકમ રો.
૧	"અ" વર્ગ પીરા એન. શેઠ	૧૩	સરકારી ગર્સ હાઇસ્કૂલ અમદાવાદ	૪
૨	"બ" વર્ગ ખાલી			૫
૩	"ક" વર્ગ ધન જહાંગીર મોળેદલ	૧૫	સદર	૬
૪	"ડ" વર્ગ ઇન્દુ આર. શેઠ	૧૬	હિંસરસદર	૭

મ્યુનિસિપલ કોમિશન,

અમદાવાદ તા. ૩૧-૮-૩૩

સહી. મણીલાલ ચતુરભાઈ ઉપપ્રમખ
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

ધનામપત્રક

લઘુચિત્રલે

દીવી	લગત ગિરધર કાળીદાસે	૩—૦—૦	વીરમસાહમાં ધડનો લે
	પા. નાગજી મીસએ	૧—૦—૦	૧ મણુ આપ્યો.
	મિ. મોહન છીતાભાઈએ	૨—૦—૦	,, ખાંડ આપી
	મિ. મોરાર લગવાને	૨—૦—૦	,, તેલ તથા ગે
	બાઈ લક્ષ્મી	૨—૦—૦	આપ્યો.
મરુચ	મિ. વર્મતલાલ શેઠ સાહેબ	૭—૧૧—૯	મિશન સ્ટુડ નં. ૨ ૧
	તરફથી		પુસ્તકો તથા સ્ટેટો ઇ-
	,,	...	મમાં વહેંચી.
			ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ૫
			મીઠા સીવડાવવા સ
			ખાદીના પાંચ તા
			લેટ આપ્યા.
માડવાખુ- જર્મ	શાહ સ્વરૂપચંદ પાનાચંદ તથા	૩—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. રાવજીભાઈ ઉકાખાઈ		
	તથા ધાંચી ચીમન નારણ-		
	ભાઈએ મળી		
કેરવાડા	મિ. લક્ષુ બાપુએ	૧—૦—૦	કન્યાશાળાની પરખ
	મિ. મનોર દુલવે	૨—૦—૦	આપ્યા.
	મિ. સવચંદ સુનીલાલે	૩—૦—૦	,,
	મિ. દદિરભાઈએના પાટવી	૧૮—૦—૦	કન્યાશાળામાં રમતગમ
	કુમારશી માનસિદજી સાહેબે		નો મેળાવડો કરવા
	મિ. કારભારી સાહેબ આધવ-	૨૪—૦—૦	રોકડ ધનામ વહેંચ્યું
	મિદજી ખુમાનમિદજી તરફથી		મુખ્ય સ્ટુડમાં ગારમા
અંદાડા	ગડખોલના પા. ઇગન કેશુર	૨૦—૦—૦	મુખી પરખ બેચાડી.
			મુખ્ય સ્ટુડ તથા કન્ય
			શાળા જમાડી.
ઓગ	ગજ બાધરમેગ દુલાળાવાએ	૨૫—૦—૦	સ્ટુડ જમાડી.
દામોટ	અંકલેશ્વરના મે. મામલનસર	૫—૦—૦	ઉડ્ડીય કન્યાકલામ બે
	સાહેબ તરફથી		લતી વખતે મિદાઈ વહેંચ
	મિ. બાબુભાઈ પી. મેટે	૩—૦—૦	ખાળાઓને પુસ્તકો વહેંચ
આસરમા	દુકાનદાર હરદીયાન નાયુભાઈએ	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા

નવાળસાહેબે	૧૫—૦—૦	૪૮ વાસણો સૂલના ફંડમાં આપ્યા.
ખાનસાહેબે	૫—૦—૦	૧૦ ”
ગેડ દોલતરામ દલસુખરામ	૩—૦—૦	
શેઠ રાંકરલાલ વાપીદાસ	૩—૦—૦	
શેઠ નગીનલાલ દીપચંદ	૨—૦—૦	
કુધણુલાલ પ્રાણુલાલ દેસાઈ	૨—૦—૦	
હિંમતભિંદ છત્રસિંહ રાણા	૨—૦—૦	
પાપુસાહેબ દીપસંગજી રાણા	૨—૦—૦	
અમરદાસ વેરીલાઈ	૨—૦—૦	
લાલચંદ કાળીદાસ	૧—૦—૦	
હાથાવા દાહાવા	૧—૦—૦	
પુરુષોત્તમ નરસિંહભાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
શાહ ધનજીભાઈ	૧—૦—૦	
બાહુખાનજી અકલ્યારખાન	૧—૦—૦	
અમરદાસ ગોકળદાસ પટેલ	૧—૦—૦	
અવેરભાઈ મુશ્વરભાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
હીરાભાઈ બહેચરભાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
ગેડભાઈ ગોમ્ધન	૧—૦—૦	
છગનલાલ કુલચંદ	૧—૦—૦	
ડો. લક્ષ્મીલાઈ નગીનલાલ	૧—૦—૦	
માણેકલાલ ચુલાખરાય દેસાઈ	૧—૦—૦	
મોતીલાલ ગીરધરલાલ	૧—૦—૦	
વેદ છગનલાલ લક્ષ્મીલાઈ	૧—૦—૦	
વેદ પુરુષોત્તમ ખુસાલભાઈ	૧—૦—૦	
કાળીદાસ ડાહ્યાભાઈ	૧—૦—૦	
મોદી વમળચંદ રૂપચંદ	૧—૦—૦	
સોમચંદ ભગજીવાન શાહ	૧—૦—૦	
નગીનલાલ વમળચંદ તલાટી	૧—૦—૦	
અંબાલાલ કાળીદાસ કદોઈ	૦—૮—૦	
કરકના ગુજ કલાણસંગ	૨૦—૮—૦	આળકોને પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી,
સુરભંજે		વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પા. પરભુભાઈ કાલકાએ	૧૭—૧૨—૦	
પા. રાધજી હરિભાઈએ	૧૫—૮—૦	
અંકલેશ્વર ખાલપા પચાનના પટેલ	૧૨—૦—૦	સાંચરફૂલ નં. ૩ના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કાનજીલાઈ ધનજીભાઈએ		
અમલેશ્વરના ગુજ હમીરસિંહજી લક્ષ્મીસિંહજી ગુણાએ	૬—૮—૦	આળાઓને પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
કલાશીનાં પા. વલ્લભભાઈ	૧—૦—૦	
અવેરભાઈએ	૬૦—૦—૦	આળાઓને જર્મનસિંધુ-રનાં ટાટ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

કેમેદ

અંકલેશ્વર

અંજોર

નિતરા

શીગામ	પાટોદના દાકોર દાદાબાવા ગરબડગિંહ તરફથી	૭-૦-૦	બાળાઓને પ્યાલા તથા પનામા વહેંચ્યા.
નાદીડા	પીપળાઆના પા. હાથીલાઇ હારબાઇએ	૨-૦-૦	મૂલમા પતામા વહેંચ્યા.
	બાઇ ચચળ પા. કરશન હીરાની વિધવાએ	૩-૮-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
	તવરાના પરમાર ખૂમાનસંગ ભાઇજીએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ઉમેર	મિ. અમદાદામ નારણભાઇ પટેલ	૩-૮-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
	મિ. ઝવેરભાઈ નાયાભાઇ પટેલ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. ગીરધરભાઇ કાળીદાસ પટેલ	૩૦-૦-૦	"
	મિ. નાયાભાઈ વિહારીભાઇ પટેલ	૪-૦-૦	કાપડ વહેંચ્યું.
દીવ્યનગર	જાપગના પટલાણી બાઇ ગાદીએ	૧૬-૭-૬	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કદાનવા	મૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ	૧-૦-૦	કાઢિટના રામ ફંડમા આપ્યો.
દીવી	મિ. ગીરધર કાળીદામ પટેલ	૧૫-૦-૦	વડનાલ કલામના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	"	૧૬-૦-૦	"
	હેડમાગ્તર મગનભાઇ જોડા ભાઇ પટેલ	૧-૦-૦	બાળલાયજેરીમા આપ્યો.
	"	૬-૦-૦	બાગ મામ મુધી નિશા- ળમા પરબ જેમાડી.
	"	૨-૦-૦	વીરમંદીર દવાખાનામાં દવા લાવ્યા તેના.
પારખેત	પાટીદાર છાટાભાઈ કેગવ- ભાઇએ	...	ઉર્દુ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીને જમાડ્યા.
વાગગ	પા. ફરીશ ગોપાલ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
	પા. દુર્લભ રૂગનાથ	૧૨-૦-૦	"
દેરાવ	પા. પ્રતાપસીંગ જેસી	૨૫-૦-૦	"
લખીગામ	ગામલોકેડા તરફથી	૧૬-૧૨-૦	પડિયાળ કવર માથે બેટ , આપ્યું.
	મૂલ કમિટીના ચેરમેન મિ. જગમલ કચ્છને	૨૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. માવજીભાઈ કાળાભાઇએ	૧૭-૦-૦	"
હાસોટ	મિ. વેણીવાલ માણેકલાલ દેસા- ઈએ પોતાની પુત્રીના રમણીયો	૨૦-૦-૦	કન્યાશાળા માટે બાગીચ નં. ૨ બેટ આપી.

સારંગપુર	હિહાલીના મિ. કરસન રામભંજી	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હીદ્રા	શાહ હીરાચંદ નાગરદાસે પટેલ કમીસાઈ કાળીદાસે	૨-૦-૦ ૨૦-૦-૦	મિદાર્ધ વહેંચ્યા. મુખ્ય રૂઢલ તથા મિશન રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કાંસોટ	મિ. અબ્દુરહેમાન અબ્બાસ ળી. એ. તથા શેઠ હાજીમોદમદ ગુલામચાંદે	૧-૦-૦ ૧-૦-૦	ધોરણ ૪ થાના વિદ્યાર્થી ગુલામરસુલ રહેમાનને ચાંદીનો મેડલ તથા રૂ. ૧) રોકડો આપ્યો.
રનાડા	પટેલ જેમંગલાલ કાલા- ભાઈએ	૧૨-૮-૦	કલાસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા દરેકને એક પૈસો પેન લાવવા સાર આપ્યો.

મુરત જિલ્લો

દાંતી	ગામમેઢો નરસંધી	...	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વેસુ	મુખબંજી શે. પંતનજી હોસા- વા ૦ માનકે	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ચોથાંસી	હોસન ખાનેની શેઠ એદલજી કુપરજી પટેલની પેદીના તેનજી શેઠ રતનજી પેસત- નજી પટેલે આ રૂઢલની મુલાકાત કરી	...	હિંદુસ્તાનનો નકશો રૂઢલ- ને ભેટ આપ્યો.
ધમગામા કાનુડા	મિ. દોલતરાય નીછલાઈએ આઈ અંબા તે કંથડજી દાજી- લાઈની વિધવાના ફંડમાથી અનાવીલ ગમાજી તરફથી મિ. મણીભાઈ ગલાભાઈ રેનાઈએ	૧-૦-૦ ૨૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. કન્યાશાળામાં અનાવીલ આળાઓને ધન્યમ તરીકે આપ્યા.
	મિ. રામભાઈ જીવજી રેનાઈએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. ગોવિંદજી ગલાભાઈ રેનાઈએ	૨-૦-૦	"
ભાદા	વકીલ ગલાભાઈ ભગચન- દાસ મોદીનાં મુણીઆળી અ. સી. બહેન રૂઢાળી તરફથી	૭-૮-૦	ગરબા ગરબવી કન્યા- શાળામાં પિત્તળના દામડા વહેંચ્યા.

ચીખતી	મિ. રત્નનંદુ રવનાયજી દેસા- ધએ	૫-૦-૦	કન્યાશાળામા ભરત તથા સીવણ કામમા ભેટ આપ્યા.
ખરસાડ	મિ. વસનંદુ ગુલાબભાઈ દેસાધએ	૩-૦-૦	કન્યાશાળામા મિદાઈ વહેચી.
	"	૩-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલમા મિદાઈ વહેચી.
	મિ. દયાળજી ગમભાઈ દેસાધએ	૩-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકો લાવવા સાર આપ્યા.
મેર	મિ. કેશવભાઈ કાળિદાસે	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીને સાકર વહેચી.
	"	૧૦-૦-૦	સુરતની હોમિપટલની લોટ- રી ખરીદવા માટે તથા ધનામ મળે તે છોકરાના હિતાથે વાપરવી.
વાઘજીપા	મિ. સુખોપમા તરફથી તેમના મહુમ ધર્મપતિ બાઈ મણીના પુન્યાર્થે ધાત્રી ડાહ્યાભાઈ કલ્યાણ તરફથી મહુમ નરુ કુલ્લ- લના સ્મર્યાર્થે	૮-૦-૦	પરબમા આપ્યા.
કીમ	મે. ગામલતદાર સાહેબે,	૨-૦-૦	પતામા વહેચ્યા.
શાનવાડા	મિ. મંગળદાસ મહેતાના સગા મિ. ધારગજમરે વીઝીટ કરી	૫-૦-૦	પતામા વહેચ્યા.
અડાબજી	મિ. જેડીસનદાસ ઇન્ડાગમે પોતાની પુત્રીને નિશાળે જેસાડી તે પ્રમંગે	૮-૦-૦	કન્યાશાળામા પતાસા વહેચ્યા
ચીખતી	મિ. ચતુરભાઈ ડાહ્યાભાઈ અમીને	૫-૦-૦	"
	મિ. મગનલાલ લક્ષ્મીદાસ દાયરથે	૧-૧૨-૦	"
	મિ. પરસોત્તમ છીખાભાઈ અને હરગોવિંદદાસ નાગરજી લુહારે	૧-૧૨-૦	"
માણિકેપોર	મે. હોરમમજી પેસ્તનજી કાસઠ તરફથી	૫-૦-૦	ગરીબ છોકરાને સ્કેટ પેનો વહેચી તથા બાળ લાયબ્રેરી માટે આપ્યા.
	" ગામબોડો તરફથી	૫-૦-૦	"
		૨૫-૦-૦	"

૧૧૭	મિ. રામભાઈ દરખાભાઈએ	૧૧-૦-૦	મોહું ધરિયાળ બેટ આપ્યું.
આમધરા	મેમ્બર શાહ નજીનચંદ મેમચંદ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નીઝર	પથમીઆના ડાહ્યાભાઈ પ-રમેતમે	૭૦૧-૦-૦	પરબનું મંદાન બાંધ્યું.
	પથરોણના ગામલોકે તરફથી	૧૦-૦-૦	બાળ લાયબેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	કણાઈના ગામલોકે તરફથી	૫-૦-૦	બાળ લાયબેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	ગોડધાના કેસવભાઈ ભંગવાન	૪-૦-૦	બાળ લાયબેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	ખારોલીના મહેરબાન ગામ લનવાર સાહેબ કૃષ્ણસાલ લક્ષ્મણ મહેતા	૫-૦-૦	રકાઉટને કપડાં પટા વગેરે લેવા આપ્યા.
	નસરવાનછ બીખાભાઈ મોટા તા. લો. ગો. ના પ્રે. સાહેબ	૫-૦-૦	રકાઉટને ગ્રાન લેવા આપ્યા.
	પથરાડીઆના વસલ પરબુએ	૧૦-૦-૦	પરબ માટે પિત્તળનું એકું લઈ આપ્યું.
	પથરાડીઆના દારા વસલ	૪-૬-૦	લોટો તથા પ્યાસા લઈ આપ્યા.
	અત્રેના ડાહ્યાભાઈ છીનાભાઈ પોસિંગપટેલે	૫-૦-૦	રકાઉટના કપડાં લેવા આપ્યા.
	પથરાડીઆના ગોદળભાઈ ભ ગામ.ક	૫-૦-૦	"
	સાલા નીઝરના કોળાપંચ	૫-૦-૦	"
	પથરાણના દેવીબેન ખુશાબ કુવરજ પેમાના માનુશીએ	૨-૦-૦	લોટો તથા પ્યાસા લઈ આપ્યા.
૧૨૫૭	નૃસિંહમિટિના મેમ્બર સુખાભાઈ છીખાભાઈ પટેલે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. લડખુઆઈ દુર્લભભાઈ નાયકે	૧-૮-૦	"
૯૨૬	મિ. રમખુઆઈ હોડુભાઈ દેસાઈએ પોતાના પિતાના પુણ્યાર્થે	૭-૮-૦	બાળાઓને ૨૪ વારના તાકો સીવજી સાર આપ્યો.
તીયલ	ડૉ. ધનજીયા હીરજીભાઈ પટેલ તરફથી	૧૦-૦-૦	ચણા વહેંચવા સાર આપ્યા.
	"	૭-૦-૦	લાયબેરી માટે કપાટ સાર આપ્યા.
	ગો. નરસિંહ આતમાગમે	૮-૦-૦	૨૨ સોમવારે ખીરપીટ વહેંચવા સાર આપ્યા.

યજ્ઞ	સ્કૃલકમિટિના સભ્ય મિ. લાણાલાલ કાનજીએ મિ. રમણરાય એમ. તાતી- આએ પંડિત શિવકુમાર મહેશદત્તે	૧-૨-૦	બાળગોથી વહેંચી.
		૨-૦-૦	સ્વેચ્છા વહેંચી.
		૪-૮-૦	ચોપડીઓ તથા પેન પે- ન્સિલો વગેરે વહેંચી.
૩	મિ. છોટુલાલ પરાગજી દેશાઈએ	૮-૧૨-૦	પહેલા નંબરે આવનાર દરેક વિદ્યાર્થીને ચોપ- ડીઓ આપી તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીને પાંચ આપી.
૨૫	મહેતાજી કરાનજી ખંડુલાઈએ	૫-૧૫-૦	પાસ થએલી ૧૯ છોકરી- ઓને રંગીન ખાદીના કકડા વહેંચ્યા.
	મિ. ડાહ્યાલાલ લાલલાઈએ	૧-૦-૦	ચોથા ધોરણમાં પાસ થએલાને ધનામ આપ્યું.
	ગામવેડો તરફથી	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
૨૬	સ્કૃલકમિટિના મેમ્બર મિ. મહમદ મુસેજી પટેલે	૬-૦-૦	દરેક ધોરણમાં પહેલે નં. પાસ થનાર વિદ્યાર્થીને રૂ. ૧ નું ધનામ વહેંચ્યું.
	ખડુધાનના શેઠ હાજીમહમૂદ હસુદ કોટવાળે	૧૩-૨-૦	ધો. ૧ લાથી ધો. ૫ સુ- ધીમાં ગરીબ વિદ્યાર્થીને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
અંચેલી અડાગજી	મિ. કુંવરજી લાણાએ મિ. મગનલાલ બહેચરલાલ રાવળ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
		૧-૦-૦	બાળાઓ માટે ગરબા સાથે પિત્તળની પાઇપો કરાવવા માટે આપ્યા.
	પટેલ લાલભાઈ ગીરધરભાઈએ	૦-૮-૦	"
	મિ. હરિલાલ નારણભાઈએ	૧-૦-૦	"
	ચાહ હીરાચંદ કેશરજીએ	૦-૮-૦	"
	મિ. પ્રભુશંકર નરભેરામ વ્યાએ	૧-૦-૦	"
૨૭	મુંબઈના ગેટ પેસ્ટનજી ડોસા- ભાઈ મારકરે	૩૦-૦-૦	શાળાપયોગી પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
ઉમરા	સ્કૃલકમિટીના મેમ્બરો તથા ગામના સહયુક્તરથોએ આંકડા કોઓપરેટીવ સોસાયટી તરફથી મળ્યા છે.	૨૫-૪-૦	૧૬ જેડી કેરકો વિદ્યાર્થી- ઓને જેસવા સાથે બેટ આપી.
	ગામના સહયુક્તરથો તરફથી	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કોરા	કલવાડાના દરજી ડાહ્યાલાલ ફરીરભાઈ ટોપીયાલાએ	૧૮-૦-૦	પરિયાજ બેટ આપ્યું તથા વિદ્યાર્થીઓને મિ- સાઇ વહેંચી.

રાજપારડી	ઉધરાતદાર પટેલ પરમોત્તમ ભવાનબાઇએ	૪૫—૦—૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
	ચુનીલાલ કરસનદાસને ત્યાં એમની દીકરી ચંદનબુલસ મહેમદાવાદના શા. ઓચ્છ- વલાલ ભોગીલાલ સાથે ચએહું તે નિમિત્તે	૦—૬—૦	બાળાઓને ખાલા વહેંચ્યા.
	" "	૫—૦—૦	મુંખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળામાં ખાલા વહેંચ્યા.
પાણેયા	પટેલ પુરુષોત્તમ ભવાનબાઇએ દેસાઈ ચીમનલાલ ધર્મચરણાઈએ	૧૮—૧૨—૦	બાળાઓને જમાડી.
	પોતાના નાનાભાઈ ગુજરી ગએલા તે નિમિત્તે	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
ધારોલી અશા	ગામસોઝાએ નિર્મોબી ભક્તરાજ શ્રી લક્ષ્મી- દાસજીએ જન્માષ્ટમીના પા- રણા નિમિત્તે	૩—૦—૦	સાકર વહેંચી.
		૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને તથા બા- ળાઓને જમાડી.
ધારોલી	પટેલ છીતાબાવા નાગજીબાવા તથા નહાગમિહબાવા ઉમે- દબાવા તથા રૂપસીંગબાવા લક્ષ્મણ બાવાએ મળી	૧૬—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પાણેયા	પટેલ રાકરભાઈ કેશુરભાઈએ પોતાના દીકરાની વહુ ગુજરી જવાથી તે નિમિત્તે	૧૫—૦—૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
	"	૨૫—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીને જમાડ્યા.

મહિકાંઠા એજન્સિ

અરપોદરા	ગેડ ડાહ્યાલાલ હુમરસીએ બેદોરા દલીચંદ લીલાચંદે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૧૫—૦—૦	"
વડોદરા	નાદોલના શાસ્ત્રી કેશવલાલ અમૃતલાલે	૧૬—૦—૦	પરબ માટે આપ્યા.
	નાદોલના ઠાકર કેશવલાલ સદાશાવે	૫—૦—૦	"
	"	૩—૦—૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
	ઉત્તેડીઆના ત્રવાડી બાપુલાલ નથુરામે	૫—૦—૦	પરબ માટે આપ્યા.
	"	૩—૦—૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
	" માધી હાથીલાલ નાનચંદે અમદાવાદના મિ. ચમનલાલ લક્ષુરામે	૧—૪—૦	પરબમાં આપ્યા.
		૩—૦—૦	પતામાં વહેંચ્યાં.

મીઠાવાડા	મોર ઉદેસિંગ વજેસિહજી	૭-૦-૦	મિર્ઠા વહેલી
	દાકોર જેમગજી જેયગજી	૨-૦-૦	પતામા વહેચ્યા
	દાકોર ગોપાળજી કુમળજી	૧-૦-૦	"
	વાળદ શકુ ગણજોડે	૧-૦-૦	"
	દહેગામના દાંણીનાથભાઈ	૩-૪-૦	માસિક પ્રમાણે આપી
	ધેવાભાઈજી		ચોમાસુ આવના મુધી
	હરખજીના મુવાડાના મોકોર	૧-૦-૦	પતાસા વહેચ્યા
	નવમસિંગ હુંગરભાઈ તથા		
	સદાભાઈ ગતનસિંગે		
ફેદરા	તાબુકદાર દરમાગથી તખ્તમિ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	હજી મધાભાઈજી		
મીઠાવાડા	પા બાવાભાઈ મુગજીજી	૧૦-૦-૦	"
	ગામના મતાદાર દાકોર માહે	૧૫-૮-૦	"
	જોજી		
	રાળદ શકુર રણજોડે	૧૦-૦-૦	"
	પટેલ દાલાભાઈ જેયગભાઈજી	૧-૪-૦	દૂધ પાચુ.
	મતાદાર મોર ગગાભાઈ ધેના	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	ભાઈની વિધવાબેન શ્રી પુલ	૧૧-૦-૦	"
	બાજી		
ગણાસજી	મુથાર ભીખાનાલ રામચંદ	૫-૦-૦	"
	તથા મુથાર સુનીવાલે મળી		
સીઠાવાડા	મુલ કમિટીના મેમ્બર પટેલ	૧૦-૦-૦	"
	આદ-ભાઈ દેમાઈભાઈજી		
	પટેલ દાલાભાઈ ટીમોગભાઈજી	૧૦-૦-૦	"
પેથાપુર -	મહુમ ડાલાભાઈ હડગચંદ	૦-૦-૦	આગાઓને ડાપડ તથા
	તરફથી શા કેશવલાલ ડચ		મિર્ઠા વહેચી
	ગદામે		
પુનાદરા	મે હનિગ માહેમથી ગિવ	૨૫-૦-૦	ગારેની મૂલ તથા ડેવડીયા
	મિહજીજી		સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડયા તથા મિર્ઠા
			વહેચી
માન્યજી	રૂ ડા રીકમવાવ અમા	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	લાલના પૂજ્યાર્થે તેમના		અન્યાશાળા માટે ભાડાનું
	વિધવાભાઈ ગદીજી તેમના	૬-૦-૦	મહાન આપવા મા આવ્યું
	દીપ્ત બચુવાન રીકમવાવ	૮-૦-૦	તથા આગાને ડાપડના
	મારફતે		કરડા તથા પતામા
			વહેચ્યા

અમદાવાદ જિલ્લો

ઉરમાનાબાઈ પા.	ત્રંબકદામ બહેચરદાસે	૨—૮—૦	મિદાઇ તથા ચવાણું વહેંચ્યું.
અણસળ	ઉત્તરમંડાના પા. ડાલાભાઈ	૨—૦—૦	મિદાઇ વહેંચી.
	દાદીભાઈ એ		
	પીડના પા. છોટાલાલ કાળી	૨—૦—૦	"
	દાસ વગેરેએ		
	અસલાલીના પા. બુલાભાઈ	૨—૦—૦	"
	મકનદાસે		
	વહેલાળના શા. કેશવલાલ પા.	૨—૦—૦	"
	નાચંદ તથા આબલીઆરાના		
	શા. રણછોડલાલ હરગોવનદા-		
	સ તરફથી		
જોતલપુર	પા. નાથાભાઈ કેવળદાસે	૪૦—૦—૦	મુખ્ય રૂઢલ તથા કન્યા-
			શાળાની બાળાઓને
			જમાડી.
	બાઈ અંબા નનાડી શીવરામ	૪૦—૦—૦	"
	મકનદાસની નિધવાએ		
અણસળ	પા. પ્રજ્ઞાન વોરાભાઈએ	૪૫—૦—૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને
			જમાડી.
	ઉત્તરમંડાના પા. ડાલાભાઈ	૪૫—૦—૦	જર્મન સિસ્તરના રકાબી
	દાદીભાઈએ		પાસા બાળાઓને વ-
		૨—૦—૦	હેંચ્યા તથા મિદાઇ વહેંચી.
	પીડના પા. છોટાલાલ કાળી	૪૫—૦—૦	જર્મન સિસ્તરના રકાબી
	ના તથા પા. ડાલાભાઈ		પાસા વહેંચ્યા તથા
	અબાવાલ તથા મિ. ચતુ-		
	રભાઈ મથુરભાઈએ	૨—૦—૦	મિદાઇ વહેંચી.
	અસલાલીના પા. બુલાભાઈ	૨૫—૦—૦	બાળાઓને પિત્તળના રકા-
	મકનદાસ તરફથી		બી પાસા વહેંચ્યા તથા
	પા. રવ. બહેન રૂપાળીબાએ	૨—૦—૦	મિદાઇ વહેંચી.
	વહેલાળના શા. કેશવલાલ પા.	૨—૦—૦	બાળાઓને મિદાઇ વહેંચી.
	નાચંદ તથા આબલીઆરાના		
	શા. રણછોડલાલ હરગોવને		
દાંમોડ	અમેરનાં બાઈ નાથી પટેલ	૨૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ભલાભાઈ ગોપાળદામની		
	વિધવાએ		
દીરાપુર	પા. હવાભાઈ ત્રીકમદાસે	૨—૦—૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
	પા. મોગાભાઈ વિદ્યભાઈએ	૨—૦—૦	"
	શા. છોટાલાલ સુરચંદે	૨—૦—૦	"
	શા. સકરચંદ મૂળચંદે	૨—૦—૦	"

શા. કેશવલાલ બઢોરદાસે	૦-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પા. બહેચર મયુગ બાપુજીએ	૦-૦-૦-૦	દૂધ પાપુ.
માકરોલના પા. ઇશ્વરભાઈ ભુલાભાઈએ	૩૦-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા
"	૨-૦-૦-૦	પતાસા વહેંચ્યા.
ગામડીના પા. ઉમેદલાલ જી ગનભાઈએ	૦-૦-૦-૦	પતામા વહેંચ્યા તથા
"	૧-૮-૦-૦	ફૂડમા આપ્યો.
અડાલજ પરદોલ કુબાઈસ	૧૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
"	૩૦-૦-૦-૦	"
"	૩-૦-૦-૦	મુખ્ય મંદૂલ તથા કન્યા-શાળાના ચોપડીઓ તથા રહેઠો લાવવા સાર રોકડા આપ્યા.
ઝોગાણુ	૨-૦-૦-૦	માકર વહેંચી.
"	૨-૦-૦-૦	બાળાઓને કકડા વહેંચ્યા.
"	૩-૦-૦-૦	ઇનામ મેડમા આપ્યા.
મળીપુર	૧૦-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
રેયલ	૮-૦-૦-૦	પિતળના પ્યાલા વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યા.
ઘડી	૫૨-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
"	૫૧-૦-૦-૦	"
તંગડી	...	"
"	૧-૪-૦-૦	સાકર વહેંચી.
નરૌડા	૧૦-૦-૦-૦	મુખ્ય મંદૂલના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ વહેંચી તથા મુખ્ય મંદૂલ તથા કન્યાશાળાના પતાસા વહેંચ્યા.
"	૭-૮-૦-૦	"
જેતલપુર	૪૦-૦-૦-૦	મુખ્ય મંદૂલ તથા કન્યા-શાળાના બાળકોને જમાડ્યા.
ધનવાડા	૧૦-૦-૦-૦	પિતળના પ્યાલા રકાબી વહેંચ્યા.
"	૧-૦-૦-૦	સાકર વહેંચી.
"	૨-૦-૦-૦	બાળાઓને કકડા વહેંચ્યા.
"	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચાલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ લો : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ લો : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ લો : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ જી : રૂ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ જી : રૂ. ૦-૨-૦

ધોરણ ૪ થી : રૂ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાળાં ક્લાસટી પચીસ પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક.

શુજરાતની ભૂગોળ. કર્તા-વલ્લભભાઈ લલિતભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુખર્મી દવાગાંતી ભૂગોળ } કર્તા-પ્રીતમગાય મજરાય દેમાઈ ૦-૫-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ } ૦-૫-૦

વાનીરખી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલમુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લલિતભાઈ કાળ ૦-૧૨-૦

શાળાપચાગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (ગ્રન્થપ્રધારણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનલાલ માણેકલાલ ધોળકીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામુ. કર્તા-દુર્ગાશંકર શિવશંકર યાગ્નિક. ૦-૬-૦

શુજરાતી કોપીપુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગજરાવાળા કોપીપુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નવશુનાની પત્રિકા મંગાવો.

લખો.—મેનેજર, શ્રી શુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

રામપોળને નાથે, રીચીરાડ, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાકરવાલ અમૃતલાલ દવે]
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સીધી એવાં સુંદર છે કે બાળક ગુચવાયા સિવાય આ કદિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓના બોલે સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શૃંગારમાં લખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઝાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ પરીક્ષાના બધાંય વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દબથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાફ.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષકો

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થએલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થએલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીન્સિસ, અમદાવાદ.

ઇનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી :

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; બાળવિહાર (૧) ૦-૧૨-૦; બ્રહ્માડનો મેદ ૩-૮-૦, બાળવિહાર (૨) ૦-૬-૦; પારસમણીની શોધ ૨-૦-૦; પાડવ ગ્રામ નિવાસ ૦-૧૨-૦, અષો ૦-૪-૦; જમતની ધર્મશાળા ૦-૧૦-૦.

ધોરણ છઠું:—ટાસ્તોયતી ડવાર્સ ૦-૧-૦; મિબાઈ ૦-૧-૦; બૃલભામણી ૦-૧-૦, બસિદાન ૦-૫-૦; મેધધનુષ ૦-૪-૦; કોલસા ઢાકા ૦-૫-૦, દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦; મધપૂઢા ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—ભીષ્મ ૦-૪-૦; જયજયજય ૦-૬-૦; સખરસ ૦-૩-૧; જીરબલનો બન્ધુ ૦-૮-૦, કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦; પુસ્તકાલય ૦-૨-૦, રસિકની પેટી ૦-૪-૦.

ધોરણ ચોથું:—બંગાળી જીરબલ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦ કચુંબર ૦-૩-૦; સવાહાની આપવીતી ૦-૧-૦; બાળ કાપરી ૦-૩-૦; ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—જકુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૬-૦; ધૂપમળા ૦-૪-૦; સોનાકુમારી ૦-૪-૦, સારગીવાળો ૦-૨-૦; ખરશીપુરી ૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૫-૦, રિસિદિસી ૦-૪-૦; તોફાની વિપુલ ૦-૬-૦, જાડું દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીના બજવા ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ ૦-૩-૬; નેવનીત ૦-૩-૦; ગધેડાનું રાજ ૦-૧-૦; રમકડાંની દુકાન ૦-૧-૦; સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મસ્તાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—ચોપવાની ચતુરાઈ ૦-૪-૦ હાથી ધમધમ આલે ૦-૧-૦; નેવનીત ૦-૩-૦; લાકડાખેલો ૦-૪-૦; વાઘોનું વન ૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦, પ્રાણીપુરાણ ભા ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાઓ માટે:—ખાણા ૦-૫-૦; ખંટરી ૦-૬-૦, કોટી ૦-૩-૦, દરેક સ્ત્રી વાચે ૦-૩-૦ અર્ધોગના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળોપયોગી પુસ્તકો

દત્તરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અભાઉદીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	દેવતાઈ દીવે	૦-૪-૦
બાળવીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦	બાળસંગીતમાળા	૦-૩-૦
કસરત અને દિલ	૦-૧૨-૦	(દારમોનિયમ ગાઈડ)	
ધર્મમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦	ચાલિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦
રમવાની રમતો		અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૩-૦
*આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨	૦-૧-૬	*સરળ ગુજરાતમાંતનીભૂગોળ	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા ૧	૦-૩-૦	સુખધિવાકો (દિ દુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
" " લા ૨	૦-૪-૦	બાળગીત	૦-૧-૦
મયુરદેવ આખ્યાન	૦-૪-૦	બાળિકાગીત	૦-૧-૦
લીમચાતુર્ય	૦-૪-૦	*આળોપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અભિમન્યુ અને		લા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦
મહાદા	૦-૮-૦	ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		સહેલી વાર્તા	૦-૪-૦

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુદ્ધ, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને
સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

વ્યાકરણ પ્રવેશ લા. ૧ લે	૦-૩-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા ૨ લે	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ લા ૩ લે	(જપાય છે)

રચનાર — શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની
દુકાન કંઠાડી છે જેમા પ્રાથમિક શાળાઓમા ચાલતી દરેક જાનની ચોપડીઓ
તથા મેપિંગ, રોઈંગ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ
વગેરે ધબાજી, પ્રીકાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામા આવશે.
દરેક શાળામા ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન જેવા અને
સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે
ખરીદના પહેલા હમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રીચીરાડ—અમદાવાદ. | ખડાયતા ભુકડીપો, રીચીરાડ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલા છે.

પુસ્તક ૭૨]

[અંક ૧૨

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ તમા જમાનામાં તમા મુશ્કેલી અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આજળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
નાદાતા વખતમાં જે રીતરિવાજ તમા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેબર આપણા મૃત્યુ પછી
શત્રુનાં દંડ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડારા થએલા લોકો
હાલમાં કરતાં વધારે સારી યોજના પછી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)
મૂળજલાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે સ ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્થાપીન ગણ્યા છે)

પી ‘કાયમત ન્યુલિલી’ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ જનલાલે માન્ય
સલાયત સેડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧. કેમગની નામાંક ૧૯૩૩ (ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલખોડ) ભરત્ય	...	૪૨૪
૨. "ગાંધી સિદ્ધાંત યાચી શું થયું ?"	...	૪૭૫
૩. બાળનગર ઓટ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ તથા ટ્રેનિંગ કેમ્પ	...	૪૭૬
૪. બાળનગર ગાંધીના સિદ્ધાંત સહાયક ફૂંડ	...	૪૮૦
૫. મને ૧૯૩૩ની કોલેજીઓ માટેની વ. શા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના ટાગની મમાલોચના	...	૪૮૦
૬. સિદ્ધાંત મેલન	...	૪૮૬
૭. ઇતિહાસ મેમ્બરી ચર્ચાપત્ર	...	૪૮૬
૮. મરકાગી બાલુરખખરો	...	...
(૧) સરકારી સ્કોલરશિપો માટેની હાઈકોર્ટની પરીક્ષા	...	૪૮૭
(૨) કન્યાઓ માટેની વ. શા. પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ	...	૪૮૨
(૩) ડી. બા. ગા. મને ૧૯૩૩માં લેવાયેલી કોલેજીઓ માટેની વ. શા. પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:-	...	૪૮૪
(૪) પાઠ્યપુસ્તક, ઇતિહાસ અને લાયબ્રેરી માટે મરકાગી ખાતા તરફથી મળુર થયેલા પુસ્તકોની યાદી	...	૫૦૩
૯. ઇતિહાસપત્ર	...	૫૦૭
૧૦. ખાતગી બાલુરખખરો	...	૫૮

ભરતભૂમિનો ઇતિહાસ

લેખક : પ્રાણલાલ દીરપારાગ દેશાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

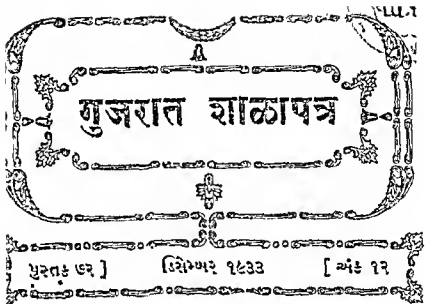
સ્કૂલખોડ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસ, અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦.

આ પુસ્તક મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતાએ પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે નિર્ણયના મંજૂર કયું છે. પુસ્તક મેમ્બરી બાબીના વિકાસ અને કેળવણીકારોએ સારા આભિપ્રાય આપ્યા છે.

આ પુસ્તક સંબંધમાં પ્રખ્યાત દૈનિક પત્ર 'મુંબઈ સમાચાર' લખે છે કે "અત્યાર અગાઉ દિવના ઇતિહાસના અનેક પુસ્તકો લખાયા છે છતાં આ પુસ્તકમાં અનેક વિશેષતા અને નવીનતા છે. શ્રી દેશાઈ મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતામાં સિદ્ધાંત ઉપનંત ડેપુટી કમિશનર પદે હતા એટલે વિદ્યાર્થી, સિદ્ધાંત તથા પરીક્ષક એ ત્રણેની મુશ્કેલીઓ સમજી શકેલા હોવાથી તેઓ આ પુસ્તકને ઉપયોગી બનાવી શક્યા છે.

આ પુસ્તક અમદાવાદના પ્રખ્યાત શિક્ષકશ્રી પામેશી પણ મળી શકશે. મોહનલાલ દામોદર મહેતા શુક્રમેસર એન્ડ પબ્લિશર-રાજકોટ

કેળવણી સપ્તાહ ૧૯૩૩

ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલ બોર્ડ, ભરૂચ

મુકાબર તા. ૨૬-૧૦-૩૩

સમય ૮-૩૦ થી ૧૧

— કાર્યક્રમ —

૧. જયજય ગરવી ગુજરાત !
૨. હમ્દ પુદા.
૩. સરસ્વતીને આવાહન.
૪. શિરમેળ સાહેબનું આરંભનું ભાષણ અને તેનો ગુજરાતી સારાંશ.
૫. પ્રમુખ સાહેબનું ભાષણ અને તેનો ગુજરાતી સારાંશ.
૬. દાનામતી વહેંચણી.
૭. ફૂલદાર.
૮. પ્રદર્શનમાં જલ્લું.

ભરૂચમાં ઉત્સાહભર્યા વાતાવરણમાં ઉજવાએલું
કેળવણી સપ્તાહ

એક વર્ષના શાળાના દર વિચારે અને ક્રિયાના પરિણામરૂપે ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના ખેતીકા કાર્યવાહકો, શિક્ષકો અને શિક્ષકાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓના પ્રયત્નોનું અંતીમ અને આશાભર્યું પ્રભાત.

કેળવણી અને ખેતીવાડી ખાતાના પ્રધાન, કેટલાક અનિવાર્ય સંજોગોને કારણે હાજરી આપી શક્યા નથી, તે અતિશય યોગ્યનીય વાન છે. તેમના આવેલા પત્રો અને તારોમાં તેઓથી સમાધ મળે ગુનેગા દર્શાવે છે.

પ્રાથમિક કેળવણીના લાભાર્થી આપણ સર્વે અત્રે મળ્યા છીએ. તે સંબંધી વિવેચન કરે તે પહેલાં મારી બાઈ તથા મારા તરફથી પ્રાથમિક કેળવણીને લાભ થાય તેવા વિષયો ઉપર ભાષણો આપવા આવનાર તમામ બાણીતા કેળવણીકારોનો હું સહૃદય સત્કાર કરું છું તથા તેમનો અંતઃકરણ-પૂર્વક આભાર માનું છું. આપ સર્વે સમતાહના બધા દિવસ પધારવા તરફી લેશો એવી આશા રાખું છું.

ગુજરાતના નિષ્ણાત કેળવણીકારોના કેળવણી મંજંધી અગત્યના વિષયો પર આખ્યાનો સાલગવાની સીને તક મળશે. બીજી શિક્ષણની આવશ્યકતા, પુખ્ત ઉમરનાની કેળવણી, પરીક્ષાની વગર પદ્ધતિ અને છુદ્દ છુદ્દ વિષયો ઉપર આપવામાં આવનાર કથિત પાઠોથી શિક્ષકોને શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં સુધારો કરવા ધણું બચવાનું મળશે તથા કેળવણીના લક્ષ્યનિહુ ઉપર સારી અસર થશે, એ કોઈ નાનોગુનો લાભ નથી.

ના. ગવર્નરના વિચારો

તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બરના મુંબઈ છત્રાકાના નામદાર ગવર્નર સાહેબના પ્રમેતા પત્રમાં આપણે જે સમારંભ ઉચ્ચવાનું માધે લીધું છે તે સંબંધી જે વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે તે અત્રે જણાવતાં મને આનંદ થાય છે.

તેઓથી જણાવે છે કે તમારા વિદ્યાની પ્રાથમિક શાળાઓ માટે તમે કેળવણીસંપ્રદાયની યોગ્યતા દર્શાવે છો, તે જણી મને ખૂબાહી ઉપજે છે. આવી જાતના સમારંભનું મહત્વ અમૂલ્ય છે, અને જેઓ પ્રાથમિક કેળવણીમાં રસ લે છે, તેમને આવા પ્રસંગોથી શૂલકાળમાં દેટલું કાર્ય આ ક્ષેત્રમાં થયું છે અને ભવિષ્યમાં ઉભું થું કરવાનું બાકી છે, તે બાબત ઉપર વિચાર કરવાની અણુઓત નક રાંપડે છે. વળી જનસમૂહ પણ જે કાર્ય થઈ રહ્યું છે તે કેવી જાતનું છે, અને કેવી ધમસથી કરવામાં આવે છે, તે જણવા શક્તિમાન થાય છે. હું આશા રાખું છું કે સમાહનો સમારંભ સફળ નીવડશે, અને તે માત્ર તમારા વિદ્યાના શિક્ષકોને અને વિદ્યાર્થીઓનેજ નહિ પણ વિદ્યાના બધા જનસમૂહને પ્રેરણાદાતા નીવડશે.

પામેલું માનસ અને ચારિત્રનું સાહેબંધારણ; શીઘ્રજોતે મદદ કરવાની તથા પોતાની સ્થિતિમાં સુધારો કરવાની અભિલાષા અને તંદુરસ્ત શરીર.

ધંધાદારી કેળવણીની ખાસ અગત્ય છે. તે વાત પણ અને બૂલવી નેઈતી નથી. આપણી હાલની કેળવણી સામાન્ય ધોરણે અપાય છે અને નિશાળામાંજ તે શરૂઆત થાય તે વધારે ઇચ્છવા લેગ છે.

છેવટે મારે કહેવું નેઈ એ કે ગ્રામ્ય જનોના કેળવણી સંબંધી ઉદ્ધારથી ગરિબાઈ તથા ખેડારી જેવા ઘણા પ્રશ્નોનો ઉકેલ થઈ શકશે. લાખો એકર જમીન ખેડાયા વિના પડી રહેલી છે. શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તેના પર ખેતી થાય તો હાલની ઉપજ કરતાં હજારગણ વધારે ઉપજ થઈ શકે એમ છે. ઉગતા યુવાનોમાં આપણે વિશ્વાસ મૂકવો નેઈ એ, અને કેળવણીના પ્રકારમાં યોગ્ય સુધારો કરવો નેઈ એ, કારણકે દેશની તમામ પ્રગતિનો આધાર તેમના ઉપર રહેલો છે.

છેવટે હું મારી સ્કૂલ બોર્ડ તથા મારી તરફથી તમામ સ્થાનિક અમલદારો અને ખાસ કરીને આપ માહેજનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

હવે સાહેબ, મારી બોર્ડ તરફથી આપશ્રીને કેળવણીગણાહ અને પ્રદર્શન ખુરસું મુકાએલું જાહેર કરવાની વિનંતિ કરું છું. સદર્દુ શુભ્રંસંતી આખ્યાન વાચી મંજલાવ્યું હતું, જે સંપૂર્ણ થતા પ્રમુખ, મહેરબાન કેમેક્ટર સાહેબે જણાવ્યું હતું કે:—

પ્રગતિનો પ્રવાહ વહેતો રાખવા સંમેલનો અને

સપ્તાહની અગત્ય છે

ડિ. સ્કૂલ બોર્ડ સપ્તાહનો સમારંભ કર્યો છે, તે આ જમાનાને આવશ્યક છે. પ્રગતિનો પ્રવાહ વહેતો રાખવા માટે આવા સંમેલનની વખતોવખત જરૂર છે. આજની દુનિયામાં અનેક આંતર રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોની વિચારણા થઈ રહી છે તેનો તોડ કેળવણી સારા ઘડતરવાળી કરવાથીજ આવી શકે એમ છે. તમે સપ્તાહ દરમિયાન જુદા જુદા કેળવણીકારની આશા રાખો છો તે સાહે છે. કેળવણીનું ખ્યેય નક્કી કરતા તે જીવનનો સર્વદેશીય વિકાસ સાધે અને ઉંચા પ્રકારનું જીવન જીવવાની લાચકાત આપે તે નેવાવું નેઈ એ. આ બાબત ઉપર લંબાણથી લાપણ આખ્યા બાદ તેઓ સાહેબ અને બીજા મંભાવિત ગૃહસ્થો પ્રદર્શનના નિરીક્ષણ અર્થે ગયા હતા. આ સભામાં લગભગ ૮ થી ૧૦ હજાર માણસોએ ભાગ લીધો હતો. પ્રદર્શનનું વિગતવાર

વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થતાં પ્રમુખ શ્રી કે. એ. જાલા વાનપ્રસ્થ એજન્ડા, ઇ. સાહેબે ભાષણની રસિક સમાલોચના સહિત શિક્ષકવર્ગને અનુકૂળ શિક્ષણ આપના સંબંધી વિચારો દર્શાવ્યા હતા. વચમાં શ્રી હરભાઈને શિક્ષકવર્ગ તરફથી વ્યાખ્યાનને લગતા પ્રશ્નો પુછાયા હતા. તેના વ્યાખ્યાન કરતાં તરફથી ચોક્કસ અને સચોટ જવાબો અપાયા હતા. આ વ્યાખ્યાન-તમામ શિક્ષકવર્ગને ધણા મૂલ્ય પ્રતોનો ઉકેલ આપનાર હતું. તેમાં હજારો શિક્ષક, શિક્ષિકા અને નાગરિકોએ ભાગ લીધો હતો. વ્યાખ્યાનકર્તાનો પ્રમુખ સાહેબ તથા ચેરમેન સાહેબે આભાર માન્યો હતો. ત્યારબાદ ટ્રે. કોલેજના હેડ માસ્ટર મિ. મૂળજીભાઈ એ કોન્ડરગાર્ટન અને મોન્ટેસોરી પદ્ધતિની તુલના એ વિષય ઉપર ભાષણ આપ્યું હતું અને છેવટે જિલ્લાના એડ. એક્સિસર સાહેબ છ. આર્ષ. સાહે ભૂગોળના શિક્ષણ સંબંધીનો પાઠ આપ્યો હતો.

પ્રમુખ સાહેબ તથા ચેરમેન સાહેબે ભાષણ કર્યાંઓનો આભાર માની ફૂલહાર આપ્યા હતા.

સાંજના ૪ થી ૬

અંગકસરતની રમતો

માનના શહેરની ઉત્તર બાજુએ આવેલી ગવર્મેન્ટ હાઇસ્કૂલની હોસ્ટેલના યોગાનમાં જિલ્લાની લોકલબોર્ડ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ અને બાળાઓની અંગકસરતના ખેલોની હરિકાઈ થઈ હતી. જેમાં ખાસ કરીને ત્રણ પંગતી સરત, ૪૪૦ વાર દોડવું, ઉંચું કૂદવું, લાંબું કૂદવું, ચમચામાં લીંબુ રાખી દોડવું, દોરી કૂદવી, દોડી આવી બખીઓ ભરવો તથા મિઠાઈ ખાવાની વગેરે આકર્ષક રમતોમાં એકંદરે ૧૫૦ બાળકો તથા ૮૦ કન્યાઓએ ભાગ લીધો હતો.

ઉત્તીર્ણ થનારને મુકદર કરેલા પ્રમુખ નહિ આવી શકવાથી તેમની જગ્યાએ નિમાએલા પ્રમુખ શ્રીમતી કપિલાગૌરી દેસાઈ ડિ. સ્કૂલ બોર્ડ ભરૂચના વાઈસ ચેરમેનના હસ્તે ધનામે વહેંચાયાં હતાં. નિયમ મુજબ ઉપકાર અને ફૂલહાર થયા હતા.

હરિકાઈ જોવા આવનાર માણસોની મેદની હાઇસ્કૂલના હોસ્ટેલના યોગાનમાં ચારે તરફ ગંગાના પ્રવાહ મુજબ ઉભરાતી હતી. આ મેળાવડામાં શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ, વિદ્યાર્થીઓ તથા આમ્મજનો મળી લગભગ ૬ થી ૭ હજાર માણસોએ ઉત્સાહભરેલા ભાગ લીધો હતો.

હાલના સુધરેલા દેશમાં દૂધ અને તેને ચોકખું રાખવાની ક્રિયા, દેશ-
વર ખાતેના દૂધના વેપાર માટે કરવી જોઈતી આવશ્યક તૈયારીઓ વગેરે
ખાખતો ઉપર રમુજ સિનેમા ફિલ્મ બતાવવામા આવી હતી. જેની નિરી-
ક્ષાર્થે માનવબેદની મંડપમાં ઉભરાઈ હતી.

અદર્શન વિભાગમા નિરીક્ષકોની રેલ—શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ ખાળછો,
ખાળાઓ, તથા શહેરી તેમજ ગ્રામ્યજનોથી નિયત વખતે વહેતી હતી.

તા. ૨૮-૧૦-૩૩—ત્રીજો દિવસ.

વક્તા—શ્રીયુત હરરાય એ. દેસાઈ, એડ. એકિમર. ડિ. મૂલ બાઈ. ખેડા.

પ્રમુખ—રા. સા. બી. જે. શાસ્ત્રી. એલ્યુ. ઇ. એન. ડી. અમદાવાદ.

સંવારના આઠ વાગે નિયમ પ્રમાણે સપ્તાહનું કામ શરૂ થયું હતું.
પ્રથમ “જ્ય જ્ય જ્ય જગદીશ હરે” એ હૃદયગ્રાસ્ત્રના થમા બાદ
મિ. ચેરમેન સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે શ્રી હરરાય એ. દેસાઈ એડ. એ. ડિ.
ડિ. સ્કૂલ બાઈ ખેડા, તેઓશ્રીએ ચક્રવર્તિ વ્યાખ્યાનો નમુનાનો પાઠ આપ્યો
હતો. જેમાં શિક્ષક વર્ગને તબું જાણવાનું મળ્યું હતું. ત્યારબાદ નિયત થએલા
પ્રમુખશ્રી રા. સા. બૂપતરાય જમીપતરામ શાસ્ત્રી. એલ્યુ. ઇ. ઉત્તર વિભાગ,
પદાર્થ હતા. વક્તા શ્રી. હરરાય. એ. દેસાઈએ “શાળામાં શારીરિક
કેળવણી અને ડ્રિલ” આ વિષયને અંગે નીચે મુજબની ઉદ્ગતતનું
વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

પ્રથમ તેઓશ્રીએ ભાષણની તક આપવા માટે સ્કૂલ બાઈનો ઉપકાર
માન્યા બાદ જણાવ્યું કે મારો વિચાર ડ્રિલ કરાવવાનોજ હતો. બાળકેળવણી—
૧ શારીરિક, ૨ માનસિક, અને ૩ નૈતિક છે.

શારીરિક કેળવણીના વિભાગ—રમત અને કસરત છે. તેના સાધન—
૧ કિંમતી અને ૨ ખર્ચ વગરનાં છે.

દેશની સ્થિતિને અનુકૂળ અને બાળકોની સ્વાભાવિક ચેષ્ટાને અનુસરી
રમતો રમાવી જોઈએ.

મામાતું ઘર, મંતાકુકડી, સાતતાળી વગેરે રમતોનું પૃથક્કરણ કરવાથી
જુદી જુદી જનની મળતી માનસિક કેળવણી—એ દ્વારા કેળવવાના ગુણો ચપળ-
તા, હિંમત, સાધીને બચાવવો, દરિદ્રાર્થ વગેરે છે.

હાલની સ્થિતિ—ગ્રામીન રમતો જુલાઈ મઈ, તેના નામ પણ જુલાયાં
અને બાળકોનું હીર અને આનંદ ગયાં, તે દ્રમ લાવી ગકાપ તે માટે સમાજ-
ને શિક્ષકોની જવાબદારી છે.

ગામડાં ને ગહેની શેરીઓ બાગ રૂપ હતી, તે હાલ રમગાનવત્ થવાના કારણે; ગમતો અભાવ, મોટાઓ તરફથી ગમત ઉપર થતી કુચલી વગેરે.

ગમતોના અભાવે અટકતો બાળકનો વિકાસ, પ્રાચીન શિક્ષકોની બે-દબંગીનું આપણે કંવાનું પ્રાથમિક, ને તે માટે આપણે દેશી ગમતો ખીલવવાની આવશ્યકતા ગમત શીખવવાની વિગદ માખાપને ખરી ગમ-જતો અપી.

ગાળાના ગિલ-બાળકો સખલી નાની જાળનમા કાળજી રાખવી નોંધએ, કમ બેમનુ, ઉભા -હેનુ તથા અવયવોની કેળવણી અને દરેક અવયવને પુગતી કમનત અને આરામ આપવા એ બાળનોની કાળજી રાખવાની છે.

કમરતનો કમ કેમ માચવવો ઉમરના પ્રમાણમા પ્રથમ સહેલો દાવ કમની પંડી જરા અધરો, એમ આગળ વધવું.

અખાડનો શિક્ષક, તેની લાયકાત, માથે માથે એક બે અવયવોને, કેળવણી મળે એવા દાવ.

બાળક અને બાળાઓની કેળવણીમા મર્યાદા સચવાય તેવી રીતે જરૂરી દેરકાર રાખવા. નાના અને મોટા બાળકોની કમરતોમા તફાવત.

કમરતની હદ-આક અતિશય ડાંગે ત્યામુધી ન જવું. એકંદરે રમતો કમરતોથી લાભને બદલે તુકમાન ન થાય તે તરફ પુરતું લક્ષ આપવું નોંધએ એ મુદ્દાઓ ઉપર લખાણથી વ્યાખ્યાન ઉપરાંત દેનના બાળકો-ને સશક્ત રાખવા માટે શિક્ષકોની જવાબદારી, વગેરે વિષયોની પુનરાવૃત્તિ-થી લાપણુ સમાપ્ત કર્યું હતું.

આ લાપણુ ઉપર પ્રો. બ. ક. કામેરે કમરતમાની ભૂલો દેર કરવા, તથા પગદેશની અને આપણી ગમતોમા કેવો તફાવત નોંધએ, તે કેવી રીતે કરી સકાય વગેરે મુદ્દા ઉપર ચર્ચા ચલાવી હતી, તે સંદાયક ને અનુભવ-મા ઉતગવા જેની હતી.

આ પંડી પ્રમુખ શ્રી શાસ્ત્રી સાહેબે આ વિષય મિ. દેમાઈને પોતાનો છે, તે વિષે તેમણે મારો અભ્યાસ કર્યો છે અને આપેલી મુચનાઓ અનુભવમિદ્ધ છે એમ જણાવ્યું હતું. બીજા દેગોના આ કેળવણીને લગતા આવના વિચાર આપણે ત્યાં લુના છે. વિલાયતની શાળાઓ મે નોંધ છે. તે દેશની ટ્રે. કો. અને હાઈસ્કૂલમા દાવ આ વિષય ઉપર અપાતું લક્ષ મારે છે. આ કેળવણી માટે કરવાના નવા આધનોની રચના, રમતોની હમ્કિઈઓ કરવી, અને અખાડની જુની પદ્ધતિ, દક્ષિણમા દાવ એ પ્રથા માથે છે તેના ચાલાલાબ વગેરે બાળતો ઉપર સગમ ચર્ચા કરી હતી.

અમદાવાદમાં આ વિષયની ધોષક એસોસિએશન સ્થાપી છે. બધે આવી સરચાઓ સ્થપાય, અને સમાજ તે ઉપર લક્ષ આપી મદદ કરે તો સાફ પરિણામ આવે.

દેશની સ્થિતિ ગરીબ છે માટે ખર્ચોળ રમતો દાખલ ન કરી શકાય. એાછે ખર્ચે રમાતી રમતો દાખલ કરવી. નવી શાળાઓની રચનામાં રમતો માટે જગા રાખવાની દરકાર વગેરે વિષયોથી લગ્નપુર નમુનેદાર ચર્ચા કરી હતી. ત્યારબાદ નીચેનું વ્યાખ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું.

“આમ્ય સુધારણામાં શિક્ષકોનું સ્થાન”

વક્તા:—શ્રીયુત એચ. એચ. નાણાવટી. એ. એ. ડિ. રફલ ખોડા
પંચમહાલ.

ઉપર જણાવેલા વિષય ઉપર નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

૧. શહેરની કેળવણી લીધા છતાં વીસ વર્ષનો ગામડાનો અનુભવ.
૨. આ વિષય ઉપર સરકારે હાલ લેવા માટેલી મહેનત.
૩. ગામડાના શિક્ષકને મામુલી ગણતા, પરંતુ “આમ સુધારણા”માં તેનું સ્થાન. તે કામની જવાબદારી સમજવાની જરૂરિયાત વગેરે બાબતો.
૪. ગામડાના શિક્ષકોને જે મુસીબતો હોય છે, તે અનુભવીજ જાણે, આપણા દેશની વસ્તીના ૯૦ ટકા ખેડૂત છે. તેમની સુધારાની ગતિની મંદતા.

હાલ આપણા જુના ગામડામાં અદ્યતન ફેરફાર થયો છે. જુનાં એાગરો, અંધારા ઘરો, સાહુકારની ગુલામી, છેવટે કપાળે હાથ દઈ નસીબ ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ, ખેડૂત વર્ગમાં સ્ત્રી જાતિની દુર્બળતા, ખેડૂત દેવાના ડુંગર તળે દબાએલા છે, વગેરે અનેક કારણોના માત્ર વિચાર કરેથી શું વળે?

હાલનું શિક્ષણ ગામડાની સ્થિતિ સુધારવામાં નકામું છે; જરૂરિયાત કરતાં તે જુદું જ છે.

આરોગ્ય અને ખેતીના પાકની વૃદ્ધિને વધારનાર શિક્ષણની જરૂર. આમ્યશિક્ષકો ઉપર દેશની જવાબદારી. પુખ્ત ઉમરનાને પણ અક્ષરજ્ઞાન આપવું જોઈએ.

ઘરોનું વાતાવરણ સુધારવું જેથી જાળકોનું નાની વયમાં ચારિત્ર ધકાય. શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આમ્યજીવન સુખી અને સંતોષી બનાવવાનો જોઈએ. જાળકોમાં માન અને પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી તેમની શરીરની સુખાકારી.

સુધારવાની જરૂર, નીતિના વધુ પ્રચાર માટે અધિકારીઓની દરકાર, સમુદ્રના હોટલો જેવી શિક્ષકની દશા, દેશની ગરીબી માટે નાણાના અભાવે અટકતું કાર્ય, સામાજિક રૂઢિને અંગે ખરચાના પૈસા, કેળવણી પાછળ ખરચવાની સમાજની ફરજ, કેળવણી એ દેશનું ધરણું છે. સ્વતંત્ર ને પરતંત્ર દેશની કેળવણીની સરખામણી, સુધારા માટે દેશે વધુ ફાળો આપવો વગેરે આબતની ઉપર ચર્ચાને અંતે લાપણુ સમાપ્ત થયું હતું.

આદ્ય ચેરમેન સાહેબે લાપણુકર્તાઓનો તથા પ્રમુખ સાહેબનો ઉપકાર માની કૃતજ્ઞતા થયા પછી સભા વિસર્જન થઈ હતી.

સાંજ—૪ થી ૭.

સંગીતની સ્પર્ધા

સંગીતની હરિશ્ચંદ્રના બાળકોના મેળાવડાના મંડપમાં માનવમેદની જામી હતી. ગ્રામ્યબાળકોએ ખાસ કરીને ખમાજ, સારંગ, ધનાશ્રી, દેશ, બીમપલાશ, આરાધવરી, પીટુ, બૈરવ, બૈરવી વગેરે રાગોની હરિશ્ચંદ્રમાં ભાગ લીધો હતો.

ઉત્તીર્ણ થએલા વિદ્યાર્થીઓને કમિટી નીમી ધનામે આપાયાં હતાં. નિયત પ્રમુખશ્રી જરૂર સાહેબ ન આવી શકવાથી ચેરમેન સાહેબ મરદાર ભા સાહેબ પ્રમુખસ્થાને હતા.

રાત્રિએ બાળઉછેર અને ચાલીંગ બોલીનની રમુજ ક્લિપ્તથી સિનેમા બતાવવામાં આવ્યો હતો. આ વખતે ૧૦,૦૦૦ માણસો (શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ અને ગ્રામ્યજનો) એ લાલ લીધો હતો.

તા. ૨૯-૧૦-૩૩

૪ થી દિવસ.

વક્તા:—શ્રીયુત બી. કે. પટવા વિષય:—ગણિતશિક્ષણ.

પ્રમુખ:—શ્રી. કે. એસ. વડીલ, જ્ઞાનપ્રસ્થ એન્જ્યુ ઇન્સ. દક્ષિણ વિભાગ.

સવારના કાર્યક્રમની શરૂઆત થતાં અગાઉ રા. હરરાય દેશાઈ એ શિક્ષકોને કૃત્ત કરાવી હતી. જેમાં ૭૫ શિક્ષકોએ ભાગ લીધો હતો.

સવારના પ્રાર્થના પછી શ્રીયુત બોમીલાલ કે. પટવા, એસિ. શિક્ષક મહાસદ્દમી ક્લિપ્ત ટ્રેનિંગ કોલેજ એમણે ગણિતશિક્ષણ ઉપર નીચેના મુદ્દાવાળું વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

૧ ગણિતનાં સત્ય વિશ્વવ્યાપક છે તથા મંત્રગના ગ્રહ સાથે વાતચીતની ભાષા માટે ઉપયોગ કરવાનો નિર્ણય ક્યો હતો. ગણિતશિક્ષક સત્યના સ્વરૂપની ગતે ખાતરી કરી શિક્ષણ આપવું.

૨ ગણિતશિક્ષણના મુખગણિતનો ઉપયોગ કેમ કરવો, ટેવની પ્રખળતા, વધુ ટેવથી બુદ્ધિનું થકાવું વગેરે બાબતો ઉપર વિવેચન કર્યું હતું.

આક્રમક ગોખાવવાની મહત્તા. બુદ્ધિનો ઉપયોગ જરૂર પડે કરવો, નહિતો ટેવથી વ્યાવહારિક દષ્ટિએ હેતુપૂર્વક ગણિતશિક્ષણ આપવું.

૩ માણસનું કર્તવ્ય, ખોરાક મેળવવાની ફરજ એછે, એ લક્ષમાં રાખવું.

ખીનજરૂરી (અવ્યવહાર) દાખલાઓ—

અપૂર્ણકના સાખા દાખલા, વ્યાજના મુદત કાઢવાના દાખલા, મિશ્ર-લુના દાખલા, નળટાકીના દાખલા વગેરે અવ્યવહાર દાખલા શીખવવા નહિ.

અટકળથી જવાબનો આસરો કટાવવો, વિજયની ધમ્મથી છોકરાઓનો ઉત્સાહ વધુ હોય છે. આ વિષય તેના કામમાં ઉત્તેજિત કરે છે.

ચોક્કસાઈનું બાત કરાવવું. અસરકારક રીતે હિસાબ છોડવો તેમાં જડપી ગૌખિક (ગોટાનું) કામ એ ગણિતની પદ્ધતિ. ત્રિશશિથી થએલી માત્રી અસર.

અચ્છતા, પદ્ધતિસર અને સાદું કામ, ચોક્કસાઈ, ત્રીણી, બાબત માટે કાળજી વગેરે બાબતો ઉપર વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કર્યું હતું. તે પછી ત્રીયુત પ્રમુખ સાહેબે નવો અભ્યાસક્રમ સમજવાની જરૂર. સમજતા પછી શંકા પૂછવાની શિક્ષકોની ફરજ, ઉપસા ધોરણો માટે અધુરો રહેલો અભ્યાસક્રમ પુરો કરવાની આવશ્યકતા, નાણાના અભાવે નવો અભ્યાસક્રમ શિક્ષકોને સમજાવવાનું બન્યું નથી.

ગણિતના તમામ પ્રકરણોમાં મુખગણિત અને તેનો ઉપયોગ. સર-વાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર બરાબર સમજાવવાની સૂચના, બધાજ દાખલા દરેક છોકરાએ કરવાજ નોઈએ એ ખ્યાલ ખોટો છે. વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિના વિભાગ પાડી શક્તિ અનુસાર ગણિત શીખાવવું અને ગણ પ્રમાણે કામ આપવું નોઈએ, તે અટકે ત્યાં મદદ કરવી, તેમાં યોગ્યતા જાનથી આગળ વધારવો, યોગ્યતા બૂલ સુધારતાં શીખાવવું વગેરે બાબત ઉપર ચર્ચા કરી હતી. ત્યારબાદ રજેજ ઉપર મનુભાઈ વેંઘ આવ્યા હતા.

વક્તા:—શ. મનુભાઈ વેંઘ શુકલેતીય ગુરુકુળના પ્રિન્સિપાલ.

વિષય:—પુખ્ત ઉમરનાં સ્ત્રીપુરુષોની કેળવણી.

એ વિષય ઉપર નિબળ વક્તા શ્રી. કાત્રી નહિ આવી શકવાથી રાજેશ્રી મનુભાઈ વેંઘે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. જેમાં બાળકેળવણી ઉપરની

કેળવણી માટેની આપણામાં જે માન્યતા છે તે સંબંધી વિચાર, કેળવણીના વિકાસ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ, એ એ કેળવણીમાં અમુકનું પ્રયત્ન સ્થાન, ઈંગ્લેન્ડની લુદી લુદી કેળવણી અને સરથાઓના આંકડા, હિંદુસ્તાનમાં એવી સરથાઓનો અભાવ એ વિશે લખાણપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો.

આપણા દેશની પાંચીસ કરોડની વસ્તી, મેંકડે કેળવાએલા ૮ લાકડા, સને ૧૯૨૧ થી ૩૧ સુધીમાં રહેલી તેની તેજ મિતિ, કેળવણીમાં આપણા દેશનું પછાત સ્થાન, ત્રણ લાખ છત્રીસ હજાર શિક્ષકોની સંખ્યા, તેમણે નિરક્ષરતા દાખવાની જરૂર, અપાનની શ્રદ્ધ કેળવણી, મેંકડે ૯૯-૪૩ છોકરા અને ૯૯-૧૯ છોકરીઓની કેળવણીના દાખલા વગેરે ઉપર પ્રમુખ શ્રી કે. એસ વકીલ સાહેબે રમ્પૂર્વક વિવેચન કર્યું હતું.

•દરેક લણેસો માણસ આલુબાલુના અલણોને લણાવવાની ફરજ સમજે તો નિરક્ષરતા વધુ પ્રમાણમાં દૂર થાય. આરામ એટલે કામનો ફેરફાર, જૂનસમાજની બંધી પ્રવૃત્તિ સફળ કરવા પ્રાથમિક કેળવણીને અગ્રસ્થાન મળવું. •દરેક એ વગેરે બાબતો ઉપર ચર્ચા કરી હતી.

“ શિક્ષકોના કર્તવ્ય વિષે ”

વડોદરા કોલેજના સાયન્સના પ્રોફેસર ડૉ. નાયકે શિક્ષક તરીકેનો પોતાનો અનુભવ, કેળવણીની સંસ્થાઓ નિભાવવામાં પડતી અડચણો, અક્ષરજ્ઞાન ન હતું ત્યારે મળતી આદર્શ કેળવણી, ખદાભારત અને રામાયણના સમયમાં હાલનું અક્ષરજ્ઞાન ન હતું, પરંતુ સંસ્કરિતા તો હતીજ અને નીતિની કેળવણી હતી. પાશ્ચાત્ય કેળવણીકારો જે આવ્યા તે લગભગ અજ્ઞાન જેવા હતા. બાળકનું માનસ ન સમજે એ શિક્ષક નથી. સંતતિનિયમનને સ્થાન, સમાજમાં શિક્ષકની થતી હલકી ગણના, સમાજથી બાળકો તરફની બેદરકારી, પ્રાથમિક શિક્ષણ સંબંધમાં લોકલ સંસ્થાઓ અને તેના સભ્યોની જવાબદારી, શિક્ષક થવું તો સારા શિક્ષક થવું. કેળવણીની સંસ્થાઓની નાણાં બીડ, પ્રજાને કેળવણીની દરકાર નથી, શિક્ષકોનો સત્કાર થતો નથી, વગેરે પ્રશ્નો ઉપર અનુભવી અને રમિક તેમજ અમરકારક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. ઉપસંહારમાં માનસિક કેળવણી અને હૃદયને ઉત્સાહ આપનાર કેળવણી ન હોય, એ કેળવણી નકામી છે એમ અસરકારક રીતે જણાવ્યું હતું.

તે પછી પ્રમુખ શ્રી. વકીલ સાહેબે ડૉ. નાયકના લાખણ ઉપર ખીણ લાખ્ય હોય નહિ એમ કહ્યું હતું. આપણું શિક્ષણ તીરસ છે, માટે

છાકરાઓને આનંદ થાય એવી કેળવણી આપવી, વગેરે વિચારો મનન કરવા જેવા છે.

ત્યારબાદ એએન સાહેબે પણ આ વિષય ઉપર આનંદ દર્શાવી કૃપાદાર આશ્વા દેતા.

તા. ૨૯-૧૦-૩૩

સમય સાંજના ૪ થી ૭

— કાર્યક્રમ —

૧. ઈશ્વર પ્રાર્થના	... ..	... ..	... ..	... ..	જાડેશ્વર તા. રફૂલ
૨. સન્માન-ગીત	... ..	... ..	... ..	... ..	અંકલેશ્વર ગુ. કન્યાશાળા
૩. ભારતીય વંદના (ગરબો)	... ..	... ..	... ..	... ..	હાસોટ ગુ. કન્યાશાળા
૪. બગારીઓ ચોરો (સંવાદ)	... ..	... ..	... ..	... ..	આમોદ મુખ્ય રફૂલ
૫. દર્દે દિલ (ગઝલ)	... ..	... ..	... ..	... ..	હાસોટ ઉર્દુ રફૂલ
૬. લેખિમના પ્રયોગો	... ..	... ..	... ..	... ..	અમૃતપરા ભીલ રફૂલ
૭. દીડો સખી ડોઝરીઓ (ગરબો)	... ..	... ..	... ..	... ..	જાડેશ્વર કન્યાશાળા
૮. શહિદે વતન (સંવાદ)	... ..	... ..	... ..	... ..	ટંકારીઆ સેન્ટ્રલ રફૂલ
૯. અયે ? દિલ બાલ આપણુ હો '	... ..	... ..	... ..	... ..	વાગરા તા. રફૂલ
૧૦. નવયુગના બાળક (સંવાદ)	... ..	... ..	... ..	... ..	જંજીસર રફૂલ
૧૧. ઉર્દુ કવિતા (ગઝલ)	... ..	... ..	... ..	... ..	ટંકારીઆ સેન્ટ્રલ રફૂલ
૧૨. આણ્વિકયની પ્રતિષ્ઠા (સંવાદ)	... ..	... ..	... ..	... ..	જંજીસર તા. રફૂલ
૧૩. વાદળોને (ગરબો)	... ..	... ..	... ..	... ..	જંજીસર કન્યાશાળા
૧૪. એવકા વજર (સંવાદ)	... ..	... ..	... ..	... ..	હાસોટ ઉર્દુ રફૂલ
૧૫. વા વાયા ને વાદળ ઉમટયા (ગરબો)	... ..	... ..	... ..	... ..	અંકલેશ્વર ગુ. કન્યાશાળા
૧૬. શાળાના ત્રણ દરમ (સંવાદ)	... ..	... ..	... ..	... ..	જાડેશ્વર તા. રફૂલ
૧૭. ઈનામની વહેંચણી					
૧૮. પ્રમુખશ્રીનું વિવેચન					
૧૯. પ્રમુખશ્રીનો ઉપકાર ને ફૂલહાર					

મે. કલેક્ટર સાહેબ મીરચંદનીના પ્રમુખપણા નીચે ગરબા, સંવાદ વગેરેનો જલસો કરવામાં આવ્યો હતો જેનો કાર્યક્રમ મથાળે આયોજી છે. આ બધા દેખાવો જોવા માટે મંડપમાં એટલી બધી ભીડ હતી કે ઉભા રહેવાની જગ્યાનો પણ અભાવ હતો.

આજના કાર્યક્રમથી આપી જન સમાજનું મન એટલું તો આકર્ષાયું.

હતું કે મંડપમાં અને આલુખાલુ અમંખ્ય ગાનવ મેદની ઉભરાતી હતી. જ્યાં બધું સાઈ છે ત્યાં અમુક લાગને વખાણવો ઉચિત ન ગણાય. ઉપરનો પ્રોગ્રામ વધુ સમય પહોંચવાને લીધે ગાતના સિનેમા ફિલ્મ બતાવવાનો પ્રોગ્રામ બંધ રાખવામાં આવ્યો હતો.

તા. ૩૦-૧૦-૩૩

પાયમો ૧૬૫૨

સવારના પ્રાર્થના પછી પ્રાથમિક શાળામાં હસ્તકળાની આવશ્યકતા એ વિષય ઉપર લંબાણપૂર્વક લાપણ આપ્યું હતું.

વક્તા:—શ્રી. કે. એ. બાલા. વાનપ્રસ્થ એન્ડુ. ૪૦ એન. ડી.

પ્રમુખ:—પ્રો. મગનલાલ ગણપતિરાય શાસ્ત્રી સંસ્કૃતના વાનપ્રસ્થ પોર્ટેસર, ડેકન કોલેજ, પુના.

વ્યાખ્યાનમાં ખાસ કરીને મોટા ખર્ચાળ સાધનોથી નહિ, પણ બાળકની કેળવણીમાં શારીરિક, માનસિક વિકાસ કરવા માટે ગામડામાં મળતી મીનેથી હસ્ત ઉદ્યોગ કેવી રીતે શીખવી શકાય. લાખલા તરીકે શરૂઆતમાં ચોકખી, માટીથી બાળક પેન, સ્લેટ અને એવા ખીજ નમુના બનાવે.

વળી શિક્ષણના વિવિધ વિષયો પ્રયોગ કરી, પ્રખર શિક્ષણશાસ્ત્રી કબલનો આદેશ કેમ સફળ થાય તે જણાવ્યું હતું.

હસ્તઉદ્યોગના શિક્ષણમા ૧. માટીકામ, ૨. કાગળનું કામ, ૩. ચિત્રકામ, ૪. લાંકડાનું કામ. આ ચાર સાધનો વડે બાળકોની ઇદરિયો કેળવવા ઉપરાંત વિષય પરત્વે કેવા નમુના ઉપજવી શકાય તે સમજાવ્યું હતું. ૬. તરીકે, વાચનના પાઠોમાં ચિત્રો દોરાવી લાપાનો વિષય સચોટ કરવો.

ઉપરનું લાપણ પુરું થયા બાદ પ્રમુખ માહેબ પ્રો. મગનલાલ ગણપતિરાય શાસ્ત્રીએ ઉપરના શિક્ષણમા કુદરતી સાધનો જેવાં કે, પાણી, માટી વગેરેનો ઉપયોગ કરવા તરફ શિક્ષકોનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું હતું. શિક્ષણથી આર્થિક સ્થિતિ સુધરવી જોઈએ, એ બાબત ઉપર ખાસ નિવેચન કર્યું હતું. સાથે સાથે પ્રદર્શન અને તેના નિરીક્ષણમાં ફક્ત ઉપલક્ષ્ય જોવું બસ નથી પણ નમુનો તૈયાર કરવાની રીત ને શિક્ષણની તેમજ વ્યાપકારિક દષ્ટિએ તેની ઉપયોગિતા, કળાની ઝીણવટ વગેરે તરફ લક્ષ્ય આપવાનું સૂચન કર્યું હતું.

પીર મોટા મીયાનું વ્યાખ્યાન

વિષય:—ધર્મનીતિની કેળવણીને શાળામાં સ્થાન.

આ વિષય ઉપર યા. પીર મોટામીયાં સાહેબે નીચે મુજબનું હૃદય-સ્પર્શી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેઓશ્રીએ પોતાની નાદુરસ્ત તબીયત

ધરાવતા પ્રશ્નો ઉપર સસદાયક વિવરણ કર્યું હતું. સારઆદ ઉર્દુ સુપરવાઇઝર શેખ સાહેબે પોતાનું ભાષણ આપ્યું હતું. તે મહી શ્રીધુત પ્રેમચંદ્રભગત-અકસેધર વેંડિશનવ ટ્રે. સ્કૂલના હેડમાસ્ટરે વાર્તાવાચનપદ્ધતિનો પાઠ આપ્યો હતો. છેવટે ચેરમેન સાહેબે ભાષણ કર્યું તથા પ્રમુખશ્રીનો ઉપકાર માની કૃતજ્ઞતા અર્પણ કર્યો હતા.

બાળકોનું સરઘરા

અપોરના ડિ. લા. બાઈની ઓફિસથી બાળકોનું ગંગાવૃક્ષ સરઘરા આખા હિસર શહેરના બજારને હાવનાદ અને જય ગીતોથી ગંગવતું ડિ. સ્કૂલ બાઈની ઓફિસ સુધી આનંદભર્યું આવ્યું હતું.

રાતના બાળ લગ્ન અને ચાર્જી ચેપીનના તથા દારૂથી થતી ખરાબીના વિષય ઉપર સિનેમાના દબ્બો બતાવવામાં આવ્યા હતા.

તા, ૩૧-૧૦-૩૩

છટ્ટો દિવસ

પ્રજ્ઞાનમાં “જય જય જય જગદીશ હરે” ની પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી.

વક્તા:—શ. કૃષ્ણભૂષણ એમ. દક્ષા

વિષય:—ચારિત્રશાળી શિક્ષકની શિક્ષણ ઉપર થતી અમર

પ્રમુખ:—શ્રી. પ્રો. બ. કે. દાત્રે.

નિયત વક્તા શ્રી પ્રહલાદજી ચંદ્રશંકર દેવાનજી વક્ત્રસાડના સંમં-જડજ ન આપી શકવાના સંભવે ઉપર જણાવેલા નિયત વિષય ઉપર નીચે મુજબની હકીકતનું લંબાણથી વક્તાએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે જેમ મેંવાલાની વૈદ પૈસાને ગોળુ ગણી ફવગન પેટે દગદગી મારવાર કરવી એ વસ્તુ મૂળ માને છે, તેમજ મૈનિકે-ગુફ્ટ-ભાવનાને સેવાનુ ધ્યેય માની પગારની દરકાર મિવાય મરજ્યાન્ન સુધી શુદ્ધ મેવા આપે છે. ચારિત્રશાળી શિક્ષકના ધર્મ અને ફરજે ઈર્ષ્યેવી અષ્ટ ઉદ્દેશ્ય કર્યો હતો.

આનોંડ, લેન રસિકન, રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, ગાંધીજી, ગિજુભાઈ, નાનુભાઈ, તારાબેન વગેરે આદર્શ શિક્ષકોના દષ્ટાંતો આપ્યા હતા.

માતા, પિતા અને આચાર્ય દેવગ્યાને કેવા મંજેગોમા તે વિશે.

માઆપ અને મમાજની બેદરકારી, હાવમા મળના પગાર, જીવનની જરૂરિયાતો, અભ્યાસક્રમના સાધનેનો અભાવ.—આવા મંજેગોમાં આદર્શ શિક્ષણ કેમ આપી શકાય ?

શિક્ષણની અધોગતિ માટે મમાજની જવાબદારી, શિક્ષક ઉમદાત્તી વધુ પડતી જવાબદારી, બાળકને પામ કરાવવા ઉપરજ દાનહાલની કેળવણી સત્તી, આવશ્યક ને જરૂરી છે કે કેમ, વગેરે બાબ ઉપર લખાણથી વિવરણ કર્યું હતું.

ત્યારપછી નર (અર્લુન) શિષ્ય, અને કૃષ્ણ શિક્ષક. સહ વચ્ચત્તુ...શિક્ષક ને શિષ્યનુ માથે રક્ષણ કરો, સાથે બનેને જમાડો, બ માથે જાન પ્રાપ્તિ કરે એવા સંલેગો ઉભા કરવા વિશે વિવરણ ક વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કર્યું હતું.

આ ભાષણ ઉપર પ્રમુખ શ્રી બ. ક. દાકેરે કેવા શિક્ષક નોઈએ, તથા શિક્ષકોમા એકતાની જરૂર, શાળા એ સજીવન સરઘ માધ્યમિક શાળાઓ અને કોલેજોમા શિક્ષકોની એકતાનો અભાવ, આચા અને તેનું હૃદય, ધર્મો પેટ માટે નહિ પણ એકાગ્રતાથી કરવાથી ચ અસર, માતાના ગર્ભ ઉપર પડતી છાપની અસર, (ગર્ભિણીને વોંક કરડે તો ભાવિના બાળકને જિંદગી ભર વોંછી ન ચડે) વિષય માત્રને મચે તથાઆ સિવાય ખરે ન માનવો, પરીક્ષાના પરિણામ પાછળ બગડ વાલીઓના પેસા, શિક્ષકમા પક્ષપાત ન નોઈએ વગેરે બાબતોની ચર્ચા આકર્ષક ખુલાસા આપ્યા હતા.

સહશિક્ષણ

શુકલતીર્થ ગુરુકુળના પ્રિન્સિપલ મનુભાઈ વૈદ્યે સહશિક્ષણના વિષ ઉપર જુદા જુદા પ્રશ્નો રજૂ કર્યા હતા તેમા સ્ત્રી અને પુરુષના શરીર બાધો, તેમનું મગજ, એકને બીજાથી હવકા માનવાની ભાવના વગેરે બાબતો ધણા હોડા અને મનનીય પ્રશ્નો રજૂ કર્યા હતા, જે વિચારવા જેવા હતા.

સુન્દરમ્નો કાવ્ય રસારવાહ,

આ પછી ભરુચ જિલ્લાના વતની સુવાન કવિશ્રી ભાઈ ત્રિભુવનદાસ લુહારે (સુન્દરમ્) પોતે પ્રાથમિક શાળામા શીખવાની કવિતાઓની અસંખ્યા ને પદ્ધતિની ભાવના ઉપર રસદાયક ને લખાણપૂર્વક વિવેચન કર્યું હતું. વધુમા તેઓએ કવિતાની શિક્ષણપદ્ધતિનો કંઈક અ્યાલ રજૂ કરે પોતાના રચેલ કાવ્યસંગ્રહના પુસ્તક “કાવ્ય મંગળા” અને “કાવ્ય ભગતન, કહવી વાણી” માથી જુદી જુદી શબ્દજમક, અર્થ, ગૌરવ અને ગ્રામ ચિત્ર રજૂ કરતા વાદરણ, ભંગડી, વાદળીઆ વગેરે કાવ્ય ગાયા હતા.

પ્રમુખશ્રી બ. ક. દેકરે તેમના કાવ્યમાયી “ દશાવતાર ” કાવ્ય વાંચી/ખતાખું હતું. છેવટે ચેરમેન સાહેબે શ્રી પ્રમુખ સાહેબનો તથા વક્તાઓનો આભાર જાની ફૂલહાર કર્યા બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

અખોરના સરકારી હોસ્ટેલના ચોળાનમાં સ્કાઉટ રેલીનો પોગ્રામ થયો હતો તે નીચે મુજબ છે:—

સ્કાઉટ રેલીનો કાર્યક્રમ

સાંજના

૪ થી ૭

(૧) પ્રાર્થના—વૈદિક, ધર્મશાસ્ત્રી અને ભારત.

(૨) ખજૂરવંદન, બટુકે હર્ષનાદ.

(૩) દર્યો:—(૧) આચન—હાંસોટ અને અમૃતપુરા.

• (૨) તાત્કાલિક સારવાર.....મુળેવ

• (૩) ગરબા.....વીરબાળા સંઘ.

• (૪) લાડી, સેઝીય, નાદસલા...અમૃતપુરા.

• (૫) આગ હોલવાનું.....ઝાડેશ્વર.

• (૬) દોરડાની ખેંચતાણ.....હાંસોટ, ઉદ્ડું.

૪) માર્ચ પાટ.

(૫) હરિકાંઈ.

૬) .

૭) .

(૬) કેમ્પફાયર

ખજસંગી...સંદેશ લેવા.
— સંદેશની આપ લે. :
સ દોરડા ચાત્ર
ચ અસલોકન...
ક કપડાં પહેરવાં.

(૧) સ્તુતિ.

(૨) ચાંચા, કચાપત, છીંક વગેરે.

(૩) વચ્ચે વચ્ચે નાચચૂચક મૂળા દેખાવો.

(૪) નાચ, હાંસોટ, ઉદ્ડું,

(૫) મરધો, હાંસોટ.

(૬) દરબાર અને પટેલ, પાલેજ

(૭) કીડી અને પતંગીઉ, શુક્રતીર્થ વીરબાળા

(૮) કાઝી અને ચોર, અમોદ.

(૯) ઘાઘડી અને સગેડની શુક્રતીર્થની વીરબાળા.

(૧૦) પ્રાચીની રમત.

- (૧૧) રાસ-ભીલ ડાન્સ વગેરે.
- (૧૨) દારૂડીઓ, જાડેશ્વર
- (૭) ધનાનો—સંભાષણો, હાર તોરા વગેરે.
- (૮) સમાપ્ત, ગીત.

રકાઉટ રેલી

તા. ૩૧-૧૦-૩૩ની સાંજ

૭૬૬ દિવસ

કેળવણી મળાદે દરમિયાન જુદી જુદી દષ્ટિથી ચર્ચાએલા શિક્ષણના સિદ્ધાંતો, આદર્શો અને પદ્ધતિઓને વ્યવહાર તથા પ્રત્યક્ષ રૂપ આપવાને માટે જે જે પ્રયત્નો થયા છે તેમા રકાઉટીંગનો—ખાસ પ્રવૃત્તિનો કાર્યક્રમ કંઈ ઓછા મહત્વનો ન હતો. જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડની ઉચ્ચ અભિલાષાઓને, અંગે આ રેલીમા સામાન્ય કાર્ય કરતા તાલીમ વડે લવિષ્યના ઉદાર, શિષ્ટ અને કાર્યદક્ષ નાગરિકોને તૈયાર કરવાની એક શિક્ષણયોજના છે; એટલે એક આદર્શ ગામ કેવું કોઈ શકે તેનો બાળકોને ખ્યાલ આપવાને યથાશક્તિ પ્રયત્નો કરવામા આવ્યા હતા.

રેલીના કાર્યક્રમનાં ચાર મુખ્ય અંગો:—

૧. સરઘસ. (૨) રેલી. (૩) રકાઉટ નગર (૪) કેમ્પફાયર.

(૧) સરઘસ. ૩૧-૧૦-૩૩ના રોજ બપોરના ચાર કોરેયાથી સરઘસના રૂપમાં રેલી સ્કૂલ બોર્ડના મુખરવાઈજર મી. શેખની સરદારી નીચે જિલ્લાની સઘળા રકાઉટ સેનાઓએ ડિ. લો. બોર્ડની ઓફિસથી માંડી જાડેશ્વર દરવાજા, હાજીઆ બજાર, નવા દહેરા, ચકલા, જુના બજાર, લાલ દુરવાળ, કતોપોર બજાર તથા ફૂર્રેન આગળ થઈને પારસી લતામાં થઈ કૂચે કરી હતી અને આખું સરઘસ પ્રદર્શનના સભામંડપના લગ્ન તંત્રમાં થોબું હતું.

આમોદ, હાસોટ, જાડેશ્વર અને અમૃતપરાની સેનાઓએ પોતાના બેન્ડ (વાજાઓ)થી બાલવીરોની કૂચમાં ફૂંચાઈ અને ચપળતા આપ્યાં હતાં. અમૃતપરાનું બેન્ડનું કાર્ય સર્વોત્તમ હતું. આ સરઘસથી લરુચની પ્રગતિને જિલ્લાનાં ગામડાઓમાં ચાલતી રકાઉટ પ્રવૃત્તિનો અને પ્રગતિનો સારો ખ્યાલ આપી શક્યો હતો. સરઘસને મોખરે શુક્લતીર્થની વીરબાળાઓને ડિ. સ્કૂ. બોર્ડના વાઇસ ચેરમેન શ્રીમતી કપિલાગૌરી લગુભાઈ દેસાઈ તરફથી મિદાઈ વહેંચવામાં આવી હતી.

(૨) રેલી—બપોરના ચાર વાગે જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનર નવાબ શ્રીમાન નહારસિંહજી સાહેબના પ્રમુખપદે જિલ્લાની રકાઉટ રેલી ભરવામાં આવી હતી. જેમાં ભરૂચ ડિ. લે. બોર્ડની સાળાઓની કુલ ૨૨ સેનાઓના ૫૩૮ બાલવીરોએ ભાગ લીધો હતો. શુકલતીર્થથી વીરબાળા સંઘની ૧૮ બાળાઓએ પણ રેલીના દરેક કાર્યમાં સક્રિય ભાગ લીધો હતો. દરેક ધર્મની પ્રાર્થના થયા બાદ “ભારત ભાગ્ય વિધાતા”નું ડાંગ ટાગોરનું રચેલું રાષ્ટ્રગીત રકાઉટ સમૂહે ગાયું હતું. જિલ્લાના બાળવીર ધ્વજને રકાઉટોએ વંદન કર્યું હતું. તે પછી જુદી જુદી સેનાઓ નરસી લાડી, લેઝીમ, આસન, આગ હોલવચી, ગરબા વગેરેનાં દૃષ્યો રવુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. પછી બબ્બેની હારમા સઘળા સેનાઓએ માર્ચ પાસ્ટ કર્યું હતું અને જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનરે ધ્વજ નીચે ઉભા રહી સલામ ત્રીકી હતી. ત્યારબાદ, રકાઉટ નગરમાં ઉભા કરેલા સીમનલિંગ ટાવર ઉપરથી ધ્વજ સંસ્તાદ્વારા સંદેશ આપવામાં આવ્યો હતો, અને આ સેનાઓએ તે સંદેશ આપાદ લીધો હતો. વળી રકાઉટની દોડચાલ ફેમીંગ રેમની પણ હારફાઇ થઈ હતી.

(૩) રકાઉટ નગર—રેલી, અમાહિના એક અડવાડીઆથી ખાર વોલન્ડીઆર્ગ રકાઉટ મારતરોની મદદથી રકાઉટ નગરની જુદી જુદી સંસ્થાઓ બાંધવાની તૈયારી કરી હતી. વાસ, વળી, ગુણુપાટ વગેરેનાં સાધનથી દરવાજા, ધર્મશાળા, વિદ્યામંદિર, વ્યાયામશાળા, પોલિસ ચોક્કી, ન્યાયમંદિર, દવાખાનું, નર્સિંગ હોમ, લાયબ્રેરી, સલામુદ્, મરજુદ, પૂજા વગેરે નદેર સંસ્થાઓ બાંધી તૈયાર રાખ્યાં હતાં. ગામની મધ્યેના ૩૫' ઉંચા ટાવર પણ બાંધવામાં આવ્યો હતો. તેના ઉપર ટકોરખાનું ખેસાડવામાં આવ્યું હતું. આ સંસ્થાઓને ચાલુવારનું કામ જુદી જુદી સેનાઓને સોંપવામાં આવ્યું હતું, આ, ફગ, કાપટ વગેરેનાં કુકાનો પણ ગોઠવવામાં આવી હતી. જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનરના હાથે આ સરસ્વતી નગર ખુદ્દું મૂકવામાં આવ્યું હતું. રકાઉટના આ નરસીની નગરની ગ્રામ્યપંચાયત તરફથી રકાઉટ કમિશનરને ગાનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું.

૪. કેમ્પફાઇર—વહે માતરમ્ના ગીતથી રાજ્યાત કરવામાં આવી હતી. સંવાદો, હુલકાઓ, ગીતો, રાસ, નૃત્ય વગેરે મનોરંજક વાનીઓથી સૌને બહુ આનંદ ને મંત્રાવ થયાં હતાં.

દનાઓ:—દરિકાઈમાં સુદ્ધ થએલાઓને તથા નગરના બાંધકામમાં સારું કામ કરનારાઓને, મંવાદ કરનારને તથા દરેક વીરબાળાને રકાઉટ

કનિશનર સાહેબને હાથે ધનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં અને દરેક સ્કાઉટને નિદાઈ વહેંચવામાં આવી હતી.

સ્કાઉટ કનિશનર સાહેબે બાળવીર પ્રવૃત્તિની ઉપયોગિતા અને જરૂરિયાત સમજાવતાં કહ્યું હતું કે “સૌ દેશો કરતાં હિંદુસ્તાનની પ્રજાને વ્યવસ્થા અને નિયમન શીખવનારી સ્કાઉટની તાલીમ અનિવાર્ય જરૂરની છે. આ તાલીમ બાળકોને ચારિત્રવાન બનાવે છે. પોતાની જવાબદારી સમજતો બનાવે છે. પોતાના પગ ઉપર ઉભો રહી આપ બળથી જિંદગી ગુજારતા શીખવે છે અને સાચો નેતા થવાના સંસ્કારો આપે છે; માટે શાળામાં શિક્ષણ સાથે સ્કાઉટિંગને સ્થાન મળે એવી ઉમેદ દર્શાવી હતી.” આ પ્રવૃત્તિને પોષણ આપવા બદલ સ્કાઉટ કનિશનર સાહેબે ડિ. સ્કૂલ બોર્ડને ધન્યવાદ આપ્યો હતો.

ડિ. સ્કૂ. બોર્ડના વાઇસ ચેરમેન શ્રીમતી કપિલા બહેને ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લઈ પોતાની હોસ અને શક્તિની સાખીતી કરી આપી છે તે માટે સંતોષ જાહેર કર્યો હતો. સ્ત્રીઓના સહકાર વિના તથા આગળ પડતા સક્રિય ફાળા વિના દેશના કેળવણીને લગતાં જરૂરી મહાભારત કાર્યો પાર પડી શકે નહિ, એમ જણાવ્યું હતું. પ્રત્યુત્તરમાં શ્રીમતી કપિલા બહેને પોતાને આપેલી અમુલ્ય તક માટે અને આદરેલા પ્રયાસોમાં આપેલા સહકાર માટે સૌનો આભાર માન્યો હતો. બાળવીર માફક ગર્લ્સ ગાઇડ કન્યાશાળામાં દાખલ કરાવવા બદલ ડિ. સ્કૂ. બોર્ડના ચેરમેન સરદાર સાહેબે જે જે ઉત્સાહ અને ખર્ચ દર્શાવ્યાં છે તે બદલ તેમનો ઉપકાર માન્યો હતો. ચેરમેન સાહેબે, આ પ્રવૃત્તિને અંગે કાર્ય કરનાર ઉર્દુ સુપરવાઇઝર શેખ સાહેબનો, સ્વયંસેવકોનો, સ્કાઉટ ભાસ્તરોનો તથા ખીજા મદદનીશો-સ્કાઉટ ઓરગેનાઇઝર્સ-વગેરેનો આભાર માન્યો હતો અને પ્રમુખ સાહેબને કૃતજ્ઞતા કર્યા બાદ મેળાવડો વિસર્જન કરવામાં આવ્યો હતો.

કેળવણી સમાહ.

ડિ. સ્કૂલ. બોર્ડ ભરુચ,

તા. ૧-૧૧-૩૩

સાતમો દિવસ

પૂર્ણાહુતિ.

કેળવણીસમાહનો આજના કાર્યક્રમની સવારના પ્રથમ પ્રાર્થનાથી શરૂઆત કરવામાં આવી હતી.

વક્તા—પ્રો. બ. ક. દાકોર વિષય—ધર્મ, ધર્મના ઝઘડા અને ધર્મનું ભવિષ્ય.

પ્રમુખ—લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ. બી. એ.

લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠના પ્રમુખપદે મળેલી સભામાં પ્રો. બ. ક. દાકોરે ઉપરના વિષય ઉપર ભાષણ કર્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું હતું કે:—

સને ૧૯૦૪થી ડિ. સ્કૂલ બોર્ડના હાલના ચેરમેન સાહેબ જોડે મારો પરિચય છે. મારી ૬૫ વર્ષની જિંદગીમાં કેળવણીનો વ્યવસ્થિત આ પહેલ-વહેલોજ પ્રસંગ છે. હિન્દુ-મુસ્લીમ એકતા મઠે શહેર અને ગામડામાં આવા પ્રસંગો વધુ થાય એ ઇચ્છવા જોગ છે. જુદા જુદા ધર્મના હોવા છતાં શાસ્ત્રી મગનલાલ તથા પીર મોટામીમાં સાહેબનો એકજ સુર નીકળ્યો હતો.

વૃદ્ધોનો અધિકાર

ધર્મ જેવા વિષય ઉપર વૃદ્ધોને બોલવાનો આધિકાર છે. ધરડાના મુખમાં-અધર્મ નીકળે, તેનું નામ નીચતા. જેના શબ્દે શબ્દમાં એક પણ શબ્દ અધર્મનો ન નીકળે, તેજ ખરો વૃદ્ધ. એ મુજબ વૃદ્ધોનો અનુભવ સમજાવ્યો હતો. સત્તમંગ કરતા સહુઅંગ આગળ છે, અને તે કરતાં પણ વૃદ્ધોનો અંગ વધુ આગળ છે અને જરૂરનો છે, એ આવશ્યકતાનું આકર્ષક વિવરણ કર્યું હતું.

વીસમી સદીમાં ધરડા તરફની માનજીદિ હવે ઘટવા લાગી છે. શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓએ પહેલાં બાળકોની જ્ઞો તરફ માનલાગણી ફેરવવી જરૂરની છે. સત્ ચિત્ આનંદ બ્રહ્મ—એનો બ્રોતાજનોમાં સમજાય તેવી સાદી સરળ ભાષામાં સ્પષ્ટ અર્થ સમજાવ્યો હતો.

મુખ્યની જૈનસભા અને કાશીની એક હિન્દુ સભા, મહાભારતમાં પિતરાઈની તકરાર, જર્મનીનાં પુસ્તકો, ફ્રાન્સ, યુરોપ અને અમેરિકાના યુધ્ધો, વાચનમાળામાં સારા ધર્મનું તત્ત્વ આવતું જોઈએ, વગેરે ઉપર સુંદર દષ્ટાંતો આપી પ્રેક્ષકોનાં મનરંજન કરી ઝઘડાની ભાવના નષ્ટ થાય તે ઉપર અસરકારક વિવેચન કર્યું હતું.

પ્રમુખનું પ્રવચન

લેડી વિદ્યાગૌરીએ ખેતાને પ્રમુખસ્થાને નીમવા માટે આભાર માન્યા બાદ જણાવ્યું, કે પ્રોફેસર બ. ક. દાકોરના વ્યાખ્યાનમાં મારે પ્રમુખસ્થાન હોઈ શકે નહિ. એઓશ્રીના વ્યાખ્યાનમાં મારે કંઈ વધુ કહેવાનું હોયજ નહિ. શ્રી બ. ક. દાકોર ઇતિહાસના પ્રેખર અભ્યાસી છે. ધર્મ કેવળ શીત્સૂરીથી જાસ નથી. શિક્ષકો ધર્મની એકના માટે જેટલું ધારે એટલું કરી

શકે એમ છે. સ્વધર્મનો પક્ષ અને સામાના ધર્મનો તિરસ્કાર કરવો, એજ ધર્મનાઝઘડાનું બીજ છે. ધર્મની બાબતમાં સંકુચિત દષ્ટિ એજ અધોગતિનું બીજ છે. ધર્મ ઉપર આધાર રાખી આપણી લાવનાઓને લઈ ને આપણે ધણું ગુમાવ્યું છે. ત્યારપછી બીજા વક્તા મિસ નિધામ સ્ટેજ ઉપર આવ્યાં હતાં.

પરીક્ષાની નૂતન પદ્ધતિ

વક્તા—મિસ નિધામ.

મિસ નિધામ મહારાણી હાઈસ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ છે. તેઓએ પરીક્ષાપદ્ધતિ ઉપર એક લંબાણપૂર્વક અંગ્રેજીમાં વિવેચન કર્યું હતું. જેનો તરજુમો અત્રેની (લસ્ય) સ્ટુડન્ટોર્ડના સુપરવાઇઝર એ. એમ શાસ્ત્રીએ શ્રોતાજનોને ગુજરાતીમાં કરી બતાવ્યો હતો. જેમાં નૂતન પરીક્ષા-પદ્ધતિ કેવી હોવી જોઈએ તેનું દષ્ટાંત સહિત વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું. જુની પદ્ધતિથી મંદબુદ્ધિના છોકરા સફળ થાય છે અને હોશિયાર છોકરા નિષ્ફળ નીવડે છે. આમ વિદ્યાર્થીની શક્તિનું માપ બરાબર નીકળી શકતું નથી, માટે નૂતન પરીક્ષાપદ્ધતિ બાળકની બુદ્ધિનું અને શક્તિનું ચોક્કસ માપ લેવામાં કેટલેક અંશે સફાયબૂત નીવડે છે. વિષયને રસિક કરવા માટે (પરીક્ષાની) નૂતન પદ્ધતિના કેટલાક મુદ્દર દષ્ટાંતો આપવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ શ્રી મોતીલાલ આ. દેસાઈએ લાપાશિક્ષણમાં બાળકોનું હસ્તકામ એ વિષય ઉપર લાપણુ કર્યું હતું.

વક્તા—શ્રી. મોતીલાલ આ. દેસાઈ.

વિષય—લાપાશિક્ષણમાં બાળકોનું હસ્તકામ.

શ્રીયુત મોતીલાલ આ. દેસાઈએ પોતાનો વિષય સ્પષ્ટ કરવા માટે પાટીઆ ઉપર જઈ કામ કર્યું હતું. મિસ નિધામે નૂતન પરીક્ષાપદ્ધતિમાં કેવા પ્રશ્નો પૂછવા તે સંબંધમાં દિગ્દર્શન કર્યું હતું, તે સંબંધમાં શ. મોતીલાલે શિક્ષકોએ તે જાતની તૈયારી કેમ કરવી, તેની સરળ રીતે સમજાવટ કરી હતી.

સાંજનો કાર્યક્રમ

માતા ગરવી ગુર્જરીનું મુંદર કાવ્ય ગાવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ વનરાજ અને ભુવક એ વિષેનો સંવાદ છોકરાઓએ મુંદર રીતે સ્ટેજ ઉપર લખી બતાવ્યો હતો. બીજા ધોરણની નાની બાળાઓએ હાવલાવ સાથે મારવાડીનું ગીત આકર્ષક રીતે ગાઈ બતાવી પ્રેક્ષકોનાં મન રંજન કર્યો હતો, તે વેળા પ્રેક્ષકોના હૃદય પશુ આહ્વાદથી ઉભરાતાં હતાં. ત્યાર-બાદ વિદાય ગીત ‘મહેમાનો હો વહાલાં પુનઃ પધારજો’ સ્ટેજ ઉપર ગવાયું હતું.

મૂલ બોર્ડના સભ્ય અને ડિ બોર્ડના વાઇસ પ્રેસિડેન્ટ ગ લગુભાર્ડએ ડિ. સ્કૂલબોર્ડ તરફથી સપ્તાહ દરમિયાન આવેલા પ્રમુખો, વક્તાઓ, પ્રદર્શન ગોઠવવામા રોકાએલા સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ, તથા પ્રદર્શન કમિટિના સભ્યો, ઓફિસ ટ્રાફ વગેરેનો આભાર માની પ્રદર્શનને અગે સાફ કામ બતાવનાર શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓ, સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ વગેરેને આપવાના ઇનામોની નામાવલિ વાંચી મળાણી હતી. છેવટે પ્રદર્શનમા જે જે સફળરૂપે તરફથી મદદ મળી હતી તે મર્વનો ડિ મૂલબોર્ડ તરફથી આભાર માનવામા આવ્યો હતો.

આભારદર્શન

લો બોર્ડની શાળાના એક શિક્ષક લો બોર્ડની શાળાના શિક્ષકો માથે હળવામળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, વ્યાખ્યાનકારોના ઉત્તમ વ્યાખ્યાનોથી શિક્ષકોને ન્યાયુ ધ્યાયુ જાણવાનું તથા જોવાનું મળ્યું, તે મળવી તથા પ્રદર્શનની ઉપયોગિતા વિશે એક ટુંક અને અસરકારક વિવેચન કર્યું હતું તથા શિક્ષકોએ અગત મુસ્લેલીઓને બાબુ મૂકી વફાદારીથી સપ્તાહનું કામ પાઠ પાડ્યું તેથી તેમના તરફથી ડિ મૂ બોર્ડનો અને ચેરમેન માહેબનો આભાર માન્યો હતો.

ચેરમેન સાહેબે જણાવ્યું હતું કે—મસાહ દરમિયાન જે જે ભાષણો આપવામા આવ્યા હતા તેનું સાગર રૂપે પુસ્તક પ્રગટ કરી પોતાને ખર્ચે મૂલોમા આપવા જણાવ્યું હતું. તદુપરાંત ઉર્દુ તેમજ ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને જે મડજો આપવા માટેની અપીલ કરી હતી. વ્યાખ્યાનકારો શ્રોતાઓ, પ્રદર્શન કમિટી, સુપરવાઇઝરો, ઓફિસટ્રાફ, સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ તથા પ્રદર્શનને અગે જે જે સફળરૂપે તરફથી મદદ આપવામા આવી હતી તે મર્વનો આભાર માન્યો હતો એન્ટે “વદેમાનમ” નું ગીત ગવાયા બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

વિસર્જન

તા. ૨-૧૧-૩૩

બીજે દિવસે મવાગના માત વાગે ડિ મૂ બોર્ડના ચેરમેન સાહેબની ખાસ ઇચ્છાથી ઓફિસ ટ્રાફ, સુપરવાઇઝરો, કાર્યવાહક કમિટિના સભ્યો, સ્વયંસેવકો તથા સેવિકાઓનો એક દર શૂપનો ફોટો મડપ વિભાગ પામે લેવામા આવ્યો હતો, જેની એકેક નકલ શૂપમા હાજર રહેલી તમામ વ્યક્તિઓને પોતાને (મરદાગા માહેબને) ખર્ચે આપવાની જાહેરાત કરી ઉદારતા બતાવી સર્વને આનંદિત કર્યા હતા.

સાંજના સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓને ડિ. સ્કૂલ ખોડે તરફથી એક પ્રીતિ ભોજન આપવામાં આવ્યું હતું. સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓના કામની પ્રશંસાની નોંધ લઈ છટા કરવામાં આવ્યા હતા.

સરસ્વ ક્ષેત્રવણી સપ્તાહમાં વાંચવામાં આવેલાં ભાષણોનીચે પ્રમાણે છે:—

(૧)

ગણિત શિક્ષણ

વિચારોનું શાસ્ત્ર, સંખ્યાનું નહિ.

ગણિત એ વિચારોનું શાસ્ત્ર છે. અમુક વિચારોમાંથી ક્ષિતિ થતાં સંખ્યા અને દિશ્ સંબંધીના પ્રમાણભૂત અનુમાનો અને સિદ્ધાંતોને આપણા રોજના જીવનવ્યવહારમાં લાગુ પડવાનું કામ ગણિત કરે છે. એ રીતે ગણિત શાસ્ત્ર અને કળા બંને છે. જે ભૌતિક દ્વારમાં આપણે જીવીએ છીએ તેનું વ્યાવહારિક નિરૂપણ તેજ ગણિત છે. તેનો અભ્યાસ વ્યાવહારિક તેમજ સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે. તે ન્યાયશાસ્ત્ર અને ધુદ્ધિવાદ બંનેનું સામ્ય સાધે છે.

ગણિતના મૂળભૂત વિચારોની ઉત્પત્તિ.

પહેલા ખ્યાલો—પહેલા ખ્યાલ ૧, ૨ અને ધણા—આ હતા. પછી ધણાના વિભાગ ૩, ૪, ૫, ૧૦ વગેરેમાં પડ્યા. જે મનુષ્યે ૩ નો ખ્યાલ કર્યો તે પહેલો મોટો ગણિતશાસ્ત્રી કહેવાય.

૩ લખોટા, ૩ ચોપડી, ૩ ફૂલ, ૩ ઘેટાં એ બધાંમાં કાંઈક સામાન્ય છે. તે લખોટા, ૩ ચોપડી કે ફૂલ કે ઘેટાં નથી, પણ ફક્ત ત્રણ છે. એ રીતે વસ્તુઓથી તદ્દન ભિન્ન એવી સંખ્યામાં પણ મનુષ્યને કાંઈક રસ પડવા માડ્યો, કારણકે ગણતરીના બધા પ્રસંગોમાં સંખ્યામાં અમુક એકરૂપતા રહેતી હતી. આ એકરૂપતાને સાર્વત્રીય રૂપ આપી શકાયું.

૩ ફૂલ + ૨ ફૂલથી ૫ ફૂલનો સમૂહ થયો.

૩ ઘેટાં + ૨ ઘેટાં થી ૫ ઘેટાંનું ટોળું થયું.

એટલે ૩ અને ૨ મળીને હંમેશાં પાંચ થાય.

આવી રીતે એક પ્રમાણભૂત અનુમાન બંધાયું અને તેને એક વિચાર-મૂર્તિ વસ્તુથી તદ્દન ભિન્ન અમૂર્ત વિચાર-તરીકે આપણે લઈ શક્યા.

નિર્ભેળ સત્ય.

વળી ગણિત એ નિર્ભેળ સત્યનું યાત્ર છે. ગણિતનાં સત્યો હમેશાં સનાતન સત્યો છે. $3+2=5$ તે હમેશાં ૪૦૦૦ વર્ષ પહેલાં કે ૧૦૦૦૦ વર્ષ પછી પણ સત્યજ રહેવાનું. સનાતન સત્ય—આખા વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા સત્યના મિદ્ધાંતો ગણિતમાં સમાએલા છે. સહારાના રણમાં મહાન આગ્ર પાયથે ગોરાસના સિદ્ધાંતની આકૃતિ રૂપે સળગાવીને મંગળની સાથે વાતો કરવાનો પ્રયત્ન આના આધારેજ થયો હતો.

સત્ય કોઈનો અભિપ્રાય કે સત્તા સ્વીકારતું નથી. તેથી ગણિત શિક્ષકને માથે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને જાતે ચોક્કસ ખાતરી કરાવી આપવાની ફરજ પડે છે.

ગણિતનું સ્વરૂપ.

આ રીતે ગણિતના સ્વરૂપનું ઘડતર સત્યનું છે અને તેનો પ્રાણ વિચારોના નિયમો છે.

મત્ય—તેથી બને તેટલું ટુંકામાં ટુંકું કામ કરવું. તર્કશાસ્ત્રને અનુસરીને હોવાથી ક્રમે ક્રમે પગથીએ પગથીએ આગળ જવાનું છે અને વિષયમાં નિયમિત રીતે આગળ વધવાનું છે. જે ગણિત પદ્ધતિસર શિખવાય તો તે ચોક્કસાઈ, ઝડપ, સફાઈ અવલોકન શક્તિ, મૌલિકતા, સરળતા અને પ્રમાણિકતા જેવા ગુણો અને અમુક પદ્ધતિસર વિચાર અને આચાર કરવાની ટેવો કેળવે, પણ આવા ગુણો કેળવવાનો આદર્શ દૃષ્ટિ સમીપ રાખીને કાર્ય કરીએ તોજ ફળીભૂત થાય.

હાલના વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલીઓ.

હાલમાં ગણિતશિક્ષણમાં કાંઈક પક્ષઘાત જેવું માલમ પડે છે, તેનાં કારણો નીચે મુજબ લાગે છે:—

(૧) રસની ખામી.

(૨) વ્યવહારમાં અમુક વસ્તુઓનો શો અને ક્યાં ઉપયોગ છે તે સમજાતું નથી તેમજ શોધી કઢાતું નથી તેથી

(૩) અવલોકનની ટેવની ખામી અને તેથી ક્યા સંબંધોમાં ગણિતનાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો છે તે સમજી શકવાની અશક્તિ.

(૪) પોતે સાંભળેલી અને જાતે અનુભવેલી વાતો વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકવાની ખામી.

(૫) મૂળભૂત સિદ્ધાંતો ગ્રહણ કરવાનું અને તેમનો ઉપયોગ કરવાનું કામ એકજ વખતે સાથે સાથે કરવાની ભૂલ.

ગણિતશિક્ષણ સંબંધી થોડીક સામાન્ય સૂચનાઓ.

હવે આપણે ગણિતશિક્ષણ વધારે ફળદાયક અને રસપૂર્ણ બને તેને માટે થોડાક મુદ્દાઓનો વિચાર કરીશું.

(૧) મુખ્યગણિત અને તેની અગત્ય. ટેવનો ઉપયોગ—ઝડપ વધે, સ્ફૂર્તિ આવે, ખીમના ઉપર સરસાર્થ બોગવીએ, વ્યાવહારિક લાભ, માનસિક કેળવણી મળે, લખાણ કામમાં સરળતા થાય, તેમાં વધારે આપ અને સંપૂર્ણતા આવે, કામ કાચું ન દેખાય, અને વિષયમાં રસ પડે.

ટેવ—વળા મૌખિક કામથી મોટા લાભ તો એ થાય છે કે તેથી માનસિક ટેવો પડી જાય છે. ટેવ પડવાથી શ્રમ ઓછો લાગે છે. મન, ટેવના બળને લીધે પોતાની મેજેજ બુદ્ધિબળના ઉપયોગ વગર કામ કરી નાખે છે. કામ યંત્રવત્ થઈ જાય છે. સાર્થકત્વ મક્કાવવાનો દાખલો લો. ચાલવાનો દાખલો જુઓ. ધીમે ધીમે અટપટી રીતે ટેવ બંધાતી જાય છે. અને જેમ જેમ ટેવ મજબૂત થતી જાય છે તેમ તેમ ઐચ્છિક કાણુ નબળો પડતો જાય છે. અનૈચ્છિક સ્વયં યંત્રવત્ કામ જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ બુદ્ધિ-મગજ શક્તિનો ઉપયોગ ઓછો થાય છે અને ત્યારે સંપૂર્ણ ટેવ પડી જાય છે ત્યારે તો વસ્તુ તદ્દન ધ્યાન કે ઇચ્છાશક્તિના ઉપયોગ વગરજ થયે જાય છે. ટેવ ધીમે ધીમે કાર્યશક્તિને છૂટી કરે છે, ફાજલ પાડતી જાય છે અને તે કાર્યશક્તિનો ઉપયોગ નવી દિશા-ઓમાં કરી શકાય છે.

કુદરતે પોતે જીવનના શારીરિક અગત્યનાં કર્તવ્યો બુદ્ધિને હવાલે કરવાની હિંમત કરી નથી. હૃદય ધબકે છે, લોહી બ્રમણુ કરે છે, એ બધું યંત્રવત્ સંપૂર્ણ રીતે આપો આપ ટેવને આધારેજ થયાં કરે છે. સ્વયંક્રિયા પોતાની મેજેજ શ્રેષ્ઠ કામ કરી શકે છે.

ઉપયોગી ટેવો પાડી હોય તો બુદ્ધિ વધારે ઉચ્ચ પ્રકારના કામમાં લઈ શકાય. ટેવ એ સેવક છે. તેની પાસેથી તેને લાયક કામ લેવાય. બુદ્ધિ માલિક છે. માલિકે હલકા મામુલી કામોમાં પોતાની શક્તિનો વ્યય કરવો ન જોઈએ.

આંક શીખવવા. ટેવ પડવાથી યાદ રહે.

સરવાળા સર્જન કરવાની ટેવ પાડવી.

જાન જેમ જેમ ઓછું ઐચ્છિક થાય તેમ તેમ વધુ સંપૂર્ણ થતું જાય છે. વિચાર કરી કરીને કામ કરનાર કદંબુ કામ કરે છે. અનૈચ્છિક કામ પ્રવીણતા બતાવે છે.

ન્યારે વિચારની જરૂર હોય ત્યારે પૂર્ણ જુરસાથી કાર્યશક્તિનો ઉપયોગ કરો, પણ સાદી યાંત્રિક ગણતરીઓમા તેનો વ્યય ન કરવો.

(સર ઓલીવર લોન્)

જાનનો સહીમલામત રીતે આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ તે પહેલાં તે ટેવથી સિદ્ધ થઈ જવું જોઈએ. જરૂર પડે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો પણ તેનો નકામો વ્યય ન કરો.

(સિમ્યુઅલ બટલર)

પૂલનો ઉપયોગ કરતા વિચાર કરવાની જરૂર નથી, પણ તેનો અથ જોવો નથી કે તે વિચાર ક્યાં વગર બાંધવાનો છે.

સરવાળા, આંક મોઝે કરવા એટલે પેન્સિલ-ચાપુ જેવી ઉપયોગી વસ્તુઓ ખીસામાં રાખીએ છીએ, પણ કોર્ક, ઝકુ કે ત્રાજવાં નથી રાખતા.

૨ મૂર્તશિક્ષણ—મૂર્ત ઉપરથી અમૂર્ત ઉપર જવાનો નિયમ ગણિતમાં જેટલો વાપરીએ તેટલો ઓછો છે. વસ્તુદ્વારા શિક્ષણ દરેક વખતે હોવું જોઈએ. વસ્તુ, તેનો ઉપયોગ, તેનાં દૃષ્ટાંત કાલે ને પગલે આવવાં જોઈએ.

શિક્ષણનાં સાધનો—રંગીન ચાક, રંગીન કાગળ, કાર્ડબોર્ડ, ચપ્પુ, કાતર, ત્રાજવાં, હોકાયત્ર, મોડેલ—આ બધા શિક્ષણને તાદસ્થ બનાવવાં જરૂરનાં છે. કાળા પાટીઆનો જેટલો બને તેટલો જુદો જુદો રીતે ઉપયોગ કરો. શિક્ષણ દૃષ્ટમાન કરવું જોઈએ.

૩ હેતુપૂર્વક શિક્ષણ—હંમેશા ખ્યાનમાં રાખવું કે ગણિત તો માત્ર રોજના વ્યાવહારિક જીવનની સેવકદેવડનું પ્રતિબિંબ છે. બાળકને પાછળથી મોટપણે ઉપયોગી થઈ પડે તેવું શિક્ષણ જોઈએ, નહિ તો કાર્યશક્તિનો નકામો વ્યય થયો ગણાય.

શિક્ષણ હંમેશાં હેતુપૂર્વકનું હોવું જોઈએ—યોજનાપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો—વર્ગ આગળ અમુક યોજના કે હેતુ રજૂ કરવો, બને ત્યાં લાગ ભજવાવવો.

૪ વ્યાવહારિકદૃષ્ટિ—વ્યાવહારિક જીવનમાંથી, બાળકોની કલ્પનામાંથી, તેમના રોજના અનુભવોમાંથી દાખલા પસંદ કરવા. ખોગાક, ખર્ચ અને માપના પ્રશ્નો કે જે જીવનમાં હંમેશા તેમની સામે ખડા થાય છે તે તો જરૂર લેવા જોઈએ. શરૂઆતથીજ ગણિતનું કામ વ્યાવહારિક જીવનના પ્રશ્નોની સાથે સંકળાએલુંજ રાખવું જોઈએ.

બાળકો જે વિષે માહિતગાર હોય અથવા જે વિષે સહેલાઈથી તેઓ માહિતી મેળવી શકે અને મરજનાથી સમજી શકે તેવા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરવા. દાખલા બનાવવાનાં આપણાં ઉપયોગી સાધનો તરીકે પ્રાપ્તસ વિષ્ટો,

પોસ્ટઓફિસ કે રેલવેગાઈડો, સૂચીપત્રો, જાહેરખબરો, વગેરેનો ઉપયોગ કરી શકાય.

બાળકોને દેવા પ્રકારનું ગણિતનું જ્ઞાન તેમના જીવનમાં ઉપયોગી થવા અંશય છે તેનો વિચાર કરીને અને તેટલી તેમને તેવી સામગ્રી આપવી. તેમનામાં ગણિતની દષ્ટિ કેળવવી અને ચોક્કસાઈ ઉપર ખાસ લક્ષ રાખવું. સૃષ્ટિના કેટલાક ચમત્કાર—ઘણાં મોટા તેમજ તદ્દન નજીવા—ની ખૂબી પિછાની શકે એવા દાખલા પસંદ લેવા.

કર વેરા, આવક વેરા, ભાડું, મિલ્કતોના વેચાણ કે ગીરા, જાહેર કે ખાનગી લોનો, દેવાલહેણા, દરેક પ્રકારના વીમાના દાખલાનો ઉપયોગ કરવો અંગત હિસાબ ગખવો, કરકસર, સેવિંગ બેન્ક, ચેક, પોસ્ટલ સર્ટિફિકેટ, સહકારી મંડળીઓ, રેલવે ટાઇમ ટેબલો, અને ભાડાં વગેરેના ચાલુ વ્યવહારના દાખલા અને તેમનું જ્ઞાન, અને તેટલું વ્યાવહારિક રૂપમાં આપવું.

ગણિતમાં લોન અને શેર તેમજ નાણાની લેવડદેવડ જેટલી અગત્યની કાંઈ વસ્તુ નથી, કારણકે દરેક માણસનો આદર્શ કાંઈક અચત કરવી અને પોતાની અચતને સદર જગાએ રાખવી એવો હોવો જોઈએ.

દાખલામાં વ્યાવહારિક દષ્ટિ રાખવી જોઈએ. જે વસ્તુ બનવા જોગ નથી તેવા દાખલા બહુજ ઓછા લેવા જોઈએ.

દા. અપૂર્ણાકના લાખા દાખલા, બ્યાજમાં મુદત કાઢવાના દાખલા ચોરસ માપના દાખલા ન લેવા. છ છ માસે લોનનું બ્યાજ મળે છે, તે વાત ભૂલવી નહિ.

અવ્યવહાર દાખલા ન લેવા. નીતિવિરુદ્ધના દાખલા ન લેવા. અને ત્યાં વર્તે એક કંપનના રૂપમાં શેરના કાગળો સાથે ફેરવી નાખવો. દુકાન મંડાવવી અને શિક્ષણ આદર્શ નહિ પણ વહેવાર બનાવવું.

૫ સિદ્ધાંતો પચાવવા—મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન પચે અને તેમનો વ્યવહાર થતો જુએ એ જરૂરનું છે; પછીથીજ તે સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરવાનું આવવું જોઈએ. પાયા બરાબર રચાયા હોય અને મજબૂત થયા હોય ત્યાર-પછીજ તેના ઉપર ઈમારત ચણાય.

વસ્તુઓના સંપૂર્ણ જ્ઞાન વગર રસોઈની વાનીઓ ન બનાવાય. મકાનનો પ્લાન વગેરે કાઢનારને પહેલાં વાપરવાના સામાનનું પાકું જ્ઞાન જોઈએ.

ગણિતનાં મૂળ તત્ત્વો—એકમ, ચાર સાડી રીતો, અપૂર્ણાંક, શૂન્ય, પ્રમાણ—(શૂન્યને ભૂલવું નહિ. તેના ગુણાકાર સમજાવવા.)

ચાર સાદી રીતો તો ફક્ત ગણતરી કરવાની યોજનાઓ છે. આગળ-પાછળ-અથવા એક સરખી લંબાઈના ચેકડાં લેવાની ગણતરીઓ છે.

૬ વ્યાખ્યાનો ભાર ન જોઈએ.—વ્યાખ્યાઓનો ભાર બાળકો પર નાખવાની જરૂર નથી, આગળ ઉપર દબાંતો ઉપરથી તેમની મેજેં સહેજે તારવી શકાશે.

૭ અડસટ્ટાની અજમાયેશ—દાખલાઓના જવાબ કાઢવામાં સામાન્ય શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા માટે હમેશા ઉત્તેજન આપવું. તદ્દન મૂખીઈ-લેરલા અને અક્ષત વગરના જવાબ ન આવે તેટલું જરૂર ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. લાંબી ગણતરીઓ કરતા પહેલાં સાદી કસોટીઓ કરી ખાતરી કરવાની ટેવ કમલેને પગલે પાડવી જોઈએ અને છેવટે તેમણે આસરે કાઢેલા જવાબ અને ખસ જવાબની સરખામણી કરાવવી. વહેવારમાં કોઈ જગ્યાએ જવાબ નૈયાર આપેલા હોતા નથી. માટે પોતાની મેજેજ અડસટ્ટે તાજા મેળવી લેવા.

૮ તૂલનાશક્તિનો વિકાસ—શરૂઆતમાં પહેલેથીજ દાખલામાં શું આપેલું છે અને શું માગેલું છે તેનો ચેકસ ખ્યાલ બાળકોને હોય તેના ઉપર દાખલાનો આધાર છે. શરૂઆતમાં દાખલાનું પૃથક્કરણ કરીને તેના ઉપરથી એક સરખી મળતી આવતી વસ્તુઓ તારવી કાઢી એકમાં સમાએલો સિદ્ધાંત બીજાને લગાડવાનો હોય છે. એક વખત શું ચેતો છે? જડે એટલે પછી તે છેડાને ખેંચી ખેંચીને આખી શું ચેતેલી શકાય છે. આપણી રીત મંચોગી-કરણની બને છે અને કાર્યકરણોના સંયોગથી છેવટે માગેલી વસ્તુ શોધી કાઢાય છે. આટલા માટેજ ગણિતના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં વસ્તુદ્વારા અને દાખલા આપીને શીખવવાની જરૂર અનિવાર્ય છે. હંમેશાં બાળકોની પાસેથી મૂલ્યનાઓ માગવી અને તે જે જે મૂલ્યનાઓ કરે તેમનો ઉપયોગ કરતા જવું. યોગ્ય રીતે દાખલા કરવાથીજ બાળકોની શુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે, તેથી તૂલનાશક્તિને બળ મળે છે, શુદ્ધિને ઓપ ચડે છે અને સમજ-શક્તિ વધારે તીવ્ર બને છે. દાખલા ગણવાથી જેટલી શુદ્ધિ હોય તેનો તે ઉપયોગ કરતાં થાય છે.

૯ વિન્યયની વાંચના—સદલાગ્યે એક વસ્તુ-વિન્યયની વાંચના-ઓથી છે કે જે બધા વિદ્યાર્થીઓને મળે છે. વિન્યય મેળવવાનો આનંદ કદી પણ ઓડો યતો નથી. આ બાળકવળાવના લક્ષણોનો ઉપયોગ ગણિતમાં બહુજ મરસ કરી શકાય ને બાળકોને તેમના કામમાં ઉત્તેજિત કરી શકાય. બાળકોએ દાખલો ખરો કરવોજ જોઈએ. પહેલા પ્રયત્ને ન બને તો છેવટે પણ ખરો તો કરવોજ જોઈએ. ફરેલો દાખલો હંમેશાં શિક્ષકે એકદમ

જોઈ લેવો. ખોટો હોય તો તે તુરતજ ફરીથી કરવા કહેવું. સહેજ સૂચના કરવી પણ દાખલો તો વિદ્યાર્થીએ પોતે જ ખરો કરવો જોઈએ.

દાખલો ખરો કરવાનો પ્રેમ વિદ્યાર્થીની શક્તિ ઉપરાંતના દાખલા કરવા આપીને કદી પણ દાખી દેવો નહિ. કેળવણીની દ્રષ્ટિએ સહેજ અધરા દાખલાની કિંમત ઘણા અધરા દાખલા કરવા તેના કરતાં વિશેષ છે. બાળક કરી શકે તેમ હોય તેના કરતાં જરૂરીજન આગળ જવું પડે તેવા દાખલા—જરા-કજ ફેર હોય તેવા દાખલાઓ ઉત્તેજકરૂપ થઈ પડે છે.

ચુસ્તેલીઓ એ પ્રકારની છે—ઉત્તેજક અને નાદિમત કરનારી. બાળકોએ જે કામ કર્યું હોય તે તરફ શિક્ષકનું દૂર્લક્ષ ન રહે કે તે બેદરકારીથી જોવામાં ન આવે તે ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જો વિદ્યાર્થી એમ માનતો થાય કે ‘હું સાફ કામ કરું કે અગાળ તેની કોઈને પડી નથી’ તો તે પોતે બહુજ બેદરકાર બની જશે. ગણિતની, ઘણીખરી, બૂલો બેદરકારીને લીધેજ થાય છે અને તેનો ઉપાય વિદ્યાર્થી જાતેજ કાળજીપૂર્વક કામ કરતો થાય તે છે; માટે વિદ્યાર્થીને કરવા આપેલું કામ તુરંત કાળજી પૂર્વક તપાસવું જોઈએ અને તે કામ ત્રીણી વિગતોમાં પણ ચોક્કસાધિવાળું હોવું જોઈએ. દરેક અચોક્કસ કે ખોટું કામ બાળકે પોતેજ સુધારીને ખરું અને ચોક્કસ કરવું જોઈએ. તપાસ કરનાર અમલદાર સાધારણ રીતે વિદ્યાર્થીની વર્ષ દરમિયાન કરેલા કામની નોટા ઉપરથીજ કામની આંકણી કરે છે.

૧૦ કોલેક્ટરોએજ નહિ પણ પાવર હાઉસ—જે વસ્તુ સૌથી વધુ અગત્યની છે તે શિક્ષક કેટલું કહે છે કે શીખવે છે—તે નથી પણ બાળકો કેટલું ચલણ કરે છે તે છે. અમુક હિસાબ કાર્યકારણ પદ્ધતિથી સમજાવીને તેનો ઉકેલ કરી બતાવવો તેટલુંજ ખસ નથી, તેથી વિદ્યાર્થીઓના અંતરમાં કંઈ પ્રકાશ પડતો નથી. તેમને તો અસરકારક રીતે હિસાબનો પ્રશ્ન છોડવાની ચુક્તિ ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે. કેવી રીતે છુટી વિગતો પાડવી અને આપેલી વસ્તુઓનો તે પ્રશ્ન છોડાવવામાં સફળ રીતે ઉપયોગ કરવો તે કળા હરતગંત કરવાની અભિલાષી હોય છે. એ પ્રશ્નનો ઉકેલ શિક્ષકે શી રીતે શોધી કાઢ્યો તે સમજા લેવાની ધગસ હોય છે.

બાળકો ફક્ત અમુક દાખલો સમજે ને કરે એટલુંજ ખસ નથી પણ વખત આવતાં બીજા તેનાથી સહેજ ફેરફારવાળા દાખલા પણ કેમ કરવા તે પોતાની મેજે શોધી શકે તેવી શક્તિ મેળવવા ઇચ્છે છે.

તેમનાં મગજને વસ્તુઓ સંગ્રહી રાખવાની ઠંડી પેટી જેવાં નહિ પણ એકદમ પોતાની મેળે જરૂર પડે જોરબંધ ચોગ્ય રીતે કામ શરૂ કરી દે તેવાં પાવર હાઉસ જેવાં જોઈએ. “કોઈ મૂખ” માણસ પણ જ્ઞાન તો મેળવી શકે.” રેમંડ.

ગણિતના કામ વિષે ઘોડીક સૂચનાઓ

આપણા ગણિતના કામમાં ત્રણ અંગોની ખાસ જરૂર છે.

(૧) ઝડપ—સંગ્રાઓ, હુંકાં નામ, હુકામા હુંકી રીતો, મૌખિક કામ વગેરેથી ઝડપ વધારાય છે. ન્યા ન્યા મોએ યાય તેવું હોય ત્યાં લેખી કામ મુદ્દલ કરવું નહિ. (ત્રિરાશીએ કરેલું નુકસાન-સાદા ગુણાકાર લાગાકાર માટે પણ ત્રિરાશી ?) અમુક આપેલા વખતમાજ કામ યાય તોજ ખરું ગણાય.

(૨) સ્વચ્છ કામ—લેખી કામ પદ્ધતિસર, રીતબંધ અને જરૂરી સમજુતી સાથે હોવું જોઈએ. હંમેશા એકમ દર્શાવવો જોઈએ. જોનાર નજર નાખતાંજ સમજી શકે તેવું ચોક્કસ અને સાદું કામ પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ પણ જરૂરી છે.

(૩) ચોક્કસાઈ—શિક્ષણમા તેમજ લેખી કામમાં નાનામા નાની. ઝીણામાં ઝીણી નજીવી વ્યાખતોમાં પણ ખડુંજ કાળજીપૂર્વક ચોક્કસાઈ જાળવવી જોઈએ. પદ્ધતિ અને વિષય બંને સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ જોઈએ.

બેન્કનો દલાઈ સો દે હજાર ખાતામાંથી એકમાં પણ ભૂલ કરે તો તે ગુનેગાર ગણાય.

વેપારી અચોક્કસ ગણતરીથી દેવાળું કાઢે. ઉપરી અમલદારો ચોક્કસાઈ ખાસ તપાસે છે.

(૪) રીતો—ગણિતના લખાણ કામમાં રીત સાદી, સહેલી, સરળ, ભૂલોનો સંભવ ન રહે તેવી, અને સામાન્ય રીતે બધે લાગુ પડે તેવી જોઈએ. નકામો ગુંચવાડો યાય કે કામ અથડે અને તેવી રીતો ન જોઈએ.

(૫) લાપા—ગણિતની લાપા કોઈ પણ ખોલાતી કે લખાતી લાપા કરતાં વધારે સર્વમાન્ય છે, વધારે ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓને ગણિતના પાઠ વખતે આ ગણિતની લાપા સમજપૂર્વક અને સરળતાથી લખવાની ખોલવાની ટેવ પાડવી જોઈએ અને એ રીતે ગણિતના પાઠના વખતમાં બંને તેટલું વધારે ગણિતકામ કરવું જોઈએ.

લોગીલાલ કેશવલાલ પટવા બી. એ.

(૨)

ગ્રામ્ય કેળવણીમાં શિક્ષકનું સ્થાન

આ વિષય એટલો વિશાળ છે, કે તેને માટે ઘણું કહી શકાય, ઘણું લખી શકાય, અને ઘણું વિચારી પણ શકાય. કેળવણી એ કળા છે, એટલુંજ નહિ પણ તે શાસ્ત્ર છે એમ પુરવાર થઈ ચુક્યું છે. જ્યાંસુધી તેને કળા તરીકે માત્ર વિચારવામાં આવતી હતી ત્યાંસુધી તે સંકુચિત વિષય ગણાતો હતો, પણ વખત જતા તે કળા ઉપર વધુ ને વધુ મંરકાર પડવા લાગ્યા, એટલે તે ધર્મ ધર્મને એક શાસ્ત્રરૂપે અત્યારે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. દિન પર દિન તેનો વિકાસ થતો જાય છે અને પ્રથમ જેમ દરેક મનુષ્ય કેળવણીદાર યા શિક્ષક થવાનો અખતીઆર ધરાવી શકતો હતો તેમ હાલ નથી. શિક્ષણ તથા શિક્ષણના અમુક નિયમો તથા તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવા માટે ખીન ધંધાઓ માફક તેમાં તાલીમ લેવાની જરૂર પડે છે. હવે ગ્રામ્ય કેળવણી વિશે વિચાર કરવાને, લખવાને યા તેના વિશે નિયમો ધડવાને ગ્રામ્યજીવનનો અનુભવ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. ઉપલક્ષ અનુભવ કરતાં ગ્રામ્ય વાસીઓનો નિકટનો સહવાસ યા ગામડાંઓમાં જન્મ લેવો એ મુખ્ય જરૂરિયાત છે. શહેરી જીવન અને તેનું શિક્ષણ યા કેળવણી તે ગ્રામ્યજીવન અથવા ગ્રામ્યશિક્ષણ કરતા ધણી જુદા પ્રકારની હોવી જોઈએ. ગ્રામ્યજીવન તંદુરસ્તી અર્પનાઈ તથા સખત મહેનતને અનુકૂળ છે, કેમકે ત્યાંના મંત્રેગો તેવા છે. માનસિક વિકાસ ઓછો હોય પરંતુ ઉપરનાં તત્ત્વો તેમાં વિશેષ હોવાથી તેને અનુકૂળ કેળવણી હોવી જોઈએ, તેથી ઘણે ભાગે તે શિક્ષણ આપવા માટે તેવા અનુકૂળ શિક્ષકો હોય તોજ તેમાં સફળતા મેળવી શકાય છે. ગામડાની શાળાઓ એ હાઈસ્કૂલો યા કોલેજો નથી. તેમાં અભ્યાસ કરનારા બાળકો શહેરી જીવન માટે નિર્માણ થએલાં નથી, તથા તેમની પાસે જે શહેરી જીવનમાં સામાન્ય માલમ પડે તેવા વિચારો તથા બુદ્ધિ-બળની અપેક્ષા રાખીએ તો તે વ્યર્થ છે. મોટે ભાગે જે બાળકોને પોતાનું જીવન જે વાતાવરણમાં વ્યતિત કરવાનું છે, તે જીવનને અનુકૂળ શિક્ષણ મળે તોજ તે સફળ થાય એ ખાસ સમજવું જોઈએ. આ કારણને લીધે શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ તે મુજબનો હોવો જોઈએ.

અભ્યાસક્રમ એ સામાન્ય રૂપેષા હોય છે. આજનો અભ્યાસક્રમ કાલે જીનો જણાશે. કાળ એટલી ઝડપથી વહે છે કે આજની વસ્તુસ્થિતિ

કાલે જુની ગણાય છે તેમ અભ્યાસક્રમ માટે પણ છે. આ બાબતનો ધણો ઉદ્દાપોહ થઈ રહ્યો છે. ઘણું વખતથી તેમ રાલે છે, છતાં કોઈ એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શક્યું નથી કે આ અભ્યાસક્રમ ઉત્તમ છે અને તે હોય રહિત છે. ખરું જોતાં દરેક મંથા માટે, દરેક ગામ માટે, દરેક સ્થળ માટે, દરેક ક્ષેત્ર માટે તથા દરેક દેશ માટે જુના જુના મંજોગો હોય, તોપણ જુદા અભ્યાસક્રમની અપેક્ષા રખાય તેમ બનવું મંલજિત નથી. સામાન્ય રૂપરેખા આપી અને શિક્ષકે પોતાને અનુકૂળ અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરી પરીક્ષક અધિકારી સાથે તે બાબત મરણ કરી શકાય એમ છે.

કોઈ એક ગામમાં બને તેટલા વચારે બાળકોને શિક્ષક ભેગા કરી સ્પર્ધામંત્રિય રાખ્યા મિલાય તેમને શિક્ષણ આપવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. મંથા ઉપર શિક્ષકે ખાસ લક્ષ્ય ગણવું જોઈએ. બાળકોની મંથા વધારી શિક્ષણ લેના કરવા એ શિક્ષકની પ્રથમ કાળજી હોવી જોઈએ. શિક્ષકે લેવા ઉત્સાહી હોય તેવાજ બાળકો ભગા કરી શાળા ચલાવવી એમાં કોઈ ભારે મલત્તા નથી, પણ વધુ બાળકો ભેગા કરવા ને તેમનામાં શિક્ષણનો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરવો એ કોઈ સાધારણ જુદિતું કામ નથી. શિક્ષકને ત્યારેજ ગ્રામ્ય વામીઓના સહવાનમાં આવવાની ફરજ પડશે, અને તેમની ચુસ્કેલીઓની કદર થશે. વળી ત્યાં લોકોને સમજાવી તેમના બાળકોને કેળવણીની કેટલી જરૂર છે તે સમજાવી બાળકોને નિભાળમાં લાવી શકશે.

બીજું મગચીઈ—શાળાની હાજરી છે આ બાબતમાં ઘણી વખત શિક્ષકો નિરાશાજનક ઉદ્ગારો કાઢે છે અને તે વાસ્તવિક છે, પણ સાથે સાથે શિક્ષકોએ વિચારવું જોઈએ કે ગ્રામ્યજનોનો મુખ્ય ધધો ખેતીનો છે, તેથી તે બાબત પણ વિચારવા જેવી છે. પ્રથમ ગરીબનું પોપણ પછી શિક્ષણ હોવું જોઈએ. ગરીબમાં ગરીબ ખેડૂત પણ જે તાના બાળક તથા દોરના પોપણ માટે પ્રથમ વિચાર કરે છે. આવા સંજોગોમાં કંટાળો નહિ લાવતા શિક્ષકોએ પોતાના કાર્યક્રમમાં ઘટતો ફેરફાર ગ્યાનિક સંજોગો તપાસી કરી લેવો જોઈએ, અને તેમ કરવામાં મદ્દત થાય તો પોપણ માટે આખું વર્ષ નિષ્ફળ થાય; માટે જે વખતે ખેતીનું કામ હોય તે વખતે માબાપોને તેવી અનુકૂળતા આપવી અને પોતાનું કામ સમવડ કરી ફરવું એ કાલ્પ શિક્ષકનું લક્ષણ છે. કેટલાક શિક્ષકો એમ પણ કહેશે કે ખેતીનું કામ તો આખું વર્ષ જેમનું તેમ ચાલ્યા કરે છે, અને લોક બાળકોને અભ્યાસ માટે નવરાસ નહિ આપતા તેમાં રોડ છે. આ બાબત પણ કેટલાક પ્રદેશો માટે ખરી છે. તે પ્રદેશ તથા પ્રજા ઘણી ગરીબ હોય છે તેને માટે આ વાત અ-

ક્ષરશઃ ખરી છે અને ત્યાં જેવી રીતે ખેતીથી ઓછું ફળ મળે છે, તેવી રીતે શિક્ષણ પણ ઓછું સફળ થાય છે; તેથી ત્યાં શાળા નહિ ચલાવવી અને કેળવણી નહિ આપવી એમ સાબીત થતું નથી. તેવા પ્રદેશો માટે તેવા શિક્ષકો તથા સરળ અભ્યાસક્રમ મુજબની શાળાઓની જરૂર છે. શાળાઓની સફળતા તેવા પ્રદેશોમાં માત્ર શિક્ષકોની ચાલાકી ઉપર અવલંબી રહે છે. આમ શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ એવો ઘડેલો નથી કે જેમાં પુરા બાર માસ સુધી રોજ નિયમસર છ કલાક અભ્યાસ કરાવવાની જરૂર હોય છે. સ્પષ્ટ અને સરળ વાચન તથા તેની સમજ અને તે વિષેનું લખાણ કરવાની શક્તિ, ઘણું સાદું ગણિત તથા રસાનિક ભૂગોળનું શિક્ષણ એટલા ઉદ્દેશથી કાર્થપણ બુદ્ધિશાળી શિક્ષણ કાર્થ પણ શાળાનું કામ સંતોષકારક માને બાર માસમાં કરી શકે એમ છે. શિક્ષકો ધારે તે એ ઉપરાંત ઘણું કરી શકે કામ કરવાની શક્તિ, ઇચ્છા, ઉત્સાહ તથા મારી તંદુરસ્તી હોય તે અગાઉ જાણી ગયા તેમ શિક્ષક માટે આમ્યક્ષેત્રમાં કાર્યક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ છે. હાલના અભ્યાસક્રમમાં ખામ વધારો કૃપિશિક્ષણનો થવો જોઈએ. ખેડૂતો કદાચ એમ કહેશે કે એ તો અમારો બાપલદાનો વિષય છે અને શાળામાં કાર્થ વધુ વિષયની જરૂર નથી. આ વાત જેમ કેળવણી યા શિક્ષણશાસ્ત્ર વિષે આપણે આરંભમાં વાત કહી તેના જેવું બૂલભરેલું છે. સુંઠને ગોંગડે જેમ ગાધી યગાતું નથી, જેમ દોકલણેયો માણસ શિક્ષક થઈ શકતો નથી, તેમ દરેક ખેડૂત એક સંપૂર્ણ કૃષિકાર હોય છે, એ માત્રતા બૂલભરેલી છે. કદાચ લાખા અનુભવથી કાર્થ એક સારો શિક્ષક થઈ શકે, તેમ દીર્ઘકાળના ખગ ખોટા અખતરા કરી નુકસાન ખમી કાર્થ એક સારો કૃષિકાર બની શકે, પણ સામાન્ય નિયમો દરેક ધંધા માટે શિક્ષણ તરીકે શીખવાની જરૂર છે. કૃષિકારનો ધંધો અનુભવથી શીખાય તેના કરતા શાળામાં તેજ વિષયના નિયમોનું પદ્ધતિસર શિક્ષણ લેવાથી એટલે થોડી ભૂલોથી સારો લાભ હુંક સમયમાં દરેક ખેડૂત મેળવી શકે એ ઉદ્દેશ કૃપિશિક્ષણમાં સમાએલો છે; માટે આ વિષયનું શિક્ષણ નિરુપયોગી કે તુચ્છ છે એમ સમજવાનું નથી. આ શિક્ષણમાં ઘણા લાભ સમાએલા છે. હાલમાં શિક્ષણ લીધા પછી જેમ પ્રત્યેક જણ નોકરી માટે વધખાં મારે છે, તેમ કરવાની જરૂર રહેશે નહિ અને કેળવણીનો ઉદ્દેશ નોકરી છે એ તદ્દન બૂલભરેલું છે અને તેનું જરૂરજ કાઢી નાખવાને આ ઉત્તમ ઉપાય છે. ન્યાંમુધી આપણા દેશમાં ધંધાની કેળવણીની તાલીમ પુરતા પ્રમાણમાં શાળાઓમાં તેમજ કોલેજોમાં મળશે નહિ, ત્યાંમુધી નોકરી માટેના ઉમેદવારોની મંજ્યા ઉભરાશે. શિક્ષ-

કના ધંધા માટેની તાલીમ લીધેલા બધાજ ઉત્તમ શિક્ષકો છે એમ પુરવાર થતું નથી, કેમકે બધાની લાયકાત સરખી હોતી નથી. તેવુંજ બધા ધંધાઓ માટે છે. યુનિવર્સિટી અથવા કોલેજમાં શિક્ષણ લેનારા બધાજ વિદ્યાર્થીઓ માટે નોકરી મળી શકે નહિ અને નોકરી ન મળે માટે કેળવણી ન લેવી એ અજ્ઞાન છે. શિક્ષણ લઈ પ્રથમ પંક્તિમાં આવેલા તથા થોડા બીજી પંક્તિમાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓ કે પદવીધરા કદા નોકરી મેળવી શકે યા તેમને માટે નોકરીની સગવડ હોઈ ગકે. શિક્ષક ખેતીકાર હોય તો તે વિવિધનું જ્ઞાન પુસ્તકો વાંચી થોડકની વધુ માટે ઘણું કરી શકે છે. આ બાબતમાં આમ્યજનો ઘણો રસ લેશે કેમકે તેથી આવકમાં લાભ થાય છે. દરેક માણસ આર્થિક લાભ નગે વધારે આકર્ષાય છે એ સ્વાભાવિક છે, તે આ અભ્યાસથી ને ધના લોકપ્રિય થઈ શકશે. બીજું શિક્ષકે થોડું કામ ચક્ષાઉ પેદાકર્તાન પાળ નંપાદન કરવું ઘટે છે, કેમકે તેથી તે ઘણુ મનુષ્યો ઉપર ઉપકાર કરી શકે છે. શહેરી મનુષ્યો દવાના ગરાડી થઈ જવાથી સારી દેશી દવા તેમને અસર કરતી નથી. ઔષધ વિના ચકાવી લેનાર મહેનતુ ગામડીઓ ઉપર તે જલદી અસર કરે છે. આ જમાનામાં મોટાં ગામોમાં હવે પામ ચક્ષેલા ડોક્ટરો મળી શકે છે તથા રૂઢ કોસના પ્રચારકાર્થથી અંધેશ દવાનો પ્રચાર વધવા માંડ્યો છે. નવા જમાનાના શિક્ષકો દેશી પૈદું નાદિ જાણવાથી તથા ભણેલા ડોક્ટરોની સંખ્યા વધવાથી દેશી દવાનો ઉપયોગ ઓછો થતો જાય છે, તો જમાનાને અનુસરી જે દવાખાના તરફથી યા લાકલ બોર્ડ તરફથી મળતી હોય તેમાં પણ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરી શિક્ષક વધુ લોકપ્રિયતા મેળવી શકશે.

મામાન્ય વાચન, ધર્મોપદેશ અથવા ધર્મશિક્ષણ, છાપાંઓ વાંચી જનતાને જાણવા જેવી ખબરોથી માહિતગાર કરવા એ શિક્ષણ સાર્થક કરવાની ત્રીજી બાબત છે. ધર્મ-અર્થ યા ધર્મશાસ્ત્રોનાં પુસ્તકોનું નિયમિત વાચન આમ્યજનોમાં કરીને પોતાની તેમજ જનતાની ધાર્મિકવૃત્તિ સતેજ રાખવી એ શિક્ષકની ઉદારતાનું લક્ષ્ય છે. આ ઉપર ત શિક્ષક એ સાચો સલાહકાર, સહકાર પદ્ધતિને ચલાવનાર તથા દુષાલ ખાતાનું કામ કરનાર હોઈ આયમ્વાસીઓ ઉપર અનેક ઉપકાર કરી શકે છે. તેની આવક બેતાં શિક્ષકને સાદું જીવન એ તો ફરજિયાત જેવું થઈ પડ્યું છે.

કોઈ એક શિક્ષકો કહેશે કે આ બધો ઉપદેશ “પરોપદેશ પાંડિત્યમ” જેવો છે, કેમકે શિક્ષક જાણે બધાને માટે કામ કરવા સરળએલો એક સાધુ પુરુષ હોય એમ જણાય છે. તેને સંસાર નથી, હાકરાં હૈયાં નથી,

ણીઓ એંચતાં આવડ્યા પછી તે ઘરમાં ફરે છે અને ચાલતું થાય છે ત્યારે આખા ઘરમાં અને બહાર તે જાય છે. થોડું મોડું થાય છે ત્યારે તે ખીજાં છોકરા જોડે રમે છે. રમતદ્વારા તેની ઇન્દ્રિયો, શરીર, બુદ્ધિ તથા નીતનો ધીમે ધીમે વિકાસ થાય છે. આવી રીતે નાનું બાળક તેના જીવનનો મોટો ભાગ રમતમાં ગાળે છે, કારણકે રમત એ એની એક પ્રેરણા છે. બાળકોને રમત બહુ ગમે છે. તેનામાં જે શારીરિક અને માનસિક અપજતા હોય છે, તેનો વ્યય તેની જુદી જુદી રમતમાં થાય છે. રમતદ્વારા તે આડકતરી રીતે ઘણું શીખે છે. કામમાં તેને કટગો આવે છે, કારણકે તેને ખીજના કહેવાથી કામ કરવું પડે છે; પણ રમત તો તેની સ્વતઃ ક્રિયા હોય છે, તેથી તેને ઘણો આનંદ થાય છે. જે પ્રવૃત્તિ ખીજ કોઈ અન્ય પ્રવૃત્તિના સાધનરૂપ હોતી નથી તેને રમત કહે છે; પણ જ્યારે તે ક્રિયા પૈસા, કૌર્તિ કે કોઈને ખૂશ કરવા અર્થે આદરવામાં આવે છે, ત્યારે તેને કામ કહેવામાં આવે છે. કામમાં રમતનું તત્ત્વ નહિ હોવાથી તેને તે વેદરૂપ લાગે છે.

રમત એ તેના વિકાસ માટે કુદરતી યોજના છે એવું તેનું રહસ્ય સમજીને જર્મનિના સુવિખ્યાત કેળવણીકાર ફ્રબેલે કિન્ડર્ગાર્ટન નામની બાળકેળવણીની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ રચી છે. તેના સિદ્ધાંત મુજબ રમત એ દેવી વ્યવસ્થા છે, તેથી બાળકોને ગમે તેમ કુદરતી રમતમાં જે કેળવણી મળે છે તેને બદલે વ્યવસ્થિત રમતદ્વારા શાસ્ત્રીય તાલીમ આપવાની પદ્ધતિ શોધી કાઢીને બાળકેળવણીમાં મોડું પરિવર્તન ફ્રબેલે કર્યું છે. બાળકોની રમત ઉપર યોગ્ય દેખરેખ નહિ રાખવાથી તેમને જોઈતો લાભ થતો નથી, તેથી તેની રમતની પ્રેરણાનો વ્યવચિત ઉપયોગ કરી તેણે જુદી જુદી બક્ષીસો અને ઉદ્યોગની યોજના કરી છે.

કિન્ડર્ગાર્ટનનો અર્થ—કિન્ડર એટલે બાળક અને ગાર્ટન એટલે બગીચો, તેથી કિન્ડર્ગાર્ટનને ખાલવાટિકા કહે છે; કારણકે શાળારૂપી બગીચામાં બાળકને છોડતી ઉપમા આપવામાં આવી છે અને શિક્ષકને માળી સાથે સરખાવ્યો છે. જેમ માળી છોડને પોતે ઉગારી શકતો નથી, પણ તેના વિકાસ માટે હવા, અજવાળું, પાણી, ખાતર વગેરેની અનુકૂળતા કરી આપે છે, તેમ શિક્ષક બાળકને ખરી રીતે જ્ઞાન આપી શકતો નથી; પણ જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે તે યોગ્ય સંજોગો અને સાધન મેળવી આપે છે. તેનો સ્વતઃ ઉપયોગ કરી તે તેની શક્તિનો વિકાસ કરે છે, એટલે શિક્ષકે તો ફક્ત બોમીઆનુંજ કામ કરવાનું હોય છે.

તેનો પ્રભાવ જણાઈ આવે છે. વળી તેની તરંગશક્તિ પ્રખર હોવાને લીધે તે સ્વપ્ન કે અદ્ભુત સૃષ્ટિમાં વિહાર કરે છે.

(૭) તેની વિચાર કે નીતિની શક્તિ હલકા પ્રકારની હોય છે. તે જાણે વખત વિચાર કરી શકતું નથી. તેમજ તેને ખીખતી વસ્તુ ના સેવાય તેનું ભાન હોતું નથી. તેનામા શબ્દ યાદ રાખવાની સારી શક્તિ હોય છે.

ફાયદા—કિન્ડર્ગાર્ટનથી બાળકનું શરીર સુધરે છે. ગાવામા, નાચવામાં અને રમત તેમજ તાલબંધ ગતિદ્વારા તેના શરીરના અવયવોને કસરત મળે છે. તેની કુદરતી ચપળતા અને જિજ્ઞાસાનો ઉપર જણાવ્યા મુજબ જુદી જુદી પ્રવૃત્તિમા ઉપયોગ કરવામા આવે છે. આંખ, કાન, હાથ, પગ વગેરે ખીખ અવયવોને તાલીમ મળવાથી તેનું મગજ પણ સુધરે છે. વળી કુદરતી પ્રેરણાને આધારે તેનામા વ્યવસ્થા, સુઘડતા, નિયમ તથા ઉદ્યોગ ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. ચોક્કસાઈ, સમભાવ, સત્ય અને સૌંદર્ય ઉપર પ્રેમ અને આગ્રાધીનતા જેવા ગુણ તેનામા ખીસે છે. આ ઉપરાંત અવલોકન, કલ્પના અને તર્ક જેવી જુદીની ખીજરૂપ શક્તિઓ કેળવી તેને સારી ટેવા પાડવામાં આવે છે. ગણિત, ભૂગોળ ભૂમિતિ, પદાર્થપાઠ, ઇતિહાસ, ડ્રોઈંગ વગેરે વિષયોનો પાયો આ પદ્ધતિથી નાખવામા આવે છે.

મૂળભૂત વિચારો—કિન્ડરગાર્ટનના આધારરૂપ બાળસ્વભાવના લક્ષણોનું ઉપર અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે તે ઉપરાંત તેની કેળવણીના મૂળભૂત વિચારો નીચે મુજબ છે:—

(૧) એકતા—કુદરતમા સર્વે એકતા છે. કુદરત અને મનુષ્યની એકતાનું કારણ સર્વશક્તિમાન પ્રભુ છે; તેથી એ નિયમને તેઓ આધીન છે. બાળકેળવણીની યોજના કુદરતના નિયમને અનુસરી હોવી જોઈએ. બાળકને કુદરતના સહવાસમાં ઉછેરવું જોઈએ. (૨) તેનો ખીખ તાત્વિક વિચાર એ છે કે કુદરતમાં સતત પ્રગતિ થયા જાય છે. તેમાં પદાર્થ અને પ્રાણીના ચટઉત્તરનો વિકાસ ચતો જોવામા આવે છે. તેમને સાધનાર સાંકળના અકોડા એક ખીખ સાથે જોડાએસા હોય છે. આ કાગળને લીધે બચપણ, બાળપણ, કુમાર અવસ્થા તેમજ યુવાવસ્થાની કેળવણીની યોજના સંબંધપૂર્વક ઘડવી જોઈએ. (૩) ત્રીજી બાબત બાળકની સ્વતઃપ્રવૃત્તિ છે. તેનામાં આંતરપ્રેરણાને અનુસરી ક્રિયા કરવાની જે શક્તિ જોવામા આવે છે તે કુદરતી છે. તે જે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તે તેના આંતર વેગને અનુસરી હોય છે. તેનામાં શારીરિક અને માનસિક ચપળતા છે. (૫) તેના

આંતરવિકાસ માટે તેને જે નિયમને કે વ્યવસ્થાને તાબે થવું પડે છે તે સેના હૃદયની વિશુદ્ધિ માટે છે. તેને લીધે તેને વાસ્તવિક શિસ્ત અને સ્વ-તંત્રતાની સમજણ પડે છે. (૧) બાળકનામાં કુદરતી ચપલતા છે તેથી નાનપણથી તેની ઇન્દ્રિયોને તાલીમ આપવી જોઈએ. (૨) દરેક બાળકમાં વ્યક્તિત્વ છે. શિક્ષકે તેને માન આપી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. (૩) બાળ કેળવણી માટે સ્ત્રી શિક્ષકની જરૂર છે; કારણકે તેનામાં સહૃદયતા, લાગણી કુનેહ, બાળક ઉપરનો પ્રેમ તથા સહજગ્નનની વૃત્તિ જેવામાં આવે છે. યોગ્ય તાલીમ આપી બાળકો કેળવવાનું કામ તેમને સોંપવું જોઈએ. (૪) આનંદ અને રસદ્વારા બાળકો પાસે કામ કરાવવું જોઈએ. તેની ક્રિયા-શક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી તેની પ્રેરણા સંતુષ્ટ થાય છે અને તેથી તેને આનંદ મળે છે. બાળકનું શાળાજીવન આનંદમય અને એ બાળક બાળકેળવણીના શિક્ષકે ખાસ યાદ રાખવાની છે.

બાળવર્ગમાં કેવી જાતનું કામ કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. પ્રથમ બાળકો સાથે વાતચીત કરવી જોઈએ. તે બાળક સામાન્ય જ્ઞાન, સ્વચ્છતા અથવા આરોગ્ય સંબંધી હોય છે. વાર્તા, કુદરતનું સ્વર્ત્ર અવલોકન, વાર્તા કહેવરાવની, સંગીત, મેષ્ટાનુકૃત ગીત, ચિત્રાવલોકન અને તે સંબંધી વાતચીત, હસ્તકામ, લેખન, ખેત, ફૂલ, આરામ, ફોર્મ, માટીના આકાર, બોલવા સંબંધી પાઠ, વાચન, શબ્દ બનાવવા, શબ્દ લેખન, સંખ્યાજ્ઞાન, સ્વર્ત્ર રમત, અને સૃષ્ટિજ્ઞાન—આ વિષયો ઓછા કે વધુ પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ.

માનદેસરી પદ્ધતિ

જુની શિક્ષણ પદ્ધતિ—યોગ્ય કેળવણીની પદ્ધતિને અભાવે બાળ-કની સ્વાભાવિક શક્તિનો ઘણો દુરુપયોગ થાય છે એવી વિદ્વાનો દરિયાદ કરે છે. શાળામાં બાળક જે દયાનંદ સ્થિતિમાં તેનો વખત ગાળે છે, તે ફક્ત ટંગવડા વગરના શિક્ષણની પદ્ધતિને લીધે છે. વળી વ્યવસ્થા, નિય-મન અને નિયમિતપણાની જે ભાવના પરાપૂર્વથી આવતી આવે છે, તેથી શાળામાં બાળકનો ઘણો વખત નકામો જાય છે. તેમાંના થોડાનેજ ઉપ-યોગી અને મારી કેળવણી મળે છે. પાઠ આસતો હોય ત્યારે ત્રીસ કે પાંત્રીસ વિદ્યાર્થીના વર્ગમાં જેનો વારો આવે છે તેને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, બાકીના વખતમાં તે શાંત રીતે સાંભળ્યા કરે છે. હાલની કેળવ-ણીની વ્યવસ્થામાં બધાં બાળકોને એક સરખું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. મંદ અને હોશિયાર બાળકોને સાથે સાથે કામ કરવાનું હોવાથી, બુદ્ધિગામી બાળકો આગળ વધી શકતાં નથી. એકજ વર્ગમાં જુદી જુદી

શક્તિવાળાં બાળકો હોવાથી તેમનું વ્યક્તિત્વ ખીણતું નથી. હાલના શિક્ષણનો ખીજ બાળી એ છે કે છોકરાં સાંત હાથ્યા આપ્યા વગર બેસી રહે તો તેને સારી વ્યવસ્થા ગણવામાં આવે છે.

તેનો ઇતિહાસ—કેળવણીના આવા દોષનો ઉપાય ઇટલિની વિદુષી બાર્બ મોન્ટેસોરીએ શોધી કાઢ્યો છે. રોમના વિશ્વવિદ્યાલયમાં ધણી વરસ સુધી તેણે માંદા અને ખોડવાળા માણસની મનની સ્થિતિનું અવલોકન કર્યું હતું. ગાંઠની ઇસ્પતાલમાં ઇન્દ્રિયોની અને મગજની આમીવાળાં જે મૂઢ બાળકોને રાખવામાં આવતાં હતાં તેનો સારો અનુભવ તેને થયો. તેની પહેલાં ફ્રાન્સના ઇટર્ડ અને સેચુઈન ડોક્ટરોએ આમીવાળાં બાળકોને કેળવવાની જે પદ્ધતિ શોધી કાઢી હતી તથા તેમને કેળવવાનાં જે સાધનો તેમણે યોગ્યતા હતાં તેનો તેણે બારીક અભ્યાસ કર્યો. તે ઉપરથી મોન્ટે-સોરીએ ક્રમઅક્રમવાળાં અને ક્રમનસીમ બાળકો કેળવવાનાં સાહિત્ય યોજી કાઢી તેમને શીખવવા માડ્યું. તેનું પાઠશાળા એવું સરસ આવ્યું કે તે આમીવાળાં બાળકો પ્રાયમિક શાળાનો પરીક્ષા પાસ કરી શક્યાં. હવે મોન્ટેસોરીને એવી ખાતરી થઈ કે જે પદ્ધતિ આમીવાળાં બાળકોને કેળવવામાં કાર્યસાધક નીવડી તે માધારણ બાળકોને પણ અનુકૂળ થવી જોઈએ. ત્યારબાદ નીરાગી બાળકોને આ પદ્ધતિથી કેળવવામાં આવ્યાં. ૧૯૦૭માં પહેલવહેલી આવી શાળા ખોલવામાં આવી હતી.

તે પોતે ડોક્ટર હોવાથી બાળકના મગજની વૃદ્ધિ તપાસવાનો તેને શોખ હતો. ખોડવાળાં અને ક્રમઅક્રમના બાળકોને કેળવતાં તેણે બાળ-મનનાં વલણ અને તેની સ્વાલિક ક્રિયાના નિયમો શોધી કાઢ્યા છે. પહેલો નિયમ એ છે કે દરેક બાળકનું વ્યક્તિત્વ જુદું છે. તેનું વ્યક્તિત્વ ખીજ બાળકથી જુદું છે એટલુંજ નહિ પણ તે નિર્જીવ વસ્તુની માફક જડ નથી. જેમ તે મોટું થાય છે તેમ તેની શક્તિનો વિકાસ વધતો જાય છે. આ ઉપરથી તેનો મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે કોઈ પણ માણસ અન્ય મનુષ્યોથી કેળવાતો નથી. તેણે જાતે પોતાને કેળવણી આપવી જોઈએ, નહિ તો તે કદી કેળવાતો નથી.

સિદ્ધાંત—બાળકના વ્યક્તિત્વના યોગ્ય વિકાસ માટે તેને અને તેટલી સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. વ્યક્તિનો સ્વતંત્રતા વગર આત્મવિકાસ થતો નથી, તેથી જેને પોતાની કેળવણી માટે સ્વતંત્રતા મળતી નથી તેના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થતો નથી અને તે યંત્રની માફક કામ કરે છે.

વ્યક્તિનો ખર્ચે અર્થ સ્વતંત્રતા છે, કારણકે તેને લીધે અમુક કામ કરવું કે ન કરવું તેની પમંદગી તેના હાથમા હોય છે. ત્યાંસુધી બાળકનામા સ્વતંત્રતામા ઉત્પન્ન થાય નહિ, ત્યાંસુધી તેને કોઈપણ બાબત માટે રીતે શીખવી શકાતી નથી. બાળકના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થવો જોઈએ અને તેણે જાતેજ ચોનાને કેળવવું જોઈએ. આ હેતુ ખર લાવવા માટે શિક્ષણના માહિત્યની વ્યવસ્થા તેના રવમાવને અનુકૂળ હોવી જોઈએ કે જેથી તેને ચોતાને તાલીમ આપવામાં તે વણે આતુર રહે અને તેમા તેને સારો રમ પડે.

માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતા મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનું ખર રહસ્ય બાળકની સ્વતંત્રતા છે. કેળવણીક્ષેત્રમા પહેલીજ વાર બાળકની તાલીમ માટે સ્વતંત્રતાને ખાસ સાધન તરીકે ગણવાનો આગળ પડતો વિચાર તેણે ભાર મૂકીને જણાવ્યો છે. બાળક જે કંઈ શીખે છે તે આતર ઉત્સાહ સિવાય શીખી શકેલું નથી. ત્યાંસુધી તેની જિજ્ઞાસા મતેજ થાય નહિ ત્યાંસુધી તેને કેળવવાની મહેનત નકામા જેવી છે. આ કારણને લીધે તેની સ્વતંત્રતા જિજ્ઞાસા હોવી જોઈએ અને તેથી તેને સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવાની છુટ મળવી જોઈએ. માતાપિતા તથા શિક્ષકના તરંગને તાબે થવાથી તેનું ખર જીવન પ્રગટ થતું નથી. આપણે મતાને લીધે તે પુતળાની માફક યંત્રવત્ કામ કરે છે. જે હુકમની મતાને કે બાણ દબાણને લીધે તેની આતર જિજ્ઞાસા સંતોષવાનો તેને કંઈ અવકાશ મળતો નથી નો તેનો વિકાસ અટકી જાય છે. સ્વતંત્રતા એ સ્વચંદ આચાર છે એમ સમજવું નહિ. તેની આમપામના મંજૂરી એવી રીતે ગોઠવવામા આવે છે કે તે ખરી વરતુનેજ પ્રમંદ કરે છે અને ચોગ્ય કામ કરે છે. તેના શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક વિકાસ માટે સ્વતંત્ર રીતે તેને કામ કરવા દેવામાં આવે છે; પણ જનમંડળને હાનિકારક તેના વલણ દાખી દેવામાં આવે છે. મોન્ટેસોરી નાના બાળકની શાળાને બાળમંદિર કહે છે. તેમા સાધારણ શાળાની માફક વખતપત્રક હોતુ નથી. રમત કે કામ કરવાથી બાળકને થાક લાગે ત્યાંસુધી તેક્રિયા કરે જાય છે. શિક્ષક તેની ક્રિયાનું અવલોકન કરે છે. બનતાં સુધી તેના કામમા અખલગીરી કરવામાં આવતી નથી, પણ જરૂર પડે તેને સૂચન કરવામા આવે છે.

તંતુરચના અને બુદ્ધિશક્તિ—નાના બાળકની તંતુરચના કેળવા-
જોવી નહિ હોવાથી તેની દરેક ક્રિયા અચોક્કસ અને નિર્ઠક થાય છે.
જેમ તેને અનુભવ થતો જાય છે તેમ તેની તંતુરચના વ્યવસ્થિત થાય

છે અને તેનું કામ ચોક્કસ બને છે. મોન્ટેસોરીનો એવો નિશ્ચય છે કે હાથની ફેળવણી અને તંતુરચનાને ગાઢ સંબંધ છે; તેથી જો તેને હાથની સારી તાલીમ મળેલી હોય છે તો તેનું મગજ સારું કામ કરી શકે છે. આ દારણને લીધે બાળકના હાથના રનાયુ ફેળવવાની જરૂર છે. નિર્બળ મગજ-વાળું બાળક વસ્તુ બરાબર ઝાલી શકતું નથી તેમજ તે નકામી હીલ-આસ કરે છે. હાથ ઉપરના કાશુની ખામી તેની તંતુરચનાને લીધે છે. જે બાળકના રનાયુ જલદીથી કામ કરે છે તેનો બુદ્ધિવિકાસ વિશેષ જોવામાં આવે છે. આવી રીતે હાથની ફેળવણી અને બુદ્ધિશક્તિનો સંબંધ છે. જંગલી મનુષ્યના પગનું બળ વિશેષ હોય છે, પણ સુધરેલા મનુષ્ય હાથની શક્તિનો વધારે વિકાસ થએલો હોય છે. એક વિદ્વાનનું એવું માનવું છે કે મનના આરોગ્ય માટે રનાયુને મજબુત કરવાની જરૂર છે. રનાયુની તાલીમથી બાળકોના માનસિક ગુણોમાં તકાવત ઉત્પન્ન થાય છે. રનાયુ ઉપરનો કાશુ, શરીરનું સમતોલપણું, ચચળતા, વ્યવસ્થા અને નિયમનની તાલીમ આપવી એ બાળમંદિરમાં કસરત કરાવવાનો ઉદ્દેશ છે. મોન્ટેસોરી શાળામાં રનાયુની તાલીમથી શરીરનું સમતોલપણું, બુદ્ધિનો વિકાસ અને કર્તવ્યની જવાબદારીના ગુણો ખીલવવામાં આવે છે. તેને માટે બાળકને ત્રણ વાતની ફેળવણી આપવામાં આવે છે. (૧) ક્રિયાત્મક ફેળવણી, (૨) ઇન્દ્રિયોની ફેળવણી અને (૩) ભાષાશાસ્ત્ર (વાચવું, લખવું અને ગણિત).

અહેવાલ—શાળાની પરિસ્થિતિ તથા સાહિત્યની વ્યવસ્થા અને તેનો સંભાળથી તેને ક્રિયાત્મક તાલીમ મળે છે, પણ ભાષા અને ઇન્દ્રિયોની ફેળવણી તો મોન્ટેસોરીએ જે સાહિત્યો તૈયાર કર્યા છે તેનાથી મળે છે. બાળમંદિરનાં સાહિત્યો સ્વયંસુધારક હોય છે; એટલે બાળક પોતે પોતાની ભૂલ સુધારી શકે છે. આને લીધે તેને આત્મફેળવણી લેવામાં ઘણી મદદ મળે છે. આ પદ્ધતિમાં ઇન્દ્રિયોની ફેળવણી ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે. તેનો એક ઇન્દ્રિયોની તાલીમ ઉપર છે. બુદ્ધિના વિકાસનો આધાર ઇન્દ્રિયોની ફેળવણી ઉપર રહે છે, તેથી તેમાં પાંચ સાધારણ જ્ઞાનોન્દ્રિયની તાલીમ ઉપરાંત રનાયુની લાગણીનો વિશેષ વિકાસ કરવામાં આવે છે. આવા સાહિત્યોથી તેની ઇન્દ્રિયોને યોગ્ય તાલીમ મળે છે. તેમાં પદાર્થના આકાર, પરિમાણ તથા તેના કદને લગતાં સાહિત્યનો ઉપયોગ કરવા તેનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે. આંગળાઓની ક્રિયા કેવી રીતે કરવા તેને માટે તેની તાલીમ આપવામાં આવે છે. શરીર અને ઇચ્છાશક્તિ ઉપર તે સારો કાશુ મેળવે તે માટે જુદાં જુદાં મનોત્પ કરાવવામાં આવે છે. વળી સ્પર્શની

લાગણી ખીલવવા ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. અવાજના જુદા જુદા બેઠ્ઠી તેના ધાન કેળવવામાં આવે છે. આંખ, ધાન અને સ્પર્શની લાગણી કેળવવા માટે જુદી જુદી રમતો રમાડવામાં આવે છે. આંખની તાલીમ માટે જુદા રંગના બેદ શોધવાનું શીખવવામાં આવે છે. ઈન્દ્રિયોની તાલીમ મંજૂરી મોન્ટેસોરીનો એક સિદ્ધાંત એ છે કે દરેક ઈન્દ્રિયને કેળવણી વખતે બનતાં સુકી તેની ક્રિયા અલગ રાખવી જોઈએ. વખાણ કામમાં સ્પર્શ શક્તિનો સારો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ત્યારે બાળક રેતીઆ કે ખોલણવાળા અક્ષર ઉપર આંગળી ફેરવે છે, ત્યારે તેની આંખે પટ્ટો બાંધવામાં આવે છે. અત્યારસુધીની કેળવણીની પદ્ધતિમાં આંખ અને ધાન ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું હતું, પણ સ્પર્શથી એટલે હાથથી બાળક જુએ છે એ સત્યનો વહેવાર ઉપયોગ થયો નથી. દુકામાં મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિમાં ચાર બાબત ધ્યાનમાં રાખવા જોવી છે: (૧) સ્વતંત્રતા-સ્વયં સફૂર્તિ; એટલે વ્યક્તિગત શિક્ષણ, (૨) ઈન્દ્રિયોની તાલીમ, (૩) રનાકુની કેળવણી અને (૪) સામાજિક કેળવણી. ચાલતી અને ખરી સામાજિક પ્રવૃત્તિઓદ્વારા તેની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

અને પદ્ધતિના સુકાબજો—કન્ડર્ગાર્ટન તેમજ મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિમાં બાળકની કુદરતી સ્વપણતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી ઈન્દ્રિયોની કેળવણી તેમની પદ્ધતિમાં જોવામાં આવે છે. મોન્ટેસોરી-યોગના વધારે શાસ્ત્રીય અને વિશાળ છે. તેમાં સ્પર્શન્દ્રિય અને રનાકુ-શક્તિના વિકાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. મોન્ટેસોરી-સાધનો બાળકના ક્રમિક મનોવિકાસ માટે વધારે અનુકૂળ છે. મોન્ટે-સોરીમાં બાળક સ્વતંત્ર રીતે કામ કરે છે. સ્વત્ર શિક્ષકના નિયમનમાંથી બાળકને મુક્ત કરી શક્યો નથી. શિક્ષકના શીખવ્યાથી બાળક શીખે છે એ માન્યતા તેનામાં સાધારણ રીતે જોવામાં આવે છે; પણ મોન્ટેસોરી બાળમંદિરમાં બાળક પોતાની મેજેજ શીખે છે. તેને બીજું કોઈ શીખવી શક્યું નથી એ તેનો સિદ્ધાંત છે. કન્ડર્ગાર્ટનમાં બાળકને સમૂહ-શિક્ષણ મળે છે તેથી તેમાં વર્ગ, વખતપત્રક વગેરે યોગના હોય છે. તે શિક્ષકના હુકમને અનસરી જુદી જુદી ક્રિયા કરે છે. ઘણી વખત તે બાળક તેની ક્રિયાની કેવળ નકલ કરે છે, પણ તેથી ઉત્તરું મોન્ટેસોરી શાળામાં છે. દરેક બાળક તેની ઇચ્છા મુજબ સાધનનો ઉપયોગ કરે છે અને તે પોતાના અનુભવથી જ્ઞાન મેળવે છે. શિક્ષક ફક્ત નિયામક તરીકે હોય છે. તે બાળશિક્ષણમાં વારંવાર હુકમ કરી સખગીરી કરતો નથી;

તેથી તેનામાં આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મબળના ગુણો ખીંચે છે. મુશ્કેલી-
ભર્યાં વિષયમાં હિંમતથી કામ કરવાની તેની વૃત્તિ ધડાય છે. કિન્ડ-
ગર્ટનમાં રમતદ્વારા બાળકને મામાજિક કૃત્રિમતા આપવામાં આવે છે
પણ તે રમતો કૃત્રિમ હોય છે અને તેમાં તેમને નિયમનુ બંધન વિશેષ હોય
છે. મોન્ટેસોરી કૃત્રિમ રમતો તથા અદ્ભુત વાર્તાઓ અનાદર કરે છે.
મોન્ટેસોરી શાળામાં બાળક ખરી મામાજિક સેવા બજાવે છે. જન્મવાનું,
પીરમણ, ઝોરડા વાળવો, ધરબનાવવા વગેરે ક્રિયાઓ બાળકો કરે છે બાળકો
સ્વતંત્ર રમતો રમે છે કૃત્રિમતા કરતા મોન્ટેસોરીએ લખવા તથા વાચવા
ઉપર બહુ ધ્યાન આપ્યું છે. આ અને પદ્ધતિમાં બાળકના શારીરિક વિકાસ
ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે અને શાળાનું વાતાવરણ આનંદદાયક
અને સુખકર હોય છે અને શિક્ષક અને બાળક વચ્ચે મિત્રાચારીનો મીઠો
સબંધ હોય છે. તેઓને એકબીજામાં મારો વિશ્વાસ હોય છે . . .

“ રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું ? ”

—હરિગીત—

- શિક્ષણ કળા શીખ્યા છતાં, શિક્ષણ સુધારો ના કર્યો,
બાળ માનસ સમજીને, ઉન્નતિ પથે પગ ના ધર્યો,
વળી વિવિધ વિષયે મગ્ન થઈ, આકર્ષ શિક્ષણ ના કર્યું
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું ' ' ૧
- વેગન વન વિગે વળી એટલી દુભ ગણાય છે,
તેમ જ્ઞાન બિહિન ગ્રામમાં મહેતાજી મુખ્ય મનાય છે,
શાળા શિશુની ઉન્નતિ વિગે કદી દીલ ના ધર્યું
જિલણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું ' ' ૨
- જેમ તેમ કરી શિશુ વગર, અભ્યાસ માહી ધપાવતા,
ગોખણ અને ગિદ્દા તણા. માહિત્યને ગોખાવતા,
મદ બુદ્ધિ બાળને પ્રેમાળ થઈ ના શીખવ્યું
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું ' ' ૩
- નરીન પત્રો નરીન છુને, ખેડી મહો પધગવતા
ઢોઈ ઇચ્છે વાચવા તો, તર્ક માથું ધુણાવતા
શાળાના દિતગરી બની મદહગ્ન દીવ ના દીર્ઘ
વિષ્ણુ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું ' ' ૪

વિઝીટ કે સન્માન સમયે મિષ્ટ મોદક ખાય છે,
તેમ આત્મસલાહા ઉક્ત કહે અન્ય પાસ ગવાય છે.
શિક્ષણકળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું!!
શિક્ષક ખરો તો એજ કે જે બાળને પ્રભુમય જુએ,
બાળનું ચારિત્ર શક્તિ, વ્રતિ તેની ઉર લહે,
મંત્રોપી ને અકોધી ધીરજ ધૈર્ય ને ગુણ ગ્રાહી છે,
એવા વિરલ શિક્ષક પ્રભુની પાસ પણ પેખાય છે.

તા. ૧૯-૧૦-૩૩ } પ્રાણશંકર જટાશંકર વેદમૂર્તિ
તાલુકા સ્કૂલ પદવાણુ કેમ્પ

ભાવનગર સ્ટેટ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ તથા ટ્રેનિંગ કેમ્પ

જેમ વૈષ ઠાકતર કે વકીલને પોતાના ધંધા માટે વિશિષ્ટ પ્રકારની તાલીમ લેવાની જરૂર પડે છે, તેજ પ્રમાણે શિક્ષકને પણ પોતાના ધંધા માટે લાયક બનવા સાથે તાલીમ લેવાની જરૂર છે, એ બાબતનો સ્વીકાર હવે સાધારણ રીતે થઈ ગયો છે. ગમે તે માણસ શિક્ષકનું કામ કરી શકે એ માન્યતા ભૂલભરેલી છે. શિક્ષકે પોતાનું કાર્ય યોગ્ય રીતે કરવું હોય તો તેને માટે કેળવણીના મૂળબૂત સિદ્ધાંતો, શિક્ષણની અદ્યતન પદ્ધતિઓ, શિક્ષણ રસિક કરવાની કેટલીક યુક્તિઓ, તથા બાળ માનસનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ; અને તેથીજ શિક્ષણ સફળ થાય છે. ઘણા બાળકો જે અત્યારે શાળાને બંદીખાતું માને છે, શિક્ષકને દુસ્મન જેવો જણે છે અને અવ્યાસના વિષયોને પોતાના ઉપર લાદવામાં આવતો બોલે સમજે છે તે બાળકો શાળાને ઉપવન સમાન પ્રિય જણે, શિક્ષકને પોતાના હિતેચ્છુ મિત્ર તરીકે સ્વીકારે, અને શાળામાં શીખવાના વિષયોને પોતાના જ્ઞાન અને આનંદના સાધનો તરીકે નિહાળે એ માટે ઉચ્ચ પ્રકારની તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની જરૂર છે. બાળકો જે દેશની અણુમોલી દોલત છે તેમનો સર્વાંગી વિકાસ કરવાની જવાબદારી આધુનિક કેળવણીકારોને શીરે છે, અને યોગ્ય રીતે તાલીમ પામેલા, સ્વમાનવાળા, બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ રાખનારા, તથા સ્વાર્થ-ત્યાગી શિક્ષક હોય તોજ તેમનું કામ સફળ થઈ શકે એમ છે.

આ રીતે પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓ માટે તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની જરૂર સ્વીકાર્યા છતાં તાલીમ પામેલા શિક્ષકો ક્યાંથી લાવવા તે

તેમા ગણિત, વાચન, ગ્રામી, વ્યાકરણ, પદાર્થપાઠ વગેરે લુદા લુદા વિષયો ઉપર ધિત પાઠ આપરામા આવ્યા હતા, અને કેમપમા દાખલ થએના શિક્ષકે પોલીઆ મદિગુ પર્યટન કરી આવ્યા હતા.

ટ્રેનિંગ મંડળના નિદાર્થીઓએ તેમના અભ્યાસ દરમિયાન તૈયાર કરેલા નિદા પ્રાદિત્યનુ પ્રદર્શન લાઈ હલુ આ પ્રદર્શન આ વિભાગમા વહેચવામા આયુ હલુ ટ્રેનિંગ કેમપમા દાખલ થએના એક શિક્ષક બધુએ ગણિત તેમજ ભાષા શિક્ષણ માટે પોતે તૈયાર કરેલા માહિત્યો રજુ કર્યા હતા. દરેક શિક્ષકના માહિત્યોનુ એક પ્રદર્શન ભગવામા આવે અને તેમા લુદા લુદા ગણનાના નિદા પોતાનો મગો મોકલી આપે એવી આ માગણનામા આવે તો તે અગ્યાને નહિ ગણાય આ રીતે એક રાંધા એ ન્ધ દરમિયાન લાંબીમ વેનાર નિદાને શિક્ષણશાસ્ત્ર તથા તથા પદ્ધતિઓનો નામાન્ય ખ્યાલ આવવા ઉપરાંત તેઓની દ્રષ્ટિમુર્ધાદ નિદા અને શિક્ષણ વિષયમા વવાર રમ ના થાય, અને તે જામનનું માહિત્ય સાચાને પ્રેમય, તથા ગાગા ગરબીમગે તથા અનુભવી શિક્ષકોના મીરા પત્રિકામા આવવાથી તેઓ પોતાનુ શિક્ષણ મદ્ય કરના માટે બનના પ્રયામા જે તે રસભારિક છે આ એ કેમપમા લાંબીમ પાગેના શિક્ષકોની મુકર કરના મગયે ખાતા તથા પરીક્ષા લેવામા આવમે, અને નમા ઉત્તીર્ણ થનાને આર્થિ પાલ પલુ થાય એવી આમા છે શિક્ષકોને નાનીમ આપનારી આ યોજના ફેલેદમદ કરવાનુ મુખ્યત્વે પ્રગતીખાનાના પ્રેમ એવ પબ્લીક હન્ડ તન શ્રીયુત નિરસપભાઈ તથા આમિરેટ પ્રેમર શ્રીયુત ગતનનમાઈને આભારી છે.

ભાવનગર નેટ આ રીતે પ્રાયમિક શાળાઓમા જે જે મુદ્દાઓની ન્હુ છે, તેમા તે પ્રાગ્જિાસડના બીજા મળ્યો, તથા એજન્ડાનો નદમ પાને તથા નજનટ, અમદાવાદ, વગદગ, સુત, ભરચ, નડિઆદ તથા મુર્મ વગેરે ન્થગલ નુપ્રમિદ પ્રેમરા પીકમે ટ્રેનિંગ મંડળને તથા ટ્રેનિંગ કેમપને તેમજ નાનો અસાનવાર નામ આપે એટલુ અનમા હન્ડ ૧૩

ભાવનગર } ટ્રિનકરાય વિદ્યનાથ જાની જી એ જી ની
તા ૨૦-૧૦-૩૩ } દેડ માગર ટ્રેનિંગ મંડળ

ભાવનગર રાજ્યમાં શિક્ષક સહાય ફંડ

લગભગ દરેક રાજ્યમાં નિવૃત્ત ચએલા શિક્ષકોને પેન્શન આપવામાં આવે છે; અને તેથી ઉતરતી અવસ્થામાં તેમને રાહત મળે છે; પણ કેટલીક વાર શિક્ષકના અચાનક મરણને લીધે તેનું કુટુંબ લાચાર સ્થિતિમાં આવી પડે છે. વળી કેટલાક શિક્ષકો કુટુંબના ભારે બોળને લીધે કંઈ ખચાવી રાકતા નથી. આથી સ્થિતિમાં બ્યારે તેમનું અકાળ મરણ થાય છે ત્યારે તેમના કુટુંબીજનની સ્થિતિ ઘણી કઠોરી થાય છે અને કોઈ કોઈ તો હુઃખદાયક પ્રસંગો હૃદયદાયક હોય છે. આપણા શિક્ષકવર્ગની ઉપર જણાવેલી હાડમારી ખ્યાનમાં રૂબી ભાવનગરના ૨૧. વક્ષલદાસ ગોખાલજી સરૈયા તથા ૨૧. દેવશંકર વૈકુણ્ઠ જેવા તાલુકા માસ્તરાએ શિક્ષકોને મદદ કરવા માટે એક ફંડની યોજના કરી છે. તેને ભાવનગર રાજ્ય તરફથી તથા ખીજા સદ્ગૃહસ્થો તેમજ શિક્ષકવર્ગ તરફથી સારી મદદ મળી છે. આ ફંડનો કારભાર શિક્ષકો પોતે કરે છે અને તેનો વાત્સ અત્યાદમુધીમાં ઘણા શિક્ષકના કુટુંબીઓને મળ્યો છે.

સને ૧૯૩૩ ની છોકરીઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ભાષા:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓના પાંડની સમજૂતી એકંદર સંતોષકારક હતી, પણ પાંડના સમન્વયને લગતા પ્રશ્નોના ઉત્તર તેઓ આપી શક્યા નહોતા. તેમણે જોડણીમાં ઘણી ભૂલો કરી હતી, 'મ,' 'ર,' 'ધ,' 'પ,' 'સ,' આવે એવા શબ્દોની જોડણી ખોટી હતી. તેમનું પૃથક્કરણનું જ્ઞાન ઠાચું હતું.

સૂચના:—શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને પાંડ ગોખવા દેવા નહિ. દરેક પાંડ મંબંધી શુદ્ધિના પ્રશ્નો ચોજ વિદ્યાર્થીઓને લખાણ કામનો સારો મહાવરો થવાની જરૂર છે. આમ કરવાથી તેઓને દરેક પાંડ મંપૂર્ણ રીતે સમજવો પડશે અને તેથી તેઓ ચોખ્ખા ભાષામાં તેમના વિચારો પ્રગટ કરી શકશે. વ્યાકરણ અને પૃથક્કરણ, એ વિષયોને પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઘણાખરા વિસારી દેવામાં આવે છે. આથી એમ જણાઈ આવે છે કે આ બે વિષયો ભાષાના અભ્યાસમાં ઘણા અગત્યના છે એ જાણતી શિક્ષ-

ક્રમે માહીતી નથી. દરેક વાચન પાઠમાં પૃથક્કરણ અને વ્યાકરણ ભાષા-શિક્ષણના એક એક તરીકેની શીખવવા નેઈએ.

મુખપાઠ:—છોકરીઓના ઉચ્ચાર સાધારણ રીતે અશુદ્ધ હતા. સરળતા અને ભાવપૂર્વક વાચન થયું નહોતું. નેકે કવિતા ગાવાનું કામ એકંદર સંતોષકારક હતું, પણ તેમાં તાલ અને યોગ્ય રીતે અટ્ટી ગાવામાં ખામીઓ જણાતી હતી. વાંચની વખતે વિદ્યાર્થીઓએ વિરામચિહ્નો ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહોતું.

સૂચના:—શિક્ષકોએ વાચનને બરાબર મહાવરો કરાવવાની ખાસ સંભાળ રાખવી નેઈએ. વારંવાર શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ નમુનાનું વાચન વાંચવું નેઈએ અને પછી તેનું અનુકરણ કરવા વિદ્યાર્થીઓને કહેવું નેઈએ. દરેક વિદ્યાર્થીને વર્ષ નમક્ષ મોટીથી વાંચવાની તક મળવી નેઈએ. વાચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ શબ્દસમૂહ પાડીને, શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરીને અને વિરામચિહ્નો ઉપર ધ્યાન આપીને વાંચે છે કે નહિ તેની શિક્ષકે પુરેપુરી ધાગજી રાખવી.

કાવ્યનો જે રસ છે તે કાવ્ય મોક્ષીને પ્રકટ કરવો, એ કાવ્યના મુખપાઠનો હેતુ છે. ને કવિના બરાબર સમજવામાં આવી હોય તો કવિતાનો મુખપાઠ યોગ્ય રીતે કરવાના મુશ્કેલી પડે નહીં; એટલા માટે વિદ્યાર્થીઓએ કવિતાનો મુખ્ય વિચાર બરાબર સમજવો નેઈએ. વિદ્યાર્થીઓ દાઢલ બરાબર વાંચી શક્તા નહોતા.

વિદ્યાર્થીઓને હસ્તલેખો વાંચવાનો મારો મહાવરો કરાવવો નેઈએ, પણ તે ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ટુંકાં મથાળાં અને મિતાક્ષરો જુદા જુદા પત્રવ્યવહારમાં ચામાટે વપરાય છે તે બાબતની સમજૂતી વિદ્યાર્થીઓને આપવી નેઈએ.

નિબંધ:—આ વિષય બરાબર સમજવામાં આવ્યો નહોતો તેમજ તે યોગ્ય રચકમાં વિદ્યાર્થીઓએ લખ્યો પણ નહોતો. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ તેમના વિચાર આશ્ચર્યજા ગોઠવીને પ્રદર્શિત કર્યા હતા, અને યોગ્ય મથાળાં બાંધીને ગોઠવ્યા નહોતા. નિબંધ સળંગ લખાણ હોય એમ લખવાથી પરિચેદનો અભાવ હતો, તેમ મુદ્દાની ગોઠવણ પણ બરાબર નહોતી. તેમજ અસંબંધતા અને પિછપેચણની ખામીઓ વિશેષ જણાતી હતી.

સૂચના:—નિબંધ લેખનનો વિશેષ મહાવરો વિદ્યાર્થીને થવો નેઈએ. ચર્ચા માટે જુદા જુદા વિષયો વિદ્યાર્થીઓને પહેલેથી આપવા નેઈએ, અને લખાણ કામ થાય તે પહેલાં સ્પષ્ટચર્ચા ચર્ચા વર્ગમાં થવી નેઈએ.

વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના વિચારો પ્રથમ મનુ દરવા નેઈએ, શિક્ષકે તેમાં યોગ્ય ઉમેરો કરી પછી વિદ્યાર્થીઓની મુચનાઓ ધ્યાનમાં લઈ તેના મુદ્દાઓ બરાબર ગોઠવવા નેઈએ. જુદી જુદી રીતનું વિશેષ વાચન થવું નેઈએ. આથી વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા વિષય સંબંધી માહિતી મળે છે. નમુનારૂપ નિબંધ હોય તે વખતે વખત વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ વાંચી બતાવવા નેઈએ. કોઈ સારો નિબંધ હોય તેમાંથી વિદ્યાર્થીઓને ટુંટી નોંધ કાઢી લેવા કહેવું નેઈએ અને પછી તે મુદ્દાનો વિસ્તાર કરી પોતાની ભાષામાં લખવા કહેવું નેઈએ. નોંધણી અને વિરામચિહ્નો ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું નેઈએ. અક્ષર સારા લખાય તે માટે બહુની કલમનો ઉપયોગ કરાવવો જાઈએ.

અતલેખન:—વિદ્યાર્થીઓએ તે સમજ્યા વગર લખ્યું હતું, અને તેમાં ભૂલો પણ હતી.

મૂચના:—વાચનના પાઠમાં આવતા અક્ષરો રાખી ઉપર વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ ધ્યાન આપવું નેઈએ, અને તે આંખ તથા યાદશક્તિની મદદ વડે ફરીથી લખી લાવવા નેઈએ. કલેન્ડ્રિયની મદદ વડે રાખદસમુદ્ધ સમજવાનો તેમને મદાવરો પડવો નેઈએ. તેમને માદ રાખીને તે લખવાનો મદાવરો વિદ્યાર્થીઓને થવો નેઈએ. આવી રીતનો મદાવરો વર્ગમાં પડેલો ન હોય તો સારા કામની આશા રાખી રાખાય નહિ. શુદ્ધ અને સારા અક્ષરનું લખાણ એ કેળવણીનું જરૂરી અંગ છે એ બાબત વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર બરાબર ઠસાવવી નેઈએ.

ગણિત:—ધણ વિદ્યાર્થીઓનું ગણિતના મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન પણ કાર્યું હતું. અપૂર્ણક, દશાંશ અને દટલાજકના દાખલા ધણ વિદ્યાર્થીઓ નહોતા કરી શક્યા એથી વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયમાં સાધારણ રીતે કાચા હતા એમ જણાય છે.

મૂચના:—જે વિદ્યાર્થીઓમાં મુદ્દ વિચાર અને તર્કબુદ્ધિ હોય તે ગણિતનું જ્ઞાન સચોટ થાય છે. વિદ્યાર્થીઓની આ શક્તિઓના વિકાસ માટે દરેક દાખલો શાસ્ત્રીય રીતે ક્રમિક પગથીયાં પાડી શીખવવો નેઈએ મૂળ સિદ્ધાંતો રૂપરૂ રીતે કાળજીથી શીખવવા નેઈએ. ગણિતના મુખ્ય સિદ્ધાંતો જેમાં આવતા હોય તેવા પ્રશ્નો અથવા દાખલા આપવા નેઈએ, અને વિદ્યાર્થી ક્યાં ભૂલ કરે છે તે શિક્ષકે જોવી કાઢવું નેઈએ. જે દાખલા આપવામાં આવે તેમાં ક્રમિકતા હોવી નેઈએ, અને દિસાખ. ગણવામાં પદ્ધતિની યાંત્રિક રીતનો એકદમ ત્યાગ કરવો નેઈએ.

કેને માહીતી નથી. દરેક વાચન પાઠમાં પૃથક્કરણ અને વ્યાકરણ ભાષા-શિક્ષણના એક અંગ તરીકેજ સ્વીકૃતિ લેઈએ.

મુખપાઠ:—છોકરીઓના ઉચ્ચાર સાધારણ રીતે અશુદ્ધ હતા. સરળતા અને ભાવપૂર્વક વાચન થયું નહોતું. જોકે કવિતા ગાવાનું કામ એકંદર સંતોષકારક હતું, પણ તેમાં તાલ અને યોગ્ય રીતે અટકી ગાવામાં ખામીઓ જણાતી હતી. વાચની વખતે વિદ્યાર્થીઓએ વિરામચિહ્નો ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહોતું.

સૂચના:—શિક્ષકોએ વાચનનો બરાબર મહાવરો કરાવવાની ખાસ સંભાળ રાખવી જોઈએ. વારંવાર શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ નમુનાનું વાચન વાચનું જોઈએ અને પછી તેનું અનુકરણ કરવા વિદ્યાર્થીઓને કહેવું જોઈએ. દરેક વિદ્યાર્થીને વર્ગ સમક્ષ મોટેથી વાંચવાની તક મળવી જોઈએ. વાચની વખતે વિદ્યાર્થીઓ શબ્દસમૂહ પાઠીને, શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરીને અને વિરામચિહ્નો ઉપર ધ્યાન આપીને વાંચે છે કે નહિ તેની શિક્ષકે પુરેપુરી ટાળજી રાખવી.

કાવ્યનો જે રસ છે તે કાવ્ય બોલીને પ્રકટ કરવો, એ કાવ્યના મુખપાઠનો હેતુ છે. જો કવિતા બરાબર સમજવામાં આવી હોય તો કવિતાનો મુખપાઠ યોગ્ય રીતે કરવામાં મુશ્કેલી પડે નહીં; એટલા માટે વિદ્યાર્થીઓએ કવિતાનો મુખ્ય વિચાર બરાબર સમજવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ ક્ષાલ બરાબર વાંચી શકતા નહોતા.

વિદ્યાર્થીઓને હસ્તલેખો વાંચવાનો સારો મહાવરો કરાવવો જોઈએ, પણ તે ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી એ રપટ જણાઈ આવે છે. ટુંકાં મથાળાં અને મિતાફરો જુદા જુદા પત્રવ્યવહારમાં શામાટે વપરાય છે તે બાબતની સમજૂતી વિદ્યાર્થીઓને આપવી જોઈએ.

નિર્મલ:—આ વિષય બરાબર સમજવામાં આવ્યો નહોતો તેમજ તે યોગ્ય સ્વરૂપમાં વિદ્યાર્થીઓએ લખ્યો પણ નહોતો. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ તેમના વિચાર આગવગા જોડવીને પ્રદર્શિત કર્યા હતા, અને યોગ્ય મથાળાં બાંધીને જોડવા નહોતા. નિર્મલ સર્જન લખાણ હોય એમ લખવાથી પરિચેદનો અભાવ હતો, તેમ મુદ્દાની જોડવા પણ બરાબર નહોતી, તેમજ અસંબદ્ધતા અને પિષ્ટમેયણની ખામીઓ વિશેષ જણાતી હતી.

સૂચના:—નિર્મલ લેખનનો વિશેષ મહાવરો વિદ્યાર્થીને થવો જોઈએ. ચર્ચા માટે જુદા જુદા વિષયો વિદ્યાર્થીઓને પહેલેથી આપવા જોઈએ, અને લખાણ કામ થાય તે પહેલાં રસભરી ચર્ચા વર્ગમાં થવી જોઈએ.

સને ૧૯૩૩ ની ઊઠકરીઓ માટેની વ. ક્ષ. પ. એકેલા વિ. કામની સમા. ૪૮૨

વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના વિચારો પ્રથમ રજુ કરવા નોંધે, શિક્ષકે તેમાં યોગ્ય ઉમેરો કરી પછી વિદ્યાર્થીઓની સૂચનાઓ! ધ્યાનમાં લઈ તેના મુદ્દાઓ બરાબર ગોઠવવા નોંધે. જુદી જુદી રીતનું વિશેષ વાચન થવું નોંધે. આથી વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા વિષય સંબંધી માહિતી મળે છે. નમુનારૂપ નિબંધ હોય તે વખતે વખત વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ વાંચી બતાવવા નોંધે. કોઈ સારો નિબંધ હોય તેમાથી વિદ્યાર્થીઓને કુંદી નોંધ કાઢી લેવા કહેવું નોંધે અને પછી તે મુદ્દાનો વિસ્તાર કરી પોતાની ભાષામાં લખવા કહેવું નોંધે. જોડણી અને વિરામચિહ્નો ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું નોંધે. અક્ષર સારા લખાય તે માટે બરની કલમનો ઉપયોગ કરાવવો નોંધે.

અતલેખન:—વિદ્યાર્થીઓએ તે મમત્ત્વા વગર લખ્યું હતું, અને તેમાં ભૂલો પણ હતી.

સૂચના:—વાચનતા પાઠમાં આવતા અલગ શબ્દો ઉપર વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ ધ્યાન આપવું નોંધે, અને તે આખ તથા વાદવાસ્તની મદદ વડે ફરીથી લખી લાવવા નોંધે. કલ્પેન્દ્રિયની મદદ વડે શબ્દસમૂહ સમજવાનો તેમને મહાવરો પડેલો નોંધે. તેમને યાદ રાખીને તે લખવાનો મહાવરો વિદ્યાર્થીઓને થવો નોંધે. આવી રીતનો મહાવરો વર્ગમાં પડેલો ન હોય તો સારા કામની આશા રાખી શકાય નહિ. શુદ્ધ અને સારા અક્ષરનું લખાણ એ કેળવણીનું જરૂરી અંગ છે એ બાબત વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર બરાબર દસાવવી નોંધે.

ગણિત:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓનું ગણિતના મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન પણ કાચું હતું. અપૂર્ણાંક, દશાંશ અને દ્વિભાગકના લખણ ઘણા વિદ્યાર્થીઓ નહોતા કરી શક્યા એથી વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયમાં સાધારણ રીતે કાચા હતા એમ જણાય છે.

સૂચના:—જે વિદ્યાર્થીઓમાં સુદૃઢ વિચાર અને તર્કબુદ્ધિ હોય તો ગણિતનું જ્ઞાન સચોટ પાષ છે. વિદ્યાર્થીઓની આ શક્તિઓના વિકાસ માટે દરેક લખણે શાસ્ત્રીય રીતે ક્રમિક પગથીયા પાડી રીખવવો નોંધે. મૂળ સિદ્ધાંતો સ્પષ્ટ રીતે કાળજીથી રીખવવા નોંધે. ગણિતના મુખ્ય સિદ્ધાંતો જેમાં આવતા હોય તેવા પ્રશ્નો અથવા લખણ આપવા નોંધે, અને વિદ્યાર્થી ક્યા જૂલ કરે છે તે શિક્ષકે ગોંધી કાઢવું નોંધે. જે લખણ આપવામાં આવે તેમાં કમિટના હોવી નોંધે, અને દિસાખ મણકમાં પદ્ધતિની યાંત્રિક રીતનો એકદમ ત્યાગ કરવો નોંધે.

દેશીનામુઃ—કામ એકંદર મતોનકાન્દ હતુ, પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ ગદ્યો જમા ઉધાર પાડવામા ભૂલો કરી હતી

ભૂગોળઃ—ધણા વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળની ગાખતોનુ અજ્ઞાન હતુ તેમને જે જે આવડતુ હતુ તે માત્ર પુસ્તકોમાથી નકશાનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યા વગર મેળવેલુ જ્ઞાન હતુ તેઓ પ્રાકૃતિક દારણો મમજ્યા નહોતા તેઓ નકશામા નયોજો યોગ્ય રીતે પુરી સકયા નહોતા. ભૂગોળનુ જ્ઞાન માનુષ્ય જીવનના મબધ મળવે હાનુ જોઈએ એ જાખત ઉપર લક્ષ આપવામા આવ્યુ નથી એ નિષ્પટ જણાઈ આવે છે. પનામા અને સુવેગની નહેરો ખેતીવાડી માટે છે એમ જાણવામા આવ્યુ હતુ આજ્ઞાત અને નિજામનો મનુષ્ય જીવન માવે ન મધ ઈ એ મિદ્દાત મમજવામા આવ્યો નથી વળી એ ઉપરથી એમ પણ જણાઈ આવે છે કે આ જાખતમા મનુષ્યની પ્રવૃત્તિના પ્રાકૃતિક નિયતિ, સંમિથિતિ નગર દાગણોરૂપ છે એ તેઓ મમજતા નથી દા તરીકે તેઓએ જણાવુ હતુ કે માન્યોટરમાથી કાપડની આયાત થાય છે તેનુ દાગણુ એ છે - તે રાઉન્ડની આમપામ કપામના ખેતરો આવેના છે.

મૂચનાઃ—ઉપર જે જામો જતાવવામા આવી છે તેના ઉપરથી એમ જણા આવે છે કે ભૂગે ગણિતશુ શાસ્ત્રીય રીતે અને બુદ્ધિપૂર્વકનુ થતુ નથી નાના નાના રીતે ગિણતવર્ગ તેને શાસ્ત્રીય વિષયની દૃષ્ટિએ જોતા નથી. અતુ દેગન અમુક વિષયો લઈ શિક્ષકે તે અનેક દૃષ્ટિથી શીખવવા જોઈએ, અને જાવદાગણુનો મિદ્દાત ધ્યાનમા ગખી કઈ ભૌગોલિક પરિમિથિતિ આ જૂનિ ઉપર ગદેના અનેક લોગોના જીવનના નિયમક દાગણુરૂપ છે તે ઉપર મ દર્શિલક્ષણ આપવુ જોઈએ ભૂગોળશિક્ષણુનો આ નવો આધુનિક મિદ્દાત શિક્ષકે ધ્યાનમા ગખવો જોઈએ આ વિષય શીખવતી વખતે ચિત્રો અને નકશા તેમજ આકૃતિઓનો છુટથી ઉપયોગ કરવો જોઈએ કેવળ પાઠ્યપુસ્તકો ઉપર આધાર ગખવો જોઈએ નહિ મુમાફરીના અહેવાલને લગતા પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓ સહેનાઈથી મેળવી શકે અને તે તેઓ વાચે એવી યોજના થવી જોઈએ. કેવળ યાદદાસ્તની દૃષ્ટિએ આ વિષય ગોખીને શીખવાને બદલે તેનો શાસ્ત્રીય વિષય તરીકે અભ્યાસ થવો જોઈએ, એટલે કે ભૂમિગચના અને આમોહવાના પરિણામરૂપે થતી ભોગોલિક અસર તેમને શીખવની જોઈએ એ દૃષ્ટિ ઉપગત વળી મનુષ્ય-ચત્રનથી કુદસ્ત ઉપર કેવો કાણુ મેળવી શકાય છે તે પણ વિષયનિરૂપણમા આવવુ જોઈએ.

ઇતિહાસ—આ વિષયમા પ્રશ્નના ઉત્તર જ્ઞામા અને મંમંધ વિનાના

મને ૧૯૩૩ ની ઇાદરીઓ માટેની વ. કા. પ. બેચેલા વિ. કામની સમા. ૪૮૪

દના. ઐતિહાસિક પુરોગોની યોગ્ય માહિતી નહિ હોવાને લીધે એકને બન્ને બીજા વિશે સખી નાખ્યું હતું. જુદા જુદા મત્યોમા મજરીય વહીવટના કેવા કેવા મુદ્દાગ થયા હતા તેનો તેઓને કંઈ ખ્યાલ નહોતો. તેમજ તેમને મમયનુ પણ જ્ઞાન નહોતું.

મૂલ્યના:—માલ જગનની પ્રગતિનુ નિમામક કાગણુ મનુષ્ય ડવનના આતમિક બજો છે, એ મિદ્ધાનની દષ્ટિએ આ વિષય ગીખવનો જોઈએ. જે જે મજરીય બનાવો બને છે તે માનસ માનમની પ્રગતિનુ બાલ્યવચ્ચ છે અને તેને અવધખીને બનાવો બને છે એ યાદ રાખવું જોઈએ આ વિષયનુ ચ્ચ જ્ઞાન યાય તે માટે મિદ્ધાએ અમુક ઐતિહાસિક બનાવને કેન્દ્ર બનાવી ઐતિહાસિક નિરૂપણુ કરવું જોઈએ એ વધારે માઈ છે, અને બને ત્યા મિત્રો વગેરેથી તે વિષય ચ્ચ અને યાસુ. કરવાની જરૂર છે. વિષય-નિરૂપણુમાં મામાગિક અને નૈતિક તત્વોનો નિર્દેશ થવો જોઈએ. ઝીણી ઝીણી બાબતો વિદ્યાર્થીઓને તતે શીખના દેવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓએ નકશા બનાવવા જોઈએ અને તેમનો અગળ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જુગોળની માફક આ વિષયમા પણ ગોખણુપત્રી અનિષ્ટ છે. મમયના તખના અને વંશજો તૈયાર કરવા અને તેનો ઉપયોગ કરાવનો કે જેથી વિદ્યાર્થીઓને મમય અને પુરોગોનો સચોટ ખ્યાલ મગજમા મહે. જુદા જુદા મત્યોમા જે જે વહીવટી મુદ્દાગ થયા હોય તે ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ કાગણુ તેનાથી પ્રગતિને જે જુદા જુદા પ્રગતિ થઈ હોય તેનો ચ્ચ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને આવે છે.

શરીર આરોગ્ય:—આ વચ્ચે કામ એકદમ મતોપકારક હતું. મોટા મળગાવતી વખતે ત્રી ગી માયચેતીઓ મખવાની છે તે મંનધીના પ્રશ્નો ઉત્તર ભાગ્યેજ કાઈએ આપ્યો હતો. રોગ અને મેચેગિયાના કારણો મેચેગિયા કરી દીધા હતા અને મેચેગિયાના કાગણુપે માખીઓનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

મૂલ્યના —આ વિષય મમજનવવામા મેચિક લેન્ટર્નનો ઉપયોગ થવો ફીમતી થઈ પડે છે. દરેક રોગનું વિગતવાર મચોટ વર્ણન કરીને તેમજ તેના મિદ્ધા અને કાગણોનો ચ્ચ મચોટ પાડીને તે વિષય ગીખવનો જોઈએ. તેને લગતા નકશા તૈયાર કરવા જોઈએ અને આગેચ્છુવન તથા આગેચ્છુ-પ્રદર્શન કે તેવી દવાગ્રાજાઓના રચાને ચર્ચન પામુ થવા જોઈએ

સુધિનિરીક્ષણ.—ત્રીજા અને છઠ્ઠા પ્રશ્નોના ઉત્તર જોના એમ માલમ પડે છે કે વિદ્યાર્થીઓએ છેડનું નિરીક્ષણ કર્યું નથી. તેઓએ પ્રશ્નો બરાબર વાંચ્યા નહોતા અને જવાબ અગમ્ય લખ્યા હતા. આંખાના વૃક્ષનું નર્ણન બરાબર કર્યું નહોતું. પક્ષીઓ વિશે લખવાને બદલે તેઓએ માછલીઓ તીડ, દેડકું, પનગીઆ અને કુતરા અને ગાય વિશે લખી નાખ્યું હતું.

સૂચના.—આ વિષયના અભ્યાસમાં અવતોડન એ મુખ્ય બાબત છે. તેમણે જે નિરીક્ષણ કર્યું હોય તેની વિદ્યાર્થીઓની પાસે નોંધ હોવી જોઈએ. અભ્યાસક્રમમાં જે જે રોપા તથા ઝાડ શીખવાનાં હોય તેનું વર્ણન કરવાની તેમને તક આપવી જોઈએ. તેમની નોંધપોથીઓ શિક્ષકે બારિ-કાઠી તપાસવી અને જૂલ હોય તે તેમની પાસે સુધરાવી લેવી જોઈએ. જે બાબતની નિરીક્ષા કરવામાં આવે તેનું તેઓએ ખરેખર ચિત્ર કાઢી લેવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓએ તેમના ક્યારામાં જે વાન્યું હોય તે સંખ્યા જો શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે વાતચીત કરવામાં આવે તો તે વિષયનું જ્ઞાન તેમને જરૂર રમિક રૂપે પડશે.

સોયકામ.—વેનચાનુ કામ ધણા વિદ્યાર્થીઓએ સંતોષકારક રીતે કર્યું નહોતું. ટેડલાક વિદ્યાર્થીઓએ ‘ઈચ’ ને બદલે ‘કુટ’ નો ઉપયોગ કર્યો હતો. યીગડ ગારવાના અને ગુંથણકામના નમુના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ રચ્યું કર્યો નહોતા.

સૂચના.—આજો અભ્યાસક્રમ સંપૂર્ણ રીતે શીખવેલો જોઈએ. શિક્ષક વિદ્યાર્થી ઉપર વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવું જોઈએ. શિક્ષક તરફથી જે આ બાબતમાં કંઈપણ નરમાશ ગતાવવામાં આવશે તો કામમાં બેદર-કારી અને અરવચ્છતા જોવામાં આવશે.

સંગીત.—આ વિષયનું કામ એકંદર સંતોષકારક હતું, પણ રાગોના સ્વરની ગાયકી બરાબર ચાલે છે કે નહિ તે તરફ લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

ચિત્રકામ.—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું.

ઉર્દુ ઉમેદવારો.—

ઉર્દુ ઉમેદવારોનું કામ ઘણાખરા વિષયોમાં માફ હતું, પણ વ્યાકરણ, દેશીનામુ અને ગણિતના વિષયો તથા કાળકુર્ણક શીખવાની જરૂર છે.

શિક્ષકસંમેલન

ખેડા જિલ્લા સ્કૂલબોર્ડના એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર રા. રા. હર-
દ્રાવલાઈએ માતર અને મહેમદાવાદ તાલુકાના શિક્ષકોનું સંમેલન ખેડામાં
લેવું હતું. તે પ્રસંગે જિલ્લાના સુપરવાઈઝરો ઉપરાંત બીજા કેળવણીકરો
હાજર હતા. પ્રિન્સ, રજાઉટીંગ, ખોરાક, વાચનની વાતોપદ્ધતિ વગેરે વિષયો
ઉપર આગાં વ્યાખ્યાનો આપવામાં આવ્યા હતા. કાર્યક્રમમાં રજાઉટની
રમતો, પ્રિન્સ, વાતો અને સંગીતશિલ્પને લગતા વિષયની ચર્ચા તથા તેને
લગતાં લાવણીનો પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો હતો.

એક શિક્ષકના ઇતિહાસ સંબંધીની ચર્ચાનો ઉત્તર નીચે મુજબ છે :—

પ્રશ્ન :—મારડન ઇતિહાસમાં જહાંગીરે ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં એટલે ૩૦
વર્ષની ઉંમરે ગાદી મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો, એ રીતે તેમનો જન્મ
ઈ. સ. ૧૫૭૦ માં થયેલો હોવો જોઈએ. ઇ. સ. ૧૬૨૬ ના
શાળાષ્ટ્ર પાનું ૭૭ બીજા પેરેગ્રાફનાં જહાંગીર રાજ્યાભિષેકના દિવસ
માટે પોતે કહે છે. ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં તેની ઉંમર ૩૮ વર્ષની હતી.
એ રીતે તેમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં થયેલો હોવો જોઈએ.
હલદીયાટની લગાઈ ઇ. સ. ૧૫૭૬ માં થઈ તો તે લગાઈ વખતે
સલીમની ઉંમર ૬ કે ૮ વર્ષની હોઈ શકે અને ૬ કે ૮ વર્ષનો
સલીમ પ્રતાપ જેવા બહાદુર રાણાને હરાવી જય મેળવે તે સંભ-
વિત છે કે ?

ઉત્તર :—જહાંગીરનો જન્મ ઇ. સ. ૧૫૬૮ ના ઓગસ્ટ માસમાં થયાની
હકીકતને ઇતિહાસકારો લેનપુત્ર અને ગંગાસ્વામી આયંગર ટેકો આપે છે.

હલદીયાટનું યુદ્ધ ઇ. સ. ૧૫૭૬ માં થયું તે પણ ઐતિહાસિક
દ્રષ્ટિએ સત્ય છે. મુસલમાની લખાણુ તેમજ અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો
તેની સાખીતી આપે છે. સલીમે તે યુદ્ધમાં ભાગ લીધો હોય એ
સંભવિત નથી. મુસલમાની રિવાજ પ્રમાણે અકબરે પોતાના પુત્રને
યુદ્ધની તાલીમ આપવા પોતાના કાબેલ સરદારો માનસિદ્ધ અને
અસહખાતના હાથ નીચે યુદ્ધના મેદાનમાં મોકલેલો ખરો પરંતુ
ખરેખરી લગાઈમાં તેણે ભાગ લીધો નથી. લગાઈની જીતનું માનતેને
અપવાગાં આવ્યું છે.

સરકારી બહારખર્ચે

(૧)

હાઇ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલર્શિપ માટે હરિકાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક સરકારી સર્વે હરિકાઈ કરી શકે એવી (ઓપન) સ્કોલર્શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૫ અને તા. ૬ દી ફેબ્રુઆરિ અને ૧૯૩૪ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લગામા આપશે:

- (૧) અનંદવાદ
- (૨) નાડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધામ (પચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિકાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યમકો કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્યમકાની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર રહેશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા અપેલા ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ, ૧૯૩૪ સુધીમા કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉમર, પરીક્ષાના નિયમો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને સુલત, પરીક્ષામાં બેસવા માટે ભરવાની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ડ લેટી તમામ એન્ડ્રોપનીફિકેટર (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં મોટિસમોડ ઉપર મોકલવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના મે. એ. ઇ. સાહેબનો ઓફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જી. ઇ. શાસ્ત્રી
અનંદવાદ.
તા. ૧૪ મી નવેમ્બર સને ૧૯૩૩ } એન્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિડલ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શિપો માટે હરિકાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં જે સરકારી સ્કોલર્શિપોની સર્વે હરિકાઈ કરી ગઈ એવી (ગ્રાપન) પરીક્ષા તા. ૭ મી અને તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ ને શુક્રવારે અને શુરવારે ૧૧ વાગે નીચેના રથગોઝે લેવામાં આવશે:—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સદરહુ સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિકાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે નીમાએલી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં ભેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં કરવી જોઈશે. છાપેલા ફોર્મની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને ફી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૪ સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી કોઈપણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની ફી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કર્યેથી ફી લીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ મુખ્યશાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના મે. એ. ઈ. સાહેબની ઓફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) ઈ. જી. જી. શાસ્ત્રી
અમદાવાદ.
તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૩૩. } એન્ડ્રુ. ઈન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેનો હાઈસ્કૂલોમાં ખાસ આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલાશીપો:-ઉત્તર ભાગ.

આથી બહાર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઍગ્રેગેટનાંકયુક્તર ધોરણ ૪ થા માટેની સ્કોલરશીપો આપવા માટે દરિદ્રાઈની પરીક્ષા તા. ૫ મી અને તા. ૬ કી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૮૪ ને માગવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવાના આવશે:-

(૧) આર. મી. હાઈસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સગકારી હાઈસ્કૂલ,	નડિઆદ.
(૩) તૈલંગ હાઈસ્કૂલ,	ગોલાર.
(૪) આર. એમ. દલાલ હાઈસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) મેદાપલ જે. જે. હાઈસ્કૂલ,	સુરત.

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કોમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી સ્કોલરશીપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:-

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગાધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નોક્યુલર તરીકે (ભાષા વિષય તરીકે) ઉર્દૂ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દૂ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરજુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેગે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં ખેરાવા માટેની અરજ નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં છાપેલા ફોર્મની નકલો ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજ કરેથી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજ-

ઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૪ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને સુદત, ભરવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની મરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ ઑફિસોવનીકયુધર શાળાઓમાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં વધાવતું ખાતું પાડી દર્શાવવી. જે ઉમેદવારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીનવેરા પેટે વાર્ષિક ૩૧-૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હોય તેવાને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા.ના મે. ઓન્યુ ઇન્સ. સાહેબની	} (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. છ.
જોશીમ, અમદાવાદ.	
તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૩૩.	
	શાસ્ત્રી
	ઓન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(૪)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની મિડલ સ્કૂલોમાં ખાસ આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના જુના જુદા જિલ્લાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઑફિસોવનીકયુધર ધોરણ ૧ લા માટેની સ્કોલર્શિપો આપવા માટે હરિક્ષાની પરીક્ષા તા. ૭ થી અને તા. ૮ થી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ ને જુધવારે અને મુરુવાર ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલા સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

(૧) આર. સી. હાઈસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઈસ્કૂલ,	નડિઆદ.
(૩) તેલંગ હાઈસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઈસ્કૂલ,	ભરુચ.
(૫) સોરાબજી જે. જે. હાઈસ્કૂલ,	સુરત.

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કોમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી રકોલર્શિયોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગાધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ પર્નાકયુક્તર તરીકે (ભાષાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. મદરસુ પરીક્ષા દરેક મધ્ય સ્તરે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્ય સ્થળની સરકારી હાઈ-સ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે ડાગ કરશે. પરીક્ષામાં ખેમવા માટેની અરજ નક્કી કરેલા છાત્રો ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં છાત્રો કોમની નક્કી ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજ કરાંથી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૩૪ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, રકોલર્શિયોની રકમ અને મુદત. ભરવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નક્કી પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજ કરવાથી મક્કત મળશે. વળી નક્કી ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ અંગ્રેજીપાઠશાળાઓનાં મેન્ટરિઓર્ડ ઉપર એકવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે અને અરજદારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેગ જેટલો ખરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં વધારાનું ખાનું પાડી દર્શાવવી. જે ઉમેદવારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીન વેગ પેટ વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હોય તેમને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. બા. ના. મે. એન. ઇન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. ઇ. શાસ્ત્રી
 એડિટર, અમદાવાદ.
 તા. ૪ મી નવેમ્બર ૧૯૩૩. } એન. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૫)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની કાઝી શાહુબુદાન સ્કોલર્શિપ માટેની હરિક્ષાઈની પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લા-ઓની કોઈપણ જાહેર શાળાઓના મુમલમાન ઉમેદવારો માટે કાઝી-શાહ-બુદાન એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી રૂ. પાંચની એક, એવી એ, હાઈ અને સ્પે-શિઅલ સ્કોલર્શિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિક્ષાઈની પરીક્ષા તા. ૫ અને તા. ૬ ફી ફેબ્રુઆરિ અને ૧૯૩૪ ને સોમવારે અને મંગળવારે અતુલકમે અમદાવાદ અને નડિઆદ હાઈસ્કૂલના મકાનોમાં ૧૧ વાગે હમેશાના ધારા પ્રમાણે લેવામાં આવશે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી. તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ અને ૧૯૩૪ સુધીમાં અમદાવાદ અને નડિઆદ મધ્ય સ્થળના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ સ્વીકારશે.

ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) ઈ. જી. જી. શાસ્ત્રી
ઓફિસ, અમદાવાદ.
તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૩૩. } એલ્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૪-૧૧-૧૯૩૩ ના પત્ર નં. ૯૫૯૧ માં કહેલી મુજબાનુસાર.)

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૦૨૮૬. આથી જાણવવામાં આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા અને ૧૯૩૪ ના માર્ચની તા. ૫ મીને સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં નીચે જણાવેલા સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

સચાળનું નામ	જિલ્લાનું નામ	જે અમલદાર પર અરજી કરવાની છે તે અમલદારનો ઓફિસ
અમદાવાદ	અમદાવાદ	ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અમદાવાદ.
નડિઆદ	ખેડા	} મિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા નડિઆદ.
આબુદ	"	
ખોરસદ	"	
ગોધરા	પંચમહાલ	મિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, પંચમહાલ, ગોધરા.

ભરત	ભરત	સિનિઆર આમિ. ડેપુટિ એક્ઝિક્યુટિવ ઇન્સ્પેક્ટર, ભરત.
સુરત પારડી	સુરત ,,	સિનિઆર આસિ. ડેપુટિ એક્ઝિક્યુટિવ ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.

૨. સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈની તા. ૨૭ મીની કેળવણીખાતાની સરકારી બહેરખબર નં. ૨૬૩૬, જે તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુખર્ષ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ ના ૧૬૫૯-૧૬૬૩ એ પાનાં ઉપર છપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.
૩. દરેક રથજે તે રથજની કમિટી પરીક્ષા લેશે. આ પરીક્ષક કમિટીના રમેન તરીકે જિલ્લા ડેપુટિ એક્ઝિક્યુટિવ ઇન્સ્પેક્ટર અને સાનિઆર આમિ. ડેપુટિ એક્ઝિક્યુટિવ ઇન્સ્પેક્ટર આ રથજોએ નામ કરશે.
૪. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે જિલ્લાના રથજે પરીક્ષામાં બેસવું હોય તે જિલ્લાના ચાર્જમાં જે અધિકારી હોય તેમને જાપેલા ફોર્મમાં અરજી તથા પરીક્ષાની શોના રૂ. ૩) મોકલી આપવા. અરજી અધિકારીને માગમાં મોકલી તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૩૪ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં મળી જવી જોઈએ. જે તારીખ પછી મળેલી અરજી સીકારાશે નહિ.
૫. પરીક્ષામાં ભેગવા માટેની અરજીનું ફોર્મ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેનને અરજી કરેલી શી લીધા વિના મળી રાકશે.
૬. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુખર્ષ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ ના પૃષ્ઠ ૧૬૬૧-૧૬૬૩ ઉપર પર્સિસ્ટ થ તરીકે છપાયેલ છે.
૭. ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે ઉર્દુ વ. ફા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે સપનાં ગુજરાતી પરીક્ષાનાં રથજોએ લેવામાં આવશે.
- ઉ. ભા. ના. મે. એન્સ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં મરી) બી. લે. ઇ.
સાહેબની એડિસ, અમદાવાદ, } શાસ્ત્રી
તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૩. } એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્સ. ઇન્સ. માટેના તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૩ ના ૫૧ નં. ૧૦૨૮૭ માં કરેલી સુચનાનુસાર).

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ૪૯૪

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ સેન્ટર				
૧	મનોહર સામકભાઈ સોલકી	૪૨૧	૨૮	રવાભાઈ કોદરભાઈ લુહાર	૩૨૫
૨	મણીલાલ કાળીદાસ પંડ્યા	૪૧૪	૨૮	જાકરવાલ છોટાલાલ પટ્ટણી	૩૨૫
૩	જ્યોતિલાલ જોશીકર શુક્લ	૩૭૯	૩૦	દિશવલાલ રેવચંદ ગાંધી	૩૨૪
૪	શુભાષચંદ્ર સરતાનગંગ	૩૬૯	૩૧	ગદોરવાલ ખુલાખીદાસ ખમાર	૩૨૧
	ગરામીઆ		૩૨	હરગોવિંદ લુહરજી પંડ્યા	૩૧૮
૫	પ્રભુદાસ કાશીભાઈ પટેલ	૩૬૮	૩૩	જોરામ ભાણા સરવૈયા	૩૧૭
૬	જયંતિલાલ દેશવલાલ ભટ્ટ	૩૬૬	૩૩	જોડાવાલ તુળસીરામ દવે	૩૧૭
૭	જલદમીશંકર જોડારામ ઘોડા	૩૬૫	૩૫	બીખાજી ધિખાજી સુરતી	૩૧૫
૮	દેવશંકર અમૃતલાલ જોષી	૩૫૬	૩૫	વુજવાલ મણીલાલ શાહ	૩૧૫
૯	દશાન્તિલાલ રેવચંદ શાહ	૩૫૪	૩૫	વડવાલા મંગા પટેલ	૩૧૫
૧૦	ધુજી ભુરજી પરમાર	૩૫૦	૩૮	ધંધિરલાલ એલીઆસ મોમનાથ	૩૧૪
૧૦	ગરબા બળદેવ પટેલ	૩૫૦		લલપુરામ રાવળ	
૧૨	ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણશંકર વ્યાસ	૩૪૮	૩૯	જગતમિલ અમેસિલ રહેવર	૩૧૨
૧૨	મોતીલાલ જોડાભાઈ દેસાઈ	૩૪૮	૪૧	અમૃતલાલ દલસુખરામ દવે	૩૧૧
૧૪	દેશવલાલ ચતુરદાસ પટેલ	૩૪૩	૪૧	છોટાલાલ આશારામ પટેલ	૩૧૧
૧૫	ગુલામખાન પીરખાન પટ્ટણી	૩૪૨	૪૧	મગભાઈ દશાભાઈ પરમાર	૩૧૧
૧૫	ગાંધિલાલ ભાઈચંકર પંડ્યા	૩૪૨	૪૨	હેન્ડરી ઉમેદજી પટેલ	૩૧૦
૧૭	અમૃતલાલ ભગનલાલ મહેતા	૩૪૦	૪૪	મણીલાલ અવેરભાઈ પટેલ	૩૧૦
૧૮	જગનાથ પુરોષોત્તમ ભટ્ટ	૩૩૯	૪૬	જ્યા મુગંગ મકવાણા	૩૦૯
૧૯	દીપનસંગ રેવજી રહેવર	૩૩૮	૪૭	ગોળાભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦૫
૨૦	અમૃતલાલ એલીઆસ સુદર- લાલ રેવચંદ શાહ	૩૩૭	૪૮	દાન્તિલાલ હરગોવિંદ જોષી	૩૦૪
૨૦	નાથજી લાલજી માનાત	૩૩૭	૪૮	કાળીદાસ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૦૪
૨૨	અંબાશંકર ભવાનીશંકર ઉપાધ્યાય	૩૩૫	૫૦	ધંધિરજીભાઈ જગજીવનદાસ પટેલ	૩૦૩
૨૩	અખવાભાઈ ભોગીલાલ કોદારી	૩૩૩	૫૧	પ્રવિણચંદ પ્રાણુલાલ ઉપાધ્યાય	૩૦૨
૨૩	મનસુખભાઈ શંકરભાઈ રજપુત	૩૩૩	૫૨	ગોપાળ પાયા જાગા	૩૦૦
૨૫	નર્મદાશંકર મૂળશંકર ત્રવાડી	૩૨૯	૫૨	સુરજી ધરમા નાનમ	૩૦૦
૨૬	સામચંદ ભાઈચંદ ગાહ	૩૨૮	૫૪	લક્ષ્મણભાઈ ધંધિરદાસ પટેલ	૨૯૯
૨૭	તુરમહમદ ડોસાનમાંકજોજીઆ	૩૨૭	૫૫	સુમુદ્ર ત્રેમાભાઈ મકવાણા	૨૯૮
			૫૬	નરસિંહરામ માંકજીચંદ સોની	૨૯૭
			૫૭	દેવશંકર સાકોજીવર પંડ્યા	૨૯૬
			૫૮	લલુભાઈ મકનભાઈ મકવાણા	૨૯૫

૫૮ મેઘજી મોતીભાઈ પટેલ	૨૬૫	૬૮ જાલસાંકર અંબાશંકર દવે	૨૭૪
૬૦ દેશવજાલ સુરજભાઈ વઘારીઆ	૨૬૪	૧૦૦ મણીલાલ મુળશંકરભાઈ પટેલ	૨૭૩
૬૦ દોદરભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૬૪	૧૦૦ મોહનલાલ ભલાભાઈ શાહ	૨૭૩
૬૨ અળદેવલાલ અમૃતલાલ મહેતા	૨૬૨	૧૦૨ ખેમચંદ ટોકરશી શાહ	૨૭૧
૬૨ હરિશંદ્ર નાગેશ્વર ગોર	૨૬૨	૧૦૩ જયતિલાલ મણીલાલ વ્યાસ	૨૭૦
૬૨ રતીલાલ પરસોત્તમભાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૦૩ હિંદસિંહજી મગનસિંહજી	૨૭૦
૬૫ બુઝાભાઈ ગોખાજી પટેલ	૨૬૧		મકવાણા
૬૬ અમરસીંગ લક્ષ્મીભાઈ આરોટ	૨૬૦	૧૦૫ ગુણવંતરાય પોપટલાલ યાચીક	૨૬૯
૬૬ રતીલાલ કુલચંદ શાહ	૨૬૦	૧૦૫ નાથા જીવા રોડોડ	૨૬૯
૬૮ આદરમંગ વાઘસંગ રોડોડ	૨૬૯	૧૦૭ દાનિંતલાલ જગનલાલ જાની	૨૬૮
૬૮ દાહિદ દીગાજી કનારા	૨૬૯	૧૦૭ રામજી ટોકરશી કણ્ઠરીઆ	૨૬૮
૬૮ પોપટલાલ જેઠેશભાઈ આરોટ	૨૬૯	૧૦૭ વેણુભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૬૮
૭૧ અંબાભાઈ જોડેશભાઈ પટેલ	૨૬૮	૧૧૦ અંબારામ નાથાભાઈ પટેલ	૨૬૭
૭૨ મળીલાલ જોડેશભાઈ શાહ	૨૬૭	૧૧૦ હરિલાલ નરસિંહભાઈ અમીન	૨૬૭
૭૩ જીવીઆન સુરામીઆ ગિડારી	૨૬૬	૧૧૨ કાનાભાઈ મોહનદાસ પટેલ	૨૬૬
૭૬ સીલાલ કીસાજી બારૈયા	૨૬૪	૧૧૨ વીરભાભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૬૬
૭૫ દિવંગંકર હીમનરામ દવે	૨૬૩	૧૧૪ હરિશંકર હેમરાજ દવે	૨૬૫
૭૬ માકમભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૧૪ મણીલાલ વિષ્ણુદાસ સાધુ	૨૬૫
૭૭ રામશંકર લક્ષ્મીરામ ઉપાધ્યાય	૨૬૧	૧૧૬ દાનિંતલાલ રેવાશંકર દવે	૨૬૪
૭૮ વલ્લભદાસ શીવલાલ શાહ	૨૬૦	૧૧૬ રામચંદ્ર મગનલાલ રાવળ	૨૬૪
૭૯ દામોદર દેનાઈદાસ પટેલ	૨૭૮	૧૧૮ નરોત્તમદાસ ઘેલાભાઈ ગર્ભી	૨૬૩
૭૯ કાનુ બીઆ મીંગ	૨૭૮	૧૧૮ પુરોત્તમ કાળીદાસ પુરોહિત	૨૬૩
૭૯ નાનજી મોહાભાઈ મકવાણા	૨૭૮	૧૨૦ હીમનલાલ પુરોત્તમ ભટ્ટ	૨૬૧
૭૯ પંતલાઈ કિશોરદાસ પટેલ	૨૭૮	૧૨૦ મોતીલાલ શામજીભાઈ	૨૬૧
૭૯ શંકરાભાઈ ધુળાભાઈ રાવળ	૨૭૮		મકવાણા
૮૦ આભાઈકર સાકળેશ્વર પંડિત	૨૭૭	૧૨૨ સવગતપ્રસાદમણીલાલદેનાયક	૨૬૦
૮૪ દેશવજાલ રણજીભાઈ જોષી	૨૭૭	૧૨૨ ધુળાભાઈ તળમીભાઈ પટેલ	૨૬૦
૮૪ લાલચંકર અંબાઈકર અધ્વર્યુ	૨૭૭	૧૨૨ જામુદેવ અળદેવરામ વ્યાસ	૨૬૦
૮૭ આતીભાઈ રહીમભાઈ મેમણ	૨૭૬	૧૨૨ વિનયશંકર ભવાનીશંકર રાવળ	૨૬૦
૮૭ હરિપ્રસાદ પ્રાણનાથ ભટ્ટ	૨૭૬	૧૨૬ મહાશંકર પરસોત્તમ જોષી	૨૫૯
૮૭ જગન્નાથ હીમનલાલ જોષી	૨૭૬	૧૨૭ દેશવજાલ આણીકલાલ જોષી	૨૫૮
૮૭ કિશોરભાઈ ત્રીકમભાઈ પટેલ	૨૭૬	૧૨૭ રામચંદ્ર દોલતરામ પરમાર	૨૫૮
૮૭ શાંતિલાલ પુરોત્તમ પંડ્યા	૨૭૬	૧૨૮ દેશવજાલ જીવરામ ઉપાધ્યાય	૨૫૭
૮૨ અમૃતલાલ ગુલાબચંદ શેઠ	૨૭૫	૧૨૯ લાલજીભાઈ બીઆભાઈ દેસાઈ	૨૫૭
૮૨ ચુનીલાલ મલીજીભાઈ પરમાર	૨૭૫	૧૩૧ મુળશંકર જગનલાલ ઉપાધ્યાય	૨૫૬
૮૨ દાલાભાઈ સવાભાઈ વીહોલ	૨૭૫	૧૩૧ આત્મારામ હરજોવિંદદાસ પટેલ	૨૫૬
૮૨ હરજોવિંદ કાળીદાસ દવે	૨૭૫	૧૩૩ અળાભાઈ કાનાભાઈ પરમાર	૨૫૫
૮૨ લામશંકર ઉમિઆશંકર રાવળ	૨૭૫	૧૩૩ ગણપતરામ ગોરીશંકર પંડ્યા	૨૫૫
૮૨ વિદ્યભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૭૫	૧૩૫ નરસિંહદાસ જોડેશભાઈ આવસાર	૨૫૪
૮૮ જગજીવન નારાયણદાસ મહેતા	૨૭૪	૧૩૬ કિંકરિક મોતીલાલ ગોલંડી	૨૫૩

૧૩૬ મજાખલ જોણાક ખાંડ	૨૫૩	૪ હાલઅદમદ કેજુલાક મલેક	૩૩૧
૧૩૮ મણીલાલ જેહાલાલ ગોર	૨૫૦	૬ દરમાકલ ઇમાલીમ શેખ	૩૨૯
૧૩૯ ગોવિંદ મજતાલાલ ચાવડા	૨૪૮	૭ કાસમખલી દેદરઅલી સૈયદ	૩૨૭
૧૪૦ જેહાલાલ મીંહાલાઈ રાહોડ	૨૪૮	૮ અબ્દુલકરીમ દરમાકલક	૩૧૫
૧૪૧ મણીલાલ અંબારામ ભટ્ટ	૨૪૭	છીપા	
૧૪૧ રમણલાલ ચંદુલાલ મજમુદાર	૨૪૭	૯ નુરમહમ્મદ જાનમહમ્મદ શેખ	૨૯૪
૧૪૩ કાન્તિલાલ નારણભાઈ પટેલ	૨૪૬	૧૦ જ્વામીયાં સૈયદમીયાં સૈયદ	૨૯૩
૧૪૩ રમણલાલ પુરગોતમ શાહ	૨૪૬	૧૧ પુરકાનુહીન મુન્નહીન કાદરી	૨૯૧
૧૪૫ મશરુક મહોતલ ચાવડા	૨૪૫	૧૨ મહમ્મદ શરીફ કાસમજી છીપા	૨૯૦
૧૪૫ મૂળશંકર ત્રિભોવન મહેતા	૨૪૫	૧૩ ઉસ્માનગની અલ્લાખજી શેખ	૨૮૫
૧૪૭ જોડાલાલ વિદ્યદાસ ભટ્ટ	૨૪૪	૧૩ કાસીમલાલ અલ્લાખજી શેખ	૨૮૫
૧૪૮ પ્રભાશંકર ખુસાલરામ જોષી	૨૪૨	૧૫ ઉસ્માનગની અલ્લાખજી છીપા	૨૭૭
૧૪૯ હવાભાઈ સમાભાઈ પટેલ	૨૪૧	૧૬ યાહ્યુહીન હુસેનહીન કાદરી	૨૬૯
૧૪૯ કનૈયાલાલ ગીરનાશંકર અસ્તી	૨૪૧	૧૭ મુલામહમ્મદ નુસીન રાઈન	૨૬૮
૧૫૧ કાળાક મશરુક કોટવાળ	૨૩૮	૧૮ હાલભાઈ મહમ્મદહુસેન શેખ	૨૬૫
૧૫૨ દરનારાયણ ધનેશ્વર ભટ્ટ	૨૩૭	૧૯ ઉમરભાઈ હુસેનભાઈ શેખ	૨૬૪
૧૫૩ ચમનલાલ મોતીલાલ રાવળ	૨૩૩	૨૦ હાલમહમ્મદ અલ્લાખજી છીપા	૨૬૨
૧૫૪ મીંહાલાલ પ્રેમચંદ ખંભાતા	૨૩૨	૨૧ નનાયતુલાલ મહમ્મદસીદીકુલા	૨૫૬
૧૫૫ અંબાલાલ રેવાશંકર ત્રિવેદી	૨૩૧	પકાણુ	
૧૫૫ સોમાલાલ મોદનલાલ શાહ	૨૩૧		
૧૫૭ મૂળહાઈ વામજી પટેલ	૨૩૦		
૧૫૮ શાન્તિલાલ કાલાલાલ ધાંચી	૨૨૯		

ખેતીવાડી બાયમ કોર્સ

૧ કાન્તિલાલ મૂળચંદ શાહ	૩૦૪
૨ કાલાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૯૫
૩ મુનીલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૯
૪ મીંહાભાઈ મંગળદાસ વાળંદ	૨૮૮
૫ રમણલાલ મુનીલાલ શાહ	૨૮૨
૬ શીવાભાઈ દોલાભાઈ પટેલ	૨૮૦
૭ ગીરધરભાઈ હવાભાઈ વાળંદ	૨૭૮
૮ પુરગોતમ ગોરધનભાઈ પટેલ	૨૬૮

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧ અબ્દુલ કરીમ અબ્દુલ મકુર	૪૩૦
શેખ	
૨ અગવાનમીંગ દરીસીંગ રાહોડ	૩૫૩
૩ જગાલમીયાં જોડુમીયાં સૈયદ	૩૩૫
૪ ઉસ્માનખાન મુલામ દસ્તગીર	૩૩૧
ખાન પકાણુ	

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧ નુસઅભાઈ ગોંડલાઈ વાલીઆ	૩૭૭
૨ કરીદખાન રાહુતખાન શેખ	૩૬૧
૩ હવાભાઈ કાસમભાઈ મોદન	૩૫૮
૪ અજમમીયાં અદમદમીયાં	૩૫૮
સૈયદ	
૫ અલ્લાખજી ઇમાલીમ ખાંડી	૩૪૨
૬ અબ્દુલરમુલ નકરભાઈ વોરા	૩૪૨
૭ મુલામરમુલ ઉમરભાઈ શેખ	૩૩૬
૮ કાલેખાન મહોમતખાન પકાણુ	૩૩૪
૯ અબ્દુલમકર મુલામહુસેન	૩૨૩
વહોરા	
૧૦ ઉસ્માન મુન્નક કાળા શેખ	૩૧૯
૧૧ મુલામહુસેન જમાલભાઈ	૩૦૮
મોમીન	
૧૧ આવામીયાં નકરઅલી સૈયદ	૩૦૮
૧૩ હસન શેરભાઈ કોરેશી	૩૦૭
૧૪ નાસીહીન દીયાનમીયાં	૩૦૬
દીરમીંગી	
૧૫ ચાંદમીયાં કાનુમીયાં મલેક	૩૦૫

મુલભાઈ અલીભાઈ ચોપડીયા	૩૦૪	૧૬ કાન્તિલાલ દ્વિરપ્રમાદ ભટ્ટ	૩૫૨
મલ્લાહીદીન અલીભાઈ કુરેશી	૩૦૭	૧૬ નરસલાલ બાળકૃષ્ણ શુક્લ	૩૫૨
મહમ્મદભાઈ નવરંગભાઈ	૨૬૮	૧૮ વસીભાઈ ધરમાઈસ વોહરા	૩૪૫
મલેક		૧૯ અમુમહમદમીયા ઉરમાન-	૩૪૨
ઠકુભાઈ ટેવાભાઈ મલેક	૨૬૭	મીયા મલેક	
અમુદુલાહ ગફુરભાઈ ગણા	૨૬૪	૨૦ અંબાલાલ મળજભાઈ ખીન	૩૪૦
માપુમીયા બાકરમીયા મેયદ	૨૬૨	મથુરભાઈ પટેલ	
મુદાબદા હેદરમીયા દાગી	૨૬૨	૨૧ સમરંગ કાળીદાસ ખાટ	૩૩૯
મહીયુદીન અમુદુલભાઈ દેસાઈ	૨૮૭	૨૨ સિમુલ કિકાભાઈ ખિસ્તી	૩૩૮
અબ્બાસમીયા મહમ્મદમીયા	૨૮૦	૨૩ મણીલાલ અંબાલાલ પટેલ	૩૩૭
મીરની		૨૩ ગણપુરભાઈ મુલેમાનભાઈ વોહરા	૩૩૭
લાલમીયા શાહાલમીયા	૨૭૬	૨૫ ડાલાભાઈ નાનાભાઈ પગી	૩૩૬
સેયદ		૨૬ ડાલાભાઈ જોમંગભાઈ બારૈયા	૩૩૩
હુસેનમીયા મહમ્મદમીયા	૨૭૭	૨૬ ડાલાભાઈ રેવનદામ પટેલ	૩૩૩
મલક		૨૮ કાલ મેંગાર કેથોલીક	૩૩૨
મીરીક મહમ્મદ ગેખ	૨૭૭	૨૮ સાવરીન એન્ટોન ક્રિશ્ચિયન	૩૩૨
કાજમઅલી હાશમીયા	૨૭૫	૨૮ હીંગભાઈ બાબરભાઈ કાળીયા	૩૩૨
સેયદ		૩૧ કાળીદાસ વલ્લભભાઈ પટેલ	૩૩૧
પીરસાદેખમીયા મેહમદમીયા	૨૭૦	૩૨ મળજભાઈ ગોવિંદભાઈ કણુમી	૩૩૦
હુસેની		૩૨ હરિલાલ ભીખાભાઈ વાળદ	૩૩૦
ગહેનાનભાઈ બાપુજીભાઈ	૨૬૮	૩૪ મગનજી હુકાજી ધારાજા	૩૨૬
કુરેશી		૩૫ મુલામીયા બાવદીનમીયા	૩૨૮
નડિઆદ સેન્ટર.		મેલીમ	
૧ પુરગોતમ અમરતલાલ શાહ	૫૦૭	૩૫ ચતુરભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ	૩૨૮
૨ રમિહલાલ સોમાભાઈ જલકાત્રી	૪૪૭	૩૭ મણીલાલ ત્રિભોવનદાસ દવે	૩૨૭
૩ આથાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૪૪૭	૩૭ નરુપ્રમાદ આચ્છવલાલ ગોર	૩૨૭
મથુરભાઈ પટેલ		૩૯ મણીલાલ ત્રિભોવનદાસ દક્કર	૩૨૬
૪ હોટાલાલભાઈ રેવનદામ ભુહાર	૪૩૪	૪૦ જહોન હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૨૫
૫ મંગુભાઈ કાળીદાસ બારોટ	૪૨૦	૪૦ મિથરભાઈ ધુળાભાઈ પટેલ	૩૨૫
૬ નારણભાઈ પુનમભાઈ પટેલ	૪૧૨	૪૨ હીશાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૨૪
૭ જેઠાભાઈ સોમાભાઈ બારોટ	૪૦૭	૪૩ નાયન કિકાભાઈ ખિસ્તી	૩૨૧
૮ હરજીવન શંકરભાઈ કુંભાર	૩૮૩	૪૪ જીમજી મંગળજી બારૈયા	૩૨૦
૯ સંતાભાઈ ડાલાભાઈ પટેલ	૩૭૯	૪૬ પુનમચંદ અમચારામ ભુહાર	૩૨૦
૧૦ જયભાઈ ડાલાભાઈ પટેલ	૩૭૮	૪૬ હોટાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૩૨૦
૧૧ પુરગોતમભાઈ સામજીભાઈ પટેલ	૩૬૬	૪૭ મોગીલાલ મૂળજીદેર પંડ્યા	૩૧૯
૧૨ રણજીડભાઈ શંકરભાઈ મુથાર	૩૬૨	૪૮ કાશીભાઈ કાળીદાસ ખીન	૩૧૬
૧૩ દશરથલાલ કેશવલાલ શુક્લ	૩૫૫	નાયાભાઈ પટેલ	
૧૪ રતિલાલ મોહનલાલ શાહ	૩૫૪	૪૯ નાનાલાલ જગનલાલ દવે	૩૧૫
૧૫ મણીલાલ અવેરભાઈ પટેલ	૩૫૩	૪૯ સોમાભાઈ ભાઈજીભાઈ તપોધન	૩૧૫
		૫૧ મુલેમાન ભુલાભાઈ ખિસ્તી	૩૧૪

૫૧ શ્રીકમલાલ સાકળચંદ્રેસરખાડી	૨૬૭૩સિદ્ધ જમાભાઈ ચાવડા	૧૩૦૦
૫૧ આનંદકુસુમ છોટાસાહેબ મેમદ	૨૬આદિત્ય બાબરુ પાટણ	૩૦૦
૫૧ શ્રીલાલ શંકરલાલ ત્રિવેદી	૩૧૪ વાડીઆ	
૫૫ રમેશ મીખાએલ કેથેલીક	૩૧૩ ૬૧ મુસા આગીવાદ ફિરતી	૨૬૯
૫૫ અંબાલાલ મણેશભાઈ પટેલ	૩૧૩ ૬૧ કુમુકમીઆ લાલમીઆ મહેક	૨૬૯
૫૫ રામભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૩૧૩ ૬૧ રામજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૨૬૯
૫૫ રસિકલાલ ભોગીલાલ માદ	૩૧૩ ૬૧ જયંતિલાલ નેમચંદ શાહ	૨૬૯
૫૬ કુળાભાઈ હાથીભાઈ ખારેયા	૩૧૦ ૬૫ છોટાલાલ ગોરધનરામ	૨૬૯
૫૬ નટવરલાલ સોમાભાઈ અલ્હ	૩૧૨ અધ્યાપક	
	૬૬ જમીન લાલા કેથેલીક	૨૬૭
૫૬ મોમેશ્વર ગવિશંકર દવે	૩૧૨ ૬૭ અનંદરેકમાન અંબરગીઆ	૨૬૬
૫૬ નટવરલાલ આશારામ જાની	૩૧૨ મહેક	
૫૬ નરહરિલાલ હરિલાલ વૈદ	૩૧૨ ૬૭ મળીભાઈ લલુભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૪ અંબાલાલ જયરાજુછોડ પંડ્યા	૩૧૧ ૬૭ રાવજીભાઈ તુલશીભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૪ મંગુભાઈ મોતીરામ પંડ્યા	૩૧૧ ૧૦૦ હરલાલ મનાભાઈ કાળીઆ	૨૬૫
૬૬ રમેશંકર મંગળભાઈ જોષી	૩૧૦ ૧૦૦ કનુરચંદ પ્રેમચંદ શાહ	૨૬૫
૬૭ કાળીદાસ મનોરભાઈ ખારેયા	૩૦૯ ૧૦૦ પાપટલાલ પુરષોત્તમદામ શાહ	૨૬૫
૬૭ અંબાલાલ જોશલાલ જોશી	૩૦૯ ૧૦૦ જિજ્ઞાસ પુનમચંદ શાહ	૨૬૫
૬૭ કાન્નિલાલ નારણભાઈ દવે	૩૦૯ ૧૦૮ મહીજીભાઈ દેસાઈભાઈ ખારેયા	૨૬૪
૬૭ ચંદ્રલાલ જગેશ્વર ત્રિવેદી	૩૦૯ ૧૦૪ નારણભાઈ છોટાભાઈ રાણા	૨૬૪
૭૧ હિમિઆશંકર મણીલાલ દવે	૩૦૮ ૧૦૪ છોટાલાલ લલુરામ વ્યાસ	૨૬૪
૭૧ ગવિશંકર મોતીરામ પંડ્યા	૩૦૮ ૧૦૭ મંગળભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૬૩
૭૧ સામંતસીંગ હીમનસીંગ રાવળ	૩૦૮ ૧૦૮ ડાલાભાઈ બાબરભાઈ પટેલ	૨૬૨
૭૪ ગોરધનભાઈ લલુભાઈ બીન	૩૦૬ ૧૦૮ જગભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૬૨
	૧૦૮ ગોપિદલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૬૨
૭૪ જયશંકર રણજીભાઈ વ્યાસ	૩૦૬ ૧૧૧ હમનલાલ શંકરલાલ કુંભાર	૨૬૧
૭૬ દિગ્વિષ્ણુ મંગેખટ્ટ દિગ્વિજયન	૩૦૫ ૧૧૨ અતુરભાઈ મંગળભાઈ ખારેયા	૨૬૦
૭૬ રસિકલાલ રતનલાલ શાહ	૩૦૫ ૧૧૨ છોટાભાઈ કુલાભાઈ પટેલ	૨૬૦
૭૮ રસિકલાલ મણીલાલ ભટ્ટ	૩૦૪ ૧૧૪ મોતીભાઈ મહીજીભાઈ ખારેયા	૨૬૯
૭૮ અંબાલાલ ભાઈલાલભાઈ પંડ્યા	૩૦૪ ૧૧૪ મળીશંકર સોમેશ્વર ભટ્ટ	૨૬૯
૭૮ અંબાલાલ બાબરભાઈ બીન	૩૦૪ ૧૧૪ સોમેશ્વરલાલ નાનાલાલ માદ	૨૬૯
૭૮	૧૧૭ હેસીંગ મંગળભાઈ મોહિત	૨૬૯
ભાઈલાલ છોટાભાઈ જોષી	૩૦૪ ૧૧૭ વાસુદેવ નાગચંદામ મહેતા	૨૬૯
૭૮ ભાઈલાલ સોમાભાઈ જોની	૩૦૪ ૧૧૭ જનનવાલ અંબાલાલ શાહ	૨૬૯
૭૮ જનજી ધનાજી વાધવા	૩૦૪ ૧૧૭ ડાલાભાઈ કીશાભાઈ વાળંદ	૨૬૯
૮૪ પ્રાણશંકર ગીરજાશંકર દવે	૩૦૨ ૧૧૭ જગન્દ્રરાય સોમેશ્વર વ્યામ	૨૬૯
૮૪ કાલાનાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૩૦૨ ૧૨૨ દીનુભાઈ ભાઈલાલભાઈ જાની	૨૬૭
૮૪ રમેશંકર વિશ્વનાથ શેવક	૩૦૨ ૧૨૨ શિવશંકર માળીલાલ ભટ્ટ	૨૬૭
૮૪ જિજ્ઞાસ જયચંદદામ શાહ	૩૦૨ ૧૨૨ ભગજી જવાજી ભાઈ	૨૬૭
૮૪ અમદમહીઆ માદબાગીઆમ	૩૦૧ ૧૨૨ અતુરભાઈ જવાભાઈ પટેલ	૨૬૭

૧૯૯	સોમાભાઈ સાંકળચંદ પટેલ	૨૬૪	૨૬૪	આયમન હુગરસિંહ કિશિચન	૨૫૪
૨૦૨	ત્રિભોવન રામશંકર ભટ્ટ	૨૬૩	૨૬૩	અંબાલાલ બાબરભાઈ ખીન	૨૫૪
૨૦૨	કંચનલાલ ડાહ્યાભાઈ ટોશી	૨૬૩		અમથાભાઈ પટેલ	
૨૦૨	હોટાભાઈ રણછોડભાઈ ખીન	૨૬૩	૨૬૩	કં નારણભાઈ મનાભાઈ પટેલ	૨૫૪
	હીરજીભાઈ પટેલ			૩૬ ગમાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૫૪
૨૦૨	કચ્છાણુભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૬૩	૨૬૩	પીરસાહેબમીઆ હુસેનમીઆ	૨૫૪
૨૦૨	જોષિજીવલાલ નાથાલાલ સેવક	૨૬૩		મૈયદ	
૨૦૨	બાલુભાઈ શીવલાલ મોની	૨૬૩	૨૬૩	ગાંતિલાલ યુનીલાલ શાહ	૨૫૪
૨૦૮	પુરણોત્તમ મહીજીભાઈ પટેલ	૨૬૨	૨૬૨	જોષાદાન પાઉત્ર કિશિચન	૨૫૩
૨૦૯	બીખાભાઈ મોતીભાઈ	૨૬૧	૨૬૧	કેમાભાઈ પુરણોત્તમ જોષી	૨૫૩
	બાવમાર			ગાંતિલાલ ચંદુલાલ શાહ	૨૫૩
૨૦૯	લીલુભાઈ કાશીરભાઈ પટેલ	૨૬૧	૨૬૧	અહમદખાન હમીદખાન મલેક	૨૫૨
૨૦૯	રમણલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૬૧	૨૬૧	આશાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૫૨
૨૧૨	અર્પિનચંદ રામપ્રસાદ ભટ્ટ	૨૬૦		મથુરભાઈ પટેલ	
૨૧૨	વલ્લભભાઈ સકરચંદ ભાવસાર	૨૬૦	૨૬૦	ગજાભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૨૫૨
૨૧૨	ફારસીસ મીરા કૈલાશીક	૨૬૦	૨૬૦	પરભુદાસ બાબરભાઈ પટેલ	૨૫૨
૨૧૨	અમેરંગી ધુળાભાઈ પરમાર	૨૬૦	૨૬૦	મીર અહમદઅલી આગામૈયદ	૨૫૨
૨૧૨	જોડાભાઈ બાપુજી પરમાર	૨૬૦		મૈયદ	
૨૧૨	ચતુરભાઈ તળશીભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૬૦	ગદેમાનભાઈ ઈસવભાઈ વહોરા	૨૫૨
૨૧૨	વાવરહુસેન મીરસાબમીઆ	૨૬૦	૨૬૦	નાથાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૫૧
	મૈયદ			ગાંતિલાલ ફૂલચંદભાઈ સલાટ	૨૫૧
૨૧૨	ઉકરડીઆ સુધીઆ વાધરી	૨૬૦	૨૬૦	કુમુદ પીટર કૈલાશીક	૨૫૦
૨૨૦	પૂનમચંદ મોતીરામ કાઠીઆ	૨૫૮	૨૫૮	પ્રભાતભોગ ગમાઈભાઈ	૨૫૦
૨૨૦	અંબાલાલ ચતુરજી કોટવાળ	૨૫૮		મહીડા	
૨૨૦	મોતીજી બકોરજી પગી	૨૫૮	૨૫૮	યુનીલાઈ બકોરભાઈ પટેલ	૨૫૦
૨૨૦	ધનસ્યામલાલ મોતીલાલ શાહ	૨૫૮	૨૫૮	મગળભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૦
૨૨૪	મોહનભાઈ મંગળભાઈ બારૈયા	૨૫૭	૨૫૭	માનમંગ ગેમલમંગ વાધેજા	૨૫૦
૨૨૪	રમણલાલ યુનીલાલ ગોર	૨૫૭	૨૫૭	ગૌરીચંકર છોટાલાલ જોષી	૨૪૯
૨૨૪	લક્ષ્મીપ્રસાદ માધવલાલ પડયા	૨૫૭	૨૫૭	ગમમંગ જોડાભાઈ મહીડા	૨૪૯
૨૨૪	મણીલાલ મળજીભાઈ પટેલ	૨૫૭	૨૫૭	જખાજી જીવાજી પડીઆર	૨૪૯
૨૨૪	અંબાલાલ ઈશ્વરભાઈ દાકર	૨૫૭	૨૫૭	જેશકર હરિલાલ પંડ્યા	૨૪૯
૨૨૯	કરમાનભાઈ દેમાઈભાઈ પટેલ	૨૫૬	૨૫૬	જયનિલાલ જગન્નાથ પંડ્યા	૨૪૯
૨૨૯	પૂનમભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૬	૨૫૬	અંબાલાલ માધજીભાઈ પટેલ	૨૪૯
૨૩૧	જયનિલાલ બેચરભાઈ ભટ્ટ	૨૫૫	૨૫૫	સોમાભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૪૯
૨૩૧	પીટર રૂડોલ્ફ કૈલાશીક	૨૫૫	૨૫૫	શીરાભાઈ રણછોડભાઈ પુરાણી	૨૪૯
૨૩૧	કામીભાઈ જીભાઈભાઈ પટેલ	૨૫૫	૨૬૭	ત્રિભોવન પ્રતાપભોગ બાગેટ	૨૪૮
૨૩૧	સોમાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૫૫	૨૬૭	અહમદખાન શુક્રાબખાનમલેક	૨૪૮
	બાબરભાઈ પટેલ			રણછોડભાઈ ગોપાળભાઈ પટેલ	૨૪૮
૨૩૧	રામજીભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૫૫	૨૬૭	ગાંતિલાલ અમરીતલાલ	૨૪૮
૨૩૧	કાળાભાઈ ગજાભાઈ બારૈયા	૨૫૪		ત્રિવેદી	

૨૭૧ મગનલાલ નેશંકર ભટ્ટ	૨૪૭૩૦૭ સોમાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૪૦
૨૭૧ મલાભાઈ ધીરાભાઈ ધારાળા	૨૪૭૩૦૭ નારણભાઈ શીવલાલ દસર	૨૪૦
૨૭૧ બાબરભાઈ શંકરભાઈ ખાંડ	૨૪૭૩૦૭ ભાઈજીભાઈ સોમાભાઈ	૨૪૦
૨૭૧ જગનભાઈ મોતીભાઈ કુંભાર	૨૪૭૩૦૭ વાવેરયા	
૨૭૧ રણછોડભાઈ વજ્રભાઈ પગી	૨૪૭૩૦૭ ભાનુપ્રસાદ વનમાળીદાસ વ્યાસ	૨૪૦
૨૭૧ જોડાભાઈ બાબરભાઈ પટેલ	૨૪૭૩૧૩ શીવશંકર કુલચંદ નેધી	૨૩૯
૨૭૧ રાવજીભાઈ ડાલાભાઈ પટેલ	૨૪૭૩૧૩ મંગળભાઈ ભુગલભાઈ પટેલ	૨૩૯
૨૭૧ જેઠાલાલ પ્રભુરામ પુરોહિત	૨૪૭૩૧૩ ચીમનલાલ વિંદલદાસ શોહ	૨૩૯
૨૭૨ રમણલાલ મુળજીભાઈ ખિસ્તી	૨૪૬૩૧૬ રવિશંકર કુલશંકર ત્રિવેદી	૨૩૮
૨૭૨ શાનિલાલ પુરોત્તમ નેધી	૨૪૬૩૧૭ પુન્યભાઈ સોમાભાઈ લુહાર	૨૩૭
૨૭૨ પુરોત્તમભાઈ ઝવરભાઈ પટેલ	૨૪૬૩૧૭ કિંમનલાલ વઢાલદાસ પટેલ	૨૩૭
૨૭૨ વેંકુડંગય રામચંદ્ર શેઠન	૨૪૬૩૧૯ રણછોડભાઈ પ્રભુદાસ પગી	૨૩૬
૨૭૨ શાનિલાલ મૂળજીભાઈ	૨૪૬૩૧૯ નટવરલાલ શંકરલાલ શાહ	૨૩૬
ઉપાધ્યાય	૩૨૧ શંકરલાલ ઝવેરીલાલ દેસાઈ	૨૩૫
૨૭૨ રસુલભાઈ ગવૂરભાઈ વહોરા	૨૪૬૩૨૧ ઝીણુજી વઘાજી ધારાળા	૨૩૫
૨૭૨ આગકિંન નાગેશ્વર વ્યાસ	૨૪૬૩૨૧ ખેરભાઈ મથુભાઈ કણેખી	૨૩૫
૨૮૬ મુલાખસીંગ શનાભાઈ બારૈયા	૨૪૫૩૨૧ મોતીભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૩૫
૨૮૮ જયજયવાય મોહનલાલ બારોડ	૨૪૫૩૨૧ નવનીતલાલ હીમતલાલતપોધન	૨૩૫
૨૮૬ મેલનલાલ હરિલાલ દુધારા	૨૪૫૩૨૬ પુરોત્તમભાઈ દેસાઈભાઈ	૨૩૪
૨૮૬ જશભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૪૫૩૨૬ પટેલ	
૨૮૬ રણછોડભાઈ મોનાભાઈ પટેલ	૨૪૫૩૨૬ શનાભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૨૩૪
૨૮૮ નટવરલાલ હરિલાલ શાહ	૨૪૫૩૨૮ ચંદુલાલ જોડાલાલ શુક્લ	૨૩૩
૨૮૮ અન્યાજી કાખાજી વાધરી	૨૪૫૩૨૯ ચુનીભાઈ ધશ્વરભાઈ પટેલ	૨૩૨
૨૯૦ બુખનમિલ ગખનસિંહ રાજ	૨૪૪૩૨૯ પુરોત્તમ અંબાલાલ પટેલ	૨૩૨
૨૯૩ ઉદેશગજાઈ બાજી રાજ	૨૪૪૩૨૯ અમરમીઆ પીરસાહેબમીઆ	૨૩૨
૨૯૦ ડાલાભાઈ પુનમભાઈ વ્યાસ	૨૪૪૩૨૯ સયદ	
૨૯૬ દામાજી સુયાજી બારૈયા	૨૪૩૩૩૨ નરહરિ મણીલાલ ભટ્ટ	૨૩૧
૨૯૬ નરસિંહભાઈ ડાલાભાઈ પટેલ	૨૪૩૩૩૨ રાઘજીભાઈ ધનંજીભાઈ પગી	૨૩૧
૨૯૬ જશલાલ શીવલાલ શાહ	૨૪૩૩૩૨ મુલાખખાન અમ્દુખાન પટેલ	૨૩૧
૨૯૬ અખ્યાસગીઆ હસુમીઆ	૨૪૩૩૩૫ ગોંડાભાઈ નાનાલાલ ચૌહાણ	૨૩૦
શેખ	૩૩૫ જોડાભાઈ રામભાઈ કણેખી	૨૩૦
૩૦૦ ચંપકલાલ વઘાજી નેધી	૨૪૨૩૩૫ પ્રેમજી ગગજી મોચી	૨૩૦
૩૦૦ કનૈયાલાલ મગનલાલ નેધી	૨૪૨૩૩૫ આદમ અતીભાઈ પટેલ	૨૩૦
૩૦૦ મુળશંકર ભીખાભાઈ નેધી	૨૪૨૩૩૫ ડાલાજી શનાજી વાધેરા	૨૩૦
૩૦૦ હીમતલાલ ગોંડાભાઈ રાણુ	૨૪૨૩૪૦ જોડાભાઈ સુવદામ કણેખી	૨૨૯
૩૦૦ હરિશંકર નેશંકર ત્રવાડી	૨૪૨૩૪૦ મુળજીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૨૯
૩૦૧ દાહિદ મીડાભાઈ ખિસ્તી	૨૪૧૩૪૦ ઉમેદભાઈ કાભાઈ પટેલ	૨૨૯
૩૦૫ શનાભાઈ ગોંડાભાઈ પટેલ	૨૪૧૩૪૩ રામાભાઈ શીવાભાઈ પ્રભુભાઈ	૨૨૮
૩૦૭ મુલાલભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૪૦૩૪૪ રામાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૨૭
૩૦૭ મંગળભાઈ ધૂળાભાઈ પટેલ	૨૪૦૩૪૫ ભાઈશંકર બાબરદાસ ભટ્ટ	૨૨૬

૩૪૫	આપાનાલ છોટાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૨૬
૩૪૭	બેચરમિહ દાહસિંહ ગવળ	૨૨૫
૩૪૮	હીમતભાઈ દાસાઈભાઈગારેયા	૨૨૪
૩૪૮	મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૨૪
૩૫૦	ચાલુભાઈ મંડરલાલ વાઘેયા	૨૨૨
૩૫૧	ચામુએલ દાહિદભાઈ કિશિચન	૨૨૨
૩૫૧	દરિનારાયણ કાળીદાસ જોષી	૨૨૨
૩૫૧	રતિલાલ રવિશંકર શુક્લ	૨૨૨
૩૫૪	રાવજીભાઈ પુજાભાઈ જીન	૨૨૧
	મનોરભાઈ પટેલ	
૩૫૫	પ્રમોદરાય પ્રાણશંકર ભટ્ટ	૨૨૦
૩૫૫	આઈજીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૨૦
૩૫૭	ચામનલાલ બેચરદાસ મોતી	૨૧૯
૩૫૮	ધર્મચંદ્રભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૦૭
એતીવાડી-ખાયસ કોર્સ		
૧	છોટાભાઈ લક્ષ્મીનાથ પટેલ	૩૨૨
૨	પ્રાણશંકર મોતીરામ પુરોહિત	૩૧૧
૩	મણીભાઈ જીવાભાઈ વાઘરી	૩૦૦
૪	સોમભાઈ માનાભાઈ વાઘરી	૨૯૦
૫	અંબેડકરભાઈ ત્રીણાભાઈ વાઘરી	૨૮૬
૬	ચનાભાઈ કુલાભાઈ વાઘરી	૨૮૦
૭	ચાલુભાઈ શીવાલાલ વાઘરી	૨૮૦
૮	જશભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૬૩
૯	ગણાભાઈ હાથીભાઈ પટેલ	૨૫૪
૧૦	વાંચાભાઈ ત્રીણાભાઈ વાઘરી	૨૮૬
૧૧	મગનભાઈ ગણાભાઈ બારેયા	૨૮૫

ઉડું-ગુજરાતી		
૧	અંખીદગ્ધી મહમદગ્ધી સૈયદ	૩૧૬
૨	અબ્દુલગની ગુલામહુસેન શેખ	૨૮૫
૩	ગુલામહુસેન મોસીનનીઆશેખ	૨૮૧
૪	અબ્દુલગની ગુલામહુસેનશેખ	૨૭૫
૫	ગુલામનખી મુસ્તાનભાઈ જેખ	૨૭૫
૬	છોટેમોહમ્મદ બડામોહમ્મદ સૈયદ	૨૭૦
૭	અબ્દુલગની મહમદહુસેન જેખ	૨૬૩
૮	મોહમુદમીઆ મહોમીમીઆ સૈયદ	૨૫૨
૯	નનુમીઆ જીવામીઆ શેખ	૨૫૦
૧૦	મહમદહુસેન નાનુભાઈ જેખ	૨૪૪
૧૧	લાલમીઆ પોચુમીઆ શેખ	૨૩૪
૧૨	હિરમાનભાઈ ગુલામમહમ્મદ જેખ	૨૩૨
૧૩	અલીમીઆ સૈયદમહમ્મદ સૈયદ	૨૩૦
૧૪	અબ્દુલગની હાજીભાઈ શેખ	૨૨૮
૧૫	મદનલાલ કોલેચંદ રઝપુત	૨૨૫
૧૬	અદમદભાઈ નુરમહમ્મદ શેખ	૨૨૪
૧૭	મયાહીમ મેહમાનભાઈ પીંખરા	૨૧૫
ગુજરાતી-ઉડું		
૧	જહાન તોરખાન પંડાણ	૩૩૯
૨	મહમદહુસેન રઝપુતભાઈ શેખ	૩૦૦
૩	અબ્દુલગની ઈમાદીમ ચાભાઈ	૨૮૦

(આપૂર્ણ.)

નોંધ એ છે

“ મદરસહ તૈયમીયહ—દે. નવાપુરા, કરવાગા, મુ. સુગમમા ગુજરાતી ટ્રેઇનિંગ ગિલ્ડ એ નોંધ એ છે માટે તે જગાના ઉમેદવારોએ પોતાની લાયકાત, ઉમર, સર્ટિફિકેટની નકલ, પગાર, અનુભવ વગેરે જણાવી લેખિત અરજી કરવી.”

નોંધ એ છે

ગુજરાતની પ્રાથમિકી સ્કૂલો માટે અનુભવી ટ્રેઇનિંગ ગિલ્ડ એ અને ગિલ્ડ એ નોંધ એ છે. અગ્રેજ જાળનારને પહેલી પરીક્ષા આપવામાં આવશે. ઉમર, અનુભવ, અને પગાર સાથે મર. જે. જે. સ્કૂલના મેનેજરીને (૨૦૯, હોનબી રોડ-કાંઠ, મુંબઈ) અરજ કરવી.

પાઠ્યપુસ્તક, દ્વિતીય અને ત્રીજી સરકારી ખાતા તથા સુરેન્દ્ર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર.સં.	પુસ્તકોનું નામ	અંકકર્તાનું નામ	મુદત-ર્ષ (કેટલાક માહત)	નકલ દીઠ કિંમત રૂ. આ. પા.	આપવાના આવી છે	રિમાર્ક
૧	તિલ્કાનાનો મંદિર કલિ- દાસ (મતે ૧૯૩૩ ની આવૃત્તિ)	મિ. શી. જી. વડોદરા.	યોગેશ્વર યોગ એન્ડ કો., નિર્મિત, નીમિત્ત રોડ, મુંબઈ.	૧-૪-૦	પાઠ્યપુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ સેન્ટરો- લેન્ડેન્ગ માધ્યમ- પુસ્તક તરીકે.
૨	આપણા દેશનો દેશ કલિ- દાસ (મતે ૧૯૩૦ ની મુદતરેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. જી. અમદાવાદ.	અમળદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત.	૦-૧૨-૦	"	માધ્યમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માં મળે.
૩	યુગ્યતી આપણું આકર્ષણ (મતે ૧૯૩૨ ની આવૃત્તિ)	મિ. ડી. એમ. વેળુભાઈ, મુંબઈ કરનાર મિ. બી. ડી. વ્યાસ.	કરનારદાસ નારાયણ એન્ડ સન્સ, નાણા- વટ, સુરત.	૦-૪-૬	"	માધ્યમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માં અને ટ્રેનિંગ સેન્ટરોમાં મળે.
૪	બ્રજગવિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વો ભાગ ૨. (મતે ૧૯૩૧ ની મુદતરેલી આવૃત્તિ)	મિ. એ. આર. દેસાઈ અને મિ. એ. એમ. દીવાનજી મુંબઈ કરનાર મિ. ડી. એમ. ડેક્કી.	"	૦-૧૦-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો માં મળે.
૫	આજ વિદ્યા	મહાશય મી. ટ્રેનિંગ કોલેજ કોર વિશેષ, અમદાવાદ અને ટ્રેનિંગ સેન્ટરોમાં મળે.	મિ. બોગીલાલ કશવ- લાલ પટવા, અમદાવાદ વાદ.	૦-૨-૦	"	"

૧/ શુદ્ધવિજ્ઞાન પ્રવેશગોષ્ઠી (સને ૧૯૭૨ ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. પી. વી. દેસાઈ.	જિ. સ. બી. શાહ જોન્ડ ડો, અમદાવાદ.	૦-૮-૦	પાઠ્યપુસ્તક	છોકરીઓની પ્રા- થમિક સ્કૂલો માંટે,
૭/ ભાગધર આપ્યાન (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. બી. મોદી અને મિ. કે. જોશ. કૃષ્.	શુજાન વર્નાક્યુલર સે માઈડી, અમદાવાદ.	૦-૧૨-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૮/ મયુષ્ય	મિ. સી. બી. ગાંધી.	મિ. સી. બી. ગાંધી, રાવપુરા, વડોદરા.	૦-૧૨-૦	વિશેષ પાચન તરીકે	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૯/ મહાકવિ કાળીદાસની પ્રમા દી (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જોન. જોન. શાહ.	મિ. જે. એ. મેહતા, બીરમજરાડ, અમદાવાદ	૧-૮-૦ ચિત્ર સાથે	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૦/ એટ જોન, (સને ૧૯૩૨ની આવૃત્તિ)	મિ. જો. પી. પટ્ટણી.	ની દાહરસ બોર્ડ ઇ- ન્ડિયા પ્રેસ, મુબાઈ.	૧-૪-૦ ચિત્ર વગર	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૧/ ઉપનિષદ વિચારણા (મને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જોન. ડી. મહેતા.	શુજાન વર્નાક્યુલર મો- સાઈડી, અમદાવાદ.	૧-૦-૦ કાગળનું પુઠું	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૨/ ધર્મ અને સમાજ પુસ્તક પહેલું, મને ૧૯૩૨ની પ હેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. જોશ. તીલકે	"	૧-૦-૦	"	"

ઇનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

નાના ચે. વગમા.	ગીરધરલાલ મોતીચંદ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પ્રસરી	પટેલ દોદર શાળાના સમજૂતી	૨૦-૮-૦	
બાડીપડવા	ગામલોકો તરફથી પરીક્ષાવખતે	૪-૦-૦	સાકર પહેલી.
	ગો. સામંતચિહ્ન ના-સિ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	હજી નરકવી		
અમદાવાદ	ટુંકમલગમા આવેલી દરકુ વર-		
	બાની કન્યાશાળામા તેજ	...	રતાક માથે બાળાઓને
	મૂળતા માર્ગર બાસ અગ-		જમાડી.
	વરણપ ઉત્તમસંગે		
ગોધાથી	મા. મુલતા મહુતા અંદબાણ	૧૫-૦-૦	બે ઘડિયાળો એક મુખ્ય
	સ્વક-૩		રફલમાં તથા બીજું
			કન્યાશાળામા બેટ
			આપ્યાં.
પુંમરી	મિ. તેનનકર રાજરામ	૩-૦-૦	છોકરને દૂધ પાતું તથા
	લેખીએ		પરબમાં એક ભોટો
			પવાણ આપ્યાં.
	મિ. નમંદાસકર પીતાંબર	૧૮-૦-૦	તા. ૧લી એપ્રિલ ૧૯૩૩
	લેખીએ		થી ત્રણ વરસ મુખી
			પરબનું પાણી લરાણું
			તથા ભોટો પવાણ
			આપ્યાં.
ગોધા	મિત્રી જગનલાલ રતનજીના	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભત્રીજા નારણલાલ તરફથી		
	"	૧૦-૦-૦	પરબ ખાતે પિત્તળનું
			મોરું પવાણ આપ્યું.
સરવાળ	ગોલાણીના પરમાર જગનલાલ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પચાગાદએ		
કેરાળા	મુખી પ્રદક્ષલભાઈ ગોપાળદાસ	૬-૦-૦	"
	અમદાવાદ જમાલપુરના પા.		
	આત્માગમ પુરપોત્તમદાસ	૬-૦-૦	"
	દાળવાળાએ		
	"	૩-૦-૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
	"	...	રા. ૨૦૦) બ્યાજે મૂક્યા
			છે તેના બ્યાજમાં દરે
			સાલ વિદ્યાર્થીઓને જ-
			માડવામાં તથા પતામાં
			વહેંચવામાં આવે છે.

ચડીસર	અમદાવાદના પચાવ ઉત્તમ ભાઈ ભુલભાઈએ	...	મે દિવસ સુધી વિદ્યા ચિંતિને જમાડ્યા તથા મરીગ વિદ્યાર્થીને તેમ- જ જાળાએતે ૮૫૩ વહેચ્યા
બગવાળા	ચીંબડી ગોટના અધિકારી વિનાયકગય શક્તપગવે	૮-૧-૦	રડિયાળ માટે ગયનુ ગાટ કગવી આપ્યુ
પુમરી	ગાહ ચુનીનાવ અમળનામે	૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીને ફવ પાપુ
પોનાગપુ	ગીમનાથ મહતત્રી તગથી	૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા
હામોય	દેડમાખર ચુનીનાવ ગાપપત લાન શાહે	૦-૦-૦	દલના ઉપયોગ માટે વિત્રો દાવી આપ્યા
	કનીજના ગણુહોડવાન બન શહર	૦-૦-૦	"
	પા મણીનાવ નયુભાઈએ	૧-૮-૦	પતામા વહેચ્યા
	પા ત્રીકમવાન લનાભાઈએ	૪-૮-૦	યુગપતો નડશે લાની આપ્યો
	પા નયુભાઈ ગહેચદામે	૪-૮-૦	હિંદુસ્તીનનો " તથા ૦-૧૧-૩ પુત્રકો લાની આપ્યા
	પા પ્રહાભાઈ મણીવાયે	૪-૮-૦	અમેરિકાનો નડશે વાવી આપ્યો
	ગો નાથાવાલ મોતીગમે	૪-૮-૦	આફ્રિકાનો "
	ગિલ્દોએ ઉપરાણ દરીને	૧૦-૬-૦	ચિત્રો લાવ્યા
	ગીત આમિ પુત્રોત્તમ લના શહર દવેએ	૫-૦-૦	નાકુ વહેચ્યા
	"	૦-૦-૦	ચણા વહેચ્યા
	"	૮-૦-૦	ગમ ખેસાડી
	પા પ્રહાદભાઈ નેગીમ ભાઈએ	૩-૦-૦	ચણા વહેચ્યા
કાવીકા	મિ ગવચદ જગનવાલ શાહ	૧-૦-૦	માઠરીઆ ચણા વહેચ્યા
ગુંદી	મિ ઉમરશા ચુવાનગા તગથી શાહ ચતુરભાઈ ગોકળભાઈની પેટીનાવલીયટ ગનાગ શાહ મોહનનાવ ચુવાબચદે	૦-૧૨-૦	પનાસા વહેચ્યા તમામ વિદ્યાર્થીની શી તા ૧-૮-૩૨ થી તા. ૩૧-૭-૩૩ સુધીની આપવામાટે નકીલુકે
જમાવપુ	પટેલ દુકાનભાઈ હાગભાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા
અમદાવાદ	પટેલ શંકર પ્રજુનને	૧૨-૦-૦	"
	પટેલ આસિ. ભાઈવાલ છો ટાવાલે	૧૦-૦-૦	"
જામણ	શાહ હીરાલાલ મણીલાને	૧૬-૦-૦	"

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

લિખક-સાહસલાલ અમૃતલાલ દરે)

જી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણા લખાયા છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સૌથી જોવા સુંદર છે કે આગક મુ અવામા સિવાય આ દરિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો ખોલને સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શ્રેણીમાં લખાલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૨-૦

,, ૨ બું ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

મૈત્રિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

દરાર્ધ પછી બોગોલિક યંત્રો

ફરફારો નામે અને નવી રેલરે

સકહે સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૨૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાઈનલ પરીક્ષાના બધાપ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. ખીજાં જુની દબથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ પાસ કરી શકારો.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાર્.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૨૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને આનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ આનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું બળ જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળાપયોગી પુસ્તકો

હારાવ અમુલખરાવ દેસાઈ કૃત.	ગોળબાસ કુળેરદાસ મહેતા કૃત.
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦	અતાઉદ્દીન અને
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૭-૦	દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦
ખાળપીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦	ખાળગંગીતમાળા ૦-૨-૦
કમરત અને હિલ ૦-૧૨-૦	(દારમોનિયમ ગાઈડ)
પરમાં અને ખડાર ૦-૧૨-૦	સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦
રમવાની રમતો	અમદાવાદ રહેદની ભૂગોળ ૦-૨-૦
*આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૩	*સરજ શુજરાતપ્રાંતનીભૂગોળ ૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ ૦-૩-૦	મુખર્ષીલાકો (દિ'કુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦
" " ભા. ૨ ૦-૪-૦	ખાળગીત ૦-૧-૦
મયુરદાસ ગાખ્યાન ૦-૪-૦	ખાળિકાગીત ૦-૧-૦
શ્રીમદ્ભાગવત ૦-૪-૦	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ
વીર-શ્રીમિમંયુ અને	ભા. ૧ નીચ આશ્વિતિ ૦-૨-૦
પ્રદુષાદ ૦-૮-૦	શુજરાતની ઇતિહાસની
	સહેલી વાર્તા. ૦-૪ ૦

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને સરજ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ લો	૦-૩-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ લો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ લો	(છપાય છે)

રચનાર:—શંકરભાઈ નિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ યોગ્ય વખત ઉપરજ ચોપડીઓની ફાઇલ ઉઘાડી છે. જેમા પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા ટોપિ, ડોઈઝ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, પ્રુટ, કંપાસ, હોલ્ડર, કાગળ વગેરે ધણાજ કીધાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામા આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંમલિ ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતાં પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ રમણિક પી. ટાંકારી
રીઝરવ—અમદાવાદ. ખગવતા છુકડીયો, રીઝરવ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

૨૫૦

ગઈ ૧૯૮૬ની માસ 'દરમિયાન વડોદરા રાજ્ય તરફથી પોતાની શાળાઓની લાયબ્રેરીઓ માટે ગાંડીવ બાળસાહિત્યના અઢીસો સટ ખરીદ કરવામાં આવ્યા છે તેજ એ સટની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરે છે. તમારી શાળામાં એ ન હોય તો આજે એક કાર્ડ લઈ ઓડર લખો. ૪૮ પુસ્તકોની કિંમત ૧૨ રૂપિયા છે.

ગાંડીવ-સુરત.

શાળાપયોગી ક્રોડક્રસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. રણ દેશીનામાની પદ્ધતિ સા. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
  - *૨. સરણ કન્યાનામ્ સા. ૧ લી ૦-૨-૫
  - *૩. સરણ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) સા. ૨૬ મી ૦-૨-૦
  - *૪. સરણ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ ને
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) સા. ૨૬ મી ૦-૫-૦
  - *૫. સરણ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રાં. બુક સા. ૪થી ૦-૧-૦
(૫-૬-૭ ધોરણનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
  - *૬. નવું સરણ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
સા. ૧૬ મી ૦-૩-૦
  - *૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા સા. ૧૬ મી ૦-૧-૦
- ગુજરાતનાં સંધર્મો ભંષીતા પ્રકરણોને ત્યાંથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—ત્રેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,
૬. પાંતકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.
પ્રમથંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના મોજી ૩. એ. ધ. મુ. કપડવાંજ.

ભાદેરખખરના નવા ભાવ

આથી સરેને ખખર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના અનુચારિથી ભાદેરખખરના ભાવમાં ઘટ્ટો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે

ભાદેરખખરનાં દર

કુલ	એક માન	અર્થ પાન	પા પાન
આથી ૫૫	૧. ૮૦	૩ ૬૦	૧. ૪૦
૫ માસ	૧. ૪૦	૩ ૩૦	૧. ૨૦
૩ માસ	૧ ૨૫	૩ ૨૦	૩. ૧૫
એક માસ	૧. ૧૨	૩. ૧૦	૩. ૭

કમિશનમાં વધારે

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની ફરેક નિશાળમાં દેફ્ટરબુક તરીકે ચલાવવાને મંજુર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

જિતમ કાળજી { શુભરાતી અને જાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં ફરેક નંબરની કિંમત બે આના

કામ, મ્યુનિસિપલ, હોલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ન્ જાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુદર બોધપ્રદ ગદ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમે નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. હવેલી સૂચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક જાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને થામ્પટ્રીટવપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ થોડા ઇન્સાફ આપશો છ રપ અને તે હવેરાવ કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. વેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ ખર્ચ તનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૧ સુધીની સ્ટીલ પેને ખાસ મંગાવી છે તેની ફરેક બોક્સમાં એક નંબરની ટકન ગારની કિં. ૩.૧૫

મુંબઈ-કાશીવાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકેર નાંકો-એસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની.

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ બખર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં દેફ્ટરબુક તરીકે મંજુર કરેલો.

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-

બજાજ મુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજુર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

બજાજ દેઝર્સ-એસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

જુલસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૨ ૩૭ મલબાદેવીરોડ- મુંબઈ